

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Kęstutis RAŠKAUSKAS

**REVOLIUCINĖS KULTŪROS
EKSPERIMENTAS LIETUVOJE (1927–1935 m.)**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Kaunas, 2014

UDK 008(474.5)
Ra-233

Disertacija ginama eksternu

Mokslinis konsultantas prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius (VDU Lietuvių išėivijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija (05 H))

ISBN 978-9955-12-982-0

TURINYS

Įvadas	8
1. Tikslas, uždaviniai ir objektas	8
2. Šaltinių apžvalga	10
3. Istoriografijos apžvalga	13
4. Apie metodikos ir įtakų eklektiškumą	18
5. Tyrimo aktualumas	22
I. Marijampoliečiai iki 1926 m.	23
1. Prologas	23
2. Aušrininkų ir komunistų varžybų scena	24
3. Kazio Borutos atsivertimas	25
4. Borutiško socializmo metmenys	28
5. Kazys Boruta 1924–1926 m.	31
6. Antano Venclovos įsikūrimas Kaune (1925–1926 m.)	37
7. Vytautas Montvila 1923–1926 m.	39
II. Marijampoliečiai 1926–1929 m.	41
1. Maksimalistai	41
2. Kazys Boruta 1926 m. gruodžio perversmo akivaizdoje	45
3. Kazio Borutos politinė emigracija Latvijoje	49
4. Kazys Boruta Vienoje 1928–1929 m.	55
5. Antanas Venclova 1926–1929 m.	57
6. Vytautas Montvila 1926–1929 m.	60
III. Kiti literatai, menininkai ir teatralai	63
1. Pranas Morkūnas	63
2. Salomėja Nėris	65
3. Jonas Šimkus	67
4. Valys Drazdauskas	74
5. Kazys Jakubėnas	76

6. Bronys Raila	78
7. Petras Cvirka	81
8. Kostas Korsakas	84
9. Stepas Žukas ir kiti dailininkai	87
10. Romualdas Juknevičius	91
11. Pasvarstymai apie radikalizacijos motyvus	92
IV. Kelias link „Trečio fronto“	100
1. Ekspresionizmas ir Majakovskis	100
2. Boruta ir Venclova keturvėjininkų orbitoje (1925–1927 m.)	101
3. Savarankiškumo paieškos (1927–1929 m.)	106
4. „Auroros“ ir „Pjūvio“ iššūkis	112
5. Susiorganizavimas	115
V. Lietuvos kompartijos požiūrio į trečiafrontininkus ištakos ir sąlyčio žmonės	120
1. Pakeleiviai ir Tarptautinis revoliucinių rašytojų susivienijimas	120
2. Vinco Kapsuko ir Zigmo Angariečio varžybos	123
3. Butkų Juzės mėginimas tapti pakeleiviu (1926 m.)	127
4. Petro Čiučelio ir Jono Miniaus šliejimosi istorija (1928 m.)	129
5. Kosto Korsako dvejonės (1928–1929 m.)	131
6. Kompartija ir priedangos organizacijos Kaune	134
7. Būsimų trečiafrontininkų aplinkų komunistai	138
8. Kontaktų su trečiafrontininkais 1931 m. žmonės	146
9. Revoliuciniais rašytojų ir menininkų prižiūrėtojai 1932–1935 m.	150
10. Biogramų suvestinė	153
VI. Borutos ir Korsako „Trečias frontas“	155
1. Pirmieji numeriai	155
2. Borutiško „berno“ dominavimas	157
3. „Bernai“ ir „skitai“	160
4. Kazio Borutos krizė 1930 m.	162

5. Korsako įdėjų įspaudai	165
6. <i>Kolektyvas</i> ir <i>bendradarbiai</i>	167
7. Mėginimai diegti trečiafrontininkų etiką.....	174
8. Suproletarėjimo dilemos.....	175
VII. Trečiafrontininkų radikalėjimas	177
1. Valys Drazdauskas ir 4-as „Trečio fronto“ numeris.....	177
2. Salomėjos Nėries debiuto aplinkybės.....	180
3. „Trečio fronto“ 5-as numeris.....	189
4. Marksistinė 1931 m. vasaros savišvieta	194
5. Savišvietos „klystkeliai“.....	197
6. Trečiafrontininkų gyvenimo linijų zigzagai 1930–1931 m.	201
VIII. „Trečio fronto“ finalas	205
1. Kolektyvo „apsivalymas“	205
2. „Trečio fronto“ 6/7 numerio rengimas	206
3. Etinių normų griežtinimas	208
4. Žurnalo sustabdymas	209
IX. „Vilties“ draugija	212
1. „Vilties“ draugija iki trečiafrontininkų.....	212
2. Trečiafrontininkų įsijungimas į „Viltį“ (1931 m. pavasaris–rugsėjis)	216
3. Revoliucinės kultūros eksperimentas „Viltyje“ (1931 m. rugsėjis–lapkritis)	221
X. Komunistų ir trečiafrontininkų sąlytis 1931 m.	228
1. Zigmo Angariečio pozicijos susiformavimas.....	228
2. Prieštaringos reakcijos į trečiafrontininkus 1931 m. vasarą ir rudenį	229
3. Aleksandro Guzevičiaus akcija (1931 m. spalį–gruodis)	234
4. Versija apie pinigus trečiafrontininkams.....	240
XI. Revoliucinės kultūros plėtojimas nuo 1931 m. žiemos iki 1932 m. rudens	243
1. Trečiafrontininkai 1931–1932 m. žiemą	243
2. Trečiafrontininkų skilimas (1932 m. kovas)	245
3. „Auroros“ uždarymas	247

4. Skverbimasis į „Priekalo“ puslapius	249
5. „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ įsteigimas	251
6. Reakcijos Maskvoje.....	254
XII. Skandalai, polemikos ir nauji veidai (1932 m. rudenį – 1933 m. pavasaris)	256
1. Petro Cvirkos plagiato skandalas.....	256
2. Korsakas ir Boruta apie trečiafrontininkų kolektyvo suirimą	258
3. Valio Drazdausko grupelės veikla 1932 m. rudenį	262
4. Petro Cvirkos „apvalymo“ akcija (1932 m. spalio – 1933 m. vasaris).....	265
5. Meno mokyklos kuopelė	273
6. Nuo „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ kūrybinio debiuto iki Jaunųjų teatro	275
7. Valio Drazdausko kursas į konfliktą į Lietuvos kompartijos vadovybę.....	279
XIII. Rašytojai maksimalizmo šešėlyje (1932–1935 m.).....	283
1. Maksimalistų atgijimas 1932 m.....	283
2. „Darbo“ almanachas	285
3. Areštai ir proceso belaukiant.....	289
4. Procesas, bausmės ir malonės prašymai	294
XIV. Prokomunistinės veiklos pabaigos	298
1. Valio Drazdausko pašalinimas iš kompartijos	298
2. Bronio Railos pažiūrų evoliucija	301
3. Cvirkos, Nėries ir Korsako atsišliejimo nuo LKP ypatybės.....	303
4. Menininkų kuopelės veikla 1933–1934 m.	306
5. Menininkų kuopelės veiklos sustabdymas 1935 m.	312
6. Valio Drazdausko iniciatyvų užgesimas	315
Pastabos vietoje išvadų	318
Šaltiniai	320
1. Nepublikuoti šaltiniai (svarbiausios bylos)	320
2. Publikuoti dokumentai, kūryba, autobiografika	322
3. Literatūriniai almanachai ir periodika	324
4. Periodiniai leidiniai	324

Tiriamoji literatūra	326
1. Lietuvių literatūrologų, menotyrininkų, teatrologų ir istorikų studijos	326
2. Bibliografijos	328
3. Temos periferijų tyrimai	328

ĮVADAS

1. Tikslas, uždaviniai ir objektas

„Trečio fronto“ (1930–1931 m.) puslapius persmelkęs kairuoliškas visuomeniškumas dar amžininkų akyse pavertė jį išskirtiniu bei kontroversišku lietuvių kultūros reiškiniu. Išskirtinumo aura tapo ryškesnė dėl to, jog, praėjus dešimtmečiui po trečiafrontininkų blykstelėjimo literatūrinėje panoramoje, okupacinė valdžia kai kuriems iš jų patikėjo literatūrinio gyvenimo formavimo ir kontrolės vaidmenis. Pora dešimtmečių šie „gyvi klasikai“, arba „kolaborantai“, kontroliavo sovietinės Lietuvos literatūros procesus. Dėl to „Trečias frontas“ ar asmeninė trečiafrontininkų kūryba susilaukė daugybės vertinančių ar analizuojančių ištarmių; kai kurios iš jų kartotės, kai kurios – originalus žodis. Dar vienas bylojimas neišvengiamai suskamba daugiabalsėje kompanijoje, o kadangi jis įvilktas į disertacijos formą, privalo būti originalus. Iki šiol tyrinėtojų nepanaudotos archyvinės medžiagos gausa leido papildyti „Trečio fronto“ ir trečiafrontininkų istorijas naujais faktais, įvesti naujų personažų, išplėsti kontekstus bei siūlyti naujus jų veiklos vertinimus. Šio tyrimo ašis yra trečiafrontininkų grupės veikla, bet jo plėtimasis į temos pakraščius ir naujų herojų įvedimas leido konstruoti plačią kūrybinės akcijos viziją, kuriai „Trečio fronto“ rėmai tapo per siauri ir prašėsi platesnio įvardijimo.

Disertacijos žanras reikalauja ši neplaningai besiplėtojusį tyrimą susieti su tikslo ir uždavinių formuluotėmis. Taigi tik tyrimui gerokai įpusėjus išryškėjęs tikslas įvardytinas kaip siekis išanalizuoti trečiafrontininkų ir su jais susijusių menininkų bei teatralų kairėjimo pavidalus, kompleksinę revoliucinę kūrybos akciją ir nuo jos neatsiejamą sąlytį su kairiosiomis politinėmis jėgomis 1924–1935 m. Šie trys segmentai neatsiejamai susipynę ir traktuotini kaip visuma.

Išskirtini šie uždaviniai:

- Trečiafrontininkų ir menininkų biografijas rekonstruoti lyginamojoje perspektyvoje bei atskleisti jų bendravimo tinklo pavidalą.
- Rekonstruoti nemarksistinio socializmo (socialistų-revoliucionierių-maksimalistų) šalininkų literatūros veiklos pavidalus 1924–1935 m.
- Atskleidžiant konkrečių asmenų įnašą, išanalizuoti trečiafrontininkų visuomeninių idėjų, išreikštų „Trečio fronto“ puslapiuose ir kitoje spaudoje, raidą.
- Rekonstruoti kompleksinę revoliucinių rašytojų, menininkų ir teatralų veiklą 1931–1935 m.
- Rekonstruoti viena kitai prieštaringas Lietuvos kompartijos vadovų Vinco Kapsuko ir Zigmo Angariečio pozicijas pakeleivių atžvilgiu 1926–1935 m.

- Rekonstruoti žemesnio rango kompartijos vadovų požiūrį į pakeleivius bei sąlyčio su jais atvejus.

Pasakojimą pradedu dėliodamas trijų personažų, kuriuos jungia gimnazijos metų bičiulystė, lyginamąją biografiją. Tai daugiausia šio tyrimo puslapiuose vietos užimantis Kazys Boruta (1905–1965), Antanas Venclova (1906–1971) ir Vytautas Montvila (1902–1941). Pirmieji du buvo pagrindiniai „Trečio fronto“ idėjos nešiotojai ir nemažai vietos skiriu šios idėjos ištakoms bei mėginimams ją įgyvendinti. Boruta buvo pirmasis iš pasakojimo veikėjų, susidūręs su aktyvia politine veikla, kurios peripetijų ir kontekstų atkūrimas taip pat užima nemažai puslapių. Juos į pasakojimo sceną išvedu 1924 m., o trejų metų (1924–1927) tarpusavyje susipynusias jų istorijas traktuoju kaip tyrimo ašies priešistorę.

Po to į pasakojimą įvedu likusius veikėjus. Viena jų grupę galima priskirti trečiafrontininkų literatū branduoliui. Tai Kostas Korsakas (1909–1986), Jonas Šimkus (1906–1965), Bronys Raila (1909–1997), Petras Cvirka (1909–1947), Valys Drazdauskas (1906–1981), Salomėja Nėris (1904–1945), dalinai Pranas Morkūnas (1900–1941) ir Petras Čiurlys (1907–1984). Prie jų prišlietini Kazys Jakubėnas (1908–1950) ir Pulgis Andriušis (1907–1970). Dauguma šios kompanijos narių 1930 m. buvo pažįstami ar net tapę draugais. Tarpusavio ryšį pėdsakus ypač pabrėžiu.

Per P. Cvirką ir V. Drazdauską kai kurie aukščiau išvardyti veikėjai užmezgė ryšius ir bičiulystes su revoliucinio meno šalininkais. Pastarieji į sceną įžengia veiksmo viduryje ir dominuoja joje pasakojimo pabaigoje. Tai Stepas Žukas (1904–1946), Boleslovas Motuza-Matuzevičius (1910–1991), Irena Trečiokaitė (1909–1985), Liuda Vaineikytė (1908–1997), Petras Tarabilda (1905–1977), Bronius Žekonis (1911–1944), Petras Vaivada (1906–1989), Vytautas Mackevičius (1911–1991) ir iš dalies Vaclovas Kosciūška (1911–1984). Į šią kompaniją įsipina revoliucinio teatro šalininkai Juozas Grybauskas (1903–1964) ir Romualdas Juknevičius (1906–1963). Daugumos jų jaunystės biografinės linijos dėl šaltinių trūkumo neišplėtotos taip plačiai, kaip rašytojų.

Pasakojime daug vietos skiriama Lietuvos komunistų partijos veikėjams. Dominuoja jos vadovai Zigmąs Aleksa-Angarietis (1882–1940) ir Vincas Mickevičius Kapsukas (1880–1935). Detaliau pažvelgta į Vytauto Viedrinaičio (1904–1937), Bonaventūros Pauliukevičiaus (1896–1938), Pijaus Glovacko (1902–1941), Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus (1908–1981), Juozo Bulavo (1909–1995), Lauryno Kapočiaus (1906–?), Abramo Plakchino (1902–?), Kazimiero Sprindžio (1903–?), Aleksandro Šimano (1906–?), Jankelio Vinickio (1904–1981) ir kitų biografias; pabrėžti jų sąlyčio pavidalai su analizuojamais rašytojais bei menininkais.

Socialistų-revoliucionierių-maksimalistų veikėjai Jonas Lukoševičius (1904–1979), Kazys Lukša (1906–1983), Martynas Gudelis (1906–1993), Vladas Karosa (1896–1933) šmėkšteli

pasakojime, bet dėl šaltinių trūkumo jų biogramos nedetalizuotos. Dėl to nukentėjo nemarksistinio socializmo simpatikų K. Borutos, K. Jakubėno ir V. Montvilos veiklos kontekstai.

Į išvardytų rašytojų, menininkų ir teatralų kolektyvinę veiklą žvelgiu kaip į mėginimą kurti revoliucinę kultūrą. Jie siekė įvairiapusėmis meninėmis priemonėmis byloti darbo klasei apie būtinybę kelti sąmoningumą ir ruošti artėjančiai revoliucijai. Juos iš karto skyrė politiniai užsiangažavimai – dalis išvaizdavo savo jėgomis galintys priartinti *Darbo respublikos* atsiradimą, o dalis matė save kaip kompartijos pakeleivius, nors kompartijos vadovybė turėjo kitokią nuomonę. Kai kurie patys įsijungė į pagrindžio veiklą, o tai uždėjo ryškų antspaudą jų kūrybinei raiškai.

2. Šaltinių apžvalga

Didesnė dalis tiriamų rašytojų sovietmečiu buvo tapę ikonomis ir dėl to buvo leidžiami jų raštų rinkiniai. Visais atvejais tai buvo rinktiniai raštai, bet nė vienas iš jų savo grožinėje kūryboje ir ypač publicistikoje nebuvo pakankamai „švarus“, kad raštai būtų išbaigti. Visgi jie išlieka nepamainomas šaltinis siekiant susidaryti vaizdą apie grožinę kūrybą. Taigi pasinaudojau tais Kazio Borutos, Petro Cvirkos, Kosto Korsako, Vytauto Montvilos, Salomėjos Nėries, Jono Šimkaus ir Antano Venclovos sovietinio laikotarpio *Raštų* tomiais¹, kuriuose yra tiriamo laikotarpio kūrybos. Nepriklausomybės metais pasirodė pirmasis Prano Morkūno eilėraščių rinkinys² bei Kazio Jakubėno *Raštai*, kuriuose paskelbta daug medžiagos apie jį patį³. Daugeliu atvejų peržvelgiau pirmuosius tyrime aptariamų kūrinių leidimus, nes tokie dalykai kaip jų forma, iliustracijos bei leidimo kokybė – taip pat svarbus šaltinis. Vengdamas užsitraukti literatūrologų pašaipas, nesiryžau pagal jų ceche priimtas taisykles analizuoti konkrečių kūrinių.

Labai pravarčios buvo personalinės bibliografijos, kurios leido greitai „e-pavelde“ surasti dominančius kūrinius bei peržvelgti recenzijas ar smulkias spaudoje išmėtytas užuominas apie vieną ar kitą rašytoją. Pasinaudojau K. Borutos, P. Cvirkos, K. Korsako ir S. Nėries bibliografijomis⁴. J. Šimkus ir A. Venclova savo laiku asmeninių bibliografijų nesulaukė, tad apsisprendžiau specialiai nieiškoti jų pėdsakų (neretai paslėptų po slapyvardžiais) neapbrėptas periodikos lauke.

¹ Boruta K., Raštai, t. 1-10, Vilnius, 1970-1976; Cvirka P., Raštai, t. 1-7, Vilnius, 1983-1986; Korsakas K., [Raštai], t. 1-5, Vilnius, 1982-1990; Montvila V., Raštai, t. 1-2, Vilnius, 1982; Neris S., Raštai, Vilnius, t. 1-3, 1984; Šimkus J., Raštai, Vilnius, t. 1-5, 1968-1971; Venclova A., Raštai, Vilnius, t. 1-13, 1965-1977.

² morkūnas p., dainuojadegeneratas. dadaistiški imazinistiniai eilėraščiai, Kaunas, 1993.

³ Jakubėnas K., Raštai, t. 1-4, Vilnius, 2009. Išleisti 20 egz. tiražu.

⁴ Vilnonytė V., Kazys Cvirka P., Raštai Boruta. Bibliografija. 1920-1976, Vilnius, 1977; Vilnonytė V., Lukošūnas A., Petras Cvirka. Bibliografija (1924-1970), Vilnius, 1974; Petrauskienė V., Ubeikaitė A., Kostas Korsakas. Literatūros rodyklė, Vilnius, 1979; Salomėjos Nėries raštai // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 357-400.

Iš peržvelgtų visuomeninių, kultūrinių, literatūrinių žurnalų pirmoje vietoje buvo „Trečias frontas“, po jo sekė kiti leidiniai, kuriuose publikavosi analizuojami personažai arba kuriuose būta reakcijų į jų publikacijas. Iš jų išskirtini „Aušrinė“, „Kultūra“, „Priekalas“ ir „Balsas“. Kasdienė periodika peržvelgta tiek, kiek bibliografijose ar polemikose pavykdavo rasti nuorodų į konkrečias publikacijas. Išsamus peržvelgtos periodikos sąrašas pateikiamas šaltinių sąvade.

Trečiafrontininkai savo archyvą pradėjo kaupti dar 1931 m., nes buvo įsitikinę, jog literatūrinė jų akcija yra lūžio momentas lietuvių literatūros raidoje. Jo branduolys išliko karo metais ir tapo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto archyvo fondu nr. 1. Prižiūrimas Kosto Korsako, jis apaugo naujais fondais, iš kurių svarbiausi būtų Antano Venclovos (f. 5), Salomėjos Nėries (f. 6), Kosto Korsako (f. 17), Jono Šimkaus (f. 57) ir Kazio Borutos (f. 60). Dalis K. Borutos dokumentų nukeliavo į LTSR valstybinės respublikinės bibliotekos rankraštiną (f. 10). Minėtuose fonduose sukaupta korespondencija, dienoraščiai, kūrinių rankraščiai, valdiškos dokumentacijos fragmentai bei atsiminimai apie šiuos rašytojus. Detalesnis mano panaudotų bylų (kurios labai smulkios) iš šių fondų aptarimas užimtų daug vietos ir vargu ar yra prasmingas. Man atrodančios svarbios šaltinotyrynės pastabos apie vieną ar kitą bylą yra nukeltos į tekstą.

Sovietmečiu absoliuti dauguma šaltinių apie trečiafrontininkų grupės narius buvo skelbta iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyriaus medžiagos. Šios šaltinių publikacijos buvo kupiūruotos⁵, paliestos (auto)cenzūros⁶ arba be šaltinotyryninių priekaištų⁷. Posovietinio laikotarpio šaltinių publikacijos iš šių fondų (ir ne tik) praturtino Kosto Korsako ir Kazio Borutos figūras⁸.

Su šiais šaltinių kompleksais susipina tyrimui svarbūs autobiografiniai tekstai. Trumpos autobiografijos kas dešimtmetį buvo spausdinamos *Tarybų Lietuvos rašytojų* autobiografijų rinkiniuose⁹. Sovietmečiu parašyti atsiminimai pasirodė minėtuose klasikų *Raštų* tomuose; išskirtiniausias būtų A. Venclovos atsiminimų tritomis, iš kurio labiausiai pravertė *Jaunystės atradimas*. K. Borutos atsiminimų *Gyvenimas drauge su draugu* sovietmečiu buvo nuspręsti

⁵ Boruta K., Raštai, t. 10 [laiškų publikacija], Vilnius, 1970; Šimkus J., Raštai, t. 5 [dienoraščio publikacija], Vilnius, 1971; „Trečio fronto“ archyvas / parengė A. Šešelgis // Literatūra ir kalba, t. 15: Kovoje už pažangią lietuvių literatūrą, 1978, p. 157-290.

⁶ Atsiminimai apie Salomėją Nėrį // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 9-315; Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966; Atsiminimai apie Petrą Cvirką, Vilnius, 1969; Atsiminimai apie Antaną Venclovą, Vilnius, 1988.

⁷ A. Venclovos laišakai S. Nėriai // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 332-347; Nėris S., Raštai, t. 3, Vilnius, 1984, p. 374-385; Iš „trečiafrontininkų“ ryšių su latvių literatūra / parengė K. Nastopka // Literatūra ir kalba, t. 10: Lietuvių literatūriniai ryšiai ir sąveikos, 1969, p. 417-435; Iš rašytojo [A. Gudaičio-Guzevičiaus] archyvo / parengė S. Lisenkaitė // Pergalė, 1988, nr.5, p. 158-161; Gudaitis-Guzevičius A., Nuo metų aukštumos. Interviu, laišakai, Vilnius, 1983, p. 43-46; Cvirka P., Raštai, t. 7, Vilnius, 1986, p. 221-239.

⁸ Literatūra ir kalba, t. 22: Kostas Korsakas, Vilnius, 1995; Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, Vilnius, 1999; Susitikimai su Kaziu Boruta. Atsiminimai, Vilnius, 2005;

⁹ Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1957; Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1967; Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1977, t. 1-2; Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos, Vilnius, t. 1-2, 1989.

neskelbti. Išeivijoje pasirodę Bronio Railos atsiminimai¹⁰ alsavo polemika su Antanu Venclova. Pulgio Andriušio *Septinton įleidus* yra pavyzdys, kaip galima visiškai ištrinti nemalonus atsiminimus. Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių Kazį iš esmės yra jo biografija¹¹. Publikuoti dienoraščiai yra iškupiūruoti, o kai kurie (pvz., ankstyvieji K. Borutos) iki šiol neskelbti. Didelė dalis šiame tyrime panaudotų laiškų taip pat nepublikuoti, o paskelbtieji (ypač K. Borutos) nusėti kupiūru.

Kitas svarbus šaltinių kompleksas yra tarpukario LKP dokumentacijos masyvas, šiuo metu saugomas Lietuvos ypatingojo archyvo Komunistų partijos dokumentų skyriuje. Šioje dokumentacijoje atsiskleidžia kiekvieno to meto Lietuvos kairiojo inteligento ar žymesnio komunisto personalijos, matomos per kompartijos interesų prizmę. Prabyla ir jie patys, o šis bylojimas tyrimui buvo ypač svarbus. Pasinaudojau LKP vadovybės susirašinėjimų kompleksu (f. 77, apyrašai 9–18, t. y. 1926–1934 m.), asmeninių bylų kompleksu (f. 77, ap. 28), Partijos instituto darbuotojų rinktų atsiminimų kompleksu (f. 3377) bei Zigmo Angariečio fondu (f. 17635). Archyvo kūrėjai iki pat Partijos instituto likvidavimo papildydavo asmenines bylas tarnybinių anketų kopijomis ar spaudos iškarpomis. Peržiūrėtos ir panaudotos medžiagos gausa taip pat varžo galimybes įvade detalai aptarti konkrečius archyvinius vienetus.

1967 m. Partijos istorijos institute publikuoti buvo parengta „trečiafrontininkų bylos“ medžiaga apie 1918–1940 m., išrinkta iš LKP fondo. Rinkinys turėjo atskleisti LKP vadovų požiūrį į šį kolektyvą ir kai kurių jos narių pastangas prasimušti į komunistinę spaudą. Dėl neišvengiamos kompartijos kompromitacijos publikacija buvo sustabdyta¹². Šis rinkinys laikui bėgant prapuolė. Dalį medžiagos iš Lietuvos ypatingojo archyvo 2012 m. paskelbiau¹³.

Medžiagos radau ir Lietuvos ypatingojo archyvo KGB skyriaus dokumentų kompleksuose (f. K-1, ap. 58 ir f. K-30). Sekiau tų rašytojų, kurie papuolė į sovietinio represinio aparato glėbį (Kazys Jakubėnas, Kazys Boruta ir Valys Drazdauskas), pėdomis. Tardomi jie buvo priversti prabilti apie „smetoninę“ praeitį; tą patį turėjo daryti apklausiami liudininkai. Tyrimo metu buvo užsakomos dokumentų kopijos ir vertimai iš tuometinio Centrinio valstybinio archyvo; kai kuriais atvejais originalai neišliko.

Lietuvos centriniam valstybiniam archyve rankiojau duomenis iš Valstybės saugumo departamento fondų (f. 378 ir 438). Juose yra keliolika mane dominančių veikėjų bylų, bet dauguma šaltinių išmėtyti stebėjimo bylose, sugrupuotose pagal metus, regionus ar sekamųjų kategorijas. Tik intuicijos vedamas užčiuopiau keliolika pravarčių bylų apie komunistų ir eserų

¹⁰ Raila B., *Per lūžtantį ledą* // Dirva, 1964 10 02 – 1965 07 28. Nauja redakcija: Raila B., Kodėl antraip? Literatūrinės kronikos su išgyvenimais, Vilnius, 1991, p. 125-233.

¹¹ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, Vilnius, 2009, p. 55-194.

¹² R. Šarmaičio pastabos prie „trečiafrontininkų bylos“ medžiagos. 1992 04 05 // Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 17635, ap. 1, b. 290, l. 3.

¹³ Valys Drazdauskas prieš Zigmą Angarietį. Dokumentai // Darbai ir dienos, t. 57, 2012, p. 255-317.

veiklą. Apyrašai menkai galėjo padėti; neretai bylos pavadinimas neatitinka turinio. Tolesnė duomenų medžioklė tokioje dažnai nepatikimos informacijos jūroje gali būti vaisinga ir papildyti šiame tyrime konstruojamą vaizdą, bet ji atimtų per daug laiko. Šaltinių iš saugumo fondų nepatikimumas kyla dėl to, jog ten beveik nėra mane dominančių personažų balsų. Už juos visada nepalankiai atsiliepia agentai ir sekliai, kurių kalbėjimo motyvų ir informacijos patikimumo nėra galimybės patikrinti. Taip pat ypač svarbi buvo šiame archyve išlikusi kelių teismo bylų medžiaga (f. 483 ir 507).

Galiausiai naudinga buvo peržvelgti Lietuvių literatūros ir meno archyve esančias mane dominančių menininkų ir literatų asmenines bylas (f. 34, ap. 4 ir f. 289, ap. 3).

3. Istoriografijos apžvalga

Pirmosios sovietinės okupacijos metais trečiafrontininkų kolektyvo nariai perėmė vadovavimą Lietuvos literatūriniam gyvenimui į savo rankas ir jo nepaleido apie du dešimtmečius. Tada gimė oficialioji „Trečio fronto“ aktyvistų istorijos versija, kurią akyiai prižiūrėjo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto („feodalinės pilies“, anot Vytauto Kubiliaus) direktorius Kostas Korsakas. Trečiafrontininkai tapo socializmo šaukliais – jie *atspindėjo* ne tik pažangiosios inteligentijos jausenas, bet ir posūkį į antifašistines ir revoliucines pozicijas. Sudėtingas santykis su kompartija nebuvo nutylimas, „atšilimo“ atmosferos sąlygomis užsimenama apie komunistų spaudos neobjektyvumą ir šiurkštumą jų atžvilgiu. Visgi šių santykių sudėtingumas nebūdavo konkretizuojamas. Trečiafrontininkų *talentingumas*, o ne kitos aplinkybės lėmė, jog jie užėmė pirmąsias vietas sovietinėje literatūroje. Tiesa, ne visi – pagrindinis trečiafrontininkų vedlys į komunistų stovyklą Valys Drazdauskas buvo ištrintas iš istorijos.

Lūžis trečiafrontininkų istorijos tyrimuose tapo matomas XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Keletas literatūrologų mėgino gilinti ir įvairinti kalbėjimą apie juos ar jiems artimus literatus. Tai Kęstutis Nastopka su *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiais* (1971), Leonas Gudaitis su *Plunksna ir ugnimi* (1974) bei *Permainų vėjais* (1986), Vytautas Galinis su *Naujomis kryptimis lietuvių literatūroje* (1974), Janina Žėkaitė su *Impresionizmu ir ekspresionizmu lietuvių prozoje* (1977) bei *Antifašistiniais almanachais* (1978), Justinas Kačiulis su *Vytautu Montvila* (1977), Kazys Ambrasas su *Pažangiaja lietuvių kritika 1918–1940* (1978), Liudvika Lisenkaitė su *Aleksandru Gudaičiu-Guzevičiumi* (1981), Stasys Lipskis su *Jonu Šimkumi* (1981) ir *Kostu Korsaku* (1989 m.). Šie tyrimai faktų lygmenyje niuansavo „pažangiųjų“ tarpukario rašytojų asmenines ir kūrybines biografijas. Kai kurie iš paminėtų tyrimų, be abejonės, buvo perkošti per cenzūros tinklą ir savų interpretacijų plėtotės ar naujų faktų įvedimas turėjo

neperžengiamas „atšilimo“ metais nubrėžtas ribas. Atsargiai naudojami šiais tyrimais (ypač biografiniais) kaip biografinių detalių kaupykla. Kartais autoriai taip įpindavo gyvenimo ar kūrybos faktą į valdišką interpretacinę schemą, jog jo „išpynimas“ atrodo negalimas. Rečiau palikdavo jį styroti šalia užkalbėjimų srauto.

Trečiafrontininkų tyrime išskirtinis balsas priklausė Vytautui Kubiliui. Jis tyrimams pasirinko, anot išeivijos literatūrologų, „dramatiškiausią“ trečiafrontininkų personažą – S. Nėrį, ir išskirtiniausią – K. Borutą. Cenzūros išbrauktos monografijos *Salomėjos Nėries lyrika* (1968 ir 1989) ir *Kazio Borutos kūryba* (1980 ir 1985) skirtos kūrybos analizei, o biografinės detalės pasitelkiamos siekiant paaiškinti kūrinių arba motyvų genezę. Kubilius išgyveno šiuos tekstus. Ypač Borutos atveju per kūrybos analizę mėgino įsijausti į rašytojo vidinį pasaulį. Dar daugiau: „Neabejotinai regime autoportreto projekciją į monografijos objektą“, – konstatavo Dalia Striogaitė¹⁴. 1972–1974 m. parašyta knyga buvo ir autoterapijos priemonė į akademinio gyvenimo nuošalę tuomet nustumtam autoriui. Iš V. Kubiliaus dienoraščio matyti, jog savigraužą (peraugančią į saviplakos protrūkius) kėlė negalėjimas panaudoti visų turimų šaltinių ir būtinybė nutylėti daugybę K. Borutos biografijos detalių. Po trijų taisyčių rezultatas buvo nuviliantis: „Ji visai ne ta, kokios aš norėjau. Visas šios pasipriešinimo jėgos simboliškumas pašalintas, maištavimo universalumas likviduotas, prievartos ir kūrėjo konfliktas užglaistytas.“¹⁵ Labai pravarti buvo jo studija *Lietuvių literatūros kontaktai su ekspresionizmu* (1978), leidžianti pažvelgti į trečiafrontininkus vokiško avangardo kontekste. Nuo išorinio spaudimo išlaisvinti požiūriai buvo įkūnyti asmeninėje literatūros raidos sintezėje *XX amžiaus literatūra* (1995).

Išeivijoje Prano Naujokaičio *Lietuvių literatūros istorijos* 3-iaame tome (1976) trečiafrontininkams pristatyti skiriama tiek pat vietos, kiek ir kitiems tarpukario literatams, kartais – su ironija bei užuojauta. 1981 m. rudenį „Santaros-Šviesos“ suvažiavime Tabor Farmoje įvyko pokalbis apie „Trečią frontą“, kuriame dalyvavo Bronys Raila, Tomas Venclova ir Bronius Vaškelis. Ta proga „Akiračiuose“ pasirodė K. Korsako, V. Mickevičiaus-Kapsuko ir B. Railos 1932–1933 m. tekstai su komentarais¹⁶. Perdirbtas Broniaus Vaškelių pranešimas *Trečio fronto keliai ir klystkeliai*¹⁷ sublizgėjo kaip subtilus revizionistinis tyrimas. Tai buvo pirmasis mėginimas laisvai svarstyti trečiafrontininkų sąlyčio su kompartija aplinkybes ir pasekmes remiantis labai ribota šaltinių baze ir stereotipinių vertinimų pertekliaus atmosferoje.

¹⁴ Striogaitė D., Vytauto Kubiliaus 1972–1980 m. dienoraštis kaip monografijos Kazio Borutos kūryba intertekstas // Kazys Boruta: I. Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas: mokslinės konferencijos, skirtos Kazio Borutos 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga. II. Literatūros rodyklė (1977–2005), Vilnius, 2005, p. 109.

¹⁵ 1980 m. kovo 23 d. įrašas. Cituota iš: Striogaitė D., Vytauto Kubiliaus 1972–1980 m. dienoraštis, p. 109.

¹⁶ Akiračiai, 1981, nr. 8-10.

¹⁷ Vaškelis B., Trečio fronto keliai ir klystkeliai // Metmenys, nr. 44, 1982, p. 62-87. Perspausdintas: Vaškelis B., Žvilgsnis iš atokiau. I, Vilnius, 2004, p. 158-181.

Nepriklausomybės laikotarpiu oficializuotas trečiafrontininkų asmenybių ir kūrybinių pasiekimų svarbos akcentavimas išgaravo ir dar Sąjūdžio laikotarpiu paplito kai kurių jų, kaip *išdavikų*, traktavimas. Mano tikslas visgi yra ne sekti vertinimų daugiabalsiškumo raišką, o apčiuopti stambesnių tyrimų tendencijas. Tuo metu pasirodė Petro Bražėno veikalas *Petras Cvirka* (1998), kuriame bene pirmą kartą atskleistas 1932 m. su Cvirka susijęs skandalas. Viktoras Alekna paskelbė ilgamečio darbo rezultata – *Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metrašti* (1995–1997) ir populiarizuotą biografiją *Salomėja* (2006). *Metraštyje* jis gausiai citavo surinktus šaltinius, tad darbas pats tapo šaltiniu. O *Salomėjoje* egzistencinį herojės posūkį į kairę degradavo į eilinio jos įsimylėjimo pasekmę. Avangardo terpių ir žmonių tyrimus (kurie išsiskiria jautrumu detalėms) toliau tęsė Leonas Gudaitis. Jie buvo surinkti *Teisybėje daugiaveidėje* (1998). Gudaičio studijoje „*Trečio fronto*“ *agonija* (2007) ne tik kruopščiai rekonstruotas nepasirodžiusio numerio turinys, bet ir grindžiama prielaida apie finansinę komunistų paramą trečiafrontininkams. Šiai prielaidai užginčyti skiriu atskirą savo tyrimo skyrelį (X. 4). Dalia Striogaitė *Avangardizmo sukuryje* (1998) aptarė keturvėjininkų ir trečiafrontininkų septynių lygmenų raišką neskirstydama jų į atskiras grupes. Trečiafrontininkų pervertinimo tendencija ryškiai atsispindėjo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojų parengtoje *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001). Interpretacijų pervartos ypač ryškios Eugenijaus Žmuidos, Dalios Striogaitės ir Rimanto Skeivio tyrimuose *Lietuvių literatūros istorijos XX amžiaus pirmosios pusės* dvitomyje (2010). Jame atskiro aptarimo verta liko tik Nėries, Borutos ir Cvirkos kūryba. Kaip glaudžiai susipynusių su šio tyrimo puslapiuose nagrinėjama tematika ir artimą mano metodologinėms prieigoms būtina paminėti Loretos Jakonytės studiją *XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio poetų kartos savivoka* (1999). Platesniam tarpukario kultūrinio gyvenimo kontekstui pažinti svarbūs buvo Giedriaus Viliūno tekstas *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940* (1998) ir Dangiro Mačiulio veikalas *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais* (2005).

Visus paminėtus pastarojo laikotarpio literatūrologų darbus vienija naujų interpretacijų kūrimas naudojantis iš sovietmečio paveldėta šaltinių baze. Istorikai sovietmečiu prie trečiafrontininkų temos neturėjo galimybės laisvai prieiti, išskyrus kompartijos istorikus, o tai šiuo metu Lietuvoje nelaikoma istoriko kvalifikacija. Partijos istorijos instituto vadovas Romas Šarmaitis, kaip Zigmo Angariečio sekretorius, turėjo proga tiesiogiai stebėti kompartijos politikos įgyvendinimą buvusių trečiafrontininkų atžvilgiu. Kaip jau minėta, buvo susigundęs parengti šaltinių rinkinį, atspindintį šį sąlytį. Pats jis parašė daug nedidelių (daugiausia neskelbtinų) apybraižų apie komunistus, turėjusius sąlytį su kairiąja inteligentija. Tik „svarbiausios“ atsidūrė jo tekstų rinkinyje *Lietuvos revoliucionieriai* (1988). Specialiai šią temą disertacijoje *Lietuvos komunistų partijos veikla inteligentijos tarpe fašistinio režimo metais*

(1927–1940 m.), gintoje Partijos istorijos institute 1980 m., gvildeno Mintautas Bložė¹⁸. Jis pasirėmė instituto archyvo medžiaga, bet po temos nuglaistymo išėjo, jog Angarietis su Kapsuku bendromis pastangomis tiesė pagalbos ranką besišliejantiems kairiesiems, Aleksandras Guzevičius 1931 m. gruodį veikė kaip jų įgaliotinis, o Valys Drazdauskas ir Petras Cvirka kompartijos vadovams nekėlė jokių problemų. Kitaip tariant, išėjo eilinė falsifikacija. Kai kuriuos herojus dar tarpukariu pažinojusios Juditos Komodaitės parašytoje trečiafrontininkų ir komunistų sąlyčio versijoje *LKP istorijos apybraižos 2-ame tome* (1978) aštresni momentai bent jau miglotai paminėti.

Per pastaruosius pora dešimtmečių išsilaisvinę tarpukario ir kultūros istorikai korektiškai nelindo į literatūrologų daržą. Išimtimi tapo Mindaugas Tamošaitis, 2005 m. pradėjęs skelbti straipsnius apie XX a. ketvirtojo dešimtmečio komunistų pakeleivius iš literatų gretų. Po penkerių metų pasirodė *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame dešimtmetyje*, 2012 m. jį palydėjo *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija*. Šie tyrimai yra svarbus įnašas rekonstruojant lietuviškųjų pakeleivių istoriją. Analizuodamas trečiafrontininkų politinius užsiangažavimus, Mindaugas Tamošaitis atiduoda pagarbos duoklę Broniui Vaškeliui ir įveda istoriografijon naujus archyvinius šaltinius. Įsiskaičius į *Didįjį apakimą* visgi norisi kepstelėti autorių su keletu pastabų. Pirmiausia, autorius taip susikoncentruoja į prokomunistinius literatus, jog terminus *kairieji rašytojai* ir *kairėjimas* taiko išimtinai tik jiems. Nemarksistinio socializmo šalininkai tarp literatų iš viso neminimi, lyg jie nebūtų egzistavę. Kairiuoju gali būti tik besišliejantis prie kompartijos – įvairiais pavidalais ir progomis šią tezę stalinmečiu kartojo visų kompartijų propagandistai. Skamba labai panašiai kaip Tamošaičio tekste. Antra, atrodo keista, jog autorius lengvu mostelėjimu suakademino nacistinės propagandos terminą *kultūrbolševizmas* ir taip įvardijo trečiafrontininkų akcijos esmę. Trečia, man pasirodė, jog gana lengvai už gryną pinigą priimama saugumo agentų informacija. Jos duomenys pristatomi neatlikus (ar atlikus paviršutiniškai) šaltinotyrynės analizės, jie nekonfrontuojami su kitais temiška besisiejančiais šaltiniais. Ketvirta, susidaro vaizdas, jog panaudotos bylos yra tiesiog ištrauktos iš platesnio komplekso visumos ir taip „nepastebėta“ didesnio kiekio archyvinės medžiagos, liudijančios sudėtingesnes trečiafrontininkų pakeleivystės peripetijas, nei kad matyti iš rekonstrukcijos.

Mindaugo Tamošaičio *Didysis apakimas* ikūnija teleologizuotą istorijos viziją. Trečiafrontininkai visų pirma yra išdavikai ir jų istorijos gvildinimas yra išdavystės anatomijos atskleidimas. Subtilios aplinkybių rekonstrukcijos esmės nekeičia. Herojų pažiūros neevoliucionuoja; jie nuo ankstyviausios jaunystės žino, ko siekia. Savo paties rekonstrukcijoje

¹⁸ Ji prieinama: LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1304.

stengiausi įkūnyti kitokią perspektyvą – kiek įmanoma suskliausti ateities žinojimą. Stengiausi, jog vertinimuose nebūtų 1940 m. birželio, išdavysčių ir teroro atminties šešėlio. Kėliau tikslą nepaversti jų ateities realijų įkaitais. Sustoju ties VII Kominterno kongresu, atvėrusiu rojų pakeleiviams. Tekste koncentruojuosi ties 1924–1935 m. ir stengiuosi (ne visada sėkmingai), jog vėlesnių įvykių žinojimas neveiktų herojų gyvenimo ir pažiūrų linijų konstravimo.

Yra dar viena plotmė, kurioje matau savo pozicijos skirtumą nuo Mindaugo Tamošaičio priėjimo. Panašu, jog jam smetoninė Lietuva telpa į normalybės standartus; daug kas kritikuotina, bet trečiafrontininkų kūryboje įkūnyta *sociokritika* traktuotina kaip valstybės pamatų *paplovinėjimas*. Geriausiu atveju – kaip svetimkūnis lietuvių kultūros raidos tradicijoje. Beveik neslepiamas autoriaus apgailstavimas, jog valdžia nesiėmė griežtesnių priemonių šios penktosios kolonos atžvilgiu. Mano perspektyvoje trečiafrontininkai ir kairieji menininkai pirmiausia yra modernistai / avangardistai. Juk vienas esmingiausių modernio bruožų, man regis, yra kūrėjo atsigręžimas į dabartį ir jos realijų išreiškimas kūryboje. Tuo, manyčiau, keturvėjininkai ar trečiafrontininkai skiriasi nuo (neo)romantikų ar simbolistų. „Dabartis“ lietuviškojo modernio / avangardo kūrėjams buvo matoma per visuomenės kritikos prizmę – kaip turto kontrastai ir socialinė neteisybė mieste ir kaime, per didelę prievartos dozė valstybės valdyme, hipokritiška privilegijuoto valdininkijos sluoksnio elgsena, galiausiai – slegiantis prasto skonio dominavimas. Modernistai nuo XIX a. vidurio išbandė visą paletę santykio su greitai kintančia ir dažniausiai skausminga dabartimi būdų. Lietuviai rinkosi šokiravimo ir žaidimo (keturvėjininkai) arba tikrovės kritikos ir perkonstravimo (trečiafrontininkai) pozicijas. Abiem atvejais man jie atrodo išsirašantys į tarptautinį modernio sklaidos lygmenį, o negatyvios ar represyvos reakcijos jų atžvilgiu labiau byloja apie šalies, kurioje jiems buvo lemta gimti ir kurti, negalias nei apie juos pačius.

Tyrimo objektas taip pat yra grupelė dailininkų. Jie nepaliko ryškesnio pėdsako lietuviško meno istorijoje, dėl to kolektyvinėse ar autorinėse meno istorijos sintezėse apie juos tik užsimenama. Išimtis būtų Jono Umbraso ir Eglės Kunčiuvienės *Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940* (1980), kur veikia „pažangiųjų dailininkų grupė“. Dalis jų prokomunistinę veiklą plėtojo būdami Meno mokyklos studentai, tad tenykštė jų veikla aptarta Apolonijos Valiuškevičiūtės studijoje *Kauno meno mokykla* (1971). Nepamainomos buvo menotyrininkų Jolitos Mulevičiūtės *Modernizmo link* (2003) ir Giedrės Jankevičiūtės *Dailė ir valstybė* (2001), nepaisant to, jog jose tik užsimenama apie mane dominančius menininkus. Į juos detalčiau, bet vis tiek probėgšmais, G. Jankevičiūtė dėmesį atkreipė *Lietuvos grafikoje 1918–1940* (2008).

Teatro istorijos sintezėse ar atskirų autorių monografijose nėra žinių apie R. Juknevičiaus ir J. Grybausko veiklą kompartijos orbitoje.

Nemarksistinio socializmo tradicija, jau nekalbant apie vieną jų atšaką – socialistus revoliucionierius maksimalistus, Lietuvoje nėra specialiai tirta. Aušrininkų veiklą magistro darbe analizavo Ugnė Marija Andrijauskaitė¹⁹. Svarbus buvo aprašomų įvykių dalyvės Agnės Murzaitės (1898–?) sudarytas atsiminimų rinkinys bei jos pačios apžvalga apie aušrininkus tekste *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai* (1969). Temos neištirtumas vertė apgraibomis ieškoti išblaškytų šaltinių ir konstruoti miglotą maksimalistų veiklos pavidalą.

4. Apie metodikos ir įtakų eklektiškumą

Disertacijos įvade privalu atskleisti savo metodologines nuostatas. Užduotis labai sunki, nes absoliuti dauguma istorijos disertacijų tiesiog parašoma per daug nesukant galvos dėl to, kokią metodologiją naudoti. Ne išimtis ir šis tekstas. Dažniausiai dirbant naudotas metodas buvo šaltinių kritika – konkretaus dokumento (ar bylos) įkontekstinimas konkrečiame fonde ar jų grupėje, patikimumo laipsnio spėjimas lyginant su giminingais šaltiniais, kartais rašysenos ar dokumento būklės / formos analizė. Mėginau apčiuopti aplinkybes, kurių veikiami svarbesni dokumentai išvydo dienos šviesą, ir kaip jos paveikė dokumentų turinį bei stilių. Taip pat stengiausi poetinius kūrinius atskleisti kaip vidinių autorių būsenų ar idėjų raišką, bet dėl stiprių abejonių tik daliai tokių bandymų leidau atsidurti šiame tekste. Kadangi dauguma šios studijos šaltinių yra autobiografiniai, ieškojau metodinių įžvalgų apie sąlytį su šio pobūdžio tekstais ir domėjausi atminties funkcionavimo ypatybėmis. Taip pat pasidaviau pagundai pasiūlyti analitinės psichologijos rėmuose telpančių interpretacijų. Dažnai nuslysdavau į detalizuotą dokumentų analizę ir dėl to kai kurių įvykių pristatymas užima daug vietos – siečiau atskleisti galimų interpretacijų įvairovę. Jei pamėginčiau įvardyti tyrimo metodiką pagal mokslinio žargoną apibrėžtis, tai dirbau pagal analitinio-aprašomojo, hermeneutinio ir prozopografinio metodų normas.

Kalbant apie tyrimų tradicijų įtakas, atsispyriau nuo literatūros sociologijos, atstovaujamos pirmiausia Pierre'o Bourdieu. Pirminė disertacijos vizija buvo analizuoti sovietinės Lietuvos rašytojų visumą konstruojant jų biogramas pagal iš anksto apibrėžtus kriterijus (išsilavinimas, šeima, karjera, sąlyčio su valdžia formos, materialinė padėtis ir t. t.) ir sukurti jų kolektyvinę biografiją daugiausia dėmesio skiriant sąlyčiui su valdžios struktūromis. Bourdieu veikalai *Meno taisyklės* (1992), *Įvadas į reflekyviają sociologiją* (1992), *Kultūrinės produkcijos laukas*

¹⁹ Murzaitė A., Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai. Mašinarštis, Vilnius, 1969. Ši studija, kurioje perspausdinti ir surinkti atsiminimai, yra LNB RS, f. 10, b. 411 ir LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1017. Naudotasi LYA archyvo egzemplioriumi. Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938. Magistro darbas, 2013 (naudojasi dar iki galo neišbaigtu darbu).

(1993) ar *Homo academicus* (1984)²⁰ skatino vaizduotę, kaip tai atlikti, ir siūlė atitinkamą terminiją. Tyrimui judant pirmyn palaipsniui iš atminties išgaravo subtilios Bourdieu schemos; išliko jo paveiktas žvilgsnis į kultūros sferą ir vienas kitas terminas. *Kapitalo* koncepcijos reikšmę pabrėžiantis meno sociologijos įrankynas leidžia pažvelgti į lietuvių literatų grupes kaip į tarpusavyje besikandžiojančius konkurentus ir atskleisti paslėptą šio vyksmo tikslą – dominavimą literatūros rinkoje. Tokios perspektyvos elementų įdiegta ir į šio tyrimo puslapius.

Užčiuopęs daugiau kaip 1400 sovietmečio Lietuvoje pasireiškusių literatų biogramų pėdsakus, apribojau savo utopiją trumpesniu laikotarpiu – 1940–1960 metais. Susikoncentravau į literatus, gimusius 1900–1923 m. laikotarpiu; ne visais – atrinkau apie 70. Tuomet įtaką darė Thedos Shapiro veikalas *Dailininkai ir politika. Europietiškas avangardas ir visuomenė 1900–1925* (1975)²¹, kuriame ji prozopografiškai išanalizavo 80-ies žemyninės Europos to meto menininkų biografijas pagal jų išitraukimo į politiką kriterijų. Ši studija ypač buvo naudinga apmąstant politinio aktyvizmo vietą modernistiniuose sąjūdžiuose. Vis labiau ryškėjo poreikis pažvelgti į lietuvių modernistus / avangardistus, propagavusius politinį aktyvizmą taip, kad jie būtų matomi kaip didelės mozaikos dalis. Peterio Bürgerio *Avangardo teorijos* (1974)²² ir Peterio Gay *Modernizmo* (2007)²³ prieštata paskatino mesti į šalį mėginimą apsispręsti, kaip vadinti trečiafrontininkus – avangardistais ar modernistais. Šiuos terminus, labiau sekdamas P. Gay sprendimais, vartoju kaip sinonimus. Anglišku realijų pagrindu parašyta Johno Carey *Intelektualai ir masės. Literatūrinės inteligentijos išdidumas ir prietarai 1880–1939* (1992)²⁴ padėjo įsisąmoninti modernistams būdingą *žinojimą*, kaip visuomenė turi atrodyti, ir aroganciją *savų* visuomenių atžvilgiu. Tokios laikysenos pėdsakų galima rasti ir šio tyrimo herojų pozose. Kairiųjų literatų poreikį išreikšti savo vizijas manifestais padėjo išryškinti Martino Puchnerio tyrimas *Poezija ir revoliucija* (2006)²⁵. Kai kurių trečiafrontininkų bohemiškumą platesniame kontekste matyti įgalino Elizabeth Wilson veikalas *Bohema. Žavūs atstumtieji* (2003)²⁶. Ieškant trečiafrontininkų analogų ypač pravartus buvo Grzegorzio Gazdos *Europos literatūros krypčių ir grupių XX amžiuje žodynas* (2009)²⁷, informacijos tankiu peržengiantis enciklopedijos rėmus. Analizuojami revoliucinio avangardo atstovai kreipė žvilgsnį į sovietinę Rusiją kaip į

²⁰ Naudojau vertimais: Reguły sztuki. Geneza i struktūra pola literackiego, Kraków, 2007; Įvadas į reflektvyvąją sociologiją, Vilnius, 2003; The field of cultural production. Essays on art and literature, Cambridge, 1993; *Homo academicus*, Cambridge, 1988.

²¹ Shapiro Th., *Painters and politics. The European avant-garde and society, 1900-1925*, New York, 1976

²² Naudojau vertimu: Bürger P., *Theory of the avant-garde*, Manchester, 1984.

²³ Gay P., *Modernism. The lure of heresy: from Baudelaire to Beckett and beyond*, London, 2007.

²⁴ Carey J., *The intellectuals and the masses. Pride and prejudice among the literary intelligentsia, 1880-1939*, London, 1992.

²⁵ Puchner M., *Poetry of the revolution. Marx, manifestos, and the avant-gardes*, Princeton, 2006.

²⁶ Wilson E., *Bohemians. The glamorous outcasts*, London, 2003

²⁷ Gazda G., *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, 2-ie wyd., Warszawa, 2009.

avangardistinių eksperimentų rojų. Stepano Šešukovo *Itūžę karštuoliai* (1984)²⁸ leido pažvelgti į tenykščio avangardo atstovų tarpusavio kovos peripetijas. O Eugenijaus Dobrenko dialogija *Sovietinio skaitytojo formavimas* (1997) ir *Sovietinio rašytojo formavimas* (1999)²⁹ atskleidė ir apgraužė ieškomo metodo galimybes, ir revoliucinės kultūros bei valdžios sąlyčio sovietinėje Rusijoje subtilybes.

Palaiapsniui pradėjo aiškėti, jog kaupti numatytų literatūrų biografinę medžiagą pagal prozopografinę schemą perdėm sunku – surinkau didžiąją dalį spausdintos medžiagos, bet archyviniai duomenys pasirodė per daug plačiai išblaškyti. Tuomet apsiribojau buvusių trečiafrontininkų kolektyvine biografija. Pradėjau žvalgytis avangardistų grupių kolektyvinių biografijų rašymo pavyzdžių. Biografijų, parašytų nebūtinai akcentuojant idėjinį ir politinį sąryšį. Įsitikinimą, jog tokia kolektyvinė biografija yra įmanoma, stiprino tokie skaitiniai, kaip Marci Shore *Ikrai ir pelenai. Vienos Varšuvos kartos gyvenimas žavintis ir nusiviliant marksizmu, 1918–1968* (2006)³⁰, Herberto Lottmano *Kairioji pakrantė. Rašytojai, menininkai ir politikai nuo Bendro fronto iki Šaltojo karo* (1982)³¹, Alano Rose'o *Siurrealizmas ir komunizmas: ankstyvieji metai* (1991)³² bei Davido Haycocko *Talento krizė. Penki jauni britų menininkai ir Didysis karas* (2009)³³. Rinkdamas medžiagą dar kartą siaurinau temą – nusprendžiau ramybėje palikti trečiafrontininkų gyvenimus po 1940 m. Po to man rūpimų Lietuvos ypatingojo archyvo fondų peržiūra įtikino dar labiau susiaurinti tarpsnį – nusprendžiau atsisakyti 1935–1940 m. laikotarpio. Lietuvos archyvuose medžiagos apie tuometinį kairiosios inteligentijos pakeleiviavimą beveik nėra, o skystoki saugumo seklių duomenys – prasta medžiaga rekonstrukcijai. Norint sodresnio lietuviškojo pakeleiviavimo vaizdo, reikalinga paieška Tarptautinio revoliucinio rašytojų susivienijimo, SSSR Rašytojų sąjungos Užsienio komisijos ar Visasąjunginės kultūrinių ryšių su užsieniu draugijos dokumentų kompleksuose, esančiuose Maskvos archyvuose³⁴.

Pasirinkta tyrimo kryptis reikalavo įsigilinti į intelektualų bei modernistų posūkį į politizuotą veiklą. Keletas apibendrinančių šio reiškinio tyrimų pasirodė esą kanoniniai pavyzdžiai, kuriuos privalu perskaityti imantis tokios temos. Klasika tapė Davido Caute'o

²⁸ Шешуков С., Неистовые ревнители. Из истории литературной борьбы 20-х годов, Москва, 1984

²⁹ Добренко Е., Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы. Санкт-Петербург, 1997; Добренко Е., Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры, Санкт-Петербург, 1999.

³⁰ Shore M., Caviar and ashes. A Warsaw generation's life and death in Marxism, 1918-1968, New Haven, 2006.

³¹ Lottman H., The Left Bank. Writers, artists, and politics from the Popular Front to the Cold War, London, 1982.

³² Rose A., Surrealism and communism. The early years, New York, 1991.

³³ Haycock D., A crisis of brilliance. Five young British artists and the Great War, London, 2009.

³⁴ Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 541, оп. 1: Международное объединение революционных писателей (1929-1939). Российский государственный архив литературы и искусства, ф. 631, оп. 11, 14: Иностранная комиссия правления союза советских писателей (1935-1950). Государственный архив Российской Федерации, ф. 5283: Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (1925-1957).

Pakeleiviai (1973)³⁵ ir Paulo Hollanderio *Politiniai piligrimai* (1981)³⁶ atkuria „didžiųjų“ pakeleivių istorijas bei pasirinkimų motyvus. Kalbant apie susidorojimą su jais, o kartu ir su savo asmenine praeitimi, nepralenkiama yra Tony Judto *Neužsibaigusi istorija* (1992)³⁷. Šių tyrinėtojų plėtojama perspektyvą papildė Liudmilos Stern *Vakarų intelektualai ir Sovietų Sąjunga 1920–1940* (2007)³⁸; pastarajame veikale, paremtame beveik išimtinai Rusijos archyvų medžiaga, bendrais bruožais rekonstruojamos sovietų valdžios pastangos pritraukti pakeleivius. Tiesiogiai apčiuopiamos naudos, kuri galėtų atsispindėti tekste, šie skaitiniai nedavė. Neturiu atsakymo į klausimą, ar „didžiųjų“ pakeleivių sąlytis su sovietų valdžia lygintinas su lietuviškais atvejais. Galbūt, jei nukeliaujame į XX a. ketvirtąjį dešimtmečio pabaigą, bet tai anapus šio tyrimo laiko rėmų. Be to, Kominterno vadovybės lygmens politika pakeleivių klausimu neretai skyrėsi nuo konkrečių šalių kompartijų veiklos realijų. Lietuvos kompartijos pozicijos analogų išryškėjimas reikalauja išsiskaitymo į „nacionalinių atvejų“ istoriografiją ir papildomų tyrimų Rusijos archyvuose.

Vadovai po teorines socializmo versijas buvo Leszkeo Kołakowskio *Pagrindinės marksizmo kryptys* (1979) ir Peterio Marshallo *Reikalaujant neįmanomo. Anarchizmo istorija* (2008)³⁹. Tyrime daug vietos skirta lietuviškojo eserizmo versijai – socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungai. Temos neištirtumas vertė ieškoti šios socializmo versijos tyrimų. Jaroslavo Leontjevo *Rusijos revoliucijos „skitai“* (2007)⁴⁰ padėjo atskleisti eserų ideologijos ir avangardo ryšį, galbūt atsispindėjusį Kazio Borutos kūryboje. Labiausiai rusiškąją maksimalizmo versiją pažinti padėjo dokumentų rinkinys *Eserų-maksimalistų sąjunga* (2002)⁴¹. Į šios sąjungos veiklą įdiegtą, o lietuvių maksimalistų išbandytą terorizmo praktiką pažinti įgalino Annos Geifman *Privalai žudyti* (1993) ir *Mirties nuosprendžiai* (2010) bei Olego Budnickio *Terorizmas rusiškame išsivaduojamajame judėjime* (2000)⁴². Pogrindininkų mentaliteto analizei vaisingas pasirodė interdisciplininis Marinos Mogilner tyrimas apie XIX–

³⁵ Cauter D., *The fellow travelers. A postscript to the Enlightenment*, London, 1973.

³⁶ Hollander P., *Political pilgrims. Western intellectuals in search of the good society*, 4th ed., New Brunswick, 1998

³⁷ Judt Tony, *Past imperfect French intellectuals, 1944-1956*, Berkeley, 1992.

³⁸ Stern L., *Western intellectuals and the Soviet Union 1920-40: from Red Square to the Left Bank*, New York, 2007.

³⁹ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, [wyd. 2-ie], London, 1988; Marshall P., *Demanding the impossible. A history of anarchism*, London, 2008.

⁴⁰ Леонтьев Я. В., «Скифы» русской революции: партия левых эсеров и ее литературные попутчики. Москва, 2007

⁴¹ Союз эсеров-максималистов. Документы, публицистика. 1906-1924 гг., Москва, 2002

⁴² Geifman A., *Thou Shalt Kill: Revolutionary terrorism in Russia, 1894–1917*, Princeton, 1993; Geifman A., *Death orders: the vanguard of modern terrorism in revolutionary Russia*, Santa Barbara, 2010; Будницкий О. В., *Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX — начало XX в.)*, Москва, 2000.

XX a. sandūros radikalizuotos Rusijos kairiosios inteligentijos mikrokosmosą *Pogrindžio žmogaus mitologija* (1998)⁴³.

5. Tyrimo aktualumas

Kairiosios tarpukario lietuvių inteligentijos užsiangažavimai veikti visuomeniškai ar politiškai turi savo istoriografiją. Pakanka paminėti B. Vaškelio, L. Gudaičio ar M. Tamošaičio darbus. Visgi jų studijos neišsemia galimų tyrinėtojų prieigų įvairovės. Mano tyrime yra polemikos su pirmtakais gaidų ir viliuosi, jog tai šią įvairovę didina. Be to, įvedu tyrinėtojų nenaudotą archyvinę medžiagą, o tai savo ruožtu papildo besiklostantį vaizdą.

Jei žvilgtelėtume iš bendresnės perspektyvos, matyti, kad lietuviškosios kairės istorijos tyrimai šiuo metu nėra ryškiau plėtojami. Natūralu, jog vyresnės kartos istorikai neturi noro pažvelgti į tą pusę. Juolab kad kairuoliškumo sąvoka dažnai tapatinama tik marksistine-leninine atšaka. Tokioje perspektyvoje sunkoka pamatyti kitas kairuoliškumo atšakas ir pradėti gvildinti jų vietą Lietuvos ar išeivijos istorijoje. Visgi vienas kitas jaunesnės kartos tyrinėtojas pastaruoju metu imasi lietuviškojo nemarksistinio socializmo versijų tyrimų. Tuo tarpu kompartijos istorijos tyrimai (išskyrus sovietmečio laikotarpį) per porą pastarųjų dešimtmečių nesulaukia jokio dėmesio. Naujos perspektyvos gali vaisingai sugrąžinti šias nepaliestas ar sukompromituotas temas į istoriografinę erdvę. Mano tyrimas liečia tiek menkai tirtą kairiojo eserizmo, tiek ir apleistą kompartijos tematiką. Viliuosi, jog tai nedidelis įnašas į šių potencialių tyrimų kryptį plėtotę.

⁴³ Могильнер М. Б., Мифология подпольного человека. Радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа, Москва, 1998.

I. Marijampoliečiai iki 1926 m.

1. Prologas

Pasakojimą pradėdau nuo marijampoliečių gimnazistų. Tokį pasirinkimą nulėmė Kazio Borutos, Antano Venclovos ir Vytauto Montvilos biografinių detalių gausa bei biografinių linijų sankirtos. Kartu kreipsiu daugiau dėmesio į aušrininkų veiklą, nes joje glūdi Borutos revoliucinių pažiūrų, lėmusių jo gyvenimo vingius ir įtakojusių jo kūrybą, ištakos.

Kazys Boruta gimė 1905 m. sausio 6 d. vidutinių ūkininkų Kazio ir Marijos šeimoje Kūlokuose, netoli Liudvinavo. Jis buvo vyriausias sūnus, tad tėvai, manydami, jog sodybos paveldėtojas turi būti mokytas, nusprendė 1914 m. leisti jį į gimnaziją. Karo veiksmai tą rudenį nusiaubė apylinkes ir šie planai nuėjo niekais. Borutų šeima 1915 m. pasirinko evakuaciją. Tris metus Kazys gyveno Maskvos priemiestyje Bogorodske, kur lankė progimnaziją. Kuomet 1918 m. rudenį Borutos grįžo į Kūlokus ir kitų metų rudenį Kazys įstojo į Marijampolės „Žiburio“ (nuo 1920 m. Rygiškių Jono) gimnazijos III klasę, jam teko iš naujo pramokti lietuviškos rašybos⁴⁴. „Žiburio“ gimnazijoje Kaziu nepatiko ir kitus mokslo metus jis pradėjo naujai įsteigtoje mokytojų seminarijoje.

Antanas Venclova išvengė tokių klajonių. Jis gimė 1906 m. sausio 7 d. Trempinių kaime, Liubavo valsčiuje, vidutinių valstiečių Elžbietos ir Tomo šeimoje. Antanas buvo penktas vaikas šeimoje. Pradinę mokyklą Liubave lankė tik vieną žiemą, nes karo metais ji neveikė. Lavinimosi stygių kompensavo privačios pamokos ir 1918 m. vasarą Antanas buvo priimtas į „Žiburio“ gimnazijos II klasę⁴⁵. Žiemą mirė tėvas, bet Venclovos nusprendė, jog tai neturi sutrukdyti Antanui siekti mokslo.

Vytauto Montvilos vaikystė ir jaunystė buvo visiškai kitokia. Jam buvo lemta gimti 1902 m. vasario 4 d. Čikagoje, darbininkų Mykolo ir Barbaros šeimoje. Tėvas paliko keturių vaikų šeimą ir Barbora 1906 m. grįžo į Lietuvą. Šeima apsigyveno Marijampolėje ir stengėsi sudurti galą su galo. Paaugęs Vytautas vasaromis piemenaudavo, o žiemomis mokydavosi. Patriotinių jausmų paveiktas 1919 m. balandyje savanoriu išėjo į kariuomenę; tarnavo geležinkelinių batalione, karo veiksmuose nedalyvavo. 1921 m. gegužę jis baigė tarnybą ir įstojo į mokytojų seminariją⁴⁶. Toliau gyveno kartu su motina ir seserimi ir nuo jų buvo finansiškai priklausomas.

⁴⁴ Borutaitė-Bajerčienė M., Lyg neužbaigta daina // Susitikimai su Kaziu Boruta. Atsiminimai, Vilnius, 2005, p. 320-327.

⁴⁵ Lipskis S., Pagrindinės Antano Venclovos gyvenimo ir kūrybos datos // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, Vilnius, 1988, p. 396.

⁴⁶ Kačiulis J., Vytautas Montvila, Vilnius, 1977, p. 10-21.

Skurdą kiek praskaidrino Vytauto senelio grįžimas iš Amerikos, kuris 1923 m. pastatė namą Marijampolės priemiestyje Degučiuose.

Ši trijulė bendravo tarpusavyje ir juos, kaip pradedančiuosius rašytojus, susiejo literatūriniai interesai. Kazys ir Antanas mėgo imponuoti savo, kaip poetų povyzomis ir nestokojo gebėjimų kurti aplink save draugišką atmosferą. Vytautas bičiuliams įsiminė uždarumu, tylumu ir net mizoginija.

2. Aušrininkų ir komunistų varžybų scena

Marijampolės gimnazijos steigėsi įelektrintoje Nepriklausomybės kovų ir demokratijos steigties atmosferoje. Suspietusios daugiau nei tūkstantį moksleivių jos buvo labai patogi žaidyvieta politinėms jėgoms susikirsti dėl įtakų. Šios įtakos tarp moksleivių skleidėsi vakariniuose draugijų susibūrimuose, diskusijų vakaruose ar tiesiog pasisėdėjimuose „Žiburėlio“ bendrabutyje. Mus pasiekę atsiminimai apie to meto gimnazistų gyvenimą stipriai paveikti intencijų išryškinti ar užtušuoti atskirų personažų politines simpatijas. Šia prasme jie parankūs tyrimui, nes išryškina būtent tai, ko ieškau. Kitas vertus, būtinas atsargumas skaitant autobiografinius tekstus, kuriuose dažna tendencija išpūsti komunistinių idėjų įtaką moksleivijai eseriškų sąskaita.

Aušrininkai įsisteigė 1910 m. ir tuoj pat jų ideologijoje (nebūtinai viešai skelbiamoje) prasimatė narodnikų idėjos. Voronežo egzilyje 1917 m. vasarą priimtoje programoje dėmesys telktas į asmens laisvės ir nemarksistinio socializmo suderinamumą, pasisakyta už demokratines idėjas. Grįžę į Lietuvą aušrininkų ideologai demokratijos principą pakeitė į eseriškų programų socialistinės revoliucijos „obalsi“⁴⁷. Aušrininkų kuopelės po 1918 m. birželio masinio moksleivių grįžimo iš Voronežo įsisteigė visose Marijampolės gimnazijose, bet laisviausiai jie jautėsi realinėje gimnazijoje, kurią įsteigė kairiųjų pažiūrų visuomenininkai, pritraukę tokių pat pažiūrų mokytojus. Šios mokyklos salėje būdavo rengiami viso miesto aušrininkų vieši disputai. Aušrininkai buvo įsisteigę socialistinio jaunimo organizaciją „Draugas“ (1920–1925 m.), kuriai įtaką darė lietuvių eserai – Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija⁴⁸. Eserų partija veikė nelegaliai, tad „Draugas“ ir aušrininkai buvo jų propagandinės legalios veiklos įrankiai, kitaip tariant, įtakos agentai. Be to, aušrininkai palaikė ryšius su Marijampolės darbininkų profsajunga – dalyvavo jų rengiamuose minėjimuose bei savišvietos programose. 1923 m.

⁴⁷ Detaliau žr.: Murzaitė A., Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai, mašinraštis, Vilnius, 1969, l. 336–349; Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938. Magistro darbas, Kaunas, 2013, l. 9–10.

⁴⁸ Krygeris M., Iš aušrininkų veiklos Marijampolėje // Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai / sud. Agnė Murzaitė, Vilnius, 1969, l. 235–237; Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija // Visuotinė lietuvių enciklopedija, p. 318.

lapkrityje mokyklose buvo uždraustos politinio pobūdžio moksleivių asociacijos. Tai tik pridėjo patrauklumo aušrininkų veiklai ir paskatino juos naudoti primityvias konspiracijos priemones. Be to, niekas netrukė jiems veikti anapus gimnazijų sienų⁴⁹.

Voroneže 1917–1918 m. moksleivijoje paplitusios prokomunistinės idėjos atmirgavo į Marijampolę kartu su jų nešėjais. Komjaunuoliai ir komunistai negalėjo veikti legaliai, buvo negausūs bei persekiojami žvalgybos skyriais⁵⁰. Jie veikė pagrindinėse kuopelėse ir kartais kurdavo priedangos būrelius. Taip pat nepraleisdavo progos skverbtis į kairiosios pakraipos moksleivių sambūrius ir verbuoti jų narius. Dar daugiau – jei pavykdavo įsitvirtinti aušrininkų skyrių vadovybėse, būdavo įmanoma perimti kuklius jų finansus. Komjaunuolis nuo Voronežo evakuacijos laikų Vaclovas Anskaitis (vėliau Bronius Pranskus-Žalionis) teigė 1919 m. Marijampolės Realinėje gimnazijoje įsteigęs legalią prokomunistinę visuomenininkų kuopelę⁵¹. Pagal oficialią dokumentaciją ji veikė 1920 m. kovo – 1923 m. kovo mėn.⁵². Ši kuopelė buvo sukūrusi ateistų būrelį, kuriame skaitytos paskaitos ir vykdavo diskusijos. Šio būrelio lankytoju tapo Antanas Venclova⁵³. Jį ten pakvietė 1922–1923 m. realinėje gimnazijoje studijavęs komunistas Pijus Glovackas. Mokytojų seminarijoje mokėsi vyresniame amžiuje į ją įstojęs Bonaventūras Pauliukevičius, kuris pasvajodavo tapti rašytoju ir bendravo su to pat siekiančiais. Jis 1923 m. apsisprendė veikti komunistų naudai ir išitraukė į jų atsišaukimų platinimą⁵⁴. Viename suole Kazys Boruta sėdėjo su Vytautu Viedrinaičiu, kuris 1920 m. atsikėlė iš Kudirkos Naumiesčio jau būdamas komjaunuoliu. Jis įvedė Borutą, Venclovą ir Montvilą į nelegalios literatūros pasaulį. Trumpalaikiai Vytauto Viedrinaičio areštai (1922 ir 1923 m.) ir policijos prievarta kėlė pradedančių poetų įtūžį, kuris išsiliejo eilėmis⁵⁵.

3. Kazio Borutos atsivertimas

„Socializmas tai nauja mano religija <...>. Mano nauja pasaulėžiūra kuo puikiausia susiderina su menininku. <...> Nesišlykštėsiu padėti savo pavardę net prie agitacinės brošiūros,

⁴⁹ Plačiau žr. Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938, l. 46–48.

⁵⁰ Tarpukario Lietuvos saugumo tarnybos pavadinimai dažnai keitėsi. Ji vadinta Žvalgybos skyriumi (iki 1923 m. rugpjūčio mėn.), Kriminalininiu skyriumi B (1923 m. rugpjūčio – gruodžio mėn.), Politine policija (1924 m. sausio – 1927 m. sausio mėn.), Kriminalinės policijos valdybos skyriumi A (1927 m. sausio – 1928 m. kovo mėn.), Kriminalinės policijos I skyriumi (1928 m. kovo – 1933 m. gegužės mėn.), galiausiai Valstybės saugumo departamentu. Siekdamas išvengti sumaišties pavadinimuose šiai tarnybai, kurios esmė nesikeitė, įvardinti dažniau vartotus apibendrintus *saugumo* ar *politinės policijos* terminus.

⁵¹ B. Pranskas – V. Žalionis (Vaclovo Prano s. Anskaičio) autobiografija. 1937 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8806, l. 23–24.

⁵² Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938, l. 28.

⁵³ Kapočius L., Progreso keliu... // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, 1988, p. 39.

⁵⁴ B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP CK. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

⁵⁵ Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė: memuarai, Vilnius, 1968, p. 388–389; Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 201.

jei ji bus svarbi mūsų gyvenimui. <...> Bet taip irgi, turbūt, amžinai skirsiu meną nuo politikos“⁵⁶. Šį pareiškimą savo dienoraštyje 1924 m. sausio 11 d. įrašė ką tik devyniolikos metų slenkstį peržengęs Kazys Boruta. Būta pasaulėžiūrinio lūžio, o ne palapsnio judėjimo link šio momento, nes dar trims savaitėms anksčiau, 1923 m. gruodžio 17 d., dienoraštyje išpažįstama, jog „mano siela sužavėta Vydūnu“⁵⁷. Tai apgalvota programa, kylanti iš egzistencinio sukrėtimo, kuri sukėlė socializmo atradimo šokas. Citatos pradžioje konstatuojama asmenybės transformacija, toliau nusakomos lūžio implikacijos kūrybai, o pabaigoje paskelbiamos šios transformacijos ribos. Politika ir menas gali susimaišyti tik agitaciniame tekste, bet „didžioji“ kūryba privalo likti autonomiška. Būdamas septyniolikmetis jis išsitarė: „viską man lieka mano kūryba. Ji viena, dėl kurios man verta gyventi“⁵⁸. 1924 m. sausį gyvenimo įprasminimas įgavo dvinarę struktūrą.

Vadindamas socializmą religija Kazys Boruta tikriausiai pakartojo paplitusią klišę. Jo paties santykis su religija ar, tiksliau, su religine aplinka, iki tol buvo labiau keliantis įtampas nei indiferentiškas. Jis augo katalikiškoje šeimoje ir „kartais į bažnyčią eidavo nebent senelės varomas“⁵⁹. Jo motina buvo aktyvi katalikė, įprasminusi visuomenę veiklą Liudvinavo katalikių moterų draugijoje⁶⁰. Gal dėl šeimos įtaigų, o gal dėl visuomeniškumo poreikio Kazys buvo įstojęs į ateitininkus, bet būdamas penkiolikos, apsisprendė: „šiuo tamstai pareiškiu, jog aš šiandien (5 gruodžio 1920) išstoju iš At[eitinin]kų or[ganizaci]jos ir su jūsų or[ganizaci]ja skaitau visus ryšius nutrauktais. Mano garbės žodis“⁶¹. Iki tol jis buvo spėjęs kartu su Antanu Venclova suredaguoti keletą šapirografu leidžiamo žurnaliuko „Ateities aidai“ (pradėtas leisti Vilkaviškyje 1919 m. pabaigoje) numerių⁶². Pasaulėžiūrinės „išdavystės“ dažniausiai saurdydavo buvusių bendraminčių asmeninius ryšius, bet Suvalkijos ateitininkai ir po Kazio Borutos pasitraukimo iš jų gretų „Ateities aiduose“ publikavo jo eilėraščius⁶³.

Kazio Borutos patirtas atsivertimas į socializmą įtraukė daug asmenybės segmentų ir reikalavo transformuoti aplinką: „man gaila, bet su savo praeities draugais tenka skirtis. Aš privalau turėti visame kame drašos! Taip, kas painiojas po kojom – turiu prašalinti. Arba su manim, arba šalin man iš kelio, nes aš į kompromisus su niekuo neisiu! Aš bijojau vienystos –

⁵⁶ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyvas (toliau LLTI), f. 60, b. 1040, l. 11.

⁵⁷ Ten pat, l. 10.

⁵⁸ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1922–1923); įrašas iš 1922 m. spalio mėn. // LLTI, f. 60, b. 1038, l. 4.

⁵⁹ Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 387.

⁶⁰ Borutaitė-Bajerčienė M., Lyg neužbaigta daina // Susitikimai su Kaziu Boruta, Vilnius, 2005, p. 326–327.

⁶¹ K. Borutos pareiškimas // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 106; Cituojama iš: Skrupskelis K., Ateities draugai, Vilnius, 2010, p. 322.

⁶² Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 387.

⁶³ Vilnonytė V., Kazys Boruta. Bibliografija. 1920–1976, Vilnius, 1977, p. 28.

dabar jos n r. Aš jaučiu, kad taktan į mano širdį muša ir visi darbo žmonės.“⁶⁴ Naujo reikalavimai buvo nuleisti ir intymiausio gyvenimo sferon: „Albina, jei nebus socialistė – aš su ja pasipažint nebenoriu. Ne tai, kad aš jos neapkęsiu, bet man bus per skaudu ją matyt gyvenimo padugnėse – šiukšlyne. Jau n  kalbėt apie bendrą gyvenimą – juk tai būtų kankynė ir pražuvimas.“⁶⁵ Albina tikriausiai pasirinko gyvenimą šiukšlyne, nes jau 1924 m. kovo mėn. Kazys pamini dienoraštyje Michaliną: „rinksiu jėgas, kaupsiu save, bet jau po išganinga socializmo vėliava ir nauja mergaitės meile“⁶⁶. Šiose deklaracijose matyti į veiksmą, bekompromisiškumą, kategoriškumą ir ultimatumus linkusi Kazio prigimtis. Dar 1922 m. vasarą A. Venclovai jis išpažino: „Man rodos, kad gyvent – tai taip, kaip ta audra: nužūt, nugriaut visa sau nuo kelio ir prieit, prie ko reikia: arba prie dievo, arba prie velnio!“⁶⁷. 1924 m. pradžioje ši kunkuliuojanti ir jokių apribojimų nepripažįstanti energija rado tikslą.

Atsivertimo įkarštį Boruta palaikė skaitydamas atitinkamą lektūrą. Tuo metu kruvini socialistų ginčai sukūrė tai, ką galima vadinti kanonine, eretiška, apologetine ar hagiografinė literatūra. Sausio 28 d. Kazys paskelbė radęs teisingiausią socializmo kryptį: „socializmas – mano religija. Revoliucijinis socializmas – mano išganymas.“⁶⁸ Tuoj pat nurodyta lektūra, nulėmusi tokį pasirinkimą – tai Berlyne 1922 m. Rusijos socialistų revoliucionierių (eserų) išleista knyga *Kremlius už spygliuotos vielos*⁶⁹. Joje išspausdinti Maskvoje kalinčių eserų lyderių liudijimai bei kita bolševikų ir baltųjų terorą eserų atžvilgiu iliustruojanti medžiaga. Šio rinkinio pasirodymas sietinas su parodomuoju eserų teismo procesu Maskvoje 1922 m. liepos–rugpjūčio mėn. Įvairių socialistinių atšakų rusų emigrantai ta proga išplėtojo plačią propagandinę antibolševikinę akciją, kur įtraukė ir nerusiškų socialistinių partijų⁷⁰. Ši knyga į Kazio Borutos rankas galėjo patekti per Andriaus Bulotos žmoną Aleksandrą⁷¹, turėjusią ryšių su Vokietijos rusų emigrantais socialistais. Pats Andrius Bulota per 1917 m. įvykius Petrograde reikėsi tiek kaip Rusijos socialistų revoliucionierių, tiek kaip jiems ideologiškai artimos Lietuvos socialistų liaudininkų sąjungos, veikėjas. 1918 m. jis įsikūrė Marijampolėje, kur advokatavo ir tapo vienu pagrindinių kairiųjų visuomenininkų veikėju⁷². Bulotų šeima kartais

⁶⁴ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12.

⁶⁵ Ten pat, l. 11–12.

⁶⁶ Ten pat, l. 15.

⁶⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1922 07 22 // Boruta K., Drauge su draugais, Vilnius, 1976, p. 6. Jei laiškas nėra cenzūruotas, tuomet nurodau publikuotą versiją, jei cenzūruotas – rankraštinį.

⁶⁸ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12

⁶⁹ Кремль за решеткой. Подпольная Россия, Берлин, 1922.

⁷⁰ Plačiau žr.: Морозов К. Н., Судебный процесс социалистов-революционеров и тюремное противостояние (1922–1926): этика и тактика противоборства, Москва, 2005, с. 245–257.

⁷¹ Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 394.

⁷² Miknys R., Andrius Bulota // Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius, t. 3, 2003, p. 608; Lietuvos socialistų liaudininkų sąjunga // Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius, t. 13, 2008, p. 324.

kviesdavosi kairesnių pažiūrų moksleivius vakarienei⁷³. Rusų revoliucionierių knygos iš jo bibliotekos migravo tarp Marijampolės moksleivių, kurie su malonumu kankinosi jas skaitydami, nes silpnai mokėjo rusų kalbą ir nesuprato painių jų išvedžiojimų⁷⁴. Kazio Borutos pasirinkimą nulėmė raudonojo teroro aprašymai ir eserų (ypač Marijos Spiridonovos) etinės pozicijos, rinkinio sudarytojų propagandiškai išryškintos šio teroro fone. „Galima diktatūra, galima revoliucija, bet visada žmoniška, o ne žvėriška. <...> Visada reikia atminti, kad žmogus esi! Žmogus!“⁷⁵ – savo dar atsivertimo įkarščiu nuspalvintą santykį su bolševizmu ir prievarta tiesiog iššaukė Kazys Boruta.

Kuomet Kazys Boruta įsijungė į aušrininkų veiklą, jis buvo įtrauktas į „Aušrinės“ leidimą ir greitai tapo žurnalo redaktoriumi⁷⁶. Tai iš karto atvėrė jam didesnę pažinčių ratą ir sudarė galimybes kaupti literatūrinio darbo patirtį. Be to, mokytojų seminarijoje jis tapo aušrininkų kuopos pirmininku. Kazys per pusmetį sukūrė ar sustiprino bičiulių ratą, kuris išlaikė laiko išbandymus. Jį ilgokai lydėjo nelaiminga meilė Michalinai Navikaitei (1907–1990), kuri, 1928 m. pasodinta už neva teroristinę veiklą, 1930 m. perėjo į komunistų stovyklą ir nuo 1935 m. kaip jų interesų agentė veikė tarp inteligentijos. Su Jonu Lukoševičiumi ir Kaziu Lukša ji susiejo politinių emigrantų likimas ir kalėjimo bausmė. Martynas Gudelis pamėgino įgyvendinti radikalojo aušrininkų sparno viziją apie valdžios perėmimą pasitelkus teroro priemones. Po nepavykusio pasikėsinimo į premjerą Augustiną Voldemarą jis dešimtmetį klajojo po Europą, dalyvavo Ispanijos pilietiniame kare, o išplieskiant II pasauliniam karui, įsikūrė JAV. Kitas Borutos bičiulis Matas Krygeris (1905–1997) tapo teisininku ir dalyvavo tiriant Klaipėdos krašto hitlerininkų bylą.

4. Borutiško socializmo metmenys

Aušrininkai, kaip ir XIX–XX a. sandūros radikalios Rusijos jaunuomenė, turėjo „privalomos“ literatūros kanoną⁷⁷, kurio idėjos buvo populiarizuojamos „Aušrinėje“. Jiems ideologiškai artimos lietuviškos, rusiškos ar vokiškos lektūros buvo galima tiesiogiai arba per katalogą nusipirkti „Aušrinės“ knygyne, nuo 1920 m. veikusiam Marijampolėje. „Aušrinės“ puslapiuose ši literatūra buvo anotuojama ir populiarinama⁷⁸. Jonas Lukoševičius, gal ir padidindamas lektūros apimtį, atsiminimuose akcentavo rusų įtaką: „mes studijavome Gerceno

⁷³ Klimavičius J., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 249.

⁷⁴ Naujokaitis P., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 146.

⁷⁵ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 12.

⁷⁶ Murzaitė A., Susitikimai su Kaziu Boruta // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 35.

⁷⁷ Могильнер М. Б., Мифология подпольного человека. Радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа, Москва, 1999, (I skyrius).

⁷⁸ Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938, l. 40–41.

„Byloe i dумы“ ir „Kolokol“, dekabristus, Černyševskį ir Dobroliubovą, tokius filosofus, kaip Lavrovas, Michailovskis ir kt.⁷⁹ Beje, pastarųjų dviejų teoretikų knygų 1920 m. ieškojo „Aušrinės“ knygynas⁸⁰. 1925 m. aušrininkų Centro komitetas labiau nei iki tol susirūpino lietuviškais skaitiniais ir jų pateikimu moksleiviams, nes „svetimų kalbų jaunesnieji moksleiviai nė vienos doriai jau nebemoka“⁸¹. Speciali komisija suorganizavo keleto brošiūrų išleidimą⁸².

Kazys Boruta po atsivertimo pradėjo gilintis į naująjį tikėjimą ir iš karto ėmėsi socializmą populiarizuoti. Jo atveju galima išvelgti stiprią narodnikų (vėliau ir eserų) teoretikų Piotro Lavrovo (1823–1900) ir Nikolajaus Michailovskio (1842–1904) įtaką. Boruta aušrininkams pristatė P. Lavrovo idėjas⁸³, o N. Michailovskį vertė į lietuvių kalbą⁸⁴. Be to, jam įtaką darė Michailo Bakunino (1814–1876), apie kurį taip pat parašė straipsnį⁸⁵, anarchizmo metmenys. Tai pakankama priežastis spėti, jog šių trijų mąstytojų idėjų samplaika formavo Borutos viziją (nebūtinai homogenišką) apie visuomenės raidą ir revoliucionieriaus atsakomybę bei individo laisvę. Kaip matyti iš J. Lukoševičiaus liudijimo ir aušrininkų ideologo Vlado Karosos užrašų knygučių turinio⁸⁶, šių mąstytojų įtaka buvo stipri tarp aušrininkų pažiūras formuojančių aktyvistų. Pokalbiai ir tiesioginė lektūra papildė vieni kitą. Verta trumpai apžvelgti pamatines jų idėjas, nes jos giliai įsismelkė į Borutos socializmo refleksiją.

Šią trijulę vienijo eschatologinė vizija – kaimiška visuomenė, atsidūrusi anapus kapitalistinio vystymosi košmaro. Tai turėjo būti rusų valstiečių bendruomenės (*мур*) modifikacija. Ši vizija radikaliai skyrėsi nuo marksistinės eschatologijos, kurioje švytėjo humanizuoto miesto kontūrai. Pvz., M. Bakuninas savo vizijoje atsispyrė nuo „mir“, bet ateities anarchistines demokratines komunas įsivaizdavo kaip šveicariškas kaimo bendruomenes, kuriose kartkartėmis visi suaugę gyventojai (taigi ir moterys) susirenka spręsti bendrų reikalų⁸⁷. Tai turėjo būti komunų visuomenė, atsikračiusi ar išvengusi negatyvių modernizacijos pasekmių – kapitalizmo, buržuazijos ir skurdo. Tik tokios ateities komunose įmanoma asmenybės vystymosi laisvė, sukurianti sąlygas gyvenimo pilnatvei ir įvairovei.

Minėti mąstytojai atmetė marksizmą, kaip išskirtinai pagarbos laisvei neturinčią doktriną. M. Bakunino požiūris į „mokslinio socializmo“ receptus, kaip reikia sukurti ateities visuomenę,

⁷⁹ Lukoševičius J., Nuotrupos atsiminimų apie Kazį Borutą. 1973 // Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau LNB RS), f. 10, b. 407, l. 2. Tas pat: LLTI, f. 60, b. 914.

⁸⁰ [Skelbimas] // Aušrinė, 1920, nr. 3, p. 20.

⁸¹ Iš organizacijos gyvenimo // Aušrinė, 1926, nr. 2, p. 14.

⁸² Karosa V., Tiesos beiškant, Kn. 1 ir 2, Marijampolė, 1925; Petras Kropotkinas, Marijampolė, 1925; Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų principai ir įstatai, Kaunas, 1925.

⁸³ [Boruta K.], P. Lavrovo gyvenimo bruožai / An. Vandra // Aušrinė, 1925, nr. 8/9, p. 4–6; 1926, nr. 1, p. 5–8.

⁸⁴ Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, 2-as pat. leid., Vilnius, 1985, p. 55, išnaša nr. 62.

⁸⁵ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // Kovos kelias, 1926 07 11, p. 2.

⁸⁶ V. Karosos užrašų knygelės // LNB RS, f. 10, b. 342 ir 344.

⁸⁷ Kofakowski L., Głównie nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład, [wyd. 2-ie], London, 1988, s. 214; Marshall P., Demanding the impossible. A history of anarchism, London, 2008, p. 298–299.

buvo skeptiškas. Istorija yra laisvės, t. y. spontaniškos kūrybos, arba kitaip „gyvenimo“, sfera ir socialiniai mokslai negali išradinėti raidos dėsnų⁸⁸. Galbūt ši Bakunino „gyvenimo“ viršenybė prieš „idėjas“ atsispindi ir K. Borutos mąstyme: „aš daug filosofuoti nenoriu. O nenoriu todėl, kad labai ukvatoju gyventi“⁸⁹. Yra dar vienas kitas anarchizmo įtakos pėdsakas. Be jau minėto proginio straipsnio apie Bakuniną, jis 1927 m. lapkričio mėn. mįslingai išpažino A. Venclovai: „galvoju apie „teoriją didžiojo A.“ Jeigu neparašysiu taško, tai dar gal išeisiu neblogas anarchistas.“⁹⁰

Jaunojo rašytojo mąstyme anarchistinės gijos pynėsi su narodnikų. Tai, kad tarp šių teorijų būta neįveikiamų prieštaravimų, netrukde šiai samplaikai. P. Lavrovas ir N. Michailovskis 1868 m., nepriklausomai vienas nuo kito, paskelbė teoriją, jog koncentruota inteligentijos valia pajėgi sukurti socialistinę ateitį. Jei inteligentija sugebės išlaikyti moralinį įsitikinimą savo misijos teisingumu ir dės ganėtinai valios pastangų, ji galės sukurti moraliai švarią, su liaudimi glaudžiai susijusią revoliucinę partiją ir pasukti socialinius procesus savo įsivaizduojama linkme. Anot P. Lavrovo, palaipsnis socialistinių idėjų paplitimas sukurs situaciją, kuomet taps įmanomi revoliucionierių „iš viršaus“ valdomi ilgalaikiai socialiniai-ekonominiai pokyčiai⁹¹. N. Michailovskis savo ruožtu ypač akcentavo, kad visuomeniniai procesai priklauso nuo to, ką organizuotas ir valingas visuomenės elitas mano esant geriu. Jei šis elitas propaguos humanizuotą kaimo komunos idealą, materialiai ir dvasiškai asmenybę skurdinančios kapitalizmo plėtros bus galima išvengti. Jis kvietė šį elitą kovoti tiek su monarchija, tiek su buržuazija. Jis pripažino moraliai leistinomis įvairias politinės kovos priemones, įskaitant ir terorą⁹².

Tikėtina, kad aušrininkai žavėjosi šių narodnikų ideologų idėjomis apie inteligentiją kaip istoriją kuriančią jėgą ir save matė tos kūrybos avangarde. Ši prielaida nėra tirta, tad šio tyrimo puslapiuose paliktina kaip negrindžiamas spėjimas. Boruta straipsnyje apie P. Lavrovą itin pabrėžė, jog pamatinė Lavrovo filosofijos idėja yra žmogaus asmenybės išlaisvinimo idėja. Jis paviršutiniškai ieškojo jos sąlyčių taškų su anarchizmo teorijomis, bet „pamiršo“ pažymėti K. Markso reikšmę plėtojant šią idėją. Boruta taip apibendrino P. Lavrovo filosofijos reikšmę: „jaunimui – norinčiam gyvenimą pasukti savo idealų kryptimi – šita ideologija būtina. Tik ji duos ištvermės nešti drąsiai laisvės vėliavą – soc. kovos vėliavą“⁹³. Boruta pritarė P. Lavrovo (ir netiesiogiai V. Lenino) idėjai apie tai, jog revoliuciją gali įvykdyti tik gerai organizuota partija,

⁸⁸ Kołakowski L., *Głównie nurty marksizmu*, s. 208–210.

⁸⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1925 03 03 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 5.

⁹⁰ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049.

⁹¹ Plačiau žr.: Антонов В. Ф., *Революционное творчество П. Л. Лаврова*, Саратов, 1984.

⁹² Plačiau žr.: Виленская Э. С., Н. К. Михайловский и его идейная роль в народническом движении 70-х – начале 80-х годов XIX века. Москва, 1979.

⁹³ [Boruta K.], P. Lavrovo gyvenimo bruožai / An. Vandra // *Aušrinė*, 1926, nr. 1, p. 8.

sudaryta iš *nesvyruojančių* kovotojų. Visgi po revoliucijos valdžia ir turtai turi pereiti į darbo klasės, o ne šią klasę išlaisvinusios partijos, kaip atsitiko Rusijoje, rankas⁹⁴.

1924–1925 m. Kazys Boruta formavo „Aušrinės“ turinį, į kurį įtraukta daug antibolševikinių straipsnių. Konceptualiausias jų skirtas septintosioms Rusijos revoliucijos metinėms⁹⁵. Čia dėstomi pagrindiniai bolševikų padarytų nusikaltimų prieš socializmo idealus momentai. Pati Spalio revoliucija vertintina teigiamai, kaip didelis žingsnis socializmo link. Bet vėliau įsigaliojo narodnikų ir eserų teoretikų išpranašautas „juodasis“ socializmo statybos scenarijus. Išdėstyti pagrindiniai bolševikų „išdavystės“ momentai. Jie atsisakė kurti ateitį kartu su kitais socialistais ir griebėsi prieš juos teroro. Jie taip pat paskelbė karą valstietijai, kuri po revoliucijos pradėjo organizuoti eserų išsvajotas komunas, ir tokiu būdu sugriovė darbo žmonių vienybę. Pasirašydami Bresto taikos sutartį, jie išdavę tarptautinį socialistinį judėjimą, o įvedę NEP'ą užmezgė ryšius su užsienio buržuazija ir galutinai anuliuo Spalio revoliucijos laimėjimus. Panašu, kad pačiam Borutai didžiausi buvo du bolševikų nusikaltimai – „čekos“ žiaurumai ir „nepo“ priemonėmis atkurtas darbo žmonių išnaudojimas⁹⁶. Borutos redaguojama „Aušrinė“ skyrė dėmesio rusų eserų ir anarchistų martirologijoms⁹⁷, diktatūrai Sovietų Sąjungoje⁹⁸ ir ardomajai komunistų veiklai tarptautinio socialistų judėjimo kontekste⁹⁹. Galbūt pats K. Boruta rašė, kad už socialistinio judėjimo krizę atsakingi komunistai. Jie skelbia pasauliui, jog tik Rusijoje yra socializmas. Reakcionieriai naudojami šia demagogija ir įrodinėja, kad tik toks socializmas ir įmanomas. Tai atitraukia darbininkiją nuo socialistinio judėjimo¹⁰⁰.

5. Kazys Boruta 1924–1926 m.

Artėjant baigiamiesiems egzaminams K. Boruta pirmą kartą sukonfliktavo su valdžia. Tuo metu Gegužės 1-oji, siekiant neutralizuoti jos reikšmę, buvo paskelbta medelių sodinimo diena, kurioje turėjo dalyvauti visos patriotiškos organizacijos. Aušrininkai išėjo į gatvę įsisege raudonus ženkliukus ir atsisakė prisidėti prie sodinimo akcijos. Kažkaip šiame proteste Boruta persistengė ir mokytojų seminarijos direktorius gegužės 7 d. jį ir Vytautą Viedrinaitį pašalino iš

⁹⁴ Ten pat, p. 7–8

⁹⁵ Spalių Revoliucijos tragedija (1917.XI.7 – 1924.XI.7) / F. G. // Aušrinė, 1924, nr. 6, p. 1–7.

⁹⁶ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // Kovos kelias, 1926 07 11, p. 2.

⁹⁷ Kruvinos sukaktuvės // Aušrinė, 1925, nr. 1/2, p. 19; Komunistų diktatūra siautėja // Aušrinė, 1925, nr. 4/5, p. 17–18; Pagalba Rusijos revoliucionieriams // Aušrinė, 1925, nr. 4/5, p. 18.

⁹⁸ Rusų studentija 1924 m. / Gan'as // Aušrinė, 1924, nr. 5, p. 6–8; Gruzija / VI. B. // Aušrinė, 1924, nr. 6, p. 13–14; Rusija // Aušrinė, 1925, nr. 1/2, p. 18.

⁹⁹ V-sis Kominterno suvažiavimas // Aušrinė, 1924, nr. 4, p. 14; Francūzijoj eina kompartijos bolševizacija // Aušrinė, 1925, nr. 4/5, p. 19.

¹⁰⁰ [Redakcijos žodis] // Aušrinė, 1925, nr. 7, p. 1–3.

mokyklos. Tik įsikišus realinės gimnazijos direktoriui jam buvo leista eksternu laikyti egzaminus¹⁰¹.

1924 m. liepos mėn. Marijampolėje aušrininkai pažymėjo mokslų pabaigą surengdami apie 60-ies moksleivių ekskursiją po Žemaitiją. Ji buvo sumanyta kaip rusų narodnikų „ėjimo į liaudį“ reminiscencija, siekiant propaguoti socialistines idėjas ir užmegzti ryšius su bendraamžiais Žemaitijos provincijoje. Aušrininkai afišavosi su raudonais ženkliais ant krūtinių, pasitaikius progai skaitė paskaitėles ar rengdavo improvizuotus mitingus. Juozas Žiugžda vadovavo ekskursantų dramos rateliui, kuris vaidino Gogolio *Revizorių* ir *Vedybas* Kaune, Šiauliuose, Vilkaviškyje, Žemaičių Kalvarijoje, Telšiuose ir Palangoje¹⁰². Šią kelionę galbūt galima sieti su Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos suaktyvėjusia veikla 1924 m. Juolab, kad ekskursijoje dalyvavo ir kalbas mitinguose sakė jos ideologas Mykolas Januškevičius. Kaip tik tada eserai nusprendė išplėsti propagandinę veiklą, pradėjo leisti lapelius ir įvesti drausmę partijoje¹⁰³. Pasitelkus aušrininkus galėjo būti legaliai propaguojamos eserų idėjos. Tarp ekskursantų buvo Vytautas Montvila, kuris norėjo pasilikti Palangoje¹⁰⁴ ir Kazys Boruta, kuris grįžo apdaužyta širdimi dėl bendrakeivės Michalinos abejingumo jam ir šią kelionę aprašė „Aušrinėje“¹⁰⁵.

1924 m. rudenį Kazys Boruta ir beveik visi jo draugai ar pažįstami iš Marijampolės persikėlė į Kauną. Įstojęs į Lietuvos universiteto Humanitarinį fakultetą, Kazys Boruta pragyveno iš mokytojavimo – 1924 m. lapkritį pradėjo dėstyti V. Kudirkos švietimo draugijos Liaudies universitete, Žaliakalnio skyriuje, o 1925 m. sausį įsidarbino Kauno žydų vidurinėje mokykloje. Kaune jis kartu su Matu Krygeriu ir Jonu Lukoševičiumi apsigyveno „laisvų individualistų komunoje“ Žaliakalnio pašlaitėje, Trumpojoje g. 6¹⁰⁶. Boruta vėliau ironiškai prisiminė: „pro langus buvo matyti Nemuno ir Nėries santaka. Be to gražaus vaizdo, nieko gero nebuvo mūsų komunoje.“¹⁰⁷ Tarp draugų atsirado naujų veidų. Pirmiausia – už juos vyresnis Vladas Karosa, carinėje kariuomenėje tapęs karininku, nepriklausomybės kovų metu Dzūkijoje organizavęs eseriškas tarybas bei dalyvavęs Kauno įgulos maište 1920 m.¹⁰⁸ Jis tarp aušrininkų buvo spėjęs išgarsėti kaip ideologas ir jo 1925 m. išleista knyga *Tiesios beieškant* įėjo į privalomą aušrininkų skaitinių kanoną. Taip pat Ona Kazanskaitė (1893–1941), 1918 m. iš

¹⁰¹ Boruta K., Aš dėl savęs (užrašai iš savo gyvenimo 1923–1924) // LLTI, f. 60, b. 1040, l. 20; Marijampolė / Pli. // Aušrinė, 1924, nr. 3, p. 13; Lukoševičius J. Apie mūsų žalią jaunystę // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 46; Lapinskas B., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 152.

¹⁰² Lapinskas B., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 152

¹⁰³ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“. Užrašyti 1949 06 25 // LYA, f. K-30, b. 352, l. 112.

¹⁰⁴ Lapinskas B., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 153.

¹⁰⁵ [Boruta K.], Per Lietuvą (Aušrininkų ekskursija 1924 m. liepos m. 4-16 d.) / K. Lino // Aušrinė, 1924, nr. 4, p. 9-12.

¹⁰⁶ Krygeris M., [Atsiminimai] // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 41.

¹⁰⁷ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, Vilnius, 1999, p. 40.

¹⁰⁸ Vladas Karosa // Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius, t. 9, 2006, p. 480.

Rusijos parsigabenusi eserų tekstų seriją¹⁰⁹. 1923 m. ji atsidūrė keliasdešimties eseriškų pažiūrų visuomenininkų, kaltinamų antivalstybine veikla, sąrašė; pradėta formuoti byla „Žemė ir laisvė“¹¹⁰. Tarp Kazio ir Onos užsimezgė simpatija, Ona tapo vos ne kasdieniu svečiu Trumpojoje gatvėje¹¹¹.

Boruta Kaune iš karto įsitraukė į aušrininkų veiklą. Universitete jis įstojo į Studentų socialistų draugiją, kurioje tuo metu dar kryžiuosius eserų, socialdemokratų ir komunistų įtakos. Kazys iš karto įsitraukė į „Draugo“ sąjungos veiklą ir po kurio laiko tapo jos Centro komiteto pirmininku. 1925 m. balandį K. Boruta, prisidengdamas „Draugo“ draugija, suorganizavo vienkartinį leidinį „Draugas jauniems“, kviečiantį jaunuomenę švęsti Gegužės 1-ąją. Už palyginti nekaltus Gegužės 1-osios šūkius leidinį mėginta konfiskuoti, bet draugiečiai prieš pasirodant policijai visą tiražą iš leidyklos išnešė. Šūkiečiai pasirodė artimiausiam „Aušrinės“ numeryje be jokių pasekmių žurnalui. Visgi balandžio 27 d. K. Boruta pirmą kartą kelioms dienoms buvo areštuotas¹¹². Kalėjimo paragavimas sustiprino Kazio Borutos autoritetą tarp aušrininkų ir lėmė santykių su Ona Kazanskaite persilaužimą¹¹³. Tuoj po to „Draugo“ sąjunga buvo uždaryta¹¹⁴.

Boruta pirmaisiais mokslo metais reiškėsi ir kaip publicistas. „Aušrinės“ puslapiuose jis polemizavo su Albinu Herbačiausku dėl šio teiginio, jog Jėzus buvo revoliucionierius, ir prie progos liejo antireliginį įkarštį: „krikščionybė visais laikais ir visais amžiais buvo reakcijos ramstis. Krikščionybė <...> – valkatų, to parazitinio vadinamojo liumpenproletariato ideologija“¹¹⁵. Septintųjų nepriklausomybės metinių proga ragino kairiąją jaunuomenę skleisti socialistines idėjas, nes tikroji Nepriklausomybė galima tik socialistinėje darbo ir laisvės valstybėje¹¹⁶. Taip pat liedamas asmenines nuoskaudas, patirtas mokykloje, skelbė sukatalikintų mokyklų išsigimimą ir kvietė aušrininkus ginti visų moksleivių teises¹¹⁷. 1925 m. pavasarį arba vasarą buvo parengtas vienkartinis „Jaunojo aušrininko“ numeris, išleistas 1925 m. rugsėjo mėn. Jame K. Boruta debiutavo kaip vertėjas – išvertė anarchisto Eugene Pottiero *Internacionalą*, 1870 m. tapusį Pirmojo internacionalo himnu. Valerija Vilnonytė spėja, kad šiame rinkinyje

¹⁰⁹ Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, p. 55, išnaša nr. 61.

¹¹⁰ O. Kazanskaitės tardymo protokolas. 1923 12 07 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 570, ap. 3, b. 144.

¹¹¹ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 40.

¹¹² A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1925 04 28 // LLTI, f. 5, b. 1782, l. 9; „Draugas jauniems“ / T. A. // Aušrinė, 1924, nr. 4/5, p. 23–24.

¹¹³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 41.

¹¹⁴ Ten pat, p. 42.

¹¹⁵ [Boruta K.], Kur veda „Visa atnaujinti Kristuje“ / L. Vailila // Aušrinė, 1925, nr. 1/2, p. 8–9.

¹¹⁶ [Boruta K.], Hanibal ad Portas! / A. Vandra // Aušrinė, 1925, nr. 3, p. 10–11.

¹¹⁷ [Boruta K.], Mokykla ir jaunatvė / L. Vailila // Aušrinė, 1925, nr. 4/5, p. 3–5.

pasirodęs *Jaunųjų socialistų maršas*, poeto Leonido Radino eilėraščio *Смело товарищи в ногу* (1897 m.) perdirbinys, taip pat priskirtinas Borutai¹¹⁸.

Grįžęs į Kauną po 1925 m. vasaros atostogų Kazys Boruta rugsėjo mėn. įžengė į literatūrinę rinką su pirmąja eilėraščių knyga *A-lo. Pirmoji poetiškoji raketa*. Šiame rinkinyje buvo išspausdinti eilėraščiai, parašyti atsivertus į socializmą ir avangardistinę poetiką. 1925 m. rugsėjo ir spalio mėnesiai Kaziui Borutai buvo intensyvūs ir visuomeninės veiklos prasme. Jis buvo įtrauktas į Studentų socialistų draugijos valdybą, kurioje tuomet dominavo jo draugai iš Marijampolės gimnazijų laikų. Ši draugija tuo metu pradėjo intensyvesnę socialistinių idėjų propagandą tarp pačių studentų – V. Karosa apsiėmė skaityti paskaitas; įvyko tik viena, kuri vadinosi „Studentai ir visuomenė“. Be to, artėjant rinkimams į universiteto Studentų atstovybę, socialistai iškėlė alternatyvą – Studentų tarybą¹¹⁹. Taip pat draugija ėmėsi propagandinės veiklos provincijoje. Tikriausiai taip siekta neutralizuoti pavasarinę „Draugo“ draugijos netektį. Pats K. Boruta, kaip buvęs „Draugo“ vadovas, spaudoje siūlė priemones, kurios užglaistytų šį praradimą – socialistams reikia skverbtis į ideologiškai artimus, pvz., „Kultūros“, būrelius¹²⁰. Kiekvieną sekmadienį studentai kur nors važiuodavo su paskaitomis. Žinoma, jog spalio 25 d. K. Boruta su paskaita lankėsi Vilkijoje¹²¹. Gali būti, jog tuomet susipažino su Vilkijos progimnazijoje besimokiusi Petru Cvirka. Tuo pat metu jis rengė spaudai revoliucinių dainų rinkinį (galbūt pagal vokišką pavyzdį) ir toliau dalyvavo moksleivių aušrininkų veikloje¹²².

1925 m. rudenį Kaziui Borutai „pradėjo įgristi visa ta veikla, ir aš pradėjau ja bodėtis“¹²³. Jis lyg pagal vidinį užsakymą buvo ištrauktas iš aušrininkų gyvenimo. 1925 m. spalio 23 d. Karo lauko teismas nutiesė sušaudyti D. L. K. Algirdo 2-ojo pėstininkų pulko kareivį Nochimą Jubilerą. Tokios bausmės jis susilaukė už tai, jog su bendrininku (kuris pasislėpė) kėsinosi į eilinio Stasio Daugmanto, trukdžiusio pulke skleisti komunistinę propagandą, gyvybę. Spalio 25 d. nuosprendis įvykdytas¹²⁴. Studentų socialistų draugijos valdyba jau spalio 26 d. priėmė protesto rezoliuciją. Lapkričio 3 d. ji buvo iškabinta draugijos vitrinoje. Protestuota „prieš žiaurų valdovų terorą“¹²⁵. Tuo pačiu Vladas Karosa, Kazys Boruta ir Jonas Lukoševičius nusiuntė prezidentui A. Stulginskiui trumpą telegramą: „Prezidente, nedrįskite leisti žudyti nekaltų žmonių“¹²⁶. Tokiu būdu aušrininkai stojo ginti komunistų, o jų protestas sutapo su spalio 29 d.

¹¹⁸ Vilnonytė V., K. Boruta – „Internacionalo“ vertėjas // Literatūra ir menas, 1973 04 28, p. 3.

¹¹⁹ [Boruta K.?], Lietuvos Universiteto juodasis puslapis / L. Andra // Aušrinė, 1925, nr. 8 / 9, p. 6.

¹²⁰ [Boruta K.], Tiesiant kelią / L. Vailila // Aušrinė, 1925, nr. 7, p. 10.

¹²¹ Kur eina mūsų socialistai / Ulb. // Rytas, 1925 11 17, p. 2.

¹²² Murzaitė A., Susitikimai su Kaziu Boruta // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 35–36. Aušrininkų moksleivių spaudoje pasirodė ranka rašytas jo straipsnis: [Boruta K.], Kodėl aš esu socialistas ir aušrininkas (Aušrininko laiškas) / Tavo K. // Jaunasis aušrininkas [šapirografuotas], 1925 09, p. 4–8.

¹²³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 44.

¹²⁴ Skelbimas // Rytas, 1925 10 28, p. 4; Sušaudytas už bolševizmą // Karys, 1925 11 05–11, nr. 45, p. 379.

¹²⁵ Dokumentas Lietuvos Universitete // Rytas, 1925 11 05, p. 4.

¹²⁶ Lukoševičius J. Apie mūsų žalią jaunystę // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 46.

prokomunistinės Raudonosios pagalbos protestu, kuriame taip pat konstatuotas krikdemų teroras¹²⁷. Vėliau valdybos nariai paaiškins, kad jie pasinaudojo šiuo įvykiu kaip pretekstu apskritai pasisakyti prieš mirties bausmę. Ypač kai „ją vartoja kaip sistemą teroro valdovai savo valdžiai palaikyti, vis tiek kuriais tikslais, ar „socialistiškais“, kaip Rusijos bolševikai, ar „krikščioniškais“, kaip Lietuvos krikdemai“¹²⁸. Šis universiteto socialistų žingsnis visgi leido dešinės orientacijos visuomenininkams ir valdžiai traktuoti juos kaip bolševikų bendrininkus. Jis taip pat leido universiteto vadovybei šį socialistų draugijos žingsnį įvertinti kaip peržengiantį jos įstatų rėmus ir į universiteto erdvę įnešantį visuomeniškai nesvarbų, bet jautrų dirgiklį iš išorės.

Šį incidentą ir ypač jo aštrias reperkursijas kairės ir dešinės spaudos diskursuose analizavo Kęstutis Skrupskelis¹²⁹, tad šiame tyrime lieka tik schemiškai pristatyti įvykių seką, pabrėžiant Kazio Borutos asmenį šiuose įvykiuose. Kaip jau minėta, Studentų socialistų draugija, besiruošdama rinkimams į studentų atstovybę, ėmėsi propaguoti Studentų tarybos idėją. Lapkričio 8 d. turėjo įvykti tam skirta V. Karosos paskaita¹³⁰. Tuo metu krikščionių demokratų ir tautininkų spauda jau kurstė dešinėsios studentijos aistras – reikalavo universiteto vadovybės reakcijos ir akcentavo protesto neteisėtumą¹³¹. Ateitininkai ir neolituantai iš anksto suplanavo sužlugdyti ruošiamą paskaitą. Paskirtą dieną didžioji universiteto salė buvo pilna. K. Borutai paskelbus, kad paskaita pradedama, iš ateitininkų pusės kilo protestas – susirinkusieji privalo pasmerkti žmones, ginančius terorizmą, o jie patys neturį moralinės teisės kalbėti apie studentų teises. Charakteringa detalė – Daugminas minimas kaip nužudytas, o ne kaip sužeistas. Paskui spaudos polemikoje dešinioji pusė šį „faktą“ laikys savaime aiškiu. Socialistai sureagavo nepasitenkinimo šūksniais ir tuoj susilaukė emociingų kaltinimų bolševizmu ir bernavimu L. Trockiui. Galiausiai Borutai teko susidurti su kumščiais. Anot heroizuojančio J. Lukoševičiaus aprašymo, „Borutai pirmiausia sudaužė akinius, o be akinių jis jau karys. Bet vis tiek pats vienas scenoje jis sugebėjo užstoti VI. Karosą (šis buvo ligonis), apginti jį ir pats apsiginti“¹³². Muštynės ir stumdymasis truko apie valandą, iš salės persikėlė skaityklon, kur dužo langai ir inventorius. Į sąmyšį įsitraukė tuose pat rūmuose posėdžiavę žaizdrininkai. Ateitininkai ir neolituantai, besimušantiems persikėlus į skaityklą, perskaitė ir priėmė iš anksto parengtą rezoliuciją. Abi pusės išbandė ne tik kumščius, bet ir balsų stiprumą – giedotas Lietuvos himnas

¹²⁷ Ir komunistai protestuoja // Rytas, 1925 11 11, p. 2.

¹²⁸ Laiškas Redakcijai / L. Un. Studentų Socialistų Valdyba // Lietuvos žinios, 1925 11 13, p. 3.

¹²⁹ Skrupskelis K., Incidentas universitete : 1925 m. lapkritis, Kaunas // Naujasis židinys – Aidai, 2009, nr. 12, p. 460-466.

¹³⁰ [Boruta K.?), Lietuvos Universiteto juodasis puslapis / L. Andra // Aušrinė, 1925, nr. 8 / 9, p. 6-7.

¹³¹ Dokumentas Lietuvos Universitete // Rytas, 1925 11 05, p. 4; Neleistina agitacija universitete / F. An // Lietuva, 1925 11 06, p. 2-3.

¹³² Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 7.

ir Internacionalas. Įtampa nuslūgo tik atvykus rektoriui Petruvi Avižoniui ir prorektoriui Mykolui Biržiškai¹³³.

Vėliau prasidėjo intensyvi spaudos polemika, kurioje kairės ir dešinės publicistai lenktyniavo epitetų išradinimo varžybose. Pasipylė studentų draugijų deklaracijos ir mitingai. Universiteto senatas sureagavo lapkričio 12 d. – Studentų socialistų draugijos veikla buvo sustabdyta iki Naujųjų metų, o jos valdybos nariai (Vytautas Pavilčius, Jonas Norkus, Vladas Karosa, Vladas Lukša ir Kazys Boruta) pašalinti iš universiteto iki kitų mokslo metų pradžios. Dešiniųjų draugijų aktyvistai Jonas Matulionis ir Jonas Dagelis buvo pašalinti iš universiteto porai mėnesių. Tuoj pat švietimo ministras Kazimieras Jokantas spustelėjo rektorių dėl perdėm griežtos baudmės „už valstybingumo idėjos gynimą“ ir galiausiai jie atsipirko papeikimais¹³⁴. Tokios griežtos baudmės socialistai matyt susilaukė už universiteto autonomijos ribų peržengimą ir konfliktinių nuotaičių kurstymą, paskatinusį fizinio smurto protrūkį. Politinė policija savo ruožtu tyrė šį incidentą. Tikriausiai tuoj po senato sprendimo minėti valdybos nariai (be Jono Norkaus) ir Jonas Lukoševičius, Bonaventūras Pauliukevičius bei Tomas Stonis buvo apklausti ir gavo po mėnesį kalėjimo¹³⁵. Marijampolės bičiulių kompanija drauge nuėjo į kalėjimą, pakeliui lankydami draugus¹³⁶. Bausmė neprailgo – visi sėdėjo vienoje kameroje, kūrė parodijas, laiką leido „smagūs ir žvalūs“. Liūdėti priežasčių nebuvo – „kiekvieną dieną gaudavome karštus pietus ir aukščiausios rūšies popirusus“, – prisiminė Kazys Lukša¹³⁷. Į kalėjimą ateidavo piniginės aukos, kalintieji buvo aprūpinti šiltais rūbais, popieriumi, knygomis¹³⁸. Beje, kartais pasimušdavo tarpusavyje. Muštynės buvo kilusios tarp B. Pauliukevičiaus ir K. Borutos – pastarasis išsviedęs eserų „šventąją“ Mariją Spiridonovną įžeidusį Benių iš kameros kartu su durimis¹³⁹. Beje, tuo metu Pauliukevičius po poros metų „šliejimosi“ buvo įtrauktas į rimtesnę komunistinę veiklą, nors dar nebuvo kompartijos narys. Jis prieš pat areštą buvo tapęs kultūrinio žurnalo „Skardas“ (ėjo 1926 m. sausio–kovo mėn.) oficialiu leidėju; faktinis jo redaktorius buvo LKP CK narys Kazys Požėla¹⁴⁰.

¹³³ Konfliktų aprašymai: Skandalas universitete // Lietuva, 1925 11 09, p. 5; Įvykiai Universitete // Rytas, 1925 11 10, p. 1; Protesto rezoliucija prieš Studentų Socialistų darbus // Rytas, 1925 11 10, p. 1; Juodašimčių puolimas Lietuvos Universitete // Lietuvos žinios, 1925 11 10, p. 1; „Lietuvos žinių“ tendencija // Rytas, 1925 11 11, p. 1.

¹³⁴ Ištrauka iš 1925 11 12 Universiteto Senato posėdžio protokolo // LCVA, f. 613, ap. 13, b. 218, l. 20–21; Švietimo ministro K. Jokanto laiškas Universiteto rektoriui, 1925 11 14 // Ten pat, l. 22–23; Universiteto rektoriaus raštas Švietimo ministrui, 1925 11 16 // Ten pat, l. 24.

¹³⁵ Studentai kalėjime // Aušrinė, 1925, nr. 8 / 9, p. 16.

¹³⁶ Meškauskienė M., Žvelgiu į tolius, Vilnius, 1969, p. 354.

¹³⁷ Lukša Kazys, Nuotraukos komentaras // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 43.

¹³⁸ Meškauskienė M., Žvelgiu į tolius, p. 354.

¹³⁹ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 8.

¹⁴⁰ Broniaus Vėžio nutarimas. Vertimas iš lietuvių kalbos į rusų. 1926 05 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 10–11.

Kalėjimo bausmė Kaziui Borutai turėjo gilesnes pasekmes – jis prisiminė, kad šį įvykį stipriai pergyveno ir atsidūrė egzistencinėje ir nervinėje krizėje. Kazys prarado abu darbus¹⁴¹, kartu su kitais „komunarais“ būstą Žaliakalnyje ir išėjęs iš kalėjimo, alinamas nuovargio ir nervinių įtampų, bastėsi „po Kauną be vietos ir pastogės“¹⁴². Į visuomeninę veiklą grįžti Boruta neturėjo jokio noro: „nusibodo man draugai su visa ta veikla, lyg koku beprasmiu žaidimu“¹⁴³. Jis nusprendė palikti Lietuvą ir studijas tęsti Vienoje. Tuo tarpu universiteto vadovybė panaikino bausmę socialistams ir leido jiems grįžti į studijas, bet išskėlė sąlygą – nepriklausyti studentų organizacijų vadovybėms. Tai buvo reikalavimas, kurio principingi jaunuoliai nepanoro priimti – 1926 m. sausio 5 d. Kazys Boruta atsiėmė iš universiteto dokumentus¹⁴⁴. Alinamas nervinės ir fizinės negalios jis vasario 6 d. kartu su V. Karosa, palydėtas būrelio bičiulių, traukiniu išvyko iš Lietuvos¹⁴⁵.

Galima spėti, kad K. Boruta 1926 m. pirmąjį pusmetį Vienos universitete kažkokia forma studijavo rusų literatūrą ir filosofiją. Neaišku, iš ko jis gyveno. Šaltinių fragmentai liudija apie vidinių būsenų stabilizaciją ir naują energijos antplūdį. Iš Vienos jis toliau rašė „Aušrinei“ ir, tarp kita ko, informavo apie socialistų judėjimo Europoje naujienas¹⁴⁶.

6. Antano Venclovos įsikūrimas Kaune (1925–1926 m.)

Kazio Borutos socializmo karštinė kontrastavo su Antano Venclovos abejingumu idėjiniams ieškojimams. Jis po daugelio metų prisiminė, jog „mes niekad nesiginčydavome pasaulėžiūros klausimais“¹⁴⁷. Marijampolėje mokėsis komunistų aktyvistas Laurynas Kapočius (apie jį plačiau – V sk.) atsiminimuose gana plačiai išdėstė Venclovos kairuoliškumo sampratą: „visus socialistus laikydavęs nuoširdžiausiais liaudies draugais, jos reikalų gynėjais. Apie visuomenines klases ir tarpklases, apie įvairias partijas ir partijėles, išskyrus klerikalines, jų kombinacijas, manieras ir programas, strategijas ir taktikas gimnazijos laikais retai pagalvodavęs. <...> Jis neįžvelgė skirtumo tarp legaliai veikusių eseruojančių aušrininkų ir nelegaliai besireiškusių komjaunuolių, tarp valstiečių liaudininkų jaunimo, dešiniųjų so-

¹⁴¹ Iš žydų gimnazijos jis buvo atleistas lapkričio 13 d.: [Švietimo ministerijos] Įsakymas nr. 179, 1925 m. lapkričio 27 d. // Švietimo darbas, 1925, nr. 11, p. 1275.

¹⁴² Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 49.

¹⁴³ Ten pat.

¹⁴⁴ Vilnonytė V., Kazys Boruta. Bibliografija. 1920–1976, p. 225.

¹⁴⁵ Kronika // Kauno naujienos, 1926 01 12, p. 4; Lietuvos žinios // Lietuvos žinios, 1926 02 11, p. 4; Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 50–51.

¹⁴⁶ [Boruta K.], Kaip kovoja ir miršta socialistai / A. Vandra // Aušrinė, 1926, nr. 3, p. 5–6; [Boruta K.], Soc. vienybės pirmosios gairės / El. Vėtra // Aušrinė, 1926, nr. 3, p. 6–8; [Boruta K.], Ar neverta žaliroje jaunystėje laivus užu savęs sudeginti? V. Libknechto 100 m. sukaktuvėms / A. Vandra // Aušrinė, 1926, nr. 4, p. 8–9; [Boruta K.], Socialistų judėjimas / El. Vėtra // Aušrinė, 1926, nr. 4, p. 14–15.

¹⁴⁷ Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 387.

cialdemokratų žiežirbininkų bei žaizdrininkų ir komjaunimo. Į politinę veiklą, kaip ir daugelis Marijampolės, vidurinių mokyklų, ypač realinės gimnazijos moksleivių, A. Venclova neįsitraukė. Nors dažnai dalyvaudavo legaliai veikusių aušrininkų sueigose, bet tarėsi esąs „laisvas“ nuo bet kokios politinio pobūdžio jaunimo organizacijos¹⁴⁸. Visgi reikia įvertinti tai, jog L. Kapočius Marijampolės mokytojų seminarijoje studijavo 1927–1928 m. ir Venclovos, šiam besimokant Marijampolėje, nepažinojo. Gali būti, jog šią charakteristiką jis perėmė iš Antaną Venclovą kaip moksleivį pažinojusio Pijaus Glovacko, su kuriuo turėjo progą ilgai sėdėti Kauno kalėjime.

„Laisvųjų individualistų“ komuna Trumpojoje gatvėje po 1925 m. vasaros atostogų pasipildė dar vienu nariu. Antanas Venclova, baigęs gimnaziją, su aštuoniais litais kišenėje išvažiavo stoti į Lietuvos universitetą ir iš karto skolon išsinuomojo kambarį bičiulių name. Išskirtinę pagalbą jam suteikė Rygiškių Jono gimnazijos direktorius Antanas Daniliauskas. Jis dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą ir, pastebėjęs A. Venclovos gabumus jį „globojo“. Sužinojęs, jog iš aštuonių vaikų šeimos kilęs abiturientas neturi lėšų už ką studijuoti, per savo brolio, buvusio aukštu valdininku Žemės ūkio ministerijoje, protekciją užtikrino jam raštininko tarnybą šioje ministerijoje.¹⁴⁹ Ministerijos alga buvo per maža ir Antanas tuoj pat ėmėsi rašyti į „Lietuvos žinias“, „Lietuvi“, „Lietuvą“, „Kauno naujienas“, nekreipdamas dėmesio į politinę laikraščių orientaciją. Iš pradžių gyveno skurdžiai – broliui Pijui užsiminė, jog „būtų gera, kad kas man pristatytų šiltesnę kaldrą ir pasirūpintų mano nuplyšusiais drabužiais ir batais, nes šiaip man neįjauk pasirodyti gatvėje“¹⁵⁰. Išoriškai apšiurusi sostinė jam darė įspūdį ir stimuliuojo: „Kauno gatvių gyvenimas – pasiutusi arena, kurioje daug yra vilties laimėti. Ir aš žengiu ta arena aukštyn iškėlęs galvą, pilnas pasiryžimo laimėti“ – rašė jis draugui Vincui Žilionui¹⁵¹.

Antanas Venclova taip pat nukentėjo dėl 1925 m. lapkričio 8 d. įvykių. „Buvau įtartas jose dalyvavęs, rašęs „Socialistų atstove“ ateitininkų himno ir „Gaudeamus“ parodijas, nors aš nedalyvavau nei muštinėse nei nerašiau jokių himnų, buvau tardomas ir visai gąsdinamas. Aplinkybės taip susidėjo, jog aš turėjau atsisakyti nuo tarnybos, ir apie pusantro mėnesio prieš Kalėdas išgyvenau be tarnybos“¹⁵². Be to, prarado būstą „komunarų“ name. Iš sunkėjančios padėties jį ištraukė Justinas Strazdas, Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos departamento vicedirektorius. Jis priėmė Venclovą gyventi į savo namus Žaliakalnyje (Kapsų g. 39) ir aprūpino darbu – pavedė redaguoti ruošiamą daržininkystės vadovėlį. Be to, valdiško atlyginimo praradimą kompensavo honorarai iš laikraščių redakcijų ir vertimų. Antanas džiaugėsi

¹⁴⁸ Kapočius L., Progreso keliu... // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p.39-40.

¹⁴⁹ Dabrilaitė O., darbštus ir pareigingas // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 28.

¹⁵⁰ A. Venclovos laiškas Pijui Venclovai. 1925 09 30 // LLTI, f. 5, b. 1782, l. 14.

¹⁵¹ A. Venclovos laiškas V. Žilionui. 1925 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 5.

¹⁵² A. Venclovos laiškas Pijui Venclovai. 1926 01 05 // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 1.

pokyčiais: „bent sau ant sprando nejaučiu jokio viršininko, kas mano laisvę mėgstančiai dvasiai be galo patinka“¹⁵³. Atokvėpis nuo pervargimo leido parengti pirmąjį eilėraščių rinkinį *Sutemų skersgatvius*, kuris buvo atspausdintas 1926 m. vasaryje. Gegužės mėnesį Antanas apsigyveno studentų bendrabutyje Daukšos gatvėje viename kambaryje su pradedančiu poetu ir bendrakursiu Leonu Skabeika (1904–1936).

Jo darba ministerijoje ir rašymą į bet kokios pakraipos spaudą radikalesni kairieji studentai buvo pradėję vertinti įtartinai. Pagal Lauryno Kapočiaus atsiminimų versiją buvę Marijampolės bendramoksliai paveikė Venclovą mesti rašyti bent jau į tautininkų pakraipos „Lietuvį“¹⁵⁴. Su juo keletą kartų buvo susitikę Bonaventūras Pauliukevičius ir Pijus Glovackas. Pagal versiją, kurią Kapočius kalėjime matyt bus išgirdęs iš Glovacko, pradedantysis rašytojas pokalbių metu toliau demonstravo (pagal komunistinius standartus) politinį neišprusimą ir naivumą. Jei tai nėra apokrifinė istorija, tuomet šie susitikimai turėjo vykti iki 1926 m. balandžio 20 d., kuomet B. Pauliukevičius buvo areštuotas. Po to Benius tris mėnesius praleido kalėjime, o po politinių kalinių amnestijos liepos pabaigoje išvažiavo į Rygą¹⁵⁵.

7. Vytautas Montvila 1923–1926 m.

Mokydamasis mokytojų seminarijoje, Vytautas Montvila vaikščiojo į viešus aušrininkų ir ateitininkų disputus, bet į juos nesikišo ir tik klausydavosi. Visuomeninei raiškai jis pasirinko 1923 m. Marijampolėje įsisteigusią Jaunimo sąjungą. Jau steigiamajame skyriaus susirinkime Vytautas buvo išrinktas jo valdybos pirmininku. Šis pasirinkimas gali liudyti, jog Montvilai tuomet buvo nepriimtinas aušrininkų radikalizmas ir jis linko į švelnesnę socializmo formą, kurią atstovavo Jaunimo sąjungą globojusi Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. Tarp Marijampolės aušrininkų ir jaunimiečių nebuvo griežtos perskyros ir 1924 m. jie įsteigė bendrą meno ratelį, kuriam vadovavo Juozas Žiugžda. Montvila taip pat įsijungė į kairiųjų moksleivių veiklą Marijampolės profsąjungoje¹⁵⁶.

1924 m. rugpjūčio 9 d. jis buvo suimtas kaip jaunimo demonstracijos dalyvis ir mėnesį atliko administracinę bausmę Vilkaviškyje. Tuo pačiu buvo pašalintas iš mokytojų seminarijos ir užsitraukė įkyrią skolą, nes studijavo paėmęs valstybinę stipendiją. Po to Montvila kurį laiką mėgino studijuoti Liaudies universitete Kaune, bet dėl pinigų stokos grįžo į Marijampolę. Kurį laiką gyveno išlaikomas sesers ir motinos, po to dirbo advokato padėjėju; vėliau – darbininku

¹⁵³ A. Venclovos laiškas Pijui Venclovai. 1926 02 04 // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 6.

¹⁵⁴ Kapočius L., Progreso keliu... // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 41.

¹⁵⁵ Broniaus Vėžio nutarimas. Vertimas iš lietuvių kalbos į rusų. 1926 05 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 10-11; B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP CK. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

¹⁵⁶ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 30-31.

prie tilto statybos per Šešupę. Įsitraukė į „Kultūros“ būrelio veiklą, taigi toliau simpatizavo nuosaikesnio socializmo idėjoms. Po būrelio priedanga 1925 m. vasaryje išleido vienkartinį šapirografuotą žurnalą „Laisvės žiedai“ ir pradėjo rašyti į laikraštį „Šešupės bangos“. Keletą kartų Vytauto būstas buvo policijos iškratytas, o jis pats apklausinėjamas¹⁵⁷. Tokia atmosfera radikalizavo politinę laikyseną, jis pradėjo simpatizuoti aušrininkams ir 1925 m. pavasarį įsijungė į jų gretas. Gegužės 1-osios proga „Aušrinėje“ pasirodė bendras Montvilos ir Borutos eilėraštis *Gegužės šventė*¹⁵⁸. 1925 m. rudenį įstojęs į Kėdainių mokytojų seminariją, Montvila iš karto įsirašė į aušrininkus ir buvo išrinktas į skyriaus valdybą¹⁵⁹.

Vytauto kūrybinė raiška Kėdainiuose neužilgo susilaukė represijų. 1925 m. gruodyje jau buvo parengtas spaudai pirmasis jo poezijos rinkinys, bet policija sustabdė spausdinimą. Po to, kai 1926 m. sausio 30 d. sausyje mokytojų seminarijos scenoje buvo surengtas moksleivių kūrybos vakaras, direktorius uždraudė jam pasirodyti mokyklos scenoje su savo poezija¹⁶⁰. Tuo metu Montvilos pažiūros radikalėjo toliau – 1925 m. rudenį jis susidraugavo su šviežiai iškeptu komunistu Laurynu Kapočiumi ir palaiapsniui pradėjo pasiduoti komunistinių idėjų įtakai. Rezultatas – 1926 m. sausyje jis Kėdainiuose ir Janušavos kaime platino komunistinius atsišaukimus, skirtus Lenino mirties metinėms paminėti. Montvila taip pat Kėdainių dvaro kumetyne dalyvavo naktiniame susitikime su darbininkais ir deklamavo savo pamėgtą Majakovskį¹⁶¹.

1926 m. pavasarį jis pagal Pijaus Glovacko užsakymą¹⁶² parašė eilėraštį *Viduramžių orkestrai*. Šis kūrinys pasirodė faktiškai Glovacko redaguojamame vienkartininiame leidinyje „Mūsų skardas“¹⁶³, kuris buvo išleistas vietoj uždaryto B. Pauliukevičiaus „Skardo“. *Viduramžių orkestrai* buvo išspausdinti vedamojo vietoje, nors vargiai atitiko sukomunistintos proletarinės poezijos reikalavimus, bet Montvilai gal būt tapo bilietu į komjaunimo gretas. Šį eilėraštį jis perskaitė Gegužės 1-osios minėjime Kėdainių dvaro kumetyne, o tuoj po to – mokytojų seminarijos moksleivių surengtoje gegužinėje¹⁶⁴. Primityvokus *Viduramžių orkestrus* sovietinė literatūros kritika vertino kaip lūžinį momentą Vytauto Montvilos kūryboje, kaip savo stiliaus atradimo ženklą, nors kartu ieškojo Janonio, Majakovskio ar Bloko įtakų.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 35-38.

¹⁵⁸ Boruta K., Montvila V., Gegužės šventė // Aušrinė, 1925, nr. 4/5, p. 5.

¹⁵⁹ Pupeikis S., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 185.

¹⁶⁰ Kėdainiai // Kėdainių garsas, 1926 02 06, p. 3.

¹⁶¹ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 206.

¹⁶² Gudaitis L., Permainų vėjai. Lietuvių literatūrinė spauda 1923-1927 metais, Vilnius, 1986, p. 236.

¹⁶³ Montvila V., Viduramžių orkestrai. Poema // Mūsų skardas, 1926 gegužė, p. 1-3.

¹⁶⁴ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 208-209.

¹⁶⁵ Plačiau žr.: Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 71-79.

II. Marijampoliečiai 1926–1929 m.

1. Maksimalistai

Universiteto Studentų socialistų sąjungoje vyko dažnos polemikos dėl „tikrojo“ socializmo pavidalo pasirinkimo. Boruta nebuvo didelis oratorius, o pagrindiniai eserų idėjų gynėjai buvo V. Karosa, M. Krygeris ir J. Lukoševičius¹⁶⁶. Kaune įsikūrę buvę Marijampolės gimnazistai 1924–1925 m. stengėsi atsispirti revoliucinių socialistų liaudininkų partijos „vyresniųjų“ įtakai. „Mums atrodė, kad mes patys daug geriau išmanom ir žinom, negu kiti, nors ir vyresni už mus“, – vėliau prisiminė K. Boruta¹⁶⁷. „Atsipyrynėjimas“ tikriausiai vyko dėl konkrečių politinės veiklos klausimų, o idėjiškai „jaunieji“ buvo veikiami „vyresniųjų“ išilytų pažiūrų ir lektūrų. Vienas esminių eserų siekinių buvo socializmo su žmogišku veidu sujungimas su individualizmo (borutiško buvimo Žmogumi) principu. Dėl to eserų partija neturėjo aiškaus vadovaujančio centro¹⁶⁸, jos jaunimo draugijos galėjo jaustis savarankiškos, o kiekvienas narys garbės reikalu laikė išsiskirti savo individualizmu. „Jaunieji“ veržėsi į aktyvią revoliucinę kovą („mes patys daug geriau išmanom ir žinom“), kai „vyresnieji“ buvo linkę sulaukti palankesnės revoliucijai situacijos.

Kartojosi Rusijos socialistų revoliucionierių partijos evoliucija, kai jos viduje 1904–1905 m. susiformavo opozicija. Tuo metu išskirtinis eserų bruožas tarp kitų partijų buvo žemės „socializacijos“ programa (programa *minimum*), pagal kurią žemė turėjo būti nusavinta ir atitekti vietinės savivaldos struktūroms, turėjo būti uždraustas jos pirkimas ir pardavimas, samdinių darbas, o jos gauti galėjo visi norintys ir galintys ją apdirbti¹⁶⁹. Praktinių žingsnių šiai programai įgyvendinti nebuvo imtasi ir pagrindinis propagandinės veiklos tikslas tapo „socialistinio sąmoningumo“ ugdymas gausiai steigiamose valstiečių sąjungose. Keliasdešimt „jaunųjų“ emigrantų Ženevoje pradėjo reikalauti, kad partijos vadovybė per savo propagandos mašiną *tuoj pat* paskatintų valstietiją užgrobinėti žemę. Jie patys ėmėsi iniciatyvos kurti „kovines draugijas“ kaime, kurios pradėjo konkrečią veiklą. Eserai turėjo tik miestuose veikusią 80-ies narių „Kovinę organizaciją“, kurios tikslas buvo prisidėti prie valdžios struktūrų destabilizacijos žudant administracijos pareigūnus ir aprūpinti partiją lėšomis plėšiant bankus. Po 1905 m. spalio 17 d. manifesto partijos vadovybė buvo linkusi atsakyti nuo teroro taktikos ir priimti parlamentines politinio žaidimo taisykles. „Agrarinio teroro“ šalininkai reikalavo ne

¹⁶⁶ Bulota A., *Limuzinas* Nr. 4: dokumentinė apysaka, Vilnius, 1977, p. 57.

¹⁶⁷ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 39.

¹⁶⁸ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eseriai“ // LYA, f. K-30, b. 352, l. 112–113.

¹⁶⁹ Ерофеев Н. Д., *Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в. – октябрь 1917 года) // Политические партии России: история и современность*, Москва, 2000, с. 178–179.

stabdyti, o plėsti teroristinę veiklą, nes revoliucijos tikslu laikė visos valstybinės sistemos pribaišimą, o ne jos liberalizavimą. Jie skubėjo praktiškai įgyvendinti eserų ideologų tvirtinimus, jog istorijos variklis yra kūrybingos mažumos veikla, kuri įkūnija revoliucinę energiją. Dėl polėkio greitinti revoliucinę apokalipsę ši grupė gavo maksimalistų pavadinimą.

Be to, ši greitai populiarėjanti „jaunųjų“ grupė perkėlė žemės „socializacijos“ viziją į miestą ir išvystė *Darbo respublikos*, kaip būtinos pereinamosios fazės į socializmą, koncepciją. Respublika turėjo būti sukurta revoliuciniais veiksmais miestuose ir stichiškai plėstis provincijoje. Joje žemė, pramonė, pastatai, žaliavos, finansai turėjo būti nusavinti ir atitekti artelėms arba teritorinės savivaldos struktūroms. Šį procesą turėjo užtikrinti laisvai išrinktas „centrinis parlamentas“, kurio galios vėliau turėtų susiaurėti, dalį jų perdavus vietos organams. Jokios centrinės vyriausybės nenumatyta, o jos funkcijas turinčios atlikti savivaldžios struktūros, kurios turėjo užtikrinti visuomenės funkcionavimą ir tuomet, kai neegzistuoja prekyba ir finansai. Darbo respublikoje asmens laisvė turi būti gerbiama, kad ir kokia jos išraiškos forma būtų¹⁷⁰. Ši unikali vizija buvo dar viena priežastis vadintis maksimalistais, nes eseriai (minimalistai) tokios maksimalios ateities vizijos neturėjo. 1906 m. sausį maksimalistai pasitraukė iš eserų gretų ir įsteigė socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjungą. Svarbu ir tai, jog jie pasivadino *sajunga*, o ne partija. Partija jiems asocijavosi su valdžios koncentracija jos viršūnėje, kuri užblokuoja „masių“ iniciatyvą. Kadangi revoliucija turėjo būti decentralizuota, hierarchiniais ryšiais persmelkta revoliucinė partija nereikalinga; pakanka po sąjungos skėčiu prisidengusių grupelių, kurios tvarkytųsi atsižvelgdamos į lokalias sąlygas¹⁷¹.

Nežinia kiek ir iš kur aušrininkai žinojo apie šią organizaciją, bet akivaizdu, kad jie matė analogiją tarp jų laiko ir tarp dviejų dešimtmečių senumo Rusijos realijų. Galima tik spėlioti, ar jų rankose pabuvojo rusų maksimalistų spauda, pvz., 1918–1921 m. leisto maksimalistų sąjungos leidinio „Maksimalistas“ numeriai ar jų ideologų Eugenijaus Lozinskio¹⁷² ir Grigorijaus Nestrojevo¹⁷³ knygos. Be abejonės, tarp aušrininkų plito heroizuoti pasakojimai apie garsiausius „Kovinės organizacijos“ ir maksimalistų teroro aktus. „Tyriausias“ jų teroro aktas susijęs su „Kovinės organizacijos“ nario Ivano Kaliajevo vardu. Jis 1905 m. vasario 2 d. atsisakė mesti bombą į Nikolajaus II dėdės, didžiojo kunigaikščio Sergejaus, karietą todėl, kad pamatė šalia jo sėdint žmoną ir mažamečius giminaičius. I. Kaliajevas ieškojo progos kunigaikštį nužudyti be pašalinių aukų ir po poros dienų tai padarė Kremliuje. Rusų

¹⁷⁰ Plačiau apie šią viziją: Павлов Д. Б., Эсеры-максималисты в первой русской революции, Москва, 1989, с. 117–119.

¹⁷¹ Павлов Д. Б., Эсеры-максималисты в первой русской революции, с. 151.

¹⁷² Лосинский Е., Итоги парламентаризма: Что он дал и может ли он что-либо дать рабочим массам?, СПб., 1907; Лозинский Е., Что же такое, наконец, интеллигенция?: Критико-социологический опыт. СПб., 1907; 2-ое изд., Москва, 2003.

¹⁷³ Нестроев Г., Максимализм и большевизм, Москва, 1919. Perspausdinta: Союз эсеров-максималистов: документы, публицистика, 1906–1924 гг., Москва, 2002, с. 237–314.

emigracinėje ir sovietinėje spaudoje tuo metu netrūko tokių reflektivių teroristų apologijų. Užbėgant toli į priekį, galima pasakyti, kad ši heroizacija viršūnę pasiekė, kai Albertas Camus vakarietiškai publikai Kaliajevą, kaip „išrankaus žudiko“ tipą, išgarsino pjesėje *Teisuoliai* (1949) ir *Maištaujančiame žmoguje* (1951). Nuo aušrininkų dėmesio galbūt nepasislėpė tai, ką jie žinojo apgraibomis, o mes žinome gana tiksliai – 22 proc. eserų teroristų buvo 15–19 metų, o 45 proc. buvo 20–24 metų¹⁷⁴.

Nepavyko rasti tiesioginių Kazio Borutos pasisakymų terorizmo tema, bet jo požiūrį galima mėginti išskaityti iš netiesioginių užuominų. Jeigu atsivertimo į socializmą momentu Borutai bet kokia prievarta dar buvo nepriimtina (ankstesnės L. Tolstojaus ir Vydūno įtakos), tai praėjus metams, 1925 m. pradžioje, jo pozicija buvo labiau niuansuota ir paženklinta eseriškos lektūros pėdsakų. Jis viešai atmetė krikščionišką nuolankumo malonę ir kvietė į kiekvieną smūgį atsakyti smūgiu¹⁷⁵. Šią poziciją Kazys Boruta išsakė ir 1925 m. kovo mėn. laiške A. Venclovai¹⁷⁶. Prievartą poetas pripažino kaip neišvengiamą socializmo kūrimo (taigi progreso, kuris yra neginčytinas gėris) būtinybę. Ji pateisinama tuo, jog prievarta egzistuoja „buržuazinės vergijos pasauly“. Kitaip tariant, su blogiu leistina kovoti pasiskolintomis iš jo priemonėmis. Tik per kovą, taigi ir per prievartą, galima tapti Žmogumi („Reikalauju sau teisės Žmogumi būti“), gyvenimą ir Darbą paversti žmogišku. Kazys Boruta skelbėsi pasiryžęs visą save atiduoti šioms grumtynėms.

Išrankaus terorizmo taktika, kaip priemonė griauti Lietuvos valstybės struktūras, daliai aušrininkų buvo priimtina. Nepavyko aptikti liudijimų, kaip maksimalizmo simpatikai vertino neabejotinai jiems žinomą garsiausią pačių maksimalistų teroro aktą – nepavykusį pasikėsinimą į premjerą P. Stolypiną jo viloje 1906 m., kai trys maksimalistai *Hamas* stiliumi susisprogdino per priėmimą ir nužudė 30 žmonių, iš kurių trečdalis buvo iš „darbo liaudies“. Kita vertus, aušrininkai nežinojo to, ką turime privilegiją žinoti mes. Annos Geifman¹⁷⁷ ir Olego Budnickio¹⁷⁸ tyrimai atsiskleidė „išvirkščiąją“ teroro nevangusių *visų* Rusijos revoliucinių partijų pusę. Teroro aktų, nusinešusių apie 17 000 gyvybių, vykdytojais *dažniausiai* žudymą ir bankų plėšimą laikė savitiksle priemone ir nuo kriminalinių nusikaltėlių skyrėsi tuo, kad galėjo savo veiksmus grįsti slaptuose susirinkimuose nugirsta revoliucine retorika. Didelė dalis teroristų (tarp jų ir I. Kaliajevas) turėjo polinkį į savižudybę ir teroro aktas jiems buvo priemone „įprasminti“ mirtį. Jau nekalbant apie teroristinio pogrindžio narių nuolatinę depresiją ir

¹⁷⁴ Гейфман А., Революционный террор в России, 1894–1917, Москва, 1997, с. 240–249.

¹⁷⁵ [Boruta K.], Kur veda „Visa atnaujinti Kristuje“ / L. Vailila // Aušrinė, 1925, nr. 1/2, p. 8.

¹⁷⁶ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1925 03 03 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 5.

¹⁷⁷ Geifman A., Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917, Princeton, 1993. Vertimas į rusų kalbą: Гейфман А., Революционный террор в России. 1894–1917, Москва, 1997; Geifman A., Death Orders: The Vanguard of Modern Terrorism in Revolutionary Russia, Santa Barbara, 2010.

¹⁷⁸ Будницкий О. В., Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX — начало XX в.), Москва, 2000.

psichinius sutrikimus, patologinį žiaurumą, priklausomybę nuo narkotikų ar kleptomaniją. „Išvirkščioji“ pagrindžio pusė šiuolaikinėse interpretacijose nustelbia programose ar publicistikoje išreikštą jo fasadinį pavidalą. Visgi galima abejoti, ar toks *žinojimas* būtų pakeitęs dalies aušrininkų apsisprendimus. Radikalizuota sąmonė atmeta neparankią informaciją.

Tuo metu, kai aušrininkai atkreipė dėmesį į maksimalistus, jų populiarumą sugriovusios teroro taktikos jie buvo atsisakę. Socialistų-revoliucionierių-maksimalistų sąjunga 1912 m. buvo išsiskirsčiusi ir atsikūrė tik pačiose 1917 m. Spalio perversmo išvakarėse tam, kad išnaudotų atsiveriančias galimybes kurti Darbo respubliką. Jie buvo prileisti prie valdžios kaip „kairieji pakeleiviai“, bet greitai įsitikino, jog jų programa niekaip nesuderinama su bolševikų. Visgi maksimalistai atsisakė aktyviai kovoti su idėjiškai artima valdžia, apsiribojo tik jos kritika. Valdžia naudojosi jų pasyvumu ir pati perėjo į puolimą. Bolševikai 1919 m. per užkulisinius žaidimus siekė maksimalistų sąjungos skilimo ir dviejų sąjungų (iš kurių viena buvo probolševikinė) atsiradimo. Po metų valdžios „prijaukinta“ sąjunga likvidavosi, o jos nariai išitraukė į kompartijos gretas. Nuo tada nusilpę „tikrieji“ maksimalistai pradėti vis aktyviau persekioti, nors dar veikė kaip legali organizacija. 1922 m. rugsėjo mėn. maksimalistų sąjunga susivienijo su kairiųjų eserų-internacionalistų partija, bet lygiai po metų jų jungtinis biuras buvo areštuotas. Paskui prasidėjo greitas maksimalistų grupelių likvidavimas ir pavienių narių klajonės po užsienį, tremtį arba lagerius¹⁷⁹. Pagrindiniai šios istorijos bruožai aušrininkams galėjo būti žinomi, bet tylus ir pasyvus sąjungos numirimas nebuvo kliūtis perimti jų programą ir retoriką. Siekiamybė buvo ne „vėlyvasis“, bet „ankstyvasis“ maksimalizmas.

Apie skilimą Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijoje pavyko rasti tik nuotrupas, tad įvykių rekonstrukcija gali būti netikslī¹⁸⁰. Ji galėjo išprovokuoti „jaunųjų“ ir „senųjų“ nesutarimai dėl taktikos, kaip elgtis valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams pasiekus pergalę 1926 m. gegužės 8–10 d. Seimo rinkimuose. Tuoj po rinkimų Žaliakalnyje įvyko konferencija, kurioje Vlodo Karosos vadovaujami „jaunieji“ suformavo maksimalistų grupę, pasivadinusią *sąjunga*, ir priėmė tarptautinę socialistų-revoliucionierių-maksimalistų programą. Sąjunga, skirtingai nei liaudininkų partinė struktūra, neturėjo nei įstatų, nei nario mokesčio. Ši grupė turėjo priimti ne tik programą, bet visą maksimalistų palikimą – tiek Darbo respublikos utopiją, tiek individualaus teroro ir ekspropriacijų praktikos pateisinimą. Sąjunga tuoj pat pradėjo leisti savo dvisavaitinį laikraštį „Kovos kelias“, kurį redagavo Marija Savinskaitė (1897–?). Maksimalistai, laikydami valdančiąją koaliciją svetima socializmo idėjoms, stojo į atvirą opoziciją. Konfliktą ženklino jau tai, kad pirmą „Kovos kelio“ numerį

¹⁷⁹ Павлов Д. Б., Предисловие // Союз эсеров-максималистов: документы, публицистика, 1906–1924 гг., Москва, 2002, с. 5–10.

¹⁸⁰ Meškauskienė M., Žvelgiu į tolius, p. 371–372; Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“ // LYA, f. K-30, b. 352, l. 113; Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 9.

naujoji valdžia konfiskavo¹⁸¹. Nepaisant to, liepos 15 d. maksimalistų sąjunga pateikė Kauno apskrities viršininkui savo įstatus, bet rugpjūčio 31 d. gavo atsakymą, kad jie nebus įregistruoti¹⁸². Neturėdami galimybės veikti legaliai, maksimalistai dengėsi „Mūsų draugo“ organizacija, kuri veikė vietoj uždrausto „Draugo“. Tikėdamiesi galimų represijų kai kuriuos sąjungos narius maksimalistai „užslaptino“ tam, kad ištikus nelaimei būtų galima atnaujinti veiklą¹⁸³. Atvirai profsąjungose ir mitinguose veikė sąjungos vadovas Vladas Karosa, Martas Gudelis ir Jonas Lukoševičius.

2. Kazys Boruta 1926 m. gruodžio perversmo akivaizdoje

Kazys Boruta, būdamas Vienoje, iš karto pasuko su maksimalistais, ką liudija jo publikavimasis „Kovos kelyje“¹⁸⁴. Beje, programinės vizijos terminija (Darbo respublika) taip pat prasiskverbė į jo kiek vėlesnius tekstus¹⁸⁵. Į Kauną Boruta grįžo liepos 22 d.¹⁸⁶ Pavasarojęs gimtuosiuose Kūlokuose, rugpjūtį atvažiavo į sostinę ir „abejodamas“ išitraukė į suintensyvėjusią maksimalistų sąjungos veiklą. Ne per daug uoliai, nes publicistinės jo veiklos pėdsakai apsiriboja tik vienu straipsniu „Kovos kelyje“¹⁸⁷. Į Vieną Kazys išvažiavo tikriausiai spalio mėn., kai politinė „veikla buvo galutinai įgriususi, ir džiaugiausi, galėdamas ja atsikratyti“¹⁸⁸. Išvažiavo tuoj po to, kai su Ona Kazanskaite pasidarė „jungtinių dokumentus“ – tiesiog nusifotografavo fotoateljė. Kazys ta proga nusikirpo plikai ir nusipirko pusbačius. Gyvenimas kartu atrodė miesčioniškas ir neįdomus, tad vestuvės ir išleistuvės visiškai derinosi¹⁸⁹. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, jog šią „laisvą“ santuoką jie įregistruos tik po metų – 1927 m. lapkričio 11 d. Tai įvyks Rygoje ir tik todėl, kad taip lengviau buvo susirasti nuomojamą būstą. Ir tuomet „po jungtinių apsigyvenome atskirai“¹⁹⁰.

Kaziui Borutai išvykus į Vieną, maksimalistų veikla įgavo aštresnės politinės kovos pobūdį. Rugsėjo 29 d. valdžia prieš juos ėmėsi represijų – už nesankcionuotas kalbas rugsėjo 5 d. Kėdainiuose vykusiame Jaunimo dienos minėjime ir kituose mitinguose buvo apklausti V.

¹⁸¹ Pirmas „Kovos kelio“ No konfiskuotas // Kovos kelias, 1926 07 11, p. 1.

¹⁸² Valdžia neleido steigti maksimalistų sąjungos // Kovos kelias, 1926 09 05, p. 1.

¹⁸³ Z. Balevičiaus atsiminimai „Lietuvos eserai“ // LYA, f. K-30, b. 352, l. 113.

¹⁸⁴ [Boruta K.], Didysis revoliucionierius / K. Linonis // Kovos kelias, 1926 07 11, p. 2; [Boruta K.], Penktasis gėdos stulpas / V. Vaja // Kovos kelias, 1926 07 11, p. 3.

¹⁸⁵ [Boruta K.], Atviras pranešimas apie avantiūrinę Lietuvos „emigrantų“ suvažiavimą Rygoje 1927 m. 5 ir 6 d. lapkričio. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18–19; Ištrauka iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

¹⁸⁶ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 07 24 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 83.

¹⁸⁷ [Boruta K.], Iš Vokietijos darbininkų judėjimo / K. Linonis // Kovos kelias, 1926 09 05, p. 2.

¹⁸⁸ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 57.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 55–57.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 75.

Karosa ir M. Gudelis, o J. Lukoševičiui paskelbta paieška. Spalio 18 d. M. Gudelis buvo trumpam areštuotas¹⁹¹. Maksimalistų tonas „Kovos kelyje“ vis labiau griežtėjo, valdžia kaltinta slopinanti ir ardanti darbo klasės judėjimą. Gruodžio 12 d., likus keletui dienų iki perversmo, laikraštyje skambėjo perspėjimas apie „juodųjų fašistukų“ organizavimąsi ir, dabartinei valdžiai bijantis imtis priemonių, kviesta „iš apačių visokiais būdais patiems organizuotis ir sutriuškinti buržuazijos viešpatavimą“¹⁹². 1926 m. rudenį lietuvių maksimalistai pradėjo siekti tarptautinės paramos – įstojo į revoliucinių socialistinių partijų Tarptautinį biurą Paryžiuje¹⁹³. Pagrindinis tarpininkas užmezgant šiuos ryšius galėjo būti vienas kairiuųjų rusų eserų lyderių Isaakas Šteinbergas (1888–1957), nuo 1923 m. gyvenęs Berlyne. Minėtame biure jis atstovavo rusų kairiesiems eserams ir maksimalistų sąjungai. Ryšius su lietuvių maksimalistais liudija jo straipsnis „Kovos kelyje“¹⁹⁴ ir vėliau paliudyta pažintis su K. Boruta¹⁹⁵. Plėsta propagandinė veikla tarp darbininkijos – 1926 m. rudenį Kazys Boruta parengė verstinių revoliucinių dainų rinkinį, kuris gruodžio mėn. buvo pradėtas spausdinti, bet po perversmo sunaikintas¹⁹⁶.

Gruodžio 17 d. perversmas K. Borutą emocionaliai giliai sukrėtė („man taip akyse ir stovi kraujo balos“¹⁹⁷) ir netikėtai pavertė vienu pagrindinių maksimalistų sąjungos veikėjų. Dalis jos narių buvo suimta, dalis išsibarstė. Artimesni Kazio Borutos bičiuliai Kazys Lukša ir Jonas Lukoševičius įsikūrė Karaliaučiuje ir atliko maksimalistų partijos Užsienio sekretoriato funkcijas. Lietuvoje veikė Vidaus sekretoriatas. Abu sekretoriatai sudarė sąjungos Centro komitetą¹⁹⁸. Pats Boruta, patartas I. Šteinbergo, apsiskelbė „autoritetinga fikcija“, t. y. Revoliucionierių Socialistų Maksimalistų Užsienio Delegacija. Tai buvo su sąjungos vadovybe nesuderintas žingsnis, dėl kurio vėliau teko teisintis: „aš geriau negalėjau pasielgti tomis dienomis, kai aš nežinojau ar Jūs gyvi ar sušaudyti ar kalėjimuos. Nelengva man buvo tada logiškai galvoti ir dariau, kaip galėjau“¹⁹⁹.

Pagrindine savo, tai yra Delegacijos, misija Boruta matė propagandinę veiklą. Pirmajame laiške socialistų bendruomenei, paskelbtame „Die Aktion“ puslapiuose, jis išdėstė savo ir sąjungos gruodžio 17 d. perversmo interpretaciją. Boruta pagal maksimalistų retorikos klišę diskreditavo socialdemokratų ir liberalų valdžią kaip antirevoliucinę ir persekiojusią revoliucinį

¹⁹¹ Šalin žodžio ir organizacijų laisvės varžymą! // Kovos kelias, 1926 10 31, p. 1.

¹⁹² Tik darbo respublika išnaikins fašizmą! // Kovos kelias, 1926 12 12, p. 1.

¹⁹³ Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų užsienio biuro [K. Borutos] laiškas L. Serbentai. 1927 02 11. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16. Laiško vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 130.

¹⁹⁴ Steinberg I., Lapkričio revoliucijos legendos // Kovos kelias, 1926 11 14, p. 2–3.

¹⁹⁵ Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 02 11. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 124. Laiško dalis cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16.

¹⁹⁶ Vilnonytė V., K. Boruta – „Internacionalo“ vertėjas // Literatūra ir menas, 1973 04 28, p. 3

¹⁹⁷ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 28. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 4.

¹⁹⁸ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 1b.

¹⁹⁹ Įstrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir A. Murzaitei. 1927 04 18. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

judėjimą (t. y. maksimalistus). Būdama iš prigimties reakcinė, ši valdžia neišlaikė klerikalų spaudimo ir, kai reikėjo pasirinkti, pasirinko juodosios reakcijos pusę. Tai įrodo faktas, kad valdžia *perduota* taikiai. Taigi, jokio perversmo nebuvo, bet prasidėjo baltasis teroras prieš darbo klasę ir revoliucionierius²⁰⁰.

K. Boruta paaiškinamuosius protesto laiškus rašė vokiečių, rusų, ukrainiečių, prancūzų, italų maksimalistams. Galiausiai kreipėsi į revoliucinių socialistinių partijų Tarptautinį biurą Paryžiuje, prašydamas padėti sukelti protesto akcijas prieš naująją Lietuvos valdžią²⁰¹. Jo straipsniai iki 1927 m. balandžio mėn. buvo skelbiami Vokietijos kairiųjų socialistų leidiniuose. Borutos bibliografė Valerija Vilnonytė jų pėdsakus užfiksavo Isaako Šteinbergo „Знамя борьбы“, Heinricho Ströbelio „Der Klassenkampf“, Fritzo Katerio „Verlag Der Syndikalist“²⁰². Be to, Kazys Boruta, kitų maksimalistų nuostabai, buvo linkęs kaip tribūną išnaudoti bet kokių kairiųjų grupių spaudos puslapius²⁰³. Anot paties autoriaus, Delegacijos veiksmai davė rezultatą ir dėl kairiųjų socialistų pastangų pasipylė „protesto mitingai ir demonstracijos įvairiuose Europos miestuose su griežtom rezoliucijom prieš fašizmą bei šimtai protesto telegramų Lietuvos budelių vyriausybei“²⁰⁴. Šios informacijos patikimumo, o ypač K. Borutos užkulisinio įnašo į tarptautinę socialistų reakciją, patikrinti nebuvo galimybių.

Tuoj po perversmo Lietuvos pagrindinis ir politinių emigrantų pasaulis sujudo svajoti apie galimas tarpusavio koalicijas. Maksimalistams tai nebuvo naujiena, nes jie dar 1926 m. rudenį taktikos sumetimais pasidarė lankstesni komunistų atžvilgiu ir kartais mitinguose pasisakydavo kartu su komunistais. Ši ryšį lengvino gimnazijos laikus menančios pažintys. Pvz., tuomet jau LKP CK narys Pijus Glovackas kartu su maksimalistais kalbėjo mitinge Kėdainiuose²⁰⁵. Ši „sąjunga“ pastebėta ir mitinge Tilmanso salėje, Kaune, lapkričio 28 d., kuriame iš maksimalistų pusės pasisakė J. Lukoševičius²⁰⁶. Tuoj po perversmo maksimalistai buvo linkę toliau palaikyti santykius su komunistais, nors sauželė išblaškytų bendražygių nebuvo tarpusavyje susitarę dėl šių santykių ribų. Jų „motininė“ partija, t. y. Lietuvos revoliuciniai socialistai liaudininkai, gruodžio 20 d. pasisakė už bendrą visų kairiųjų jėgų frontą rengiantis ginkluotam sukilimui.

²⁰⁰ [Boruta K.], *Nich Umsturz – sondern Verrat* // *Die Aktion* (Berlín), 1926, nr. 11/12, p. 290–291; vertimas: Boruta K. Raštai, t. 9: *Skambėkit, vėtroje, beržai*, Vilnius, 1975, p. 363–366.

²⁰¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir A. Murzaitėi. 1927 04 18. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17; Boruta K., *Iš Soc. – Rev. Maksimalistų Užs. Delegacijos darbų*. [1927 pavasaris]. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 20.

²⁰² Литва // *Знамя борьбы* (Berlynas), 1927, nr. 20/21, c. 22–23; *Große Tragödie der kleinen Nationen* // *Der Klassenkampf* (Berlynas), 1927 03 04, nr.9; *Gegen den Faschismus in Litauen* / E. Linones // *Verlag Der Syndikalist* (Berlynas), 1927 03 12.

²⁰³ Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 10. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 124. Cituojamas Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16.

²⁰⁴ Boruta K., *Iš Soc. – Rev. Maksimalistų Užs. Delegacijos darbų*. [1927 pavasaris]. Cituojama kaltinamajame akte // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 20

²⁰⁵ Šalin žodžio laisvės varžyma! // *Kovos kelias*, 1926 10 03, p. 1.

²⁰⁶ Darbininkai prieš fašizmą // *Kovos kelias*, 1926 12 12, p. 3.

Lietuvos kompartijos vadovybė laikėsi pozicijos, kad reikia skverbtis į kairuoliškas asociacijas ir stengtis arba perimti jų kontrolę, arba išvesti iš jų gretų radikaliau nusiteikusius ir įtraukti juos į savo veiklos orbitą. Tiesioginio bendradarbiavimo su socialdemokratų ar liaudininkų vadovybėmis idėja komunistams buvo nepriimtina²⁰⁷. Pozicija dėl maksimalistų buvo aiški: „saugotis kvailių maksimalistų. Tai bankrotų ir neatsakomų avantiūristų saujelė, kuri gali daugiau žalos atnešt, kaip gero“, – į Kauną 1927 m. sausio 7 d. rašė Lietuvos kompartijos veiklą iš Maskvos kuruojantis Zigmas Angarietis²⁰⁸.

Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų atstovas Ladas Serbenta 1927 m. vasario 7 d. iš Karaliaučiaus pasiūlė maksimalistų užsienio delegatūrai Vienoje idėją laikinai sujungti visas kairiąsias jėgas²⁰⁹. „Delegatūra“ pasipiktino tokiu siūlymu ir vasario 11 d. kategoriškai jį atmetė²¹⁰. Vasario 11–12 d. „delegatas“ rašė laiškus Jonui Lukoševičiui, kuriuose tikraisiais maksimalistų *sajungininkais* artėjančioje kovoje įvardijo tik eserus ir anarchistus. Jis taktikos sumetimais numatė galimybę *bendradarbiauti* su socialdemokratais ir valstiečiais liaudininkais, kuriuos vadino „šliaužinišku mėšlu“. Maksimalistai nežinojo lietuvių komunistų požiūrio į save, tad K. Boruta vertino kompartiją kaip jėgą, galinčią daryti įtaką tarptautinei padėčiai ir dėl to skeptiškai šiuo klausimu iš karto nusistačiusiam adresatui siūlė neatmesti bendradarbiavimo su jais galimybės²¹¹. Kovo pabaigoje Boruta jau spekulio, kad bendradarbiavimas su komunistais turi likti tik teorinė galimybė, nes šiuo metu SSSR sutelkusi dėmesį į Kiniją ir nerizikuos per savo agentus provokuoti nenuspėjamų antifašistinių judesių Lietuvoje. Piršosi nauja išeitis – kadangi antifašistinių jėgų koalicija yra muilo burbulas ir realiai niekas negali sustabdyti reakcijos siautėjimo, maksimalistams telieka išgryninti savo poziciją ir išlaikant beviltišką riteriškumo nuotaiką kaupti ginklus ir vieniems stoti į ilgą kovą²¹².

Šaltinių nuotrupos liudija Kazio publicistinį aktyvumą 1927 m. gegužės mėn. Įtakos tam galėjo turėti jo žmonos Onos atvažiavimas į Vieną paskutinėmis balandžio dienomis. Prieš atvažiuodama pas vyrą ji Lietuvoje buvo įsitraukusi į pagrindinę leidybinę maksimalistų veiklą ir nekantravo laukdama aktyvesnių veiksmų nei tik propaganda²¹³. Kai 1927 m. Karaliaučiuje balandį J. Lukoševičius ir K. Lukša pradėjo leisti maksimalistų organą „Revoliucionierių“, K.

²⁰⁷ Žr.: Zigo Angariečio laiškas LKP CK sekretoriui Kaune 1927 m. // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24; LKP IV konferencijos (1927 09 10–10 01) nutarimų projektai // LYA, f. 77, ap. 10, b. 6 ir 7.

²⁰⁸ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriui. 1927 01 07 // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 1.

²⁰⁹ Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04]: V. Serbentos (Lado) laiškas K. Borutai. 1927 02 07 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 24.

²¹⁰ Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų užsienio biuro [K. Borutos] laiškas L. Serbentai. 1927 02 11. Cituojama kaltinamajame akte // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16. Vertimas į rusų kalbą: LYA, f. K-30, b. 352, l. 130.

²¹¹ Perpasakotas K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 02 11; Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 02 12. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 16. To pat laiško ištraukos – Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04] // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 15–16.

²¹² K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 03 28. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 3–4.

²¹³ Ten pat, l. 11.

Boruta dalyvavo redaguojant jo pirmuosius numerius²¹⁴. Jo užsidegimą tikriausiai pakurstė bendrapartiečio Antano Vilčinsko (1903–?), po perversmo atsidūrusio Varnių koncentracijos stovykloje, laiškas. Jis pateko į administracijos nemalonę už demonstratyvų Gegužės 1 d. minėjimą²¹⁵. Iš stovyklos Vilčinskas buvo perkeltas į Telšių kalėjimą, iš kur gegužės 14 d. išsiuntė tris laiškus bendrapartiečiams, kuriuose aprašė prižiūrėtojų prievartos praktiką Varnių stovykloje. Pats detaliausias buvo adresuotas K. Borutai kartu su prašymu literatūriškai apdirbti pateiktą medžiagą ir paskelbti užsienio spaudoje²¹⁶. Gegužės 27 d. Boruta jau džiaugėsi, kad suredaguotas A. Vilčinsko straipsnis pasirodė Vienos socialistų laikraštyje „Arbeiter-Zeitung“ ir laukė jo pasirodant žurnaluose „Der Klassenkampf“ bei „La Liberta“²¹⁷. Šis straipsnis 1927 m. rugpjūtį buvo išspausdintas ir „Revolucionieriuje“²¹⁸. Tuo tarpu Antanas Vilčinskas karo lauko teismo buvo nuteistas 10 metų Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Iškalėjo penkerius²¹⁹.

3. Kazio Borutos politinė emigracija Latvijoje

Po šių publikacijų Kazys Boruta perdavė „Delegacijos“ medžiagą į Karaliaučių, o savo darbų ataskaitą nusiuntė birželio mėn. Prahoje apsigyvenusiam maksimalistų ideologui Vladui Karosai²²⁰. Atsiminimuose jis rašo „pasijutęs laisvas“ po šių žingsnių, bet partinis užsiangažavimas neleido mėgautis šiuo pojūčiu. Liepos mėn. V. Karosa išskvietė Borutas į Prahą ir pavedė vykti į Lietuvą „skubiais ir svarbiais reikalais“²²¹. Kokie buvo tie reikalai, Boruta neišsitarė. Jis užsimena tik apie nugabentą į Lietuvą spausdinimo įrangą ir netiesiogiai galima spėti apie instrukcijas maksimalistų priedangos organizacijai „Mūsų draugas“. Borutų šeima, stokodama pinigų, per Karaliaučių liepos viduryje atvažiavo į vasaros karščio prislėgtą ir ištuštėjusį Kauną²²². Ten „draugų nė vieno. Stengiamės surasti ir aptvarkyti pavestus reikalus. Bet tai ne taip lengva. Vietoje daug kas kitaip atrodo negu iš užsienio. Kyla ginčai. Draugai nenori sutikti su užsienio sprendimais. Tada mudu su Ona ryžtamės savo padaryti. Pirmiausia nugabename slaptą spaustuvę pas darbininkus. Vilijampolėje ant kalno užkasame ligi laiko

²¹⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 05 23. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

²¹⁵ Kaltinamasis aktas // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 24.

²¹⁶ Ištrauka iš A. Vilčinsko laiško K. Borutai. 1927 05 14. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²¹⁷ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 05 27. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 17.

²¹⁸ [Vilčinskas A., Boruta K.], Žvėriški kankinimai Varniuose // Revolucionierius, 1927, nr. 4, p. 7–8

²¹⁹ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 24.

²²⁰ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 61.

²²¹ Ten pat, p. 63.

²²² Agento „Baltrus“ pranešimas. 1927 07 17 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 32; Agento „Baltrus“ pranešimas. 1927 07 22 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 6.

smėlyje.“²²³ Paskui Kazys Boruta išvyko aplankyti tėviškės, bet dėl lengvai nuspėjamos tėvų reakcijos nepasiėmė su savimi neoficialios žmonos, kuri liko Kaune. Grįžęs iš tėviškės jis Oną rado sunkiai sergančią ir prisimena tuomet pasiryžęs „susirūpinti ir mūsų gyvenimu“²²⁴. Boruta grįžo prie mokytojavimo – rugpjūčio 1 d. įsidarbino praktikantu Telšių žydų gimnazijoje „Javne“²²⁵.

Į Telšius K. Boruta vyko ne tik siekdamas užsidirbti sau ir „bendram reikalui“, bet ir norėdamas pasitraukti iš saugumo, kurio bent du agentai („Povilas“ ir „Baltrus“) Kaune sekė maksimalistų veiklą, akiračio. Iš pradžių jis apsisusto „Žemaičio“ laikraščio redakcijos patalpose, bet paaiškėjęs, kad redakcija yra „perversmininkų lizdas“, išsikėlė į miesto pakraštį, kur apsigyveno ir vėliau atvykusi Ona²²⁶. Visgi neaišku, kokiū būdu „Žemaičio“ redakcija buvo susijusi su rengiamu perversmu. Borutos simpatizavo valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir „minimalistų“ eserų rengiamam sukilimui, bet prioritetą teikė „savoms užduotims“. Laiške Jonui Lukoševičiui jis prasarė vykęs Telšiuosna perversmo organizuoti²²⁷. Nenoras saistytis su socialdemokratais bei valstiečiais ir liaudininkais atliepia dar vasario mėn. jo paties suformuluotai linijai – palaikyti ryšį su sukilimą rengiančiomis kairiosiomis jėgomis, bet pirmenybę teikti anarchistų ir eserų interesams. Žinios apie rugsėjo 9-osios Tauragės pučą Borutas pasiekė Šiauliuose, kur jie svečiavosi pas Onos tėvus, liberaliau žiūrėjusius į dukros „laisvą“ dukros santuoką. Dvi dienas jie laukė žinių iš beveik 100 kilometrų nutolusios Tauragės ir paaiškėjęs, jog pučas žlugo, susiruošė į Telšius.

Rugsėjo 11 d. Šiaulių geležinkelio stotyje Kazys Boruta buvo suimtas kaip įtartinais atrodantis (kas neturėtų stebinti) ir keletą savaičių praleido įtariamųjų prigrūstoje išankstinio sulaikymo kameroje. „Slenka diena po dienos. Įkyrios, nuobodžios, vienodos. Kamerose drėgna ir šalta. Gaunu bjaurų bronchitą. Kosčiu ir rašau eilėraščius žemaičius paguosti. Ona vis dar budi palangėmis“, – po poros dešimtmečių prisiminė šias dienas Boruta²²⁸. Taigi, ši antroji įkalinimo patirtis nė iš tolo nepriminė komfortiško bausmės atlikimo Kauno kalėjime prieš porą metų. Kazys Boruta jautriai reagavo į kalėjimo patogumus. Šiuo atveju šalčio bei ligos būsenos, ilgesys bei itūzis išsiliejo aštrios tonacijos eilėraščiuose, iš kurių lapkričio mėn. pasirodė rinkinys *Kryžių Lietuva*. Anot V. Kubiliaus, eilėraščių subjektas yra bernas, „besišvaistas sugniaužtais kumščiais, ant visų persiutes, rūščiai išdidus ir nepalenkiamas. Jo psichikoje dominuoja besiblaškanti priešpriešos emocija, nepasiduodanti tvirtoms ideologinėms išvadoms,

²²³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 65.

²²⁴ Ten pat, p. 67.

²²⁵ Įsakymai. 1927 m. rugsėjo 12 d., Nr. 185 // Švietimo darbas, 1927, nr. 9, p. 967.

²²⁶ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 68.

²²⁷ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 7.

²²⁸ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 72.

suvokianti save per vėtros, kryžkelių, staugiančio vilko įvaizdžių prizmę.²²⁹ Maištą kelti pašaukto „berno“ poetinis įvaizdis primena paties autoriaus autoportretą. Trauminė patirtis ataidi netrukus po kalėjimo rašytame laiške J. Lukoševičiui: „mano galva reikia suprovokuoti Lietuvos žlugimas arba pradėti partizanų kovas“²³⁰.

Po perversmo K. Boruta neišvengė represinio mechanizmo pasekmių – rugsėjo 14 d. jis prarado mokytojo darbą Telšiuose²³¹, o paleistas iš įkalinimo privalėjo apiešti Telšių apskritį²³². Į Kauną Borutos prisibijojo vykti dėl galimų represijų ir, neturėdami kur prisiglausti („asmeniško gyvenimo nei neišvaizduojame“), pasirinko emigraciją į Latviją. Rygoje vos galą su galu sudurdama gyveno Onos sesers šeima, sutikusi priglausti pabėgėlius²³³. Šiame mieste tarp beveik 7 000 lietuvių tuo metu buvo prisiglaudę keliasdešimt kairiosios pakraipos politinių emigrantų. Iš maksimalistų grupės ten gyveno Marija Savinskaitė. „Lojuos su [social]d[emokratais], organizuojam Jums į pagalbą šelpti Tauragės sukilėlius ir galvoju kaip nors įsteigti Latvijos eserų partiją“, – jau spalio 12 d. Kazys Boruta rašė Jonui Lukoševičiui²³⁴. Nežinia apie kokią pagalbą Karaliaučiaus maksimalistams užsimenama, bet šioje vietoje knieti priminti Lietuvos banko Tauragės skyriaus apiplėšimo pučo metu epizodą. Maksimalistų sąjungos narys Feliksas Saltonas (slapyvardis „Felka“, 1895-?), mėgdžiodamas XX a. amžiaus pradžios Rusijos eserų stilių, iš skyriaus pagrobė 200 tūkst. litų ir 3 tūkst. dolerių. Panašu, kad Saltonas buvo svarbus lietuvių eserų veikėjas per revoliuciją Rusijoje, vėliau kurį laiką ieškojo vietos tarp lietuvių komunistų pusėje²³⁵, bet galiausiai apsisprendė eserų naudai ir prisišliejo prie maksimalistų atšakos. Per Tauragės įvykius jis gal net žaidė dvigubą žaidimą ir buvo susijęs su Lietuvos saugumu²³⁶. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog iš visų perversmininkų būtent maksimalistas apsiėmė apiplėšti banką. Latvių pasieniečiai, sulaukę Saltoną, pas jį rado tik keletą litų²³⁷. Visgi dalis pagrobtų pinigų galėjo būti išdalyta ir pasiekė emigrantus. Dalis galėjo tekti maksimalistams. Jau spalio 7 d. saugumo agentas informavo, jog ką tik į Rygą atvykęs „Boruta jau gavęs pinigų iš pagrobtų Tauragės išdinėj literatūrai“²³⁸. Bent jau 1927 m. agentūriniai

²²⁹ Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, p. 65.

²³⁰ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 8.

²³¹ Įsakymai. 1927 m. rugsėjo 28 d., Nr. 197 // Švietimo darbas, 1927, nr. 9, p. 996.

²³² Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 72.

²³³ Ten pat, p. 73–74.

²³⁴ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1927 10 12. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 7.

²³⁵ Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos CK įgaliojimas F. Saltonui. 1918 09 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9763, l. 1; Vinco Kapsuko raštas nežinomam adresatui. 1920 04 20 // Ten pat, l. 2.

²³⁶ Anušauskas A., Sviderskytė G., XX amžiaus slaptieji archyvai: dvylika istorijos detektyvų, Vilnius, 2008, p. 169–171.

²³⁷ Sulaikyti Tauragės riaušininkai // Rygos balsas, 1927 10 01, p. 4.

²³⁸ Agento „Povilas“ pranešimas. 1927 10 07 // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804, l. 120.

maksimalistų sekimo pranešimai yra netikslūs²³⁹, bet šią informaciją pokalbyje su Vytautu Kubiliumi 1972 m. patvirtino Jonas Lukoševičius²⁴⁰.

1927 m. spalio viduryje su Lenkijos valdžios užnugariu į socialdemokratų emigrantų lyderius prasimušęs Jeronimas Plečkaitis Rygoje pradėjo rengti lietuvių emigrantų antifašistinį kongresą. Socialdemokratai stengėsi, kad tai būtų tik jų kongresas, bet Lenkijos valdžia, manipuliuodama Vilniaus lietuvių emigrantų grupėmis, išdavė visas į Latviją valstiečių liaudininkų atstovams. Kongresas įvyko lapkričio 5–6 dieną, jame dalyvavo apie 45 socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų atstovai²⁴¹. Atidarant kongresą buvo skaitomos sveikinimo telegramos, maksimalistų vardu pasisakė Kazys Boruta. Jis pareiškė, kad kongresas neatstovauja visų antifašistų ir dėl to į jį nepakviesti maksimalistai neturi su jo būsimais nutarimais nieko bendra. Be to, jis pabrėžė, jog kongresas sušauktas „pagal planą slaptos diplomatijos“. Aprimus triukšmui po šio pasisakymo, „Rūtos“ jaunimo draugijos vardu balsą gavo Bonaventūras Pauliukevičius. Jis vietoj sveikinimo pradėjo „plūsti“ organizatorius arba dalyvius. Kai jį mėginta nutraukti nuo pakylos, K. Boruta kumščiais puolė ginti Marijampolės laikų bendramokslį. Abu protestuotojus „sportsmenai“ išmetė iš salės, o paskui juos iš salės išėjo 14 tikriausiai stebėtojų teisėmis ten įleistų maksimalistų ir komunistų simpatikų²⁴². Pauliukevičius tuo metu dar nebuvo komunistas, bet jau turėjo ketverių ar penkerių metų „šliejimosi“ prie kompartijos stažą²⁴³ ir atstovaudamas „Rūtai“ pasinaudojo ja kaip priedanga sumaiščiai sukelti. Neaiškus yra K. Borutos vaidmuo šiame incidente – ar jis reagavo spontaniškai, ar tai buvo iš anksto su Pauliukevičiumi sutartas veiksmas. Po poros dienų jis rašė: „mums daugiau nieko ir nereikėjo. Reiškia, pasibaigė ši provokacija su didžiausiu škandalu.“²⁴⁴ Tai siejasi su antrąja prielaida. Lapkričio 6 d. kongresą, nesutikdami su J. Plečkaičio prolenkiška laikysena, apleido valstiečiai liaudininkai ir dalis socialdemokratų, baigėsi jis salėje likus 22 „plečkaitininkams“. Kazys Boruta tuoj po kongreso maksimalistų vardu parengė trumpą komunikatą, kuriame socialdemokratus įvardijo kaip „avantiūristų gaują“²⁴⁵, parašė platesnį

²³⁹ 1927 m. social-revoliucionierių byla // LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9804.

²⁴⁰ Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, p. 88, išnaša nr. 126.

²⁴¹ Plačiau žr.: Čepas R., Plečkaitininkai, Vilnius, 2000, p. 135–148.

²⁴² Apie šį incidentą žr.: Ką davė emigrantų kongresas // Liaudies balsas, 1927 11 15, nr. 11, p. 3; Ištrauka iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049; Dėl buvusių emigrantų kongreso // Liaudies balsas, 1927 12 15, nr. 12/13, p. 16.

²⁴³ B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP CK. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

²⁴⁴ Ištrauka iš rusiškai rašyto K. Borutos laiško nežinomam adresatui. 1927 11 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁴⁵ [Boruta K.], Atviras pranešimas apie avantiūrinį Lietuvos „emigrantų“ suvažiavimą Rygoje 1927 m. 5 ir 6 d. lapkričio. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18–19.

pranešimą, skirtą tarptautinei maksimalistų bendruomenei²⁴⁶, ir skubino Karaliaučiaus draugus medžiagą apie kongresą versti į vokiečių kalbą²⁴⁷.

Kazys Boruta Latvijoje išgyveno beveik metus. Po kongreso jo politinio aktyvumo pėdsakai šaltiniuose beveik išnyksta. Tiesa, 1928 m. sausio pradžioje jis maksimalistų vardu dalyvavo susitikime su komunistais, kuriame svarstyta galimybė kartu surengti protesto demonstraciją. Ši dalyvavimą galima aiškinti tuo, kad Latvijos komunistai galbūt neturėjo tokios aiškios pozicijos maksimalistų atžvilgiu kaip Lietuvos kompartijos vadovai. Jei taip, tai greitai ši požiūrį susiformavo: „per posėdį aš juos išvadinau kurvom ir t. t., viską baigėm“²⁴⁸. Kad ir nėra šaltinių, tai nereiškia, jog vėliau Latvijoje K. Boruta pasitraukė nuo politinės veiklos. Jo laiške seseriai Magdalenai skamba tvirtos politinio užsiangažavimo deklaracijos: „su dabartinės padėties valdovais aš *niekad* nesusitaikysiu. <...> Aš viešai, kaip rašytojas, einu su jais į kovą. Kitaip, sesyt, negalima. Tai rašytojo pareiga. Ir nuo tos pareigos neatsisakysiu: kol fašizmas Lietuvoje bus, mano plunksna tarnaus jam nugriauti. Ne mano kaltė, kad aš šiuo momentu privalau būti ne tik menininkas, bet ir pilietis.“²⁴⁹ Tame pat laiške prasitariama, kad Lietuvos saugumas mėgino jį užverbuoti: „jie man per Rygos atstovybę siūlė ne tik grįžti, bet ir pinigų, kaip dabar madoje. Pinigais neigalėdami, imasi visokių provokacijų.“ Saugumo dėmesys Kaziu Borutai nebuvo naujiena, bet turėjo sustiprėti po to, kai 1927 m. lapkrityje Rygoje buvo išleista trečioji jo poezijos knyga *Kryžių Lietuva*, susilaukusi didelio populiarumo tarp kairiosios studentijos bei moksleivijos ir tuoj pat uždrausta.

Už *Kryžių Lietuvą* Kazys Boruta gavo 100 latų honorarą, kurio dalį 1928 m. sausį paskyrė savo leidyklos steigimui. Beje, su honoraru leidėjas įteikė Kaziu Borutai brauningą. Visa „Audros“ leidykla buvo du žmonės – Kazys ir Ona²⁵⁰. Planuota leisti avangardistinę ir propagandinę maksimalistų literatūrą²⁵¹. Visgi maksimalistai finansiškai bent jau iš pradžių neparėmė *savos* leidyklos idėjos, kas kėlė aštrią Kazio Borutos reakciją: „su mano leidykla kol sėbrai pro pirštus žiūri, kol kas šūdas. Jei taip ir toliau bus, aš viską metęs einu kur nors po velniais.“²⁵² Tuo metu jis gyrėsi pradėjęs dirbti penkių žurnalų redakcijose²⁵³, ir iš Onos sesers Borutos būsto išsikėlė į nuomojamą kambarį. Tiesa, be šios užuominos daugiau apie Kazio Borutos darbą Rygos žiniasklaidoje nėra duomenų. 1928 m. vasarį pas juos keturias dienas

²⁴⁶ Lietuviškai skelbtas: [Boruta K.], Pražūtinga taktika. 1927 11 10 // *Revoliucionierius*, 1927, nr. 6, p. 3–5.

²⁴⁷ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1927 11 08. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁴⁸ K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1928 01 08. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 475, l. 16.

²⁴⁹ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 04 29 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 103–104.

²⁵⁰ Boruta K., *Gyvenimas drauge su draugu*, p. 74.

²⁵¹ Ištrauka iš K. Borutos [Klaros] laiško nežinomam adresatui. 1928 02 10. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁵² K. Borutos laiškas J. Lukoševičiui. 1928 01 26. Fotokopija // LNB Rs, f. 10, b. 475, l. 23.

²⁵³ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 01 18 // Boruta K., *Drauge su draugais*, p. 101–102.

viešes A. Venclova konstatavo: „Kazys gyvena daug geriau negu aš maniau.“²⁵⁴ Tuo tarpu Borutos atsiminimuose apie šiuos mėnesius į pirmą planą iškyla skurdas – leidykla steigta be lėšų, o nuomojamo kambario greitai reikėjo atsisakyti dėl pinigų stygiaus²⁵⁵.

Vasaryje Kazys Boruta išleido almanachą „Audra“ (apie jį IV. 3), į kurią pritraukė A. Venclovą ir V. Montvilą. Kartu jis išsileido pirmąjį ekspresionistiniu stiliumi parašytą „plakatiškąjį romaną“, kurį tiksliau būtų vadinti satyrine apysaka. Jo pavadinimas *Namas nr. 13* buvo aliuzija į konkretų namą Kaune, Miškų g. 13. Ten buvo įsikūrusi kriminalinės policijos skyrius „A“, tuo metu vykdžiusio politinę priežiūrą, valdybos būstinė. Autorius nesistengė valdžios kritiką įvynioti į subtilias literatūrinės aliuzijas²⁵⁶ ir gal būt sąmoningai siekė, jog knyga atsidurtų Vidaus reikalų ministerijos *index librorum prohibitorum*. Balandžio pabaigoje Lietuvos spaudoje pasirodė trumpos žinutės apie knygos išleidimą ir 5 000 litų baudmę už jos skaitymą ar platinimą²⁵⁷.

Staiga susikaupusio jaunojo rašytojo simbolinio kapitalo pakako tam, kad kažkas Lietuvos saugumo tarnybos viduje nuspręstų įdėmiau išsiziūrėti į ryškiai pasireiškusio rašytojo profilį ir 1928 m. balandį pamėgintų užmegzti su juo ryšį. Saugumo intervencijos nebuvo naujiena Rygos emigrantų pasaulėlyje. Pvz., tuo metu komunistinėje spaudoje šmėkštelėjo žinutė, kad Rygoje sukinėjasi 1919 m. komunistus išdavęs rašytojas ir agentas Kazys Kiela²⁵⁸, o įtarumo persunkta emigrantų bendruomenė buvo linkusi greitai tokiomis žiniomis patikėti. 1928 m. rudenį literatūrinių ambicijų turintis ir komunistų bei socialdemokratų spaudoje vienu metu mėginęs bendradarbiauti mokytojas Petras Čiučelis (apie jį V. 4) pats viešai prisipažino veikęs Rygoje kaip saugumo agentas²⁵⁹.

Borutomis įgriso „margas, įkyrus, emigrantiškas laikas, pilnas intrigų, sąmokslų ir nerimo be išeities“²⁶⁰, ir balandžio mėn. jie išsikėlė iš Rygos, išsinuomojo namelį su 2 ha žemės žvejų kaimelyje ant Kišezers ežero kranto²⁶¹. Ši vietovė buvo keli kilometrai nuo Rygos ir Kazys Boruta kartais garlaiviu ten nuplaukdavo tvarkyti merdinčios leidyklos reikalų. Leidybinė veikla Borutas tuo metu buvo įstūmusi į 2000 litų skolą²⁶².

²⁵⁴ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 02 25. Kaunas // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 21.

²⁵⁵ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 74–75.

²⁵⁶ Pastaruju metu jos socialiniai motyvai plačiau analizuoti: Andrijauskaitė U. M., Radikali kairė emigracijoje po 1926-12-17 perversmo, 2012, p. 16–18. Internetinė prieiga:

http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/U_M_Andrijauskaite.pdf

²⁵⁷ Uždraudė „namą Nr. 13“ // Mūsų Vilniaus žinios, 1928 04 24, p. 3; Uždrausta platinti ir pardavinėti Lietuvoj Kazio Borutos „Namas“ // Socialdemokratas, 1928 04 26, p. 4.

²⁵⁸ Saugokitės judošių // Priešfašistinė vienybė, 1928, nr. 1/2, p. 30.

²⁵⁹ Atsakymas p. Čiučeliui / Redakcija // Pirmyn, 1928 11 01, nr. 20, p. 10.

²⁶⁰ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 74.

²⁶¹ Ten pat, p. 76; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 04 29 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 106.

²⁶² K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 04 29 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 104.

1928 m. liepos mėn. Kazys Boruta išleido paskutinę savo leidyklos knygą – apsakymų rinkinį *Drumstas arimų vėjas*, kurį dedikavo „Mylimajai iš didžiosios raidės“²⁶³ Michalinai Navikaitei. Ji buvo Kaune areštuota kovo 13 d. ir kariuomenės teismas už priklausymą maksimalistų sąjungai bei agitacinę veiklą birželio 22 d. nuteisė ją 8 metų sunkių darbų kalėjimo²⁶⁴. Vasarą pas Borutas svečiavosi maksimalistų ideologas Vladas Karosa, bet šis laikas nebuvo skirtas politikavimui: „kartais ligi pusiaunaktų užsikalbėdavome. <...> Vengėme politinių-visuomeninių temų. Tarsi užsimiršti norėdami.“²⁶⁵ Literatūriniai projektai numirė, šaltis vertė apleisti perpučiamą žvejų trobelę ir, pritrūkę pinigų gyventi savarankiškai, rugsėjo mėn. Borutos vėl persikėlė pas Onos seserį. Panašu, kad tuo metu Kazys paniro į depresyvų laikotarpį ir veržėsi į Berlyną tęsti studijas. Onai teko nuryti kartėlį dėl iš praeities išnirusio Michalinos šešėlio, bet ji kaip galėjo stengėsi padėti Kaziui išvykti. „Kazys nori ir jam reikia išvažiuoti iš Rygos, o čia nors trūk niekas neišeina“, – rašė ji Jonui Lukoševičiui²⁶⁶. Pinigų kelionei atsiuntė Kazio tėvai ir jam galiausiai sunkiai pavyko gauti vizą į Austriją²⁶⁷. „Audros“ leidyklos reikalus jis paliko tvarkyti M. Savinskaitei (iš jos maksimalistų Užsienio sekretoriatas dar 1931 m. sausį prašė ataskaitos apie šią leidyklą²⁶⁸) ir spalio 13 d. apleido Rygą²⁶⁹.

4. Kazys Boruta Vienoje 1928–1929 m.

Išvykus iš Rygos palengvėjimas neaplinkė. Berlyne Kaziui Borutai nepavyko pasilikti, o „kaip patekau į Vieną – pats nesuprantu. Kažkas fatališko.“²⁷⁰ Atsiminimuose Boruta pavaizdavo šį fatališkumą: „stengiuosi užsimiršti, bandau rašyti, įsitraukti į studijas, bet nesiseka. <...> Retą mėnesį išgyvenu, nusisamdęs kambarį. Bastausi po draugus ir pažįstamus. Bet Vienos šeiminingės nemėgsta tokių pabaldūnų. Kartais net naktį iškrausto. Tenka likusią nakties dalį praleisti kavinėje. Iš ryto nueini apsnūdęs į universitetą, bet nežinai ką ten veikti. Tenka kartais ir pabadauti.“²⁷¹ Apie šio laikotarpio politinę Borutos veiklą nėra jokių užuominų. Iš vidinės krizės pavyko ištrūkti tik tada, kai 1929 m. sausio 1 d. atvažiavo prisikviesta Ona ir jie

²⁶³ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1928 09 05 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 110.

²⁶⁴ M. Navikaitės ir V. Mikolaitytės kariuomenės teismo byla. 1928 m. // LCVA, f. 507, ap. 3, b. 76.

²⁶⁵ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 77.

²⁶⁶ Ištrauka iš O. Borutienės laiško J. Lukoševičiui. 1928 10 03. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²⁶⁷ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 77.

²⁶⁸ Revoliucionierių maksimalistų Užsienio sekretoriato nutarimai. 1931 01 01–05. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 13.

²⁶⁹ Ištrauka iš O. Borutienės laiško J. Lukoševičiui. 1928 10 12. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²⁷⁰ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1928 10 30 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 111.

²⁷¹ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 79.

susirado kambarį „toli nuo centro, siaurame skersgatviukyje“²⁷². Lankyti universitetą atsirado „stropumo“ motyvas, mėginta socializuotis. Borutos pasirinko nuobodybe dvelkiančiuose socialistų susirinkimus²⁷³.

Iš apsnūdimo būsenos išmušę žinia apie nepavykusį pasikėsinimą į ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą 1929 m. gegužės 6 d. Pagrindiniai atentato dalyviai – Martynas Gudelis ir Andrius Bulota (1907–1974; eseriška lektūra Marijampolės gimnazijos moksleivius aprūpinusio Andriaus Bulotos sūnėnas) – pasislėpė Vilniuje. Beje, eserų bylos išvadoje yra cituojamas Martyno Gudelio laiškas, rašytas „Kostui“ birželio 4 d., kuriame jis detaliam aprašė atentato eigą. Ši dalis, deja, kaltinamoje išvadoje necituojama, bet iš laiško matyti, kad pasikėsinimo rengėjai įvardijo save kaip „kovos būrį“, kuris sėkmės atveju turėjo apsiskelbti veikęs maksimalistų vardu²⁷⁴. Taip tikėtasi pademonstruoti, jog eserai turi pagal rusų eserų „Kovinės organizacijos“ pavyzdį sumodeliuotą kovinę struktūrą. Į saugumiečių rankas pateko tik susižeidęs trečias atentato dalyvis (maksimalistas?) Aleksandras Vosylius, kuris paskubomis buvo išardytas ir sušaudytas. Kazys Boruta atsiminimuose rašo apie frustracijos būseną, apėmusią dėl bejėgiškumo padėti „į kalėjimus sukištiems draugams“²⁷⁵. Tikriausiai jos veikiamas jis parašė propagandinį eilėraštį *Diena iš dienos pakampėm*, kuriame raginama burtis, duoti valią rankoms ir viliamasi, kad „užteks kiekvienam fašistui kulkos į kaktą“²⁷⁶.

Netrukus įsiplieskė konfliktai su maksimalistų Užsienio sekretoriato nariais, gyvenančiais Rygoje. Dar 1929 m. kovo mėn. K. Boruta pareiškė pastabas vadinamajam „Berlyno grupės biuleteniui“²⁷⁷. Ištraukos turimame kaltinamajame akte neleidžia spėti nei kokia proga jis buvo išplatintas, nei kas ten buvo rašoma. Žinoma, jog Boruta pasipriešino „daugumos“ linijai ir M. Savinskaitė gegužės mėn. pareikalavo iš jo rašytinės atgailos²⁷⁸. Tereikia paviršutiniškos pažinties su Kaziu Boruta, kad būtų galima nuspėti, koks buvo jo atsakymas. Šis konfliktas susipynė su kitu. Galima prielaida, jog maksimalistai buvo priėmę taisyklę, kad jų gretose esantys publicistai ir rašytojai negali publikuoti „buržuazinėje“ spaudoje. Ši norma buvo identiška tuometinės Lietuvos kompartijos nuostatai ir buvo priimta siekiant simboliškai apsaugoti savo narius nuo „susitepimo“ bei pabrėžti visišką revoliucionierių atsirbojimą nuo „buržuazinės“ spaudos. Kazys Boruta 1929 m. pradėjo nesilaikyti šios normos – vienas jo

²⁷² Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas: memuarai, Vilnius, 1970, p. 136.

²⁷³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 82.

²⁷⁴ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 15.

²⁷⁵ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 83.

²⁷⁶ [Boruta K.], *Diena iš dienos pakampėm / 7a // Revoliucionierius*, 1929 [06–07], nr. 12 / 13, p. 4; perspausdinta: Boruta K., Raštai, t. 1: Neramūs arimai, Vilnius, 1970, p. 264–265.

²⁷⁷ Ištrauka iš O. Borutienės ir K. Borutos laiško J. Lukoševičiui. 1929 03 13. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

²⁷⁸ M. Savinskaitės raštas apie K. Borutos veiklą. [Be datos, bet spėtina 1929 gegužės antra pusė]. Cituojamas M. Savinskaitės-Vilks kaltinamajame akte. 1938 10 30 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 235.

kūriny pasirodė „Kultūroje“²⁷⁹. Galbūt dėl to, kad tai buvo literatūriniai visuomeniniai žurnalai, tai nesukėlė reakcijos, bet kai Borutos feljetonas *Paliegėliai* gegužės 3 d. pasirodė „Lietuvos žiniuose“, jam teko aiškintis Užsienio sekretoriui²⁸⁰. Kazys Boruta nematė didelės nuodėmės spausdintis kairiojoje spaudoje ir taip siekė užsidirbti. Spaudžiamas piniginio nepritekliaus nemokėjo net maksimalistų sąjungos nario mokesčio²⁸¹. Birželį jis rašė Venclovai: „buvau bemanas „[Lietuvos] Žiniuose“ duoti visą eilę feljetonų apie biurgerišką Europą, bet dabar dėl tam tikrų priežasčių negaliu ten spausdintis“²⁸². Visgi serija K. Borutos straipsnių, autoriui prisidengus slapyvardžiu, ten buvo spausdinama nuo liepos 27 d. ir gruodžio 10 d.²⁸³ Dėl šių žingsnių jis nebuvo pašalintas iš sąjungos ir „Revoliucionieriaus“ bendradarbių gretų ir 1929 m. vasarą jame paskelbė minėtą eilėrašį *Diena iš dienos pakampėm*. Toks finalas liudija buvus nesutarimų tarp maksimalistų, gyvenančių Rygoje ir Karaliaučiuje. Atrodo, kad artimesni Kazio Borutos bičiuliai konflikte su rygiečiais palaikė jo pusę.

5. Antanas Venclova 1926–1929 m.

Antanas Venclova 1926 m. rugpjūčio 8 d. sugrįžo į Žemės ūkio ministeriją, bet jau ne kaip raštininkas, o kaip Žemės reformos departamento vicedirektoriaus Justino Strazdo sekretorius²⁸⁴. Po trumpos ir nepatikusios bendrabučio patirties Senamiestyje jis grįžo gyventi pas Strazdus į Žaliakalnį. Gruodžio 17 d. perversmą iš pradžių jis mėgino vertinti kaip „komišką nuotyki“²⁸⁵, bet vėliau matė jį sutirštintomis spalvomis ir išgyveno jo sukeltą slogutį: „visur nepaprastos represijos. Net žmonių šaudymai dažnai pasikartoja“²⁸⁶ bei „cenzūra, bjauresnė negu caro laikais ir prasidedąs terorizavimas“²⁸⁷. Visgi šios nuotaikos nebuvo pakankama priežastis pasirinkti politinio opozicionieriaus kelią. Antanas Venclova pasinėrė į avangardistinio gyvenimo įvairinimo pastangas ir kūrybinius eksperimentus. Universitetinės studijos jį mažai domino, tad tęsėsi septynis metus. Mat Humanitariniame fakultete nebuvo kursų, studentai patys formuodavo savo studijų programą ir trukmę.

²⁷⁹ Boruta K., Iš duobės į duobę // Kultūra, 1929, nr. 3, p. 148–151; nr. 4, p. 201–204.

²⁸⁰ Ištrauka iš K. Borutos laiško L. S. R. M. S. sąjungos Užsienių sekretoriui. 1929 05 13. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁸¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

²⁸² K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1929 06 19 // Boruta K., Drauge su draugais, p. 116.

²⁸³ Vilnonytė V., Kazys Boruta. Bibliografija 1920–1976, p. 65–66.

²⁸⁴ Antano Venclovos kadru įskaitos asmens lapas. 1955 02 17 // Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau LLMA), f. 34, ap. 4, b. 78, l. 33

²⁸⁵ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 01 02 // LNB RS, f. 10, b. 52; publikuota: „Keturi vėjai“ A. Venclovos laiškuose K. Borutai // Literatūra ir menas, 1974 08 24, p. 13; Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 48.

²⁸⁶ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 04 27 // LNB RS, f. 10, b. 52

²⁸⁷ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 03 16 // LNB RS, f. 10, b. 52

Pinigų platesnius mostus mėgstančiam Venclovai be perstojo trūko. Viename 1926 metų laiške Vincui Žilioniui jis išvardijo mėnesines „normalias“ studentiškas išlaidas – kambarys 35–50 lt, pietūs 60 lt, kitas maistas 50–60 lt, įvairios išlaidos 40–50 lt. Čia pat pripažino, jog jo išlaidos buvo dvigubai didesnės²⁸⁸. Kitais metais Antanas tapo atviresnis. Vincui jis skundėsi pervargimu nuo intensyvaus darbo bei tuo, jog „finansiniai reikalai pakenčiami būtų, jei aš būčiau praktikas. <...> Skolos, kurių tuoj turiu mokėti, man yra dabar apie 1000 lt. Tu nesuprasi, kiek tas mane morališkai kankina ir gražia. Tiek man įgriso nuolatinis skolininkų įnirtimas, jog kartais dėl to aš esu netoli beprotystės (nemanyk, visai neperdedu). Ir reikalai neina geryn, bet blogyn: susilaikyti negaliu, geriau sakant nenoriu. Gyvent – tai gyventi! Jaunatvės sparnais suplasnoti ir...“²⁸⁹. Tuo pat metu rašytame laiške Kaziiui jis buvo atviresnis ir įvardijo „suplasnojimo“ metaforą: „Aš esu dėl įvairių priežasčių, deje, ypač dėl moterų, paskendęs skolose, kurias turiu skubiai mokėti“²⁹⁰. Vienas iš būdų užsidirbti buvo publicistika ir kūryba pagal užsakymą, kurią jis vadino makulatūra.

Donžuano amplua giliai suaugo Antano Venclovos įvaizdžiu. Jo dėmesys dailiajai lyčiai išraiškingai šmėkštelėjo Michalinos Navikaitės atsiminimuose: „susidomėjusi stebėjau jauną poetą, anuomet garsėjusį ir kaip šaunų humanitarų koridoriaus kavalierių: stambiame, raupliai nežymiai paliestame veide krito į akis sunkus, į viršų kiek užriestas smakras, liudijąs jaunuolio pasitikėjimą savimi ir tvirtą charakterį. Nedidelės lūpos, priešingai, buvo minkštos, jautrios. Jų sučiaupimas rodė tvardomą geidulingumą. Įdėmiai žvelgė šviesios akys, kai jis, vaikštinėdamas po koridorių, tarp studentų ieškodavo dailesnio veidelio. Mėgdavo užkalbinti vieną ar kitą merginą ir, išsirinkęs prašmatnesnę, pavaikštinėti drauge, meiliai apkabinęs ją per pečius“²⁹¹. Pats Antanas savo atsiminimuose neslėpė šio polinkio, bet neminėjo jo finansinės gimapusės bei pikantiškesnių aplinkybių.

Laiškuose pikantiškų ir obsceniškų naujienų ištroškusiam Vincui Žilioniui Antanas buvo atviras ir ši aplinkybė jų korespondenciją kartais nustumdydavo iki vulgarumo. Visgi ji praskleidžia besočio pasinėrimo į bohemišką gyvenimą dinamikos pėdsakus. Seksualinės patirtys panešėjo į kaleidoskopą – jo laiškuose šmėžuoja romanų su studentėmis, darbininkėmis, bajoraitėmis, žydaitėmis, vedusiomis vyresniomis poniomis pėdsakai. Venclova rodėsi apimtas euforijos: „aš dabar dainuosiu moterį, kuri vyrui reikalinga kaip rankos ir kojos, kaip miegas ir pinigai. Nes vyras be moters yra vyras be kojos. Man moteris reikalinga daugiau negu degtinė ir cigaretai. Ji kosmiška jėga. Čiaupymasis ir flirtas turi išnykti – naujam gyvenimui reikalingi žmonės, kurie dirba laivus knygas, naujus žmones. Aš vis labiau imu branginti mėsa. Aš tuoj

²⁸⁸ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1926 08 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 8.

²⁸⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 03 11 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 10

²⁹⁰ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 03 16 // LNB RS, f. 10, b. 52

²⁹¹ Korsakienė H., Žalio gluosnio užuoglaudoje // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 59-60.

paskelbsiu naują evangeliją apie moterį²⁹². Kartais jis savo trumpalaikius romanus negrabiai pristatydavo kaip kūrybinės patirties ieškojimą: „kūrybai ir kitiems galams reikia vis naujų įspūdžių, ir aš per rankas perleidžiu gerokai apglamžęs nemaža moterų“²⁹³. Lengvai ateinaš persisotinimas turėjo vidinių pasekmių: „pasisekimas yr, dėl to bobų visai nevertinu“²⁹⁴. Galiausiai, praėjus porai metų po noro rašyti evangeliją apie Moterį, atėjo nuovargis: „apie mergas tingisi rašyti. Tai taip kvaila ir miesčioniška. <...> Aplamai bobom nepriduodu jokios reikšmės“²⁹⁵. Visgi tai nereiškė seksualinio persisotinimo. Akivaizdus lūžis šioje gyvenenos plotmėje įvyks 1932 m., kuomet išsižiebs meilė Elizai Račkauskaitei, filologijos profesoriaus Melchioro Račkausko dukrai.

Bohemiškas gyvenimas *par excellence*, iki soties įgyvendinta universalios bohemos tarpe nuostatos „poetas turi viską patirti“ išraiška. Kūrybos žmones kankinantis polinkis būti *kitokiais* metant iššūkį standartinėms visuomenės normoms Venclovos atveju buvo įgyvendintas su kaupu. Dėl pasinėrimo į aukščiau paminėtus malonumus jis tapo *kitoku* net Kauno rašytojų ir menininkų kompanijose. Atvirumas seksualinėms patirtims pynėsi su lėbavimais – „baliai ir baliai – tai „Metropolyje“, tai „Varpo“ salėje Gedimino gatvėje, tai neolitanų rūmuose Vytauto kalne“²⁹⁶. Įgimtas gebėjimas laisvai bendrauti ir megzti pažintis leido Antanui ne tik šios balius paversti „medžioklės plotais“, bet ir tapti savu tarp Kauno literatų ir menininkų. Savu ruožtu tokioje atmosferoje besimezgančios bičiulystės leido projektuoti kolektyvines kūrybines akcijas.

Panašu, jog didžiausią įtaką sąmoningai pasirenkamos bohemiškos gyvenenos pagrindimui (jei iš viso galima vartoti tokį terminą) ar imitavimui padarė Charles Baudelaire. Vladas Dubas universitete skaitė specialų kursą apie šį poetą (yra likęs nepublikuotas kurso rankraštis). Toks pasirinkimas matyt atitiko paklausą. Venclova artimam provincijoje įkalintam draugui išpažino, jog „Bodlerio kūryba šturpi ir svaiginanti. Ji svaigina mane kaip geras vynas, ir aš negaliu užmogti neskaitęs bent vieno jo eilėraščio. <...> O, kad tu žinotum koks jisai žavingas! Jo „des fleurs du mal“ („Piktybės gelės“) yra mėgstamiausia mano knyga. <...> Ta knyga yra šlykšti, bet tik „Tartiu“ams. Bet ji yra graži. Ji yra geriausias 19 ir 20 a. žmogaus dvasios vaizdas – dvasios, kurioje atvertos visos jos beprotiškai klaikios bedugnės“²⁹⁷. Šis susižavėjimas buvo ne vienadienis, nes jo pėdsakai nusėdo ir atsiminimuose. Juose reflektuojama Baudelaire didmiesčio scenerijos įtaka – jis „kažkuo atitiko mūsų gyvenamą aplinką. Juk ir mus siautė miestas, netgi, kaip mums tada rodės – didmiestis“²⁹⁸. Kaunietiškos

²⁹² A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 12 22. Kaunas // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 17.

²⁹³ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 04 19. Kaunas // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 21.

²⁹⁴ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1929 10 16 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 32.

²⁹⁵ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1930 02 28. Kaunas // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 39.

²⁹⁶ Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 180.

²⁹⁷ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 03 11 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 10.

²⁹⁸ Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 59-60.

didmiestiškumo patirtys leido įsigyventi į vakarietiško modernizmo tekstus, peršokti laiko ir atstumo ribas bei atvėrė gebėjimą užmegzti dialogą su dvasios bendrystės herojais („aš apie jį [Baudelaire] kuone ištisą studiją esu parašęs“²⁹⁹).

Antanas Venclova reflektavo bohemiškos savo patirčių pripildymo programos pavojingumą. Dar tik apšildinėdamas kojas Kaune ir nepradėjęs savo „pabalduiškų eksperimentų“ devyniolikmetis poetas išvelgė savo pamėgtų poetų lyrinio herojaus, kuris jau persisunkęs didmiesčio patirtimi, dvasios tuštumą: „jisai nebeturi ko duoti ateičiai, ateinančioms kartoms – jo širdyje vos terusena liepsnelė, kuri turės užgesti drauge su juo. Moderniškasis europietis pilnas savęs ir kartu jaučiasi pasaulyje vieniui vienas“³⁰⁰. Tuo pat šuktelėjo, jog išeitis iš galimo susmilkimo yra „plati gyvenimo gatvė“ ir konkretizavo šią metaforą – neužilgo einas į keturvėjininkų paldieniką. Tiksliau tai tik vieno „gyvenimo gatvės“ segmento konkretizavimas; segmento, kuris 1926–1929 m. laikotarpyje buvo toks pat svarbus, kaip ir gyvenimiškos didmiesčio patirties kaupimas. Noras rašyti evangeliją apie moterį buvo persipynęs su pastangomis (apie jas plačiau IV sk.) keisti savo kartos gyvenimą.

Ilgą darbo valandų bei gyvenimo malonumų ritmą sutrikdė 1929 m. vasario 15 d. Lietuvos Universiteto septintųjų metinių minėjimas, pavirtęs policijos tramdyta eiseną (apie jį IV. 3). Venclova atsiminimuose sakosi atsitiktinai sudalyvavęs šiame incidente, bet buvo areštuotas. Pasekmių ilgai laukti nereikėjo – nuo kovo 1 d. jis buvo atleistas iš Žemės ūkio ministerijos, bet ir toliau liko Strazdų globojamas. Venclova tuo metu gyveno naujuose Strazdų namuose „su centraliniu šildymu, telefonu, vanomis, vater klozetais, elektrine skalbykla“, esančiuose Kalnų ir Žemaičių gatvių sankryžoje³⁰¹. Atleidimui įtakos turėjo iš saugumo darbovietę pasiekusi informacija, jog prieš metus jis lankėsi Rygoje pas *persona non grata* Lietuvoje esantį Kazį Borutą ir spausdinosi uždraustoje „Audroje“³⁰².

6. Vytautas Montvila 1926–1929 m.

1926 m. vasarą Vytautas Montvila buvo apsisprendęs jungtis į komjaunimo gretas, bet nepaliko ir aušrininkų gretų. Liepos 2–4 d. Marijampolėje įvyko Suvalkijos aušrininkų konferencija. Komjaunuoliai tuo metu tęsė infiltraciją į aušrininkų kuopeles ir tokius renginius stengėsi išnaudoti savo tikslams – skverbtis į prezidentūras bei diskredituoti aušrininkų vadovybės pozicijas, nesvarbu kokios jos bebūtų. Laurynas Kapočius į Marijampolę atvyko kaip komjaunimo CK atstovas. Dieną prieš konferenciją vietiniai komjaunuoliai surengė pasitarimą,

²⁹⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 03 11 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 10.

³⁰⁰ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1925 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 5

³⁰¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 12 21 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 25.

³⁰² Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 113.

kuriame Vytautas Montvila jiems buvo pristatytas kaip slaptas komjaunuolis. Konferencijos metu jis pasisakė prieš individualizmo principą ir tuo pačiu tarp vietinių aušrininkų apsireiškė kaip „dogmatikas“; taip aušrininkų tarpe buvo vadinami įtarimai naryste komjaunime arba reiškiantys prokomunistines simpatijas. Šios konferencijos metu Kapočius ir Montvila nusprendė perkelti savo mokslus į Marijampolės mokytojų seminariją,³⁰³ kurios vadovybė naujame politiniame klimato tapo „minkštesnė“ kairiesiems studentams³⁰⁴. Kapočius, kaip Montvila, Marijampolėje turėjo seserį, kuri jam padėjo pragyventi³⁰⁵.

Prasidėjus 1926/1927 m. mokslo metams komjaunimo vadovybė V. Montvilai patikėjo darbą profsajungose. Jis darbininkų vakariniuose kursuose mokė lietuvių kalbos ir literatūros bei buvo meninių vakarų vedėjas³⁰⁶. 1926 m. rudenį iš Rygiškių Jono gimnazijos į Marijampolės mokytojų seminariją perėjo komjaunuolis ir būsimasis literatūros kritikas Petras Kvietinskas. Anot jo liudijimo jau pirmajame Marijampolės aušrininkų skyriaus susirinkime užsislėpę komjaunuoliai užvaldė jo vadovybę ir finansų paskirstymą. Montvila nenorėjęs priimti komunistinės etikos normų: „aušrininkų skyriaus vardu mes imam leidimus iš apskrities viršininko mokamiems vakarams bei mūsų jėgomis ruošiamiems spektakliams, o gautą pelną atiduodam ne aušrininkų, bet komunistinio pagrindžio spaudai“³⁰⁷. Po gruodžio 17-ios perversmo Petras Kvietinskas atsidūrė Varnių koncentracijos stovykloje³⁰⁸. Laurynas Kapočius buvo suimtas 1927 m. rugsėjyje³⁰⁹. Komjaunimo kuopelės veikla matyt palaiapsniui prigeso ir Montvila pasinaudojo šia proga pasitraukti iš prokomunistinės veiklos ir visuomeninę veiklą ribojo studentiška saviveikla³¹⁰. Galima surizikuoti spėjimą, jog jis nusivylė ardomąja komjaunuolių veikla kairiųjų draugijų tarpe, nes komjaunuolių klausinėjamas, kodėl neišsijungiaęs į atkurta kuopelės veiklą, diplomatiškai atsakydavo jog nemanąs, kad kovoje už darbo žmonių ateitį nesvarbi partinė priklausomybė³¹¹.

1928 m. rugpjūtyje Vytautas Montvila, baigęs seminariją, įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinį fakultetą ir pradėjo studijuoti literatūrą. Kartu dirbo Ligonių kasose mokytoju. Kaune jis susibičiuliavo su rašytojais Jonu Šimkumi, Kaziu Jakubėnu bei Meno mokyklos

³⁰³ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p.210; Sabaliauskas J., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966, p. 190-192.

³⁰⁴ „Aušrinėje“ buvo paskelbta, jog Vytautas Montvila naujų mokslo metų pradžioje buvo pašalintas iš Kėdainių mokytojų seminarijos „be jokios priežasties“ (Kėdainių Mokytojų „pažangioji“ seminarija // Aušrinė, 1926, nr. 10, p. 10-11). Visgi labiau norisi tikėti L. Kapočiaus versija, jog Montvilos išstojimas iš seminarijos buvo suderintas iš anksto ir 1926 m. rugsėjį Kėdainiuose jis dar trumpai mokėsi išlygindamas mokslo skolas.

³⁰⁵ L. Kapočiaus 80-mečio minėjimo 1986 09 05 stenograma. K. Navicko pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4743, be lapų numeracijos.

³⁰⁶ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 212.

³⁰⁷ Užkalmis-Kvietinskas P., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 163.

³⁰⁸ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 213-215.

³⁰⁹ L. Kapočiaus 80-mečio minėjimo 1986 09 05 stenograma. K. Navicko pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4743, be lapų numeracijos.

³¹⁰ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 90.

³¹¹ Blika J., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 221.

studentais Petru Cvirka, Broniumi Žekoniū ir Mečislovu Bulaka. Dalis šių bičiulių gyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje (apie jį plačiau III. 3), tad Montvila ten buvo dažnas svečias³¹². Jis atsiskleidė kaip iniciatyvus literatūrinės veiklos organizuotojas – 1929 m. pradžioje su K. Jakubėnu ir P. Cvirka išleido pirmąjį ir, kaip pasirodė vėliau, paskutinį almanacho „Raketa“ numerį (apie kurį IV. 4). Kaune Vytautas Montvila 1928 m. spalį debiutavo su pirmąja poezijos knygele *Gimnazistė ir poetas*, kurią parašė per vieną naktį, susilažinęs su bendramoksliais dėl to, ar tai įmanoma. Pralaimėjęs turėjo finansuoti jos išleidimą. Kairiojo poeto debiutas su bulvarinio pobūdžio spaudiniu („dar viena suplyšusia vyža“³¹³) Kauno literatūros lauke buvo sutiktas su nuostaba. „Normalios“ savo poezijos ar dramaturgijos knygos jam nepavyko išleisti, nors ji jau antrą kartą buvo suplanuota³¹⁴. Montvila tuo metu rašė nedaug bei niūrokai ir jo biografas Juozas Kačiulis spėja, jog tai buvo depresijos pasekmė³¹⁵. Palaipsniui jis nusivylė studijomis, nes tarp kanoninių dėstomų dalykų nerado savo pamėgtų kairiųjų rusų literatūrologų apologijos.

Kaune jo ryšiai su buvusiais aušrininkais atvedė į maksimalistų gretas. Vytautas Montvila kartu su Martynu Gudeliu, Andriumi Bulota ir Aleksandru Vosyliumi 1928 m. pabaigoje pradėjo planuoti pasikėsinimą į Augustiną Voldemarą. Iš maksimalistų užsienio delegatūros Karaliaučiuje gal būt atkeliavo ginklai ir sprogstamosios medžiagos. Visgi Montvila abejojo teroro taktikos etiškumu ir 1929 m. kovo mėn. pasitraukė iš sąmokslininkų gretų³¹⁶. Prispaustas nepriteklius jis tuomet grįžo gyventi į Degučius ir į universitetą važinėdavo traukiniu. 1929 m. gegužės 6-osios pasikėsinimo į Voldemarą banga greitai pasiekė Marijampolės aušrininkus ir maksimalistus. Montvila buvo areštuotas gegužės 10 d., bet po beveik mėnesį trukusio tyrimo, trūkstant įkalčių, buvo nubaustas standartine tokiais atvejais 3 mėnesių įkalinimo arba pinigine 600 litų bausme. Dažniausiai taip nuteistieji pasirinkdavo kalėjimą, bet Vytautą išpirko jo sesuo³¹⁷. Tyrimas visgi buvo atnaujintas ir 1929 m. rugpjūčio pabaigoje Vytautas Montvila atsidūrė Kauno sunkiųjų darbų kalėjime³¹⁸.

³¹² Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 91.

³¹³ Vytautas Montvila. *Gimnazistė ir poetas* / R. P-kis // Moksleivių varpai, 1928, nr. 8, p. 14-15.

³¹⁴ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 94.

³¹⁵ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 96.

³¹⁶ Bulota A., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 262-264.

³¹⁷ Klimavičius J., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 252-254.

³¹⁸ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 102.

III. Kiti literatai, menininkai ir teatralai

Į įvykių srautą bei idėjų apsuptį „įmerkus“ tris Marijampolės gimnazijų absolventus, laikas į sceną išvesti kitus veikėjus. Konstruodamas jų žengimo į savarankišką gyvenimą kelius, kreipiau dėmesį į jų kilmę, materialinį ap(si)rūpinimą, sąlytį su idėjomis bei kūrybinės raiškos pradžia. Deja, dėl reikiamų duomenų stygiaus, tolygaus pasakojimo kiekvieno jų atveju nepavyko sukurti. Be to, kai kurie šiame tyrime pasirodantys veikėjai iš viso liko be savo biogramų. Biografinių linijų plėtojimą šiame skyriuje baigiu 1929/1930 metais, t.y. tuomet, kai jų pažintys buvo užsimezergusios ir pasirodė „Trečias frontas“. Šiame skyriuje literatai įvedami pagal gimimo metus.

1. Pranas Morkūnas

Aptardamas vieno originaliausių lietuvių avangardistų – Prano Morkūno – biogramą ir stilistikos metmenis, daugiausia remsiuosi Leono Gudaičio, „prikėlusio“ jį iš užmaršties, įžvalgomis³¹⁹. Pranas Morkūnas 1900 m. spalio 9 d. gimė Rygoje, iki karo bus pradėjęs mokytis (pro)gimnazijoje, o karo metais Voroneže baigė lietuvišką berniukų gimnaziją. Grįžęs į Lietuvą, tapo savanoriu ir 1919 m. dalyvavo kautynėse su bolševikais ir bermontininkais. Išėjo į atsargą išsitarnavęs iki vyresniojo leitenanto. Tarnybos pėdsakai giliai įsėdo į Prano psichiką – dar po keleto metų jis „vaikščiojo apsilvilkęs ilga, nudėvėta kareiviška miline, o po ja – diržu sujuosta, iki kaklo užsegiota „gimnastiorka“³²⁰. Morkūnas įsijungė į šaulių sąjungą ir kuriam laikui tapo Panevėžio apygardos vadu. 1924 m. jis persikėlė į Kauną, įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinį fakultetą lituanistikos studijuoti. Plunksną pirmiausia išbandė „Karyje“ ir „Karde“ – ten kurį laiką skelbė reportažus ir vaizdelius.

Pranas Morkūnas neužilgo išgyveno pasaulėžiūrinį lūžį – pasitraukė iš šaulių sąjungos, įsijungė į studentų varpininkų veiklą ir įstojo į „motininę“ jų struktūrą – valstiečių liaudininkų partiją. Vėliau sklido gandai, jog iš partijos jis pašalintas kaip įtariamasis ryšiais su saugumu³²¹. Jei šie gandai turi nors kiek tiesos, Morkūno pasitraukimas iš liaudininkų turėjo įvykti po gruodžio 17-osios perversmo, kuomet partijos veikla nugrimzdo į pogrindį. Tuo metu P. Morkūną traukė reformistinio socializmo idėjos ir jis įsijungė į ideologiškai artimos liaudininkams socialdemokratų partijos veiklą, bet nežinia, ar tapo jos nariu. Jis išstojo iš Humanitarinio fakulteto ir perėjo į Teisės fakultetą, kuriame mokantis buvo didesnės galimybės

³¹⁹ Gudaitis L., Keistuolio likimas // morkūnas p., dainuojadegeneratas. dadaistiški imažinistiniai eilėraščiai, Kaunas, 1993, p. 41-46.

³²⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 159.

³²¹ Laiškas į LKP CK Politinį biurą Maskvoje. Gauta 1932 12 14. Rankraštis // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7607, l. 12.

dirbti, nes paskaitos vykdavo vakarais. Pranas pradėjo dirbti gaisrininku ir išskirtinai vertino šį darbą – „laikė aukščiausia žmogui įmanoma veikla“, anot ironiško Antano Venclovos pastebėjimo³²².

Iš finansinių sumetimų nuo 1927 m. Pranas Morkūnas metėsi į vertimus, nors už juos ir buvo nedaug mokama. Daugiausia vertė nuotykių romanus, kaip Aleksandro Diuma *Grapas Montekristas* ar Džeko Londono *Jūrų vilką*. Jis vertė prancūzų, vokiečių ir anglosaksų autorius, bet vertė juos iš rusų kalbos. Dar daugiau – jis iš rusų kalbos išvertė Giovanni Boccaccio *Dekameroną* ir Giacomo Casanova *Dienoraščius*. Pasirinkimas versti šias knygas išduoda norą su klasikos pagalba sukurti skaitytojų sąmonę ir paties vertėjo polinkius. Morkūnas domėjosi seksologija ir išvertė taip ir neišspausdintą psichiatro Augusto Forelio knygą *Lytinis klausimas*. Šis interesas literatų terpėse tapo pašaipų objektu, juolab, kad pats Morkūnas Humanitariniame fakultete veikiančiame Literatų būrelyje nežinančiai kaip reaguoti publikai demonstravo savo erotinės kūrybos bandymus. Tiesa, ne tik – 1928 m. pradžioje šio būrelio susirinkimuose Morkūnas skaitė būtent socialinio-politinio pobūdžio eilėraščius.

Daugumą jo poetinio palikimo, datuotino 1927–1930 m. laikotarpiu ir tuomet neskelbto, sudaro erotinės tematikos eilėraščiai, kuriuose ekshibicionistiškai aukštinamas kūniškos meilės grožis. Pranas Morkūnas šiuos turinius išreiškė su iš imažinistų pasiskolintomis priemonėmis. Ši avangardo kryptis pirmą kartą apsiereiškė 1908 m. Londone ir tuoj pat patraukė Ezros Poundo, kurio dėka tapo žinomesnė, dėmesį. Pranui Morkūnui vargu ar buvo žinoma anglosaksų imažinistų kūryba ir jis inspiracijos sėmėsi iš rusiško „imažinistų ordino“, veikusio 1918–1925 m. Maskvoje ir Petrograde. Garsiausi jo vardai buvo Sergejus Jeseninas, Anatolijus Mariengofas ir Vadimas Šeršenevičius. Vaizdų tėkmės ar strofikos suardymas nebuvo naujiena, bet imažinistai tarp kitų ardytojų stengėsi išsiskirti teiginiais, jog taip darydami jie žadina užblokuotos skaitojų sąmonės klodus. Morkūnui taip pat didžiulę įtaką darė Velemiro Chlebnikovo (1885–1922) stilistinis palikimas. Į avangardo istoriją jis įėjo kaip eksperimentatorius su neologizmais ir vienas iš *заумно* (*заумный язык*), t.y. kūrybinio judesio, kurio metu atsisakoma natūralios kalbos ir ji pakeičiama garsinėmis ar neva žodinėmis konstrukcijomis, atradėjų. Pranas Morkūnas persunkė savo eilėraščius naujadarais, garsiniais šifrais ir žodinėmis figūromis. Anot Leono Gudaičio, jis „vienas pats išaugino ir subrandino nebūtą lietuvių poezijos atmainą – šifruotinę poeziją“³²³. Kai kurie iššifruoti eilėraščiai atskleidžia revoliucinius turinius, liudijančius poeto nusivylimą socialdemokratijos idėjomis ir prasidėjusius radikalesnių socializmo formų ieškojimus.

³²² Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 159

³²³ Gudaitis L., Keistuolio likimas, p. 46.

2. Salomėja Nėris

Pateikti trumpą „ankstyvosios“ Salomėjos Nėries biogramą yra sudėtinga dėl šimtų puslapių, jau parašytų šia tema. Iš gniuždančios gausos faktų, atskleidžiančių Viktoro Alekno kronikoje pasirinkau tas biografines detales, kurios atrodo turinčios ryšį su pasirinktu herojų biogramų konstravimo vizija. Vytautas Kubilius buvo nepamainomas (jam pačiam visada atrodė kitaip) norint priartėti prie jaunosios poetės prieštaringos pasaulėjautos, mėginamos rekonstruoti iš kūrybos bei dienoraščių, raizginio.

Salomėja Bačinskaitė gimė 1904 m. lapkričio 17 d. Kiršuose, netoli Alvito, stambių ūkininkų Simono ir Uršulės šeimoje. Autokratiškų polinkių tėvas buvo raštingas, sekė spaudą, domėjosi politika ir buvo pasiryžęs išmokslinti visus keturis savo vaikus. Salomėja 1912–1914 m. lankė pradžios mokyklą, o karo metais gyveno tėvų sodyboje. 1918–1919 m. ji mokėsi Marijampolės mergaičių progimnazijoje, o 1919–1924 m. – Vilkaviškio „Žiburio“ progimnazijoje. Šioje gimnazijoje mokėsi visi Bačinskių vaikai. Gimnaziją išlaikė katalikiška „Žiburio“ draugija, bet jos direktorius Stasys Vaitkevičius buvo socialdemokratas ir agnostikas. Dėl įtakų susikryžiuojimo joje laisvai galėjo reikštis įvairios idėjinės pakraipos. Vilkaviškyje Salomėja tuoj pat įstojo į besisteigiančią ateitininkų kuopelę, kuri pradėjo leisti šapirografuotą laikraštėlį „Ateities žiedai“. Salomėja gimnazijoje nesijautė pritampanti ir reflektavo žeidžiančią aplinką kaip niekingą ir tepančią. Nepasitikėjimo ir nusivylimo savimi kankinamos Salomėjos pasaulėjauta atramą rado religijoje bei svajonėse, atsispindėjusiose ankstyvojoje poezijoje (debiutavo 1921 m. rudenį), kuri vėliau bus įvardinta kaip neoromantinė³²⁴.

1924 m. Salomėja Bačinskaitė (jau žinoma kaip Nėris) įstojo į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą studijuoti literatūrą. Metus ji gyveno pas dėdę prie geležinkelio stoties, o likusį studijų laiką – bendrabutyje Daukanto gatvėje. Ten gyvendama ji susipyko su tėvu, kuris nutraukė finansavimą. Visgi Salomėja gaudavo stipendiją ir papildomai buvo šelpiama kun. Mykolo Gylio bei kitų katalikų veikėjų. Draugės pavydėdavusios jos galimybių vasaromis laiką leisti Palangoje ar važinėti po užsienį³²⁵. S. Nėris nuo pat studijų pradžios pradėjo lankyti ką tik Vinco Mykolaičio-Putino iniciatyva pradėtus „menininkų“ vakarus, kurių dalyviai po poros metų susibūrė į „Šatrijos“ draugiją. Tai buvo katalikiško modernizmo kalvė, padėjusi S. Neriai jaugti į Kauno literatų terpę ir išgryninti kūrybinį savitumą. Palapsniui Salomėja buvo „pastebėta“ ir retas literatas nepasidavė jos žavesio traukai. Kadangi šiame tekste ne kartą šmėkšteli Juozas Tysliava (1902–1961), galima paminėti, jog jis pažinojo Salomėją šiai

³²⁴ Apie psichologines S. Nėries neoromantizmo ištakas žr.: Kubilius V., Salomėjos Nėries lyrika, 2-as pat. leid., Vilnius, 1989, p. 13-50.

³²⁵ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, Vilnius, 1995, p. 189-190.

dar besimokant gimnazijoje. Tysliava, kaip savanoris buvo gavęs žemės Vanagiškių kaime netoli Kiršų ir, lankydavosi ten vasaromis, užeidinėdavo pas Bačinskus. Tarp jų buvo išsiziebėjusmai ir „Juodasis demonas“ įkalbėjo pradedančią poetę išleisti knygą, apsiėmė atrinkti eilėraščius, bet išvažiavęs į Paryžių netesėjo ir persiuntė Nėries eilėraščius atgal į Kauną³²⁶. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas nepaliko jokių pėdsakų Salomėjos refleksijose; ji tuo metu buvo užsiėmusi savo pirmojo rinkinio rengimu. 1927 m. vasaryje pasirodžiusį jos rinkinį *Anksti rytą* aštuoni kritikai įvertino labai palankiai (Liudas Gira net sulyginu Nėrį su Achmatova), o pati poetė greitai tapo viena ryškiausių literatūros lauko figūrų³²⁷. Tų metų vasarą jos vardas plačiai pradėtas linksniuoti dėl išsiziebusio romano su savo dėstytoju Juozu Eretu, kuris Kaune buvo vedęs milijonieriaus Jono Vailokaičio giminaitę. Romanas tęsėsi ir po fakulteto vadovų bei prievaizdų išpėjimų Eretui.

Salomėjos Nėries kairėjimo ištakų istorija neturi šaltinių ir dėl to tapusi spekuliacijų objektu. Prie jos bus plačiau apsistota vėliau (VII. 2), bet jau šioje vietoje galima iškelti vieną prielaidą. Galima spėti, jog didžiausią įtaką Nėries kairėjimui padarė niūri Lazdijų gimnazijos, kurioje ji įsidarbino 1928 m. rudenį, aplinka bei draugystė su Emilija Vilčinskaite. Ji buvo aktorė, dalyvavo 1919 m. steigiant „Vilkolakio“ teatrą, po to studijavo Teologijos-filosofijos fakultete ir lankydavosi „Šatrijos“ vakaruose. Iš pradžių jos apranga, laikysena ir manieros bus stipriai paveikusios Salomėja. 1928 m. Emilija išgyveno atsivertimo į socializmą lūžį ir Salomėja, kuri Kaune pas ją apsistodavo, tikriausiai privalėjo susigrumti su jos pasaulėžiūrinius pamatus ardančiomis idėjomis. Emilija Vilčinskaitė 1929 m. paliko savo vyrą aktorių Antaną Jonaitį ir šis nusižudė. Paveikta šios tragedijos ji 1930 m. birželyje emigravo į Argentiją. Iki karo Salomėja ir Emilija intensyviai susirašinėjo³²⁸.

1929 m. liepą ir rugpjūtį Salomėja Vienoje tobulino vokiečių kalbą. Kazys Boruta iš pradžių laikėsi nuo atvykėlės nuošaliau: „pats aš menkai su ja pažįstamas; ženotam žmogui sunku kartais su panom širdingas šnektas rasti“³²⁹. Daugiau su Salomėja bendravo jo žmona. Jam „iš pradžių nepatiko ta besimaivanti, nedraši ir sentimentali panytė“³³⁰, bet palapsniui tarp jų užsimezgė intymesni išsikalbėjimai ir praėjus mėnesiui po jos išvykimo Kazys leido sau parašyti Salomėjai ilgesingą laišką³³¹. Visgi Vienoje Nėris daugiau bendravo su jau minėtu Ladu Serbenta ir Broniumi Zubricku. Pirmasis buvo eseras, o antrasis matyt laikėsi ryškiau

³²⁶ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirma knyga, 174-175.

³²⁷ Žmuida E., Salomėja Nėris // Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė. II knyga, Vilnius, 2010, p. 358.

³²⁸ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirma knyga, p. 254.

³²⁹ Boruta K., Laiškas A. Venclovai. 1930 01 16 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 143. Beje, Ladas Serbenta, savo atsiminimuose „neprisiminė“, jog tuo metu Vienoje gyveno K. Boruta.

³³⁰ Boruta K. Gyvenimas drauge su draugu, p.83.

³³¹ K. Borutos laiškas S. Nėriai. 1929 09 30 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 120-122.

neprofiliuotų socialistinių įsitikinimų. Tarp Nėries ir Zubricko išsižiebė romanas, kuris be kita ko dar labiau sustiprino socialistinių idėjų trauką³³². Emilija Vilčinskaitė pabrėžė gaivinančią šio romano įtaką, ištraukusią ją „iš tos nesveikos sielos atmosferos“, kurią sukūrė skaudžios meilės Juozui Eretui pasekmės³³³. Ladas Serbenta savo 1956 m. atsiminimuose tiesiogiai susiejo Salomėjos išimylėjimą su jos „ideologiniu persilaužimu“ – prisitaikydamas prie reikiamos konjunktūros jis prisiminė, jog tą vasarą lankant Austriją „mes labai daug diskutuodavome, ginčydavomės filosofiniais, socialiniais, apskritai pasaulėžiūros klausimais“³³⁴.

3. Jonas Šimkus

Jonas Šimkus gimė 1906 m. rugpjūčio 27 d. gimė Rygoje. Jo tėvas bandė išgyventi iš amatininkystės – dirbo iešmininku, laikrodininku, knygrišiu, fotografu, muzikos instrumentų taisytoju ir galiausiai batsiuviu. Šeima su trim vaikais klajojo – 1912 m. persikėlė į Liepoją, o 1914 m. atvažiavo vasaroti ir dėl karo užsiliko Darbėnuose, 1915 m. persikėlė į Tirkšlius, kur Jonas 1920 m. baigė liaudies mokyklą ir trumpai joje dirbo raštininku. Po to Šimkų šeima išvažiavo į Geldžiūnų miestelį netoli Biržų, kur Jonas įstojo į gimnaziją, bet nepradėjo mokslų dėl pinigų stokos kambario nuomai. 1921 m. Šimkai vėl Darbėnuose, kur Jonas kartu su tėvu dirbo batsiuviu. Tėvai buvo jautrūs Jono norui mokytis ir 1923 m. išleido jį į dviračiu iš Darbėnų lengvai pasiekiamą Palangos progimnaziją, kurioje jis iš karto pradėjo mokytis trečioje klasėje³³⁵.

Nuo 1923 m. Kalėdų iki 1930 m. sausio Jonas Šimkus skrupulingai beveik kiekvieną dieną rašė dienoraštį³³⁶. Jis nepasižymi tokia introspekcija, kokia spinduliuoja iš daug lakoniškesnių Salomėjos Nėries pastabų sau. Fiksuojamas kasdienybės paviršius, daugybę vietos užima meilės kančių aprašymai, kartais fiksuojami sapnai. Nedideli jo fragmentai buvo 1971 m. išspausdinti Jono Šimkaus *Raštuose*. Atrenkant atsisakyta asmeninio gyvenimo peripetijų, visuomeninių angažuotųjų bei didesnės dalies mokyklinės kasdienybės aprašų. Labai ribotai ir netgi atmestina nepublikuotą dienoraštį panaudojo Jono Šimkaus biografas Stasys Lipskis. Kiek drąsiau elgėsi Jono Šimkaus draugo Aleksandro Guzevičiaus biografė Slavomira Lisenkaitė. Juos kaustė žinomos aplinkybės, tad panašu, jog tenka atsakomybė pirmam plačiau

³³² Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 348-350.

³³³ E. Vilčinskaitės laiškas S. Nėriai. [1929 12] // Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 362-363.

³³⁴ Serbenta V. L., [Atsiminimai] // Literatūra ir kalba, 1959, t. 4, p. 107.

³³⁵ Lipskis S., Jonas Šimkus. Gyvenimo ir kūrybos metmenys, Vilnius, 1981, p. 5-17.

³³⁶ LLTI, f. 57, b. 445, 447-449, 451-456 – Jono Šimkaus dienoraštis. 1923 12 24 – 1930 01 17.

leisti Jonui Šimkui prabilti būtent per šį kūrinį ir radikaliai koreguoti nustovėjusias klišes³³⁷. Dėl to pastarasis poskyris savo apimtimi kiek viršija kitus.

Mokydamasis progimnazijoje Jonas Šimkus pradėjo spausdinti korespondencijas ir poeziją, pripuolamai įsijungdavo į moksleivių saviveiklą, dainavo chore, nepraleisdavo progų viešai pagriežti smuiku. Jis turėjo autoritetą tarp moksleivių, tad paskutiniaisiais mokslo metais ne ką vyresnis klasės auklėtojas Mečislovas Gedvilas (1901–1981) ir direktorius Matas Untulis (1889–1952) kartais įtraukdavo jį į „einamuosius reikalus“ tam, kad paveikti moksleivių opinią. Su Gedvilų šeima Jonas vėliau susibičiuliavo, bet jam „neprilipo“ kairiosios auklėtojo pažiūros. Lankydavosi Šimkus ir bene ryškiausių Palangos inteligentų Vaineikių šeimoje (apie juos III. 10), kuri kartais rengdavo kultūrinius vakarus, o jų dukra Liuda buvo Jono klasiokė.

„Tarytum pats Dievas tokią gražią dieną būt pasiuntęs kokią nors linksmą ateiti pranašaudamas. Nuėję pas gimnaziją, pamatėm namus pasipuošusius tautinėmis vėliavomis, kurios prieš saulę plezdeno savo trispalvę šviesą. <...> Išėjus iš bažnyčios mane apėmė toks ypatingas ūpas, rodosi, kad galėčiau toj pat šiandien, važiuočiau į lenkų frontą ir kovočiau iki paskutinių, arba žūčiau arba laimėjęs grįščiau“ – aštuoniolikmetis jaunuolis liejo savo jausmus dienoraštyje 1924 m. vasario 16 dienos vakare³³⁸. Neatsitiktinai jis priklausė šaulių sąjungai, į kurią buvo įstojęs prieš išvažiuodamas į Palangą³³⁹. Visgi jo narystė buvo pasyvi, nes mokykloje išsivystė nuostata, jog „visų kuopelių esu priešas“³⁴⁰. Šimkus keletą kartų savaitėje eidavo į bažnyčią, kartais užsibūdavo ten porą valandų. Būta stiprių religinių išgyvenimų – „per „glijorija“ taip ėmė širdis plakti, ir pasijutau lyg skriejąs virš visų tų žmonių būrio ir džiaugiuos „šv. gimimu“. Ir būtinai nusprendžiau parašyti kokią eilę tam“³⁴¹. Ateitininkų Šimkus nemėgo dėl jų netolerancijos („viską atnaujinti Kristuje“ nesuderinama su kompromisais) ir buvo prieš jų kuopelės įsisteigimą progimnazijoje. Netgi demonstratyviai padavė prašymą steigti aušrininkų kuopą, kaip atsvarą šiai iniciatyvai³⁴². Tai buvo provokacinis gestas, nes jokių simpatijų aušrininkams jis neturėjo. Šimkus svajėjo apie moksleivijos visuomeninės-kultūrinės veiklos plėtotę, bet manė tai pavyksią tik tada, kaip išnyks „visos partijos, visos kuopos“³⁴³. Tik narystė „Kultūros“ draugijos kuopoje jam neatrodė atgrasi³⁴⁴. Juolab, kad ši narystė apsiribojo knygų skolinimusi iš jos bibliotekėlės. Siekdamas įgyvendinti švietėjišką moksleivijos pašaukimo

³³⁷ Jei cituojamas fragmentas buvo publikuotas, pateikiu nuoroda į J. Šimkaus *Raštų* 5-tą tomą. Jei ne – nurodau į rankraštį.

³³⁸ Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1924 02 16 // LLTI, f. 57, b. 447, l. 21-22.

³³⁹ Šimkus J., Autobiografija. 1942 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11149, l. 24. Beje, Stasys Lipskis monografijoje apie Joną Šimkų nutylėjo jo priklausymą šaulių sąjungai.

³⁴⁰ Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1925 02 08 // LLTI, f. 57, b. 451.

³⁴¹ Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1924 12 25 // LLTI, f. 57, b. 451.

³⁴² Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1925 02 08 // LLTI, f. 57, b. 451.

³⁴³ Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1925 02 22 // LLTI, f. 57, b. 451

³⁴⁴ Šimkus J., Dienoraštis. 1925 09 20 // LLTI, f. 57, b. 452.

idealą vieną vasarą gimtuosiuose Darbėnuose Jonas skaitė kelias paskaitas jaunuomenei „iš literatūros ir politikos“³⁴⁵.

1925 m. pavasarį baigęs progimnaziją, J. Šimkus pora metų už 200 litų atlyginimą per mėnesį dirbo joje raštininku („ne, ne man raštininku būti, ne tam esu sutvertas“³⁴⁶) ir korepetitoriavo mokydamas „žydelkaites“. Trūko pinigų tęsti mokslus gimnazijoje, nes „papa labai maž darbo teturis“³⁴⁷. Pogimnazijinio laikotarpio kasdienybę praskaidrindavo kortos („ką gi darysi nelošęs“³⁴⁸), šokių vakarai, tenisas, anglų kalbos pamokos ir ypač knygos. Gaunamas atlyginimas leido Šimkui bent patenkinti jų alkį – per metus nusipirko 200 knygų už 600 litų³⁴⁹. Tuoj po gimnazijos baigimo, 1925 m. rudenį, pradėjo atmirti religinę praktika – iš dienoraščio puslapių dingo skrupulingas ėjimo į bažnyčią fiksavimas, bet jame nenugulė šio lūžio refleksijos pėdsakai; tik keletą kartų užėjimo į bažnyčią tikslas įvardintas *pažiopsojimu*, o intencija *pasimelsti* įdėtas į kabutes. Vėliau užeidamas į bažnyčią (kurios pasiilgdavo) bodėdavosi mišių *triukšmu*³⁵⁰. Jonas Šimkus visada buvo skeptiškas mokyklos kapeliono ir kartu Palangos klebono retorikos atžvilgiu, o jo išpolitikavimas per 1926 m. pavasario rinkimus išprovokavo viešas Šimkaus ir Gedvilo replikas politizuoto pamokslu metu³⁵¹. Savo dienoraštyje Šimkus neatskleidė dreifo link neprofiliuotų kairiųjų pažiūrų (gal būt nesugebėjo jų reflektuoti?), bet tai įgavo praktinę išraišką. 1926 m. kovo mėn. jis įsirašė į Lietuvos jaunimo sąjungos, kuri oficialiai skelbėsi nepolitine ir kultūrine draugija, bet faktiškai buvo valstiečių liaudininkų įtakoje ir veikė kaip jaunimo „jaukinimo“ struktūra, skyrių³⁵². Po savaitės Šimkus tapo jos Palangos kuopos pirmininku³⁵³. Palangos jaunimiečiai rinkdavosi pas jį namuose³⁵⁴, o narystė šioje draugijoje atvėrė naujas pažintis, pvz. su šio pasakojimo puslapiuose dar pasirodysiančiu būsimuoju grafiku Jonu Juozu Burba (1907–1952)³⁵⁵. Jonas Šimkus dalyvavo rinkiminėje kampanijoje į III Seimą, o galutinai paaiškėjus rezultatams, iš susijaudinimo negalėjo užmigti³⁵⁶. Netikėtai naudą atnešė vegetuojanti narystė „Kultūros“ draugijoje – Šimkus tapo delegatu į II

³⁴⁵ Šimkus J., Palangos gimnazijos mokinio dienoraštis. 1924 07 19 // LLTI, f. 57, b. 448.

³⁴⁶ Šimkus J., Dienoraštis. 1925 09 14 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save. Dienoraščiai, laiškai, atsiminimai, Vilnius, 1971, p. 32.

³⁴⁷ Šimkus J., Dienoraštis. 1925 12 07 // LLTI, f. 57, b. 452.

³⁴⁸ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 05 09 // LLTI, f. 57, b. 452.

³⁴⁹ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 09 23 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 50.

³⁵⁰ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 04 10 // LLTI, f. 57, b. 452.

³⁵¹ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 05 02 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 40.

³⁵² Plačiau apie Lietuvos jaunimo sąjungą: Tamošaitis M., Kartų konfliktas Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje XX a. 4-ame dešimtmetyje // Istorija, t. 65, 2007, p. 48-64.

³⁵³ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 03 21, 03 28 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 38.

³⁵⁴ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 08 18 ir 1927 01 09 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁵⁵ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 07 23-26 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 44-45.

³⁵⁶ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 05 12 // LLTI, f. 57, b. 453.

Kultūros kongresą ir pirmą kartą pamatė Kauną³⁵⁷. Tarpstančios simpatijos kairei nereiškę patriotinių jausmų užginčijimo. Šimkus stengėsi išlaikyti balansą tuomet Lietuvoje ryškėjančios ideologinės priešpriešos akivaizdoje – Gedulo dienos proga dienoraštyje jis Lietuvai linkėjo: „gal tas Vilnius mums grįš per kovą ir lavonus“³⁵⁸. Tuo pat metu pirmą kartą pasijuto esąs šaulys ir pirmą kartą apsilankė Palangos būrio susirinkime³⁵⁹ bei įsirašė į šaulių chorą. Kodėl gi ne, jei šauliams tuo metu priklausė ir jo artimas bičiulis Mečislovas Gedvilas.

Pasitraukimo nuo religinės praktikos ir posūkio link kairuoliškos veiklos drama nebuvo apmąstyta dienoraščio puslapiuose, bet jos pėdsakai iš pasąmonės gelmių išniro sapnų pavidalu. „Šią naktį ypatingą sapną sapnavau. Aš besąs tartum Palangos bažnyčios bokšte (galerijoje), apačioj begriežianti kapelija (Šimkaus simfonija). Bet staiga aš pamačiau, kad aš sėdžiu be kelnų. Tą pamatė buvęs Darbėnų klebonas Kažukauskas, kurs atėmė iš manęs ir švarką ir išvijo iš bažnyčios (teatro) laukan visiems mane rodydamas ir koliodamas. Aš išėjau nė kiek nesusigėdijęs lyg taip reiktų, lyg kokį gerą darbą atlikęs ir paskiau pats pasakojau kitiems. Bet Palangoj kerštingas „Rytas“. Ir tas atspausdino didelėm raidėm, kad aš be kelnų iš pasileidimo atėjęs į bažnyčią. Tai socialistų vaisius esąs. Aš aiškinausi, kad man kartais proto stinga, todėl taip darau“³⁶⁰.

Šis detalių prisodrintas sapnas prašosi bent kiek pakomentuojamas, nors nesijaučiu tvirtai sapnų interpretatoriaus vaidmenyje. Savo komentarą stengiuosi išlaikyti analitinės psichologijos rėmuose ir dvasioje; bent tiek, kiek esu pajėgus tai suprasti³⁶¹. Sapno pradžia nurodo į sapnuotojo pilnatvišką išgyvenimą sakralioje erdvėje. Jis pats sėdi išskirtinėje vietoje – bokšte, t. y. šventyklos sąlyčio su dangiškąja sfera vietoje, o erdvę užpildo jo paties arba bent su juo tiesiogiai susijusi muzika. Idilę sugriauna kaltės proveržis, apnuoginantis intymiausią kūno dalį, ką galima interpretuoti kaip užslėptos kaltės dėl seksualumo proveržių išraišką. Dienoraštyje vaikščiojimo į bažnyčią užmetimas laike susipina su išizibusia abipusia meile mokinei Lydai, kurią Jonas, kaip korepetitorius, keletą mėnesių mokė. Frustracijos jausmą galėjo didinti tai, jog tuo metu sapnuotojo psichėje buvo išsisknijusi platoniška meilė buvusiai bendraklasei Reginai. Kita vertus, sąvoka *pasileidimas* gali turėti ir pasaulėžiūrinę reikšmę – į pasąmonę besismelkiančioje katalikiškoje retorikoje pasitraukimas iš katalikiškos ar krikdemiškos

³⁵⁷ Šimkus J., Dienoraštis. 1925 08 19-25 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 46-49. Apie patį kongresą žr.: Mačiulis D., Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais, Vilnius, 2005, p. 91-92.

³⁵⁸ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 10 09 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁵⁹ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 11 07 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁶⁰ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 09 14 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁶¹ Šioje interpretacijoje padėjo pora tarpusavyje iš pirmo žvilgsnio menkai susijusių veikalų. Tai Jean Hani veikalas *Symbolisme du temple chretien*, Paris, 1962 (naudojau si lenkišku vertimu – *Symbolika šviatyni chreščijauskiej*, Kraków, 1998). Jis platesnėj, nei tik liturginėj perspektyvoje pažvelgti į bažnyčios interjero ir ritualinių veiksmų reikšmes. Antras veikalas – kolektyvinė analitinės psichologijos praktikų studija *Traume als Wegweiser*, Olten, 1995 (naudojau si lenkišku vertimu – *Sen jako drogowskaz. Jungowska analiza marzen sennyh*, Warszawa, 1995). Ji supažindino su C. Jungo pasekėjų analitikos įrankynu ir stilistika.

mąstymo ir praktikos erdvės tapatintas su moraliniu nuosmukiu. Šią prielaidą sustiprina tai, jog sapne pasirodo krikščionių demokratų dienraštis „Rytas“, diegęs šią klišę ir tiesiogiai atakuoja sapnuotoją. Jono kaltintojo vaidmenyje išnyra ne nemėgstamas Palangos, bet Darbėnų klebonas. Gali būti, jog jis prieš keletą metų įtakėjo Jono Šimkaus posūkį link religinių vertybių ir praktikos. Neatsitiktinai jam tenka apnuogintojo, t.y. išvartytojo iš rojaus, vaidmuo – Jonas, kaip ir žmonijos protėvis, iš bažnyčios išvejamasis visiškai nuogas. Išvijimo momentu bažnyčia transformuojasi į teatro sceną; teatro, kuri išvejamasis pats suformavo. Sapnuojantysis palieka erdvę, kurioje gyveno jo vaizduotė, kuri buvo vidinio aš ir jos projekcijų namai. Čia prisimintina dienoraščio pastaba, jog įrant religinės praktikos rutinai, Joną erzino mišų triukšmas. Jo paties susikurta kosminė liturgija pradėjo konfliktuoti su palangietiška jos versija. Nuopuolio akivaizdoje sapnuojantysis jaučiasi susidvejinęs – įsitikinimas kitokio pasaulėžiūrinio pasirinkimo bei laisvesnių moralinių koordinatų tikrumu pinasi su kaltės jausmu. Jis dar nesijaučiąs tvirtai profaniškoje scenoje, kurios negali kurti ir kuri yra nemaloni duotybė. Visgi žingsnis žengtas ir kelio atgal nėra, telieka ironiška laikysena.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmas sukretė Joną Šimką. Dienoraštyje tą dieną juodu rašalu įrašė apie prezidento jubiliejų, o raudonu – apie perversmą. „Kai aš šitą išgirdau, tai man taip ėmė rankos drebėti, plakti širdis, kad rodos, pultum, duotum tiems visiems maištininkams. [...] Visi nuožmūs, o aš, turbūt, visų daugiausia“. Vakare šauliai ir mokytojai išsidalijo progimnazijoje saugomus šautuvus³⁶². Pora savaičių po to Palangos šauliai dažnai posėdžiaudavo, po to nurimo. Jonas Šimkus komunistus laikė valstybės priešais, bet jį ypač sukretė keturių komunistų vadų sušaudymas: „šitas man smarkiai sutrenkė į krūtinę, ir visa mano vidujinė jėgos potencialija ėmė veržtis laukan. Nušovė. Už ką? Už tai, kad jie buvo komunistai, ir daugiau nieko“³⁶³. Frustracija taip giliai įsirėžė į sąmonę, jog išsiliejo sapnais – iš jūros išžengė keturi milžinai cementinėmis raudonomis galvomis ir sutrypę Palangos bažnyčią ir galiausiai patį miestą³⁶⁴. Naują pykčio protrūkį iššaukė žinia apie „Varpo“ spaustuvės susprogdinimą ir dienoraštyje pirmą kartą nugulė tautininkų ir krikdemų valdžios įvardijimas fašistine³⁶⁵. Palaipsniui pyktis atlėgo, sąmonė adaptavosi prie pakitusių realijų. Adaptaciją lengvino tai, jog gyvenimo horizontą užpildė meilės romanas, paženklintas sužadėtuvių.

Iš Jono Šimkaus skaitinių įvardijimų dienoraštyje nematyti, jog repertuare būtų avangardistinės literatūros. Priešingai, „smarkaus“ tono poezija jam nepatiko: „tai bus jau nebe gryna poezija, nors joje ir bus poetiškumo. Aš visgi kryptu į švelnumą, ir man sieloj lyg sakyte

³⁶² Šimkus J., Dienoraštis. 1926 12 17 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁶³ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 12 28 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 54.

³⁶⁴ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 01 29 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁶⁵ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 03 12 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 56.

kažkas sako, kad viskas privalo būti švelnumu atasta³⁶⁶. Savo poetinius bandymus raštininkaudamas Šimkus siuntinėjo laikraščių ir literatūrinių žurnalų redakcijoms. 1927 m. kovo mėn. pamatęs žinutę, jog išėjo Salomėjos Nėries pirmoji eilėraščių knyga *Anksti ryta*, susimąstė, jog „laikas būtų ir man tai padaryti“³⁶⁷. Jo globėjas Matas Untulis, nors ir buvo „smarkaus“ tono poezijos šalininkas, apmokėjo didesnę dalį pirmosios Jono Šimkaus poezijos knygelės *Užu durų* išleidimą, kainavusį 650 litų³⁶⁸. Knygelė buvo išspausdinta 1927 m. gegužės pabaigoje³⁶⁹, o kritikai ją įvertino santūriai, nors pasigirdo ir piktokas balsas³⁷⁰.

1927 m. birželį Švietimo ministerija panaikino raštininko pareigybes mažose mokyklose, turinčiose iki 150 mokinių. Palangos progimnazija įėjo į šią kategoriją³⁷¹ ir Jonui Šimkui teko ieškotis darbo. Įkalbėtas tuomet Ylakiuose direktoriaujančio Mato Untulio jis apsisprendė tęsti mokslus Kauno vakarinėje suaugusiųjų gimnazijoje, kitaip Justino Tumėno brandos kursuose³⁷². Untulis išrūpino globotiniui vietą „Žiburėlio“ bendrabutyje ir pažadėjo kas mėnesinę finansinę paramą iš savo lėšų³⁷³, ko vėliau negalėjo ištesėti. Į Kauną Šimkus išvažiavo susibūčiuliavęs su Antanu Venclova – šis liepos mėn. savaitę atostogavo Palangoje ir gyveno pas Šimkų³⁷⁴.

Kuomet Jonas Šimkus lankėsi Kaune 1926 m. rugpjūtyje, dienoraštyje mestelėjo pastabą, jog „Žiburėlio“ bendrabutis tai barakas, kuriame tik suimtiniai gali gyventi“³⁷⁵. Šis bendrabutis (buv. Ukmergės pl. 53, dabar Savanorių pr.) priglausdavo „universiteto studentus, meno mokyklos lankytojus, institutų, mokytojų seminarijos klausytojus, net zootechnikus ir matininkus. Čia buvo atstovaujamos visos mūzos ir visi Vulkano amatai“³⁷⁶. Žvelgiant iš socialinės perspektyvos jis taip pat buvo margas: „šalia beturčių ir norinčių rimtai mokytis jaunuolių gyveno pasiturinčių mamų sūneliai, tarnautojų, mokytojų, matininkų, siuvėjų, akmenkalbių, bedarbių“³⁷⁷. Pagrindinis „forumas“ buvo didelė ir nušurusi valgykla, kur dauguma gyventojų gaudavo nemokamą maistą. Joje būdavo susirenkama skaityti laikraščius, lošti šachmatais ar pingponą, aplaistyti kokią nors progą arba tiesiog pasiautėti. Neretai išpliekisdavo politiniai ginčai. Bendrabutyje kryžiuosiai įvairios jo gyventojų pasaulėžiūrinės angažuotės. Sovietmečiu rašytų atsiminimų autoriai pabrėžia jame dominavus kairiąsias

³⁶⁶ Šimkus J., Dienoraštis. 1925 06 25 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 30.

³⁶⁷ Šimkus J., Dienoraštis. 192 7 03 10 // LLTI, f. 57, b. 453

³⁶⁸ Šimkus J., Dienoraštis. 192 7 04 29 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁶⁹ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 05 29 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 58

³⁷⁰ Lipskis S., Jonas Šimkus, p. 51-54.

³⁷¹ Šimkus J., Dienoraštis. 192 7 06 14 // LLTI, f. 57, b. 454.

³⁷² Šimkus J., Dienoraštis. 1927 08 14 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 63.

³⁷³ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 08 18 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 64.

³⁷⁴ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 07 15, 19 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 61-62.

³⁷⁵ Šimkus J., Dienoraštis. 1926 08 26 // LLTI, f. 57, b. 453.

³⁷⁶ Andriušis P., Rinktiniai raštai, t. 1, Boston, 1968, p. 72.

³⁷⁷ Naktinis Motiejus, Mūsų laukiamas svečias // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 160.

nuotaikas, viešus Gegužės 1-osios minėjimus, komjaunuolių skleistą propagandą, bet tai vienos kategorijos autorių balsai. Bendrabutis pritraukė saugumo dėmesį ir kai kurie studentai buvo užverbuoti. Dėl to mus pasiekė gausūs duomenys apie pagrindinę veiklą (susirinkimus, atsišaukimų ar laikraščių spausdinimą) jo kambariuose. „Žiburėlio“ draugijos pirmininkė Felicija Bortkevičienė nekrepė dėmesio į politines bendrabutiečių pažiūras.

Šiame Babelyje apsigyvenęs viename kambaryje su Petru Cvirka, Jonas Šimkus įstojo į nekenčiamus brandos kursus, kuriuos baigė 1929 m. birželyje, bet neišlaikė aukštosios matematikos egzamino ir dėl to negavo atestato³⁷⁸. Įsikūrus Kaune iš karto užgulė skurdo našta – neretai kišenėje per dienų dienas būdavo tik keletas tų pačių, tinkamesnės progos laukiančių, litų, kurie dažniausiai nuguldavo į teatro kasą. Apšiurę rūbai nepridėdavo pasitikėjimo savimi ir tapdavo dienoraštinės savigraužos priežastimi. Jonas reflektavo gilėjantį įsijautimą į „driskių“ psichologinę būseną ir knibždantį polinkį obsceniškui elgesiui. Patriotinio pobūdžio prasitarimai prapuolė iš dienoraščio puslapių. „Diena kaip diena, nieko ypatingo“ – užrašė Jonas 1928 m. vasario 16 d³⁷⁹. Po varginančių darbo paieškų Jonui Šimkui 1928 m. sausyje pavyko rasti notaro raštininko darbą už 200 litų per mėnesį³⁸⁰. Po šešių valandų darbo dienos jis kartais neturėdavo jėgų eiti į paskaitas. Kartais tekdavo dirbti ilgus neapmokamus viršvalandžius. Finansinę būklę ap sunkino ir tai, jog nuo 1928 m. rugsėjo Jonas į savo kambarį priėmė gyventi jaunesnįjį brolių Petrą, kuris įstojo į „Aušros“ gimnaziją. Skaudžiausia buvo tai, jog skurdas ir frustracija išblukino sužadėtuvių paženklintą šeimyninės ateities viltį. Į pagalbą skubėjo nauji bičiuliai, susirūpinę poeto kūrybinės potencijos būkle: „Paleckis, Venclova, Raila ir kiti draugai man sako, kad aš nesustočiau ties viena moterim. Sako, Šimkau, pražudysi save ir nieko nebesukursi“³⁸¹. Šiame išsitarime nepaprastai ryški sąmoningos boheminės laikysenos („poetas turi viską patirti“) apologija. Šimkus pamėgino „nesustoti“ (Tumėno brandos kursų atmosfera buvo tam ypač palanki), bet tai jam pasirodė vidujai svetima.

Dažniausiai dienoraštyje minimas draugas buvo Jonas Burba, kuris nuo 1927 m. gegužės leido satyrinį žurnalą „Aitvarai“. Šimkus, tik įsikūręs Kaune, pradėjo jame bendradarbiauti, o dažnai lankydamasis pas labiau pasiturintį bičiulį, socialiai pavalgydavo ir išgerdavo. Jam darė įspūdį leidėjo pasišventimas ir sizifiškos pastangos apeiti skonio politiniam humorui neturinčią cenzūrą. 1928 m. vasaryje J. Šimkus pradėjo rengti „Aitvarą“ kartu su J. Burba³⁸² ir faktiškai perėmė jo redagavimą.

³⁷⁸ Šimkus J., Dienoraštis. 1929 06 26 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 103.

³⁷⁹ Šimkus J., Dienoraštis. 1928 02 16 // LLTI, f. 57, b. 455.

³⁸⁰ Šimkus J., Dienoraštis. 1928 01 26-27 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 81.

³⁸¹ Šimkus J., Dienoraštis. 1930 01 04 // LLTI, f. 57, b. 455.

³⁸² Šimkus J., Dienoraštis. 1928 02 12 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 83.

Spiriamas honorarų paieškų Šimkus Kaune pradėjo daugiau rašyti ir tai padėjo jam įsitvirtinti kaip išsiskiriančiam jaunajam rašytojui. Jis ypač susibičiuliavo su Petru Cvirka ir Antanu Venclova, su kuriuo 1928 m. pavasarį planavo „jaunujų“ almanachą. Ypač pastaroji pažintis bus praplėtusi poetinį Šimkaus horizontą. Jis palaipsniui išsąmonino, jog Kauno literatūrinėje erdvėje perversmus galima daryti tik su „smarkiais“ eilėraščiais ir kad „romantizmas turi mirti“. Antroji jo poezijos knyga *Pasakos iš cemento*, pasirodžiusi 1929 m. gruodyje, išdavė stiprią avangardistinių stilistikų įtaką. Jonas Šimkus tuomet nemokėjo rusiškai, tad jam buvo nebylus tarp būsimų trečiafrontininkų kursavęs sovietinių literatūrologų tekstai. Naujos stilistikos teko mokytis iš lietuviškų pavyzdžių. Literatūrinė klausa ir nuovoka leido jam užčiuopti vieną pagrindinių to meto literatūros tendencijų – futurizmo ir ekspresionizmo traukimąsi („abiejų teisybė išbadytomis akimis“) ir atsinaujinusio realizmo sugrįžimą.

Jonas Šimkus naujus 1929 metus sutiko metęs raštininkauti ir įsidarbines „Naujojo žodžio“ bendrovės leidžiamame satyros žurnale „Vėpla“ (tuoj pat pervadintame į „Vapsva“). Jonas Šimkus sutiko administruoti leidinį ir į jį rašyti už tuos pačius 200 litų³⁸³, nes tikėjosi, jog atsiras daugiau laiko. Palaipsniui jis buvo įtrauktas į darbą kitame „Naujojo žodžio“ leidinyje – 1929 m. balandyje pradėjusioje eiti „Dienoje“, kurią redagavo buvusių „Keturių vėjų“ leidėjas Juozas Petrėnas. Tikriausiai tai lėmė, jog trečiafrontininkai joje kartais publikuodavo savo kūrybą. Rugsėjyje Šimkus perėjo dirbti į „Naujojo žodžio“ bendrovę cinkografijos skyriaus vedėju, bet kartu dirbo minėtuose leidiniuose³⁸⁴. Iš svajonės turėti daugiau laisvalaikio nieko nesigavo: „vos po 200 litų per mėn. teuždirbu. O reikia gyventi ir skolų dar po truputį mokėti. Rašyti veik nėra kada. Daug darbo „Naujame žody“, po 12 val. per dieną dirbu. Iš tikro tas „Naujas žodis“ mane smarkiai išnaudoja. Kurgi rastų kitur tokį asilą?“³⁸⁵ Nuovargis – bene dažniausias vidinę būseną nusakantis Kauno laikotarpio J. Šimkaus dienoraščio žodis.

4. Valys Drazdauskas

Valys Drazdauskas gimė 1906 m. gruodžio 3 d. Libavoje (nuo 1918 m. Liepoja) bet kokių darbų besigriebiančio ekonominio migranto šeimoje. Netrukus Drazdauskai emigravo į JAV, kur jo tėvui Antanui sąlyginai pasisėkė – gavo darbą šilko fabrike. Jis pakankamai prakuto, kad 1910 m. išleistų žmoną su vaiku atgal į Lietuvą, kur jie įsikūrė Skuodo miestelyje. Tėvas grįžo po metų ir prasidėjo klajonės – gyventa Libavoje, Šiauliuose, Tauragėje, Vieکشniuose. Po Amerikos Antanas Drazdauskas jau dirbo „baltesnius“ darbus – buvo „Zingerio“ kompanijos

³⁸³ Šimkus J., Dienoraštis. 1929 01 04 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 102.

³⁸⁴ J. Šimkaus asmens byla // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 64, l. 14.

³⁸⁵ Šimkus J., Dienoraštis. 1930 01 07 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 105.

agentas, po to alaus sandėlio vedėjas. Karo metus Drazdauskai praleido gyvendami Nevarėnuose, pas Antano tėvą. 1918 m. jie dešimtmečiui išsikūrė Skuode, kur Antanas iš pradžių metus dirbo muitininku, o po to atidarė savo parduotuvę. Metinės pajamos siekė 7–8 tūkstančius litų, kas leido 1928 m. Drazdauskams nusipirkti sodybą su 80 ha žemės Vižančių kaime, esančiame Ylakių valsčiuje³⁸⁶. Būsto Skuode jie nepardavė, o tikriausiai paliko Valiui. Materialinę sėkmę ženklino ir tai, jog 1931 m. Palangoje, prie pat kopų, jau stovėjo pusiau įrengta jų vila³⁸⁷.

Valys Drazdauskas mokytis pradėjo Skuode, 1923–1925 m. mokėsi Telšių gimnazijoje, o 1925–1927 m. „Aušros“ gimnazijoje Kaune³⁸⁸. Besimokydamas Kaune kurį laiką gyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje. Bendrabučio ir liberalios mokyklos kasdienybė matyt bus įtakojusi devyniolikmečio V. Drazdausko pažiūras – Kauno laikotarpyje jis priklausė aušrininkams, buvo Kauno skyriaus valdybos sekretorius³⁸⁹. Gimnazijoje taip pat priklausė literatų būreliui. Valio tėvai buvo sukaupę pakankamą kapitalą ne tik finansuoti sūnaus studijas Kaune, bet ir Paryžiuje. Jis 1927 m. vasarą į Sorbonos universitetą atvyko studijuoti literatūrą ir sociologiją. Čia užsimezgė pažintys su Meno mokyklos stipendininkais, tame tarpe su Juozu Mikėnu, su kuriuos susitikęs mėgdavo žaisti šachmatais³⁹⁰. Drazdausko kairuoliškumas Paryžiuje įgavo aiškesnius kontūrus ir evoliucionavo link simpatijų komunistinei ideologijai. Jis gerai mokėjo prancūzų, vokiečių ir rusų kalbas, o paryžietiška knygų erdvė padarė labiau prieinamesnę marksistinę lektūrą. Studijavo Marksą, bet ypač didelį įspūdį jam darė Georgijus Plechanovas (1856–1918), kurio 24 tomelių raštų rinkinį, 1920-aisiais išleistą Leningrade, jis buvo išsigijęs ir detaliai išstudijavęs³⁹¹ (natūralu, jog šiame rinkinyje nebuvo antibolševikinių Plechanovo tekstų). 1949 metais, tardomas Drazdauskas minėjo Paryžiuje studijavęs Leniną ir Staliną, bet šis teiginys atrodo abejotinas, ypač dėl Stalino. Nepatikrinamas ir jo teiginys apie dalyvavimą Prancūzijos kompartijos organizuojuose mitinguose ir demonstracijose³⁹².

Su laiku paaiškėjo, jog tėvai visgi neįstengia finansuoti jo studijų, todėl Valys po dviejų metų jas nutraukė ir 1929 m. antroje pusėje per Šveicariją ir Austriją grįžo į Lietuvą³⁹³. Vienoje

³⁸⁶ Valio Drazdausko apklausos protokolas. 1949 05 19 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 25-26.

³⁸⁷ Raila B., Kodėl antraip, Vilnius, 1991, p. 146.

³⁸⁸ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 05 19 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 27

³⁸⁹ I skyriaus viršininko Stankaus raštas Svetimšalių referentui Aleknavičiui. 1931 02 04 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 11; tas pat: LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 2; V. Drazdausko autobiografija. 1956 08 07 // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 91, l. 6

³⁹⁰ Jankevičiūtė G., Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918-1940, Kaunas, 2003, p. 190.

³⁹¹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 227.

³⁹² V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 163.

³⁹³ Valys Drazdauskas (1906.12.16(03) – 1981.04.19) // Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos, Vilnius, 1989, t. 1, p. 333. 1969 m. atsiminimuose jis teigia iš Paryžiaus grįžęs 1930 m. pavasarį. Ten skaitęs pirmuosius du „Trečio fronto“ numerius. Jei jis būtų grįžinėjęs 1930 m. pavasarį, tuomet Vienoje jis nebūtų galėjęs susitikti K. Boruta, kuris nuo 1930 m. balandžio gyveno Berlyne. Todėl įtikinamesnė atrodo chronologija, kurią Drazdauskas išdėsto 1949 m. tardymo metu.

jis buvo susitikęs su nuo „Aušros“ gimnazijos laikų pažįstamu Kaziu Boruta. „Kalbėjomės ilgai. Deja, bendros kalbos neradome“ – po keturiasdešimties metų prisiminė Drazdauskas³⁹⁴.

5. Kazys Jakubėnas

Kazys Jakubėnas gimė 1908 m. vasario 10 d. Kaušiškių vienkiemyje, Papilio apylinkėje kaip vienuoliktas vaikas stambokų ūkininkų Petro ir Uršulės šeimoje. Šeimą išmaitindavo 27 ha žemės. Jo tėvas buvo gerbiamas žmogus apylinkėse ir buvo išrinktas valsčiaus teismo pirmininku. Tėvai puikiai suprato išsilavinimo reikšmę ir vaikai buvo išleisti mokytis. Kazys 1916–1919 m. lankė Papilio pradžios mokyklą, kurioje mokytojavo Kazys Binkis. Jo pamokose skaityti naujausi lietuvių literatūros tekstai. K. Binkis, pats ištraukęs į savivaldos kūrimą gimtojo Papilio apylinkėse, taip pat nesivaržė vaikams kaip skaitinius dalinti naujausius socialistinius spaudinius³⁹⁵.

1920–1928 m. Kazys Jakubėnas mokėsi Biržų gimnazijoje. Keturis metus vyresnėse klasėse kartu su juo mokėsi broliai Alfonsas ir Pranas. Gal būt Kazio Binkio įtaka, o gal būt ir brolių kairuoliškumas lėmė, jog Kazys iš karto įsijungė į aušrininkų kuopelę. Panevėžio, Biržų ir Raseinių gimnazistų kuopelės 1922 m. rugpjūtyje atskilo nuo pagrindinio aušrininkų kamieno ir įsteigė Lietuvos socialistinės moksleivijos sąjungą. Kazys inertiškai dalyvavo šioje schizmoje. Visgi ryšiai su motinine organizacija nenutrūko – K. Jakubėnas 1923 m. pirmuosius savo kūrybinius bandymus spausdino „Aušrinėje“, o 1925 m. birželyje dalyvavo aušrininkų kongrese Kaune, kur skaitė savo kūrybą specialiai surengtame kūrybos vakare. 1923 m. lapkrityje, uždraudus mokyklose veikti politinio pobūdžio asociacijoms, Biržų gimnazijoje įsisteigė „bendroji organizacija“ (anot Alfonso Jakubėno), kurioje pirmais smuikais grojo aušrininkai. Ji leido laikraštėlius „Saulėtekis“, „Svirplys“ ir „Pagaikštis“. Visuose juose Kazys Jakubėnas spausdinosi³⁹⁶.

Debiutuodamas K. Jakubėnas buvo stipriai paveiktas keturvėjininkų ir simbolizmo; per keletą metų įsigyvena į stilizuotų liaudies dainų poetiką³⁹⁷. Vytautas Kubilius taip aprašė šį posūkį: „kai lietuvių eilėraštis, patekęs į europinį kontekstą, slinko į vis sudėtingesnes atotrąukas ir subtilesnes potekstes, K. Jakubėnas žengė atbula kryptimi – į naivų aiškumą, jausmingą graudesį, prasčiokišką dainušką. <...> Liaudies daina – svarbiausias poetiškumo kriterijus ir meninės formos etalonas“. Jei kalbėti apie vidinius turinius, tai Jakubėnui atrodė, jog „menas

³⁹⁴ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. [traukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija. Paskutinio numerio paieškos // Darbai ir dienos, 2007, t. 47, p. 229.

³⁹⁵ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, Vilnius, 2009, p. 62, 66-70.

³⁹⁶ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 70-76, 84-85.

³⁹⁷ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 72-75.

visų pirma turi užjausti ir paguosti kenčiantį. Todėl visą eilėraščių „gyvenamąjį plotą“ jis atidavė vargdienio ir kalinio figūroms, išoriniams įvykiams, aplinkos faktūrai. Jis pasirinko apdainuotojo, vargų rokuotojo poziciją³⁹⁸. Gimnazijoje pasirinkęs tokią poetiką ir tematiką jis nuo to nesitraukė ir neeksperimentavo nei su naujomis temomis nei su formomis.

Kazio Jakubėno nuotaikas ypač radikalizavo gruodžio 17-sios perversmas. Savo eilėraščiuose „Aušrinėje“, „Socialdemokrate“, „Kultūroje“ ir „Žiezirboje“ ezopine kalba jis išreiškė pakitusias nuotaikas, o konkrečioje veikloje stengėsi įsiūbuoti Jaunimo sąjungos Papilio skyriaus veiklą. Tik tuomet Kazys pradėjo gilinti savo teorinį apsiskaitymą – jam ypač „prilipo“ kanoniniai aušrininkų autoriai – Piotras Lavrovas ir Nikolajus Michailovskis. Perdėm karštas išitraukimas į pusiau pogrindinį pasaulį turėjo pasekmes – Kazys 1927 m. pavasarį neišlaikė baigiamųjų egzaminų ir liko gimnazijoje antriems metams³⁹⁹.

1928 m. rugsėjyje Kazys Jakubėnas pasuko brolio Alfonso pėdomis ir ištojo į Lietuvos universiteto Teisės fakultetą. Alfonsas savo atsiminimuose šį pasirinkimą argumentuoja tuo, jog šiame fakultete paskaitos būdavo vakarais ir studentams atsirasdavo laiko dirbti. Visgi Kaziu nepavyko rasti darbo ir jis nusprendė išgyventi tik iš spaudos honorarų. Leidiniai, kuriuose jis spausdindavosi, jokių honorarų nemokėjo, tad Kazys pradėjo rašyti į „Lietuvos žinias“ ir „Lietuvos ūkininką“. Jo kūrybinį repertuarą papildė publicistika ir kūriniai vaikams. Pragyvenimo našta lengvino tai, jog jis gyveno kartu su broliu Telšių gatvėje. Iš čia buvo netoli „Žiburėlio“ bendrabutis, kuriame Kazys Jakubėnas lankydavosi. Petras Cvirka buvo vienas iš žiburiečių, su kuriais Kazys bičiuliavosi⁴⁰⁰. Jis lankydavosi Literatų būrelio susirinkimuose; ten vis labiau išgalinčios simpatijos avangardizmui neturėjo jam palikti įspūdžio. Užtat Kazys Jakubėnas mielai 1929 m. pradžioje prisidėjo prie Vytauto Montvilos iniciatyvos leisti savitą almanachą. Be to, jis jau pakankamai jautėsi sukaupęs rašytojiškos patirties, kad debiutuoti kaunietiškoje literatūros erdvėje su atskira eilėraščių knyga. 1929 m. balandyje pasirodė jo *Mieganti žemė*, kuri, anot Kazio Borutos „susėmė tautos sielvartą“, bet stilistiškai poetas, anot Bronio Railos, pasirodė „per daug jau senoviškas“⁴⁰¹.

Kazys Jakubėnas buvo dažnas svečias aušrininkų kompanijose, kuriose užsimezgęs bendravimas su ką tik iš emigracijos grįžusiu Vladu Karosa 1929 m. balandyje atvedė į maksimalistų gretas⁴⁰². Jis nespėjo šioje organizacijoje nieko nuveikti, nes po pasikėsینimo į Augustiną Voldemarą politinė policija apgraibomis pravedė seriją areštų. Gegužės 25 d. Kazys buvo iškviestas apklausai į Miškų g. 13 ir iš ten negrįžo. Kaune suimtieji aušrininkai ir

³⁹⁸ Kubilius V., Gyvastinga tradicija // Jakubėnas V., Raštai, t. 4, p. 37-38.

³⁹⁹ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 77-83.

⁴⁰⁰ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 93-97.

⁴⁰¹ Boruta K., Naujo eilėraščių faktai knygom. Mėginimas poetiškus faktus aiškinti // Trečias frontas, 1930 [04], nr.2, p.27; [Raila B.], Mieganti žemė ir mieganti proletarinė poezija / A. Rag. // Žaidras, 1929, nr. 2/3, p. 11.

⁴⁰² Kazio Jakubėno apklausos protokolas. 1946 04 26. Rusų kalba // LYA, f.K-1, ap.58, b.P.4465, l. 26.

žaiždrininkai po paviršutiniško tyrimo buvo teisiami liepos 4 ir 12 dienomis. Kazys Jakubėnas gavo 10 metų sunkių darbų kalėjimo⁴⁰³. Kaliniai buvo įkurdinti vienoje kameroje, kuri gavo „inteligentų kameros“ pavadinimą.

6. Bronys Raila

Bronys Raila gimė 1909 m. kovo 10 d. Rozalimo valsčiaus Plaučiškių kaime stambaus ūkininko šeimoje, kas užtikrino jam gana sklandų gyvenimo startą. 1923–1927 m. jis mokėsi Panevėžio gimnazijoje ir tuomet debiutavo kaip poetas. Tuomet šioje gimnazijoje mokė Matas Grigonis ir Julijonas Lindė-Dobilas, kryptingai dirbę su į kūrybą linkusiais mokiniais ir įsteigę „Meno kuopą“. Šią neoficialią mokyklą kartu su Broniu Raila praėjo Kazys Inčiūra ir Jonas Graičiūnas⁴⁰⁴. Visuomeninės veiklos pradžios Raila gausiuose atsiminimuose bevelijo neatsiminti. Ji užtat 1976 m. parūpo KGB, kuri Partijos istorijos institutui užsakė iš Lietuvos archyvų išlukštenti ankstyvosios B. Railos veiklos liudijimus. Šį darbą atliko Ričardas Čepas, kurio surinktais išrašais kartais pasiremsiu.⁴⁰⁵ Bronys Raila gimnazijoje įsijungė į aušrininkų gretas ir savo poeziją spausdino „Aušrinėje“. Taip pat dalyvavo aušrininkų kongrese Kaune 1925 m. birželio 25–28 d. Jo metu surengtas literatūrinis vakaras ir rašantys aušrininkai bei svečiai skaitė savo kūrybą. Čia Bronys galėjo susipažinti su Kaziu Boruta, Vytautu Montvila ir Kaziu Jakubėnu⁴⁰⁶. 1926 m. pradžioje kartu su kitais gimnazijos aušrininkais jis papulė į saugumo akiratį; užvesta stebėjimo byla. Panevėžiečių aušrininkų ryšiai vedė į Domaševičių (kaip marijampoliečių – į Bulotų) namus ir sekliai fiksavo Bronio Railos artimumą šiai šeimai⁴⁰⁷.

Panašiai, kaip ir Montvila, Raila savo ieškojimuose linktelėjo komunistų pusėn ir gal būt 1927 m. įsijungė į komjaunimo veiklą, bet neišstojo iš aušrininkų. Jis 1927 m. rugsėjo 2 d. traukiniu iš Panevėžio važiavo apsigyventi į Kauną, kur ką tik buvo įstojęs į Lietuvos universiteto Humanitarinį fakultetą. Pagal saugumiečių agento versiją Bronys vežėsi į Kauną pundelį komunistinės literatūros. Jo daiktus (ant kurių buvo adresas) išlydintys draugai per apsirikimą įdėjo ne į tą traukinį. Kuomet be savininko keliaujantys daiktai atsidūrė policijoje, Raila matyt jau Kaune buvo apklaustas, bet neaišku, kaip jis išsiteisino⁴⁰⁸. Vienas iš LKP vadovų Elijas Bilevičius, kuris tuo metu pagrindininkavo Panevėžyje, po penkių metų prisiminė,

⁴⁰³ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 98-102.

⁴⁰⁴ Bukauskienė T., Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.), Vilnius, 1993, p. 20.

⁴⁰⁵ Čepas R., Pažyma apie Broniaus Railos veiklą 1926-1934 m. 1977 02 21. Rankraštis // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9129.

⁴⁰⁶ Alfonso Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 75.

⁴⁰⁷ Čepas R., Pažyma apie Broniaus Railos veiklą 1926-1934 m.

⁴⁰⁸ Agentūrinis pranešimas. 1927 09 27 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 587, l. 32.

jog Raila iš ties dėl šio neapsižiūrėjimo buvo įkliuvęs, bet „tuomet aiškino, kad jis žvalgybai aiškino, kad lit[eraturā] ira jo ir ten buvo tik iš visų rūšių po vieną egzemp[liorių] ir kad jis, kaip inteligentas idomaujasi visokia lit[eraturā]. Žvalgiba todėl jį paleido“⁴⁰⁹.

1927/1928 mokslo metais Bronys Raila priklausė universiteto komunistų kuopelei, kuriai vadovavo Eugenijus Meškauskas. Pavasariop jo ambicijos ūgtelėjo. „Raila Centruui padavė prašymą, kad jam suteiktų kokią atsakomingesnę vietą prie raikomo arba prie Centro. Prašymas buvo apsvarstytas ir kol kas paliktas be pasekmių. Centras stebisi, kodėl Raila taip greit nori užimti atsakomingą vietą prie Centro, kai tuo tarpu dar nesusipėjo parodyti savo darbą kuopelėje. Raila savo prašymą motyvavo, kad jis yra gerai išstudijavęs komunistų partiją, daug turi energijos, pilnai išsilavinęs toj srityje ir žino, kad partijoj mažai yra atsakomingu veikėjų, kurie galėtų vadovauti partijoje, todėl ir prašė jam paskirti atsakomingą darbą. Svarstant jo prašymą buvo išsitarta, kad jis Centruui mažai dar tėra žinomas ir su tokiais paskyrimais reikia būti atsargiems“⁴¹⁰. Visa ši istorija skamba labai railiškai ir nemaža tikimybė, jog ji autentiška. Kompartijoje, kurioje nebuvo toleruojamos iniciatyvos iš apačios ir bet koks kopimas aukšтын turėjo būti užsitarnautas, tokia arogancija ir nesusivokimas negalėjo praeiti nepastebėti. Juk Bronys Raila prašėsi nei daugiau nei mažiau, o į LKP CK sekretoriatą. Todėl neturėtų stebinti jo išnykimas iš komjaunimo gretų. Galima tik klausti, kodėl Z. Angarietis, vėliau fiksavęs kiekvieną trečiafrontininkų biografinę detalę, apie šį epizodą niekada neužsiminė.

Kaune Bronys Raila įsijungė į Literatų būrelio veiklą Humanitariniame fakultete ir susidraugavo su Antanu Venclova. Abu jie „išsiskirdavo ir išdidoka laikysena, ir ekspresionistinėmis, gana trankiomis ir nelabai dar savarankiškomis eilėmis“⁴¹¹. Venclova tuo metu judėjo link realizmo, Raila gi buvo aršus avangardistinės stilištos grynėjas. Jis spausdinosi „Socialdemokrate“, „Aušrinėje“, „Žaizdre“, „Kultūroje“, „Naujajame žodyje“ ir vertė grožinius kūrinius iš vokiečių kalbos. Taip pat paskelbė vieną eilėraščių paskutiniame „Keturių vėjų“ numeryje ir to pakako, jog įžengtų į Humanitarinio fakulteto poetų Olimpą. „Progresyvioji“ tematika Railos poezijoje ir prozoje maišėsi su, anot juo nusiviliančiu Kosto Korsako, „miesčioniškumu priešvinkusiais dalykais“⁴¹².

Railą su Venclovą vienijo polinkis į bohemišką gyvenenos stilių. Jis tik labiau nei Venclova mėgo pabrėžti bendravimo, pagardinto dideliais alkoholio kiekiais, katarsiškumą. Skirtingai, nei Antanui, pinigų jam netrūkdavo: „per visą gimnazijos ir universiteto laiką užten-

⁴⁰⁹ Elijo Bilevičiaus-Sarino pastabos apie padėtį Lietuvos kompartijoje. [1932 m. gegužė] // LYA, f. 77, ap.28, b. 1058, l. 126.

⁴¹⁰ Citata iš: Čepas R., Pažyma apie Broniaus Railos veiklą 1926-1934 m. Rankraštyje nuoroda į originalą – Lietuvos TSR CVA, f. 438, ap. 2, b. 71, l. 7.

⁴¹¹ Korsakienė H., Žalio gluosnio užuoglaudoje // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, Vilnius, 1988, p. 60.

⁴¹² K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 07 27 // Literatūra ir kalba, t. 25: Kostas Korsakas, Vilnius, 1995, p. 147. Taip įvertinta: Raila B., Naktis ir dvi dienos: (Apyaksa) // Naujas žodis, 1929 06 07, p.2-5; 07 05, p. 3-6; 07 15, p. 2-5; 08 05, p. 2-5.

kamai gerai tėvų buvau išlaikomas⁴¹³, ko Venclova pavydėjo net rašydamas atsiminimus. Išlikę „vasariniai“ Broniaus Railos laišakai iš gimtojo Plaučiškių kaimo leidžia žvilgtelėti sąmoningai konstruojamą pasimėgavimą nerūpestingu gyvenimu. 1928 m. vasarą Bronys skundėsi, jog „kai sugrįžau namo, tai visas dienas buvau girtas. Kaip žinai, važiauvau į vestuves. Tat vestuvėse išbuvau lygiai 5 dienas. Gėriau velniškai daug, o surūčiau į dieną nemažiau 100 papirosų. Vestuvėse ir šiaip jau buvo neprasta ir užvalgai gerai ir sušoki, ir svarbiausia, kad kūnui yra neblogų pramogų“⁴¹⁴. Kaip ir Venclova, jis išvažiuodavo vasaroti apsikroves knygomis ir pasiryžęs rašyti. Savidisciplina kartais įgrisdavo ir Bronys pasinerdavo į kaimiškų džiaugsmų glėbį: „man didelis vargas, kad ir pradėtos rašyti apyilgės apysakos negaliu užbaigti. Mat, pas mus ūkininkai jau išsikūlė javus ir visi prisidirbo alaus. Taigi taip pradėjau girtuokliauti, kad viršija ir Miuncheno dienas. Kartais dorai negaliu kelių naktų išmiegoti ir esu be perstojo girtas. Nuo praėjusio sekmadienio, kai Rozalime buvo dideli atlaidai, tai tik vakar ir šiandien esu kiek blaivesnis, galiu skaityti ir laiškus rašyti bei kai ką nurašinėti“⁴¹⁵. Minimomis Miuncheno dienos – tai Balio Sruogos vadovaujamos ekskursijos kelionė po Italiją, Austriją ir Vokietiją 1929 m. liepos–rugpjūčio mėn. Bent jau dalis humanitarų kompanijos šiame mieste leido sau netaupydami nuplauti kelionės dulkes. Vėliau Bronys kelis kartus ragino Antaną, šiam rašant korespondencijas apie kelionę, nenutylėti šėlsmingos jos atmosferos.

Grūdinantį „Miuncheno patirties“ efektą Bronys taip pat pagyrūniškai suskubo aprašyti draugui. Dėl jo sodrumo leisiu sau pacituoti visą fragmentą. „Kai tu išvažiavai į Karmėlavą, aš palikau Kaune. Čia susitikau su švedų poetu Henry Parland. Jis tarnauja Kaune suomių atstovybėj. Parland, Tilvytis, Gricius, Gerutis ir aš pradėjom gerti vakare. Išskyrus Parlandą, visi taip nusigėrė, kad vos, kaip lavonai, begrįžo namo. Aš buvau girtas už visus mažiausia, nors gėriau lygiai ir džiaugiuos, kad kelionėj, mat, buvau pripratęs. Tai aš visą naktį vedžiojau Parlandą po visas Kauno landynes, viešbučius, nakvojau vienam purvinam „hotelyje“. Rytą nuvykau pas Blazą (mes, žinoma, visą naktį nebuvom nė akių sudėję!) ir vėl visą dieną be perstojo gėrėm. Blazas labai smarkiai nusigėrė, Parlandas nusigėrė ligi sąmonės netekimo, o aš – ne! Garbės žodis. Tiesą sakant buvau girtas, bet visgi parvedžiau Parlandą namo ir palikau ant kiemo gulintį“⁴¹⁶. Po pusantro mėnesio Antanas Venclova ir Bronys Raila apsigyveno pas žurnalistiką universitete studijuojantį, bet ir poeziją rašantį Henriką Blazą (1904–1965); tuomet jis redagavo satyrinį žurnalą „Vapsva“, kurį administravo Jonas Šimkus. Identiškų polinkių jaunųjų rašytojų brolystė tarp bendrų sienų truko metus.

⁴¹³ Raila B., Kodėl antraip, p. 157.

⁴¹⁴ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1928 06 30 // LLTI, f. 1, b. 4623.

⁴¹⁵ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 20 // LLTI, f. 1, b. 4623.

⁴¹⁶ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 08 28 // LLTI, f. 1, b. 4623

7. Petras Cvirka

Petras Cvirka yra susilaukęs nuideologizuotos Petro Braženo biografijos (1998), kurioje, remiantis daugiausia *Atsiminimų apie Petrą Cvirką* (1969) medžiaga, pateikiama plati „ankstyvojo“ laikotarpio interpretacija. Minėtame atsiminimų rinkinyje konstruota heroizuota klasiko figūra. Visgi vienas kitas į monumentalaus vaizdinio rėmus netelpantis prasitarimas leidžia pastebėti atsimenančiųjų savicenzūros pėdsakus. Telioka jautriau (šaltinotyrynės kritikos prasme) įsiskaityti į šiuos liudijimus ir, sekant empatijos persunkta P. Braženo pasakojimo linija, pasiūlyti keletą savos interpretacijos štrichų.

gimė 1909 m. kovo 25 d. Klanguose, netoli Veliuonos, penkių vaikų susilaukusių vidutinių ūkininkų Kazimiero ir Marijos šeimoje. 1921 m. mirė tėvas ir mama, likusi su penkiais vaikais, ištekėjo už pagyvenusio ūkininko Jurgio Račkaičio. Ji nusprendė, jog išsimokslinęs vyriausias sūnus bus parama šeimai ir 1922 m. išleido Petrą į Vilkijos progimnaziją. Patėvis nepalankiai žiūrėjo į Petro mokslus – ūkiui reikėjo rankų, o aprūpinti išūnį pinigais ir net padoriais rūbais nebuvo noro ar galimybių⁴¹⁷. Ir iš ties, Petro mokymąsi Vilkijos progimnazijoje pastoviai lydėjo skurdas. Namuose sukrapštytų pinigų pakakdavo mokesčiui už mokslą ir kambario Vilkijoje apmokėjimui, bet Petras dėvėjo sulopytus drabužius, avėjo medpadžiais, o žiemą – brezentiniais bateliais, apkljuotais guma. Cvirka dažnai pritrūkdavo pinigų maistui ir kurie mokytojai iš savo kišenės apmokėdavo jo skolas parduotuvėje⁴¹⁸.

Tokia diskretiška mokytojų parama gabiems mokiniams nebuvo retenybė, juolab, kad Petras pradėjo piešti, rašyti eilėraščius ir prozas vaizdelius, o korespondencijas siuntinėjo į septynis leidinius⁴¹⁹. Iš pradžių P. Cvirka buvo ateitininkas ir net kuopelės pirmininkas, bet trečiais mokslo metais įsijungė į bešalių (t.y. atsisakančių ideologiškai angažuotis) kuopelės veiklą⁴²⁰. Jo pasaulėžiūrą ypač paveikė mokytojas Vincas Petronis (1897–1981), kuris 1925 m. pavasarį dėl laisvamaniškų pažiūrų propagavimo buvo pašalintas iš Anykščių mokyklos ir gavo darbą Vilkijoje. Jis suaktyvino bešalių kuopelės (kuri buvo pavadinta kultūros būreliu) veiklą – kas dvi savaitės pradėjo vykti susirinkimai su referatų skaitymu, įsisteigė orkestrėlis ir vaidybos būrelis, o Petras Cvirka pradėjo leisti kuopelės laikraštį⁴²¹. Iš V. Petronio jis skolinosi

⁴¹⁷ Račkaitis G., Tokį prisimenu brolių Petrą // *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p. 63-64.

⁴¹⁸ Zavadskis L., Tarp ateitininkų ir ateistų // *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p. 110; Savickienė A., Ir alkanas būdavo smagus // *Ten pat*, p. 105.

⁴¹⁹ Braženas P., *Petras Cvirka*, p. 68.

⁴²⁰ Baublys S., [Atsiminimai] // *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p. 99-100.

⁴²¹ Butrimas P., *Petras Cvirka Vilkijos progimnazijoje* // *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p.103-104; Petronis V., Iš karto radome bendrą kalbą // *Ten pat*, p. 116-117.

kairuoliškos lektūros ir gal būt jos paveiktas 1926 m. gegužės 1 d. pasivaikščiojo po Vilkiją su raudonu kaspinu atlake, dėl ko buvo sulaikytas ir turėjo aiškintis nuovadoje⁴²².

Baiginėdamas progimnaziją Petras Cvirka nusprendė tapti dailininku. Skurdi būtis neleido jam įsigyti dažų, teptukų ir popieriaus, tad mokykloje piešdavo po pamokų⁴²³. Vincas Petronis kreipėsi į Feliciją Bortkevičienę dėl apgyvendinimo „Žiburėlyje“⁴²⁴ ir Petras įsikūrė ten beveik šešiams metams. 1926 m. rudenį jis pradėjo mokytis Meno mokykloje. Per trejetą metų jo mokyklinėje tapyboje atsirado savitais stiliaus požymiai⁴²⁵, bet palaipsniui potraukis dailei išblėso. Gal veikė skurdo faktorius – Cvirka vargiai galėjo sau leisti pirkti reikalingas medžiagas. Jis vis rečiau pradėjo lankyti užsiėmimus, o 1930 m., baigęs keturis kursus, formaliai iš mokyklos išstojo. Meno mokykloje Petras užmezgė draugystę su grafikai Stepu Žuku ir Telesforu Kulakausku. Į studentų atmintį ši trijulė įstrigo kaip aštraliežuviai: „jie balsiai šnekėdavo, rankomis mostaguodavo, juokdavosi. Pasakodami stengdavosi viens kitą perrėkti. O neduok dieve atkreipsi jų dėmesį į save... Pražuvęs!.. Ir visų baisiausias Petras Cvirka“⁴²⁶. Taip pat užsimezgė draugystė su jau Paryžiuje studijų paragauti spėjusiu ir tarptautinėse parodose dalyvaujančiu skulptoriumi Juozu Mikėnu. Venclova vėliau prisimins, jog būsimų trečiafrontininkų pažintys su Meno mokyklos moksleiviais mezgėsi daugiausia per Cvirką⁴²⁷.

Artimiems draugams išiminė jo skurdas: „per rudens ir pavasario purvus ir žiemos šalčius vaikščioja visiškai nuplyšusiais, vandens ir sniego pilnais batais, be kojinių, be apatinių drabužių“⁴²⁸. Visa tai maskavo Meno mokyklos studento povyza. Petras „vaikščiojo languotu šaliku apsimuturiavęs kaklą, vilkėjo rudu švarku kiaura alkūne; kelnės kitokios medžiagos, rankos sugrūstos į kišenes“ – 1928 metų realijas prisiminė Irena Trečiokaitė⁴²⁹. Maskavo, bet tik dalinai, nes skurdesni studentai nelabai galėjo tilpti į šios mokyklos „uniformų“ rėmus. Anot Pulgio Andriušio, „daugis meno mokyklos auklėtinių, atsiribodami nuo mirtingųjų, rengėsi savotiškai, ryšėjo pakaklėse juodos medžiagos gumulus, mašastinius švarkus apvedžiotais kraštais, želdėsi tirštas žandenas, tai mūvėjo dryžuotas kelnės, maukšlinosi plačiabrylėmis skrybėlėmis“⁴³⁰.

„Žiburėlio“ bendrabučio ir studijų kasdienybė Petrą Cvirką suartino su Pulgiu Andriūšiu. Atsiminimuose *Septinton įleidus* Andriušis vaizdingai užsiminė apie Žaliakalnio menininkų vakarus. Daugiau nei tikėtina, jog Cvirka kartais buvo naktinis svečias menininkų dirbtuvėse.

⁴²² Makarevičius A., Prie bendro stalo // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 96.

⁴²³ Baublys S., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p.100.

⁴²⁴ Petronis V., Iš karto radome bendrą kalbą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p.118.

⁴²⁵ Vaineikytė L., Mindažiom tuos pačius laiptus // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 150.

⁴²⁶ Motuza Boleslovas, Kolonų pavėsyje // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 129.

⁴²⁷ Venclova A., Keli susitikimai // Stepas Žukas, p. 77.

⁴²⁸ Venclova A., Iš atsiminimų apie Petrą Cvirką // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 574.

⁴²⁹ Trečiokaitė-Žebenkienė I., Keletas praeities eskizų // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 152

⁴³⁰ Andriušis P., Rinkiniai raštai, t. 1, p. 108.

Skurdas netrukė gyventi nerūpestingą bedarbio gyvenimą, nes poeto ir aštrialiežuvio talentas atverdavo sugėrovų pinigines. Abu jie stengėsi prasimanyti pinigų, nes „meno mokykla buvo iškaštinga: braižybos, piešimo popierius, dažai, anglis, tušia. Tad su P. Cvirka buvom sudarę lyg ir spaudos sindikatą: iš užsieninių laikraščių versdavom įvairenybes, anekdotus, be to, su poetu E. Skliaru, kuris kasdien klausydavo per radiją politinius pranešimus ir juos rusiškai pasižymėdavo, susitarėm tas žinias versti lietuviškai ir jas pardavinėti dienraščiai „Rytui“. Spaudos įvairenybių parūpindavom ir „Liet[uvos] aidui“, kartais sumedžiodavom apysaką (ėjo toks įdomus esperantiškas žurnalas Budapešte „Literatūra Mondo“). P. Cvirka pataisydavo mano vertimus ir honorarą dalydavomės pusiau. Drauge su juo išvertėm J. Dorgeles garsų karo romaną „Medinius kryžius“ ir C. Ferrere japonų karo romaną „Mūšis“⁴³¹. Nei vienas, nei kitas dar pakankamai nemokėdami prancūzų kalbos, naudojomės rusiškomis versijomis, tačiau pažymėdami, jog vertėm iš originalo“⁴³².

Šis fragmentas reikalauja komentaro. Rusų kalbą mokytis Petrą Cvirką paskatino Vincas Petronis, bet Vilkijoje jis nespėjo jos išmokyti⁴³³. Kaune jam tapo aišku, jog be rusų kalbos neišsiversti, tad toliau mokėsi ją savarankiškai ir pradėjo skaityti rusų literatūros klasiką. Ji taip pat tapo įrankiu pažinti Vakarų literatūrą⁴³⁴. Prancūzų kalbos jis tuomet nemokėjo. Pulgio Andriušio atsiminimuose nėra datų ir nežinia kada Cvirka užsiiminėjo nepasirašytų korespondencijų gamyba. „Oficialiojoje“ P. Cvirkos bibliografijoje minimos kompiliacijos nefiksujamos. Pagal ją matyti, jog Cvirka metė rašyti korespondencijas 1928 metais⁴³⁵, bet Andriušio atsiminimai leidžia išblukinti šią datą. Svarbu ir kita – rašyta į dešiniąją spaudą, o tai liudija autorių abejingumą kairiųjų rašytojų etikos kodeksui. Pastebėtina, jog Cvirka savo poeziją ir prozą spausdino amerikietiškoje spaudoje – „Vienybėje“ ir „Tėvynėje“, kurias žvelgiant iš Kauno sunku buvo klasifikuoti kairės-dešinės skalėje. Cvirka niekur nedirbo ir neturėjo pastovių pajamų, kuo išsiskyrė iš kitų būsimų trečiafrontininkų ir galėjo pragyventi tik už menkus spaudos honorarus. Tai jį darė išskirtinai neatsparų pagundai spausdintis nebojant ideologinių užsiangažavimų. Be to, nėra aiškių liudijimų, jog iki 1931 m. vasaros Petras Cvirka būtų turėjęs reflektuojamas politines pažiūras.

1928 m. lapkričio pabaigoje pasirodė pirmoji Petro Cvirkos eilėraščių knyga *Pirmosios mišios*. Jonas Šimkus savo dienoraštyje didžiavosi turėjęs didelės įtakos jos pasirodymui:

⁴³¹ Dorgelės Roland, *Mediniai kryžiai* : did.[žiojo] karo romanas; vertė P. Andriusevičius ir P. Cvirka, Kaunas: "Sakalo" b- vė, 1931; Ferrere Claude, *Mūšis* = (La bataille): romanas iš 1904 m. rusų-japonų karo; vertė C. ir A., Kaunas: Spaudos fondas, 1934.

⁴³² Andriušis P., *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 73.

⁴³³ Petronis V., *Iš karto radome bendrą kalbą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p. 115.

⁴³⁴ Šimkus J., Petras Cvirka „Žiburėlio“ bendrabutyje // *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, p. 141; Venclova A., *Iš atsiminimų apie Petrą Cvirką // Ten pat*, p. 567.

⁴³⁵ Korespondencijų sąrašas: Vilnonytė V., Lukošūnas A., Petras Cvirka. Bibliografija (1924-1970), p. Vilnius, 1974, 127-151.

„užvardis liko toks pats, kokią aš daviau, būtent „Pirmosios mišios“. Ir vieną eilėraščių pagal mano užvardį („Mišios, kurias aš pats laikau“) dar parašė. Visus eilėraščius peržiūrėjau ir kur jau labai ko nors trūko – taisiau. Tenka su Cvirka kartais susiimti, kai jis savo paklydimu atsispyręs laikosi. Bet nieko. Vis tiek įveiksiu. Jis didelėję mano įtakoj⁴³⁶. Visgi jis nutylėjo savo brolio Petro kiauylystę – šis bendrabučio valgykloje perskaitė iš po Cvirkos pagalvės ištrauktą dar tik įsivaizduojamos knygos rankraštį ir tuo iki ašarų įskaudino poetą. Knygelės išleidimui pinigų Cvirka neturėjo, tad jam pagelbėjo trys bendrabučio bičiuliai, kurie sumetė reikiamą sumą – apie 400 litų. *Pirmosios mišios* be problemų praslinko pro cenzūrą, buvo išspausdintos, bet prieš pradėdant platinti netikėtai uždraustos. Kažkam iš Kauno arkivyskupijos kurijos užkliuvo Jono Burbos pieštas viršelis, kuriame išvelgtos antiklerikalizmo apraiškos. Tiražas nebuvo sunaikintas, o gal sunaikinta tik jo dalis. Į draudimą rimtai nebuvo žiūrima, nes vėliau *Pirmosios mišios* buvo galima laisvai nusipirkti⁴³⁷. Visgi 1928 m. gruodyje įvyko tai, ko Cvirka reikėjo – jis įžengė į literatūros lauką iš karto užsidėdamas tamsybės jėgų aukos aureolę. Iki tol Cvirkos eilėraščiai Lietuvoje buvo nežinomi, nes spausdinti JAV lietuvių spaudoje. Padėtis beveik nepasikeitė ir 1929 m. – absoliuti dauguma jo poezijos ir prozos kūrinių paskelbta „Vienybėje“ ir „Tėvynėje“.

8. Kostas Korsakas

Kostas Korsakas gimė 1909 m. spalio 5 d. geležinkeliečio šeimoje Pašvitinio miestelyje, bet vaikystę praleido Rygoje, kur jo tėvas buvo gavęs darbą. Tėvas karo metais buvo mobilizuotas į carinę kariuomenę, o motina, prispausta vargo, 1918 m. apsisprendė grįžti į Pašvitinį⁴³⁸. Kostas 1922–1925 m. mokėsi Joniškio progimnazijoje, kur kuri laiką gal būt buvo ateitininkas⁴³⁹. Būdamas keturiolikos, pradėjo rašyti publicistinius straipsnius, o dar po metų jau dalyvaudavo spaudos polemikose⁴⁴⁰. Korsakas 1925–1928 m. mokėsi Šiaulių gimnazijoje ir reiškėsi kaip kairiosios pakraipos literatūros kritikas. Daugiausia rašė į Šiauliuose leidžiamą „Kultūros“ žurnalą. „Kultūros“ redaktorius Pelikšas Bugailiškis (1883–1965) dėl menkų finansų stokojo profesionalių kritikų ir recenzentų, tad ieškojo „pigėsių“ kandidatūrų. Pirmiausia jis įdarbino ir finansiškai rėmė Lietuvos universiteto studentą Praną Ancevičių, kuris pasišovė vesti literatus „iš salionų į plačias minias“⁴⁴¹ ir Kaune pradėjo redaguoti „Kultūros“ literatūros skyrių

⁴³⁶ Šimkus J., Dienoraštis. 1928 10 21 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 98.

⁴³⁷ Plačiau žr.: Galinis V., Paaiškinimai / Cvirka P., Raštai, t. 5, Vilnius, 1985, p. 455-457; Bražėnas P., Petras Cvirka, p. 79-81.

⁴³⁸ Lipskis S., Kostas Korsakas. Gyvenimo ir kūrybos apybraiža, Vilnius, 1989, p. 8-9.

⁴³⁹ Jakštas A., Policijos laikraštį paskaičius // Vienybė, 1928 10 12, nr. 42, p. 329-330.

⁴⁴⁰ Petrauskienė V., Ubeikaitė A., Kostas Korsakas. Literatūros rodyklė, Vilnius, 1979, p. 60-61.

⁴⁴¹ P. Ancevičiaus laiškas [b. d.] P. Bugailiškui. Cituojama: Gudatis L., Permainų vėjai, p. 248.

bei subūrė „plunksnos darbininkų būrelį“ žurnalui remmti. Dėl savo radikalių vertinimų jis atimdavo „įvertintiems“ rašytojams norą publikuotis žurnalo puslapiuose. Pranas Ancevičius 1926–1927 m. buvo žurnalo „vartų saugotojas“ ir bent kartą buvo atmetęs Kosto Korsako straipsnį⁴⁴². Apskritai Korsakas iki 1927 m. pabaigos spausdino daugiausia kompiliacinio pobūdžio straipsnius. Po 1927 m. rugsėjo Tauragės pučo P. Ancevičius buvo trumpam areštuotas, bet paleistas emigravo į Rygą. P. Bugailiškis tuomet atsilaisvinsią literatūrinio skyriaus redaktorius vietą atidavo Kostui Korsakui.

Tuo metu, anot paties Korsako, „buvo išspausdinti kai kurie mano rašiniai, turį jau šiokių tokių savitumo žymių“⁴⁴³. Šios žymės atsiskleidė jo straipsnių cikle *Literatūros laukuose (kritikos pastabos)*, skelbtame 1927 m. žiemą ir 1928 m. pavasarį. Jame marksistinės literatūrinės kritikos normos buvo pritaikytos analizuojant lietuvių literatūros naujienas. Tai netrukus buvo pastebėta – „Lietuvos aide“ literatūros kritikai netruko Korsaką apšaukti vienu iš proletarinės poezijos šauklių⁴⁴⁴. Korsaką „Žalios vėtros“ almanacho projektuotojai Boruta ir Venclova 1928 m. kovo mėn. įtraukė dalyvių gretas. Jis gi paskelbė jos reklamą „Kultūroje“⁴⁴⁵. Birželio 27 d. Korsakas lankėsi III Kultūros kongrese Kaune, kurio metu susipažino su Jonu Šimkumi⁴⁴⁶. Jie tuoj pat užmezgė intensyvią korespondenciją ir Šimkus tapo vienintele jungtimi, palaipsniui atvedusia Korsaką į trečiafrontininkų gretas. Žlugus „Žalios vėtros“ projektui (apie kurį IV. 3), Korsakas išsitarė abejojęs jo sėkme, nes numatyti jo dalyviai buvę perdėm marga minia. Jo vizijose literatūrinį gyvenimą atgaivinti galinčios tik ryškiai idėjiškos grupės, kuriose nebūtų sureikšminama ištikimybė avangardistinėms stilistikoms⁴⁴⁷. Korsakas iš kalėjimo sekė „progresyviųjų“ rašytojų raišką ir neslėpė nusivylimo: „Venclova, Raila ir kiti toj vėtroj neišsilaiko. Jie linksta. Ir linksta tiesiog balon. Sutapimas su nusibankrutijusiais keturvėjininkais, pasidavimas reklamai, noras greitai išgarsėti – štai jų žymė“⁴⁴⁸.

Poperversminė atmosfera įtakojo jaunuolio radikalėjimą – Korsakas dalyvavo steigiant pagrindinį moksleivių būrelį Šiaulių gimnazijoje. Būrelio veikla iš pradžių greičiausiai apsiriboję marksistine savišvieta, bet būta ir išstojimų spaudoje. Pvz. 1928 m. sausio 8 d. ši moksleivių grupelė parašė atsišaukimą į Lietuvos rašytojus, kuriame protestavo prieš „Kultūros“ bendrovės leidinių šalinimą iš bibliotekų ir cenzūrą bei kvietė rašytojus paskelbti boikotą visai

⁴⁴² Gudaitis L., *Permainų vėjai*, p. 248-250.

⁴⁴³ Korsakas K., *Autobiografinė mozaika // Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius, 1957, p. 240.

⁴⁴⁴ Dėl kai kurių kritikų / Dilgė // *Lietuvos aidas*, 1928 02 11, p. 2-3; *Proletarų poezijos šaukliai // Lietuvos aidas*, 1928 04 30, p. 2-3.

⁴⁴⁵ *Netrukus pasirodys... // Kultūra*, 1928, nr. 4, p. 193

⁴⁴⁶ Šimkus J., *Dienoraštis*. 1928 06 27 // *Raštai*, t. 5: *Apie žmones, įvykius ir save*, p. 95.

⁴⁴⁷ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 06 07 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 118.

⁴⁴⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 12 23 // *Literatūra ir kalba*, t. 25, p. 128.

fašistinei spaudai, o laikraščių redakcijas streikuoti. Atsisaukimas tuoj pat pasirodė Vilniuje leidžiamame plečkaitininkų žurnale „Pirmyn“⁴⁴⁹.

Būrelis palaikė ryšius su komunistiniu pagrindžiu⁴⁵⁰, bet lieka neaiškumų ar jo nariai buvo priimti į komjaunimą. Pats Korsakas vėliau tai neigė⁴⁵¹, gi Lietuvos komunistų partijos vadovai tuo metu neabejojo Korsako buvimu komjaunimo gretose⁴⁵². Paliekant nuošalyje atsakymą į šį klausimą, pabrėžtinas Korsako pastangos debiutuoti komunistinėje spaudoje – jis 1928 m. liepos mėn. jau buvo paruošęs straipsnį *Šiaulių socialdemokratų bankrotas*, kuris turėjo pasirodyti Karaliaučiuje leidžiamame LKP žurnale „Balsas“. Šiame straipsnyje tarp kita ko autorius nukirtinėjės ryšius su savo globėju P. Bugailiškiu. Neaišku, ar arešto metu šis straipsnis jau buvo išsiųstas į „Balso“ redakciją. Kaip ten bebūtų, žurnale jis nepasirodė. Visgi K. Korsakas tuo metu nebuvo tiek „švarus“, kiek reikalavo tuometinės kompartijos direktyvos – jis vis dar bendradarbiavo „Kultūroje“, tuo tarpu pasukusiems į komunistinės veiklos kelią buvo griežtai draudžiama bendradarbiauti nekomunistinėje spaudoje.

1928 m. liepos 9 d. Korsakas kartu su kitais penkiais „komsomolcais“ (kaip šią grupę vadino to meto spauda) buvo areštuotas, jo bute rasta draudžiamos literatūros ir įtartino susirašinėjimo. Pas vieną iš areštuotųjų rastas minėtas Korsako straipsnis⁴⁵³. Devyniolikmečio kritiko, kuris buvo pagarsėjęs kaip kairysis, bet ne komunistinės pakraipos, veikėjas, areštas sukėlė nedidelę sensaciją. Jaunąją kritiką viešai užstojo tik Adomas Jakštas, pasipiktinęs, jog Korsaką viešoji nuomonė teisia pirma laiko. Jis paragino katalikišką visuomenę padėti Korsakui, priminė jo, kaip paauglio, ateitininkišką praeitį ir už tokį finalą atsakomybę suvertė terpei, į kurią šis papuoles⁴⁵⁴. Vėliau, 1930 m. trečiafrontininkams renkant parašus dėl K. Korsako paleidimo iš kalėjimo, Jakštas nedvejodamas po juo pasirašė⁴⁵⁵.

Kol buvo formuojama pirmoji „Spartako“ grupės byla, Kostas Korsakas Šiaulių kalėjime pusę metų laukė teismo proceso. Apie jo ir kompartijos vadovybės santykius kalėjime plačiau rašysiu žemiau (V. 5), dabar paliesiu kalėjimo ir kūrybos sąlygų temą. Praėjus pusantro mėnesio po arešto jis beveik džiaugėsi naujomis sąlygomis: „aš dabar ligi kaklo turiu užsieninės literatūros. Skaitau klasikus: Tolstojų, Dostojevskį, Merežkovskį, naujovininkus – Erenburgą, Seifuliną. Studijuoju Plechanovą, Fričę, Koganą ir net... patį Marksą!“ – rašė jis Jonui

⁴⁴⁹ Priešfašistinės kovos fronte. Žodis Lietuvos literatams // Pirmyn, 1928 02 29, nr. 2, p. 6-7.

⁴⁵⁰ Korsakas K., Autobiografinė mozaika, p. 241

⁴⁵¹ Korsakienė H., Namas, kuriame gyvenome, Vilnius, 1991, p. 35.

⁴⁵² Pvz. žr. Angarietis Z., Kai kurie „Trečio fronto“ šulai. [1931 m. pradžia] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 196; Z. Angariečio pavedimu parengta žinutė apie K. Korsaką, 1938 02 19 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 1.

⁴⁵³ Likviduotas didelis komunistų partijos sandėlis Šiauliuose // Policija, 1928, nr.6-7, p. 28-29; perspausdinta pavadinimu: Didžiulė komunistų partijos likvidacija Šiauliuose // Momentas, 1928 07 15, p. 2.

⁴⁵⁴ Jakštas A., Policijos laikraštį paskaičius // Vienybė, 1928 10 12, nr. 42, p. 329-330.

⁴⁵⁵ Venclova A., Keli štrichai Tumo portretui // Kultūra, 1933, nr. 5/6, p. 296.

Šimkui⁴⁵⁶. Taigi, nei gimnazistinis lavinimosi ritmas, nei lektūros pasaulėžiūrinė pakraipa nenukentėjo. Kalėjime Korsakas daugiausia skaitė rusiškai ir išmoko vokiškai.

Teisme 1929 m. sausio 17 d. Kostas Korsakas laikėsi bravūriškai – imitavo drąsą ir linksmumą, kartu su kitais teisiamaisiais užgauliojo teismą. Buvo nuteistas keturiems metams sunkių darbų kalėjimo⁴⁵⁷. 1929 m. kovo–rugsėjo mėn. jis kalėjo Kauno sunkių darbų kalėjime, bendrojoje kameroje, kurioje vienu metu gyvendavo virš dvidešimt kalinių. Tiesa, dauguma studentai, tad ši kamera, kaip jau minėta, buvo praminta „inteligentų kamera“. Korsakas rašė, bet didesnio susikaupimo reikalaujanti kūryba ten nebuvo lengvas dalykas – „čia šaukia, baras, juokias, dainuoja, ritasi, šnekas, žodžiu, tikra talkučkė“ – skundėsi jis Jonui Šimkui⁴⁵⁸. „Spartako“ byla buvo atnaujinta 1929 m. vasarą, K. Korsakui iškelti nauji kaltinimai. Jis buvo išteisintas, bet išgyveno stiprų psichologinį ar dvasinį sukrėtimą – J. Šimkui prasitarė praradęs dvasinę pusiausvyrą ir negalįs rašyti⁴⁵⁹. Beje, jis trumpam atsidūrė vienoje kameroje su ką tik pasodintu Vytautu Montvila ir nusivylė jo „neatvirumu“⁴⁶⁰. Kitaip susiklostė santykiai su Kaziu Jakubėnu – „aš su juo jau gerai susidraugavau. Tokios menkos išvaizdos vyriukas! Dievuliau, kai pamanai, kad jam skirta 10 metų. Jis ir pusės to neišlaikys“⁴⁶¹.

1929 m. gruodyje jis Šiaulių kalėjime gavo vienutę, kas sudarė geras sąlygas ilgais vakarais atsidėti kūrybai. Jis taip nupasakojo pasikeitusias sąlygas: „pas mus darbo diena prasideda gana anksti — šešiomis. Tada būna patikrinimas ir turi stovėti ant kojų. <...> Po pusryčių einam pasivaikščirot. Taip kokią valandą. Laikas ne per ilgiausias, bet ir ne trumpas. Grįžus iš pasivaikščiojimo, nebe labai ką ilgesnio gali nusitverti, nes tuoj pietai. Netrukus po pietų vėl syki duoda kavą ir dažniausiai atneša paštą. Tada prasideda laikraščių skaitymas. <...> Taigi tokias krūvas popieriaus kol perskleidi – žiūrėk, jau ir vakarienė. Vadinasi, viena dienele kaip ir prašvilpus. Prasideda vakaras — prasideda rimtasis darbas. Sėdi, užsidegi lempą (prie vienos elektros kiek per tamsu!) ir kerti iki kokios dvyliktos ar pirmos“⁴⁶².

9. Stepas Žukas ir kiti dailininkai

Stepas Žukas gimė 1904 m. spalio 18 d. samdinio Adolfo šeimoje Dubelių kaime, netoli Alantos. Tėvai sukrapštė pinigų sūnaus pradžios mokslams Rygoje. Prasidėjus karui, Žukai įsikūrė Vitebske, kur Stepas metus mokėsi vietinėje gimnazijoje, bet dėl skurdo turėjo mokslu mesti. 1917 m. šeima numigravo į Harbiną, kur gyveno jų giminaičiai. Įsikurti nepavyko ir

⁴⁵⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 08 26 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 122.

⁴⁵⁷ Komunistų teismas // Šiaurietis, 1929 01 29, p. 1.

⁴⁵⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 12 29 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 167.

⁴⁵⁹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 08 17 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 149.

⁴⁶⁰ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 09 29 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 152.

⁴⁶¹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 07 27 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 148.

⁴⁶² K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 01 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 171.

likimas tais pat metais nubloškė juos į Irkutską. Ten Stepas baigė tris realinės gimnazijos klases. 1921 m. rudenį Žukai grįžo į Lietuvą ir įsikūrė Kaune⁴⁶³. Sibiro patirtys įsirėžė į Stepą sąmonę – iš ten jis parsivežė simpatiją rusų ir revoliucinei kultūrai.

Tuoju po grįžimo S. Žukas įstojo į kursus gimnazijos piešimo mokytojams rengti. 1922 m. pavasarį kursai buvo perorganizuoti į Meno mokyklą ir Stepas automatiškai tapo jos studentu. Pragyvenimui prasimanydavo dirbdamas Valstybės teatre dekoruotoju. Gyveno skurdžiai, turėjo padėti mamai, nes tėvas 1923 m. mirė⁴⁶⁴. Nuo 1923 m. rudens Stepas Žukas studijavo naujame Meno mokyklos pastate Italijos gatvėje, kuris menininkams tapo kultine ir egzotiška saviraiškos erdve, kurioje negaliojo skaudžiai juos veikusios rinkos taisyklės. Nuo 1926 m. jis kartu su Petru Tarabilda studijavo grafiką pas Adomą Galdiką. Grafikos tradicija Meno mokykloje skleidėsi stiprioje revoliucinių rusų raižinių įtakoje⁴⁶⁵ ir tai ypač atliepė Stepą paauglystės patirtims. Šios krypties studentai įgytus įgūdžius pritaikydavo kurdami karikatūras, kurių poreikis tuometinėje spaudoje buvo didelis. Be to, šis žanras ypač leido išreikšti politines ar visuomenines pažiūras. Stepas Žukas ypač susibičiuliavo su Petru Cvirka, buvo dažnas svečias „Žiburėlio“ bendrabutyje⁴⁶⁶.

1929 m. vasaryje Stepas Žukas dalyvavo plačiai nuskambėjusiam konflikte Meno mokykloje. Nuo 1924 m. rudens mokyklos direktoriumi buvo konservatyvių pažiūrų neslėpęs Kajetonas Sklėrius, pastoviai konfliktavęs su mokyklos įkūrėju Justinu Vienožinskiu. Šiomis įtampomis buvo persisėmę ne tik dėstytojai, bet ir moksleiviai, kurių dauguma buvo naujovių ir avangardizmo simpatikai. Kuomet Sklėrius atėmė iš Vienožinskio pamokas aukštesnėse klasėse, tai įelektrino atmosferą mokykloje ir studentai vasario 19 d. Čiurlionio galerijoje surengė mitingą, kuriame reikalavo atkurti ankstesnę tvarką. Stepas Žukas jame buvo vienas iš kalbėtojų⁴⁶⁷. Įtampa kaito toliau, nes direktorius reagavo įveldamas į šį konfliktą policiją. Kovo 18 d. mokiniai įsiveržė į mokyklą su kربولio rūgšties buteliais, akmenimis bei suspuvusiai kiaušiniams ir grąšino susidoroti su Sklėriumi. Vienuolika riaušininkų buvo areštuota, bet Stepas Žuko tarp jų nebuvo. Kovo 27 d. mokykla buvo uždaryta mėnesiui, o kuomet pradėjo veikti, joje nebuvo nei Sklėriaus, nei Vienožinskio⁴⁶⁸. Stepas Žukas 1929 m. pavasarį baigė Meno mokyklą ir tapo laisvuju menininku, pragyvenančiu iš darbo teatre ir karikatūrų honorarų.

Tarp areštuotųjų per 1929 m. kovo mėn. protestą buvo Petras Tarabilda. Jis gimė 1905 m. birželio 29 d. Jociūnų kaime netoli Raguvos smulkių ūkininkų Mykolo ir Petrės šeimoje. 1921–1925 m. Petras mokėsi Raguvos vidurinėje mokykloje, o po to – iki 1931 m. birželio Kauno

⁴⁶³ Dailininko Stepas Žuko trumpa autobiografija // Stepas Žukas, Vilnius, 1968, p. 7.

⁴⁶⁴ Motuza B., Apie jaunystę // Stepas Žukas, p. 28-29.

⁴⁶⁵ Mulevičiūtė J., Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918-1940, Kaunas, 2001, p. 179.

⁴⁶⁶ Šimkus J., Žiupsnelis atsiminimų // Stepas Žukas, p. 73.

⁴⁶⁷ Motuza B., Apie jaunystę // Stepas Žukas, p. 31-32.

⁴⁶⁸ Jankevičiūtė G., Dailė ir valstybė, p. 173-176.

Meno mokykloje. Joje susidraugavo su S. Žuku ir P. Cvirka. Nuo 1929 m. Tarabilda vertėsi dėstytojaudamas Kauno mokyklose. Kalbų mokėjimu neblizgėjo – gerai mokėjo tik rusų ir latvių kalbas⁴⁶⁹. Savo atsiminimuose Antanas Venclova tvirtino, jog „jis nemaža skaitė literatūros marksizmo klausimais, save laikė marksistu“ ir šiais klausimais leisdavosi „į ginčus su kiekvienu, kas tik netingėdavo klausyti“⁴⁷⁰.

Fulgencijus Andriusevičius gimė 1907 m. kovo 31 d. Gaidžių kaime, netoli Tauragnų Juozapo ir Pranciškos šeimoje. Šeimoje, prasimaitinančioje iš „septynių dešimtinių valako“ buvo penki vaikai. 1916–1918 m. Fulgencijus aplinkinių kaimų mokyklose ragavo pradžios mokslo (kuriose įpratė prie Pulgio vardo), o 1918–1923 m. mokėsi Utenos progimnazijoje. Pulgio tėvas buvo miręs, bet motina ryžosi išleisti apie rašytojavią svajojantį sūnų į mokslus Kaunan. Apsigyvenęs šv. Vincento a Paulo moksleivių bendrabutyje šalia Aleksoto tilto, kuriame „gulbės pieno testigo“, Pulgis įstojo į „Aušros“ gimnaziją. Gimnazija buvo iššūkis – „aušrokai daugumoj buvo bankininkų, aukštų valdininkų, daktarų ir advokatų sūneliai, mokėję vieną ar dvi svetimas kalbas, prisiskaitę rusiškų ar lenkiškų knygų, <...> vakarais lankė konservatorijas, meno mokyklas, dalyvavo operos chore, mokėsi vaidybos studijoje, eidavo kaip statistia į operos ir dramos spektaklius“⁴⁷¹. Iššūkis buvo priimtas ir Pulgis pradėjo išsiskirti esperanto mokėjimu bei įstojo į Meno mokyklą. „Aušroje“ mokslai nelabai sekėsi, tad vengiant linkti antrus metus, tad viduriniams mokslams baigti Pulgis pasirinko mokytojų profsąjungos suaugusiųjų gimnaziją, kurioje mokėsi 1925–1926 m. Vakarinės studijos privertė palikti Meno mokyklą.

1926 m. Pulgis įstojo studijuoti teisę į Lietuvos universitetą, bet greitai perėjo į Humanitarinių mokslų fakultetą. Tuo pačiu apsigyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje ir atnaujino mokslus Meno mokykloje. Pulgis atsiminimuose rašo, jog į „Žiburėlį“ iš katalikiško bendrabučio persikėlė dėl to, jog ten „persekiota laisva mintis“, nes „leista“ skaityti tik krikdemų „Rytą“⁴⁷². Universitete Andriusevičių ypač patraukė Balio Sruogos seminarai ir, pramokęs teatrožiūros, pradėjo rašyti recenzijas į „Lietuvos aidą“. Tuomet ir tapo Andriušiu. Tuo pat metu jis, kaip karikatūristas, mėgino dirbti „Lietuvos žiniose“. Kaip ir daugumai kuriančių studentų, Andriušiu tuomet buvo svetimi ideologiniai užsiangazavimai. Vengė taip pat pritapti prie ideologizuotų universiteto korporacijų, bet lankėsi kūrybiniuose rateliuose.

Liuda Vaineikytė gimė 1908 m. birželio 18 d. buvusio knygnešio ir gydytojo ir bajoraitės šeimoje Palangoje. Jos motina Stasė buvo kilusi iš smulkių žemaičių bajorų ir augdama

⁴⁶⁹ P. Tarabildos autobiografija. 1950 04 01 // LLMA, f. 289, ap. 3, b. 808, l. 5; P. Tarabildos kadru įskaitos asmens lapas. 1946 10 01 // Ten pat, l. 7-8.

⁴⁷⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 275, 276.

⁴⁷¹ Andriušis P., Rinkiniai raštai, t. 1, p. 54-55.

⁴⁷² Ten pat, p. 62-63.

nemokėjo lietuviškai; būdama šešiolikmetė prieš tėvo valią ištekėjo už 15 metų vyresnio kairiųjų įsitikinimų gydytojo Liudo ir išmoko žemaitiškai. Vaineikiai už nelegalią veiklą 1902–1904 metus praleido Sibiro tremtyje⁴⁷³. Autobiografijoje, rašytoje Maskvoje 1935 metais, Liuda plačiai aprašė šeimos karo ir pokario metų peripetijas. Prasidėjus karui Vaineikiai pasitraukė į Vidurinę Aziją, kur tėvas, kaip gydytojas, buvo kilnojamas iš vietos į vietą. Tik atsitiktinumo dėka išgyveno 1916 m. sukilimą, kurio metu plūstelėjo kolonistų žudynių banga. Bolševikų valdymo metu Stasė netgi įsidarbino čekiste, „bet neišlaikė“. Liudas buvo apkaltintas „sabotažu“, nes laiku nespėjo į lavono skrodimą. Galiausiai motina „apsirgo nostalgija“ ir veržėsi į Lietuvą; tėvo kurį laiką nenorėjo išleisti kaip specialisto ir kartu kaip įtartino inteligento. Liuda tuo tarpu daugiausia kalbėjo rusiškai ir kirgiziškai, „buvo labai kvaila, bet labai mėgo vaikščioti į kiną, žygiuoti su vaikiniais, dainuoti revoliucines dainas bei vakarones“⁴⁷⁴.

Į Palangą Vaineikiai sugrįžo 1921 m. Stasės tėvas (turėjęs dvarelį su 240 ha žemės) nenorėjo sugrįžėlių matyti ir vadino bolševikais. Liuda mini, jog tėvas priklausė valstiečių liaudinių partijai, o vėliau tapo „susitaikėliu“. Mama „audringiau keikia kapitalistinį režimą ir nepavargsta prisimindama SSSR“⁴⁷⁵. Savo kairiašias pažiūras Stasė Vaineikienė demonstruodavo viešai – pvz. Jonas Šimkus savo dienoraštyje užfiksavo, jog 1927 m. gegužės 1 d. visoje Palangoje tik ant Vaineikių namo buvo iškabinta tautinė vėliava⁴⁷⁶. Liuda Palangoje 1925 m. baigė progimnaziją, kurioje jautėsi nepritapusi; pirmais metais tėvai ją turėjo atsiimti iš mokyklos, nes iš visų dalykų gaudavo vienetus, o tikybos pamokos merginai kėlė šoką. Liuda 1925–1927 m. studijavo Klaipėdos gimnazijoje. Po to metus mokėsi tenykštėje muzikos mokykloje. 1928 m. išvažiavo į Kauną, kur vienu metu įstojo į Meno ir Muzikos mokyklas. Tuo tarpu Stasė Vaineikienė vėlokai ryžosi literatūrinei saviraiškai – 1931 m. šeimos lėšomis lėšomis išleisti *Palangos atsiminimai*, o vėliau sekė istoriniai romanai ir nauji atsiminimų tomai⁴⁷⁷.

Viena geriausių Liudos draugių Irena Trečiokaitė gimė 1909 m. spalio 28 d. Biržuose amatininko-mechaniko šeimoje. Tėvas padarė keletą mechanikos atradimų ir užtikrino šeimos finansinį saugumą. Irena 1922–1928 m. pavyzdingai mokėsi Biržų gimnazijoje ir po to įstojo į Meno mokyklą. Paraleliai studijavo teisę Lietuvos universitete⁴⁷⁸.

Boleslovas Motuza gimė 1910 m. gruodžio 24 d. Rygoje, kur jo tėvai Zigmas ir Kazimiera dirbo šepėčių fabrike. Po to apsigyventa Kupiškyje, kur tėvas dirbo laikrodininku. Motuzos

⁴⁷³ Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė. Lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etiudai, Kaunas, 1998, p. 60.

⁴⁷⁴ L. Vaineikytės autobiografija. [1935] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 11.

⁴⁷⁵ Ten pat, l. 12.

⁴⁷⁶ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 05 01 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 57.

⁴⁷⁷ Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 61-69.

⁴⁷⁸ I. Trečiokaitės atestato nuorašas. 1928 08 06 // LLMA, f. 61, ap. 4, b. 344, l. 2; I. Trečiokaitės autobiografija. 1966 12 27 // LYA, f. 3377, ap.46, l. 937, l. 3.

išgalėjo leisti vaikus į tenykštę progimnaziją, bet 1924 m. tėvas paliko šeimą ir Boleslovas vasaromis turėjo piemenauti, kad užsidirbti mokslo mokesčiui. 1928 m. Adomas baigė progimnaziją ir įgyvendino vaikystės svajonę – įstojo į Meno mokyklą⁴⁷⁹. Jo brolis Vladas taip pat išvažiavo į Kauną, kur įstojo į maliarių kursus.

Vytautas Mackevičius buvo jauniausias iš visos kompanijos – gimė 1911 m. sausio 14 d. Šiauliuose knygrišio šeimoje. 1926 m. jis įstojo į Šiaulių mokytojų seminariją, bet nusiųrė kiti polėkiai – po dviejų metų įsirašė į Kauno Meno mokyklos studentus⁴⁸⁰.

10. Romualdas Juknevičius

Romualdas Juknevičius yra susilaukęs Irenos Aleksaitės biografijos (1998), tad telieka sekti jos pasakojimo vingiais ir išryškinti rūpimus momentus. Romualdas, kaip Pranas Morkūnas ar Jonas Šimkus, gimė emigrantų Mykolo ir Jadvygos šeimoje 1906 m. kovo 18 d. Peterburge. Tėvas gal būt tuomet buvo verslininkas ar ekonomistas, laisvalaikiu vadovavęs Peterburgo lietuvių bažnytiniam chorui. Motinos, kuri buvo kilusi iš Latvijos lenkų, įtakoje šeimoje buvo kalbama lenkiškai, o vaikai lankė lenkišką mokyklą. Šią įtaką atsverdavo tėvo įsijungimas į lietuvių kultūrinių draugijų veiklą. Daugiakalbė atmosfera lėmė, jog Romualdas vėliau gerai mokėjo lenkų, rusų ir lietuvių kalbas⁴⁸¹. Bėgdami nuo revoliucinės sumaišties, Juknevičiai 1918 m. vasarą atsidūrė Vilniuje. Romualdas čia metus prasimokė II-oje berniukų gimnazijoje. Vilniui virtus kruvinų varžybų arena, Juknevičiai 1919 m. rudenį prisiglaudė ramesnėje Liepojoje, kur išgyveno pora metų. Gal būt šeimoje buvo išsisknijusios antinacionalistinės nuostatos, tad Juknevičių galėjo nevilioti tautine neapykanta persmelktos lietuvių ir lenkų valstybingumo vizijos ir jie bevelijo stebėti šį jų tapsmą iš šalies. Tik 1921 m. šeima apsisprendė įsikurti Kaune, kur tėvas įsidarbino ekonomistu Kauno prekybos departamente ir užtikrino finansinį saugumą. Tikriausiai ne be tėvo įtakos Romualdas 1921–1927 m. mokėsi Kauno aukštesniojoje komercijos mokykloje. Čia jis išitraukė į moksleivių saviveiklą ir pradėjo vaidinti. Dar mokydamasis komercijos mokykloje, Juknevičius 1926 m. rudenį pradėjo lankyti kai kurių dėstytojų paskaitas Lietuvos universitete.

Romualdo tėvas buvo pakankamai turtingas tam, kad išsiųsti sūnų studijuoti į Čikagą; beje, ten gyveno jo brolis, kas mažino sūnaus išmokslinimo našta. Romualdas įstojo į vieną iš koledžų, bet studijų nepradėjo. Vietoj to jis prisijungė prie JAV lietuvių kolonijose gastroliuojančių Valstybės teatro artistų. Pretekstas grįžti į Lietuvą buvo pablogėjusi mamos

⁴⁷⁹ B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 68.

⁴⁸⁰ V. Mackevičiaus autobiografija. 1944 11 10 // LLMA, f. 289, ap. 3, b. 749, l. 9.

⁴⁸¹ Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, Vilnius, 1998, p. 15.

sveikata⁴⁸². Grįžęs tęsė studijas universitete, kur, anot P. Andriušio, tarp masės ką tik buvusių kaimiečių išsiskyrė arogantiška laikysena, suglaistytu dabitiškumu, pabrėžtinu rusų kultūros pranašumo demonstravimu bei abuoju studentiškos bohemos praktikai⁴⁸³. Jis lankė Balio Sruogos teatro seminarą ir, anot I. Aleksaitės, „tyliai kaupė žinias, nenorėdamas būti pastebėtas“⁴⁸⁴. Čia jis suartėjo su Algirdu Jakševičiumi ir Juozu Grybausku. 1929 m. rudenį, kuomet ką tik iš Maskvos grįžęs Andrius Oleka-Žilinskas įsteigė savo kursą Kauno vaidybos mokykloje prie Valstybės teatro, didelė dalis Sruogos seminaro dalyvių, jų tarpe ir Juknevičius, sugužėjo ir ten⁴⁸⁵. Susiformavo *žilinskininkų* kompanija. A. Oleka-Žilinskas Lietuvos teatro erdvėje praktiškai pradėjo diegti Stanislavskio aktorių ugdymo metodus bei rusiškojo revoliucinio avangardo dvasią, kuo žavėjosi ir bent dalis jo mokinių. Jo teatralinės inovacijos bei „sąjunga“ su dramaturgu Baliu Sruoga tapo iššūkiu Lietuvos teatro erdvėje dominuojančiam režisieriaus Boriso Dauguviečio ir dramaturgo Petro Vaičiūno duetui.

11. Pasvarstymai apie radikalizacijos motyvus

Šiame skyriuje „ne marijampolietiškas“ biogramas išdėsdčiau tarsi linijine seka, vengdamas tiesmukų palyginimų ar perpynimų. Visgi pasirinkta tyrimo vizija reikalauja tarp dvidešimties biografinių linijų ieškoti bendrysių ar sugrupuotų skirtumų. Sąmoningai atsisakiau griežto prozopografinio priėjimo. Žemiau pateikiu lentelę, kurioje išryškinu keletą bruožų, apjungiančių ar atskiriančių pristatytus herojus.

⁴⁸² Ten pat, p. 10-13.

⁴⁸³ Ten pat, p. 12-13.

⁴⁸⁴ Ten pat, p. 14.

⁴⁸⁵ Ten pat.

	Kilę iš darbininkų ar amatininkų šeimų	Kilę iš ūkininkų šeimų	Kilę iš inteligentijos	Gimnazijoje sąlytis su katalikiškais	Studijos Meno mokykloje	Studijos Lietuvos universitete	Iki 1930 m. idalyvavę kairuoliškoje veikloje	Kalėjimo bausmės iki 1930 m.
Pulgis Andriušis (1907–1970)		+			+	+		
Kazys Boruta (1905–1965)		+		+		+	+	+
Petras Cvirka (1909–1947)		+		+	+			
Valys Drazdauskas (1906–1981)	+					+		
Kazys Jakubėnas (1908–1950)		+				+	+	+
Romualdas Juknevičius (1906–1963)			+			+		
Kostas Korsakas (1909–1986)	+			+		+	+	+
Mackevičius Vytautas (1911–1991)	+				+			
Vytautas Montvila (1902–1941)	+					+	+	+
Pranas Morkūnas (1900–1941)	+					+	+	
Boleslovas Motuza (1910–1991)	+				+			
Salomėja Nėris (1904–1945)		+		+		+		
Bronys Raila (1909–1997)		+				+	+	
Jonas Šimkus (1906–1965)	+			+				
Tarabilda Petras (1905–1977)		+			+			
Irena Trečiokaitė (1909–1985)	+				+	+		
Liuda Vaineikytė (1908–1997)			+		+			
Antanas Venclova (1906–1971)		+		+		+		
Stepas Žukas (1904–1946)	+				+			

Matyti, jog pusė herojų buvo kilę iš ūkininkų, o pusė – iš darbininkų ar amatininkų. Iš inteligentijos buvo du – R. Juknevičius ir L. Vaineikytė. Tik trys pažinojo vienas kitą nuo mokyklos suolo laikų, bet 1929–1930 m. absoliuti dauguma personažų buvo tarpusavyje pažįstami ar bičiuliausi. Visi, išskyrus J. Šimkų, studijavo aukštosiose Kauno mokyklose, o kai kurie rinkosi studijas dviejose iš karto (P. Andriušis, L. Vaineikytė, I. Trečiokaitė). Šeši studijų metais galėjo per daug nesirūpinti apie materialinius dalykus (V. Drazdauskas, S. Nėris, B. Raila, R. Juknevičius, L. Vaineikytė ir I. Trečiokaitė), o bent keturi amžininkams įsiminė kaip skurstantys (P. Cvirka, J. Šimkus, V. Montvila, S. Žukas).

Iš dvylikos literatų tik keturis galima priskirti literatūriniam avangardui (K. Boruta, B. Raila, P. Morkūnas ir A. Venclova), o likusius tenka laikyti nelinkusius į radikalias literatūrinės technikos naujoves. Jei žvilgtelėti į šią grupę iš bohemiškumo perspektyvos, tai išskirtini tik du ryškūs atvejai – A. Venclova ir B. Raila, bet tikėtina, jog dar keletas personažų audringa

jaunystė užfiksuotuose atminties pėdsakuose galėjo būti „sukilinta“. Railos ir Venclovos atvejais liudija simpatijų avangardo stilistikai avangardizmo ir bohemiškumo persidengimą.

Penki personažai gimnazijose kurį laiką priklausė ateitininkams. Trim atvejais (P. Morkūnas, J. Šimkus, S. Nėris) būta lėtos pasaulėžiūrinės transformacijos link marksizmo. Šeši buvo spėję iki 1930 m. ištraukti į pagrindinę politinę veiklą. Iš jų pusė simpatizavo marksizmui, o kita pusė – nemarksistiniam socializmui. Dviem atvejais (V. Montvila ir B. Raila) atsektini socialistinių stovyklų keitimo atvejai. Konkrečios politinės veiklos keliu toliausiai buvo nuėjęs tik vienas K. Boruta. Trys atsidūrė kalėjimuose su ilgokomis bausmėmis.

Ši paviršutiniška peržvalga atskleidžia priverstinai sugrupuotos kompanijos margumą. Socialinė kilmė, materialinio saugumo laipsnis, simpatijos visuomeniškai „įkrautiems“ modernizmo stiliams nepaaiškina įvyksiančių radikalių kairių pažiūrų pasirinkimo. Surizikuosiu neįrodinėjama prielaida, jog tai gali būti palaiapsniui gilėjanti antipatija miesčioniškumui bei politiniam režimui ir noras perkurti šią nemalonią dabartį. Smelkiasi nuojauta, jog tarpusavio bendravimo tinklas buvo bene pagrindinis posūkio kairėn katalizatorius. Nieko naujo – taip priimta modernistų tarpe. Visgi šalia miglotų nuojautų ir spėliojimų galima konkrečiau pasvarstyti kodėl ši priverstinai sugrupuota kompanija neapsikentė ją supančioje socialinėje, kultūrinėje ir politinėje aplinkoje.

Literatūrinio gyvenimo tarpukaryje sintezę parašęs Giedrius Viliūnas konstatavo 1920–1922 m. įvykusį literatūrinio avangardo (= meninės bohemos) išsikristalizavimą ir trumpalaikį įsitvirtinimą literatūrinėje rinkoje. Joje iš „naujienų“ vyravo eiliniam skaitytojui neįkandama drama bei poezija, buvo stokojama lengvesnio pobūdžio pramoginės lektūros. Po to atėjęs literatūrinio gyvenimo atoslūgis 1924–1934 metais⁴⁸⁶. Pagrindiniai jo bruožai būtų valstybinių bei visuomeninių institucijų paramos rašytojams nebuvimas, vyresnios ir jaunesnės kartos rašytojų leidinių trumpalaikiškumas, per didelės knygų kainos, bibliotekų tinklo ydos, populiariosios literatūros dominavimas masinio skaitytojo skonyje. Šis laikotarpis sutampa su šio tyrimo chronologiniais rėmais, tad atrodo svarbu detaliau įsigilinti į konstatuoto „nederliaus“ pavidalus.

Keliose pradedančiųjų rašytojų biogramose išryškinau ilgai trunkančio bei asmenybės brandoje žaizdas ir randus paliekančio skurdo realijas. Galima spėti, jog kuomet buvęs keturvėjininkas Alfonsas Šimėnas pareiškė, jog „mes manome, kad talento pasireiškimui komfortas nėra būtina sąlyga, arba net atvirkščiai“, netiesiogiai pasisakė prieš grynąjį meną bei pritarė rašytojo naudingumo valstybei obalsiui⁴⁸⁷, šio tyrimo objektu tapę literatai nestokojo iškalbos dovanos savo tarpe išsakyti kitokią nuomonę. Iki 1935 m., kuomet atsirado valstybės

⁴⁸⁶ Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940), Vilnius, 1998, p. 32.

⁴⁸⁷ Šimėnas A., Meno kankiniai // Diena, 1929 05 05, p. 3.

bei leidyklų mecenatystė rašytojams⁴⁸⁸, pastarieji buvo pasmerkti rinkos dėsniams, kurie atspindėjo skaitančios visuomenės skonį. Valstybė iki tol paramą skyrė tik švietimui bei teatrui, kuriam užkrauta tautos formavimo misija⁴⁸⁹.

Kauniečių skaitytojų skonį su didelėmis išlygomis padeda pažinti Vinco Kudirkos viešojoje bibliotekoje Kaune 1927 ir 1936 m. pravestos beveik 700 skaitytojų apklausa⁴⁹⁰. Iškalbinga detalė, jog 1927 metais pateiktoje anketoje šalia žodžio *poezija* skliausteliuose pridėtas paaiškinimas *eilėraščiai*, o sąvoka *beletristika* jokio komentaro neturi⁴⁹¹. Dauguma šios bibliotekos lankytojų buvo moksleiviai ir studentai. 1936 m. pastarųjų skaičius stipriai sumažėjo dėl VDU bibliotekos resursų praturtėjimo. Užtat dvigubai padidėjo darbininkų skaičius, kas liudija šio sluoksnio lavėjimo poslinkius. Aukščiau konstatuotą krizinę moderniosios lietuvių literatūros būklę patvirtina iškalbingas bibliotekos direktoriaus Vinco Ruzgo komentaras 1927 m. anketos duomenimis: „kadangi dažnai nusiskundžiama, kad poezijos kūriniai mažai skaitomi, tai buvo įdėti klausimai ar skaitote poeziją, jeigu neskaitote, tai kodėl. Tačiau į šį klausimą mažai atsakymų gauta. Į klausimą, kodėl neskaito poezijos, atsakymų gauta labai įvairių – nurodoma, kad „maža iš to naudos“, „laiko stoka“, „nesuprantą“, nieko eilėraščiuose „realaus nerandą“, „tuščias galvosūkis“ ir kit.“⁴⁹² Jaunųjų avangardistų poetiniai debiutai skambėjo būtent tokia eilinių moksleivių ir studentų nuostatų fone. Dar daugiau – jei 1927 metais 371 skaitytojas (t.y. pusė apklaustųjų), kad ir kankindamasis, bet visgi mėgino skaityti poeziją, tai 1936 m. tokių mazochistų buvo likę tik 20. Dominavo moderniosios lietuvių prozos pirmeiviai. 1927 m. viršūnėje buvo Žemaitė (78), V. Kudirka (69), V. Krėvė-Mickevičius (62), Vienuolis (60), o 1936 m. – V. Krėvė-Mickevičius (165), V. Mykolaitis-Putinas (131), Vienuolis (136), Maironis (110). Vienintelė išimtis iš šios kartos rašytojų dominavimo – 1936 m. aštuntoje vietoje atsiradęs Petras Cvirka.

Pradedantieji poetai be abejonės neturėjo iliuzijų užsidirbti. Pagrindinis rūpestis buvo iš kur gauti pinigų debutiniam leidiniui apmokėti, kaip tai ryškiai matyti Cvirkos ir Šimkaus atvejais. Sunkiai sukrapštomos išlaidos apsimokėdavo kaupiant kitokio pobūdžio kapitalą. Būsimasis trečiafrontininkas Petras Čiurlys prisimena, jog Humanitarinio fakulteto koridoriuose, „galėjai justis esąs dėmesio vertas, jei buvai atskiro knygos autorius, kad ir nedidelio poezijos rinkinėlio. [...] Iš šalies žiūrint tokiam fuksui studentui, koks aš tada buvau, taip atrodė: atrodė,

⁴⁸⁸ Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje, p. 73-74.

⁴⁸⁹ Mačiulis D., Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais, p. 68-69.

⁴⁹⁰ Ruzgas V., K. M. S. Vinco Kudirkos skaityklos anketos daviniai // Bibliografijos žinios, 1928, nr. 4, p. 126-127; Ruzgas V., K. M. S. Vinco Kudirkos skaityklos 1936 m. anketa // Bibliografijos žinios, 1937, nr. 2, p. 88-89. Apie šias anketas žr.: Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje, p. 144-145; Jakonytė L., XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio poetų kartos savivoka // Literatūra, 1999, nr. 37(1), p. 69.

⁴⁹¹ Bibliotekos anketa // Bibliografijos žinios, 1928, nr. 1, p. 26.

⁴⁹² Ruzgas V., K. M. S. Vinco Kudirkos skaityklos anketos daviniai // Bibliografijos žinios, 1928, nr. 4, p. 127.

kad tarp tų „didelių ir įžymių“ žmonių, apsilvilkusiam kaimo čerkasėliais ar miliukais painiotis po kojomis nėra ko. Nėra ko painiotis, kai tu esi „mažas“, niekuo nepasireiškęs eilinis studentijos narys“⁴⁹³. Šiose eilutėse po ironija prasimuša dešimtmečiams įsirėžęs nepilnavertiškumo kompleksas, bet jose tiksliai konstatuojamas nuotolis tarp poetų ir „kitų“ bendraamžių, kurių sukurdavo knyginiis debiutas ar net vienkartinis išsispausdinimas tokiaame kultiniame žurnale, kaip „Keturi vėjai“ (B. Railos atvejis). P. Bourdieu terminais tariant, ekonominis kapitalas poezijos kūrėjams nebuvo labai svarbus; jį uždengdavo kultūrinio-socialinio kapitalo pavidalas, atveriantis galimybes konkuruoti platesnės literatūrinės kūrybos lauke. Debiutas buvo tarsi bilietas į šiam lauke vykstančias varžybas dėl menkų ekonominių resursų. Kalbant konkrečiau – tai buvo bilietas į pastovesnę vietą „Konrado“ kavinėje ar „Metropolio“ restorane, atveriantis naujų ryšių erdvę. Kitas dalykas – kiek tuo būdavo pasinaudojama.

Publika reikalavo lengvų skaitinių – patriotinės ar sentimentalios tematikos knygų. Dauguma aptariamų literatų maištavo prieš tokius paklausos gniaužtus ir jų ryšiai su platesne publika nesusiformavo dėl pačių kūrėjų atsisakymo priimti rinkos žaidimo taisykles. Jie sąmoningai užsitarė save principų rėmuose. Neturintiems tokių skrupulų fortūna buvo palanki – būsimų Kauno trečiafrontininkų bičiulis Juozas Beleckas 1930–1931 m. sušvito su pikantišku romanu *Nuodėmių gatvė*, kurio tiražas pasiekė rekordinį 15000 egz. kiekį. Lietuviškos prozos knygos buvo leidžiamos vidutiniškai 2000–3000 egz. tiražu, dramos kūriniai – ne daugiau 2000 egz., o poezija – 500–700 egz. Verstinės knygos, kurios buvo labai svarbus nagrinėjamų rašytojų pragyvenimo šaltinis, išeidavo 3000–5000 egz. tiražu⁴⁹⁴. Knygos buvo labai brangios – už romaną vidutiniškai reikėjo mokėti 3–5 lt, už poezijos rinkinį – 2–4 lt⁴⁹⁵. Dėl tokių kainų neretai tiražai buvo neišparduodami ir tik populiarumą užsitikrinę rašytojai galėjo būti tikri dėl būsimo pelno. Verstinė literatūra, kuri buvo labiau perkama, kainavo mažiau nei lietuvių rašytojų, o tai pigino vertėjų (kurių tarpe netrūko šio tyrimo herojų) darbą.

Pasirinkusiems rašytojavimo kelią pastovesnių pajamų šaltinis buvo publikavimasis dienraščiuose arba populiarioje kultūrinėje spaudoje. Dalis šiame tyrime figūruojančių literatų skelbė savo kūrybą arba korespondencijas „Lietuvos žiniose“ ir vengė „Lietuvos aidų“ ir „Ryto“, ką galima traktuoti kaip kairiųjų simpatijų išraišką. Nepavyko rasti duomenų apie „Lietuvos žinių“ tiražą, bet kaip rodo jau minėtos 1927 ir 1936 m. skaitytojų apklausos, jos populiarumu nenusileido „Lietuvos aidui“. Visgi redakcija rašytojams didelių honorarų nemokėjo, o kartais juos reikėdavo „išsimušinėti“. Kairesniems rašytojams visuomet buvo atviri

⁴⁹³ Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 4.

⁴⁹⁴ Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje, p. 137.

⁴⁹⁵ Ten pat, p. 143.

šiaurietiškos „Kultūros“ puslapiai, o Kostui Korsakui jie buvo pagrindinė raiškos erdvė. Visiems rašytojams buvo atvira taip vadinama populiarioji kultūros spauda. Pirmiausia tai žurnalas „Iliustruoti Lietuva“ (1926–1928) – „Krivulės“ (1923–1926) įpėdinis. Antra – spaudos bendrovės „Naujas žodis“ leidiniai – to pat pavadinimo žurnalas (1925–1933) ir dienraštis „Diena“ (1929–1939). Šio koncerno, kuriam vadovavo Justas Paleckis ir kuriame dirbo Jonas Šimkus, leidiniuose dominavo „miesčioniškai publikai pritaikyta skaityba“⁴⁹⁶. Beveik visi minėti literatai publikavosi šiuose leidiniuose, bet nėra galimybės nustatyti, kiek gaunami honorarai lengvino rašytojavimo skurdo našta.

Tyrimui pasirinktų poetų ir prozininkų grupė persipina su grafikų ir tapytojų kompanija. Jie buvo dar negailestingesnės rinkos, nei kad rašytojai, gniaužtuose. Anot Jolitos Mulevičiūtės „iš esmės dailininkas tegalėjo orientuotis į palyginti menkų pajamų ir riboto skonio tautietį, perkantį nebrangius paveikslėlius. Juk ir net ir daugelio tautos žiedo atstovų piniginė buvo apytuštė, o meninės pažiūros – konservatyvios“⁴⁹⁷. Minimas tautos žiedas – tai „vernisažų publika, savo garbės reikalu laikiusi pasirodyti parodos atidaryme ir įsigyti vieną ar kelis eksponatus. Tokį etiketą puoselėjo aukšti valdžios pareigūnai, partiniai lyderiai, diplomatinio korpuso atstovai, gydytojai, teisininkai, bankininkai, labiau pasiturintys meno žmonės“⁴⁹⁸. Jie pirmenybę teikė vyresnės kartos dailininkams, lietuviško meno rinkoje išitvirtinusiems dar prieš I pasaulinį karą, ypač Kaziu Šimoniui, Vladui Eidukevičiui ir Petru Rimšai. Ši trijulė bent jau didesnę dalį pajamų gaudavo iš savo kūrybos. Palyginimui galima pasakyti, jog iki 1930-ųjų vidurio nebuvo nei vieno kryptingai kuriančio rašytojo, galinčio pragyventi iš savo kūrybos. Lietuvoje nebuvo nei vieno finansiškai pajėgesnio globėjo, galinčio įvertinti amžininkų meninę kūrybą; nebuvo ir maršanų, besiverčiančių modernios dailės prekyba⁴⁹⁹. Taigi, dauguma menininkų savo padėtimi menkai tesiskyrė nuo galų su galu sunkiai suduriančių literatų. Anot Giedrės Jankevičiūtės „dauguma jų kūrybai galėjo atiduoti tą laiką, atlikusį nuo darbo bendro lavinimo ar amatų mokykloje, mokytojų seminarijoje, spaustuvėje ar žurnalo redakcijoje, ministerijos departamente ar kokioje nors kitoje valstybės įstaigoje. Norėdami prie pagrindinio atlyginimo prisidurti papildomų pajamų jie kūrė plakatus, reklamas, pakuotes, projektavo kortas ir pašto ženklus, vargiai rasdami laisvą valandą išraižyti estampui, susikaupti su steka ar su kalnu prie skulptoriaus stalelio, su teptuku ar palete atsistoti prie molberto“⁵⁰⁰. Šioje apibendrinančioje vizijoje įdiegta nuoroda ne tik į tapytojų, bet ir į grafikų dalį, o pagrindiniai šio tyrimo puslapiuose pasirodantys menininkai buvo būtent grafikai.

⁴⁹⁶ Ten pat, p. 36.

⁴⁹⁷ Mulevičiūtė J., Modernizmo link. p. 47.

⁴⁹⁸ Ten pat, p. 45.

⁴⁹⁹ Ten pat, p. 46.

⁵⁰⁰ Jankevičiūtė G., Dailė ir valstybė, p. 27-28.

Tai buvo naujos menininkų kartos, debiutavusios pačioje 1920-ųjų pabaigoje, atstovai. Jie buvo daug labiau jautresni valstybės ir rinkos spaudimui kurti patriotinį, *art deco* stiliškos ar peizažinių-portretinių meną. Kai kurie kūrybą pagal užsakymą laikė laisvojo meno idealu išdavyste. Visgi tarp jaunųjų taikomojo meno profesionalų (vienas ryškesnių pavyzdžių – jau minėtas Jonas Burba) palapsniui tvirtinosi utilitaristinė meno samprata. „Gimė dailininko tipas, kurio savimone formavo tokie kriterijai kaip kūrybos pritaikomumas bei idėjinis aktualumas. <...> Jie nesikamavo dėl profesinės savimonės susidvejinimo ir energingai ieškojo būdų naudingai pritaikyti savo įgūdžius. <...> Derindamiesi prie visuomenės poreikių, prie rinkos, jie traktavo savo dirbinius bei paslaugas ir kaip kultūros vertybę, ir kaip prekę, kurią reikia mokėti parduoti“⁵⁰¹. Jie taip pat negalėjo išgyventi iš savo utilitarizmo, nes taikomojo meno dirbinių poreikis buvo menkas. Pašto ženklų, įstaigų emblemų, plakatų, reklamos, banknotų, žurnalų ir knygų viršelių bei iliustracijų užsakymai tebuvo tik priedas prie pastovesnių darbų atlyginimų. Brangūs valstybiniai užsakymai pasitaikydavo retai, o konkursų tvarka ir rezultatai buvo palankūs senosios kartos menininkams, jau turintiems nusistovėjusius ryšius tarp valdžios žmonių⁵⁰².

Nepalankių kūrybinei laisvei socialinių aplinkybių samplaika galėjo radikalizuoti dalį Meno mokyklos grafikos studijos studentų ir pastūmėti juos taikyti savo įgūdžius komunistinėms idėjoms populiarizuoti. Tokios pat priežastys galėjo radikalizuoti dalį pradedančiųjų rašytojų. Beje, dalies jų atveju atsekamos aštrios reakcijos į gruodžio 17-os perversmą, ko negalima pasakyti apie keletą metų jaunesnius už juos menininkus. Be to, erzinantis skaitymasis su „riežnikais“ (anot Vinco Žilionio), t.y. cenzoriais, buvo dažnas būtent rašytojų, o ne menininkų, kūrybinis saugiklis.

Vien tik politinė cenzūra ar socialinė autocenzūra galėjo pančioti režisūros pradmenis studijuojančių jaunųjų aktorių kūrybinius polėkius. Materialinis nepriteklus dirbantiems teatre buvo dažnas svečias, bet daugiau dėl pačių aktorių ir režisierių pomėgio plačiai gyventi. Jauniesiems teatralams frustraciją galėjo kelti nebent ryškėjanti kovos dėl vietos Valstybės teatre ar atsidūrimo provincijoje perspektyva. Gal būt valstybės globos apgaubto teatro padėties specifika įtakojo tai, jog tarp būsimo revoliucinės kultūros eksperimento dalyvių atsirado tik du teatralai.

Kova dėl vietos meno, literatūros ar teatro laukuose, alergija kaustančiam pilnavertę kūrybinę laisvę miesčioniškam skoniui ar irzulys susiduriant su politiniais valstybės interesais (tiek iki perversmo, tiek po jo) gali paaiškinti dalies jaunųjų kūrėjų pasukimą politinės opozicijos keliu. Visgi tokiu atveju iškyla klausimas – kodėl tik nedidelė dalis iš jų pasuko tokiu

⁵⁰¹ Ten pat, p. 28.

⁵⁰² Ten pat, p. 29-31.

keliu. Nemėginsiu dėlioti galimus atsakymo variantus. Nematau prasmės prozopografiškai klasifikuoti kūrybos žmones ir per tokią prizmę ieškoti jų pasirinkimus apjungiančius atsakymus. Pasirinkimai buvo individualūs ir daugeliu atveju jų motyvai mums taip ir liks neprieinami. Daugiausia, ką galima padaryti – tai *pasvarstyti* apie *galimą* pasirinkimų foną.

IV. Kelias link „Trečio fronto“

1. Ekspresionizmas ir Majakovskis

Boruta ir Venclova savo pažiūras formavo prieškarinės „Die Aktion“ žurnalo grupės manifestų nuženklintame farvateryje. Šios Berlyno ekspresionistų grupės nariai 1911–1914 m. propagavo *aktyvistinę* menininko laikyseną. Jos esmė – įsitikinimas, kad naujų formų menas yra stipri priemonė keisti pasaulį. 1917–1919 m. revoliucijos Europoje sukretė avangardistines terpes ir dalis menininkų bei rašytojų (ypač Vokietijoje) pasiryžo skirti savo kūrybą politinei, socialinei ar ekonominei revoliucijai skatinti. Pvz., įtakingo ekspresionistų žurnalo „Die Sturm“ redaktorius ir meno galerijos savininkas Herwarthas Waldenas, kuris prieš karą pelnė „Die Aktion“ leidėjo Franzo Pfemferto priešiškusumą už apolitiškumą, 1919 m. sausį pradėjo spausdinti straipsnius apie menininko atsakomybę revoliucijos akivaizdoje ir tapo komunistu. Meno pasaulyje žinomiausios socialistinės pakraipos aktyvistų draugijos buvo „Novembergruppe“ (1918–1932), „Bauhaus“ mokykla (1919–1933) ir „Clarté“ grupė (1919–1927)⁵⁰³.

Lietuvoje neprofiluotą ekspresionizmą diegė Vokietijoje 1920-ųjų pradžioje studijavę Balys Sruoga, Butkų Juzė ir svarbiausias šios naujovės propaguotojas Kazys Binkis. Jis 1922 m. kovo 4 d. viešoje paskaitoje „Aktyvizmas ir menas“ paskelbė lietuviškojo ekspresionizmo pradžią. Vytautas Kubilius spėja, jog Binkis svajojęs, kad keturvėjininkai būtų „aktingesni“, bet šie nepanorė⁵⁰⁴. Atidavę susižavėjimo naujovės šokui duoklę, jiems ant pėdų greitai pradėjo lipti jaunieji marijampoliečiai, nekariavę Nepriklausomybės karuose ir labiau kritiškai politinei bei socialinei tikrovei. Kaip matyti iš nedatuočių K. Borutos *Užrašų knygeliių*, jam labiausiai imponavo „Die Aktion“ ir „Der Sturm“ žurnalai. Jis (gal dar Marijampolėje?) vertė ten skelbtus ekspresionistų Walterio Hasencleverio, Alfredo Henschke bei Lotharo Schreyerio kūrinius ir persirašinėjo manifestus⁵⁰⁵. Antanas Venclova Kaune taip pat metėsi į ekspresionizmo ir futurizmo studijas, bet kartu išsiskaitinėjo į socialiai jautraus belgų simbolisto Emilio Verhaereno kūrybą⁵⁰⁶.

Kairuoliškos orientacijos vokiečių ekspresionistų įtakos ypač Borutai pynėsi su rusiško futurizmo, atstovaujamo pirmiausia Vladimiro Majakovskio, įtakomis. Tą patį buvo išgyvenę keturvėjininkai, kurie negalėjo pasakyti kas jie tokie – futuristai ar ekspresionistai⁵⁰⁷. Dar

⁵⁰³ Shapiro T., *Painters and Politics*, p. 181–1982, 188–194.

⁵⁰⁴ Kubilius V., *Lietuvių literatūros kontaktai su ekspresionizmu // Literatūra ir kalba*, t. 15, Vilnius, 1977, p. 35, 40.

⁵⁰⁵ Boruta K., *Užrašų knygelės // LLTI*, f. 60, b. 455, 462, 470; Plačiau žr.: Kubilius V., *Lietuvių literatūros kontaktai su ekspresionizmu*, p. 44–45.

⁵⁰⁶ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1925 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 5.

⁵⁰⁷ Kubilius V., *Lietuvių literatūros kontaktai su ekspresionizmu*, p. 41.

Marijampolės laikotarpiu Borutos į jo rankas papuolė Vladimiro Majakovskio tekstai⁵⁰⁸. 1924 m. pavasario ar vasaros realijas atspindi Michalinos Navikaitės prisiminimai: „futurizmu, mūsų „Keturiais vėjais“ Kazys pradžioje stačiai kliedėjo, matydamas šiame sąjūdyje ištiesą revoliuciją literatūroje, mene. – Futurizmas – tai Majakovskis, o Majakovskis – tai revoliucija!“⁵⁰⁹ Antanas Venclova gimnazijos suole ypač buvo pamėgęs Vladimirą Majakovskį, Sergejų Jeseniną ir Aleksandrą Bloką⁵¹⁰. Vytautas Montvila prasarė, jog persirašė vieną Majakovskio rinkinį, gautą iš V. Viedrinaičio. Po to skelbė jį esant mėgstamiausiu savo poetu ir nepraleisdavo progos jį deklamuoti⁵¹¹. Būtent rusų modernistų poezijos trauka buvo stiprus stimulus Venclovai ir Montvilai mokytis rusų kalbos. 1925 metų pavasarį K. Boruta buvo išvertęs V. Majakovskio revoliucinį manifestą *Kairysis maršas*, už kurio išspausdinimą „Aušrinės“ 6-as numeris buvo konfiskuotas, bet iš „Dirvos“ spaustuvės aušrininkai spėjo didesnę dalį tiražo išnešti⁵¹².

Marijampoliečių aktyvizmas įrašytinas į platesnį kontekstą. Anot Thedos Shapiro dauguma socialiai jautrių menininkų apie 1925 metus po skaudžių patirčių jau buvo atsisakę atiduoti savo kūrybos vertinimą „darbo žmonėms“, o juo labiau kompartijai⁵¹³. Tik nedidelė dalis, kaip H. Waldenas ir F. Pfemfertas, atidavė savo talentą kompartijai ir, perpildę savo leidinių puslapius propaganda (pavertę „partiniu kromeliu“, anot Borutos), galiausiai juos sužlugdė. Visgi tuo metu Borutos ir Venclovos aktyvizmui atliepė nauja jų bendraamžių menininkų visuomeninio užsiangažavimo banga. Vokietijoje tai buvo „Neue Sachlichkeit“ („Naujojo objektyvumo“) sąjūdis, Prancūzijoje siurrealistų ir Henry’io Poulaille grupės, Bulgarijoje „Strelec“ („Šaulio“) grupė, Čekoslovakijoje davistai ir „Kairysis frontas“, Latvijoje „Trauksme“ („Signal“) grupė⁵¹⁴.

2. Boruta ir Venclova keturvėjininkų orbitoje (1925–1927 m.)

Vienas pirmųjų Kazio Borutos literatūrinių bandymų buvo odė-recenzija pirmajam „Keturių vėjų“ numeriui, pasirodžiusiam 1924 m. sausyje. Purtomas socializmo atradimo karštinės, jis žurnalo pasirodyje išvelgė revoliucijos aktą ir Naujojo Mėno Lietuvoje pradžia⁵¹⁵. Tų pat metų rudenį apsigyvenęs Kaune jis rado sąlytį su keturvėjininkais. Šie jau antrus metus

⁵⁰⁸ Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 394.

⁵⁰⁹ Meškauskienė M., Žvelgiu tolius, p. 208.

⁵¹⁰ Kapočius L., Progreso keliau... // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 39.

⁵¹¹ Kapočius L., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 201–202.

⁵¹² Venclova A., Raštai, t. 4: Pavasario upė, p. 394–395.

⁵¹³ Shapiro T., Painters and Politics, p. 209–210, 221–225.

⁵¹⁴ Gazda G., Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku, s. 106–108 (Davišci), 156–157 (Front Lewicowy), 186–187 (Grupa Henry Poulaille), 353–363 (Nadrealizm), 419–422 (Nowa rzeczowość), 656 (Strzelec), 693–694 (Trauksme).

⁵¹⁵ [Boruta K.], Keturi Vėjai 1 / K. Lino // Aušrinė, 1924, nr.1, p.15; perspausdinta: Boruta K. Raštai, t. 9: Skambėkit, vėtroje, beržai, p. 169–170.

pirmadieniais rinkdavosi Kazio Binkio bute Maironio g. 19 (vėliau 33). Tai buvo vieta, kurioje dūmų debesyje paskendę „tikrieji“ keturvėjininkai ir prijaučiantieji susipažindavo su naujausiais rusų, lenkų bei vokiečių literatūros ir meno žurnalais, nagrinėta žodžio meistrų ir liaudies kūryba bei skaityta ir taisyta kūryba. Binkis stengdavosi palaikyti sunkiai apčiuopiamą šių *paldieninkų* ar *paldienikų* ritmą, provokuodavo diskusijas ir turėjo nuomonę visais klausimais⁵¹⁶.

Neišliko liudijimų apie Kazio Borutos dalyvavimą paldienikuose 1924–1925 mokslo metais. 1925 m. rudenį A. Venclovos laiškas liudija jų abiejų bičiulybę su keturvėjininkais. Tuo metu dar Lietuvos universiteto studentai nebuvo susibūrę į draugiją, kuri būtų formali erdvė reikštis jaunesniųjų kūrybinėms vizijoms. Boruta ir Venclova išskirtinai „sava“ kompanija laikė vyresnių rašytojų Kazio Binkio (1893–1942), Juozo Petrėno-Tarulio (1896–1980), Juozo Žlabio-Žengės (1899–1992), Juozo Švaisto (1891–1978), Augustino Griciaus (1899–1972) ir Juozo Pronskaus (1893–1984) draugiją. Tik pirmieji trys laikytini tikraisiais keturvėjininkais. Be Borutos ir Venclovos jaunesniesiems šioje kompanijoje priklausė keturvėjininkas Antanas Rimvydis (1905–1994). Pastebėtina, jog Antanas Venclova, kuris išvardijo šią kompaniją, nepaminėjo visų keturvėjininkų. „Dažnai sueidavom, ginčydavomės, gerdavome ir šnekėdavom apie literatūriškus daiktus“⁵¹⁷. Panašu, jog Kazys Binkis juos mėgino pritraukti prie „Keturių vėjų“ leidimo reikalų ir bent jau Venclova buvo laikomas „kurijos“, t.y. branduolio nariu⁵¹⁸.

Keturvėjininkai buvo atsisakę ideologiškai angažuotis, tad bendravimas su revoliucionieriaus įkarščiu liepsnojančiu Boruta ir jam pasyviau atliepiančiu Venclova dvelkė įtampa. „Ir man, ir Borutai teko su jais kelis kartus išsikiaulinti dėl jų visiško jokios ideologijos neturėjimo ir visiško beprincipiškumo. K[azys] B[oruta] juos į akis išvadino šūdžiais etc.“, – prisiminė A. Venclova⁵¹⁹. Šis kaltinimas ne visai teisingas ir išreiškė Borutos ir Venclovos norą išryškinti savo skirtingumą nuo kitų keturvėjininkų. Anot Leono Gudaičio įžvalgos, keturvėjininkai buvo visuomeniškai angažuoti, tik šitai jų kūryboje reiškesi paraštėse. Būrelių sudarantys liberalai ir laisvamaniai stengėsi išreikšti kairesniosios, o ne politiškai angažuotos kairiosios visuomenės nuostatas⁵²⁰.

1926 m. kovo mėn. Antanas Venclova rašė Kaziui Borutai į Viena, jog „jaunų vyrų sėbrija“ svarsto galimybę leisti savo literatūrinį žurnalą. Boruta tam entuziastingai pritarė, juolab, kad „4 v[ėjai]“ seniai gyvas lavonas“⁵²¹. Ši „sėbrija“ kas savaitę rinkdavosi pas Augustiną Gricių (1899–1972). Kompanija buvo marga tiek amžiumi, tiek literatūriniais skoniais, tiek visuomeninėmis pažiūromis. Iš Venclovos bendraamžių joje buvo neslepiamu

⁵¹⁶ Gudaitis L., Permainų vėjai, p. 59-60; Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 82-83.

⁵¹⁷ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 03 16 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 11

⁵¹⁸ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1925 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 5.

⁵¹⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 11 12 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 15.

⁵²⁰ Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 93-94.

⁵²¹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 03 20 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 75.

kairumu išsiskiriantys Konstantinas Snarskis (1905–1980) ir Pranas Ancevičius (1905–1964)⁵²². Pastarasis tuomet buvo šiaurietiško „Kultūros“ žurnalo literatūrinės dalies redaktoriumi ir Raseiniuose išleistame vieninteliame „Naujo fronto“ numeryje šaipėsi iš šaipėsi iš Borutos kūrybos, kaip nepakankamai ideologiškos⁵²³. Dėl kompanijos nevienalytiškumo jokių apčiuopiamų rezultatų nebuvo pasiekta.

Tuo tarpu Kazys Boruta svajojo apie savo avangardizmo versijos įkūnijimą – įsivaizdavo „bernišką manifestą“ ir „ne tiek dorų, kiek drašių bernų kompaniją“, kuri pervaziuotų per Lietuvą su skandalingomis gastrolėmis. Kandidatais jis įsivaizdavo save, Antaną Venclovą ir keturvėjininką Juozą Tysliavą, kuris jau buvo išleidęs penkias poezijos knygeles ir tuo metu Paryžiuje studijavo žurnalistiką⁵²⁴. Tysliavos įtraukimas į galimų *bernių* sąrašą lėmė jų pažintis ir panašios pažiūros į meno prigimtį. Visgi J. Tysliava vėliau nesireiškė kaip kairiojo avangardizmo šalininkas. Priešingai, 1928 m. Paryžiuje jis išleido du daugiakalbio žurnalo „MUBA“ („Mūsų baro apžvalga“) numerius⁵²⁵, kuriuose nemėgino atrinkinėti autorius pagal jų ideologinį užsiangažavimą. Kaip jis rašė įžangoje, svarbiausia yra „sudaryti armiją iš visų dabarties meno sričių ir pakraipų atstovų <...> kuriems pirmiausia rūpi dvasios revoliucija“⁵²⁶.

1926 m. liepą Kazys Boruta grįžo į Lietuvą ir dėl avangardistinio žurnalo leidybos buvo pradėjęs vaikštinėti pas „reikiamus žmones“⁵²⁷. Venclova tuo tarpu svajojo apie studentų literatų draugiją, kuri ekscentriškai ir ekstravagantiškai pradėtų „didelį kulturkampfą“⁵²⁸. Palaipsniui išsikristalizavo kompleksinės avangardistinės akcijos planas: „reikia visa syla sujudėti ir štai: 1) Kaune atidengti poetiškojo žodžio dirbtuvę, 2) pradėti daryt literatūros mitingai (!) ir 3) išleisti *bernišką* žurnalą“⁵²⁹. K. Borutos ir A. Venclovos planuose matyti suvokimas, kad siekiant populiarumo būtina perimti tarp avangardistų paplitusią šokiravimo taktiką. Jiems buvo žinomi italų futuristų bei dadaistų „ekscesai“, tarptautinę šlovę jiems pelnę labiau nei jų kūryba. Panašu, kad K. Boruta šias akcijas atsiejo nuo savo politinės veiklos ir būsimo literatūrinio žurnalo nematė kaip socializmo propagandos įrankio. Gal būt taip galima interpretuoti Antano Venclovos žodžius iš 1926 m. rugsėjo mėn. laiško broliui Pijui – „buvo Boruta ir Montvila, ilgai šnekėjomės apie visokius daiktus. Vyrų nuomonės visai pasikeitė. Pirmiau jie buvo didžiausi

⁵²² Gudaitis L., Platėjantys akiračiai, p. 249, išn. 39.

⁵²³ Ten pat, p. 232.

⁵²⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9.

⁵²⁵ Mulevičiūtė J., Modernizmo link. p. 95-96; Jankevičiūtė G., Lietuvos grafika 1918-1940, Vilnius, 2008, p. 45-47.

⁵²⁶ Cituojama iš: Mulevičiūtė J., Modernizmo link. p. 95.

⁵²⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 07 24 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 84.

⁵²⁸ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1926 07 28 // LNB RS, f. 10, b. 52.

⁵²⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 08 06. Kūlokai // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 85.

raudonojo meno apaštalai, o dabar spjauna į visoki raudonumą mene. Ir, pasakysiu, gerai daro“⁵³⁰.

Kol Kazys Boruta buvo Lietuvoje, Antanas Venclova be jo neįsivaizdavo „linksmos literatų kompanijos“⁵³¹. „Jaunieji“ ne katalikiškų pažiūrų literatai vaikščiojo į Humanitariniame fakultete veikusią Studentų humanitarų draugiją, turinčią literatūros sekciją. Ją Venclova nelabai aukštai vertino: „studentuos atmosfera žioplška. Minta viens kito bezdalais. Manėm įkurt kokią literatišką draugiją, bet aišku, kad ji toliau išsikolijimų nė per sprindį nenueis: didžiausias pažiūrų palaidumas!“⁵³² Institucinis poslinkis įvyko 1926 m. lapkrityje, kuomet sekcija tapo autonomiška⁵³³ ir dažniau pradėta vadinti būreliu. Būreliui vadovavo jau minėtas Henrikas Blazas. Jo susirinkimai liko atviri ir juose lankydavo Universitete nestudijuojantys literatai ar poetams silpnę jaučiančios merginos. Antanas Venclova iš pradžių nerodė didelio entuziazmo aktyviai dalyvauti jo veikloje, nes iš margo pradedančių literatų būrio nebuvo galima suformuoti išsvajoto avangardistinio sambūrio. Į universitetą jis tuo metu užklydavo tik į šio būrelio susirinkimus ir „koridoriuose pastoviniuoti“⁵³⁴

Išvažiavus Borutai jis nenuleido rankų ir ieškojo išraiškos būdų anapus universiteto. „Meno Mokykloj sudarėm simpatišką būrelį: yra keli geri vyrai iš M[eno] M[okyklos], pora Valst[ybės] T[eatro] artistų, pora studentų ir gudriausias M[eno] M[okyklos] mok[ytojas] I[gnas] Šlapelis. Jie leidžia naują iliustruotą meno ir literatūros žurnalą. 1-as nr. išeis po Velykų. Aš rašau“⁵³⁵. Minimas būrelis buvo „Lietuvos jaunųjų menininkų draugija“, įsikūrusi 1927 m. gegužės mėn⁵³⁶. Geri vyrai taip ir nebuvo įvardinti, o minimas žurnalas tikriausiai yra Jono Juozo Burbos leidžiamas „Aitvaras“, kuriame mėginta sintezuoti literatūrinę satyrą ir grafiką. Leidėjai nevengė politinių temų, bet tai turėjo savo kainą: „buvo nupiešęs du puikius piešinius (politinio turinio), ir cenzūra neleido. Tai pasitimas. Tokio menko dalyko neleido“ – sielojosi dienoraštyje Jonas Šimkus⁵³⁷.

Vėliau į šią kompaniją įtrauktas Teofilis Tilvytis ir būsimiems pasirodymams susitarta su Valstybės teatro balerinomis⁵³⁸. Igno Šlapelio (1881–1955) paminėjimas nėra atsitiktinis. Jis buvo bene vienintelis tuometinėje Lietuvoje menotyrininkas, skelbęs, jog menas „nėra dangaus

⁵³⁰ A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1926 09 11 // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 12.

⁵³¹ A. Venclovos laiškas Pijui Venclovai. 1926 09 11 // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 12.

⁵³² A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1926 11 26 // LNB RS, f. 10, b. 52; publikuota: Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p.47.

⁵³³ Povilavičius S., Literatų sekcijos veikimas // Lietuva, 1927 04 02, p. 6; Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 1-2. Tiesa, P. Čiurlys klaidingai šį įvykį datuoja 1927 m. lapkričiu.

⁵³⁴ Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 67.

⁵³⁵ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1926 11 26 // LNB RS, f. 10, b. 52; publikuota: Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p.47

⁵³⁶ Gudaitis L., Permainų vėjai, p. 253.

⁵³⁷ Šimkus J., Dienoraštis. 1927 10 16 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 68.

⁵³⁸ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 05 22 // LNB RS, f. 10, b. 52

įkvėptas, bet yra žmonių socialinio gyvenimo padaras ir reiškinyš⁵³⁹. Todėl „pasauliui sudemokratėjus (nesuochlakratėjus, kaip bolševikai nori), menininkas turės lipti nuo savo sverdančio sosto, išsirisiti iš savo individualizmo kevalo ir eiti į žmones“. Kūrėjai neišvengiamai „turės spiestis į didesnius ar mažesnius kolektyvus ir veikti bendromis jėgomis“⁵⁴⁰. Šlapelis pasisakė prieš grynąjį meną, kuriam ateityje nematė perspektyvų⁵⁴¹. Šios I. Šlapelio idėjos (beje raštu išreikštos vėliau) susišaukė su K. Borutos ir A. Venclovos vizijomis apie rašytojo pašaukimą, o K. Korsakas be atgarsio 1930 m. pavasarį siūlė jį įtraukti į „Trečio fronto“ bendradarbių gretas⁵⁴².

1926 m. gruodyje pasirodė antrasis „Keturių vėjų“ numeris, A. Venclovai sukėlęs nusivylimo nuotaikas: „ir čia bankrotas. Be to, jokios net literatūrinės ideologijos. Vyrams viskas susipainiojo, ir ką nors žmoniškiau dirbti, matyt, neturi noro. Aš iš „4 vėjų“ kurijos išstojau. Dėl ideologijos negaliu bendrai dirbti“⁵⁴³. Visgi greičiausiai tai buvo tik garsus pareiškimas. Kazys Boruta tuo metu Vienoje buvo pasinėręs į politinę veiklą, bet rado laiko ir literatūriniais projektams. Prieš pasirodant 2-ajam „Keturių vėjų“ numeriui jis paskelbė recenziją antrai Kazio Binkio *100 pavasarių* laidai, kurioje išvelgė autoriaus giminingumą savo paties kūrybai: „K. Binkis ateina berno klumpėmis į literatūros arimus“⁵⁴⁴. Po šio sąmoningo susitaikymo gesto jis keturvėjininkams pasiūlė reformuoti „Keturių vėjų“ kryptį ir suintensyvinti aktingųjų avangardistų raišką. „Mes – jaunieji rašytojai visokių kryptių – dabar vedam derybas steigti savo leidyklai ir organizuotai pradėti literatūros darbą“, – rašė jis seseriai⁵⁴⁵. Antanas Venclova buvo skeptiškas: „sutikęs Rimvydį pakalbėsiu apie Tavo nurodytus projektus dėl „Keturių vėjų“ ir k. Tik aš jiems dedu labai maža vilties. Aš manau, kad iš jų laikraščio mažai kas teisėis“⁵⁴⁶. Apskritai po gruodžio perversmo jis pastebėjo avangardistinio Kauno literatūrinio gyvenimo sustabarėjimą: „Kauno literatai galutinai visi pakriko – ir nebesusivaikšto. Net niekas nežino kur jie yr. Trūksta sprogstamo žodžio miesčioniškom makaulėms prablavinti“⁵⁴⁷. Lieka neaišku, aš iš ties kurį laiką paldienikai nevyko, ar tiesiog Venclova nustojo juose lankytis ir ta proga skelbė Kauno literatūrinio gyvenimo sustingimą.

⁵³⁹ [Šlapelis I.], Sąlygos vaizduojamajam menui tarpti Lietuvoje // *Meno kultūra*, 1928, nr. 1, p. 17.

⁵⁴⁰ Šlapelis I., Ateities meno gairės // *Meno kultūra*, 1930, nr. 6, p.

⁵⁴¹ Mulevičiūtė J., *Modernizmo link*, p. 71.

⁵⁴² K. Korsako laiškas B. Railai. 1930 03 06 // LLTI, f. 1, b. 4577.

⁵⁴³ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 01 02 // LNB RS, f. 10, b. 52; publikuota: *Atsiminimai apie Antaną Venclovą*, p. 48.

⁵⁴⁴ [Boruta K.], Kazio Binkio Šimtas pavasarių / K. Lino // *Aušrinė*, 1926 [lapkritis], nr.9, p.10; perspausdinta: Boruta K. *Raštai*, t. 9: *Skambėkit, vėtroje, beržai*, p.179.

⁵⁴⁵ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1927 05 10 // Boruta K., *Raštai*, t. 10: *Drauge su draugais*, p. 91.

⁵⁴⁶ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 02 11 // LNB RS, f. 10, b. 52

⁵⁴⁷ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1927 03 16 // LNB RS, f. 10, b. 52.

3. Savarankiškumo paieškos (1927–1929 m.)

1927 m. liepos pabaigoje, tikriausiai savo suvalkietiškos giminėse susitikę Antanas Venclova ir Kazys Boruta susitarė steigtią „13-os Broliją“⁵⁴⁸, bet daugiau apie tai neišliko užuominų. Gal būt šios brolijos veikimo išraiška buvo tai, jog rugpjūčio viduryje abu bičiuliai įsteigė leidyklą „Žalia vėtra“ ir tuoj pat išleido K. Borutos poezijos rinkinėlį *Dainos apie svyruojančius gluosnius*. Netrukus pasirodė ir A. Venclovos eilėraščių rinkinys *Gatvės švinta*, sukėlusį ginčus Humanitarų draugijos Literatūros sekcijoje⁵⁴⁹. Sumanytas sąjūdis turėjo vienyti visuomeniškai užsiangažavusius avangardistus, o leidykla leisti jų kūrybą. Taip siekta diferencijuoti lietuviško avangardo pasaulėlį ir sukurti alternatyvą keturvėjininkams. Beje, tikriausiai šis iššūkis paskatino keturvėjininkus steigti savo leidyklą, kuri 1927 m. lapkrityje išleido Petro Tarulio *Mėlynas kelnes*. Kaziui Borutai 1927 m. rugsėjyje patekus į valdžios nemalonę „13 brolija“ neišplėtojo veiklos, nors ją aptarnauti turėjusi leidykla „Žalia vėtra“ 1928 m. išleido Leono Skabeikos eilėraščių rinkinį *Po Juodo angelo sparnais*.

Antanas Venclova, vėl prapuolus iš akiračio Kaziui Borutai antrą kartą su Meno mokyklos moksleiviais 1927 m. gruodyje vėl mėgino išjudinti modernistinio gyvenimo (kaip jam atrodė) sąstingį ir įsteigė grupę „Bohema“. Apie ją pavyko užtikti tik vieną užuominą: „po Kalėdų „Marijampolėj tuoj ruošiam literat. vakarą. Vešimės ir artistų, kad prisiviliotume publikos daugiau“⁵⁵⁰. Spalio pabaigoje pasirodęs 3-ias „Keturių vėjų“ numeris Venclovai nereikšė avangardistinio gyvenimo sklaidos ir susilaukė arogantiško įvertinimo: „o vis dėlto „4 v[ėjai]“ yra pusėtinas chlamas. Kūrybos beveik nėra, kas blogiausia“⁵⁵¹. Sunku buvo praryti ironišką savos poezijos priklausomybės nuo Baudelair'o atskleidimą ir įvertinimą, jog ji yra ne daugiau kaip vaikų poezija suaugusiems⁵⁵².

Didžiausias to meto literatūrinis įvykis (žinoma, šalia savo eilėraščių knygutės *Gatvės švinta*) A. Venclovos nuomone buvo Kazio Borutos eilėraščių rinkinys *Kryžių Lietuva*, išleista 1927 m. lapkrityje Rygoje. „Keturių vėjų“ teismo šou, įvykęs 1927 m. gruodžio 10 d., jo dėmesio nepatraukė. Jau vien *Kryžių Lietuvos* viršelis bylojo apie viduje glūdinčią intrigą: šalia bažnyčios kartuvėse kabo žmogus, o kitas žmogus iš nevilties traukiasi tolyn. Skaitytojas gali rinktis, kuris iš jų yra nuoroda į Lietuvą, o kuris – į jos liaudį. Knygos pagrindinis veikėjas yra lietuviškas bernas, persmelktas įtūžio dėl reakcijos siautėjimo Lietuvoje. Venclova surengė jos skaitymus Literatū būrelyje – „visa mūsų literatiška kompanija, kada aš jiems mūsų rately vienu

⁵⁴⁸ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 07 27 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 12.

⁵⁴⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 11 26 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 16.

⁵⁵⁰ A. Venclovos laiškas Pijui Venclovai. 1927 [12] // LLTI, f. 5, b. 1783, l. 25.

⁵⁵¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 11 12 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 15.

⁵⁵² Vaikų poezija suaugusiems (iš Keturių vėjų kurijos sekretoriato) // Keturi vėjai, 1927, nr. 3, p. 9-11.

atsikvėpimu perskaičiau visą rinkinį, kuo neverkė. Milžiniškas išpūdis. Aš visai nemanau kalbėti hiperbolėmis“. Galiausiai paskelbė savo verdiktą – „aš tvirtai tikiu, ar tik ne geriausias visos mūsų poezijos rinkinys“⁵⁵³. Visgi niekas iš avangardo simpatikų stovyklos nesiryžo jo recenzuoti.

Tuo tarpu katalikiškame „Židinyje“ Juozas Grušas išskyrė du dominuojančius Borutos „santykiavimo su pasauliu“ elementus – raudonąją pagiežą ir tėvynės meilę. Pastaroji paverčia jį „nuoširdžiu poetu“, bet jis „savo poetinius gabumus parduoda dienos politikai ir vietoj poezijos rašo plakatus“⁵⁵⁴. Valdžios oficioze „Lietuva“ apie rinkinį pasisakė kritikas Viktoras Jocaitis, kuris taip pat akcentavo poeto „nuoširdumą gimtinės meilėj“. Visgi galutinis verdiktas buvo – „didelis piktžodžiavimas [prieš Tėvynę] ir gryno bolševizmo skleidimas“⁵⁵⁵. J. Grušas buvo tikslesnis tik įvardydamas ideologiją: „Boruta žiūri į poeziją ne kaip į meno šaką, <...> bet kaip į priemonę skleisti socializmui“. Rygoje rinkinys susilaukė tuomet jau „plečkaitininko“ Prano Ancevičiaus, Vilniuje redagavusio socialdemokratų emigrantų laikraštį „Pirmyn“, entuziastiško pritarimo. Dar prieš pasirodant rinkiniui, 1927 m. lapkričio mėn. K. Boruta davė keletą eilėraščių pirmiesiems „Pirmyn“ numeriams ir P. Ancevičius juos paskelbė kartu su savo komentarais⁵⁵⁶. Po rinkinio pasirodymo jis parašė plačią recenziją, kurią reziūmavo taip: „toks reiškinys stiprina revoliucinės liaudies moralia, o kartu ir fizinę jėgą, kuri, nėra dvejonų, anksčiau ar vėliau nukabins darbo Lietuvą nuo kryžiaus“⁵⁵⁷. Galiausiai *Kryžių Lietuva*, kaip eretiškos proletarinės literatūros atvejis, buvo sutriuškinta komunistinėje spaudoje. Broniaus Pranskaus recenzijoje rinkinys gavo trigubą neigiamą atestaciją – jame nėra „aiškių kovo idėjų išreiškimo“, jis persunktas „individualistinio verkšlenimo“ ir „mistikos“. Galutinis verdiktas – „Kryžių Lietuva“ nėra toji poezija, kuri iš tiesų tarnautų plačiam revoliucionizavimui Lietuvos darbo masių“⁵⁵⁸. Boruta buvo pirmasis būsiamasis trečiafrontininkas, papuolęs į kompartijos kritikų akiratį.

Knyga buvo uždrausta platinti Lietuvoje, bet jos tiražas buvo išparduotas per mėnesį. Ji įtvirtino Kazio Borutos vardą lietuvių literatūros erdvėje ir bet kokioms jo literatūrinėms iniciatyvoms žadėjo sėkmę. Už *Kryžių Lietuvos* honorarą jis 1928 m. sausyje įsteigė savo leidyklą ir tuoj pat pradėjo rengti almanachą „Audra“. Idėja leisti almanachą buvo kilusi dar 1927 m. lapkričio mėn. Tuomet jis turėjo vadintis „Kruvinoji kumštis“⁵⁵⁹. Įtūžį, koduojamą neskoningame pavadinime, apramdė *Kryžių Lietuva* ir Kazys Boruta pasirinko literatūriškesnį

⁵⁵³ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 12 22 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 17.

⁵⁵⁴ Grušas J., Kazys Boruta, *Kryžių Lietuva* // *Židiny*, 1928, nr. 1, p. 76–77.

⁵⁵⁵ [Jocaitis V.], Paklydęs poeta (Kaz. Boruta) / V. // *Lietuva*, 1928 01 05, p. 5.

⁵⁵⁶ [Ancevičius P.], Kalėjime rauda mano tėvynė / F. Rogūza // *Pirmyn* (Vilnius), 1927 11 05, p. 2–4; 11 20, p. 4–5.

⁵⁵⁷ [Ancevičius P.], *Kryžių Lietuva* / F. Rogūza // *Pirmyn* (Vilnius), 1928, nr. 3, p. 5.

⁵⁵⁸ [Prankus B.], „Kryžių Lietuva“ Kazio Borutos / V. Žalionis // *Priešfašistinė vienybė* (Tilžė), 1928, nr. 1/2, p. 16.

⁵⁵⁹ [Skelbimas] // *Liaudies balsas*, 1928, nr. 10, p. 16.

„Audros“ pavadinimą. Literatūrinę almanacho, pasirodžiusio vasario mėn., dalį užpildė Kazys Boruta, Antanas Venclova ir Juozas Montvila, o penktadalį sudarė vertimai.

Programiniame straipsnyje K. Boruta be išlygų pasisakė už konstruktyvizmo poetiką, kurią buvo atradęs studijuodamas Kaune. Dar 1926 m. pavasarį jis pasisakė už tokią prozą, kuri turi būti „*čystas vanduo*“ be jokių prismokų, tokiai prozai gali būt pavyzdžiu geometrijos vadovėlis“, o ne „lyriškas šūdas“, kuriuos užversta lietuviška rinka⁵⁶⁰. Konstruktyvizmo menuose ir literatūroje šalininkai varдан griežtos ir skaidrios kūrinio konstrukcijos atmetė lyrines tradicijas ir kvietė menininkus „konstruoti“ aplinką, t. y. daryti įtaką gyvenimo procesams. Tikėta, jog panašiai, kaip negyvoji materija pasiduoda technikos poveikiui, sąmonė taip pat gali paveikti griežtai struktūruotas žodis ar gyvenamoji erdvė. K. Borutai konstruktyvizmo tradicijoje buvo ypač svarbus *aktyvizmo* principas – „mūsų dienų menininkas privalo būti revoliucionierius, agitatorius ir kitoks visuomeniško gyvenimo dalyvis“⁵⁶¹. Tik tada jis tampa „asmenybe“. Tokia mintijimo seka vedė prie išvados, kad „Lietuvių rašytojai ir kiti kultūros darbininkai niekad nebūvo asmenybėmis <... ir yra > žmogiškosios menkystos išsigimėliai.“⁵⁶² Šioje diagnozėje matyt atsižvelgta į keturvėjininkus. Visgi praktikoje daug kas atrodė kitaip. Anot J. Žėkaitės, šiame almanache išspausdintoje į melodramatizmą linkusio Borutos apysakoje *Saulės ant pečių parnešti išėjo*, netrūksta jautrių intonacijų, kurios nedera konstruktyvizmo stilistikai⁵⁶³.

Su tikrąjį kelią atradusiojo uolumu Kazys Boruta skatino Antaną Venclovą konstruktyvizmą propaguoti tarp literatūros brolių⁵⁶⁴. Jis gyrė bičiulį už šio *Žemės reformos*, išspausdintos „Audioje“ novatoriškumą, bet jai buvo toloka iki konstruktyvizmo normų įgyvendinimo pavyzdžio⁵⁶⁵. Šiam gi, pakankamai paeksperimentavus avangardizmo poetikos rėmuose, tuomet ėmėsi atrodyti, jog geriausiai jam tinkantis žanras yra proza, o stilius – realizmas⁵⁶⁶. 1928 m. vasarą jis Broniui Railai dėstė, jog „prozai visoks stiliaus išdailinimas yra kaip šuniui penkta koja. Paprastas, natūralus pasakojimas. Vietomis gali būti numerių, šifrų, perskokinėjimų į kitą eilutę. Bet nieko nereikalingo <...> Ir visur dabar einama prie paprastumo. Jokio laužymosi“⁵⁶⁷. Jis ir Jonas Šimkus šį stilių vadino konstruktyvistiniu realizmu. Pastarasis užklauė ką apie šią stilistiką manęs neseniai kalėjime atsidūręs Kostas Korsakas ir sulaukė

⁵⁶⁰ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9.

⁵⁶¹ [Boruta K.], *Paveju*, bet ir prieš vėją / K. Lino // Audra. Literatūros ir visuomenės gyvenimo pirmoji knyga, 1928, p. 48.

⁵⁶² Ten pat.

⁵⁶³ Žėkaitė J., *Antifašistiniai almanachai* // Literatūra ir kalba, t. 15, 1978, p. 75.

⁵⁶⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1927 11 20 // LLTI, f. 1, b. 5049.

⁵⁶⁵ Žėkaitė J., *Antifašistiniai almanachai*, p. 75.

⁵⁶⁶ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 01 20 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 18; A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 02 03 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 19

⁵⁶⁷ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1928 08 01 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 3

palankaus atsiliepimo („ir aš panašiu keliu einu“), nors su pastaba, jog konstruktyvizmo priemonėmis galima reikšti ir fašistines idėjas⁵⁶⁸. Bronys Raila stilistinio besuformuojančios grupės kūrybos suniveliavimo klausimu išliko skeptiškas⁵⁶⁹.

„Audra“ netapo literatūriniu įvykiu. Ji nesusilaukė nei recenzijų, nei demaskavimų. Almanachą Lietuvoje 1928 m. gegužės mėn. paminėjo tik socialistinio jaunimo žurnalo „Žaizdras“ redaktorius Alfonsas Jakubėnas⁵⁷⁰. Beje, ši recenzija pasirodė, kai almanachas buvo įtrauktas į draudžiamos literatūros sąrašą⁵⁷¹.

K. Boruta su A. Venclova žūt būt norėjo turėti savo leidinį Lietuvoje ir tuo metu beveik bolševikiniu stiliumi projektavo literatūrinę diversiją. 1927 m. gruodyje Faustas Kirša pakvietė Antaną Venclovą bendradarbiauti jau faktiškai sustojusiuose literatūriniame žurnale „Pradai ir žygiai“⁵⁷². „Su juo sėbravimas, žinia, nė velnio negali duoti. Bet mūsų yra kiti planai. Mes tikimės su laiku iš jo perimti ir „Pradus ir žygius“. Dėl to mano nusistatymas sudaryti ten sau tinkamos pozicijas. Tam pritaria ir Boruta“⁵⁷³. Faustas Kirša buvo pasiryžęs išspausdinti jaunojo rašytojo apysaką *Žemės reforma*, bet Venclova jos dalį visgi atidavė į „Audrą“⁵⁷⁴. Fausto Kiršos žurnalas, kuris buvo leidžiamas sumestinėmis lėšomis ir tuo metu turėjo tik 20–30 prenumeratorių⁵⁷⁵, taip ir nepasirodė, tad slaptas planas neišdegė.

Kaip alternatyva šiai diversijai dienos šviesą išvydo kitas planas. Antanas Venclova 1928 m. vasario 17–21 d. svečiavosi pas Borutą Rygoje⁵⁷⁶. Matyt tada jie sumastė leisti almanachą „Žalia vėtra“. Tikriausiai planuota jį spausdinti dar neuždarytoje leidykloje tuo pačiu pavadinimu. Tai turėjo būti „kaunietiškas“ projektas, kartu su „rygietišku“ turėjęs sukrestyti literatūrinį pasaulį. Kovo 4 d. Venclova uždegė šia idėja Joną Šimkų, kuris dienoraštyje išliejo išpūdžius po susitikimo: „padarysim skandališką dalyką. Pirmoj eilėj: kad būtų reklama jauniems. Per maža su mumis skaitosi ir nepripažįsta mūsų. O mes turim pašturmuoti. <...> Bene išvesime iš stagnacijos punkto mūsų snaudžiančią inteligentišką visuomenę“⁵⁷⁷. Iš skelbimų sužinome beveik vienmečius sumanymo dalyvius – Kazys Boruta, Antanas Venclova, Leonas Skabeika, Jonas Šimkus, Kostas Korsakas, Vincas Ramonas ir grafikas Jonas Juozas Burba⁵⁷⁸. Kovo mėnesį pas Venclovą įvyko keletas pasitarimų, kurių metu projektuotas

⁵⁶⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 06 07 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 118.

⁵⁶⁹ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1928 08 15 // LLTI, f. 1, b. 4623

⁵⁷⁰ [Jakubėnas A.], Mūsų spaudos dirvonouose / A. Jk // Žaizdras, 1928, nr. 2, p. 7–8.

⁵⁷¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 20.

⁵⁷² A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1927 12 22 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 17

⁵⁷³ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 02 03 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 19.

⁵⁷⁴ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 01 20 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 18.

⁵⁷⁵ Gudaitis L., Permainų vėjai, p. 130.

⁵⁷⁶ A. Venclovos laiškas P. Venclovai. 1928 02 16 // LLTI, f. 1, b. 1784, l. 1.

⁵⁷⁷ Šimkus J., Dienoraštis. 1928 03 04 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 89.

⁵⁷⁸ Meno literatūros ir kritikos žurnalas „Žalia Vėtra“ // Naujas žodis, 1928 02, nr. 4, p.17; Naujas almanachas // Moksleivių varpai, 1928 04, nr. 6, p. 14; Netrukus pasirodys... // Kultūra, 1928, nr. 4, p. 193.

manifestas ir aptarinėti techniniai išleidimo dalykai. Tikėtasi, jog almanachą išleis Jonas Burba, bet šis atsisakė, o kito leidėjo surasti nepavyko. Balandžio 1 d. Jonas Šimkus apgailestavo, jog „pačiuose pagrinduose sutinkame, bet eidami į sroves sroveles, jau nebesutinkame“⁵⁷⁹. Dar po poros savaičių A. Venclova skundėsi, jog „ne visai sutariam dėl ideologijos ir kitų galų ir rengiamės šitą reikalą mesti“⁵⁸⁰. Almanacho pasirodymas be K. Borutos buvo neįsivaizduojamas, o išvardinti iniciatoriai nenorėjo pritarti jo misionieriškams vizijoms. Be to, tuo laiku jis buvo Vidaus reikalų ministerijos nemalonėje, o be jos palaiminimo naujas periodinis leidinys negalėjo pasirodyti. Sumanymo finalas paaiškėjo gegužės viduryje, kuomet dėl Borutos įtraukimo į projektą Venclovai teko aiškintis saugume⁵⁸¹.

Nedidelė paguoda almanacho organizatoriams buvo Henriko Blazo iniciatyvos įsteigti Literatų būrelio laikraštį sėkmė. „Studentas“ pasirodė 1928 m. kovo mėn., buvo leidžiamas kas dvi savaitės, o „mes, Literatų būrelio nariai, kas ką tinkamesnio turėdami, kaišiojom Henrikui Blazui“⁵⁸². Redaktoriaus padėjėjas buvo Juozas Grybauskas, kuris tuo metu studijavo Humanitariniame fakultete ir lankė Balio Sruogos teatro seminarą. Saugomas universiteto autonomijos ir galėjęs nesunkiai rasti autorių, „Studentas“ tapo liberaliųjų ir kairiųjų pažiūrų studentijos bei profesūros ištarmių erdve.

Petras Čiurlys atsiminimuose spėlioja, jog H. Blazas 1928 m. rudenį „prastūmė“ A. Venclovą į Literatų būrelio vadovus, nes norėjo susikoncentruoti į „Studento“ leidimą. Venclovai tai tapo proga šiek tiek performuoti būrelio pavidalą. Jis pasirinko sekretoriumi didesnių kūrybinių ambicijų neturintį P. Čiurlį ir pravedė „valymą“ – iš 40 lankytojų liko tik 17. Būrelis be jokių konsultacijų buvo pavadintas „Express“, kas buvo nuoroda avangardistinė stilistiką ir žymėjo naujo vadovo lūkesčius. Dažniausiai būrelio susitikimų auditorijoje buvo matomi Petras Čiurlys, Leonas Skabeika, Jonas Šukys, Petras Gintalas, Petras Laurinaitis, Stasys Anglickis, Bronys Raila ar Pranas Morkūnas⁵⁸³. Tik du pastarieji įvardintini kaip „smarkesnio“ avangardo šalininkai. „Express“as vien dėl savo sudėties negalėjo tapti Borutos ir Venclovos išsvajoto sąjūdžio židiniu. Visgi Venclova stropiai vaikščiodavo į būrelio susirinkimus ir dalyviams įsiminė taktingumu bei pareigingumu.

1929 m. vasario 15 d. „Express“as netikėtai atsidūrė riaušių epicentre. Tą dieną išpuolė Lietuvos Universiteto septintųjų metinių minėjimas. Iki tol studentai jį atžymėdavo su alumni Urbono restorane Mickevičiaus gatvėje, bet šį kartą „Studentas“ pasiūlė studentijai sutikti

⁵⁷⁹ Šimkus J., Dienoraštis. 1928 04 01 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 92.

⁵⁸⁰ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 20.

⁵⁸¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1928 05 20 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 21.

⁵⁸² Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 67.

⁵⁸³ Šukys J., Tauri asmenybė // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 52; Čiurlys P., Pakeliui į literatūrą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 190; Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 68-69; Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 87-88.

metines rimčiau ir savo pageidavimus išreikšti Kauno gatvėse. Universiteto rūmuose pasirodė skelbimai, kviečiantys studentus vasario 15 d. vakare rinktis su fakelais eisenai. „Gausingiems“ būriams susirinkus I rūmuose Mickevičiaus gatvėje, paaiškėjo, jog nėra nei minėjimo iniciatorių, nei programos. Tuomet stichiškai pradėjo reikštis iniciatyvos: „vieni siūlė dar kartą apversti konkę, kiti – pernykštėje konkės apvertimo vietoje sugriežti laidotuvių maršą, tretį proponavo eiti išdaužyti valstybės teatro langus, kiti siūlė padaryti baudžiamąją ekspediciją Kauno barzdaskučiams ir kinematografininkams, kad studentams nuolaidų neduoda. Vis tai buvo humoro persisunkę siūlymai, kuriuos „rimti“ studentai ėmė rimtai suprasti“⁵⁸⁴. Politiniai agitatoriai buvo nušvilpti. Anot policijos pranešimo 600, o anot korespondentų nuo 1000 iki 300 studentų minia Laivės alėja patraukė link Senamiesčio, bet patys nežinojo kur eina. Girdėjosi dainos, valiavimai smuklėms ir grasinimai kirpykloms. Ties Maironio gatve eisena buvo sustabdyta skubiai iškviesto pastiprinimo. Po apsistumdymų, apsižodžiovimų ir net pasibadymų peiliais 25 demonstrantai buvo areštuoti. Susidūrę su neįveikiama kliūtimi studentai dainuodami sugrįžo į I rūmus, į kuriuos atvyko rektorius Pranas Jodelė. Jis pasveikino susirinkusius su švente ir „pasidžiaugęs gyva studentų energija“ apgailestavo, kad Universiteto vadovybė pati nesiėmė organizuoti minėjimo. Rūmai buvo apsupti policijos, kuri nieko neįleido, o išleido tik patikrinusi dokumentus. Visgi dalis studentų per rūmų kiemo tvorą paspruko į kaimyninius kiemus. Rektorius telefonu nesėkmingai mėgino įkalbėti policiją sulaikytuosius paleisti. Tuo tarpu studentai, išsityčioję iš įtempto į rūmus neblaivaus policijos valdininko, išrinko septynių atstovų delegaciją, tarp jų A. Venclovą ir B. Railą, suimtiesiems vaduoti. Delegacija išėjo, bet buvo nuovadoje sulaikyta, o pailsę demonstrantai tuoj po vidurnakčio išsiskirstė⁵⁸⁵. Delegatai iš ryto buvo paleisti, bet tuoj pat vėl areštuoti. Trylika suimtųjų (tarp jų Venclova, Raila ir Blazas) atsidūrė politinės policijos būstinėje Miškų gatvėje ir buvo išlaikyti iki vasario 20 d⁵⁸⁶. Sulaikytieji per tas dienas sočiai atsivalgė, už areštinės durų buvo sutikti susirinkusių bičiulių ovacijomis ir savo kankinystę tuoj pat aplaistė Urbono restorane⁵⁸⁷. Vėliau „Lietuvos aide“ šių riaušių kaltininku buvo įvardintas Literatų būrelis, nes būtent „Studente“ buvo iškelta minėjimo idėja. Po tyrimo Švietimo ministerija pareikalavo iš Universiteto nubausti 33 minėjimo dalyvius. Universitetinis teismas nenoriai dalį jų nubaudė papeikimais. Rimtesnių pasekmių susilaukė tie „riaušių iniciatoriai“, kurie dirbo valstybinėse įskaitose – kaip jau minėta, A. Venclova turėjo atsisveikinti su darbu žemės ūkio ministerijoje.

⁵⁸⁴ Ir „šposai“ turi būti su tvarka! // Lietuvos aidas, 1929 02 18, p.3

⁵⁸⁵ Apie šį įvykį žr.: Studentų triukšmas // Lietuvos žinios, 1929 02 18, p.2; Ir „šposai“ turi būti su tvarka! // Lietuvos aidas, 1929 02 18, p.3; Studentų „demonstracijos“ Kaune / X // Rytas, 1929 02 19, p.2; Policijos žinios dėl demonstracijos // Rytas, 1929 02 19, p.2; Rektorius apie studentų triukšmą // Lietuvos žinios, 1929 02 21, p.2; Studentai Laisvės Alėjoj // Socialdemokratas, 1929 02 21, nr.8, p.4; Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 107-112;

⁵⁸⁶ Kaunas // Lietuvos žinios, 1929 02 21, p.5

⁵⁸⁷ Šukys J., Tauri asmenybė // Atsiminimai apie Antaną Venclovą, p. 54-55.

4. „Auroros“ ir „Pjūvio“ iššūkis

Tuo tarpu apsnūdusius vis atidedamo literatūrinio skandalo organizatorius netikėtai aplenkė „tikresni“ socialistai. 1928 m. rugsėjyje į Lietuvos universitetą įstoję Vytautas Montvila ir Kazys Jakubėnas 1929 m. pradžioje išleido pirmąjį almanacho „Raketos“ numerį. Atsiminimuose praslystantys liudijimai apie jų abiejų lankymąsi „Žiburėlio“ bendrabutyje paaiškina Petro Cvirkos atsidūrimą tarp šio projekto dalyvių. Tuo tarpu emigranto Kazio Borutos dalyvavimas aušrininkų iniciatyvoje buvo beveik natūralus dalykas. Žurnale, kuris dėl blankoko turinio nesudomino kritikos, gana skystokai buvo pareikšta, jog leidėjai stengiasi padėti išlaisvinti jėgas, glūdinčias jaunųjų širdyse, bet atsiriboja nuo keturvėjininkų, garbinusių išorinį civilizacinį progresą. Išankstinės programos sąmoningai neturėta – „mes rėkaujam, blaškomės, ieškome . . . Kurias formas priims tirpstantis švinas – nežinome. Bet pakanka to, kad jis teka“⁵⁸⁸. Savo akciją leidėjai matė vos ne kaip Jono Krikštytojo misiją: „kai apardyta bus pluta / ir rūkas praretės ant horizonto, / tada ateis už mus vėl jaunesni / ir sudarys jaunesnį frontą“⁵⁸⁹. Leidėjai turėjo įsivaizdavimą, kokie jų bendraamžiai maištininkai *neturėtų* būti. Nepriimtina, jog „jauni, gabūs ir energingi vyrai“, susibūrę į Literatų būrelį, garbintų tik žodį ir eksperimentų su juo galimybes. Tai buvo akmuo į būrelio vadovo Antano Venclovos daržą ir reakcija Prano Morkūno imažinistinius eksperimentus. „Literatūros augimas bus įmanomas tik tada, kada žodžiai bus kupini gyvenimo, kuris mus apsupa <...> Tada jų kūryba bus ne tuščios statinės barškėjimas, o judesys, turintis savo kryptį ir uždavinius“ – mokė paklydėlius leidėjai⁵⁹⁰. Ne mažiau (gal būt nuo Petro Cvirkos) kliuvo ir Venclovai su Raila: „nors rašytojas ir dalyvauja gyvenimo ermyderyje, bučiuoja moteris ir geria alų, bet jis neprivalo virsti visa to vergu. Rašytojo individualybės neturi uždusinti nei gatvės triukšmas, nei kabaretų muzika, nei moterų žvilgsniai. Jeigu rašytojas, išitraukęs į gyvenimo sūkurius, susmulkėja ir kartais net visai dingsta, tai jis nebuvo rašytojas, o paprastas girtuoklis ar paleistuvis“⁵⁹¹. Paprasčiausia antro „Raketos“ numerio nepasirodymą paaiškinti leidėjų areštu 1929 m. gegužę. Visgi tikėtina, jog po radikalios galimų bendradarbių kritikos šie nebūtų turėję noro prisijungti ir vargu ar almanachas būtų turėjęs ateitį.

Rimtesnis iššūkis buvo literatūrinio „Pjūvio“ [originale „Piūvio“] žurnalo pasirodymas 1929 m. vasaryje. Antras numeris pasirodė 1930 m. pradžioje (nors ant viršelio – 1929 VI), o trečias ir paskutinis – 1931 m. pavasarį. Visgi 1929 m. vasarą šis leidinys buvo vienintelis grynai literatūrinis žurnalas Lietuvoje, antrajame numeryje pritraukęs Balį Sruogą, Faustą Kiršą,

⁵⁸⁸ [Montvila V], Kitu keliu // Raketa: vienkartinis meno leidinys, 1929, p. 4.

⁵⁸⁹ Jakubėnas V., Mes // Raketa: vienkartinis meno leidinys, 1929, p.5.

⁵⁹⁰ Studentų literatų būrelis / Kt. // Raketa: vienkartinis meno leidinys, 1929, p. 14.

⁵⁹¹ Apsišvalgius / C. // Raketa: vienkartinis meno leidinys, 1929, p. 12.

Viną Krėvę. Šios pavardės garantavo „Pjūvio“ išitvirtinimą literatūros lauke. Būsimieji trečiafrontininkai jautėsi aplenkti, bet to viešai nepripažino – tarėsi nelaiką pjūvininkų konkurentais.

„Pjūvi“ redagavo Humanitarinio fakulteto antro kurso studentas Petras Juodelis (1909–1965), iki tol spėjęs pabūti keturvėjininkų gretose. Jis „Keturių vėjų“ teisme 1927 m. gruodyje buvo jų advokatas. Vėliau dėl perdėm jam neprilipusios bohemiškos atmosferos pasitraukęs iš jų gretų. Petro Juodelio bendraminčiai ir bendradarbiai buvo Antanas Miškinis (1905–1983) bei Jonas Aleksandravičius (1904–1973, nuo 1952 m. Aistis). Jų bičiulystė siekė Kauno „Aušros“ gimnazijos, kurioje veikė literatų būrelis, laikus. Prie jų prisijungė Antano Miškinio brolis Motiejus (1898–1973), savo tekstais susitiprinęs teorinę „Pjūvio“ dalį.

Pjūvininkai suvokė save kaip antiavangardistus ir pirmame numeryje atsiribojo nuo keturvėjininkų. Šis atsiribojimas nereiškė avangardizmo poetinės technikos naujovių atmetimo, o pats „Pjūvio“ pavadinimas buvo nukaltas iš vokiečių ekspresionistų žurnalo „Der Querschnitt“ (1924–1933) pavadinimo. Pjūvininkų pjūvio samprata taip pat buvo modernistinė – ji nurodė į programą kritiškai suraikyti lietuviškos kultūros sluoksnius, kurie, anot Aleksandravičiaus „paliesti dvokė“, o patys jos kūrėjai, anot Miškinio „kiaulėjo“⁵⁹². Atsiribota nuo keturvėjininkų dėl to, jog šie buvę tik žaidybiški ir kritiški be pozityvių nuostatų. Šioje vietoje su būsimais trečiafrontininkais pjūvininkai galėjo sutarti, bet abiejų grupių pozityvios programos išsiskyrė. Pjūvininkai pasisakė už tautinės kultūros vystymą ir socialinei neteisybei buvo jautrūs kitaip, nei kad būdinga kairiesiems rašytojams. Jie, anot Vytauto Kubiliaus, tikėjo, jog naujos meno formos prigryja tik suleidusios šaknis į tautos psichiką ir krašto kultūrinį dirvožemį. Dėl to europietiško modernizmo naujovės turi būti implantuojamos atsižvelgiant į tautos „būdą ir dvasią“. Pjūvininkai nusigrėžė nuo urbanizacijos apologijos (kas vis dar bus būdinga trečiafrontininkams) ir atsigrėžė į Lietuvos kaimo žmones ir jos gamtą⁵⁹³.

Jonui Aleksandravičiui atrodė, jog kultūra turi tapti tautos skydu neišvengiamai artėjančiuose (nes nujaučiamuose) istorijos lūžiuose, o poetinis žodis „nuvargusiam paunksme“. Šis žodis turėjo būti kalbiškai skausmus, atremtas į liaudies dainų tradiciją, kartais ekspresionistinis, bet apsieiti be keturvėjininkų propaguotos prozaizacijos. Jam poetas yra tautos pasaulėvaizdžio reiškęjas, bet daro tai be nacionalistinio patoso, o atskleidžia jos tragiškumą su intymaus kalbėjimo priemonėmis⁵⁹⁴. Antanas Miškinis iš liaudies dainų vaizdinių taip pat kūrė apibendrintą Lietuvos paveikslą, bet ne tokį niuansuotą ir tragišką, kaip būsimasis Aistis. Jis į savo poetinį bylojimą labiau integravo modernistų (jų tarpe ir tiesiogiai keturvėjininkų) stilistinį

⁵⁹² Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 114.

⁵⁹³ Kubilius V., XX amžiaus literatūra, Vilnius, 1996, p. 243.

⁵⁹⁴ Kubilius V., XX amžiaus literatūra, p. 255-258.

palikimą. Dėl to „Miškinio lyrikoje skambėjo du balsai – vienas aukština, myli ir tiki, kitas abejoja, kenčia, ironizuoja. <...> Techniškosios civilizacijos terminai susiduria su gamtos įvaizdžiais ir kaimo realijomis kaip priešingos jėgos“⁵⁹⁵. Jis nedarė apibendrinimų, nes anot P. Juodelio „neturėjo noro ką nors giliau pasvarstyti; jo idėjos buvo nugirstos“⁵⁹⁶. Nugirsti buvo iš kur, nes A. Miškinis gyveno viename bute su J. Aleksandravičiumi.

Petras Juodelis teorinėse išvalgose atmetė romantizme įsitvirtinusią „kunigaikščių Lietuvos“ ir „kaimiškos kultūros“ apologetiką. Lietuvius jis vadino barbarais be praeities, papuolusiais į audringą modernybę ir pasimetusius prieštarose. Vienas iš vaistų galėjo būti Lietuvos kultūros sampratos išplėtimas. Jam Lietuvos kultūra ne tik etnocentristinė kaimo tradicija, bet ir lenkakalbė bajoriškoji romantizmo kultūra, kurios panteonas yra Vilnius⁵⁹⁷. Kita vertus, Lietuvos dabartis kenčia nuo modernybės efekto, kurį jis įvardijo *realizmu*. Tai „tolydis gyvenimo mechanizavimas, kuris galutiniame rezultate, veda prie bet kokio gyvenimo išnykimo, kaip tai atsitiko naujoj Europoj“. Realizmas jam suskilo į du keistus pavidalus – *praktiškąjį*, tapatų su kapitalizmu ir *grynąjį*, tapatų su radikaliomis socialinėmis reformomis. Šias reformas P. Juodelis įsivaizdavo kaip *darbo revoliuciją*, „kuri nustumtų lietuviškumo nešiotą – sluoksnį į paskutinę vietą, įvestų Lietuvoj, lyg ir, antrąją baudžią, gal ne tiek žiauriau fiziškai, bet užtat pavojingesnę tautiškumo išlaikymui, negu pirmoji. <...> Mes nustotume savo liaudies“. Išeitis yra dalinis susitaikymas su praktiškuoju realizmu, t.y. kapitalizmu: „mes negalime be atožiūros jį atmesti. Mes tik turime stengtis visą laiką jį atsverti ir neleisti jam paimti vadovaujamą balsą“⁵⁹⁸.

Henrikas Blazas 1929 m. rugsėjyje pritraukė Petrą Juodelį prie „Studento“ leidimo. Tai iššaukė Bronio Railos, kuris tuo metu berods buvo „Express“o pirmininkas, baime. „Aš truputį bijau, kad tie ponai per daug neišvyrautų ir „Studente“ nepradėtų tokių pat „išminčių“, kaip „Pjūvyje“ skelbti. Tada būtų blogas reikalas ir neišvengiamai iššauktų aštrių konfliktų tarp „Stud[ento]“ ir „Express“o“⁵⁹⁹. Minimos „išmintys“ matyt buvo aukščiau cituotas P. Juodelio straipsnis „*Romantiškasis idealizmas grįžta*“... Pats Bronys Raila į Kauną po atostogų atvažiavo rugsėjo pabaigoje ir ragino anksčiau ten atvykusį Antaną Venclovą aktyviau prisidėti prie „Studento“ leidimo⁶⁰⁰. Tikriausiai tikėjosi, jog kam nors iš *savų* arčiau esant šalia H. Blazo, bus galima kontroliuoti „Studento“ kryptį. Visgi Raila, perskaitęs pasirodžiusį „Studento“ numerį, kuriame buvo Juodelio straipsnis, aprimo ir išdėstė taktikos gaires naujos grėsmės akivaizdoje:

⁵⁹⁵ Kubilius V., XX amžiaus literatūra, p. 246.

⁵⁹⁶ Iš L. Gudaičio ir P. Juodelio pokalbio 1969 05 14. Cituojama iš: Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 115.

⁵⁹⁷ Juodelis P., „Romantiškasis idealizmas grįžta“... // Pjūvis, 1929, nr. 2, p. 80-81; Juodelis P., Vilnius // Pjūvis, 1931, nr. 3, p. 125-127.

⁵⁹⁸ Juodelis P., „Romantiškasis idealizmas grįžta“... // Pjūvis, 1929, nr. 2, p. 70-71.

⁵⁹⁹ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 18 // LLTI, f. 1, b. 4623

⁶⁰⁰ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 08 28 // LLTI, f. 1, b. 4623; B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 09 // LLTI, f. 1, b. 4623.

„su juo galima ir kai kuomet reikia bendradarbiauti, bet griežtai laikantis nuosaikiųjų marksistų taktikos. Kol Juodelis neigia, kol jis kovoja su dabartim ir t.t., mes jį galime palaikyti ir eit iš vieno, bet kur tik jis pradeda teigti, kur pradeda savo planus ir veikimo projektus dėstyti, ten tuoj reikalinga prieš jį nemielaširdinga kova. Šiaip ar taip, Juodelis reakcingos buržuazijos atstovas, nors ir besidangstąs liberalumu, – o mes... Savaiame suprantama“⁶⁰¹.

5. Susiorganizavimas

„Pjūvio“ pasirodymas ir sėkmingas tvirtinimasis literatūros rinkoje Kaziui Borutai buvo postūmis vėl grįžti prie bendraminčių žurnalo idėjos. 1929 m. liepos 10–13 d. Vienoje lankėsi Balio Sruogos organizuota humanitarų studentų ekskursija į Italiją ir Austriją⁶⁰². Anot Antano Venclovos, kelionės organizatorių prieš išvykstant saugumiečiai naiviai išpėjo prižiūrėti studentus ir neleisti jiems Vienoje susitikti su Boruta. Iš keliautojų būrio Borutos daugiausia bendravo su Antanu Venclova ir Broniu Raila. Venclovos ir Borutos susitikimai nuo 1927 m. visada atgaivindavo idėją suburti jaunuosius avangardistus ir leisti žurnalą. Bent šį kartą iniciatyva priklausė Borutai: „Kazys nebe pirmą kartą grįžo prie minties, kad reikia leisti žurnalą. Jis stengėsi prisiminti visus jaunuosius rašytojus, kurie reikėsi Kaune, Šiauliuose ir kitur“⁶⁰³. Pokalbiuose, pasak Borutos, dalyvavo ir Bronys Raila⁶⁰⁴. Venclova, savo atsiminimuose stengėsis sumenkinti šio literato reikšmę trečiafrontininkų brolijoje, rašo tik apie „mudviejų pokalbius“.

Baigiantis 1929 m. vasaros atostogoms Bronys Raila pasirodė esąs karščiausias naujo sambūrio, besiruošiančio kurti savą žurnalą, propaguotojas. Tėviškėje tradiciškai daug gėrė, bet rado laiko parašyti straipsnį *Trečioji generacija*, kuriame suklasifikavo naujausią lietuvių literatūrą į persipinančias laike kartas. Pirmajai priskyrė tautinio atgimimo literatūrą, antrajai – praeitimi tapusius keturvėjininkus, o trečiajai – į areną įžengiančią devynių rašytojų, kuriuos vienija jautrumas socialinei problematikai, grupelę. Pjūvininkai nepriskirti jokiai kartai ir paminėti prabėgomis, kaip „reakcingojo nacionalizmo“ atstovai. Čia pat Raila iškėlė programą maksimum bičiulių kompanijai: „Mes turim būti naujo gyvenimo organizatoriai! [...] Mes žinome, kad mūsų veikimas nepastatys fabriku, nepaleis nei vieno traukinio, neiškas pelkėms kanalų, bet jis veiks naujo žmogaus psichiką, cementuos ją energija ir pasiryžimu“⁶⁰⁵. Kostas Korsakas tikriausiai išsiseidė, nes Raila jo neįvardijo (gal būt per neapdairumą) tarp devynių

⁶⁰¹ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 20 // LLTI, f. 1, b. 4623.

⁶⁰² A. Venclovos atvirutkas P. Venclovai. 1929 07 12 // LLTI, f. 1, b. 1784, l. 7.

⁶⁰³ Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 136.

⁶⁰⁴ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 83.

⁶⁰⁵ [Raila B.], Trečioji generacija / A. Ragaila // Kultūra, 1929, nr.10, p.507

naujo gyvenimo kūrėjų. Laiške Šimkui Korsakas mestelėjo, jog Raila kartoja jo mintis ir, neįvardindamas konkrečių rašytojų, dar stipriau pabrėžė *mūsų*, t.y. progresyvistų misiją: „kadangi mūsų atstovaujamoji visuomeninė grupė yra pažangiausia, arčiausiai su gyvenimo plėtotės eiga sutapsi, tai ir mūsų literatūrinis žodis yra pažangiausias, gaiviausias, stipriausias, plačiausių horizontų siekiąs. Šit kodėl mes manom ir tikim busimoj lietuvių literatūroj pirmauti, vaidinti sprendžiantįjį vaidmenį“⁶⁰⁶. Vėliau Korsakas paskelbė išplėtotą Railos straipsnio kritiką („brolau, aš gerokai kliudžiau Tave“ – rašė jam⁶⁰⁷), kuriame pabrėžė neteisingą generacijos sąvokos vartojimą, selektyvumą ir literatūros raidos vizijos nususinimą⁶⁰⁸.

Vasarojant Railai kilo mintis išleisti pažangiųjų beletristų, kuriuos savo straipsnyje įvardijo kaip trečiąją generaciją, rinkinį. Venclovai jis išvardijo sudėtį: „Boruta, Cvirka, Čiurlys, Kiela, Kapnys, Raila, Šimkus, Šukys, Venclova. Gal galima būtų dar Švaistą su Tilvyčiu pakviesti. <...> Kritišką įvadą turėtų parašyti J. Radžvilas“⁶⁰⁹. Tuo pačiu jis skatino Venclovą kuo greičiau išleisti apysakų rinkinį ir apgailestavo, jog pats nespės paruošti savo kūrybos rinkinio, nes „dabar aš turėsiu dar gerokai užsiimti pačios mūsų akcijos varymu“⁶¹⁰. Railai rūpėjo įkalbėti Joną Šimkų stoti laisvuju klausytoju į Humanitarinį fakultetą, nes „jis būtinais reikalingas mūsų „Express“ui“⁶¹¹. Ir apskritai – „reikia dirbti! Mes turėsim dabar dirbti po 12 valandų į dieną ir daugiau. Tik tokiu būdu mes užkariausim ir iškovosim viską“⁶¹². Tam, kad darbas sektųsi geriau, jis pasiūlė A. Venclovai apsigyventi kartu. Šis pritarė idėjai ir surado kambarį abiems pas Henriką Blažą Žaliakalnyje, Prūsų g. 8⁶¹³. Kaimynystėje, Prūsų g. 2, gyveno Pranas Morkūnas. Raila atvažiavo į Kauną rugsėjo 28 d.⁶¹⁴ ir „iš pat pirmosios dienos pasinėrėme pokalbiuose apie literatūrą“⁶¹⁵.

Venclova atsiminimuose konstruoja viziją, kurioje nauja „literatūrinė akcija“ tapo neišvengiama: „beveik kasdien į Prūsų gatvės kambariuką pas mane užeidavo čia Jonas Šimkus, čia Petras Cvirka, o kartais ir abu drauge. Jonas atsinešdavo Kosto Korsako laiškus iš Šiaulių kalėjimo ir skaitydavo. Kas kelios dienos iš Vienos ėjo Kazio Borutos laišakai. Mūsų buvo jau visas būrys. Visi jauste jautėme, kad be žurnalo gyventi toliau neįmanoma.“⁶¹⁶ Dėl „kas kelias

⁶⁰⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 10 13 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 157.

⁶⁰⁷ K. Korsako laiškas B. Railai. 1930 03 06 // LLTI, f. 1, b. 4577

⁶⁰⁸ [Korsakas K.], Dėl literatūrinių kartų ir generacijų. Pastabos / Radžvilas // Kultūra, 1930, nr. 2, p. 115-120.

⁶⁰⁹ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 08 28 // LLTI, f. 1, b. 4623

⁶¹⁰ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 09 // LLTI, f. 1, b. 4623.

⁶¹¹ Ten pat.

⁶¹² Ten pat.

⁶¹³ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1929 09 10 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 5; A. Venclovos laiškas B. Railai. 1929 09 24 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 6.

⁶¹⁴ B. Railos laiškas A. Venclovai. 1929 09 20 // LLTI, f. 1, b. 4623.

⁶¹⁵ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 166.

⁶¹⁶ Ten pat, p. 185.

dienas ateinančių“ laiškų iš Vienos A. Venclova stiprokai perdėjo. Iš 1929 metų yra išlikę tik 3 Borutos laišškai „mieliems broliams“ į Kauną (rašė jis ir „mieliems broliams“ į Karaliaučių).

Spalio pradžioje Bronys Raila parengė prašymą „Spaudos fondui“, kuriame išdėstė naujo žurnalo viziją ir paprašė fondo paramos. Jis buvo išsiųstas spalio 12 d.⁶¹⁷, bet prieš tai atsiklausta K. Borutos, kuris atsakė spalio 10 d.⁶¹⁸ Žurnalą įsivaizduota leisti kas du mėnesiai. „Spaudos fondui“ dar nepasiūlytas jo pavadinimas, bet atsakomajame laiške Boruta siūlė jį pavadinti „Avangardu“. Visgi jau po kelių savaičių kauniečiai pavadinimui pritaikė railišką trečiosios generacijos sampratą – Jonui Šimkui pasiūlius, pasirinko „Trečio fronto“ pavadinimą. Kazys Boruta kvietė iš karto dėti pamatą žurnalo ateities stabilumui ir medžioti „buržujų, kuris šiam reikalui padėtų“, bei steigti „rašytojų kooperatyvą“. Šis kooperatyvas galėtų turėti literatūrinės naujienas parduojančią biurą, leidyklą, formuojančią literatūrinį skonį, bei savo „kromelį“. Pristatydami žurnalo programą būsimieji trečiafrontininkai nestokojo pasitikėjimo savimi – žurnalas turėtų kultivuoti naująsias literatūros kryptis, stovėti kultūrinės pažangos priešakyje ir „stengtųsi nustatyti pagrindus naujai estetikai ir naujai kritikai“. Taigi, užsimota tapti naujojo meno kanoną formuluojančia ir palaikančia institucija. Prašyme buvo išvardyta 18 kandidatų į žurnalo bendradarbius⁶¹⁹, tarp jų ir karščiausias ateities trečiafrontininkų kritikas Juozapas Herbačiauskas. Sąrašė nepaminėtas nė vienas keturvėjininkas, kas liudija įsisenėjusį priešišumą. Kazys Boruta, komentuodamas dalyvių sąrašą, siūlė įtraukti „visą progresyvišką elementą“, tik „tautininkų mėšlą galima visai ignoruoti“. Pogrindinės veiklos patirtimi buvo nuspalvintas siūlymas pritraukti Salomėją Nėrį, kurios nebuvo pirminiame sąrašė. „Ji, mergiščia, rodos, pereis į mūsų pusę, reikia su ja būt mandagiems, o taip pat ir klerikalų lizdą krikdykit, neduokit jam susitupėti, nes su juo bus mūsų sprendžiama kova.“ Apskritai kauniečiams pirminiame etape linkima būti „kultūros gudriais politikais“ ir stengtis „su visais geruoju sugyventi“. Kai žurnalas įsitvirtins literatūros erdvėje, „su laiku bus atidengta ugnis prieš visokį mėšlą“. Kaune (Borutai darant įtaką?) mąstyta panašiai. Jonas Šimkus, pristatydamas žurnalo planą trauksmininkui Emiliui Skuniejskui (1903–1965), taip apibendrino strategiją ir taktiką: „mūsų tikslas sujudinti, kiek galima, sustingusius mūsų pažangiuosius-

⁶¹⁷ Raila B., Jaunųjų rašytojų kolektyvo raportas „Spaudos fondo“ kooperatyvo valdybai literatūrinio žurnalo leidimo reikalui. 1929 10 12 // LLTI, f. 1, b. 4571.

⁶¹⁸ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1929 10 10 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 123–127.

⁶¹⁹ 1) Kazys Boruta (E. Erika), 2) Antanas Venclova, 3) Jonas Šimkus (Pr. Daugnora), 4) Bronys Raila (A. Ragaila), 5) Petras Cvirka, 6) Kazys Kiela, 7) Petras Čiurlys, 8) Pranas Morkūnas, 9) Jonas Šukys, 10) Leonas Skabeika, 11) Butkų Juzė, 12) K. Korsakas (Gelvainis, J. Radžvilas), 13) latvių poetas Skujenieks, 14) suomių-švedų poetas Henry Parland, 15) J. Herbačiauskas, 16) prof. Pr. Augustaitis, 17) prof. V. Dubas, 18) Petras Laurinaitis.

jaunuosius ir įvesti į tikrą aktyvizmo kelią. Kol kas mes neišeisime su programa, nes dabartinėmis sąlygomis tas pilnai negalima.⁶²⁰

Prašyme „Spaudos fondui“ Kazys Boruta, kaip naujojo žurnalo bendradarbis, buvo įrašytas pirmuoju numeriu. Kyla klausimas – nejaugi A. Venclova nepasimokė iš „Žalios vėtros“ registravimo istorijos? Kad ir kaip ten būtų, lapkritį buvo aišku, kad „Spaudos fondas“ nesutinka po savo sparnu paimti naujai besiformuojančią literatų grupę. Kazys Boruta jau tuomet turėjo alternatyvų planą – buvo suprojektavęs „savigynos“ žurnalo „Protestas“ leidimą. Boruta neatskleidė žurnalo bendradarbių sudėties, bet tikėtina, jog šis projektas buvo atsietas nuo būsimų trečiafrontininkų ir buvo orientuotas į eseriškų idėjų orbitoje esančius kūrėjus. Jis laiške J. Lukoševičiui iš karto atribojo būsimą žurnalą nuo maksimalistų sąjungos įtakos – „partinio elemento į kultūrą nešti nenorėčiau“⁶²¹. Save Boruta matė kaip žurnalo krypties formuotoją ir norėjo jame pirmiausia eksponuoti *savo* mąstymo ideologinius estetinius pokyčius. Laiške Venclovai šia proga jis rašė: „literatūros bernišką ideologiją laiko [save Boruta pavadino N... N...] atgyventa ir galvoja apie aktingosios kultūros akciją“⁶²².

Boruta planavo leisti šį žurnalą Latvijoje ir prašė trauksmininkų, kad „kas nors iš jūsiškių sutiktų būti *atsakomuoju* prieš Latvijos valdžią leidėju-redaktorium“⁶²³. Kazys Boruta iš Rygos laikų gal būt buvo pažįstamas su šios grupės nariais ir ją laikė „menka ir nelabai vykusia grupe“⁶²⁴. Kaip tik 1929 m. rudenį 5-ame „Trauksme“ numeryje daug vietos buvo skirta naujausiai lietuvių literatūrai, o Emilis Skuniejeksas ta proga kvietė lietuvių rašytojus siųsti savo kūrinius atrankai⁶²⁵. Lietuviškos kūrybos tekstus atrinko būsimieji trečiafrontininkai. Šia proga Kostas Korsakas atsisakė spausdintis, jei šalia bus S. Nėries ir S. Santvaro kūriniai⁶²⁶. Planuojant leisti „Avangardą“, Jonas Šimkus kvietė trauksmininkus bendradarbiauti⁶²⁷. Galbūt įsivaizduota, jog dviejų idėjiškai giminingų brolių nariai simboliškai galėtų priklausyti viena kitai. Tokiame kontekste nieko nuostabaus, kodėl K. Boruta kreipėsi į trauksmininkus ir gruodžio pradžioje gavo teigiamą atsakymą⁶²⁸. Tai buvo tarsi mėginimas atgaivinti „Audros“ almanacho tradiciją ir „reikalą pradėti iš naujo, nuo revoliucionizavimo Lietuvos per kultūrą“⁶²⁹.

⁶²⁰ J. Šimkaus laiškas E. Skuniejekui. 1929 10 29 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 208.

⁶²¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1929 11 08. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 18.

⁶²² K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 139.

⁶²³ K. Borutos laiškas Latvijos rašytojams. 1929 11 25 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 133.

⁶²⁴ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto kolektyvui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4638.

⁶²⁵ Skujeniekas Em., Laiškas jauniems Lietuvos poetams // Lietuvos žinios, 1929 07 24, p.4.

⁶²⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 09 29 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 15.

⁶²⁷ J. Šimkaus laiškas E. Skuniejekui. 1929 10 29 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 207.

⁶²⁸ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 139.

⁶²⁹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

Šio projekto matyt atsisakyta pasirodžius „Trečiam frontui“. Boruta projektavo, kad savo žurnalo leidimas Rygoje apsaugos jį nuo neišvengiamos cenzūros ir, kaip rodo parinktas pavadinimas, turėjo užimti aštrią poleminę poziciją. Visgi bendradarbiauti tokio pobūdžio žurnale tikriausiai atrodė per daug rizikinga nenorintiems problemų su saugumu turėti „pažangiesiems“ rašytojams, iš kurių keturi jau sėdėjo kalėjime.

Tuo tarpu lapkričio pabaigoje Antanas Venclova pasiryžo prisiimti projektuojamo žurnalo „Trečias frontas“ redaktoriaus pareigas ir leisti žurnalą be literatūrinių fondų užnugario. Jis gruodžio 10 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkui įteikė prašymą registruoti šią „gazietą“⁶³⁰ ir gruodžio 29 d. leidimą gavo⁶³¹. Tuo metu 1-as numeris jau buvo parengtas ir perėjo cenzūros filtrą. Cenzorius išbraukė beveik ketvirtadalį turinio – 8 puslapius iš 40-ies⁶³². Laukiant ir pasirodžius numeriui, kai kurie autoriai buvo euforijoje. „Norime pasidaryti rašytojų avangardu“ – lakoniškai bičiulių įsivaizdavimus dienoraštyje reziūmavo Šimkus⁶³³. „Negi iš tikrųjų mūsų laikas atėjo? Aš kaip tas pagrindžio žmogus: matydamas revoliuciją, netiki, kad tai revoliucija, nes per ilgai jos laukė“ – rašė Boruta⁶³⁴.

⁶³⁰ A. Venclovos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1929 12 10 // LCVA, f. 402, ap. 6, b. 291, l. 1.

⁶³¹ Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas II nuovados viršininkui Kaune. 1929 12 29 // LCVA, f. 402, ap. 6, b. 291, l. 2.

⁶³² A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 37.

⁶³³ Šimkus J., Dienoraštis. 1930 01 04 // Šimkus J., Raštai, t. 5: Apie žmones, įvykius ir save, p. 105.

⁶³⁴ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto kolektyvui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4638.

V. Lietuvos kompartijos požiūrio į trečiafrontininkus ištakas ir sąlyčio žmonės

Vienas iš būsimų trečiafrontininkų inspiracijų šaltinių buvo Sovietų Rusijoje iki Stalino įsitvirtinimo valdžioje klestėjęs įvairiapusis modernizmas. Marijampolės aušrininkai kliedėjo Majakovskiu, Korsakas literatūrinės kritikos įgūdžių išmoko iš sovietinių literatūrologų, Boruta iš ten perėmė konstruktyvizmą ir gal būt „berno“ įvaizdį. Visos Morkūno kūrybinės inspiracijos taip pat atėjo iš revoliucinės Rusijos. Kai kurios avangardistinės įtakos ateidavo iš Vokietijos, bet jos buvo nudažytos rusiškos revoliucinės kultūros atspalviais. Ne visi būsimieji trečiafrontininkai palankiai žiūrėjo Sovietų Sąjungą; greičiau tokių buvo mažuma. Visgi „Trečias frontas“ nuo pat pradžių visuomenėje pradėtas matyti kaip komunistinės įtakos agentas. Trečiafrontininkų daugumos pažiūros palaiptai evoliucionavo link idėjos tapti proletariniais rašytojais ir prisiglausti po kompartijos sparnu. Šį procesą detalizuosiu vėliau, o dabar noriu pristatyti neigiamo Lietuvos kompartijos požiūrio į trečiafrontininkus ištakas bei įvesti sąlyčio su jais figūras.

1. Pakeleiviai ir Tarptautinis revoliucinių rašytojų susivienijimas

Pirmo pasaulinio karo pabaiga tarp Europos menininkų ir intelektualų sukėlė entuziazmo bangą, kurio vienas ryškiausių matomų požymių buvo broliavimasis. Manifestai, daugiakalbiai almanachai, atgijusi korespondencija tirpdė karo meto šovinizmo, palietusio ir šias terpes, palikimą. Revoliucinės valdžios palankiai žiūrėjo į modernizmo pasiekimų pritaikymą propagandai bei naujojo žmogaus formavimui, o patys modernistai, visada skelbę atsivėrimo dabarčiai svarbą, suskubo skelbti, jog revoliucinė kultūra yra tobuliausia dabarties išraiška. Levo Trockio ir Anatolio Lunačarskio globa ir iniciatyvos kūrė palankią terpę avangardui klestėti sovietinėje Rusijoje ir tai buvo greitai pastebėta Vakaruose.

Naudodamiesi modernistų įsitikinimu, jog reikia nepraleisti progos prisidėti prie naujos visuomenės kūrimo, kompartijos vadovai pilietinio pilietinio karo įkarštyje pradėjo ieškoti įtakos agentų tarp rašytojų ir menininkų. Menkai koordinuota veikla nedavė valdžią tenkinančių rezultatų, juolab, kad tarp Europos menininkų ir rašytojų politinio entuziazmo banga pradėjo slūgti. Kaip reakcija į tai 1923–1926 m. sukurtos struktūros, turėjusios veikti metodiškiau ir subtiliau. „Pažangiosios“ inteligentijos viliojimui tuo metu buvo įkurta Visasąjunginė ryšių su užsieniu draugija, o veikimui tarp komunistinių pažiūrų priemyje atsidūrusių rašytojų – Revoliucinės literatūros tarptautinis biuras. Pastarajai inteligentijos kategorijai įvardinti apie 1922 m. išplito *pakeleivio* (rus. *nonymuk*, angl. *fellow traveler*, vok. *Weggenossen*, pranc.

compagnon de route, ital. *compagno di viaggio*) sąvoka. Vakarų pakeleiviai Maskvoje galėjo būti suvokiami kaip tie, kurie kreipia savo kūrybą suprantamesne masėms linkme, įsisavina *teisingą* marksizmo versiją, atsipratina nuo perdėm bohemiško gyvenimo stiliaus (juk laukia veikla pogrindyje), bet dar trypčioja tikrųjų proletarinio menininkų ar rašytojų menės priemenėje. Juos galima sulyginti su ankstyvosios krikščionybės katechumenais, turinčiais keletą metų senosios gyvenenos ir mąstymo pakeitimui. Politinė piligrimystė tikėjimui sustiprinti į Didžiojo eksperimento žemę buvo pageidautina, bet nebūtina.

Pirmas stambesnis Revoliucinės literatūros tarptautinio biuro pasiekimas buvo Proletarinių-revoliucinių rašytojų lygos sukūrimas Vokietijoje 1928 m. Šios lygos rupu tapo žurnalas „Die Linkskurve“, o pirmu vadovu – Johannesas Becheris (1891–1958), kuriam priklausė sparnuotas posakis, jog „rašytojams turi būti vadovaujama tokiu būdu, kad jie nejaustų gauną direktyvas iš Maskvos <...> Jie turi būti paveikti taip, jog kalbėtų tai, ką mes norime išgirsti“⁶³⁵. Realijos neatitiko tokių subtilių svajonių – biuro steigiamuose būreliuose netrūko rietenų dėl *teisingo* marksizmo-leninizmo supratimo. Biuras deklaravo svetingumą visiems literatams, kurie savo kūryboje išreiškė pasaulėžiūrinės ar egzistencinės darbininkijos problemas. Visgi faktiškai jis kitokio kairuoliškumo, nei komunizmas, atžvilgiu laikėsi Kominterno direktyvų. Gi Kominterno veiklos praktikoje visos kitos socializmo versijos buvo laikomos „socialfašistinėmis“ erezijomis ir traktuojamos kaip priešiškos. Taigi, proletariniais rašytojais / pakeleiviais galėjo būti tik tie iš jų, kurie pripažino Kominterno *politikos* teisingumą. Tai reiškė, jog socialdemokratių, eseriškų, anarchistinių ar kitokių nebolševikiškai kairiųjų pažiūrų rašytojams kompartijų kontroliuojamoje spaudoje teoriškai nebuvo vietos.

Tokių pat pozicijų privalėjo laikytis ir užsienio kompartijų vadovybės, savo ruožtu turėjusios prižiūrėti kairiųjų literatų raišką komunistinėje spaudoje. Lietuvos kompartijos atveju sugriežtintoms normoms pamatą padėjo 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas. Po jo iš Maskvos LKP vadovams Kaune keliavo telegramas, kurių turinio esmę išreiškia kad ir viena iš jų: „santikiuos su kitomis partijomis eit prie bendro fronto su s[ocial]d[emokratų] ir liaud[ininkų] apačiomis“⁶³⁶. Šios taktikos tikslas buvo „inėšt didesnę suirutę į s[ocial]d[emokratų] ir liaudininkų eiles ir pastatyt eilinius narius prie vadus“⁶³⁷. Šią taktiką patvirtino LKP IV konferencija, vykusi 1927 m. rugsėjyje. Priimta (?) rezoliucija, kurioje raginama dirbti kultūriniuose rateliuose, socialdemokratų ir liaudininkų kuopelėse, sporto organizacijose tam, kad iš buržuazinės įtakos perimti šių asociacijų eilinius narius⁶³⁸. Kas svarbu šiam tyrimui –

⁶³⁵ Cituojama iš: Stern L., *Western Intellectuals and the Soviet Union 1920-1940*, p. 5.

⁶³⁶ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1927 03 30 // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 64

⁶³⁷ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1927 04 05 // LYA, f. 77, ap. 10, b. 24, l. 69.

⁶³⁸ Rezoliucija dėl organizacinio klausimo // LYA, f. 77, ap. 10, b. 6, l. 115-126.

palaiminta nuostata apie „proletariato hegemoniją“⁶³⁹. Tai reiškė, jog komunistų sąjungininkais kovoje prieš fašizmą yra tik tie, kas pripažįsta, jog darbininkų klasė yra tikrasis visuomenės progreso variklis. Gi darbininkų klasei gali vadovauti tik komunistų partija; visos kitos ją atstovaujantios politinės jėgos yra slaptos imperializmo agentės. Taigi, simpatizuojantys proletariatui iš „socialfašistų“ stovyklų privalėjo be išlygų priimti tezę apie kompartijos vadovavimą. Šią poziciją tuoj po konferencijos Kazio Borutos *Kryžių Lietuvos* recenzijoje aiškiai išsakė Bronius Pranskus: „šandien tikrai revoliucinį darbą gali dirbti tik tai tas smulkiai buržuazinis poetas, kuris stoja į bendrą frontą su kovojančiu proletariatu, kas *prisiima* [kursyvas mano] jo vadovavimą“⁶⁴⁰. Praktiškai tai reiškė, jog jie privalo nediskutuodami vykdyti kompartijos direktyvas visais klausimais ir rituališkai apsisvalyti viešai išpažindami praeities nuodėmes. Kitaip tariant, kompartija kalbėtis buvo pasiryžusi ne su kairiųjų asociacijomis apskritai, o tik su tomis jų šakelėmis, kurias pavyko atskelti nuo pagrindinių kamienų. Pats pokalbis suvoktas kaip taisyklių išsakymas.

Stalinistinėje *Literatūros enciklopedijoje* rašoma, jog laikotarpyje tarp 1927 ir 1930 m. „atskirų draugų ar atskirų grupių klaidos nacionalinių sekcijų viduje buvo laiku atskleistos. Teisingai pasirinkti <...> vaisingo darbo perauklėjant pakeleivius metodai“⁶⁴¹. Šis žargonas ženklina išsigryninimo pastangas, kurios tikrovėje nebuvo sėkmingos. Kai kurie didžiulį socialinį kapitalą turintys rašytojai pasipriešindavo diktatui. Pvz. Henri Barbusse 1928 m. pradėjo leisti laikraštį „Monde“, kurį atvėrė ir skeptiškiems komunizmo statybos pasiekimams kairiesiems rašytojams. Iš biuro perspektyvos žvelgiant tai buvo kategoriškai nepriimtina, bet Henri Barbusse buvo per stambi figūra, kad jį tiesiog pašalinti ir diskredituoti⁶⁴².

1930 m. lapkričio 5–15 d. Charkove įvyko Revoliucinės literatūros tarptautinio biuro konferencija, kurioje pasivadinta Tarptautiniu revoliucinių rašytojų susivienijimu (Международное объединение революционных писателей (МОПИ), lot. – MORP)⁶⁴³. Tuo metu buvo prasidėjęs literatūros lauko niveliavimas Sovietų Sąjungoje. Pvz. 1929 m. kompartija monopolizavo iki tol apylaisvę leidybą ir pradėjo reguliuoti leidžiamos literatūros tematiką bei tiražus, o 1930 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. leidyklose buvo įsteigtos politinių redaktorių pareigybės⁶⁴⁴. Konferencijos nutarimai atspindėjo vykstantį posūkį. Pretenduojantys į

⁶³⁹ Rezoliucija „Einamasis momentas ir mūsų uždaviniai“ // LYA, f. 77, ap. 10, b. 6, l. 215.

⁶⁴⁰ [Prankus B.], „Kryžių Lietuva“ Kazio Borutos / V. Žaliois // Priešfašistinė vienybė (Tilžė), 1928, nr. 1/2, p. 17.

⁶⁴¹ Матейка Ян, Международное объединение революционных писателей // Литературная энциклопедия, Москва, т. 8, 1934 [internetinė prieiga: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le7/le7-0821.htm>]

⁶⁴² Apie „Barbusse bylą“ žr.: Stern L., Western Intellectuals and the Soviet Union 1920-1940, p. 52-59.

⁶⁴³ Apie organizacinius ir deklaracinius pokyčius žr.: Егоров О., Международные организации революционных писателей // Литературное наследство, Москва, т. 81: Из истории международного объединения революционных писателей, 1969, с. 11-26; internetinė prieiga: [http://www.imli.ru/litnasledstvo/Tom 81/Том 81-3 Егоров.pdf](http://www.imli.ru/litnasledstvo/Tom%2081/Tom%2081-3%20Егоров.pdf)

⁶⁴⁴ "Счастье литературы". Государство и писатели. 1925-1938: Документы, Москва, 1997, с. 80-81.

proletarinių rašytojų statusą turėjo pripažinti pagrindinį SSSR vaidmenį pasaulinės revoliucijos vyksme, viešai rituališkai išsakyti simpatijas Sovietų Sąjungai imperialistų prieš ją ruošiamo karo akivaizdoje, besąlygiškai priimti dialektinio materializmo doktriną, pripažinti jog literatūrinė kūryba tėra klasinės kovos priemonė ir tos kovos tikslas yra proletariato diktatūra. Jų kūryba galėjo būti skelbiama tik išimtinai kompartijų kontroliuojamuose leidiniuose. Faktiškai tai reiškė savanorišką saviizoliaciją nuo visos legalios spaudos. Taigi, tiek palydovai, tiek *savais* pripažinti privalėjo pilnai pasiduoti partiniam vadovavimui, tapti revoliucionieriais ir faktiškai pereiti į nelegalią padėtį. Charkovo konferencijos nutarimų griežtumą dalinai galima paaiškinti tuo, jog iš 82 konferencijos delegatų 70 jau buvo komunistai.

Visgi Charkovo konferencijos reikalavimai praktiškai buvo neįgyvendinami, nes nei MORP'as, nei kompartijų vadovybės nebuvo pajėgūs ir nenorėjo mokėti kūrybinių honorarų. Patys pakeleiviai, nors ir „perauklėjami“, nebuvo pasiruošę tokiai kankinystei. Kompartijų vadovybės nebuvo įpareigosotos vadovautis šių nutarimų gairėmis, bet LKP vadovams Maskvoje (ypač apskritai inteligentijos nemėgstančiam Zigmui Angariečiui) jos tapo rekomendaciniu įrankiu, su kurio pagalba galima atsijoti tikrus ir netiktus pakeleivius Lietuvoje. Žvelgiant pagal konferencijos kriterijus 1930 metais jokių pakeleivių Lietuvoje nebuvo iš viso.

2. Vinco Kapsuko ir Zigmo Angariečio varžybos

Aptariamame laikotarpyje Vincas Kapsukas ir Zigmas Angarietis buvo neginčijami LKP vadovai, bet kartu ir nesutaikomi konkurentai. Jų varžybos ryškiausiai atsispindėjo Lietuvos kompartijos suvažiavimų ir plenumų metu, LKP CK Politinio biuro darbo kasdienybėje ir direktyvose komunistiniam pogrindžiui; užslėptiau – partinėje spaudoje. Taip pat jie buvo pagrindiniai autoritetai formuojant LKP požiūrį į literatūrinio gyvenimo faktus Lietuvoje. Dėl šių veikėjų svarbos dėliojamoje istorijoje nusprendžiau labiau detalizuoti jų varžybų eigą bei įtakos zonų pasidalijimą Kominterno struktūrose.

Jų varžybos dėl įtakos lietuvių komunistams prasidėjo dar 1917 m. Petrograde. Z. Angarietis 1918 m. pavasarį berods pralaimėjo pradinį susidūrimą, nes iš revoliucijos centro išvažiavo į Voronežą, kuriame perėmė vienintelės Rusijoje lietuvių spaustuvės kontrolę⁶⁴⁵. 1918–1919 m. Vincas Kapsukas buvo LKP CK pirmasis sekretorius ir Lietuvos laikinosios revoliucinės vyriausybės (vėliau Litbelo) pirmininkas. Zigmas Angarietis vidaus reikalų komisaras šioje vyriausybėje; taigi, jis buvo atsakingas už represinio jos mechanizmo veikimą. 1920 m. vasarą Angarietis suskubo įsijungti į Raudonosios Armijos žygį Europon – tapo Vakarų

⁶⁴⁵ Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pogrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai). Disertacija, Kaunas, 2007, p. 111.

fronto revoliucinių komitetų skyriaus viršininku ir vėl buvo pasirodęs Vilniuje⁶⁴⁶. Nuo jo menkai teatsiliko V. Kapsukas – jis kaip LKP vadovas atvyko į Vilnių ir užsikonspiravo⁶⁴⁷.

Išnykus komunistinės Lietuvos variantui, LKP 1921 m. buvo įjungta į Kominternu sudėtį. Tarp suvažiavimų šią struktūrą vairavo Vykdomasis komitetas. Jį sudarė konkrečių kompartijų atstovai, kurie neretai būdavo jų vadovai. Taigi, V. Kapsukas ir Z. Angarietis atsidūrė šiame komitete. Palaipsniui Vykdomojo komiteto narių įgaliojimai didėjo. Palaipsniui akumuliuojama galia išskėlė Kominternu Vykdomojo komiteto narius virš tų kompartijų, kurioms jie atstovavo, jų centro komitetų ir politinių biurų. Tai lėmė, jog Kapsuko ir Angariečio pozicijos LKP struktūrose tapo neginčijamomis. Jei žvilgtelėti, kaip konkrečiau atrodė šių vadovų pareigos Kominternu Vykdomajame komitete matyti, jog Z. Angarietis 1921 m. liepos mėn. tapo jo nariu su patariamojo balso teise nuo Lietuvos kompartijos. 1922 kovo mėn. jis jau buvo pilnateisis narys ir toliau LKP atstovas⁶⁴⁸. 1924 m. liepos mėn. jį pakeitė V. Kapsukas. Jis tapo kandidatu į Vykdomojo komiteto narius nuo Suomijos ir Pakraščio valstybių kompartijų⁶⁴⁹. 1928 m. Kapsukas tapo tikroju Vykdomojo komiteto nariu ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos atstovu⁶⁵⁰ ir buvo juo iki mirties 1935 metais.

1926 m. nuspręsta eilinį kartą pertvarkyti Kominternu aparatą. Kovo mėn. sukurta 11 sekcijinių sekretoriatų, kurie buvo pavaldūs Vykdomajam komitetui. Jų tikslas buvo labiau konkretizuoti ryšius tarp Vykdomojo komiteto ir nacionalinių kompartijų. Sekretoriatai privalėjo tirti padėtį konkrečiuose regionuose, teikti ataskaitas ir siūlymus aukštesnio rango Kominternu organams bei prižiūrėti šių organų nutarimų vykdymą regionuose. Tada buvo sukurtas sekretoriatas iš dešimties narių Lenkijai, Suomijai, Estijai, Latvijai ir Lietuvai. Z. Angarietis 1926 m. balandžio mėn. tapo jo nariu⁶⁵¹. 1927 m. liepos mėn. jis buvo perorganizuotas į Paribio / Pakraščio valstybių lendersekretoriatą. Tada į jo sudėtį buvo papildomai įtrauktas ir V. Kapsukas⁶⁵². 1928 m. rugsėjo mėn., po eilinės rekonstrukcijos, Kapsukas tapo Lenkijos–Pabaltijo lendersekretoriato vadovu ir buvo juo iki mirties⁶⁵³. Angarietis toliau dirbo šiame „naujame“ sekretoriате. Tai buvo vienintelė Kominternu struktūra, kur LKP vadovai dirbo vienoje institucijoje. Dirbdami čia, jie abu turėjo teisę interpretuoti Kremliaus ištarnes ir teikti pasiūlymus-nurodymus komunistiniam pagrindžiui Lietuvoje. Lendersekretoriatai buvo

⁶⁴⁶ Kriščiūnas E., Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai // Istorija, 2006, t. 64, p. 36-37.

⁶⁴⁷ Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, Vilnius, 1988, p. 44.

⁶⁴⁸ Адиебеков Г.М., Шахназарова Э.Н., Шириня К.К., Организационная структура Коминтерна. 1919-1943, Москва, 1997, с. 38-39.

⁶⁴⁹ Ten pat, c. 96

⁶⁵⁰ Ten pat, c. 140.

⁶⁵¹ Ten pat, c. 106.

⁶⁵² Ten pat, c. 110.

⁶⁵³ Ten pat, c. 154.

panaikinti 1935 rugsėjo mėn. Vietoj Lenkijos–Pabaltijo lendorsekretoriato sukurtas M. Moskvinos sekretoriatas, apimantis tą pačią teritoriją⁶⁵⁴. Angarietis šiame sekretoriате iki 1938 m. liepos mėn. išliko Lietuvos atstovu⁶⁵⁵. Jis asketiškai gyveno „Liukso“ viešbutyje Maskvos centre, o savo kambarį buvo pavertęs Lietuvos kompartijos operaciniu štabu ir archyvu.

LKP vadovai kaupė savo asmeninį politinį kapitalą taip pat žemesnės grandies Kominterno struktūrose. Vincas Kapsukas išitvirtino Vykdomojo komiteto organuose. Tai buvo Prezidiumas, Orgbiuras ir Sekretoriatas. Orgbiuras svarstė ir sprendė organizacinius, finansinius bei pagrindinės veiklos klausimus, Sekretoriatas įgyvendindavo Prezidiumo ir Orgbiuro nutarimus. 1923 gruodžio mėn. Vincas Kapsukas tapo Orgbiuro nariu ir pradėjo vadovauti vienam iš jo padalinių – Organizaciniam skyriui. Skyriaus funkcija buvo prižiūrėti partinių struktūrų tarpusavio panašumą ir organizuoti komunistines frakcijas bei jų spaudą darbininkiškose organizacijose⁶⁵⁶. Vėliau skyriui vadovavo nuo Ukmergės kilęs Osipas Piatnickis (tikroji pavardė Taršys), o V. Kapsukas buvo jo pavaduotoju iki 1927 m. pradžios⁶⁵⁷. Jis taip pat 1924 m. vasario mėn. buvo įvestas į Sekretoriatą. Kapsukui laikinai patikėta vadovauti biudžeto komisijai, bylų tvarkymo tarnybai, tarptautinių ryšių skyriui⁶⁵⁸. 1924 m. vasarą buvo sukurtas šio sekretoriato biuras ir Kapsukas tapo jo nariu⁶⁵⁹.

Zigmas Angarietis 1924 liepos mėn. tapo Kominterno Tarptautinės kontrolinės komisijos nariu. Ši komisija turėjo tirti nepolitinio pobūdžio skundus ir prižiūrėti finansus⁶⁶⁰, bet faktiškai tai buvo Kominterno gretų valymo įrankis. Būtent per šios komisijos veiklą Kominterno gretas paliesdavo VKP(b) valymo vajai. 1928 m. rugsėjo mėn. Angarietis tapo komisijos sekretoriumi, t.y. trečiu pagal rangą jos nariu⁶⁶¹. Nuo veiklos pradžios iki 1936 m. komisija peržiūrėjo 1114 asmeninių bylų. Pagal komisijos frazeologiją daugiausia tirtos bylos apie išdavystes, provokacijas, konspiracijos taisyklių laužymą, fracinę kovą. Komisija ieškojo užsislėpusių priešų partinėse mokyklose ir nacionalinėse kompartijose. Jos nariai turimus įgaliojimus panaudodavo savo asmeninių priešų išstūmimui iš galios žaidimų. Pačios komisijos revizoriai 1935 m. pastebėjo, jog ši daugiausia užsiima baudimu, o ne auklėjimu bei veikia iš esmės slaptai⁶⁶². Tirtų bylų skaičius nurodo į aktyvų, pastovų ir ilgametį Z. Angariečio įsitraukimą į komisijos veiklą. Kita vertus, pastoviai kurpiamų bylų praktika gali dalinai paaiškinti Z. Angariečio mąstymą persmelkusį įtarumą ir beveik paranojišką priešų paiešką.

⁶⁵⁴ Ten pat, c. 189.

⁶⁵⁵ Ten pat, c. 190, 203.

⁶⁵⁶ Ten pat, c. 68-71.

⁶⁵⁷ Ten pat, c. 113

⁶⁵⁸ Ten pat, c. 67.

⁶⁵⁹ Ten pat, c. 100.

⁶⁶⁰ Ten pat, c. 100-101.

⁶⁶¹ Ten pat, c. 146.

⁶⁶² Ten pat, c. 185-186.

Z. Angarietis stengėsi įtvirtinti savo poziciją ir Lietuvos kompartijos erdvėje. Anot jo vadybinę veiklą tyrusio Jono Švilpos, jis stengėsi patraukti į savo pusę į Maskvą atvykstančius Lietuvos komunistus ir suformavo savo šalininkų grupę⁶⁶³. Už ištikimybę Angarietis atsimokėdavo skyrimu į aukštesnes vadovaujamas struktūras (beje, tada kompartija juos finansiškai išlaikydavo). Kitas ištikimybės apmokėjimo būdas buvo išsprendimas į partines mokyklas Maskvoje. Tuo metu jos buvo dvi – Tarptautinė Lenino mokykla (veikė 1921–1936) ir Vakarų tautinių mažumų komunistinis universitetas (veikė 1927–1936). Šių mokyklų lietuviškose sekcijose rengtas vadovaujantis LKP personalas. Taigi, vadovujančių postų užėmimas pagrindiniame Lietuvos pasaulyje buvo susijęs su partinių mokyklų baigimu⁶⁶⁴. Angarietis ir Kapsukas dėstė šiose mokyklose ir greičiausiai konkuravo tarpusavyje dėl įtakos vidutinės grandies LKP vadovams⁶⁶⁵.

Galiausiai Zigmas Angarietis investavo daug energijos ir laiko į spaudos kontrolę ir šioje sferoje užtėmė savo konkurentą. Jo rankose buvo svarbiausios lietuvių komunistinės spaudos redagavimas. Angarietis buvo „Komunisto“ (1918–1932), „Kibirkštis“ (1924–1926), „Balso“ (1929–1933) ir „Partijos darbo“ (1931–1933) redaktorius ir užversdavo šiuos leidinius savo straipsniais. Pvz. „Balse“ jo paskelbti straipsniai sudaro apie 2000 mašinraščio lapų. Vincas Kapsukas buvo tik šių leidinių redakcinės kolegijos narys ir rašydavo taupiau. Be to, Z. Angarietis vadovavo LKP leidykloms Smolenske (1919–1929) ir Vokietijoje (1929–1934). Iš dalies dėl tokios pozicijos Smolenske buvo išleistos 36 jo knygos ir brošiūros, o Vokietijoje – 29⁶⁶⁶. Kai kurie tekstai nepasirodė įsikišus Kominterno vadovybei, nes juose perdėm aštriai buvo dorojamasi su V. Kapsuko politine linija. Angariečio tekstų kiekiai dideli iš dalies dėl polinkio į daugžodžiavimą ir įsitikinimą, jog kartą išsakytos „svarbios“ mintys turi būti kartojamos įvairiuose variantuose⁶⁶⁷. Angariečio pomėgis daug ir polemiskai rašyti atsispindi Lietuvos kompartijos vadovybės sąlyčio su trečiafrontininkais istorijoje – Angariečio skelbti ir neskelbti tekstai sudaro daugumą ištarnių šia tema. Vinco Kapsuko, vertinančio savo aukštesnę nei Angariečio poziciją Kominterno struktūrose, pamokymai buvo retesni, bet autoritetingesni.

⁶⁶³ J. Švilpa mano Z. Angariečio šalininkais buvus šiuos įvairių lygių kompartijos vadovus: Antanas Sniečkus, Kazys Sprindis, Juozas Garelis, Kazys Preikšas, Juozas Mickevičius, Michailas Žukauskas, Mironas Feigelsonas, Simonas Kaganas, Romas Šarmaitis, Icikas Meskupus, Leonas Pušinis, Emilija Šimas, Pavelas Jankovskis (Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje p. 102).

⁶⁶⁴ Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje, p. 27-29.

⁶⁶⁵ Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 60, 91.

⁶⁶⁶ Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 89-92; Kriščiūnas E., Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai, p. 37-38.

⁶⁶⁷ Z. Angariečio rašytinis palikimas Partijos istorijos institute 1970 m. buvo suplanuotas išleisti 48-iose tomuose, bet tikriausiai dėl daugybės jo tekstų šališkumo Raštų leidyba nebuvo pradėta. Į šį Raštų projektą nebuvo įtraukti jo kas savaitę rašyti laišakai Lietuvoje ir Vokietijoje veikusioms komunistinėms struktūroms. Palyginimui galima priminti, jog nepilni V. Kapsuko Raštai 1961-1970 m. buvo išleisti 10-yje tomu.

Valdžios vertikalė aukščiausių LKP struktūrų atveju atrodė taip: Kominternas → Lietuvos sekcija → LKP Centro komitetas → LKP Politinis biuras. Reali valdžia koncentravosi Politiniame biure, kuriam priklausė tik įtakingiausi komunistų veikėjai. Būtent jie surežisuodavo Lietuvos kompartijos suvažiavimus ir plenumus, turinčius įgaliojimus perskirstyti žemesnio lygmens galios lauko figūras (pvz. CK narius) ir patvirtindavo biure parengtas veiklos gaires. Kitas dalykas, jog suvažiavimai ir plenumai dažnai tapdavo aštrios politinės kovos tarp PB narių arena.

LKP CK ir PB gali būti traktuojami kaip LKP sekcijos elementai Maskvoje. Šios sekcijos pratęsimas buvo LKP CK sekretoriatas Kaune, į kurį įėjo CK atstovai. Jis buvo sudarytas iš 3–4 žmonių, kurie būdavo išskviečiami iš Lietuvos studijuoti partinėse mokyklose ir, patikrinus jų įgūdžius ir patikimumą, būdavo įtraukiami į CK ir kaip sekretoriai siunčiami į Kauną. Savo ruožtu sekretoriatas vadovavo 10 rajonų (naudosiu komunistinį žargoną – raikomų), iš kurių pagrindinis buvo Kauno raikomas, suskaidytas į 3 parajonius. Rajonai ir parajoniai susidėjo iš po keletą narių turinčių kuopelių. Tapti raikomo nariu buvo paprasčiau, nes juo skirdavo sekretoriatas. Raikomų narius taip pat būdavo stengiamasi metus ar ilgiau lavinti partinėse mokyklose. Raikomų nariai nebuvo griežtai pririšti prie konkrečios vietos – sekretoriatas dažnai juos permesdavo ten, kur po areštų ar išvažiavimų mokytis į Maskvą atsirasdavo raikomų vadovų trūkumas. Kartais sekretoriato nariai patys būdavo skiriami į vadovauti didesnių miestų raikomams. Panašu, jog išvykę iš Kauno dirbti į konkretų raikomą, jie sustabdydavo savo, kaip sekretorių įgaliojimus.

3. Butkų Juzės mėginimas tapti pakeleiviu (1926 m.)

Nesiekiu aptarti Lietuvos kompartijos santykio su inteligentija nuo 1918 m. Mano tikslas yra paaiškinti komunistų vadovybės požiūrį į trečiafrontininkus ir su jais susijusius menininkus 1930–1935 m. Dėl to iš ankstesnės kompartijos sąlyčio su inteligentija istorijos pasirinkau (kaip man atrodo) charakteringus pavyzdžius, kurie leidžia suprasti trečiafrontininkų atstūmimo aplinkybes. Vienas iš tokių charakteringų atvejų buvo susijęs su Butkų Juzės (tikr. Juozas Butkus, 1893–1947) pasirodymu JAV lietuvių komunistų spaudoje 1926 metais. Šį atvejį verta aptarti ir dėl to, jog Butkų Juzė buvo „Trečio fronto“ bendradarbis.

Butkų Juzė pagal kilmę, gyvenimo peripetijas ir kūrybos stilistiką pretendavo proletarinių rašytojų gretas. Pradžios mokyklą lankyti pradėjęs šešiolikos metų, jis I pasaulinio karo metus praleido Voroneže, kur baigė gimnaziją. Ten besimokydamas dalyvavo aušrininkų veikloje. Revoliucinius įvykius Rusijoje matė studijuodamas Maskvos ir Petrogrado universitetuose. Grįžęs į Lietuvą 1918 m. įsijungė į aiškiau nežinomą revoliucinę veiklą, už tai pasėdėjo kalėjime

ir 1919–1924 m. praleido Berlyno ir Jėnos universitetuose studijuodamas literatūrą, pedagogiką, psichologiją ir estetiką. Daktaro laipsnį gavo už studiją iš folkloristikos srities. Tuo pat metu Vokietijoje pasirodė trys jo simbolistinės poezijos rinkinėliai. Grįžęs į Lietuvą mokytojavo Klaipėdoje, dirbo „Klaipėdos žinių“ redakcijoje. Paragavęs Tauragės koncentracijos stovyklos, 1925 m. pabaigoje emigravo į JAV, kur dirbo paprastu darbininku Čikagoje ir Niujorke⁶⁶⁸.

Amerikos komunistams jis miglotai buvo pažįstamas kaip nukentėjęs nuo valdžios poetas, tad jam atsivėrė dienraščio „Laisvė“ puslapiai. Nėra galimybės giliau žvilgteltėti į jo politines pažiūras, juolab, kad jis pats, prašomas „Laisvės“ redakcijos, nesugebėjo ar nenorėjo jų deklaruoti⁶⁶⁹. Čia jis skelbėsi esąs „revoliucinis poetas ir rašytojas. Tuo keliu eiti man geriau vyksta. Klasių kovos šūksnys per 15-ką mano kad ir menkučio literatūrinio darbo – į mano kraują yra įaugęs“⁶⁷⁰. Pripažino ir gailėjosi, jog yra sulaužęs nerašytą revoliucinių literatū taisyklę nesiskelbti ideologiškai svetimoje spaudoje, bet teisinosi tai daręs „pragyvenimo reikalo prisipirtas“⁶⁷¹. Kita vertus, manė, jog ideologiškai svetimoje spaudoje komunistinių pažiūrų rašytojams publikuoti verta diversijos dėlei – reikia skverbtis į „visokias galimas įstaigas, kur galėtų savo pusėn žmonių patraukti, agituoti ir savo įsitikinimų neišsižadėti bei savo srovei nepakenkti“⁶⁷².

Vincas Mickevičius-Kapsukas Butkų Juzę paviršutiniškai pažinojo nuo Voronežo laikų. Vos tik žinios apie jo publikacijas komunistų spaudoje pasiekė Maskvą, jis „Laisvėje“ apkaltino poetą esant tik prisiplakėliu prie komunistų. Jam antrino komunistų veikėjas Domininkas Šolomskas, užsipuolęs Butkų Juzės „naujojo meno“ stilistiką, kuri nesuprantama darbo klasei⁶⁷³. „Laisvės“ redaktorius Antanas Bimba 1926 m. kovo mėn. viešai davė suprasti, kad Butkų Juzė daugiau jo laikraščio puslapiuose nepageidaujamas⁶⁷⁴, bet visgi leido pastarajam gintis⁶⁷⁵ ir ginti jį kitiems⁶⁷⁶.

Maskvoje komunistų vadovams tai pasirodė per daug pavojingas precedentas. Zigmas Angarietis 1926 m. balandį paprašė JAV kompartijos vadovybės paveikti lietuvių komunistus, kad šie atsiribotų nuo galimo *agento* Butkų Juzės⁶⁷⁷. Jis taip pat parašė pagalbos „Amerikos

⁶⁶⁸ Butkų Juzė (1893-1947) // Lietuvių rašytojai. Biobibliografinis žodynas. A-J, Vilnius, 1979, p. 306-311. Pakalniškis R., Butkų Juzė (tikr. Juozas Butkus) // Lietuvių literatūros enciklopedija. Vilnius, 2001, p. 87; Martinavičienė L., Butkų Juzę prisiminus // http://zam.mch.mii.lt/Mokslas/Butku_Juze.htm

⁶⁶⁹ Butkus J. – Butkų Juzė, Laiškas Redakcijai // Laisvė, 1926 01 11, p. 3

⁶⁷⁰ Butkų Juzė, Laiškas Redakcijai // Laisvė, 1926 03 04, p. 3

⁶⁷¹ Butkų Juzė, Laiškas Redakcijai. 1926 03 20 // Laisvė, 1926 03 24, p. 2

⁶⁷² Butkų Juzė, Ir man nepatinka // Laisvė, 1926 04 16, p. 3

⁶⁷³ Šolomskas D. M., Mūsų menas tikrai turi būti darbininkiškas menas // Laisvė, 1926 03 19, p. 4

⁶⁷⁴ Bimba A., Butkų Juzė. Turime skirtis // Laisvė, 1926 03 25, p. 3

⁶⁷⁵ Butkų Juzė, Laiškas Redakcijai. 1926 03 20 // Laisvė, 1926 03 24, p. 2; Butkų Juzė, Ir man nepatinka // Laisvė, 1926 04 16, p. 3

⁶⁷⁶ Balsys P., Apie mus pačius // Laisvė, 1926 04 17, p. 4

⁶⁷⁷ Z. Angariečio laiškas į JAV komunistų partijos CK. 1926 04 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1588, l. 12-13.

lietuvių darbininkų draugijos“ pirmininką Leoną Prūseiką⁶⁷⁸. Angarietis siūlė daugiau neleisti Butkų Juzei nei eilutės paskelbti komunistų spaudoje ir pradėjo jo diskreditavimo kampaniją. Laiške išdėstoma revoliucinio budrumo intuityva agentų demaskavimo logika: „jei išlindo koks nors nežinomas „revoliucionierius“ su savo r-r-revoliuciniškumu, tai žinok, kad iš 10 9 kaip žvalgebos agentas“. Butkų Juzė miglotai rašęs: „aš visą savo laiką, daugiausia, pasislėpęs dirbau. Ir čia, Amerikoje, sunku bus ką iš mano pavardės spręsti, nes aš grįšiu Lietuvon.⁶⁷⁹“ Čia kalbama apie paslėptą revoliucinę veiklą, kurios Amerikoje nėra galimybės patvirtinti. Z. Angarietis paatviravo: „kada aš perskaičiau tą vietą, tuoj man atėjo į galvą: o gal tai žvalgebos agentas?“ Tiesa, vėliau Angarietis apsistos prie Butkų Juzės, kaip *aféristo* demaskavimo⁶⁸⁰. Ši angarietiško demaskavimo atvejį galima laikyti modeliniu, kurio variantai ne kartą bus pritaikyti konkreitiems trečiafrontininkams.

Jei Angarietis veikė užkulisiuose, tai Kapsukas 1926 m. birželyje vėl prabilo viešai⁶⁸¹. Straipsnyje „Laisvėje“ jis argumentavo, jog bet koks revoliucinio rašytojo bendradarbiavimas ideologiškai svetimoje spaudoje paverčia tą rašytoją judošiumi. „Savi“ komunistams gali būti tik tie kūrėjai, kurie nuo Lietuvos valdžios nukentėjo už komunistinį reikalą – gi Butkų Juzė kalėjimuose atsidurdavo ne už komunizmo reikalą. Galiausiai Kapsukas griebsi savotiškos komunistinės estetikos kriterijaus – religinių įvaizdžių naudojimas (šių pasitaikydavo Butkų Juzės poezijoje) kaip deguto šaukštas į medaus bačką sugadina ir diskredituoja visą jo poeziją. „Laisvės“ redaktorius Antanas Bimba su šiuo kompartijos vadovo straipsniu užvėrė vartus šio „verkšlenančio inteligento svajotojo poezijai“. Kapsuko tekste nėra prielaidos apie Butkų Juzės ryšius su Lietuvos saugumu. Šis momentas taipogi modelinis – Kapsukas niekada nepritarė Angariečio intuityviai „špionomanijai“ ir niekada vėliau netaikė šio diskreditacijos metodo trečiafrontininkams.

4. Petro Čiučelio ir Jono Miniaus šliejimosi istorija (1928 m.)

1928 m. rugsėjo mėn. į Karaliaučiuje leidžiamo kompartijos organo „Balsas“ faktinį redaktorių Bronių Pušinį (1888–1967) kreipėsi Rygoje emigracijoje neseniai atsidūręs buvęs socialdemokratas ir buvęs mokytojas Petras Čiučelis (?–1951). Į Rygą jis atvažiavo kaip Lietuvos saugumo užverbuotas agentas, bet vėliau pats išviešino šį faktą socialdemokratų vadovybei ir spaudai. Jis teisinosi palūžęs per tardymą ir pasirinkęs tokį kelią ištrūkti iš

⁶⁷⁸ Z. Angariečio laiškas Leonui Prūseikai. 1926 04 30 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1588, l. 17-18.

⁶⁷⁹ Butkus J. – Butkų Juzė, Laiškas Redakcijai // Laisvė, 1926 01 11, p. 3

⁶⁸⁰ [Angarietis Z.], Lietuvos žvalgybos agentai, šnipai, provokatoriai, išdavikai ir visoki judošiai // Balsas, 1932 12 25, p. 488.

⁶⁸¹ Kapsukas V., Dėl Butkų Juzės // Laisvė, 1926 06 01, p. 2

saugumiečių rankų⁶⁸². Čiučelis turėjo literatūrinių ambicijų ir veržte veržėsi bendradarbiauti šiame žurnale. „Priimkit draugai mane į savo tarpą, nes tik su jumis aš galėsiu tinkamai išvystyti savo plunksną“ – rašė jis iš seniau pažįstamam B. Pušiniui⁶⁸³. Net negavęs patvirtinimo, jog „Balso“ redakcija priims jo kūrybą, pasiuntė pluoštą straipsnių ir keletą eilėraščių⁶⁸⁴. Tuo pačiu jis savo kūrybą skelbė Rygoje leidžiamame plečkaitininkų laikraštyje „Laisvas žodis“. Tuo pat metu „Balsui“ savo paslaugas pasiūlė iš Lietuvos neseniai į Karaliaučių pabėgęs žurnalistas Jonas Minius (1895–1951), kuris savo kūrybą ir korespondencijas vienu metu skelbė JAV lietuvių komunistų⁶⁸⁵ ir Lietuvos krikščionių demokratų spaudoje. J. Minius pilietinio karo Rusijoje metais dirbo komunistinėje spaudoje, bet grįžęs į Lietuvą pradėjo ieškoti kitokių savirealizacijos kelių⁶⁸⁶. Antrą kartą užmegzdamas ryšius su komunistais jis matyt vylėsi, jog pirmas jo atsišliejimas bus atleistas. Čiučelis ir Minius buvo pažįstami ir berods prisilaikė aiškiai neapibrėžtų kairuoliškų (Minius labiau anarchistinių) pažiūrų. Jie nematė etinės problemos rašyti į įvairių ideologinių pakraipų leidinius ir neatsižvelgė į jų tarpusavio konfliktiškumo laipsnį.

Bronius Pušinis persiuntė Čiučelio tekstus į Maskvą ir tuoj pat pradėjo rinkti informaciją. Iš pradžių jis P. Čiučelį laikė tik smulkę musele, pakliuvusia į fašistų (taip jis vadino nuo smetoninės valdžios emigrantus Rygoje) barščius⁶⁸⁷. Gavęs patikimų žinių apie P. Čiučelio išpažintį, jo paties išsiuntinėtą į keletą redakcijų⁶⁸⁸ Pušinis tuoj pat sukonstravo sąmokslą teoriją, pagal kurią šie veikėjai yra Lietuvos saugumo agentai ir skverbiasi į „Balsą“ siekdami jame įsitvirtinti ir laikui atėjus sužlugdyti⁶⁸⁹. Tuo tarpu Z. Angarietis, kuris iš Maskvos prižiūrėjo „Balso“ leidimą, iš Vitalio Serbentos gavo smulkmeniškų žinių apie Jono Miniaus praeitį ir elgseną Karaliaučiuje⁶⁹⁰. Vitalis jas gavo iš brolio Lado Serbentos, kuris tuo metu gyveno Karaliaučiuje ir buvo gerai informuotas apie tenykščių emigrantus. Vincas Kapsukas, perskaitęs Petro Čiučelio laiškus, nerado jokių įrodymų, jog pastarasis veikia su bloga valia ir patarė Angariečiui neskubėti „Balse“ jį apšaukti agentu⁶⁹¹. Visgi nusvėrė tiesioginių „Balso“ leidėjų nuostatos – keliuose numeriuose buvo skelbiama kompromituojanti Čiučelį ir Minių

⁶⁸² Atsakymas p. Čiučeliui / Redakcija // Pirmyn, 1928 11 01, nr. 20, p. 10.

⁶⁸³ P. Čiučelio laiškas Broniui Pušiniui [Br. Leonui]. Ryga // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 11.

⁶⁸⁴ P. Čiučelio laišakai ir straipsniai „Balso“ redakcijai [1928 09] // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 11-18.

⁶⁸⁵ D. Šolomsko laiškas Z. Angariečiui. 1928 12 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7434, l. 41.

⁶⁸⁶ Jonas Minius // Žurnalistikos enciklopedija, Vilnius, 1997, p. 331.

⁶⁸⁷ B. Pušinio [Dob.] laiškas „Balso“ redakcijai Maskvoje. 1928 09 25 // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 9.

⁶⁸⁸ Povilo Jankausko [Ben.] laiškas B. Pušiniui. 1928 09 29. [Ryga] // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 20.

⁶⁸⁹ B. Pušinio [Dob.] raštas „Gudrus žvalgybos planas niekais nuėjo“. 1928 10 14 // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 22-23.

⁶⁹⁰ Vitalio Serbentos laiškas Z. Angariečiui. 1928 10 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7434, l. 21.

⁶⁹¹ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1928 10 03 // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 27.

medžiaga, o komentaruose jie buvo maišomi su žemėmis kaip agentai ir provokatoriai⁶⁹². Į Amerikos lietuvių komunistų spaudą iškeliavo išpėjantys laišakai⁶⁹³.

Į publikacijas „Balse“ jie abu reagavo skirtingai – Minius laiške „Balso“ redakcijai plačiai aiškino kodėl jis nekenčia komunistų ir reikalavo trečiųjų teismo. Tarp kita ko, jis pareiškė, jog „aš esu žmogus laisvas, idealiai anarchistinių pažiūrų, nesidaviau ir nesiduosiu pajungti mane bile kuriai partijai, kurioj keletas liguistų neurastenikų reikalauja iš laisvų energingų revoliucionierių šuniško klusnumo“⁶⁹⁴. P. Čiučelis beviltiškai puolė įsiteikinti „Balso“ redakcijai persiūsdamas jam rašytą J. Miniaus laišką⁶⁹⁵. B. Pušinis tuo pasinaudojo ir paskelbė šio laiško ištraukas⁶⁹⁶. Ši kampanija prisidėjo prie to, jog Rygos lietuvių emigrantų žurnalo „Pirmyn“ redakcija viešai atsiribojo nuo Čiučelio paslaugų, argumentuodama tuo jog jis per ilgai delsė su „išpažintimi“ ir siūlė savo paslaugas „Balsui“⁶⁹⁷. Pastarasis tuoj pat emigravo į Urugvajų, kur rašė į vietinę spaudą, o flirto su komunistais atsikandęs J. Minius grįžo į Lietuvą ir tęsė žurnalisto karjerą įvairių ideologinių pakraipų žurnaluose; tame tarpe ir tautininkiškuose.

5. Kosto Korsako dvejonės (1928–1929 m.)

Čiučelio ir Miniaus istorija Angariečiui gerai išiminė – kuomet vėliau įvairiomis progomis jis imdavosi demaskuoti trečiafrontininkus, dažnai su jais lygindavo būtent šiuos personažus. Kita vertus, jų demaskavimo istorija besiplėtojanti 1928 m. rugsėjo – lapkričio mėn., laike persipynė su komunistų pastangomis persivilioti kalėjime nuo liepos mėn. sėdintį Kostą Korsaką.

Kol buvo formuojama pirmoji „Spartako“ grupės byla, Korsakas Šiaulių kalėjime 1928 m. antrame pusmetyje laukė teismo proceso. Tuo metu jaunojo kritiko sąlytis kalnčiaus komunistais buvo ypač gładus ir jis matyt priklausė komunistų kalinių bendrijai. Turėjo iškilti klausimas dėl Korsako bendradarbiavimo „Kultūroje“. Jis gi nebuvo apsisprendęs. Laiške Šimkui jis išreiškė šias dvejonas: „klausai, ar aš bendradarbiausiu spaudoje? Negaliu nieko tikro atsakyti. Dabar daug kas jau ne nuo manęs priklauso. Gal ir pamėginsiu šį tą šen ten pasiūsti“⁶⁹⁸.

⁶⁹² Pušinis B., Žvalgybininkų rujos // Balsas, 1928 10 10, p. 574; [Pušinis B.], Čiučelis agentauja // Balsas, 1928 10 25, p. 578-579; [Pušinis B.], Iš Čiučelio praeities // Balsas, 1928 10 25, p. 579; [Angarietis Z.], Kas tas Jonas Minius? // Balsas, 1928 10 25, p. 579; „Minius šliejasi“ / K. // Balsas, 1928 10 25, p. 598; [Jankauskas P.], [Pušinis B.], Čiučelis aiškėja / Ben. / D. // Balsas, 1928 10 25, p. 621; [Pušinis B.], Žvalgybininkų rujų pravadyriai // Balsas, 1928 10 25, p.621-622; [Pušinis B.], Pametė dievą / D. // Balsas, 1928 10 25, p. 622

⁶⁹³ Z. Angariečio laišakai „Laisvės“, „Vilnius“, Rytojaus“, „Darbininkų balso“ redakcijoms. 1928 10 28 // LYA, f. 77, ap. 25, b. 1988, l. 29; LYA, f. 77, ap. 28, b. 7434, l. 31.

⁶⁹⁴ J. Miniaus laiškas „Balso“ redakcijai. 1928 10 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7434, l. 25-26.

⁶⁹⁵ Čiučelis apie Minį // Balsas, 1928 11 25, p. 681-682.

⁶⁹⁶ Šlykšti provokacija dar nesibaigia // Balsas, 1928 11 25, p. 679-682.

⁶⁹⁷ Atsakymas p. Čiučeliui / Redakcija // Pirmyn, 1928 11 01, nr. 20, p.10

⁶⁹⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 08 26 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 122.

1928 m. rudenį Korsako klausimas iškilo LKP CK lygyje. Šiaulių kalėjime tuo metu kalintis LKP CK narys Aizikas Lifšicas informavo Maskvą apie „gerą“ Korsako laikyseną kalėjime, pabrėžė, jog „prie kairiųjų darbininkų jis politikoj ir literatūroj priėjo savistoviai“, bet „praktiniam darbe dar žalokas“ bei siūlė jam atverti „Balso“ puslapius⁶⁹⁹. Reakcija iš Maskvos nebuvo vienareikšmiška. Zigmas Angarietis pasitikėjo tik „grynuoliais“ komunistais ir reikalaudavo besąlygiško, bekompromisio ir greito komunistinių dogmų priėmimo tiek mąstyme, tiek praktinėje veikloje. Ne išimtis buvo ir kylanti „socialfašistų“ spaudos žvaigždė. Jis pabarė Lifšicą už per švelnų toną ir griežtai pareikalavo deklaracijos iš Korsako, jog šis nutraukia bendradarbiavimą „Kultūroje“. Savo reikalavimą Angarietis grindė pragmatiškai: „tas, kas bendradarbiauja (toj ar kitoj formoj, ne tik vertimais), turi taikyti prie buržuazinio laikraščio, ir greit persiima mums svetima ideologija. O „Kultūra“, kaip sykis ir skelbia mums svetimą idealistinę ideologiją. Be to, toks bendradarbis stiprina tą laikraštį, vadinasi tarnauja mūsų priešams jų kovoj prieš mus.“⁷⁰⁰ Jis atgaline data apkaltino komjaunimą, kodėl Korsakas buvo priimtas, jei tuo metu dar nebuvo nutraukęs ryšių su „Kultūra“. Vincas Kapsukas iškėlė tokį pat reikalavimą, bet parodė didesnio supratingumo: „jis, matyt, da visai žaliukas, jei nesupranta neleistinumo bendradarbiaut su burž[uazijos] agentais“⁷⁰¹. Nesutarimai dėl taktikos klausimų buvo įprastas dalykas tarp šių LKP vadų, tad nieko nuostabaus, jog pozicijos išsiskyrė ir šiuo klausimu – Kapsukas buvo labiau linkęs atsižvelgti į įvairius faktorius, sunkinančius besiliejančios prie kompartijos inteligentijos įsiliejimą į kompartijos gretas.

Nežinia, kaip Korsaką galėjo (ir iš viso ar galėjo) paveikti Miniaus ir Čiučelio istorija, besiplėtojanti 1928 m. lapkričio–gruodžio mėn., bet 1928 m. gruodyje jis jau buvo apsisprendęs nesutikti su komunistų reikalavimais ir siūlė savo straipsnius „Kultūrai“. Jos redakcija neskubėjo spausdinti „perbėgėlio“ pas komunistus kūrybos⁷⁰². Po teismo, įvykusio 1929 m. sausio 17 d., kuriame gavo 4 metus sunkiųjų darbų kalėjime, Korsakas buvo perkeltas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Už ryšių su „Kultūra“ nenutraukimu jis buvo pašalintas iš komjaunimo, bet toliau priklausė politinių kalinių „kolektyvui“⁷⁰³. Taip pat 1929 m. vasaryje, 3-iam „Balso“ numeryje pavišintas LKP CK Politinio biuro nutarimas *Apie bendradarbiavimą „Kultūroje“*, skirtas konkrečiai Kostui Korsakui⁷⁰⁴. Priminta, jog kompartija draudžia bendradarbiauti „ne tik buržuazinėj, bet ir apskritai mūsų priešų spaudoj“. Draudimas argumentuotas tuo, jog bet koks bendradarbiavimas yra priešų / buržuazinės stovyklos stiprinimas.

⁶⁹⁹ Aiziko Lifšico laiškas į LKP CK sekretoriata. 1928 10 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 16.

⁷⁰⁰ [Z. Angariečio] laiškas A. Lifšicui [draugui Vincui]. 1928 11 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 14.

⁷⁰¹ V. Kapsuko laiškas į Kauno kalėjimą. 1928 11 26 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 9, l. 186.

⁷⁰² K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 12 23 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 128.

⁷⁰³ Z. Angariečio laiškas į LKP sekretoriata Kaune. 1929 05 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 19.

⁷⁰⁴ Bendradarbiavimas priešų spaudoj // Balsas, 1929 02 10, p. 109.

Korsakui buvo naudinga toliau „dvejoti“ ir priklausyti aukštesnei statusą, nei kiti kaliniai, turinčiam komunistų klanui. Jo nariai savo ruožtu tikėjosi palaipsniui ši gabų literatą patraukti į savo pusę. Palaipsniui jaunajam kritikai pradėtas daryti spaudimas⁷⁰⁵ ir Korsakas pradėjo „apsispręsti“ – 1929 m. gegužės mėn. jis sutiko nutraukti ryšius su „Kultūra“ ir Kauno kalėjimo „literatų“ vardu parengė laišką Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai, kuriame siūlėsi rašyti marksistines lietuvių literatūros istorijos interpretacijas, siųsti korespondencijas apie kalėjimo išpūdžius bei rengti revoliucinės prozos ir poezijos rinkinėlį⁷⁰⁶. Vėliau komunistų kalinių tarpe bus iškelta versija, jog tokį Korsako žingsnį lėmė nenoras prarasti privilegijuotą kalinio padėtį⁷⁰⁷. Kuomet žinios apie ilgai lauktą metamorfozę pasiekė Maskvą, V. Mickevičius-Kapsukas parašė aiškinamąjį ir padrašinantį laišką Korsakui⁷⁰⁸, bet Z. Angarietis, kuris kontroliavo Maskvos kontaktus su Lietuva, nebetikėdamas per ilgai trunkančiu kritiko „atsivertimu“, šio laiško neišsiuntė ir autoriaus apie tai neinformavo. Apie tai Kapsukas sužinojo tik liepos mėn. ir, suvaldęs pyktį, pasiūlė Angariečiui iš naujo išsiaiškinti padėtį⁷⁰⁹.

Kostas Korsakas tęsėjo pažadą ir 1929 m. vasarą į JAV lietuvių komunistų laikraštį „Vilnį“ parašė laišką apie raudonąją dieną Kauno sunkiųjų darbų kalėjime⁷¹⁰. Be to, jis „Kultūros“ bendrovei parašė laišką, kuriame atsisakė toliau bendradarbiauti žurnale⁷¹¹. Tuo pat metu ėmėsi rašyti platų straipsnį *Literatūros kritikos pagrindai*, kuris planuotas talpinti komunistų spaudoje⁷¹². 1929 m. vasarą jis išgyveno stiprias įtampas, nes buvo atnaujinta „Spartako“ byla ir grėsė baismės padidėjimas. Byla baigėsi jam laimingai, bet patirtas stresas galbūt stūmė permąstyti savo santykį su komunistais. 1929 m. rugsėjo mėn. Korsakas buvo pergabentas į Šiaulių kalėjimą. Čia jis pasimatė su „Kultūros“ bendradarbiais, kurie pagilino vidinę sumaištį ir ardė nelabai tvirtą rašytojo apsisprendimą apriboti savo meninę raišką periferine pagrindine spauda. Papildomai galėjo veikti ir tai, kad jis fiziškai atitrūko nuo Kauno kalėjimo komunistų bendrijos. Iš Šiaulių į Kauną Korsakas pranešė galutinį apsisprendimą: „svarsčiau šiaip, svarsčiau taip, pradžioj nè nebenorėjau to klausimo iš naujo bejudinti, bet pagalvojau – ir manau jau dabar galutinai – nutariau – bendradarbiauti. <...> Straipsnį „Literatūros ir kritikos pagrindai“ atiduodu spausdinti [„Kultūros“] žurnalui“⁷¹³.

⁷⁰⁵ Anoniminis laiškas iš Kauno kalėjimo / R. 1929 07 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 22.

⁷⁰⁶ Kauno kalėjimo kalinių laiškas Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijai. 1929 05 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 21-22.

⁷⁰⁷ [Šumauskas M.], Kas tas Kostas Korsakas / M. Šm. // Balsas, 1929 12 25, p. 1110.

⁷⁰⁸ V. Kapsuko laiškas Korsakui. 1929 06 15 / V. K. // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 9, l. 176-177.

⁷⁰⁹ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1929 07 26 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 9, l. 211; Z. Angariečio laiškas į Kauno kalėjimą / M. 1929 07 26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 23.

⁷¹⁰ Paskelbta „Vilnyje“ 1929 08 29. Informacija iš: Vinco Mickevičiaus-Kapsuko dienoraštis įrašas. 1929 09 22 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 9, l. 175.

⁷¹¹ Vinco Mickevičiaus-Kapsuko dienoraštis įrašas. 1929 09 27 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 9, l. 175.

⁷¹² K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1929 07 06 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 145

⁷¹³ K. Korsako laiško į Kauno kalėjimą ištrauka. 1929 09 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 24.

Šios žinios Maskvoje reiškė Kapsuko pralaimėjimą ir nedidelę Angariečio pergalę. Pastarasis reagavo sau įprastu būdu – kvalifikavo Korsaką kaip galimą saugumo agentą ir pavedė LKP CK sekretoriatui detaliau ištirti Korsako vaidmenį 1928 m. liepos mėn. areštų istorijoje⁷¹⁴. Tyrimo būta⁷¹⁵, bet matyt jis baigėsi be tokių rezultatų, kuriuos būtų galima panaudoti. Už tai paskutiniame 1929 m. „Balso“ numeryje pasirodė greičiausiai Motiejaus Šumausko straipsnis⁷¹⁶ apie K. Korsaką, kuriame jis pirmą kartą buvo viešai paskelbtas renegatu (šis apibrėžimas komunistinėje leksikoje kurį laiką bus neatsiejamas Korsako epitetas) bei prisiplakėliu prie komunistų kalinių išimtinai iš naudos sumetimų⁷¹⁷. 1929 m. gruodyje K. Korsakas Šiaulių kalėjime gavo vienutę, kas sudarė geras sąlygas ilgais vakarais atsidėti kūrybai⁷¹⁸, bet komunistų akyse tai buvo papildomas įrodymas, jog jis susijęs su saugumu.

Komunistų propaganda praleido tą faktą, jog Korsakas 1930 m. gegužės mėn., motyvuodamas sveikatos problemomis, padavė malonės prašymą⁷¹⁹ (kas komunistų etikoje buvo „mirtina“ nuodėmė), o po mėnesio trečiafrontininkų iniciatyva buvo pateiktas „rašytojų, kai kurių žymių profesorių, teatro darbuotojų ir dailininkų paduotas Prezidentui malonės prašymas, kuriame prašoma dovanoti Korsakui likusią bausmės dalį, nes jo sveikata kalėjime dabar yra labai pavojingame stovyje.“⁷²⁰

6. Kompartija ir priedangos organizacijos Kaune

Lietuvos kompartijos patrauklumas laikotarpiu, kuriame plėtojasi šio pasakojimo kulminacija, sparčiai augo. Pasinaudodami Jono Švilpos pateiktais skaičiais. Kompartijos vadovybės ir Valstybės saugumo departamento duomenys nesutampa, bet tendencija yra aiški. 1931 m. LKP duomenimis, Lietuvoje būta apie 400 komunistų, iš jų 70 Kaune. 1932 m. šis skaičius jau padvigubėjęs (apie 800). Saugumiečių skaičiavimai taip pat liudijo greitą augimą (apie 700). 1933 m. abiejose struktūrose skaičiuota, jog komunistų gali būti apie 1000. 1934 m. pagal LKP Politiniame biure apibendrintą informaciją, komunistų jau būta apie 1200, o 1935 m. – apie 1400. Skaičiuotojai Lietuvos saugume tikriausiai išpūtė komunistų grėsmę – anot jų 1934 m. komunistų būta 1544, o 1935 m. – 2509. Saugume 1933 m. buvo išanalizuota amžiaus struktūra ir rasta, jog apie 37 % komunistų buvo 21–24 metų amžiaus, apie 30 % – 25–29 metų amžiaus, apie 18 % – 30–34 metų amžiaus. Taigi, matyti, jog ši partija iš esmės jaunų žmonių,

⁷¹⁴ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriatui Kaune. 1929 10 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 25.

⁷¹⁵ Anoniminis laiškas apie Korsako veiklą. 1929 11 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 5422, l. 28.

⁷¹⁶ Jis galėjo sutikti Korsaką Kauno sunkių darbų kalėjime, nes 1929 m. pavasarį buvo suimtas ir ten buvo laikomas. Žr.: Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 386.

⁷¹⁷ [Šumauskas M.], Kas tas Kostas Korsakas / M. Šm. // Balsas, 1929 12 25, p. 1109-1110.

⁷¹⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 01 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 171.

⁷¹⁹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 05 04 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 208.

⁷²⁰ Prašo paleisti Korsaką // Socialdemokratas, 1930 06 19, p. 4.

nebijančių rizikuoti ir nelabai ką turinčių prarasti, partija. Saugumiečiai 1932 m. išanalizavo tautinę kompartijos sudėtį ir rado, jog lietuviai sudaro apie 37%, žydai – apie 54 %, rusai – apie 5 %. Kauno mieste, kuriame tuomet gyveno apie 27 % visų Lietuvos komunistų, padėtis stipriai skyrėsi – lietuviai ten sudarė apie 5 %, žydai – apie 80 %, rusai – apie 3 %⁷²¹. Šie skaičiai liudija, jog Kauno komunistų daugumą sudarė žydų jaunuoliai, kuriems tradicinės žydų vertybės buvo praradusios patrauklumą. Kauno komunistų propagandos taikiniu taip buvo didelė dalimi buvo žydų darbininkija, moksleivija ir studentija. Dalies trečiafrontininkų, kurie pasiryžo tapti kompartijos pakeleiviais, propagandinės veiklos kasdienybėje daugiausia susidurdavo su žydiška aplinka.

Istojimas į kompartiją reiškė radikalų gyvenimo posūkį. Privalėjo keistis laisvalaikio leidimo būdai, mėgstantys daug kalbėti privalėjo susigrumti su šiuo polinkiu, senųjų draugų ratas susiaurėdavo, o naujų vargiai atsirasdavo. Pastovi tapdavo arešto, ilgos kalėjimo bausmės ar darbo praradimo grėsmė. Palaipsniui sąmonėn ir pasąmonėn išsiskverbėdavo „pogrindžio žmogaus“ mentalitetas. Darbininkijos tarpe požiūris į komunistus nebuvo vienareikšmiškas, nors įkliuvėlis politinei policijai galėjo tikėtis bent dalies klasinių brolių užuojautos. Kadangi dauguma komunistų Kaune buvo žydų jaunuoliai, jie vargiai galėjo tikėtis į tradicines vertybes išgyvenusių tėvų atjautos. Vidurinioji klasė ir studentija (nesvarbu tautybė) daugumoje buvo priešiška komunizmui ir tie iš jų tarpo, kurie surizikuodavo statyti gyvenimą ant kompartijos kortos, išviešinimo atveju vargiai galėjo tikėtis užuojautos ir paramos. Dėl to dalies trečiafrontininkų pasirinkimas susisieti su kompartija reiškė, jog jie potencialiai renkasi socialiai atstumtųjų būseną.

Kompartijos buvo sukūrusios materialios ir psichologinės amortizacijos mechanizmą tiems, kas buvo išslaptinti ir atsidūrė kalėjimuose. Tai buvo komunistinis Raudonojo Kryžiaus variantas, besivadinantis Raudonąja pagalba (rus. Международная организация помощи борцам революции, sutr. МОПР), komunistiniame žargone vadinta „Мопру“. Lietuvoje (iš esmės tik Kaune) ji pradėjo veikti dar 1919 m. vasarą ir veikė nelegaliai. Raudonoji pagalba nuo 1923 m. turėjo konkurentę – legaliai po Lietuvos socialdemokratų partijos sparnu veikiančią Politinių kalinių šelpimo draugiją. Esminis skirtumas tarp jų buvo tas, jog Raudonoji pagalba rinko aukas tik kalintiems komunistams ir jų šeimoms, o Politinių kalinių šelpimo draugija padėjo visiems be išimties politiniams kaliniams. Komunistų požiūris į socialdemokratų atsispindėjo direktyvose kalintiems komunistams nepriimti jokios pagalbos iš šios draugijos.

Raudonoji pagalba taip pat buvo buferinė organizacija, mėginanti apjungti tuos komunistų simpatikus, kurie (dar) nesiryžo pasiprašyti į kompartijos eiles. Papulti į jos gretas nebuvo labai

⁷²¹ Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pogrindis Lietuvoje, p. 40-42.

paprasta, nes LKP vadovybė iki 1932–1933 m. laikėsi nuostatos, jog jai priklausyti gali tik „politiškai išsilavinę“ komunistų simpatikai. Dėl to jos narių skaičius nebuvo didelis, o jos veikla iš esmės ribojosi Kaunu, kur buvo daugiausia taip „išsilavinusių“ kandidatų. Anot Raudonosios pagalbos veiklą tyrusios Eglės Senapėdienės, 1930 m. vasarą Kaune Raudonoji pagalba turėjo 60 narių. Palyginimui galima pasakyti, jog tuomet Kaune buvo 60 komunistų ir 70 komjaunuolių. 1932 m. spalį Kaune gyveno 91 Raudonosios pagalbos narys. 1933 m. gruodyje Kaune būta 150 narių, bet kitais metais jų sumažėjo⁷²². Raudonosios pagalbos narių kiekybinis šuolis įvyko 1935 m., kuomet kompartija pakeitė savo poziciją kairiųjų organizacijų atžvilgiu ir ėmė propaguoti bendro fronto prieš fašizmą lozungą. Per pirmą 1935 m. pusmetį visuminis Raudonosios pagalbos narių skaičius išaugo tris kartus ir 1935 m. birželyje pasiekė 2500 narių ribą. Kaune tuomet veikė 48 rateliai su 1300–1400 narių ir aukotojų be narystės⁷²³.

Kandidatus į Raudonąją pagalbą siūlydavo kompartijos nariai, kurie laiduodavo patikimumą. Rašytojams ar menininkams, ieškantiems būdo tapti kompartijos pakeleiviais, narystė Raudonojoje pagalboje buvo išbandymas. Priimtieji į organizaciją įvairių susibūrimų metu rinkdavo aukas. Daugiausia rinkta literatūros vakaruose, baliuose, studentų ir darbininkų gegužinėse ar iškylose į gamtą, revoliucinių švenčių minėjimų metu. Studentai nariai rasdavo priėjimą prie kairiųjų simpatijų profesūros, kuri aukodavo nebedami ar jų pinigai bus sunaudoti komunistų ar kitų politinių kalinių reikmėms. Darbininkai nariai rinkdavo aukas įmonėse. Raudonosios pagalbos nariai buvo pratinami prie komunistinės drausmės – jie buvo suskaidyti į kuopeles (1933 m. rugsėjyje pavadintos rateliais), vadovaujamas iš teritorinių biurų. 1932 m. Kaune, atsižvelgiant į didėjantį narių skaičių, sukurti 3 Raudonosios pagalbos biurai, turintys po 6 kuopeles⁷²⁴. Kadangi Raudonoji pagalba buvo nelegali, susirinkimai vykdavo pagal konspiracijos taisykles. Raudonoji pagalba nuo 1927 m. sausio buvo įtraukta į politines akcijas. Atrinkti nariai savo ar specialiai samdomuose butuose daugindavo iš aukščiau nuleistus atsišaukimus bei karikatūras ir jas platindavo.

Kompartijos vadovybė keletą kartų reikalavo, kad komunistai stotų į Raudonosios pagalbos gretas, bet tai nesulaukė atgarsio. Vadovybė tikriausiai tikėjosi, jog komunistų buvimas kuopelėse sustiprins indoktrinaciją. 1932 m. rudenį iš 91 nario Kaune tik 5 buvo komunistai ir 1 komjaunuolis. Padėtis iš esmės nepasikeitė ir vėliau – 1933 m. rugpjūtyje tik 10 % kauniečių narių buvo komunistai; 1934 m. liepos mėnesio apskaita parodė, jog nėra jokių pokyčių⁷²⁵. Nežiūrint nedidelio komunistų skaičiaus, ten įsijungusieji buvo kuopelių vadovai ir

⁷²² Senapėdienė E., Lietuvos KP veikla organizuojant paramą revoliuciniams politiniams kaliniams ir jų šeimoms buržuazijos valdymo metais 1919–1940. Disertacija, Vilnius, 1988, l. 80, 86, 91, 100.

⁷²³ Ten pat, l. 107.

⁷²⁴ Ten pat, l. 87.

⁷²⁵ Ten pat, l. 88, 94, 103.

kontroliavo visos struktūros veiklą. Jų rekomendacijos buvo kanalas, per kurį išbandymą praėję eiliniai Raudonosios pagalbos nariai galėjo įsijungti į kompartijos gretas. Kita vertus, nuo 1933 m. rudens leista toleruoti savotišką periferiją, t.y. narius arba rėmėjus, kurie nebuvo kuopelių nariai, bet įsijungdavo į aukų rinkimo akcijas⁷²⁶. Galiausiai, Raudonoji pagalba buvo savotiška skaistykla nusižengusiems komunistams, su kuriais jų kuopelės nutraukdavo ryšius. Jiems būdavo leidžiama dirbti aukų rinkimo srityje, bet neaptikau atvejų, jog po tokios degradacijos ir „atgailos“ jie būtų vėl priimami į kompartijos gretas.

Pusė šio pasakojimo personažų mokėsi Lietuvos universitete, kur daugiau ar mažiau susidurdavo su komunistų pogrindžiu. 1920-aisiais savo priedangos organizacija komunistai buvo padarę studentų marksistų draugiją „Atžala“, kurios vadovais buvo Karolis Požėla ir Pijus Glovackas. Taip pat jie jungėsi į Studentų socialistų draugiją bei stengėsi nesėkmingai įtakoti jos veiklą. Paraleliai komunistai ir komjaunuoliai buvo susibūrę į nelegalią komunistų frakciją, kuri susidėjo iš 3 ar keturių kuopelių; savo ruožtu kuopelėms priklausė po keletą narių. 1928–1929 m. Lietuvos universiteto komunistų frakcijai vadovavo Eugenijus Meškauskas. 1931 m. buvo įsteigtas Studentų komunistų biuras, apjungęs visas kuopeles. Jo vadovu tapo Juozas Bulavas.

Komunistų frakcijos iniciatyva 1930 m. balandyje buvo įsteigta „Atžalos“ įpėdinė marksistų draugija „Aurora“, iš pradžių turėjusi apie 20, o vėliau – apie 60 narių. Pirmininku buvo išrinktas Juozas Bulavas. Šalia natūralios tokiai draugijai marksistinės savišvietos steigėjai kėlė nedeklaruojamą tikslą – šią savišvietą kreipti leninizmo-stalinizmo linkme ir diegti susidomėjimą Sovietų Sąjunga bei kompartija. Draugijos nariai rinkdavosi sekmadienių rytais į tematinius pasisėdėjimus. Revoliucinių švenčių paminėjimai būdavo užbaigiami Internacionalu. Palaikyti ryšiai su kitų aukštųjų mokyklų komunistų įtakos studentų draugijomis. Kaip ir kitos universiteto draugijos, „Aurora“ turėjo sienlaikraštį draugijų vitrinoje, išsiskyrusį atitinkama retorika. Jį meniškai apipavidalindavo kairiųjų pažiūrų Meno mokyklos studentai. Pavasarį ir ankstyvą rudenį draugija organizuodavo ekskursijas gamtoje. Komunistai akylai stebėjo draugijos narius ir nusižiūrėtus stengėsi iš pradžių pritraukti į Raudonosios pagalbos veiklą (universitete veikė 2 ar 3 kuopelės), o po to svarstydavo jų tinkamumą savo gretoms. Beje, susirinkimų ar pasibuvimų gamtoje metu iš draugijos narių būdavo renkamos aukos politiniams kaliniams⁷²⁷. „Auroros“ susirinkimus lankė Valys Drazdauskas ir per ją mezgė ne tik savo, bet ir trečiafrontininkų ryšius su kompartijos vadovybe.

⁷²⁶ Ten pat, l. 101.

⁷²⁷ Apie draugijos veiklą žr.: Bulavas Juozas, Marksistinės Kauno universiteto studentų draugijos „Aurora“ veikla 1930-32 m. 1959 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 121-128; Micelmacheris Viktoras, Apie darbą pogrindinėje Lietuvos komunistų partijoje 1926-1940 m. 1966. Rusų k. // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 562, l. 5-8; Mančinskas Č., „Aurora“ Kaune // Nemunas, 1978, nr. 7, p. 28-29.

7. Būsimų trečiafrontininkų aplinkų komunistai

Pasakojime jau šmėkštelėjo keletą komunistų, su kuriais kai kurie pagrindiniai herojai buvo susieti bičiuliškais ryšiais. Atrodo svarbu labiau detalizuoti jų biogramas tam, kad išryškinti kontrastus ir bendrumus su pagrindinių herojų biogramomis ar pasaulėžiūromis. Pirmiausia pristatysiu tuos, kurie turėjo glaudžiausią sąlytį, o po to vadovybės lygmens veikėjus. Biografinės komunistų istorijas išvesiu anapus 1935 metų tam, kad parodyti jų likimus Didžiojo valymo metu.

Vytautas Viedrinaitis gimė 1904 m. siuvėjo šeimoje Vladislavove (būsimajame Kudirkos Naumiestyje). Iki karo lankė pradžios mokyklą, po karo įstojo į Šakių gimnaziją, bet tuoj perėjo į Vladislavovo progimnaziją. Ten su draugais įsteigė aušrininkų kuopelę. 1920 m. iš jo išstojo ir perėjo į komjaunimą. Pastebėtina, jog berods nepanoro dalyvauti aušrininkų kuopelių „perėmimo“ žaidimuose. 1921 m. rudenį perėjo į Marijampolės mokytojų seminariją. Tapęs Marijampolės apskrities komjaunimo parajonio sekretoriumi pora kartų prisišaukė areštus, kurie kainavo jam pašalinimą iš seminarijos. 1923/1924 m. mokslo metus praleido laisvuojų klausytoju realinėje gimnazijoje. Tuomet jau buvo komunistu ir Suvalkijos raikomo sekretoriumi⁷²⁸.

Viedrinaitis atrodo buvęs kritiškas partinėje spaudoje nusistovėjusiai heroiškomis įvykių interpretacijoms. Kažkuriam leidiniui jis rašė: „vyručiai, jūs per daug korespondencijų netaisykit, nes betaisydami kartais pameluojat, kas labiau neigiamai veikia vietose. <...> Jei jūs ir toliau taip elgsitės, tai velnias jums rašys“. Tuo pačiu spalvingai aprašė komjaunimo veiklos kasdienybę: „Jaunuomenės sekcija iširo. Jos ateitis kitokia ir būti negalėjo, nes ji susidėjo iš elemento, kuris apskritai darbininkų judėjime paskutinėse eilėse stovi. Tas elementas tai ir yra tie „šiaučiuikai“, kurie vienam kitam gurkšneliui užsidirba ir šventadieniais nusigėrę pešasi ir voliojasi gatvėse“⁷²⁹. Šis kritiškumas bei tiesmukiškumas ir galėjo būti variklis, stūmęs jį aukštyrų lokalinės partinės hierarchijos laipteliais. Kartu šios savybės ypač artino jį su tokiu pat tiesmuku Kaziu Boruta.

1924 m. rudenį Viedrinaitis persikėlė į Kauną ir pradėjo veikti Lietuvos universiteto komunistų kuopelėje. 1925 m. sausio–kovo mėn. vėl buvo areštuotas, prisipažino esąs kompartijos vadovybėje, bet nuo parodymų atsisakė. Buvo paleistas už užstatą, kas vėliau sukėlė įtarimus tarp bendrapartiečių. Sudalyvavo tų metų Gegužės 1-osios minėjime, iš kurio teko bėgti nuo policijos. Po to tris mėnesius dėl visa ko gyveno besislapstydamas ir galiausiai kompartijos

⁷²⁸ V. Viedrinaičio autobiografija. 1925 11 12. Rusų kalba. Kopija iš Partinės komisijos archyvo bylos nr. 1477 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 66.

⁷²⁹ V. Viedrinaičio (Kalnėno) laiškas-korespondencija. Be datos // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 14.

vadovybės išsiprašė emigruoti į SSSR. Ten įsijungė į proletarinių rašytojų gretas, studijavo ir „ugdė“ Baltarusijos lietuvių kultūrą. Su savo tiesmuku charakteriu prisigamino priešų, kurie 1930 m. atnaujino įtarimus, jog 1925 m. Viedrinaitis galėjo būti užverbuotas. Matyt būta tardymo, Vytautas prisipažino ir buvo pašalintas iš partijos⁷³⁰. Po to dėstytojavo viename technikume pamaskvėje, bet visą laiką buvo saugumo priežiūroje. 1935 m. areštuotas, atsidūrė lageryje, kur už agitaciją jam iškelta nauja byla; ji baigėsi mirties nuosprendžiu⁷³¹.

Pijaus Glavecko, vėliau tapusio Glovacku, aktyviausio laikotarpio biografiją parašė Girša Abramavičius, padedamas Vytauto Kažukauskio⁷³². Šis kruopščiai surinktais šaltiniais bei interviu paremtas tyrimas privalomai falsifikavo kai kuriuos LKP istorijos momentus ir paskandino pasakojimą komunistinės retorikos klišėse. Visgi jame atlikta Glovacko biogramos rekonstrukcija leidžia pasinaudoti faktografinę jo medžiaga. Pijus gimė 1902 m. Šilbalių kaime, esančiame netoli Bartninkų miestelio, stambių ūkininkų (turėjusių 40 ha žemės) šeimoje. 1918–1919 m. jis mokėsi Marijampolės gimnazijoje ir pagreitintai baigė tris klases. 1919 m. rudenį Pijus įstojo į Vilkaviškio „Žiburio“ progimnaziją. Čia dalyvavo steigiant aušrininkų kuopelę, kurioje buvo keletas moksleivių. Jis nuo 1919 m. gruodžio mokė darbininkų jaunimo mokykloje, reiškėsi Vilkaviškio darbininkų klubo (turinčio dramos būrelį) vakaronėse. Už abiejų šių asociacijų stovėjo kompartija. 1920 m. birželyje aušrininkų kuopelė likvidavosi, bet rugpjūtyje jos nariai paniro į pogrindį kaip komjaunuoliai, o 1922 m. apsisiformino kaip „Berželio“ savišvietos būrelis. Tarp komunistų sklido gandas, jog būtent Glovackas buvo kuopelės steigimo iniciatorius; jis buvo pastebėtas ir 1920 m. spalį tapo komunistu. Pijus rodė iniciatyvą kaimuose steigiant komjaunuolių kuopeles ir pradėjo kilti komjaunimo pareigybių laipteliais – 1921 m. kovą tapo komjaunimo Vilkaviškio raikomo ir Centro komiteto nariu. Po trumpo arešto 1922 m. balandį, „mėtydamas“ pėdas, įstojo į Marijampolės realinę gimnaziją. 1922/1923 mokslo metais jis reanimavo apsūdusią visuomenininkų kuopelę, kurią įtraukė į politinę veiklą – 1922 m. gruodyje išvedė ją į darbininko Juozo Janušausko laidotuves, pasibaigusias susirėmimais su policija ir areštais. Tai pražudė ir pačią kuopelę, o Pijus mėnesį išsėdėjo areštinėje.

1923 m. rudenį Pijus Glovackas įstojo į Lietuvos universiteto Teisės fakultetą ir įsijungė į jau metus veikusią Studentų socialistų draugijos veiklą. Matyt jo narystė komjaunimo CK buvo kažkada įšaldyta, nes rugsėjyje ji atnaujinta ir Pijus buvo nukreiptas dirbti su Kauno darbininkų kuopelėmis. Nespėjęs apšilti kojų Kaune, spalio 11 d. Glovackas buvo suimtas ir po 22

⁷³⁰ VKP(b) partinės komisijos sprendimas. 1930 10 19. Kopija iš Partinės komisijos archyvo bylos nr. 1477 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 68; Z. Angariečio pažyma apie V. Viedrinaitį (Petrą Kalnėną). 1938 01 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 2.

⁷³¹ KGB prie LTSR MT pirmininko pavaduotojo V. Konoplenko raštas Partijos instituto direktoriui R. Šarmaičiui. 1966 06 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12451, l. 62.

⁷³² Abramavičius G., Kažukauskas V., Laiko vartus atkėlus. Pijus Glovackas, 1918–1926, Vilnius, 1970.

mėnesius trukusio ikiteisminio tyrimo 1925 m. rugpjūtyje paleistas tėvams sumokėjus išpirką. Vėl grįžo į universitetą, kur įsijungė į Socialistų ir „Atžalos“ draugijas (kuriai vadovavo kartu su Karoliu Požėla) bei padarė šuolį partinėje karjeroje – tapo komjaunimo CK sekretoriumi. Kaip vienas komjaunimo vadovų 1926 m. vasaryje dalyvavo Kominterno Vykdomojo komiteto plenumo Maskvoje. Kuomet balandžio pabaigoje buvo suimti Karolis Požėla ir Juozas Greifenbergeris, Pijus Glovackas kooptuotas į LKP CK narius ir sekretoriatą. Jis dalijosi Kaune leidžiamo legalaus komunistų laikraščio „Darbininkų balsas“ redagavimą su Z. Angariečiu ir pats į jį rašė. Taip pat nesėkmingai kandidavo į III Seimą, dalyvavo neužsibaigusioje kompartijos legalizavimo akcijoje, buvo vienas „Profsajungų vienybės“ komiteto, koordinavusio visų kairiųjų profsajungų veiklą, lyderių. Kaip vienas ryškiausių komunistų veikėjų Glovackas buvo suimtas 1926 m. gruodžio 17 d.

1927 m. vasario 5 d. nuteistas mirti, padavė malonės prašymą ir bausmė buvo pakeista kalėjimu iki galvos⁷³³. Šią „mirtiną“ nuodėmę Glovackas išsisukinėdamas aiškino tuo, jog „prašymą, kurį aš padaviau, laikau ne pasigailėjimo prašymu, o paprastu prašymu. Pasigailėjimo prašymą suprantu tokį, kuriame yra kaltės prisipažinimas, jos apgailėjimas ir pasižadėjimas pasitaisyti“⁷³⁴. Kompartijos vadovybė liko kurčia ir balandyje jis pašalintas iš kompartijos. Gal būt dėl Glovacko populiarumo jo byla buvo peržiūrėta ir paaiškėjus „suminkštinančioms priežastims“ rugpjūtyje narystė partijoje atstatyta⁷³⁵. Kalėjime buvo pakankamai laiko analizuoti kompartijos veiklos „klaidas“ 1926 m. vasarą bei rudenį ir P. Glovackas įsivėlė į visą kompartijos vadovybę apėmusią Z. Angariečio ir V. Kapsuko kovą šiuo klausimu. Paaiškėjo, jog jis pasirinko pralaimėjusią pusę ir už „frakcinį darbą“ bei „nepasidavimą partijos disciplinai“ 1928 m. birželyje buvo pašalintas iš kompartijos⁷³⁶. Kartėlio pridėjo ir tai, jog Pijų paliko žmona, su kuria jis civiliška susituokė prieš areštą⁷³⁷.

1931 m. pabaigoje į užmarštį grimztelėjęs Pijus Glovackas vėl išprovokavo kompartijos vadovybės dėmesį. Rudenį komunistų priedangos draugija „Aurora“ suorganizavo legalaus žurnalo „Žaibas“ leidimą. Pirmas numeris pasirodė spalį, o antro numerio cenzūra jau nepraleido. Žurnalo iniciatorius ir leidėjas Eduardas Medžys lapkričio 28 d. buvo areštuotas ir nubaustas mėnesį kalėti⁷³⁸. Pirmame numeryje, kaip vedamasis, buvo išspausdintas Pijaus Glovacko straipsnis⁷³⁹, kas liudijo leidėjų naivumą arba reiškė akibrokštą kompartijos vadovybei. Glovacko akademinį išvedžiojimą subtilybės nebuvo svarbios – autorius tuoj pat

⁷³³ Nuteisti komunistai // Rytas, 1927 02 07, p. 4

⁷³⁴ P. Glovacko laiškas LKP CK. 1927 04 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3286, l. 36.

⁷³⁵ Partijos CK nutarimas apie padavusius prezidentui maldavimus // Komunistas, 1928 02 01, p. 47

⁷³⁶ Apie Glovacką P. // Komunistas, 1928 07 18, p. 76

⁷³⁷ Abramavičius G., Kažukauskas V., Laiko vartus atkėlus, p. 140.

⁷³⁸ Medžys Edmundas, Autobiografija. 1975 12 23 // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 1159, l. 6-7; Archyvinis pažymėjimas apie E. Medžį. 1976 02 04 // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 1159, l. 11

⁷³⁹ [Glovackas Pijus], Parlamentarizmo krizis / P. G. // Žaibas, 1931, nr.1, p. 1-7

komunistų spaudoje paskelbtas esąs socialfašistų įtakoj ir dėl to esąs fašizmo agentas⁷⁴⁰. „Aurora“ bent jau Angariečiui ėmė matytis kaip per daug savarankiška organizacija. Taigi, „Žaibo“ uždraudimas buvo nedidelė ne tik saugumo, bet kompartijos vadovybės pergalė. Savo ruožtu Pijus Glovackas, gerokai padelsiąs, atliko atgailos ritualą⁷⁴¹, vėl buvo priimtas į komunistų kalinių kolektyvą ir Angariečio vėliau charakterizuotas kaip besitaisantis⁷⁴².

Ne kartą šio pasakojimo puslapiuose šmėkštelėjęs (I. 7; II. 6) Laurynas Kapočius gimė 1906 m. Valtūnų kaime, netoli Ukmergės, smulkių ūkininkų šeimoje. Visgi tėvai rado lėšų sūnaus išmokslinimui ir Laurynas 1920–1924 m. mokėsi Ukmergės gimnazijoje. Ten gal būt po „aušrininkiško“ etapo 1923 m. įsijungė į komjaunimo veiklą. Kuomet 1924 m. rudenį perėjo į Ukmergės mokytojų seminariją, neužilgo buvo iš jos pašalintas už savo perdėm kairuoliškas pažiūras. 1925 m. liepos mėn. Kapočius įstojo į kompartiją, bet toliau veikė komjaunimo gretose. 1925/1926 m. mokslo metus jis praleido Kėdainių mokytojų seminarijoje, kuri buvo išlaikoma mokytojų profsąjungos ir kurios vadovybė palaikė tolerantišką atmosferą. Kaip jau minėta, čia susibičiuliavo su Vytautu Montvila ir patraukė jį į prokomunistinę veiklą. Jie kartu 1926 m. vasarą persikėlė į Marijampolę ir čia Laurynas 1926/1927 m. mokslo metus studijavo tenykštėje mokytojų seminarijoje. Jis toliau veikė komjaunimo gretose, bet pradėjo kopti partinės karjeros laiptais – buvo įtrauktas į LKP Marijampolės raikomą. Saugumiečiai apie jo pagrindinę veiklą turėjo miglotą supratimą, nes po 1926 m. gruodžio perversmo suėmę, paleido po savaitės, išgavę pasižadėjimą neišvykti iš Marijampolės. Gal būt L. Kapočius daugiau įtartas eseriška veikla, nes suimtas po 1927 m. rugsėjo mėn. Tauragės pučo. Įvairiuose Lietuvos kalėjimuose jis išsėdėjo iki 1931 m. birželio, kuomet buvo amnestuotas. Kapočius įsitraukė į komunistų tarpusavio rietenas, kaip ir Glovackas pasirinko „ne tą“ pusę ir kuriam laikui buvo pašalintas iš kompartijos. Išėjęs iš kalėjimo susigražino pasitikėjimą, kuomet Marijampolėje 1931 m. rugsėjo 3–4 d. suorganizavo darbininkų streiką. Lapkrityje Marijampolės raikomas jį delegavo kandidatu į LKP CK plenumą Maskvoje. Grįžęs į Lietuvą pradėjo dirbti LKP CK instruktoriumi Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte. 1931 m. gruodžio mėn. masinių komunistų areštų metu L. Kapočius trim mėnesiam atsidūrė Kauno sunkių darbų kalėjime, kur susipažino su kalinčiais viltininkais ir trečiafrontininkais. 1934 m. kovo 15 d. Klaipėdoje įkliuvo policijai, bet po poros dienų pabėgo. Toks bravūriškumas kompartijos vadovybei pasirodė įtartinas; be to, virš Kapočiaus galvos buvo susikaupę įtarimų šešėliai. Po keleto mėnesių tyrimo nuspręsta nuo jo izoliuotis. Tai buvo asmeninė katastrofa – jam pora metų teko slapstyti nuo politinės policijos neturint kompartijos priedangos. 1936 m. vasaryje L. Kapočius buvo suimtas ir

⁷⁴⁰ „Marksizmas“ iš buržuazinio raugo / A.P. // Komunistas, 1931 12 31, p. 28-34; Mūsų priešai // Balsas, 1932 01 10, p. 13-14.

⁷⁴¹ P. Glovacko laiškas „Balso“ redakcijai. 1933 02 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3286, l. 66-67.

⁷⁴² Z. Angariečio raštas apie P. Glovacką. 1937 05 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3286, l. 2.

nuteistas už veiklą komunistų naudai bei pabėgimą. Kompartijos vadovybė jį traktavo kaip provokatorių, tad kalėjime teko gyventi nuošaliai nuo komunistų kolektyvo. Išlaisvintas pirmosiomis sovietinės okupacijos dienomis, būsimasis diplomatas palaipsniui pradėjo atkūrinėti savo reputaciją kaip „Tiesos“ redakcijos žemės ūkio skyriaus vedėjas⁷⁴³.

Taip pat ne jau minėtas Bonaventūras Pauliukevičius gimė 1896 m. Būdežeriuose, netoli Vilkaviškio. Jau rašiau, jog besimokydamas Marijampolės mokytojų gimnazijoje, 1923 m. Benius (kaip buvo pažįstamų ir draugų vadinamas) pradėjo platinti komunistinius atsišaukimus, 1924 m. rudenį pradėjo studijuoti Lietuvos universitete Gamtos-matematikos fakultete, kalėjo dėl 1925 m. lapkričio 8 d. riaušių, turėjo sąlytį su tenykšte komunistų vadovybe ir oficialiai redagavo 1926 sausio–kovo mėn. ėjusį „Skardą“. Faktiniai redaktoriai buvo Vincas Kapsukas ir LKP sekretoriai Kaune Karolis Požela bei Juozas Greifenbergeris⁷⁴⁴. Susikaupus įtarimams balandžio 20 d. B. Pauliukevičius gatvėje buvo areštuotas⁷⁴⁵. Liepos mėn. paleistas po politinių kalinių amnestijos ir emigravo į Rygą⁷⁴⁶, kur tęsė studijas universitete⁷⁴⁷ ir įsijungė į „Rūtos“ draugijos veiklą. Apie neaiškų jo vaidmenį politinių emigrantų kongrese taip pat buvo rašyta (žr. II. 3). 1929 m. rudenį jis papuolė į Latvijos saugumo akiratį ir buvo pašalintas iš universiteto⁷⁴⁸.

Tuomet Pauliukevičius kompartijos vadovų pasiprašė perkeliamas į Karaliaučių ir buvo paskirtas dirbti „Balso“ redakcijoje. Jo pagrindinis darbas buvo leidinio pristatymas į Lietuvą. 1930 m. liepą B. Pauliukevičius pasiprašė priimamas į kompartiją⁷⁴⁹. Jis rugpjūtyje buvo priimtas į Vokietijos kompartiją, bet ir po septynių metų pakeleiviavimo juo nepasitikėta; ypač neprielankus buvo „Balso“ leidėjas Bronius Pušinis. Iškilo aikštėn Beniaus atsinaujinęs bendravimas su gimnazijos suolo bičiuliais, dėl ko teko atgailauti: „man buvo pasakita, kad aš neturiu teisės susirišti su jokiais emigrantais. Tai aš žinojau. Bet visgi griežtai šio parėdimo neišpildžiau, nes nevengiau su kai kuriais emigrantais. Važiavau net traukiniu su emigrantais eserais Lukoševičium ir Lukša. <...> Ateity to vengsiu“⁷⁵⁰. Įtampos su B. Pušiniu augo toliau ir 1931 m. kovo mėn. B. Pauliukevičius buvo atleistas iš darbo „Balso“ redakcijoje⁷⁵¹. Angarietis nelabai pritarė šiam sprendimui, bet nenorėjo eskaluoti konflikto su pagrindiniu leidėju⁷⁵². 1932 m. Bonaventūras išvažiavo į SSSR, bet likus neaiškumui, ar Vokietijos kompartija buvo leidusi

⁷⁴³ R. Šarmaičio ir Z. Angariečio parengta L. Kapočiaus charakteristika. 1937 12 15 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4743, l. 1; L. Kapočiaus 80-mečio minėjimo 1986 09 05 stenograma. K. Navicko pasisakymas // Ten pat, be lapų numeracijos

⁷⁴⁴ Gudaitis L., Permainų vėjai, p. 235.

⁷⁴⁵ Broniaus Vėžio nutarimas. Vertimas iš lietuvių kalbos į rusų. 1926 05 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 10-11.

⁷⁴⁶ B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP CK. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37.

⁷⁴⁷ B. Pauliukevičiaus laiškas „brangiems draugams“. 1928 12 10 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 23.

⁷⁴⁸ B. Pušinio laiškas kompartijos vadovybei. 1929 10 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 26.

⁷⁴⁹ B. Pauliukevičiaus pareiškimas LKP CK. 1930 07 25 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 37

⁷⁵⁰ B. Pauliukevičiaus laiškas į LKP CK. 1930 10 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 47.

⁷⁵¹ B. Pauliukevičiaus laiškas į LKP CK. 1931 03 09 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 54-58.

⁷⁵² Z. Angariečio atsakymas B. Pauliukevičiui. 1931 04 30 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 66.

jam išvykti, nebuvo priimtas Lietuvos kompartiją. Įsikūrė Minske, studijavo literatūrą, rašė, vertė, dirbo „Raudonojo artojaus“ redakcijoje⁷⁵³. 1937 m. kovą areštuotas ir nuteistas sušaudyti⁷⁵⁴.

„Arti“ trečiafrontininkų taip pat buvo atsidūręs Aleksandras Guzevičius, kurio biografiją detalai rekonstravo Slavomira Lisenkaitė. Telioka sekti jos pasakojimu⁷⁵⁵, perinterpretuojant kai kuriuos momentus. Aleksandras gimė 1908 m. emigranto šeimoje Maskvoje. Jo tėvas dirbo telefonistu ir šeima vertėsi labai skurdžiai, ypač, kuomet prasidėjo karas ir išpiplieskė revoliucija. Aleksandras 1918–1922 m. lankė I pakopos mokyklą ir ten kiek kalbiškai surusėjo. 1922 m. vasarą Guzevičiai grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Ukmergėje. 1922–1923 m. Aleksandras mokėsi tenykštėje gimnazijoje, o 1923–1924 m. – Palangos progimnazijoje, kur pas motinos brolių vakarais dirbo krauvėlėje. Palangoje užsimezgė Aleksandro Guzevičiaus ir Jono Šimkaus draugystė. Guzevičius „atsikando“ vienerių metų darbo pas dėdę ir grįžo mokytis į Ukmergę, kur skurstančiai šeimai padėdavo korepetitoriaudamas. Besimokydamas Palangoje buvo susižavėjęs skautais, bet 1924 m. rudenį apsisprendė tapti komjaunuoliu. Iš pradžių kuopelė nevyستė aktyvios veiklos ir užsiiminėjo savišvieta. Tik 1925 m. gruodyje, gimnazijoje įsisteigus pažangiečių kuopelėi (kuri vėliau transformavosi į „Kultūros“ skyrių), komjaunuoliai urmu įstojo į ją ir tradiciškai pradėjo veikti po jos priedanga ir jos viduje. Aleksandras Guzevičius neužilgo buvo kooptuotas į komjaunimo Ukmergės parajonio komitetą, 1926 m. vasarą kaip komunistų įtakos agentas dirbo rūbų, skalbinių ir kepurų amato profsajungos Ukmergės skyriuje. Aktyvią jo veiklą pastebėjo vietiniai bei iš Kauno atvažiuojantys komunistų vadovai. Guzevičius 1927 m. sausyje buvo priimtas į kompartiją ir iš karto kooptuotas į LKP Ukmergės parajonio komitetą. Kairiųjų gimnazijos moksleivių veikla susilaukė saugumo dėmesio ir 1928 m. pradžioje dešimt gimnazistų buvo areštuota ir po rezultatų nedavusio tyrimo pašalinti iš gimnazijos. Tarp jų papuoles Aleksandras Guzevičius kovo mėn. įstojo į „Aušros“ gimnaziją Kaune ir su Jono Šimkaus pagalba apsigyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje. Čia Aleksandras mokėsi iki lapkričio mėn., kuomet komjaunuolių areštai Ukmergėje užvedė saugumiečius ant jo pėdsakų. Per tą laiką spėta susibičiuliuoti su P. Cvirka ir dar su keletu Meno mokyklos studentų.

Aleksandras Guzevičius spėjo pasislėpti ir kompartijos vadovų buvo tuoj pat išsiųstas į Tilžę padėti Broniui Pušiniui leisti „Balsą“. Dirbo korektoriumi ir vertėju, parengdavo spaudai korespondencijas, rašydavo publicistinius straipsnelius ir debiutavo kaip rašytojas. 1929 m. gegužę jis buvo išsiųstas į Dancigą, o iš ten liepos mėn. išvažiavo į Maskvą. Ten tuoj pat tapo Z.

⁷⁵³ Z. Angariečio raštas apie B. Pauliukevičių. 1936 11 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 3-4.

⁷⁵⁴ KGB prie LTSR MT pirmininko pavaduotojo pulk. Sinicyno laiškas Partijos istorijos instituto direktoriui. 1958 01 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8259, l. 92.

⁷⁵⁵ Lisenkaitė S., Aleksandras Gudaitis-Guzevičius. Biografija ir kūrybos ištakos, Vilnius, 1980; Lisenkaitė S., Būtojo laiko takais, Vilnius, 2001.

Angariečio techniniu sekretoriumi ir šias pareigas dalijosi su literatūros kritiku Petru Užkalniu (iki 1928 m. Kvietinskas). Šalia direktyvų perrašinėjimo Aleksandras nuodugniai sekė kiekvieną „Pravdos“ numerį ir kūrė publicistiką, apipavidalinančią partinės linijos posūkius. Be to, jis tapo Lietuvos komjaunimo atstovu Komjaunimo internacionale ir redagavo Berlyne leidžiamą LKJS organą „Darbininkų jaunimas“. Pustrečių metų jis ir Z. Angarietis gyveno ir dirbo viename kambaryje. Įsikūrimas „Liukso“ viešbutyje, kuriame gyveno Kominterno vadovybės grietinėlė bei lankymasis oficialiuose renginiuose Guzevičiui leido užmegzti platų pažinčių tinklą. Jis jautė potraukį rašyti ir sekė literatūrinės polemikas SSSR viduje, ne tik iš spaudos galėjo žinoti apie kompartijų politikos vingius pakeleivių atžvilgiu bei turėjo galimybę skaityti visą Lietuvos spaudą, tame tarpe ir literatūrinę. A. Guzevičius buvo akivaizdus Angariečio protežė, bet palaikė gerus santykius su Kapsuku. Šis jį buvo įtraukęs į parengiamuosius literatūrinio žurnalo „Priekalas“ leidimo darbus. 1931 m. vasarą ir rudenį Aleksandras Guzevičius buvo ruošiamas pagrindiniam darbui Lietuvoje kaip sekretorius ir šia proga buvo įleistas į LKP CK Politinio biuro posėdžius.

Studijuojantiems universitete trečiafrontininkams buvo pažįstamas „Auroros“ steigėjas ir vadovas Juozas Bulavas. Gimė Ginotų kaime, netoli Juodupės, šešių vaikų ūkininko šeimoje. Mokėsi Rokiškio gimnazijoje ir 1927–1931 m. studijavo teisę Lietuvos universitete. Užsirekomendavęs „Auroroje“, į kompartiją įstojo 1931 ir netrukus pradėjo vadovauti Studentų komunistų biurui, koordinuojančiam Raudonosios pagalbos, komjaunuolių ir komunistų veiklą tuomet jau Vytauto Didžiojo universitete. Kartu jis tapo Kauno raikomo nariu. Jau tada labai greitais įžengimas į vadovybės gretas, savos nuomonės išsakinėjimas ir jo vadovaujamo studentų biuro veikla kliuvo daliai partinės vadovybės su Z. Angariečiu priešakyje. Visgi Juozui Bulavui buvo patikėtas „Balso“ leidimas, kuo jis užsiiminėjo Berlyne 1932 m. liepos – 1933 m. spalio mėn. Tuo pačiu ten studijavo teisę. Redaktoriavimą natūraliai teko dalintis su Z. Angariečiu, ir tai 1932/1933 m. žiemą atvedė prie konflikto trečiafrontininkų klausimu (žr. XII. 4). Gyvendamas Berlyne Juozas Bulavas palaikė ryšius su VDU komunistais ir buvusiais trečiafrontininkais.

Berlyne jam teko dirbti pavojingu komunistams nacistų režimo įsitvirtinimo metu. Geras užsirekomendavimas lėmė atranką į specialią žvalgybinę Kominterno mokyklą Maskvoje, kurioje jis studijavo 1933 m. spalio – 1934 m. liepos mėn. Grįžęs į Lietuvą Bulavas suorganizavo žvalgybinę Kominterno ryšių grupę, kuri, kaip alternatyvą kurjeriams, įdiegė LKP CK sekretorių radijo ryšį su Maskva. Bulavas 1936 m. vėl buvo įtrauktas į Kauno raikomą, o metų pabaigoje – į LKP CK ir tapo sekretoriumi. Eidamas šias pareigas vėl turėjo tiesioginį sąlytį su buvusiais trečiafrontininkais, šį kartą atsidūrusiais kompartijos malonėje. 1937 m. gegužę Kominterno lygyje priėmus sprendimą išvalyti Lietuvos komunistų partiją, Z. Angarietis

vėl pradėjo ieškoti kompromituojančios medžiagos ir siūlė J. Bulavą bent jau pašalinti iš sekretoriaus posto. Visgi pats J. Bulavas neišlaikė intrigų atmosferos bei pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus diktato ir 1938 m. birželyje pasitraukė iš LKP CK. Tokia „savivalė“ komunistinėje drausmės sampratoje buvo nepriimtina, išuko dar didesnio konflikto spiralę ir metų pabaigoje Juozas Bulavas pasitraukė iš kompartijos⁷⁵⁶.

Aizikas Lifšicas (1904–1943) buvo kaunietis, vertėsis kepurių siuvimu ir anksti įsitraukęs į profsąjunginį judėjimą. Būdamas šešiolikmetis tapo komjaunuoliu, po metų įtrauktas į komjaunimo CK biurą. 1923 m. įstojo į LKP ir buvo paskirtas dirbti profsąjungose Šiauliuose. Perėjęs metus trukusią įkalinimo iniciaciją, 1926 m. įtrauktas į Kauno raikomą, kuriame vadovavo veiklai profsąjungose. 1927 m. mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete, bet dėl kompartijos vadovybės areštų 1927 m. liepą pasiūstas į Kauną su LKP CK sekretoriaus regalijomis. Čia greitai įkliuvo ir kalėjo iki 1930 m. liepos mėn. Kalėdamas Šiauliuose 1928 metais atkreipė dėmesį į Kostą Korsaką, kurį LKP CK Politiniam biurui rekomendavo kaip galimą pakeleivį. 1930–1932 m. tęsė nutrauktas studijas Maskvoje. Čia tapo Z. Angariečio priešininku. Pastarasis 1930 m. pabaigoje nesėkmingai mėgino užginčyti A. Lifšico norą būti ne tik LKP, bet ir VKP(b) nariu, pasinaudojęs tuo, jog šis suvokė neturįs jokių pedagoginių savybių ir keturis kartus atsisakė dirbti su vaikais. 1932 m. vasarą – 1935 m. rudenį Aizikas Lifšicas buvo vienas sekretorių Kaune. Šiose pareigose jam teko susidurti su buvusiu trečiafrontininkų problemomis ir jas spręsti. Panašu, jog jis nepritarė Z. Angariečio pozicijai, jog pakeleiviai faktiškai turėtų gyventi pagrindininkų gyvenimą. 1935 m. liepos mėn. Lifšicas laiške Angariečiui iškėlė idėją, jog atskirais atvejais komunistams rašytojams būtų leidžiama spausdintis jiems svetimoje spaudoje, jei tai pasitarnautų partijos interesams⁷⁵⁷. Tai jau negalėjo galioti šiame tyrime aptariamai kompanijai, nes visi buvo kompartijos nemanonėje. Siūlymas atitiko vykstantį posūkį kompartijos politikoje pakeleivių atžvilgiu – tomis dienomis vyko VII Kominterno kongresas ir geriau informuoti vadovai galėjo nujauti būsimų jo nutarimų dvasią.

Tolesnė Aiziko Lifšico karjera paženklinta Didžiojo valymo antspaudu. 1935 m. jis įsitraukė į mėginimą „nuversti“ Zigimą Angarietį. Perversmo iniciatorius buvo Kominterno Vykdomojo komiteto sekretorius Meyeris Trilisseris. Jis 1935 m. balandyje pradėjo puolimą prieš neslepiančią polinkio į galios kaupimą LKP lyderį – suspendavo Angariečio darbą Kominterno struktūrose, bet nepasiekė, jog būtų pradėtas oficialus tyrimas. Visgi tai lėmė, jog Z. Angarietis neturėjo balso lūžiniame VII Kominterno kongrese. Trilisseris planavo Angarietį pakeisti Aiziku Lifšicu. Perversmo dalimi buvo Angariečio atramos Kaune – pirmojo LKP CK

⁷⁵⁶ Ši biografinė apžvalga sudaryta pagal J. Bulavo atsiminimus apie komunistinę studentų veiklą VDU (1959 m.), „Balso“ leidimą (1959 m.), Kominterno žvalgybinės grupės veiklą (1965 m.), Z. Angariečio užrašus apie J. Bulavą bei jo paaiškinimus dėl išstojimo iš kompartijos. Visa tai yra asmeninėje byloje – LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486.

⁷⁵⁷ A. Lifšico laiškas Z. Angariečiui. 1935 07 // LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 51.

sekretoriaus Kazio Sprindžio – pašalinimas ir sekretoriaus Iciko Meskupo (1907–1942) „pastūmimas“ į jo vietą. Pastarasis iš pradžių pritarė perversmininkams, bet 1935 m. vasarą pakeitė nuomonę ir pareikalavo Aizeko Liščico ir Karlo Grosmano (1894–1958) pašalinimo iš sekretorių postų, kas ir buvo padaryta. Jie buvo degraduoti į raikomų pareigūnų lygmenį – Grosmanas atsidūrė Suvalkijoje, o Liščicas Klaipėdoje. Pastarasis, kaip spaustuvių prižiūrėtojas, vėliau buvo apkaltintas sąmoningu delsimu Lietuvos komunistams paskelbti VII Kominterno kongreso nutarimus bei tuo, jog per daug laiko leidžia Kaune, o ne Klaipėdoje. Sugriuvus pirminiam planui, K. Trilisseris žengė atgal ir 1936 m. sausyje atkūrė Z. Angariečio narystę Kominterno struktūrose. Po šio posūkio A. Liščico pozicijos pradėjo atvirai skirtis nuo LKP galios centro politikos. Pvz. 1936 m. birželyje visuotinio streiko metu jis buvo Kaune ir neturėdamas teisės kištis į Kauno reikalus, pasisakė už jo nutraukimą. 1937 m. Aizikas įkliuvo ir buvo įkalintas. Lapkrityje Kauno kalėjime kalinčių 140 komunistų pasiūlė nusiųsti NKVD vadovui Nikolajui Ježovui sveikinimo laišką dėl sėkmingos kovos su liaudies priešais. Liščicas vienas buvo prieš. Tuoj pat LKP CK sekretoriatas pasisakė už jo išmetimą iš kompartijos. Jam nebuvo atleista pirmojo sovietmečio metais ir iš Lietuvos jis 1941 m. birželyje traukėsi ne kaip komunistų funkcionierius, bet kaip eilinis žydų darbininkas, besigelbstintis nuo nacių⁷⁵⁸.

8. Kontaktų su trečiafrontininkais 1931 metais žmonės

Pirmuosius trečiafrontininkų susitikimus su komunistų vadovybe organizavo Abramus Plakchinas, gimęs 1902 m. Čekiškėje privataus mokytojo ir smulkios parduotuvės savininkės šeimoje. Pradžios mokyklą baigė Čekiškėje, o vidurinį ir aukštesnįjį mokslą – eksternu. Turėjo pradžios mokyklų mokytojo diplomą, bet 1921–1928 m. dirbo Centraliniame žydų banke Kaune buhalteriu ir skyriaus vedėju. Jautrus socialinei neteisybei, įsijungė į profsajungų judėjimą ir palaipsniui prisiliejo prie jame pastoviai šmėžuojančių komunistų. Į kompartiją įstojo 1926 m., o jau kitais metais atsidūrė Raudonosios pagalbos Centro komitete. Prokomunistinė veikla jį keliems mėnesiams buvo nuvedusi į Varnių koncentracijos stovyklą ir sužlugdė karjerą banke. Po to dirbo buhalteriu įvairiose bendrovėse, išskyrus 1930 m. kovą – 1931 m. lapkritį, kuomet dirbo vyr. buhalteriu SSSR prekybos atstovybė „Sojuznott“. 1931 m. pavasarį jam buvo pavesta įsijungti į „Vilties“ draugiją, o rudenį kandidatuoti rinkimuose į Ligonių kasų tarybą. Čia sustiprėjo (ar užsimezgė) jo pažintis su trečiafrontininkais. Plakchinas galėjo lengvai juos aprūpinti sovietine spauda. Jis 1931 m. spalio 25 d. buvo išrinktas į Ligonių kasų tarybą, bet po

⁷⁵⁸ A. Liščico biografijos faktai paimti iš: A. Liščico laiškas į LKP CK dėl atstatymo partijoje. 1940 07 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6359, l. 67-69; R. Šarmaičio pasisakymas Aiziko Liščico 60-mečio minėjime Vilniuje 1964 04 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6359, l. 252-259; Švilpa Jonas, Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje, p. 69, 114.

mėnesio areštuotas su kitais viltininkais ir trečiafrontininkais. Administracinės baudmės baigėsi 1932 m. vasarą ir tada jis pasitraukė iš Raudonosios pagalbos, o 1933 m. balandyje, argumentuodamas tuberkulioze, sustabdė savo narystę kompartijoje. Jis atsidūrė tarsi rezerve ir kartais padėdavo komunistams⁷⁵⁹.

Plakchinas buvo tarpininkas, o konkrečius rezultatus atnešęs sąlytis su trečiafrontininkais 1931 m. antroje pusėje vyko sekretoriato lygmenyje. Dėl to pravartu susipažinti su to meto sekretoriato nariais ir pasekti jų likimo vingius. 1931 m. pavasarį LKP vadovybė Kaune dar nebuvo atsigavusi po 1930 m. kovo mėn. areštų, kuomet buvo likviduotas visas sekretoriatas. 1930 m. balandyje skubiai sekretoriais tapo Juozas Garelis ir Kazimieras Sprindis; abu Zigmo Angariečio žmonės.

Juozas Garelis (1900–1940) buvo kilęs iš Mažeikių krašto. Tikėtina, jog ragavo tik pradinės mokyklos mokslų. Komunistu tapo 1918 m. gruodyje, kuomet pasklido gandai apie bolševikų artėjimą. 1919 m. vasaryje, Raudonajai armijai užėmus Mažeikius, jis dalyvavo įtvirtinant naują valdžią, bet kariuomenei pasitraukus, komunistų organizacija išsibėgiojo. Komunistų vadovybė atkreipė į jį dėmesį ir investavo į ateitį – Garelis 1922–1925 m. studijavo Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete ir buvo L. Trockio šalininkas. Už tokias nuodėmes Z. Angarietis neatleisdavo, bet J. Garelis nebuvo dėl to persekiojamas; tikriausiai dėl to, kad laiku prisišliejo prie Z. Angariečio frakcijos. Grįžęs į Lietuvą keturis metus dirbo išskirtiniame poste – nelegalioje „Spartako“ spaustuvėje, taigi buvo atsakingas už propagandos mašinos techninį funkcionavimą. 1929 m. pabaigoje Maskvoje buvo įtrauktas į LKP CK ir paskirtas į Panevėžio raikomą. Kaune sekretoriате dirbo iki 1932 m. sausio mėn., kuomet buvo suimtas „didžiųjų“ komunistų areštų metu. Kaip Angariečio šalininkas jis neturėjo pritarti kitų sekretoriato narių palankumui trečiafrontininkams, bet nėra pėdsakų apie tai, kad būtų reiškęs savo poziciją. Jonas Švilpos nuomone, 1933 m. vasarą, prasidėjus deryboms tarp SSSR ir Lietuvos dėl politinių kalinių mainų, būta konkurencijos tarp V. Kapsuko ir Z. Angariečio⁷⁶⁰. Abu stengėsi iškrapštyti iš kalėjimų savus žmones. Juozas Garelis papuolė tarp laimingųjų Angariečio favoritų ir spalio 19 d. atsidūrė Maskvoje. Toliau išliko ištikimas Z. Angariečiui ir mirė Kauno sunkiųjų darbų kalėjime 1940 m. likus dešimčiai dienų iki okupacijos⁷⁶¹.

Kazys Sprindis gimė 1903 m. dvaro kumečių šeimoje Pšezdziekių dvare Rokiškyje ir matyt dėl nepriteklaus neišgalėjo baigti pradžios mokyklos. Metus pabuvęs komjaunuoliu, 1921 m. atsidūrė Maskvoje ir mokėsi Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete. Į kompartiją buvo priimtas šio universiteto baigimo proga. Permestas į Lietuvą, tvarkė daugiausia

⁷⁵⁹ A. Plakchino autobiografija. 1957 03 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 860, l. 16-19.

⁷⁶⁰ Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje, p. 102-103.

⁷⁶¹ Biografiniai J. Garelio faktai paimti iš: J. Garelio autobiografija. 1933 10 28 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2957, l. 29; Štaras P., Bebaimis kovotojas už Tarybų valdžią Lietuvoje // Komjaunimo tiesa, 1953 06 04, p. 3.

komjaunimo reikalus. 1924 m. tapo LKP CK nariu ir vienu iš sekretorių Kaune. 1925 m. rugpjūtį – 1926 m. liepą kalėjo, bet paleistas pagal amnestiją, vėl buvo sugražintas į sekretoriaus pozicijas. Sprindžiui teko būti vienu kompartijos vadovų Kaune labai „karštu“ metu, kuomet įsiziėbė konfliktas tarp V. Kapsuko ir Z. Angariečio dėl to, kokią taktiką kompartijai užimti kairiųjų partijų reformų, o vėliau diktatūros, akivaizdoje.

1927 m. rugpjūtyje jis nuvyko į Maskvą ir liko ten beveik trejetui metų. Kaip jau minėta, po trijų sekretorių arešto Kaune, K. Sprindis skubiai buvo vėl kooptuotas į LKP CK ir atsidūrė Kaune. Čia buvo Z. Angariečio įtakos agentas, bet trečiafrontininkų klausimu jie iš pradžių nelabai sutarė. Kaune Kazys Sprindis susiejo savo gyvenimą su komuniste Stase Trakimaite, kuri 1931 m. pradėjo dirbti Lietuvos saugumui. Ji buvo išskirtinės vertės agentė, nes pristatinėjęs duomenis tiesiai iš vieno kompartijos vadovo rankų. Dėl to K. Sprindį aplenkė visi areštai ir jis sekretoriumi išbuvo rekordiškai ilgai – 7 metus. 1935 metais hierarchizavus sekretoriatą, jis tapo pirmuoju sekretoriumi.

Didžiojo teroro metais paaštrėjus kovai dėl valdžios LKP vadovybėje, 1936 m. Kazys Sprindis, kaip Z. Angariečio atrama Kaune, pradėtas kaltinti trockizmu, provokatoriška veikla, keturių žmonos brolių įdarbinimu „Spartako“ spaustuvėje. Byla atsidūrė Kominterno Tarptautinėje kontrolinėje komisijoje, kuri 1938 kovo mėn. (tada Z. Angarietis jau ten nedirbo) įpareigojo jį atsiriboti nuo žmonos brolių. Šį sprendimą K. Sprindžiui perdavę LKP CK Politinio biuro nariai interpretavo jį taip, jog komisija neva reikalauja išsiskirti su žmona. Kazys Sprindis atsisakė tai padaryti ir balandžio mėn. buvo pašalintas iš kompartijos. 1940 m. birželio antroje pusėje Sprindžiai buvo suimti. Išsiaiškinus apie Stasės veiklą, ji buvo sušaudyta. Kazį buvo nuspręsta paleisti, bet iki karo pradžios to nepadaryta. Vokietmečiu jis dirbo statybose, o 1944 m. pasitraukė į Vakarų⁷⁶².

1931 m. LKP vadovybė Maskvoje nusprendė, jog reikia sustiprinti LKP CK sekretoriatą Kaune. Tam galėjo būti pora priežasčių. 1931 m. pavasarį Lietuvos komjaunimas atsidūrė krizėje. Dalis jo vadovybės buvo nepatenkinta kompartijos vadovybės siekiais griežtai kontroliuoti šią organizaciją. Dalis Kauno komjaunuolių faktiškai buvo išsikonspiravę, nes neslėpė savo narystės įvairiose sueigose. Be to, saugumas areštavo komjaunimo vadovus. LKP vadovybė Maskvoje nusprendė paleisti Kauno komjaunimo organizaciją. Ji buvo atkurta 1931 m. rudenį su 30 narių (iki paleidimo buvo 70)⁷⁶³. Kita, ir matyt svarbesnė, sekretorių skaičiaus papildinimo priežastis gali būti, jog kompartija nusprendė pasinaudoti artėjančiais rinkimais į Ligonių kasas. Iškelta užduotis, jog dalis darbininkų kandidatų būtų komunistų įtakos agentai

⁷⁶² K. K. Juozapavičiaus – Sprindžio autobiografija. 1932 01 10 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 10373, l. 31-33; R. Šarmaitis raštas apie Sprindį-Juozapavičių Kazį. 1969 12 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 10373, l. 118-120.

⁷⁶³ Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 342.

arba patys komunistai. Reikėjo suintensyvinti komunistinės propagandos mašinos veikimą šia linkme. Dėl to liepos ir rugpjūčio sandūroje Kaune atsidūrė LKP CK nariai Elijas Bilevičius ir Kazys Preikšas.

Elijas Bilevičius (1904–1986) užaugo skurde Vilkaviškyje, dirbo šepėčių fabrike. Sulaukęs šešiolikos tapo komjaunuoliu, o aštuoniolikos – komunistu. Bilevičiaus veikla ir savybės buvo pastebėtos ir 1923–1926 m. jis mokėsi Maskvoje; ten pasikeitė pavardę į Sarinas. Permetas į Lietuvą sublizgėjo iniciatyvumu ir 1927 m. spalį tapo LKP CK nariu bei sekretoriumi Kaune. Sėkmingą pagrindininko veiklą greitai nutraukė areštas ir kalėjimas iki 1931 m. kovo mėn. Išėjęs veikė Šiauliuose, kurio raikomas buvo dezorganizuotas areštų, iki kol 1931 m. liepos pabaigoje vėl buvo apsiūstas į Kauną organizuoti rinkimų į ligonių kasas. Trečiafrontininkai buvo įtraukti į šią akciją. Elijas Bilevičius nelabai jais pasitikėjo ir to neslėpė. 1931 m. gruodyje jį palietė „didieji areštai“. Saugumas neturėjo pakankamai įrodymų, tad jis atsėdėjo tik tris mėnesius kalėjime ir po to buvo iškvieistas į Maskvą. Bilevičius-Sarinas akivaizdžiai nebuvo Z. Angariečio „komandoje“, nes šis jį iš karto pavertė atsakingu už areštų užtraukimą ir vangų elgesį aiškinantis išdavikus. E. Bilevičiaus narystė kompartijoje buvo suspenduota porai metų, bet Maskvoje jam pavyko gauti darbą „Tiesos“ žydų kalba redakcijoje. Jam net buvo leista 1936 m. publikuoti savo atsiminimus. Didžiojo teroro mašinos veikimas Bilevičių palietė palyginus švelniai – 1938 m. jis buvo tik pašalintas iš redakcijos⁷⁶⁴.

Kazys Preikšas (1903–1961) augo dvaro kumečių šeimoje Zubovų Gubernijos dvare netoli Šiaulių ir vaikystę praleido skurde. Gal būt veikiamas vyresnio brolio Prano, dalyvavusio steigiant bolševikų valdžią, pavyzdžio, 1920 m. įsijungė į šio dvaro komunistų kuopelę. Keturis metus Preikšas veikė kaip komunistų įtakos agentas Šiaulių darbininkų profsajungose, po to pora metų kalėjo, o išėjęs pagal 1926 m. liepos mėn. amnestiją, vėl grįžo į senąją „postą“. Lapkrityje paimtas į kariuomenę, iš jos po pusmečio pabėgo į SSSR. Maskvoje 1928–1931 m. mokėsi dvejose partinėse mokyklose. Preikšas greitai kilo karjeros laiptais – 1930 m. balandyje tapo LKP CK nariu, o tuoj po to – Politinio biuro nariu. Panašu, jog priklausė Z. Angariečio stovyklai.

1931 m. liepos mėn., gavęs Tarptautinės Lenino mokyklos diplomą, išvyko į Kauną sekretoriauti. Kaip buvusiam kareiviui, jam patikėta propagandos darbas kariuomenėje bei komunistinės veiklos priežiūra Suvalkijoje. Panašu, jog jis susitiko (ar susitikinėjo) su trečiafrontininkais, kuomet šie atsidūrė sekretoriato akiratyje. Gali būti, jog K. Preikšas nematė reikalo prisitaikyti prie griežtų konspiracijos taisyklių. Jo nelabai mėgęs Kazys Sprindis vėliau rašė Z. Angariečiui: „kur laisvas vaikščiojimas po Kauno gatves. Tai gali patvirtint daug kas,

⁷⁶⁴ E. Bilevičiaus autobiografija. 1973.12.12 // LYA, f. 77, ap.28, b. 1059, l. 46-61; Z. Angariečio raštas apie Sariną. 1936 04 22 // LYA, f. 77, ap.28, b. 1058, l. 163-167.

nes tai matė ir žino. Jug jau žinot, kad jis vaikščiojo kas dieną pietaut ten, kur nereik. Giveno sename mieste, o pietavo naujam mieste. Jug kas dieną vaikščiojimas pietaut tai jau per didelis prasižengimas tuo laiku, kada turėjo neblogus šeiminius ir galėjo tai daryti namie⁷⁶⁵. Nauju 1932 metų išvakarėse jis buvo suimtas. Tardomas elgėsi bravūriškai – prisipažino esąs komunistas, bet atsisakė duoti parodymus. Angariečio kaltinamas nekonspiratyvumu, Preikšas iš pradžių nenorėjo su tuo sutikti, bet persigalvojo ir atliko deramą ir pakankamą atgailos ritualą. Vėl atsidūręs malonėje buvo 1933 m. spalio mėn. ištrauktas iš kalėjimo politinių kalinių mainų metu. Maskvoje jis buvo susigundęs tapti istoriku, bet nebaigęs aspirantūros, 1937–1939 m. praleido internacionalinėse brigadose Ispanijoje. Tai jį išgelbėjo nuo represijų, iššlavusių Z. Angariečio šalininkus iš LKP vadovybės⁷⁶⁶.

9. Revoliuciniais rašytojų ir menininkų prižiūrėtojai 1932–1935 m.

Petras Pajarskas (1895–1942) buvo dešimtmečiu vyresnis už aukščiau suminėtus sekretorius ir galėjo pasigirti „šlovingesne“ revoliucine praeitimi. I pasaulinio karo metų apkasuose tapo karininku, dar prieš Spalio perversmą įstojo į bolševikų gretas. 1918 m. vasarą grįžo į gimtojo Kupiškio apylinkes ruošti dirvą bolševizacijai, 1919 m. buvo Kupiškio apskrities karo komisaras ir dalyvavo kautynėse su Lietuvos kariuomene. Po to aštuonis metus pagrindininko darbą derino su poilsiu kalėjimuose. 1927 m. pakilo į Kupiškio raikomo narius ir buvo pakviestas studijuoti Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete. Berods pradėjo rašyti. Vedė komunistinio pagrindžio Lietuvoje veikėją ir literatūrologę Eugeniją Tautkaitę, kuri buvo V. Kapsuko žmonos Elenos sesuo ir prieš tai Karolio Požėlos žmona. Gal būt be išankstinės intencijos tai kartu tapo globėjo pasirinkimo aktu. Žmonos dėka Petras giliau susipažino su trečiafrontininkų šliejimosi prie kompartijos peripetijomis. 1931 m. rudenį jis dalyvavo Maskvos proletarinių rašytojų asociacijos lietuviškoje sekcijoje surengtoje diskusijoje trečiafrontininkų klausimu, kurioje dalyvavo LKP vadovai ir literatūrologai⁷⁶⁷. 1932 m. sausyje buvo pasiūstas į Lietuvą kaip LKP CK sekretorius gelbėti kompartijos padėtį po areštų bangos. Kaune susipažino su kai kuriais buvusiais trečiafrontininkais ir keliuose pranešimuose Z. Angariečiui teigiamai charakterizavo tiek juos, tiek jų pastangas. Be abejo jis žinojo apie kitokią adresato nuomonę.

Petras Pajarskas buvo suimtas 1933 m. balandį ir antrųjų politinių kalinių mainų proga tarp Lietuvos ir SSSR 1935 m. rugpjūtyje atsidūrė Maskvoje. Jo santuoka buvo suirusi ir Petras

⁷⁶⁵ K. Sprindžio laiškas Z. Angariečiui. 1932 08 24 // LYA, f. 77, ap. 15, b. 11, l. 52.

⁷⁶⁶ Biografiniai faktai paimti iš: Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 325-347.

⁷⁶⁷ [Tautkaitė E.], Iš MAPP'o lietuvių sekcijos veikimo / G.T. // Priekalas, 1931, nr.3/4, p. 152. Straipsnyje P. Pajarskas vadinamas „Kupiškietė“.

vedė vengrų komunistę Iriną Nemet. 1937 m. atleistas iš darbo ir pradėtas kaltinti nelojalumu stalininiam režimui. Dėl nervinės įtampos pradėjus kriksti sveikatai 1938 m. kovo mėn. Pajarskas buvo suimtas, apkaltintas darbu Lietuvos žvalgybai ir atsidūrė Komijos lageriuose. Prieš pat karą Irina sugebėjo A. Sniečkaus įsikišimo dėka jį išlaisvinti, bet negalėjo ilgai tuo džiaugtis – po sanatorijos kiek atsigavęs Petras išėjo savanoriu į frontą, pateko į diversantų rengimo grupę ir 1942 m. kovo mėn. žuvo Biržų apylinkėse⁷⁶⁸.

Jankelis Vinickis gimė 1904 m. Kėdainiuose stogdengio ir siuvėjos šeimoje. Suaugęs dirbo betonuotoju. Priklausė žydų kultūrinei draugijai, 1923 m. įstojo į komjaunimą, kilo karjeros laiptais šios struktūros viduje ir tapo komunistinio judėjimo įtakos agentu Kėdainių darbininkų terpėje. Perėjęs trumpalaikio įkalinimo po 1926 m. gruodžio 17-ios perversmo, pasiprašė į kompartiją ir greitai atsidūrė Kėdainių raikomo gretose. Trejus metus teko praleisti Varnių koncentracijos stovykloje, iš kurios išėjo 1931 m. balandyje ir persikėlė į Kauną. Čia buvo paskirtas vieno iš parajonių sekretoriumi ir sėkmingai kandidatavo rinkimuose į Ligonių kasų tarybas. Rinkiminės kampanijos metu susipažino su trečiafrontininkais. Po rinkimų buvo įtrauktas į Kauno raikomo sudėtį. Vinickis vadovavo komunistų veiklai tarp miesto profsajungų, rašė į kompartijos spaudą. 1932 m. pabaigoje – 1933 m. vasarą prižiūrėjo studentų komunistų kuopelės steigimąsi Meno mokykloje. J. Vinickiui teko stebėti (o gal ir padėti) komunistų ir Kauno literatūrinio pasaulio atstumto Petro Cvirkos prokomunistinei veiklai Veliuonoje 1933 m., kur jam buvo patikėta atkurti suirusias kuopeles. Per porą metų buvo suimtas penkis kartus, bet dėl įkalčių stokos buvo baudžiamas tik administracinėmis bausmėmis. 1934 m. rudenį išvažiavo mokytis į Maskvą ir po metų grįžo kaip LKP CK narys ir sekretorius. 1936 m. vasario areštas baigėsi kalėjimo bausme, kurią nutraukė sovietinė okupacija⁷⁶⁹.

Ligonių kasų tarybose gerai įsigyvenęs buvo Aleksandras Šimanas. Gimęs 1906 m. raštininko šeimoje matė vargo, nes daugiavaikė šeima klajojo paskui laikinas tėvo darbo vietas. Pradžios mokyklos buvo ragauta tik pora metų evakuacijoje Rusijoje. Aleksandras 1925 m. įsikūrė Kaune, vertėsi iš stalininkystės ir išitraukė į darbininkų judėjimą. Komunistai jam siūlė jungtis prie jų, bet tuo metu Šimanas manė, jog darbininkai savo padėtį gali pagerinti ir be komunistų pagalbos. Jis 1928 m. pradėjo vadovauti nelegaliai stalių profsajungai, buvo išrinktas į Ligonių kasų tarybą, nuo 1929 m. buvo vienas nelegalaus revoliucinių profsajungų biuro

⁷⁶⁸ P. Pajarsko biografiniai duomenys paimti iš : Petras Pajarskas // Komunistas, 1963, nr. 8, p.71; Misevičienė S., Jis mokėjo skirti priešus nuo draugų // Komjaunimo tiesa, 1965 02 23, p. 3; Z. Angariečio raštas į Kominterno kadrų skyrių. 1937 09 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8076, l. 119; Irinos Pajarskos atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1969 06 30 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 8077, l. 47-49.

⁷⁶⁹ J. Vinickio autobiografija. 1934 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12535, l. 7; R. Šarmaičio rašyta J. Vinickio biograma, 1957 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12535, l. 63-66.

vadovų. 1931 m. įstojo į „Viltį“, kur susipažino su trečiafrontininkais⁷⁷⁰. 1931 m. lapkričio areštai ir „Vilties“ uždarymas gal būtų įtakoję jo pažiūrų radikalizaciją. 1932 m. pavasarį A. Šimanas įstojo į Raudonąją pagalbą, o rugpjūtyje – į kompartiją. Jis toliau veikė profsajungų struktūrose, bet jau kaip komunistų įtakos agentas. 1933 m. vasarą tapo Kauno raikomo nariu. Tarp kitų pareigų A. Šimanui patikėta Meno mokyklos studentų komunistų kuopelės globa, kurie jį vėliau minėjo geru žodžiu. Kuomet 1934 m. vasaryje buvo paleistos VDU studentų komunistų kuopelės, jam pavesta atrinkti tinkamus kandidatus į naujas kuopeles. Šimano veiklą nutraukinėjo dažni areštai ir trumpalaikės kalėjimo bausmės, bet tai tik didino jo kapitalą LKP vadovybės akyse ir jis 1935 m. sausyje tapo LKP CK sekretoriumi. Rugsėjyje jis pabuvojo Maskvoje, bet dėl nežinomų priežasčių (pagal 1950 m. jo versiją neva dėl ausų ligos) nebuvo priimtas į jokią partinę mokyklą, o grįžęs į Kauną liko tik raikome. Netekęs partinio finansavimo, toliau vertėsi iš stalininkystės. 1936 m. birželyje, kuomet areštai išderino LKP Kauno raikomo darbą, jis vėl atsidūrė jo eilėse. Visgi 1937 m. sausyje A. Šimanas jau žinojo, kad yra laikomas trockistu ir provokatoriumi. Kovo mėn. jis buvo nubaustas trimis mėnesiams kalėjimo, o išėjęs sužinojo, jog yra pašalintas iš kompartijos. Visgi Šimanui buvo leista dirbti Raudonosios pagalbos ratelyje. 1937 m. birželyje kompartija su juo, kaip su galimu saugumo agentu ir užsislėpusiu trockistu, nutraukė ryšius⁷⁷¹.

Danieliaus Todeso (1910–1989) tėvas buvo prekybininkas, o vėliau tarnautojas. Jis baigė Panevėžio gimnaziją, 1927–1930 m. studijavo Liège universiteto Technikos fakultete. Dėl lėšų trūkumo perkėlė mokslus į VDU Statybos fakultetą. Kaune pragyveno kaip statybos technikas ir braižytojas pas privačius rangovus ir inžinierius. Teigė Belgijoje išitraukęs į marksistų (nežinia kokios pakraipos) ratelį ir ten tapęs Raudonosios pagalbos nariu. Visa tai labai panašu į Valio Drazdausko gyvenimo liniją. 1930 m. rudenį D. Todesas išitraukė į „Auroros“ veiklą, kitais metais priimtas į komjaunimą. Tikėtina, jog susipažino su trečiafrontininkais, nors iš jų pusės nėra liudijimų apie šią pažintį. 1932 m. rudenį tapo LKP nariu. Todesas tapo Raudonosios pagalbos akademinio biuro sekretoriumi, t.y. jam buvo patikėta kurti ir koordinuoti studentų ratelius. Jis tiesiogiai perėmė vadovavimą studentų rateliams Aukštesniojoje technikos ir Meno mokykloje. 1933 m. rudenį Todesas įtrauktas į Raudonosios pagalbos Kauno raikomą. Sėkmingą veiklą, žadėjusią išsiliejimą į komunistų vadovybės gretas, nutraukė areštas 1934 m.

⁷⁷⁰ Savo atsiminimuose iš 1950 m. jis teigia, jog į „Viltį“ įstojo kompartijos pavedimu, nors autobiografijoje iš 1935 m. to nemini.

⁷⁷¹ A. Šimano autobiografija. 1935 09 24-26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11112, l. 10-17; Šimanas A., Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 11 01 // LYA, f. 3377, ap. 3377-1, b. 1131, l. 26-27; Šimanas A., Pracities kovas prisimenant // Tiesa, 1957 08 28, p. 2.

vasaryje, kurio pasėkoje D. Todesas į laisvę išėjo tik 1940 m. birželyje ir septynis gyvenimo metus paskyrė tarnybai NKVD⁷⁷².

Paskutinis Meno mokyklos kuopelės prievaizdas buvo Giršas Joffė. Jis gimė 1906 m. Panevėžyje mėsininko šeimoje. Autobiografijoje teigė, jog evakuacijoje Kazanėje mokėsi liaudies mokykloje ir ten 1920 m. tapo komjaunuoliu. Po metų grįžo į Lietuvą, dirbo amatininku ir užmezgė ryšius su komunistais. 1923 m. vėl priimtas į komjaunimą. Po pusantrų metų kalėjimo išbandymo 1925 m. tapo komunistu. Vėl įkliuvo 1926 m. pabaigoje ir sėdėjo iki 1933 m. kovo mėn. Išėjęs dirbo LKP CK instruktoriumi Šiaulių ir Mažeikių rajonuose. 1934 m. gegužės mėn. jis prasimušė iki Kauno raikomo vadovų, trumpai dirbo instruktoriumi Klaipėdoje ir 1935 m. kovo mėn. buvo atšauktas į Kauną sekretoriauti vietoj Aleksandro Šimano⁷⁷³. Šiame poste, anot Z. Angariečio „apsupo save tamsiomis asmenybėmis“⁷⁷⁴ ir pradėtas įtartinėti, jog esąs saugumo agentas. Rugsėjo mėn. G. Joffė buvo išviliotas į SSSR neva studijoms ir po tyrimo pašalintas iš kompartijos. Jo žmona Lietuvoje taip pat pašalinta iš partijos, kaip trockistė⁷⁷⁵. Joffė po to dirbo darbininku Maskvos metro statybose, o 1937 m. buvo areštuotas ir atsidūrė lageriuose. Į Lietuvą parsirado 1946 m. rudenį⁷⁷⁶ ir netrukus mirė.

10. Biogramų suvestinė

Pamėginau rasti aukščiau išplėtotų septyniolikos komunistų biogramų bendrybes ir keletą jų pateikiu lentelėje. Šis apibendrinimas prašosi keleto rašytinių pastabų. Pastebėtina, jog „ankstyvieji“ būsimųjų trečiafrontininkų bičiuliai turėjo per daug savitumo, o kai kurie buvo per daug išsilavinę, kad įsitvirtintų kompartijos vadovybėse. Jie buvo baigę lietuviškas progimnazijas ar gimnazijas, kas dėl skurdo buvo nepasiekiamą karjerą kompartijos vadovybėje lengvai darantiems veikėjams. Apie 1935 m. visi jie buvo laikomi įtartiniais arba buvo pašalinti iš kompartijos. Jų įvaizdziai, ypač P. Glovacko, galėjo įtakoti trečiafrontininkų simpatijas komunistams apskritai.

Trečiafrontininkai ir komunistuojantys menininkai, užmezgę kontaktą su komunistais, susidūrė su žydiška aplinka. Jei žydai kiekybiškai dominavo Kauno komunistų gretose, tai vadovybės lygmenyje būdavo palaikoma pusiausvyra. Bendravimas su žydų tautybės instruktoriais pagrindinei veiklai pridėjo egzotikos. Dar daugiau – bent jau trečiafrontininkai

⁷⁷² D. Todeso autobiografija. 1966 04 09 // LYA, 77, ap. 28, b. 11700, l. 59-63.

⁷⁷³ G. Joffės autobiografija. 1946 09 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4228, l. 83.

⁷⁷⁴ Z. Angariečio parengta G. Joffės charakteristika. 1936 10 10 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4228, l. 1.

⁷⁷⁵ Z. Angariečio raštas Alichanovui. 1936 12 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4228, l. 48.

⁷⁷⁶ G. Joffės autobiografija. 1946 09 24 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4228, l. 83

savo raiškoje akcentavo kosmopolitizmą ir tokia patirtis galėjo stiprinti priklausymo nacionalizmą atmetusiai įvairiautei bendruomenei pojūtį.

Trečiafrontininkų tinkamumą į pakeleivius 1931 m. vertino iš esmės jų vienmečiai, nors ir keletu metų vyresni. Šie keturi ar penki sekretoriai vaikystėje ragavę skurdo, užgriebę pradžios mokslo, paauglystėje įsijungę į komunistinę veiklą ir tapo tipiškais sektantiško pogrindžio žmonėmis. Visi jie baigę aukštąsias partines mokyklas, bet prašokę lietuviško vidurinio išsilavinimo grandis. Tai buvo darbininkų klasės mentaliteto žmonės, vien dėl to įtarūs „buržuazinių“ studentų atžvilgiu. Šis įtarumas buvo pakankamai paaštrintas ir pagrįstas Lenino teorijų apie smulkiają buržuaziją įsisavinimo. Nei vienas iš jų nerodė polinkio į kūrybą ir vargiai išmanė literatūrinio gyvenimo subtilybes Lietuvoje. Be to, sąlytis su galimais pakeleiviais visų jų veiklos visumoje buvo visiškai nereikšmingas epizodas. Nežiūrint šių juos apvienijančių aplinkybių, sekretoriai kontakto su trečiafrontininkais pradžioje nebuvo vieningi jų atžvilgiu.

	LKP CK nariai	Mokymasis (pro)gimnazijoje	Studijos Lietuvos universitete	Studijos partinėse Maskvos mokyklose	Bičiulystės ryšiai su trečiafrontininkais	Literatūrinė patirtis	Represuoti, pašalinti iš LKP arba marginalizuoti
Elijas Bilevičius (1904–1986)	+			+			+
Juozas Bulavas (1909–1995)		+	+				+
Juozas Garelis (1900–1940)	+			+			
Pijus Glovackas (1902–1941)		+	+		+		+
Aleksandras Guzevičius (1908–1969)		+		+	+	+	
Giršas Joffė (1905–1948)	+						+
Kapočius Laurynas (1906–?)		+			+		+
Aizikas Lifšicas (1904–1943)	+			+			+
Petras Pajarskas (1895–1942)	+			+			+
Bonaventūras Pauliukevičius (1896–1938)		+	+	+	+	+	+
Abramas Plakchinas (1902–?)		+			+		
Kazys Preikšas (1903–1961)	+			+			
Kazimieras Sprindis (1903–?)	+			+			+
Aleksandras Šimanas (1906–?)	+						+
Danielius Todesas (1910–1989)			+				
Vytautas Viedrinaitis (1904–1937)		+			+	+	+
Jankelis Vinickis (1904–1981)	+			+			

VI. Borutos ir Korsako „Trečias frontas“

1. Pirmieji numeriai

Pirmame „Trečio fronto“ numeryje, pasirodžiusiame 1930 m. sausio 20 d., skaitytojai sužinojo, jog į literatūrinio gyvenimo lauką įžengė *lietuvių literatų aktyvistų kolektyvas*. Avangardistų stiliuje arogancija visų kitų literatų atžvilgiu persunktą manifestą *Mes pasiryžom* parašė Bronys Raila, bet nuo skaitytojų autorystė buvo paslėpta⁷⁷⁷. Tiesa, Antanas Venclova atsiminimuose kalba apie kolektyvinį darbą prie manifesto, bet dėl savo priešiško B. Railai jis matyt pasidavė pagundai ištrinti jo įnašą⁷⁷⁸. Asmeninį manifestą, pavadintą *Pamokslas broliams*, taip pat paskelbė Kostas Korsakas. „Šūkavimų pas mus daug, bet jie šiandien reikalingi. Jei nori, kad kas su tavim skaitytųsi, reikia nesiskaityti su kitais“ – grindė grupės taktiką redaktorius⁷⁷⁹. Žurnalo dailininku tapo Petro Cvirkos draugas Telesforas Kulakauskas, nors jis nebuvo paminėtas. Pieštinio šrifto, geometrinių formų kompozicija bei baltos, raudonis ir juodos spalvų derinys buvo aiški nuoroda į konstruktyvizmo stilišką⁷⁸⁰.

Provokatyvia laikysena siekta iššaukti aštrią žveistų literatūros autoritetų reakciją, kuris dar labiau padidintų susidomėjimą naująja grupe ir žurnalu. Visos neprielankios recenzijos buvo sveikintinos, nes davė peno į kautynes besiveržiantiems polemistams. „Reikės pilt rupūžėm atgal 2 Nr. nesivaržant“ – nekantravo Boruta⁷⁸¹. Proga didesniai skandalui atsirado, kuomet Kazys Puida apkaltino trečiafrontininkus po meno priedanga „šmugliuojant bolševizmą“⁷⁸². Antanas Venclova tuoj pat išvadino Kazį Puidą politiniu analfabetu ir pareikalavo per savaitę viešai atšaukti kaltinimą. Kitu atveju pagrasino trečiųjų teismu⁷⁸³. Puidos redaguojami „Gaisai“ buvo naujas pripažintų vyresnės kartos literatų žurnalas ir jų redaktoriaus iššaukimas į teismą, kurio jis negalėjo laimėti, gal būt trečiafrontininkams pasimatė kaip šou, turėjęs simboliškai pažeminti vyresnę kartą. Atsiminimuose Venclova teigia, jog trečiafrontininkai bijoję saugumo dėmesio ir dėl to stengėsi užuomazgoje užgniaužti tokius kaltinimus⁷⁸⁴. Visgi man atrodo, jog kaip tik tokie kaltinimai tuomet matyti kaip būdas susikrauti simbolinį kapitalą. A. Venclova

⁷⁷⁷ B. Railos laiškas K. Borutai. 1932 12 30 // LNB RS, f. 10, b. 46, l. 1; Raila B., Kodėl antraip, Vilnius, 1991, p. 135; V. Drazdausko raštas apie „Trečią frontą“ „Priekalo“ redakcijai [1931 09] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 67

⁷⁷⁸ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 189-190.

⁷⁷⁹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1930 01 27 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 37

⁷⁸⁰ Jankevičiūtė G., Lietuvos grafika 1918-1940, p. 48.

⁷⁸¹ Boruta K., Laiškas A. Venclovai. 1930 02 20 // Boruta K., Raštai, t.10: Drauge su draugais, Vilnius, 1976, p.153.

⁷⁸² Puida K., Trečias frontas, nr. 1 // Gaisai, 1930, nr. 2, p. 191-192.

⁷⁸³ Venclova A., Atviras laiškas p. A.K. Puidai // Lietuvos žinios, 1930 03 06, p. 4

⁷⁸⁴ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 195.

septynis kartus pakartoję kvietimą į teismą⁷⁸⁵, bet K. Puida, nujausdamas ne kokią jo baigtį, atsisakinėjo priimti siūlomus teisėjus.

Komunistinė kritika nereaguodavo ar probėgšmomis reaguodavo į tuos literatūros reiškinius, kurie būdavo priskiriami dešiniajai buržuazinei literatūrai. Kitas dalykas buvo kairėjančių smulkiaburžuazinių literatų raiška. Jie matyti kaip konkurentai kovoje dėl darbininkijos sielų ir jausta pareiga skaitytojus įspėti bei šiuos konkurentus demonizuoti. Ši menka užduotis buvo patikėta (gal pats pasisiūlė) Bonaventūrai Pauliukevičiui. 1930 m. kovo mėn. „Balse“ pasirodė jo straipsnis⁷⁸⁶, iš kurio skaitytojai sužinojo, jog atsirado nauja „isterikų grupė iš socialfašistų ir eserų balos“, skelbianti viršklasinio meno manifestus, nematanti, ką Lietuvoje galima būti griauti, bet nepastebinti „kad kalėjimai prigrūsti kovotojų revoliucionierių, kad eina kova tarp pūvančio fašizmo ir augančio proletariato“. Apskritai jų kūryba – „tai aiškiausias pūvančios fašistinės buržuazijos, jaučiančios artėjantį savo galą, poetukų kliedėjimas“. Visas straipsnis nusėtas panašiais aštria kalbėsena išsakytais klišniniais vertinimais, kurie nesileidžia konceptualizuojami. Kazys Boruta tuomet gyveno Berlyne, tad „Balsą“ galėjo laisvai skaityti ką tik šiam pasirodžius. Pauliukevičius rašė prisidengęs slapyvardžiu, bet Vokietijos emigrantų terpėje buvo nesunku sužinoti, kas už jų slepiasi. Laiške trečiafrontininkams jis atskleidė šio „didelio kvailio“ tapatybę ir su sau būdingu sarkazmu išdėstė slaptus kritiko motyvus: „pyktelėjo, matomai, šikna, kad į kolektyvą nepakvietėm“⁷⁸⁷. Po šio paskvilio B. Pauliukevičius daugiau nerodė dėmesio buvusių bendramokslų kūryba.

2-ojo numerio, pasirodžiusio 1930 m. balandyje, atsišaukime aktyvistai džiaugėsi, jog „smagu kovoti su daugybe priešininkų“⁷⁸⁸ ir paskelbė atsakymus kritikams. Šiame numeryje didesnis dėmesys buvo skirtas SSSR literatūrinio gyvenimo pristatymui, nors cenzūra ir „pasidarbavo“⁷⁸⁹. Visgi pažymėtina, jog cenzorius neturėjo nieko prieš politinio emigranto Kazio Borutos tikrosios pavardės figūravimą numeryje, nors dar 1-me numeryje Borutos tekstai buvo pridengti slapyvardžiais. Būta ir kito prokomunistinio judesio. Pagrindinė to meto avangardistinio meno naujiena buvo Johannes R. Becherio 1929 m. rugpjūtį pradėtas leisti komunistinės pakraipos žurnalas „Die Linkskurve“. Kazys Boruta mėgino apsaugoti naujovėms jautrų kolektyvą nuo žurnalo įtakos ir charakterizavo jį kaip užsimaniusį „visą literatūrą partiniu kromeliu paversti“⁷⁹⁰. Visgi B. Raila antrame „Trečio fronto“ numeryje paskelbė „Becherio

⁷⁸⁵ Venclovos laiškas A. Puidai dėl bylinėjimosi sąlygų su „Gaisais“. 1930 03 14; 03 18; 03 23; 04 02; 04 03; 04 07; 04 15 // Literatūra ir kalba, t. 15, 1978, p. 279-283.

⁷⁸⁶ [Pauliukevičius B.], Smulkiai-buržuazinės žiurkės / Džugas // Balsas, 1930 03 25, p. 271-273

⁷⁸⁷ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 04 19 // LLTI, f. 1, b. 4638.

⁷⁸⁸ Rašytojų aktyvistų kolektyvas, Žingsnis tolyn // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 1.

⁷⁸⁹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 205.

⁷⁹⁰ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633.

poezijos grupės“ veiklos apžvalgą ir darė užuominą, jog *mums* teks imti domėn šios grupės veiklą ir kritiškai ją įvertinti⁷⁹¹.

Šį kartą aktyvistų kolektyvas susilaukė tautininkų spaudos dėmesio – „Vairas“ pakvietė skaitytojus susimąstyti apie tai, jog „Trečio fronto“ pavadinimas labai panašus į III, t.y. komunistinio, Internacionalo pavadinimą. Recenzentas pabrėžė, jog trečiafrontininkai „teįžiūri mažą gyvenimo dalį, bet ir nenori gyvenimą iš kitos pusės pažinti. Patys matydami gyvenimą pro tam tikrą tendenciją, iš svetur atneštą prizmę <...> jie nori, kad visi taip matytų. Dar daugiau: tikisi šia utopija pagrįsti naują gyvenimą“⁷⁹². Aktyvistų ideologai dėl tokios diagnozės galėjo tik pasidžiaugti, išskyrus tai, jog ją išdėstė tautininkų oficiozas ir tai iš ties galėjo būti kvietimas jėgos struktūroms susidomėti nauju literatūros reiškiniu. Šio straipsnio teiginiai saugume buvo išgirsti – kuomet 1931 m. lapkrityje kai kurie trečiafrontininkai buvo apklausiami, domėtasi, koks jų žurnalo ryšys su III Internacionalu⁷⁹³. „Vairo“ straipsnis iš esmės nesiskyrė nuo Puidos, bet trečiafrontininkams nekilo noras ne tik kad kviešti tautininkų oficiozą į trečiųjų teismą, bet apskritai minėti šią recenziją polemikose.

Trečiafrontininkų įsiveržimas į literatūros rinką buvo labai sėkmingas – žurnalo numeriai bent jau studentijos tarpe keliavo iš rankų į rankas, kol suplyšdavo. Mestasi megzti ryšių su kaimyninių šalių avangardistais. Dėl abipusės reklamos pavyko susitarti tik su latviais – „Trečiame fronte“ buvo rubrika *Iš latvių žemės*, o trauksmininkai pristatinėjo „pažangiosios“ lietuvių literatūros naujienas latvių spaudoje⁷⁹⁴. Nepavyko identifikuoti su Korsaku susirašinęjusio Berlyne gyvenusio dr. Wirszubskio (Jurgio Irvėno ?), kuris nesėkmingai pamėgino išsiūlyti „Trečio fronto“ reklamą lenkų literatūriniam žurnalams⁷⁹⁵, bet įsiprašė į vokiečių „Literatur“ puslapius⁷⁹⁶. Trečiafrontininkai dinamiškai užpildinėjo rinką savo knygomis – 1929 m. gruodyje Jonas Šimkus išleido eilėraščių rinkinį *Pasakos iš cemento*, 1930 m. vasaryje išėjo Bronio Railos poezijos rinkinys *Barbaras rėkia*, o 1930 m. gegužę – Petro Cvirkos apsakymų rinkinys *Saulėlydis Nykos valsčiuje*.

2. Borutiško „berno“ dominavimas

Trečiafrontininkai 1-o numerio manifeste patys pasiskelbė „bernais“ ir ši sąvoka prigijo kaip vienas iš jų apibrėžimų. Tuo metu literatūrinio gyvenimo naujienas sekantiems

⁷⁹¹ [Raila B.], Iš vokiečių žemės / Br. R. // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 35–36.

⁷⁹² „Trečias frontas“ / S-ras // Vairas, 1930, nr. 7, p. 372.

⁷⁹³ Žr. V. Drazdausko, P. Čiurlio, B. Railos ir K. Korsako apklausos protokolus // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 75–82.

⁷⁹⁴ Nastopka K., Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai, Vilnius, 1971, p. 251–254.

⁷⁹⁵ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 06 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 216.

⁷⁹⁶ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 07 30 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 177.

skaitytojams buvo aiški borutiška šio tropo kilmė, o jo įtraukimas į manifestą liudijo didelę Kazio įtaką aktyvistų kolektyvui. „Berno“ ištakos literatūrologų darbuose nėra specialiai aptartos. Eseriško pėdsako K. Borutos mintijime paieškos paskatino pamėginti į šį lauką įtraukti ir „berno“ motyvo genezę. Borutiško „lietuviško berno“ sampratą galėjo veikti Lavrovo, Michailovskio ar Bakunino idėjos, kad menkai urbanizuotų ir industrializuotų visuomenių kaime glūdi visos visuomenės raidos potencialios. Kaip ir eschatologinė viltis, jog žmogiškumo pilnatvės tarpasmas turi vykti dekapitalizuotose kaimiško pobūdžio komunose. K. Boruta niekad neatskleidė šios poetinės ir socialinės koncepcijos ištakų, o poetinių įvaizdžių ištakas aiškinti tariamai išskaitytomis teorijomis yra labai rizikinga. Visgi toks, kad ir rizikingas spėjimas, yra galimas. „Berno“ vaizdinys buvo įaugęs į Borutos sąmonę, jam tik atsikėlus į Kauną: „K. Boruta idealizavo sveiką, darbštų, stiprų, maištingą, nuoširdų lietuvišką berną, kovojantį už teisingesnę visuomeninę santvarką“, – apie šį laikotarpį prisiminė kartu su juo gyvenęs Matas Krygeris⁷⁹⁷. Paties Borutos tekstai liudija „berno“ vaizdinio dominavimą 1926 metais. Balandį A. Venclovai jis rašė apie „berniško“ manifesto būtinybę ir svajojo apie „ne tiek dorų, kiek drąsių bernų kompaniją“ (Boruta, Venclova, Tysliava), kuri važinėtų po Lietuvą su skandalingomis gastrolėmis⁷⁹⁸. Rugsėjūtį jis skelbė, jog „mūsiška literatūra reikia paversti kaimo bernų, piemenų literatūra“⁷⁹⁹.

Vytautas Kubilius pažymėjo, kad 1927 m. rugsėjūtį išėjusiam antrajame K. Borutos eilėraščių rinkinyje *Dainos apie svyruojančius gluosnius*, kur sudėta 10 eilėraščių, „bernas išeina į sceną 11 kartų. Tai jau kardinalinis vaizdas, o ne atsitiktinė metafora“⁸⁰⁰. 1927 m. lapkritį išleistame revoliucingiausiame Borutos eilėraščių rinkinyje *Kryžių Lietuva* bernas yra maištininkas, jis patekęs į konkrečią revoliucinę situaciją, kur privalo veikti su naikinančia energija. Jis yra sveikoji tautos energija, nepaliesta miesčioniško išglebimo ir dėl savo gaivališko gyvybingumo gebanti sukurti naują tikrovę. Lietuva žvelgia pro kalėjimo langą ir kabo ant kryžiaus. Normalybės būsena gali būti atkurta tik per maištą / revoliuciją⁸⁰¹.

Ramesnis borutiškas „bernas“ pasirodė pirmajame trečiafrontininkų *manifeste*. Jis „eina apsimovęs savo darbo klumpėm užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės. <...> Tokių bernų tūkstančiai šiandie rausia dirvonus ir miestuose dėlioja plytą prie plytos – jie stato naująją Lietuvą, jie užguiti gyvena ir jaučia, jie pilni ilgesio sukurti gyvą ir žmonišką gyvenimą. Ir mes – esam jie!“⁸⁰² Jis stoja prieš buržuazinę miesčionišką visuomenę („eina užkariauti“), bet ir geba kurti („rausia, dėlioja, stato“), o ne tik griauti. „Griovimo pareigas paliekam tiem, kurių tai

⁷⁹⁷ Krygeris M., [Atsiminimai] // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 41

⁷⁹⁸ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 04 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 9.

⁷⁹⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1926 08 06 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 85–86.

⁸⁰⁰ Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, p. 49.

⁸⁰¹ Ten pat, p. 65.

⁸⁰² [Raila B.], Mes pasiryžom // Trečias frontas, 1930, nr. 1, p. 2.

iki šiol buvo specialybė“, – manifestas adresuojamas radikaliems revoliucionieriams arba tautininkų valdžiai⁸⁰³. „Manifesto korektūrinė nuotrauka buvo pasiūsta Kaziui į Vieną ir iš jo gautas pritarimas“, – prisiminė A. Venclova⁸⁰⁴. Pažymėtina, jog K. Boruta tada jau skeptiškai žiūrėjo į keletą metų puoselėtą idealą ir susirašinėdamas siūlė apie save „Trečio fronto“ pirmame numeryje parašyti, kad bernišką ideologiją laikas atgyventa⁸⁰⁵. *Manifestą* surašęs Bronys Raila taip pat buvo nepatenkintas per didelę „borutiškos ideologijos“ dozę, bet nusileido daugumos norui⁸⁰⁶.

Kostas Korsakas, kuris, kaip marksistas, visada buvo skeptiškas Borutos idėjų atžvilgiu, 2-me „Trečio fronto“ numeryje apsiėmė plačiau paaiškinti „berno“ sąvoką⁸⁰⁷. Skaitytojams paaiškėjo, jog metaforinis „bernas“ susideda iš kaimo bernų, darbininkų ir kasdienybės smulkybe nepatenkintų inteligentų. Panašu, kad visi darbininkai tilpo į „berno“ sąvoką, o iš valstietijos ir inteligentijos ši garbė atiteko ne visiems. Trečiafrontininkai savo kūrybą adresavo visiems trims „bernų“ pogrupiams. Jie sudarė žurnalo socialinę bazę. Rašytojų ir skaitytojų susišnekėjimą turėjo garantuoti tai, kad patys trečiafrontininkai buvo kilę iš „berniškų“ aplinkų ir dabar priklausė inteligentiškųjų „bernų“ pogrupiui. Iš esmės „bernai“ buvo matomi kaip tapatūs pažangiajai visuomenei. Aktyvizmas esąs išskirtinis „berniškumo“ bruožas. Tiek rašytojai, tiek adresatai ši bruožą turi. Trečiafrontininkai „bernai“ literatūrinėmis priemonėmis imasi palaikyti ir išreikšti likusių „bernų“ visuomeninį aktyvumą. Pažangumas arba progresyvumas, imanentiškas „bernų“ grupei, pats savaime tarsi įpareigoja pažangias idėjas išreikšti moderniomis meninėmis priemonėmis. Korsako žodžiuose nuskamba (kur žiūrėjo cenzorius!) gana aiški užuomina apie galutinį tikslą, kurio siekia visi „bernai“: „čia nėra reikalo kiek plačiau aiškinti ir detalizuoti šį tikslą; jis ir taip visiems gerai žinomas. Pridurtina nebent tik tai, kad mes į tą tikslą žiūrim ne per siaurai politinę, bet per plačiai visuomeninę ir kultūrinę prizmę“⁸⁰⁸.

3-me „Trečio fronto“ numeryje Korsakas toliau išplėtojo „berniškumo“ sampratą, tik ši kartą analizuodamas Borutos, Venclovos, Railos ir Šimkaus tekstus⁸⁰⁹. Tarp kita ko čia prabėgomis nusakomos psichologinės prielaidos, kodėl ir kaip darbinikiški ir inteligentiški „bernų“ pogrupiai išlaiko iš sodžiaus išsineštą „berniškumą“. Tik tie yra „bernai“, kuriems miestas nespėjo išstumti iš jų sąmonės laukiniškų (barbariškų) klodų. Dėl to jie „inėša

⁸⁰³ Ten pat.

⁸⁰⁴ Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 190.

⁸⁰⁵ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvo nariui. 1929 12 06 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 139.

⁸⁰⁶ B. Railos laiškas K. Borutai. 1932 12 30 // LNB RS, f. 10, b. 46, l. 1.

⁸⁰⁷ [Korsakas K.], Aktyvizmo pagrindus tiesiant / J. Radžvilas // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 20–22.

⁸⁰⁸ Ten pat, p. 21.

⁸⁰⁹ [Korsakas K.], Bernas literatūroj / Jonas Radžvilas // Trečias frontas, 1930, nr. 3, p. 33–39.

natūralumą, sveiką laukų jėgą, paprastumą, miesčioniškų gyvenimo manierių neapykantą⁸¹⁰. Neapykanta pasireiškianti ciniškumu, nepraustaburniškumu, mėšlinomis klumpėmis ir „neprosytomis“ kelnėmis miesčioniškuose salonuose. Šią diagnozę trečiafrontininkų atveju patvirtina vienas kitas atsiminimas: „kai kurie vaikinai <...> laiku nesiprausdavo, vaikščiodavo neskaltom kojine, nenešiojo kaklaraiščio arba jį dėvėjo nerūpestingai perkreiptą. Taip elgėsi ir Boruta, sakydamas, kad rūpintis išvaizda – „miesčianstvo“⁸¹¹. Arba dar: „mums patiko cinikų ir miesčionijos pabaisų poza“⁸¹². Anot Korsako, tai maištas, bet ne revoliucinė veikla. „Bernams“ būdinga individualistinė, o ne drausminga revoliucinė veikla. Korsakas, analizuodamas trečiafrontininkų poeziją, atranda pozityvią „berniškumo“ programą – industrializuotą Lietuvą. Svarbu tai, kad šios „programos“ fragmentai išnyra tik Railos ir Šimkaus, bet ne Borutos, eilėraščiuose⁸¹³. Borutos „bernas“ neapsikenčia (kaip ir pats rašytojas Vienoje ar Berlyne) industrializuotame mieste ir jo ateities idealai skleidžiasi kaimo ir gamtos erdvėje.

3. „Bernai“ ir „skitai“

Ši K. Korsako analizė negalėjo per daug nutolti nuo K. Borutos įsivaizdavimo, nes kitaip jis nebūtų išvengęs protesto. Borutai nepatiko tik „berno“ lyginimas su M. Gorkio „basiaku“⁸¹⁴. Tokia sąvokos išsklotinė padeda susieti „berno“ ir „skito“ sampratas. 1926 m. rudenį, recenzuodamas K. Binkio *Šimtą pavasarių*, Boruta keturvėjininkų korifėjų išvadino „bernu“, bet tuoj pat sutapatino jį su „skitu“: „lietuviškam skitui berno klumpės būtinos“. Taip pat paaiškino, kas tas „skitas“: „skifas – revoliucionierius. Jis suardo mieguistą, ramų etiškų miesčionių gyvenimą ir nelėkdamas galvos prieš kultūros kolonas ima jas perstatinėti, kad jos neblizgėtų toliu šalčiu, bet būtų gyvenimas“. Pasitelkus K. Korsako analizę, šią charakteristiką lengva priskirti lietuviškajam „berniui“. Galiausiai, norėdamas klasifikuoti Binkį, recenzentas nurodė tris įmanomas rašytojų kategorijas: „literatūroj yra miesčionys, elinai ir skifai“⁸¹⁵. Asmeniniame manifeste 1927 m. rudenį K. Boruta paskelbė: „manau būti skitu, „liter[atu] klumpėse“, spiauti miesčioniui į snukį ir patiekti liter[atūrinę] revoliucinę literatūros ideologiją“⁸¹⁶. Tai viskas, ką pavyko aptikti apie borutišką „skito“ sampratą. „Skitiškumo“ mitologemos, įvairiomis formomis atsiskleidusios rusų literatūroje nuo XIX a. pradžios iki XX a. 3-io dešimtmečio, reikšmė K.

⁸¹⁰ Ten pat, p. 35.

⁸¹¹ Meškauskienė M., *Žvelgiu į tolius*, p. 206.

⁸¹² Venclova A., *Raštai*, t. 6: *Jaunystės atradimas*, p. 99.

⁸¹³ Ten pat, p. 36.

⁸¹⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 10 23 // Boruta K., *Raštai*, t. 10: *Drauge su draugais*, p. 187.

⁸¹⁵ [Boruta K.], Kazio Binkio *Šimtas pavasarių* / K. Lino // *Aušrinė*, 1926, nr. 9, p. 10; perspausdinta: Boruta K., *Raštai*, t. 9: *Skambėkit, vėtroje, beržai*, p. 177–179.

⁸¹⁶ Boruta K., [Laiškas] // *Naujas žodis*, 1927, nr. 16, p. 9.

Borutos kūryboje iki šiol nebuvo plačiau atskleista. Šiame tyrime „skitiškumas“ dar svarbus tuo, kad yra susijęs su eserų veikla, taigi turi ne vien estetinį, bet ir ideologinį matmenį.

Siaurąja prasme „Skitais“ („Скифы“) vadinama literatūrinė bendrija, 1917 m. Rusijoje išleidusi porą almanacho „Skitai“ numerių – vieną rugpjūčio, kitą gruodžio mėn. Šią bendriją įkūrė literatūrologas, visuomenininkas ir rašytojas Razumnikas Ivanovas (pasirašinėjo Ivanovas-Razumnikas), išgarsėjęs savo *Rusų visuomeninės minties istorija*, pirmą kartą išleista 1906 m. ir įtraukta į mokyklinės programos. Jo pavardė dažnai minima Kazio Borutos tekstuose. Ivanovas-Razumnikas 1912–1914 m. tvarkė rusų eserų leidinio „Завет“ literatūrinį skyrių⁸¹⁷. Pirmojo pasaulinio karo metais jo iniciatyva susibūrė bendraminčių ratelis, kuriam priklausė (jei paminėti tik žinomesnius) Aleksandras Blokas, Andrejus Belas, Olga Forš, Sergejus Jeseninas. Rateliui buvo artimi, bet jam nepriklausė filosofas Levas Šestovas ir teatro režisierius Vsevolodas Mejerholdas. Iš šios kompanijos K. Borutai buvo ypač artimi Aleksandras Blokas ir Sergejus Jeseninas. Jo mylimoji Michalina Navikaitė apie 1924 m. prisiminė: Kazys „ypatingai žavėjosi Aleksandru Bloku. <...> Jis mokėjo atmintinai išsisis jo poemas, daugybę eilėraščių. Bloko poema „Dvylika“ Kazį buvo tiesiog apkerėjusi.“⁸¹⁸ A. Bloko eilėraštis *Skitai* trečiajame „Skitų“ almanacho numeryje, kuris nepasirodė dėl bolševikų represijų prieš eserus, turėjo tapti poetiniu visos bendrijos manifestu. Jis buvo išleistas kartu su Kazio Borutos mėgstama poema *Dvylika* 1918 metais atskiru leidiniu. S. Jesenino lyrikos intonacijos neatsitiktinai persmelkė Borutos poeziją – iš rusų poeto kūrybinio palikimo Boruta išvertė aštuonis kūrinius, tarp jų poemą *Juodasis žmogus*⁸¹⁹.

Ivanovas-Razumnikas savo knygoje teigė du pagrindinius „rusiško socializmo“ principus – individualizmą ir antimiesčioniškumą. Jis teigė „asmenybę“ esant viršklasiniu idealu, o marksizmą laikė mokymu, kuris varžo asmenybės laisvę, nes sukausto ją deterministinių istorijos dėsnų nelaisvėje. Antimiesčioniškumas jam buvo tikrojo inteligento požymis ir pašaukimas⁸²⁰. Pirmajame „Skitų“ numeryje schema inteligentija ir miesčioniškumas subyrėjo, nes revoliucinė būsena reikalavo naujų vizijų. Miesčioniškumas iš esmės liko tas pats su savo pagrindiniu požymiu – kompromiso ir prisitaikymo dvasia. Inteligentai skilo į dvi kategorijas – „skitus“ ir „helenus“. Pirmiesiems suteikti bekompromisio revoliucingumo požymiai, pasiryžimas savo strėles nukreipti į bet ką. „Helenai“ – tai inteligentai, atstovaujantys tikrajai kultūrai. Jie dar nepasiruošę stoti į revoliucinės veiklos kelią, nepasiruošę aklai

⁸¹⁷ Kairiųjų eserų ir literatūrinės „skitų“ grupės sąlytis analizuojamas: Леонтьев Я. В., «Скифы» русской революции: партия левых эсеров и ее литературные попутчики. Москва, 2007.

⁸¹⁸ Meškauskienė M., *Žvelgiu į tolius*, p. 208, 210.

⁸¹⁹ Kubilius V., *Kazio Borutos kūryba*, p. 42, išnaša nr. 32.

⁸²⁰ История русской литературной критики, Москва, 2002, с. 206–207.

pasiaukoti, bet yra arti to, nes juose glūdi „skitiškos“ beprotystės ženklai⁸²¹. Paaiškėjus, kad „Skitų“ almanachas nepasirodys, „Skitų“ grupės literatūrinis branduolys – Ivanovas-Razumnikas, A. Blokas, S. Jeseninas 1918 m. perėjo dirbti į eserų žurnalą „Знамя труда“, kurio literatūrinėje dalyje galėjo skleisti savo idėjas. Kazys Boruta buvo paveiktas šios literatūrinės grupės idėjų ir jam buvo aiškus jos sąryšis su eseriškumu. Iš „Skitiškumo“ jis perėmė eseriškos ideologijos metmenis, bet grynai rusiški jo komponentai – rusiškasis mesianizmas ir „почвенничество“ – buvo jam neaktualūs. „Skitiškumo“ mitologija atsispindėjo ir eseriškoje emigracijoje. 1920 m. buvo įsteigta leidykla „Скифы“, leidusi kairiųjų eserų knygas, tarp jų ir K. Borutą į socializmą atvertusį rinkinį *Kremlių už spygliuotos vielos*.

Jeigu ne paties K. Borutos pasiūlytas „skito“ ir „berno“ tapatumas, atrodytų, kad tarp šių sąvokų turinio iš pirmo žvilgsnio yra mažai bendro. Borutiškas „bernas“ Korsako interpretacijoje išplėtotas konceptualiau. Tai visuomeninės klasės lygmens kategorija, turinti savo vidinę trinarę struktūrą. „Skitas“ pirmiausia yra inteligentas, bet turintis pirmapradės energijos užtaisą, kurį tikėtinausiai (jei atsižvelgti į eseriškos ideologijos užnugarį) išsineša iš kaimo. „Skitas“ ir „bernas“ yra sukultūrinti barbarai, dar nepamiršę savo šaknų ir iš akultūracijos proceso pasiėmę tik sveikiausius jo elementus. Jie pasiruošę kovoti su paviršutinišku miesčioniškos pseudokultūros sluoksniu. Pabrėžtina, jog į Ivanovo-Razumniko „skitą“ yra panašesnis borutiškas *Kryžių Lietuvos* laikotarpio, o ne „Trečio fronto“ pirmojo manifesto „bernas“. Šį panašumą lemia abiejų vaizdinių panirimas į radikalią politikos realijas. Visgi Borutos nuorodos į „Skitų“ almanachą ir dažnas rėmimasis Ivanovu-Razumniku leidžia spėti, kad borutiško „berno“ ištakos glūdi būtent eserų „pakeleivių“ literatūroje išplėtotame „skito“ vaizdinyje.

4. Kazio Borutos krizė 1930 m.

1930 m. kovo 1–10 d. trys maksimalistų sąjungos Užsienio sekretoriato nariai svarstė, kaip išbristi iš 1929 m. sąjungą ištikusios krizės. Tarp šios krizės elementų įvardijo ir K. Borutos „įnašą“. Tai blėstantis susirašinėjimas tarp atskirų narių, narystės mokesčio nemokėjimas ir vidiniai konfliktai. Nuspręsta stiprinti vidinę drausmę ir Užsienio sekretoriato galias, bet sumažinti Vidaus sekretoriato įtaką, išplėsti propagandinę veiklą. Visi sąjungos nariai buvo pakviesti pasisakyti šiais klausimais ir balandžio mėn. priimta visą sąjungą saistanti direktyva⁸²². Borutai („Klarai“) buvo pavesta parinkti knygų rusų ir vokiečių kalbomis, kuriuos Kauno

⁸²¹ [Иванов-Разумник, Мстиславский С.], Скифы (вместо предисловия) // Скифы. Сборник 1-й, 1917, с. XI–XII.

⁸²² Ji detaliai reziumuojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 11–12.

kalėjime sėdintys maksimalistai ir jų simpatikai išverstų į lietuvių kalbą. Siekis įtraukti Kazį Borutą į aktyvią veiklą kai kuriems sąjungos nariams matyt kėlė nepasitenkinimą, nes Martynas Gudelis siūlė galutinėje rezoliucijos redakcijoje jo neminėti⁸²³. Boruta dar prieš šiuos nutarimus stengėsi aktyviau sugrįžti prie maksimalistų sąjungos veiklos, nors ir manė, kad „tarptautinis socializmas pasidaręs didžiausia mėšlo krūva ir nors [maksimalistų] biuras čystesnis vandens lašas, bet irgi bendroji mėšlo krūvoj“⁸²⁴. Kovo pradžioje jis jau puoselėjo idėją parašyti poemą apie vienintelį maksimalistų „kankinį“ Aleksandrą Vosylių ir domėjosi, „ar nėra Redakcijos ko nors įdomaus, pav. kankinimai (visoki vardai ir pavardės), kameros nr. ir t. t. – visoki faktai“⁸²⁵. Jis tuomet pasiūlė išleisti atskirą knygelę apie Vosylių. Ji, kaip rinktinė, su Borutos poema, Karaliaučiuje buvo išleista 1931 m. pavasarį⁸²⁶.

1930 m. pavasarį Kazys Borutos studijos ėjo į pabaigą, reikėjo rašyti disertaciją, bet „tada atrodė iš tikro beprasmiška visi diplomai ir doktoratai“⁸²⁷. Atsiminimuose jis užsimena stipriai išgyvenęs dėl asmeninės ateities beperspektyvumo. Atmintyje užsiliko planai „stoti į laisvą komuną, kuri buvo Austrijoje <... arba > išvykti į Pietų Ameriką ar kur kitur pabandyti darbininko duonos ir gyvenimo.“⁸²⁸ Šios paastrėjusios egzistencinės būsenos 1930 m. kovo mėn. privedė prie stiprios nervinės krizės, kuri ryškiai atsispindėjo jo korespondencijoje. „Dabar aš susirūpinęs neišsikraustyti iš proto.“⁸²⁹ <...> „Aš, galimas daiktas, kad baigsiu visas karjeras, o paskutinę baigsiu kur nors bepročių namuos.“⁸³⁰ <...> „Pas mane tiek neblaiva, kad aš nežinau, ką pats kartais padarau.“⁸³¹ Jis atsisakė medicininės pagalbos, nes žiūrėjo į savo drugio priepuolių persmelktus išgyvenimus kaip į „mūsų laikų žmogaus“ ligą, kurią komplikuoja neplaningas gyvenimas, pasirinkta profesija ir didmiesčio aplinka⁸³². Ateičiai pavidalą suteikė paslaptingas „draugas“, kuris atvyko Vieną ir prikambėjo Borutas persikelti į Berlyną, o iš ten „pabandyti dar kartą lietuvišką balą – taip vadinom visuomenę – iš visų keturių kampų padegti“⁸³³. Balandžio viduryje Kazys baigė studijų formalumus ir išvyko.

⁸²³ Ištrauka iš M. Gudelio laiško J. Lukoševičiui. 1930 03 31. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 12.

⁸²⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 01 20. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

⁸²⁵ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 03 05. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

⁸²⁶ [Boruta K.], Vosylius (susirinkimas toks buvo) // Aleksandras Vosylius. Draugui atminti, [Karaliaučius], 1931, p. 51–60.

⁸²⁷ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 86.

⁸²⁸ Ten pat, p. 86.

⁸²⁹ K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1930 03 05 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 156.

⁸³⁰ Ištrauka iš K. Borutos laiško J. Lukoševičiui ir K. Lukšai. 1930 03 15. Borutos rankraštinuose išrašuose iš bylos medžiagos. 1934 // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 27.

⁸³¹ K. Borutos laiškas „Trecio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 20 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 157.

⁸³² K. Borutos laiškas M. Borutaitei. 1930 04 10 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 162–163.

⁸³³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 87.

Naujas didmiestis vėlgi neatnešė palengvėjimo. Liepos mėn. jis rašė J. Šimkui: „velniškai mane vargina iškrikimas nervų. Laiką suėda, nepadirbi nieko, o ir į žmones ne visada gali pasirodyti.“⁸³⁴ K. Boruta pasvajodavo eiti gydytis pas psichiatrą Alfredą Döbliną, neseniai išgarsėjusį romanu *Berlin Alexanderplatz*⁸³⁵. Berlyne tuo metu gyvenęs Vladas Kauneckas prisiminė iš pradžių Borutas gyvenus „vilų rajone“ pietų Berlyne, o paskui, kai Ona 1931 m. vasarį išvažiavo į Lietuvą⁸³⁶ ir ten lengvai legalizavosi, įsikūrė 800 kambarių turinčiame nevedusiųjų bendrabutyje. Gyvenamosios erdvės komfortiškumas turėjo savo kainą ir Kazys, ypač išvažiavus Onai, gyveno pusbadžiu („su miežine kava ir buterbrodais“) ir persekiojamas apatijos⁸³⁷. Kauneckas keletui mėnesiui „įstatė“ Borutą į bedarbių sąrašą kaip rašytoją. Kurį laiką jis gavo bedarbio pašalpą ir vaikščiodavo į darbo biržą. Suartėti su darbo liaudimi jam nepavyko, nors ir buvo „susirūpinęs kaip nors į kokius darbininkus prasimušti, kas lygiai taip sunku, kaip į kokius nors profesorius“⁸³⁸.

Bendradarbiavimas „buržuazinė“ spaudoj finansiškai Kaziui neapsimokėjo, nes dar 1930 m. rugsėjo mėn. „Lietuvos žinių“ redakcija jam nebuvo sumokėjusi už 1929 m. vasaros ir rudens publicistiką⁸³⁹. Tuo tarpu gegužės mėn. maksimalistų Rygos „kolonija“, susidedanti iš Felikso Saltono ir Marijos Savinskaitės, vėl apkaltino Borutą sulaužius etikos taisykles. Šį kartą užkliuvo bendradarbiavimas „Trečiame fronte“. Apie šį kaltinimą žinome tik iš emocionalaus Borutos laiško maksimalistų Užsienio sekretoriui, kuriame jis reikalauja pašalinti Savinskaitę iš vadovaujančių postų ir sutramdyti⁸⁴⁰. Vėliau K. Boruta prisimins, kad tuo metu konfliktus su bendrapartiečiais jie su Ona sprendė „be atodairos ir pasigailėjimo“⁸⁴¹.

Kazys Boruta 1930 m. vasarą prašė J. Šimkaus ir A. Venclovos tarpininkauti gaunant užsienio korespondento darbą Justo Paleckio vedamoje bendrovėje „Naujas žodis“ ir Juozo Belecko redaguojame „Jaunųjų pasaulyje“⁸⁴². Nesėkmingai. Tuo metu patys trečiafrontininkai nesutarė ar jiems etiška spausdintis šiame žurnale. Nusvėrė finansiniai sumetimai – „rauk juos visi velniai, kaip nepatogu su visu tokiu mėšlynu vozotis, bet „velnias iš bėdos ir muses ėda“, prūsai sako“⁸⁴³. Tuo pat metu, 1930 m. liepos mėn., jis prašė „Revoliucionieriaus“ redakciją skirti jam vietos artimiausiame numeryje, kur norįs „literatūrišku reikalu biskį šnektelt, po pilna

⁸³⁴ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4582, laiškas nr. 4.

⁸³⁵ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 09 03. Berlynas // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 22.

⁸³⁶ Ištrauka iš O. Borutienės atviruko Jonui Lukoševičiui. 1931 02 12. Kaunas. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 23.

⁸³⁷ Kauneckas V., Atsiminimai apie Kazį Borutą // Susitikimai su Kaziu Boruta, p. 54–62.

⁸³⁸ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4582, laiškas nr. 4.

⁸³⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 09 03 LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 22.

⁸⁴⁰ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai ir J. Lukoševičiui. 1930 05 07. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

⁸⁴¹ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 88.

⁸⁴² K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 07 17 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p.175; K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 07 30 // Ten pat, p.178.

⁸⁴³ K. Borutos laiškas J. Šimkui. 1930 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4582, laiškas nr. 4.

savo pavarde ir atsakomybe⁸⁴⁴. Šių laiškų ištraukos liudija, jog tuo metu Kazys Boruta sąmoningai apsisprendė nesiskaityti su maksimalistų etikos normomis, bet kartu siekė radikalesnės saviraiškos jų spaudoje. Nervinės įtampos pasekmė?

5. Korsako įdėjų įspaudai

Kostas Korsakas pirmuosiuose „Trečio fronto“ numeriuose bei laiškuose aktyvistų kolektyvui dominavo kaip teoretikas. Bronys Raila, turėjęs tokių pat ambicijų, turėjo tenkintis antra vieta. Daugumos trečiafrontininkų Korsakas iš viso nepažinojo, o apie savo susirašinėjimo draugą Joną Šimkų rašė: „ir jeigu atsitiktų taip, kad man dabar taikytus kur nors Tave minioj sutikti, aš nesiimu tvirtinti, jog iš karto ir nedvejodamas pažinčiau.⁸⁴⁵“ Su Broniu Raila jis pradėjo susirašinėti tik 1930 m. kovo mėn.⁸⁴⁶, ir tik kitų metų vasarą jie susitiko Pašvitinyje⁸⁴⁷.

Dėl Korsako mintijimo įtakos aktyvistų kolektyvui verta kiek plačiau sustoti ties galimomis įtakomis. Kosto Korsako estetinėms ir sociologinėms pažiūroms esminę įtaką bus padaręs Grigorijus Plechanovas. Neatsitiktinai, nes porevoliucinėje rusiškoje literatūros kritikoje jis buvo paverstas pastarosios „įsteigėju“. Tik marksistinė kritika atsisakė plechanoviškos kultūrologinės erudicijos ir iš daugybės darbinių Plechanovo literatūrinių postulatų ypatingai sureikšmino tezę apie glaudų meno ir klasinės kovos sąryšį. Idėja, jog visuomenėje dominuojanti klasė dominuoja ir mene tiek išvirtino literatūrinėje sąmonėje, kad net nustota sieti su Plechanovu⁸⁴⁸. Korsaką įtakojo ir Wacławo Worowskio (1871–1923) darbai, kurie sovietinėje Rusijoje taip pat buvo aukštai vertinami, nes daugiausia iš jų tenykštė kritika perėmė meninio teksto interpretacijos būdus⁸⁴⁹. Iš kitų literatūrologų, suformavusių K. Korsako pažiūras, galima išskirti Vladimirą Fričę (1871–1929), Piotrą Koganą (1870–1932), Ivaną Macą (1893–1974) ir net aršų partinio vadovavimo literatūrai propaguotoją Labori Kalmansoną (pseud. G. Lelevičius, 1901–1937). Korsakas rėmėsi ir vokiečių literatūrologais Franzu Mehringu (1846–1919) bei Levinu Schückingu (1878–1964); pastarasis išgarsėjo tarptautinį pripažinimą pelniusiu veikalu *Literatūros skonio sociologija* (1923 m.)⁸⁵⁰.

Didelė pasirinkimo galimybė tarp vėliau socrealizmo normų jau neatitinkančių literatūrologų buvo prielaida Korsako eklektizmui. Dėl literatūrinių klanų kovos Rusijoje dalis

⁸⁴⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai. 1930 07 21. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19.

⁸⁴⁵ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 01 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p.168.

⁸⁴⁶ K. Korsako laiškas B. Railai. 1930 03 6 // LLTI, f. 1, b. 4577.

⁸⁴⁷ K. Korsako ir B. Railos laiškas A. Venclovai. 1931 07 08 // Literatūra ir kalba, t. 25, p.287-288.

⁸⁴⁸ История русской литературной критики, с. 255-257.

⁸⁴⁹ Ten pat, с. 257.

⁸⁵⁰ Su L. Schückingu jis galėjo susipažinti iš rusiško vertimo: Шюккин Л., Социология литературного вкуса, Ленинград, 1928.

kritikų papildavo į valdžios nemalonę, tad kuomet 1931 m. pabaigoje komunistinio „Priekalo“ redaktorius B. Pranskus-Žalionis specialiai užsiėmė Korsako teorijų diskreditavimu⁸⁵¹, visi dar gyvi Korsako pamėgti teoretikai buvo tokioje būsenoje. Taigi, Pranskus, primindamas šių kritikų praeities nuodėmes, lengvai galėjo žongliruoti tuo, jog Korsakas remiasi menševikais, o ne *tikraisiais* marksistais. Tokiu atveju pats Korsakas tampa menševiku, o papildomai jo menševizmą neva įrodo tai, jog jis legaliuose tekstuose nekviečias į proletarinę revoliuciją. Į nepatikimųjų tarpą B. Pranskus-Žalionis dėl šio antibolševikinės laikysenos 1917 metais įrašė ir G. Plechanovą, o Korsakas papildomai dar buvo paverstas jo idėjų vulgarizatoriumi.

Kostas Korsakas, sekdamas minėtais marksistais, daugybėje straipsnių propagavo idėją, jog literatūros kūrinio reikšmę lemia pirmiausia jame keliamų idėjų visuomeninis reikšmingumas ir aktualumas. Idėjos turi būti *pažangios* ir politiškai aktualios, nes tik jas perimdamos kūrėjas gali *teisingai suvokti* tikrovę. Korsakas, konstruodavo savąjį naratyvą, derino jam autoritetais esančių teoretikų esminius teiginius. Pvz. teoriniame straipsnyje *Tendencija ir literatūra*⁸⁵² iš I. Macos paėmęs literatūros apibrėžimą, o iš L. Schückingo dialektinę literatūros raidos sampratą, jis sukonstravo dialektinę lietuvių literatūros raidos schemą, kurioje bet kokia estetinė raiška buvo sukabinta su savo klasiniu metmeniu. Kiekvienas rašytojas, pvz. Donelaitis, Maironis, Putinas, Binkis ar Raila nesąmoningai, net rašydami apie erotiką, išreiškia savo klasės pasaulėjautą. Taigi, bet koks literatūros sąjūdis, autorius ar kūrinys neišvengiamai turi būti tendencingi. „Nėra nė vieno menininko, kuris nepriklaustų šito dėsnio, nors jo kūrybinis individualizmas ir būtų kuo stipriausias“⁸⁵³.

Korsakas stengėsi naujausios lietuvių literatūros būklę patalpinti į globalinį kontekstą. Plechanovas jį pamokė, jog formos kultas ir turinio nureikšminimas literatūroje išigali tada, kada visuomenė gyvena žlugimo fazėje. Dėl to garsiai girdimi futurizmo ir ekspresionizmo šalininkai lietuvių literatūroje patys to nesuprasdami pažeria daug lietuviškos buržuazinės visuomenės žlugimo ženklų. Vienas pagrindinių požymių, leidžiančių diagnozuoti konkretaus rašytojo vietą progreso / regreso skalėje yra jo kūrybos forma ir stilius (čia nesigilinsiu į korsakišką šių sąvokų perskyrą). Įtempta kūrinio nuotaika, nervinga žodžių vibracija ar palaida kompozicija atitinka kiek prasišvietusio smulkaus buržia nuotaiką ir skonį. Biurgeriai gyvena netikrumo būsenoje ir dauguma rašytojų modernistų aptarnauja juos išreikšdami šį nerimą. Nuo šios būsenos kai kurie bėga į romantikos ar mistikos oazes ir šiuos polinkius aptarnauja rašytojai, kuriantys impresionistinėje, simbolistinėje ar romantinėje manieroje.

⁸⁵¹ Pranskus B., Menševikiškas marksizmas // Priekalas, 1931, nr. 5, p. 174-178; [Pranskus-Žalionis B.], J. Radžvilas-Korsakas „savikritikuojasi“ / V. V-inis // Priekalas, 1931, nr. 6, p. 234-235.

⁸⁵² [Korsakas K.], Tendencija ir literatūra / Jonas Radžvilas // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 23-30.

⁸⁵³ [Korsakas K.], Literatūros ir kritikos pagrindai. Santraukos / J. Radž. // Kultūra, 1930, nr. 2, p. 111.

Trečiafrontininkai siekia išreikšti proletariato, t.y. sveikiausio visuomenės sluoksnio, interesus. Dėl to jų kūryba privalanti atitikti sveiką darbininkijos skonį ir būti konkreti, aiški ir net susiliejęsi su publicistika⁸⁵⁴. Svarbiausia, jog ji būtų aktyvistinė savo dvasia ir išreikštų darbininkijai būdingą gyvenimo veržlumą. Be abejonės, proletariatą aptarnaujantis kūrėjas yra laisvas pasirinkti stilių ir formą, bet trečiafrontininkai renkasi juos iš modernizmo arsenalo⁸⁵⁵. Šimkus trečiafrontininkų teorinę platformą vardijo kaip neorealizmą: „dalijant formą į dvi dalis – į jos konstrukciją ir turinį – pastarasis buvo paimtas iš realizmo arsenalo, o pirmasis – iš ekspresionizmo. Šiuodu elementu susintetinę, gavome pilną, naują formą, kurią mes ir vadiname neorealizmu“⁸⁵⁶. Korsakas kiek paniurzgėjo dėl Šimkaus teorinio silpnumo, bet iš esmės pritarė šiai platformai. Visgi jo vizijoje niekas iš trečiafrontininkų dar nėra pajėgūs kurti tokia maniera; tai siekiny, kuris pasirodžiusiuose kūriniuose dar neįgyvendintas⁸⁵⁷. Jis siūlė mokytis iš vienintelio prieinamo šaltinio – labiau domėtis polemikomis realizmo metodo klausimais sovietinėje spaudoje⁸⁵⁸. Kauniečiai trečiafrontininkai manė, jog jie jau pajėgūs kurti neorealizmo manieroje⁸⁵⁹.

6. Kolektyvas ir bendradarbiai

Kauno trečiafrontininkai rinkdavosi į susirinkimus, kuriems galiojo griežtos taisyklės, Antano Venclovos kambaryje. Nelabai patikimuose atsiminimuose Petras Čiurlys apie juos yra pateikęs apibendrintus pastebėjimus. Susirinkimų praktikos modelis gimė posėdžio, kuriame buvo rastas pavadinimas žurnalui, metu.

„Per tą patį posėdį, kuriame, kaip ir derėjo, pirmininkavo Antanas Venclova, jam iš dešinės sėdėjo Jonas Šimkus, iš kitos pusės – Bronys Raila. Tokia sėdėjimo tvarka taip ir įsitvirtino vėliau. <...> Visi kiti, dalyvavę tame posėdyje, sėdėjo kur kas patogiau, kur kas rado laisvą vietą. Petras Cvirka, beje, rado, kaip ir vėliau paprastai rasdavo sau vietą, priešais tą trejukę, kiek galima arčiau jos, be jokių tarpininkų tarp jo ir to prezidiumo. Gal būt, dėl to, kad jis pirmas tuojau ir reaguodavo, kas kur ką pasakydavo ar paskaitydavo, ir norėjo, kad tuojau būtų išgirstas. Betgi Bronys Raila kartais kaip ir išgaruodavo Antanui Venclovai iš kairės. Tačiau niekad, kiek atsimenu ir pastebėjau, iš savo vietos posėdžių metu nepasitraukdavo Jonas Šimkus, kaip ir Antanas Venclova iš savo. <...Jonas Šimkus> labai įdėmiai sekdamas, kas ką

⁸⁵⁴ [Korsakas K.], Formos rūpesčiai. II šķicas iš ciklaus „Mūsų naujausios prozos problemos“ // Kultūra, 1931, nr. 1, p. 45-49, nr. 2, p. 104-112.

⁸⁵⁵ [Korsakas K.], Aktyvizmo pagrindus tiesiant / J. Radžvilas // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 21-22.

⁸⁵⁶ [Šimkus J.], Dėl kai kurių neorealizmo formalinių faktų / Pranas Daugnora // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 25

⁸⁵⁷ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 04 27 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 204.

⁸⁵⁸ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1930 04 20 // Literatūra ir kalba, t. 25, p.201-202.

⁸⁵⁹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 06 01 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 213.

kalba, skaito ar pasako. Netgi, sakyčiau tuojau vienaip ar kitaip kad ir ne staiga, po P. Cvirkos, reaguodavo, pareiškėdavo savo nuomonę. <...> Greitai įpratome Joną Šimkų laikyti Antano Venclovos dešiniąja ranka, ką tik ne viso posėdžio siela. Klausydavome, ką pasakys Jonas Šimkus, nes paskui taip jau ir bus. Antanas Venclova paprastai visų nuomonės išklausydavo, pats neskubėdamas savo pasakyti. Kai jau visi buvo išsikalbėję, palaukdavo Jono Šimkaus nuomonės ir tada jau galutinai sprendavo. Bronys Raila paprastai kaip ir nieko netardavo, nors straipsnių redagavimai be jo sugebėjimų neišsiversdavo. O vėliau mūsų tarpe jis buvo tituluojamas [ir] laikomas geriausiu mūsų diplomatu, ką tik ne „Trečio fronto“ idėjinio turinio credo, antspaudo saugotoju“⁸⁶⁰.

Šiame fragmente atsiskleidžia sudėtinga bendražygių tarpusavio konkurencijos dinamika. Venclova, kaip posėdžio vietos šeimininkas ir redaktorius, turi simbolinę centrinę poziciją. Ji nekvestionuojama, bet pats Venclova neatrodo esąs mediatorius, gebantis sintezuoti konkuruojančias pozicijas. Petro Čiurlio atsiminimai, 1976 metais parašyti *Literatūros ir kalbos* 15-am tomui ir redakcijos atmesti, yra Venclovos glorifikacijos bandymas, tad į šią klišę netinkantys elementai rodo kaip „praslydę“ ir turintys autentiškumo pėdsaką. Šiuose atsiminimuose konstruojamas vaizdas taikytinas 1929 m. pabaigos – 1931 m. pavasario realijoms, kuomet kaunietiškas kolektyvas susidėjo iš Venclovos, Šimkaus, Railos, Cvirkos ir Čiurlio. Save jis įvardija *visais kitais*.

Petras Čiurlys nemini K. Borutos ir K. Korsako įtakos kaunietiškam kolektyvo sparnui, o jos būta didelės. Korsakas kalėjime iškristalizavo aiškius kriterijus, pagal kuriuos galėjo atskirti, kuris rašytojas yra vertas būti trečiafrontininku, o kuris ne. Tokiai bekompromisinei nuostatai įtakos galėjo turėti tiesiog kalėjimo arba šliejimosi prie komunistų patirtis. Kauniečiai trečiafrontininkai, organiškai įaugę į miesto literatūrinio gyvenimo erdvę, nebuvo tokie rigoristai. Be to, jie žurnalo vystymo taktika reikalavo į jo puslapius įleisti naudingus, bet idėjiškai ne visai *savus* literatus. Kosto Korsako iniciatyva polemikos dėl tinkamumo būti aktyvistų kolektyvo nariu iškilo tuoj pat po 1-o numerio pasirodymo.

Kostas Korsakas pirmiausia pasipiktino Prano Morkūno priėmimu į trečiafrontininkų gretas. Tuščios eksperimentinės poezijos pasirodymas tik startuojančio žurnalo numeriuose susieja jį su keturvėjininkų tradicija, kuri aptarnauja žlungančios buržuazijos skonį. Morkūnas gal būt ir patenka į aktyvistų gretas, bet jo aktyvizmas yra reakcinis. Dėl to jo kūryba „gryniausias išsigimstančios, degeneruojančios miesčionijos dvasios pasireiškimas“⁸⁶¹. Kaune su šia diagnoze Venclovos ir Railos bičiulis bei kaimynas matyt buvo supažindintas ir nuspręsta, jog jo dalyvavimas žurnalo puslapiuose turėtų būti apribotas. Visgi praėjus metams Pranas

⁸⁶⁰ Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 100-101.

⁸⁶¹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 02 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p.177.

Morkūnas vėl pasirodė 4-ame „Trečio fronto“ numeryje, bet ne su savo poezija, o su publicistika⁸⁶².

A. Venclova ir B. Raila atvėrė H. Blazui „Trečio fronto“ puslapius, kur šis išsispausdino prisidengęs Kamiliaus slapyvardžiu. Tuoj po 1-ojo numerio pasirodymo Blazas pamatė, į kokią kompaniją įsitraukė ir savo „Studente“ paskelbė recenziją charakteringu pavadinimu *Tarp literatūros pasiklydę*⁸⁶³. B. Raila 2-ame „Trečio fronto“ numeryje atsimokėjo buto kaimynui įtraukdamas jį į „kritikų iš literatūros liūno“ gretas⁸⁶⁴. Korsakas nežinojo, jog pagrindiniai „Trečio fronto“ turinio formuotojai gyvena kartu su Henriku Blazu ir išreiškė apstulbimą, kaip galima įsileisti į savo gretas ne tik kad „besiblaškantį degeneruojantį miesčionių“, bet dar ir „ideologinį priešą“. Ne per seniausiai buvo pasirodęs pusmečiu vėluojantis 2-as „Piūvio“ numeris, kuriame buvo ir Henriko Blazo kūrybos. Korsakas pabrėžė, jog leidėjai iš karto paneigė savo manifesto šūkį kovoti su pjūvininkais. Šį kartą jis metė ultimatumą: „jeigu jūs būtumėt man pranešę, kad „Fronto“ Nr. 1-me dirbs ir Blazas, aš būčiau sau pastatęs klausimą: tokiu atveju ar verta man dirbti! Tą klausimą statau aš ir dabar. Ir dabar dalykas priklauso nuo jūsų: ką pasirinkt – mane ar Blazą. <...> Aš turiu principą ir visiškai nenoriu klampoti miesčioniškumo balon ar susidėti su „Piūvio“ ideologais. Taip“⁸⁶⁵. Gal būt būta ir paslėptos Korsako priešiškos Blazui priežasties – dar 1928 m. Blazas išsišaipė iš Korsako literatūrologinių bandymų ir kritikas jam to negalėjo atleisti⁸⁶⁶. Šis incidentas nesuardė Blazo ir Kauno trečiafrontininkų asmeninių santykių. Raila gyveno pas Blazus iki 1930 m. spalio, o Venclova – iki 1931 m. liepos mėn⁸⁶⁷.

Subtilsnis pasirodė Juozo Tysliavos klausimas. Jis parašė neigiamą recenziją apie 1-ąjį „Trečio fronto“ numerį, bet neturėjo nieko prieš ateityje jame bendradarbiauti. Kauno trečiafrontininkai buvo už Tysliavos įtraukimą į savo gretas, nes jis turėjo didelį kūrybinį kapitalą. Be to, jis tuo metu planavo pirkti namą Kaune, kuriame žadėjo įrengti rūšį trečiafrontininkų būstinei. Korsakas pripažino didelį Tysliavos talentą ir galimą naudą iš jo priėmimo į kolektyvą, bet nusvėrė principai. „Kad Tysliava būtų kažkoks kairuolis — aš netikiu. Net ir ligi prancūziško kairumo jam gana ir gana toli. <...> Tysliavos veidas tikrai nepaaiškėjęs, kol jo progresyvumas bei kairumas nėra pasirodęs konkrečioj kūryboj, o ne vien pasikalbėjimuose, tol aš griežtai priešinuos prieš jo priėmimą į mūsų kolektyvo narių tarpą“⁸⁶⁸. Šią nuostatą atsvėrė Kazio Borutos nuomonė. Po J. Tysliavos recenzijos jis buvo pyktelėjęs ir į

⁸⁶² Morkūnas P., Romain Rollandui 65 metai // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 32

⁸⁶³ [Blazas H.], Tarp literatūros paklydę / H. // Studentas, 1930 02 15, nr. 23, p. 3

⁸⁶⁴ Raila B., Kritikai iš literatūrinio liūno // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 29-32

⁸⁶⁵ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 02 23 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 188.

⁸⁶⁶ Būtėnas J., Kokį Kostą Korsaką aš pažinojau // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 23-24.

⁸⁶⁷ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1931 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 10.

⁸⁶⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 03 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 195-196

2-ą „Trečio fronto“ numerį nusiuntė poleminį atsiliepimą. Sužinojęs apie namo planus Boruta pakeitė nuomonę: „jis vyras lemtas, ir jo neverta piudyti (iš mano straipsnio dabar būtinai išbraukit, kur aš jį piudau), o mums jis, rods, sarmatos nepadarytų, reikia tik su juom mokėti sugyventi, ir pradės taip aktingai rašyt, kad na! Aš balsuoju už tai, kad jį priimt į kolektyvą“⁸⁶⁹. Panašu, jog kauniečiai linko prie Juozo Tysliavos priėmimo ir rengė tam dirvą: 2-ame numeryje buvo paskelbtas jo verstas Louis Aragono eilėraštis. Visgi pats Tysliava po to neskubėjo jungtis prie trečiafrontininkų, nors jam durys ir buvo pravertos.

Brolijos „švarumo“ rūpesčiu užsikrėtė ir Kazys Boruta. Jam užkliuvo tarp žurnalo bendradarbių paminėta Kazio Kielos (1898–1963) pavardė. Pats Kiela „Trečiame fronte“ nesispausdino, bet skelbimas buvo atvėręs jam vartus, kaip žinomam kairiajam rašytojui, išleidusiam apsakymų rinkinius *Tarp garuojančių nuodų* (1926) ir *Likimo grimasos* (1929). Bonaventūras Pauliukevičius, komunistų spaustoje „anonsuodamas“ trečiafrontininkų debiutą, mestelėjo: „gražus kolektyvas, pradėdant provokatorium, žvalgybininku ir baigiant maksimalistu“⁸⁷⁰. Pirmos dvi charakteristikos buvo skirtos Kielai. Komunistinėje spaudoje dar 1928 m. šmėkštelėjo žinutė, kad Rygoje sukinėjasi 1919 m. komunistus išdavęs rašytojas ir agentas Kazys Kiela⁸⁷¹. Jis iš ties 1919 m. buvo Joniškėlio apskrities revoliucinio komiteto sekretorius, po bolševikų pralaimėjimo pasitraukė į Dvinską ir iš ten buvo pasiūstas pagrindiniam darbui į Kauną. Čia buvo tuoj pat suimtas, bet greitai išėjo iš kalėjimo. Tarp komunistų tuomet pasklido gandas, jog Kiela išdavinėjęs komunistus⁸⁷². Įtarumo persunkta lietuvių emigrantų bendruomenė buvo linkusi greitai tokiomis žiniomis patikėti. Boruta iš Berlyno rašė, jog „politinė publika kelia dėl jo triukšmą“ ir patarė perduoti K. Kielai, jog jis pasirūpintų gandų paneigimu⁸⁷³. Vėliau Boruta pakeitė nuomonę ir prašė Venclovos paskubėti viešai atsiriboti nuo Kielos, „nes delsimas gadins mūsų santykius su kairia publika, kas mums be galo svarbu“⁸⁷⁴ ir žadėjo pasirūpinti įrodymais⁸⁷⁵. Viešo atsiribojimo nebuvo, bet Kazio Kielos pavardė nuo 3-io „Trečio fronto“ numerio išnyko iš bendradarbių sąrašo.

Taigi, praėjus porai mėnesių po aktyvistų kolektyvo debiuto, kauniečiai iš kalėjimo ir emigracijos buvo spustelėti „apsivalyti“. Kostas Korsakas 1930 m. kovo mėn. pasiūlė šio apsivalymo kriterijus. Jis iškėlė dviejų lygmenų trečiafrontininkų grupės idėją. Vidinę grupę, į kurią patenkama tik sutikus daugumai jos narių, jis pasiūlė vadinti aktyvistų *kolektyvu*. Išorinę

⁸⁶⁹ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633.

⁸⁷⁰ [Pauliukevičius B.], Smulkiai-buržuazinės žiurkės / Džugas // Balsas, 1930 03 25, p. 271.

⁸⁷¹ Saugokitės judošių // Priešfašistinė vienybė, 1928, nr. 1/2, p. 30.

⁸⁷² Igno Gaškos atsiliepimas apie Kazį Kielą. 1960 02 16 // LYA, f.77, ap.28, b.5096, l. 44.

⁸⁷³ Boruta K., Laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 03 23 // LLTI, f. 1, b. 4633.

⁸⁷⁴ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 05 17 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 17; laiškas iš viso neįtrauktas į publikuotą K. Borutos laiškų rinkinį.

⁸⁷⁵ K. Borutos laiškas „Trečio Fronto“ kolektyvui. 1930 05 30 // LLTI, f. 1, b. 4610; fragmentas apie Kielą pašalintas iš publikuotos versijos.

grupę turėjo sudaryti *bendradarbiai*, t.y. tie, kurių tekstai nors šiek tiek sutikdavo su kolektyvo narių pažiūromis⁸⁷⁶. Gerokai vėliau A. Venclova pirmąjį ratą pavadino „mūsų brolija“⁸⁷⁷. Spekuliatyviai galima spėti, jog šis pavadinimas jų tarpe taip pat buvo vartojamas, nors niekad nepasirodė viešajame diskurse. Korsakas aiškiai formulavo kolektyvo narius saistančias etines normas: „mūsų kolektyvas turėtų stengtis išsidirbti tam tikrą bendrą literatūriniais klausimais pažiūrų platformą ir net savotišką literatūrinę discipliną, pav[vyzdžiui]: kolektyvo narys be kolektyvo žinios negalėtų bendradarbiauti naujame žurnale ar laikrašty <...>; dalyvauti lit[eratūros] vakare su kitų lit[eratūrinių] pažiūrų žmonėmis, savo raštuose, paskaitose, sprendimuose privalėtų išlaikyti maždaug kolektyvo priimtų pažiūrų liniją ir t.t. <...> Kolektyvas turėtų nešti moralinę atsakomybę už kiekvieno savo nario literatūrinius žygius, o jei tie žygiai, po išpėjimų ir įtikinimų, nesiliautų skyręsi nuo viso kolektyvo priimtų pažiūrų, tada kolektyvas šalintų tokį narį iš savo tarpo.“⁸⁷⁸ Ši perskyra buvo priimta ir apsispręsta kolektyvo ar brolijos nariais laikyti tik A. Venclovą, K. Borutą, B. Railą, K. Korsaką, J. Šimkų, P. Cvirką ir P. Čiurlį. Jau sustabdžius „Trečią frontą“ tardomi trečiafrontininkai choru patvirtino, jog moralinė atsakomybė dėl konkretaus autoriaus teksto publikavimo teko visiems aktyvistams, nes būta praktikos dėl kiekvieno straipsnio gauti visų *kolektyvo* narių sutikimą⁸⁷⁹. Visgi galima įtarti šią normą galiojus, bet ne visais atvejais.

Kolektyvistai absoliučiai dominavo žurnalo puslapiuose prieš *bendradarbius*. Pastariesiems tekdavo 4–6 % kiekvieno numerio apimties. 2-ame numeryje buvo išspausdinta Antano Venclovos kurso draugo Antano Biliūno (1905–1965) apysaka⁸⁸⁰. Vėliau, 1935 m. jis tarp kairiųjų literatų pagarsės tuo, jog cenzūra neleis spausdinti jo knygos *Išpažintis Lietuvai*⁸⁸¹. 4-ame numeryje buvo išspausdinta nuo 1929 m. Humanitariniame fakultete studijuojančio ir „Žiburėlio“ bendrabutyje gyvenančio Juliaus Būtėno (1908–1999) korespondencinė žinutė⁸⁸². Šie autoriai tikriausiai 1931 m. pavasarį apsisprendė, jog jiems nepakeliui su suradikalėjusiu kolektyvu. 4-ame numeryje buvo paskelbta suomių poeto Henry Parlando (1908–1930) kritiška korespondencija apie skandinavų literatūrų būklę⁸⁸³. Jis 1929 m. Kaune apsigyveno pas savo dėdę Vosylių Sezemaną ir tuoj pat tapo žinomas kaip bohemiško gyvenenos stiliaus poetas. Kuomet 1932 m. vasaryje išėjo 4-as numeris, Henry Parlandas buvo jau miręs (1930 m.

⁸⁷⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 03 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 199.

⁸⁷⁷ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1939 03 18 // toliau – LLTI, f. 60, b. 556.

⁸⁷⁸ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 03 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 199.

⁸⁷⁹ Žr. V. Drazdausko, P. Čiurlio, B. Railos ir K. Korsako apklausos protokolus // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 75-82.

⁸⁸⁰ Biliūnas A., Žirantas // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 23-25.

⁸⁸¹ Plačiau žr.: Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė, p. 49-60.

⁸⁸² Būtėnas J., Gyvenimo kelias // Tarybiniai lietuvių rašytojai, Vilnius, 1957, p. 88.

⁸⁸³ Parland H., Iš Skandinavų žemės // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 47-48.

lapkričio 11 d.)⁸⁸⁴. Kairumu berods nepasižymėjusio Parlando įtraukimas į „Trečio fronto“ bendradarbius paaiškintinas jo bičiulyste su Venclova ir Raila bei tuo, jog trečiafrontininkai (ypač Raila) propagavo Baltijos jaunųjų rašytojų internacionalo idėją⁸⁸⁵.

Kolektyvui priklausantis Petras Čiurlys išsispausdino tik 1-ame⁸⁸⁶ ir planuota skelbti jo apysaką sustabdytame 6/7 numeryje⁸⁸⁷. Taigi, faktiškai jis buvo bendradarbio lygmenyje. Čiurlys buvo kilęs iš Kupiškio apylinkių, vidurinius mokslus išėjo Kupiškio progimnazijoje ir Panevėžio gimnazijoje, kuriose buvo ateitininkas, bet vėliau „nureligėjo“ ir nuklydo į panteizmą⁸⁸⁸. Čiurlys nuo 1927 m. studijavo literatūrą Humanitariniame fakultete, 1928–1930 m. buvo „Express“ o sekretorius, o 1929 m. rudenį Venclova jį įtraukė į „Trečio fronto“ steigimo darbus. Iš nepublikuotų Čiurlio atsiminimų dvelkia tuometinė jo frustracija, atsidūrus ambicingų *kolektyvistų* kompanijoje.

Trečiafrontininkų noru išplaukti į tarptautinius vandenis bei užmezgti ryšius su JAV kairuoliška lietuvių visuomene paaiškintinas atsivėrimas tenykščiams literatams. 3-me numeryje buvo paskelbta Antano Tulio (1898–1977) apysaka⁸⁸⁹, o 5-ame – Algirdo Margerio (tikr. Konstantinas Šeštokas, 1889–1977) antirasistinės kūrybos⁸⁹⁰. Pastarasis buvo socialdemokratas, 1907 m. emigravęs į JAV, ten dirbęs darbininkų draugijose ir turėjęs rašytojo ambicijų. Trečiafrontininkai užmezgė ryšius su A. Margeriu jau 1930–1931 m. žiemą, nes tuomet jis nelabai sėkmingai mėgino platinti jų žurnalą lietuvių kolonijose⁸⁹¹ bei asmeniškai rėmė jo leidimą⁸⁹². 1931 m. birželyje Margeris atvažiavo į Kauną, kur Venclova jį supažindino su naktiniu gyvenimu ir gavo užtikrinimą dėl tolesnių pastangų reklamuoti trečiafrontininkus Amerikoje⁸⁹³. Beje, šių klajonių po naktinį Kauną refleksijos buvo užfiksuotos jo knygoje *Amerikiečio įspūdžiai Lietuvoje* (1932). „Trečio fronto“ leidėjams buvo nepriimtina spausdinti meniškai silpnus Margerio kūrinius savo žurnale, bet, užsitikrinus jo paramą, nebuvo galimybės jų visiškai atmesti. Svarstyta keletą jo apysakų atiduoti „Socialdemokratui“ ir „Kultūrai“⁸⁹⁴, kas ir buvo padaryta⁸⁹⁵.

Boruta ypač norėjo į bendradarbius įtraukti kalėjime sėdinčius Vytautą Montvilą ir Kazį Jakubėną. Šie gi neskubėjo jungtis kompaniją, kurioje nuo pat pradžių girdėjosi marksistinės

⁸⁸⁴ Nyqvist S., Du Henry Parlando miestai // *Žmogus ir žodis*, 2005, nr. 2, p. 62-66.

⁸⁸⁵ [Raila B.], Platyn. Kelios pastabos / A. Ragaila // *Mūsų frontas*, 1930, nr. 1, p. 23.

⁸⁸⁶ Čiurlys P. Akmuo // *Trečias frontas*, 1930, nr. 1, p. 11-12.

⁸⁸⁷ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 204.

⁸⁸⁸ Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // *LLTI*, f. 5, b. 2926, l. 14-17.

⁸⁸⁹ Tulyas A., Bankas užsidarė // *Trečias frontas*, 1930, nr. 3, p. 3-6.

⁸⁹⁰ Margeris A., Mūsų oda juoda // *Trečias frontas*, 1931, nr. 5, p. 4-6.

⁸⁹¹ A. Margerio laiškas „Trečiajam frontui“. 1931 03 30 // *Literatūra ir kalba*, t. 15, p. 258.

⁸⁹² Padėka // *Trečias frontas*, 1931, nr. 5, p. 48.

⁸⁹³ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1931 06 15 // *LLTI*, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 8.

⁸⁹⁴ Ten pat.

⁸⁹⁵ Margeris A., Sumašininta muzika // *Kultūra*, 1931, nr. 10, p. 569-574.

gaidelės. Jakubėnas atsiuntė tik vieną eilėrašį, paskelbtą 2-ame numeryje⁸⁹⁶. Kauniečiai trečiafrontininkai iš savo pusės nelabai rūpinosi šių dviejų rašytojų reikalais. Jie suorganizavo sėkmingai pasibaigusią Kosto Korsako ištraukimo iš kalėjimo kampaniją, bet nieko nedarė dėl Jakubėno ir Montvilos. Gal būt buvo išsipynęs asmeninio neprielankumo momentas, prisimenant „Raketos“ puslapiuose išsakytą kritiką Literatų būrelio atžvilgiu. Boruta buvo rimtai susirūpinęs kauniečių selektyvumu ir prašė Venclovos paaiškinimų. „Ta klaida baisiai nepatogi, kuri gali kartais mus krikdyti, bent tokį psichologišką pagrindą sudaryti“⁸⁹⁷. Labai norint galima spekuliuoti, jog kauniečių trečiafrontininkų atsakymas rūpintis minėtų rašytojų išlaisvinimu buvo sąmoninga antimaksimalistinė pozicija.

Kolektyvo narių ir bendradarbių kūrybos santykį gali praskleisti ši lentelė, kuri chronologiškai užbėga į priekį. Į ją įtraukti tik identifikuoti autoriai ir jų išspausdintų tekstų apimtis nurodytas procentais. Dalies tekstų autorystė liko neatpažinta, bet jie tikrai priklausė kolektyvo narių plunksnai. Taigi, kolektyvo narių procentinis įnašas tikrovėje buvo kiek kitoks. Šitaip pažvelgus į „Trečio fronto“ puslapius, nematyti vienos ar kitos publikacijos ar autoriaus svarbos. Pvz. 2.6 % S. Nėries kūrybos neatspindi jų simbolinio svorio. Kai kurie autoriai procentaliai „išsipūtę“ dėl prozos kūrinių apimties, bet jie patys nebuvo svarbūs formuojant „Trečio fronto“ kryptį bei posūkius. Visgi procentinė išraiška ženklina aktyvumą ir grubiame pavidale nurodo į faktinę vieno ar kito autoriaus svarbą.

	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4	Nr. 5
<i>Kolektyvo nariai</i>					
Kazys Boruta	13.3 %	10.9 %	1.9 %	10.3 %	
Petras Cvirka	8.6 %	12.2 %	9.8 %	3.5 %	22.3 %
Petras Čiurlys	4.7 %				
Valys Drazdauskas				19.1 %	16.7 %
Kostas Korsakas	9.4 %	9.6 %	21.6 %	19.1 %	13.8 %
Salomėja Nėris					2.6 %
Bronys Raila	17.3 %	12.8 %	10.2 %	5.4 %	12.8 %
Jonas Šimkus	9.4 %	30.7 %	23.7 %	31 %	
Antanas Venclova	13.3 %	2.6 %	13.4 %	3 %	8.5 %
<i>Bendradarbiai</i>					
Antanas Biliūnas		4.5 %			
Henrikas Blazas	4.7 %				
Julius Būtėnas				0.5 %	
Butkų Juzė	0.8 %				
Kazys Jakubėnas		0.6 %			
Antanas Margeris					4.3 %
Pranas Morkūnas	0.8 %			2 %	
Henry Parland				2 %	
Antanas Tulys			6.5 %		
<i>Nenustatyta autorystė</i>					
	17.7 %	16.1 %	12.9 %	4.1 %	19 %

⁸⁹⁶ Jakubėnas K., Ilgu be vėtrų // Trečias frontas, 1930, nr. 2, p. 16

⁸⁹⁷ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 10 10 // Boruta K., Raštai, t.10: Drauge su draugais, p.185.

7. Mėginimai diegti trečiafrontininkų etiką

Kostas Korsakas, atskyręs bendradarbius nuo kolektyvistų, pastariesiems stengėsi diegti etinę normą, jog publikuotis bulvariniuose leidiniuose nedera. Šalia savo žurnalo trečiafrontininkai daugiausia publikavosi „Kultūroje“ (K. Korsakas net mėgino įvesti privalomą publikavimosi joje taisyklę), „Socialdemokrate“ ir „Lietuvos žiniose“. Matyt vedami finansinių sumetimų, jie nematė nuodėmės publikuotis ir JAV lietuvių spaudoje ir neskirstė jos pagal ideologinį atspalvį. P. Cvirkos kūriniai pasirodydavo „Tėvynėje“ bei „Vienybėje“ ir nėra pėdsakų, jog kolektyve dėl to būtų prieštaravimų.

Nauja norma pirmiausia lietė Petrą Cvirką ir vieną kambarį su juo bendrabutyje besidalinantį Joną Šimkų. Cvirkos kūrinių, 1930 m. kovo – 1931 m. sausio mėn. skelbti „Dienoje“, pasirašyti slapyvardžiais⁸⁹⁸. Visgi „Sekmadienyje“ jis 1930 m. liepos – lapkričio mėn. publikavosi savo pavarde. Korsakas prašė Šimkų paveikti savo draugą: „žinai, čia jau per didelė „svinstva“. Nejaugi Petras nebegali išsiversti nerašęs panašiams laikraščiams kaip „Sekmadienis“, o jeigu jau rašo, tai tegu nors kokia slapyvarde prisidengia“⁸⁹⁹. Pastarasis, prisidengęs slapyvardžiu Pakštiranka eiliuotus feljetonus kartais skelbė tame pačiame „Sekmadienyje“⁹⁰⁰. Šimkus matyt pasiūlė švelninti propaguojamą nuostatą, atskiesdamas ją išlyga, jog bulvarinėje spaudoje „trečiafrontininkams“ būtų leistina publikuotis užsmaskavus. Korsakas 1930 m. gruodyje sutiko su tokia „slaptumo“ strategija⁹⁰¹, bet tai reiškė ir pačios normos išblukinimą.

Kolektyve būta nesutarimų ką priskirti bulvarinei spaudai, o ką ne. Kaip tik tuo metu buvo sutarta, jog P. Cvirka rašomą romaną *Nemunas žydi*⁹⁰² išspausdins kaip atskirą leidinį prie Juozo Belecko redaguojamo „Jaunųjų pasaulio“. K. Korsakas šį leidinį skyrė *bulvaro* kategorijai („tai mūsų lietuviškos, atseit nedrąšios, pornografijos oficiozas“)⁹⁰³, bet „Trečio fronto“ redaktorius A. Venclova prisidėjo prie jo redagavimo, pats ten spausdinosi ir palaikė bičiuliškus santykius su redaktoriumi⁹⁰⁴. Taigi, Venclova galėjo įtakoti šį planą. Korsakas trečiafrontininkų redaktoriui išdėstė griežtą nuostatą: „būtinai reiktų prispirti Petrą atsiimti iš Belecko savo romaną. Kitaip išeis didelė svinstva. Tą reikalą jūs pastatykite griežtai ir konkrečiai. Petras turi turėti bent truputėlį literatūrinės savigarbos ir skirti bulvarą nuo rimtos auditorijos. Dabartinis jo

⁸⁹⁸ Vilnonytė V., Lukošiušas A., Petras Cvirka. Bibliografija. 1920-1974 m., p.102-103.

⁸⁹⁹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 11 15 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 242

⁹⁰⁰ Lipsnis S., Jonas Šimkus, p.140-141.

⁹⁰¹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 12 11 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 246

⁹⁰² Ištrauka skelbta: Cvirka P., Iš romano „Nemunas žydi“ // Trečias frontas, 1930 [10], nr. 3, p. 28-32. Tai apsakymo *Vaikų karas* užuomazgos. Ji bus išspausdinta *Cukriniuose avinėliuose* 1935 m.

⁹⁰³ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 02 09 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 180.

⁹⁰⁴ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1930 01 21 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 36

elgesys neleistinas ir daro gėdą visam kolektyvui ir visai gazetai“⁹⁰⁵. Romanas nepasirodė, nes P. Cvirka jo neparašė.

8. Suproletarėjimo dilemos

Kostas Korsakas teoriškai sugebėjo patalpinti trečiafrontininkus į lietuviškos ir globalios visuomenės raidos schemą. Jis grindė būtinybę jiems pritaipyti prie darbininkijos, bet tuo pačiu abejojo šio proceso lengvumu. Tam turėjo pagrindo, nes iš viso kolektyvo narių jis tuomet kalėjime turėjo glaudžiausią sąlytį su darbininkais. Prieš pat paleidžiamas iš kalėjimo jis Jonui Šimkui atviravo: „pažiūras pakeisti daug lengviau negu jausmus, negu emocinį aparatą. Tą aš žinau iš praktikos. Šit savo pažiūromis aš artimas darbininkui, bet savo jausmais... toli gražu — ne. Ir tai tada, kai aš pasiutiškai stengiuosi būti artimas ir jausmais, ir tai tada, kai aš jau tretį metą gyvenau masėje, jaučiu jos prakaitą, kartu keliu, kartu gulu, kartu valgau ir kartu grindis plaunu. Ir nežiūrint to – pasaulėjautos atžvilgiu tarp manęs ir darbininkų masės – begalinis skirtumas, nors pasaulėžiūroje tokio skirtumo beveik nėra. Tiesa, aš tarpais galiu suprasti ją, išgyventi į jos jausmus, susiliesti su ja ir žiūrėti į gyvenimą bei į daiktus jos akimis, bet nuolat pasilikti tokioj būklėj — negaliu. Ir užtat būna daugybė momentų, kai aš jaučiu kitaip negu ji.“⁹⁰⁶

Šimkus su Raila 1930 m. rudenį buvo pasišovę greitai suproletarėti (Raila antrą kartą) ir ši savo ketinimą išreiškė A. Venclovos apysakų rinkinio *Beržai vėtroje* recenzijose⁹⁰⁷. Abu kritikai pabrėžė, jog Venclova dar painiojasi tarp miesčioniškumo ir progresizmo / socializmo, bet daro pažangą. Raila linkėjo, jog ateityje Venclovos „žvilgsnis turės būti nuskaidrintas klasių kovos supratimu, istorinio proceso tendencijų teisingu įvertinimu, dialektiniu materializmu“. Kita vertus, kai kurie kritikai pašiepavo trečiafrontininkus, jog recenzuodami vieni kitų kūrinius užsiima savireklama. Toks Railos ir Šimkaus stilius „Trečio fronto“ redaktoriaus atžvilgiu turėjo užginčyti šališkumą. Šios recenzijos iššaukė neigiamą Kazio Borutos reakciją: „labai nesmagiai aš jom atsirūgstu, nesvarbu, kad kaip ir pradeda *parteiliteratur* kromelį, bet kad jie lengvatikiai dideli, pernelyg *литературная учёба* atsiliepia“⁹⁰⁸.

Korsakas taip pat buvo skeptiškas dėl galimybės jiems greitai pakeisti pasaulėjautą: „tatai gali būti padaryta tikrai per ilgus metus ir tam tikrose gyvenimo sąlygose. Bet ar jūs turite tas sąlygas? Man atrodo, kad ne. Juk įprasti žiūrėti į gyvenimą darbininkiškom akimis visas dienas

⁹⁰⁵ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1930 12 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 248

⁹⁰⁶ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 08 24 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 233-234.

⁹⁰⁷ [Šimkus J.], „Beržai vėtroje“. Antano Venclovos apysakų knyga / P. Daugnora // Kultūra, 1930, nr. 11, p. 596-598; [Raila B.], Paliukit svyravę, beržai! Apie Antano Venclovos apysakų knygą „Beržai vėtroje“ / A. Ragaila // Socialdemokratas, 1930 11 22, p. 3.

⁹⁰⁸ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1930 11 30 // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 29.

prasėdint miesčioniškų laikraščių redakcijose, univerkoj ar kavinėse – dalykas daugiau negu negalima⁹⁰⁹.

Problema glūdėjo ne asmeninėse susirašinėjimo draugų savybėse, bet marksistinės dialektikos šviesoje atsiskleidžiančiame prieštaravime. Komentuodamas savo straipsnį *Bernas literatūroje*⁹¹⁰ Korsakas rašė: „tikrumoj nė vienas iš mūsų nėra grynas atstovas nei valstiečio, nei darbininko, nei inteligento. Tikriau – mes esam, ypač savo pasaulėjauta, kažkoks mišinys visų tų trijų. <...> Mes esame smulkūs inteligentai, išėję iš kaimo, iš valstietijos, bet neapsistoję toje savo būklėje (inteligento būklėje), nepasitenkiną (dėl visokio pobūdžio priežasčių) ja, o siekią dar kažkur toliau. <...> Mus dar vis kažkas traukia atgal į kaimą, bet mes jau nebegalim galutinai grįžti į jį. Mes nesitenkinam savo inteligento būkle, bet mes taip jau — net ir norėdami – negalim pilnai sutapti su proletariatu, persiimti jo pasaulėžiūra, o ypač jo pasaulėjauta. Mes esam žmonės, priklausą smulkiajai buržuazinei inteligentijai, kurios šiuo metu svarbiausias pažymys kaip tik ir yra nuolatinis svyravimas tarp kaimo ir miesto, tarp senųjų gyvenimo palaikų, tradicijų ir tarp viską griaunančio, kovojančio proletariato. <...> Šit kokios kryžkelės! Jos mane pasiutiškai kankina ir turiu prisipažinti, jog aš dar nesu radęs tikro kelio iš tų kryžkelių“⁹¹¹.

Beje, grįžtant prie B. Railos suproletarėjimo mėginimo, yra liudijimų, jog gal būt tuo metu jis rašė gruodžio 17 d. perversmo interpretaciją ir planavo siųsti ją į JAV komunistinę spaudą. Parašė, bet neaišku, ar išsiuntė. Apie tai 1932 m. užsiminė Valys Drazdauskas⁹¹², o atsiminimuose patvirtino Antanas Venclova⁹¹³. Abu sutaria, jog Raila tai darė iš finansinių sumetimų. Venclova su Raila tuomet gyveno kartu ir pats faktas, nuspalvintas detalėmis („rašė ploname popieriuje“ ir slaptai), yra tikėtinas. Tuo tarpu priešiško Railai neslėpusių autorių liudijimas apie motyvą yra įtartinas.

⁹⁰⁹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 08 24 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 234.

⁹¹⁰ [Korsakas K.], Bernas literatūroj / J. Radžvilas // Trečias frontas, 1930, nr. 3, p. 33-39.

⁹¹¹ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 08 24 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 232.

⁹¹² [Drazdauskas V.], Br. Railos kelias pirmyn / A. Jonkus [1932 pabaiga] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9129, l. 25.

⁹¹³ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 294.

VII. Trečiafrontininkų radikalėjimas

1. Valys Drazdauskas ir 4-as „Trečio fronto“ numeris

Kaip jau minėta, 1929 m. vasarą Valys Drazdauskas, pritrūkęs lėšų teisės studijoms Sorbonoje, grįžo į Lietuvą. Neaišku, ką jis veikė iš karto po grįžimo. Tardomas 1949 m. jis teigė Kaune iki 1930 m. pavasario studijavęs Kauno universiteto Teisės fakultete, o po to dar tais pat 1930 metais penkis mėnesius praleidęs karinėje tarnyboje, nuo kurios buvo atleistas dėl pablogėjusios sveikatos⁹¹⁴. Jo autobiografijose, anketose ir atsiminimuose kažkodėl prapuola karinės tarnybos epizodas. Šiuose dokumentuose grįžinėja jis iš Paryžiaus 1930 m., tikriausiai pavasarį (išėjęs antram „Trečio fronto“ numeriui) ir į VDU įstoja 1930 m. rudenį, arba net 1931 m.⁹¹⁵. Drazdauskas turėjo polinkį painioti datas, tad ši maišatis neturėtų stebinti. Valys Drazdauskas VDU nebaigė ir teisininku netapo („tuo metu teisė manęs nedomino ir mečiau“)⁹¹⁶. Universitete jis įsijungė į komunistų priedangos draugiją „Aurora“, kur universiteto komunistams tikriausiai padarė jiems gerą įspūdį. Nuo 1930 m. pabaigos iki 1931 m. rudens Drazdauskas gyveno Skuode (buvusiame tėvų name ?), tik kartais ilgesniam laikui atvažiuodavo į Kauną⁹¹⁷. Pragyveno jis iš vertimų, korepeticijų ir tėvų pagalbos.

Neaišku kada Valys Drazdauskas susipažino su trečiafrontininkais. Gal būt tai įvyko dar iki 1930 m. pavasario, o gal būt jau po kariuomenės, t.y. 1930 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. Pažintis iš pradžių užsimezgė su A. Venclova, P. Cvirka, B. Raila, J. Šimkumi. Šis „vidutinio ūgio, ne per stipriausio sudėjimo pablyškęs vaikas“⁹¹⁸ iš karto pradėjo kritikuoti aiškiai neapibrėžtą žurnalo kairuoliškumą. Drazdausko literatūrinis išprusimas imponavo jaunesiems rašytojams, o aiškiau suformuotos marksistinės pažiūros ir gebėjimas parūpinti marksistinės lektūros aplink jį kūrė traukos lauką. V. Drazdauskas 1949 m. tardymo metu prisiminė iš karto išsikėlęs sau tikslą: „išvaduoti šią grupę iš eserų įtakos. Po keleto pokalbių mes nusprendėme išstumti iš „Trečio fronto“ žurnalo eserišką-buožišką ideologiją“⁹¹⁹ Tikėtina, jog šis apsisprendimas trukęs ilgiau, nei keletas pokalbių.

⁹¹⁴ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 05 19 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 27.

⁹¹⁵ V. Drazdausko kadru įskaitos asmens lapas. 1956 08 02 // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 91, l. 4; V. Drazdausko kadru įskaitos asmens lapas. 1966 11 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 96; V. Drazdausko autobiografija. 1956 08 07 // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 91, l. 6; Valys Drazdauskas (1906.12.16(03) – 1981.04.19) // Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos, Vilnius, 1989, t. 1, p. 333.

⁹¹⁶ Valys Drazdauskas (1906.12.16(03) – 1981.04.19) // Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos, Vilnius, 1989, t. 1, p. 333.

⁹¹⁷ Dauguma jo laiškų nuo 1930 m. pabaigos iki 1931 m. liepos, rašytų trečiafrontininkų kolektyvo nariams, siūsti iš Skuodo. Žr. LLTI, f. 1, b. 26, 4574, 4615.

⁹¹⁸ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 227

⁹¹⁹ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 160.

Lengviausia jam buvo bendrauti su Petras Cvirka, kuris dėl išsilavinimo spragų galėjo būti ypač paveikus Drazdausko idėjoms. Palaipsniui tarp jų išsirutuliojo tvirta draugystė. Paveikus Drazdausko idėjoms ir asmenybės įtakai pasirodė ir „Trečio fronto“ redaktorius Antanas Venclova. Ši aplinkybė buvo ypač svarbi tolesnei kolektyvo idėjų ir veiksmyų evoliucijai. Ne su visais trečiafrontininkais susiklostė tokie santykiai. Bičiulystė su kolektyvo „ideologu“ B. Raila skleidėsi konkurencinėje įtampoje. Vėliau jis Railą kaltins savinusi jo mintis: „man atrodė, kad kai kurios mano idėjos jam įdomios tik tiek, kiek iš jų galima susidaryti sau reklamą. Jis bemat pagaudavo, suprasdavo mintį, sugebėdavo *dar tiksliau ją suformuluoti* (kursyvas mano), bet tai jam buvo lyg koks sportas⁹²⁰“. Nuo konkurencijos su V. Drazdausku nukentėjęs kitas „ideologas“ K. Korsakas 1949 m., kaip liudininkas apklausiamas Drazdausko byloje, prasiitars apie laikui bėgant į paviršių prasiveržusias Drazdausko savybes – ambicingumą, polinkį dominuoti, netaktą ir net grubumą⁹²¹. Tai visam gyvenimui susipykusių žmonių liudijimai, todėl į juos reikia žiūrėti su dideliu atsargumu.

Valys Drazdauskas neturėjo prozininko ar poeto kūrybinių ambicijų, neturėjo rašymo patirties, bet manėsi galįs tapti literatūros kritiku ir vertėju. Tuo metu „trečiafrontininkai“ jau darė perskyrą tarp tikrųjų aktyvistų kolektyvo narių ir bendradarbių. Drazdauskas 1930 m. rugsėjo mėn. rašė B. Railai: „prie progos prašau parašyt sąlygas dėl pastojimo „Trečio fronto“ kolektyvan. Dirbti Jūsų laikrašty nebesant kolektyve sunku. Aš turiu vilties, kad Draugas mane rekomenduosi⁹²²“. Drazdauskas buvo priimtas ir anonimiškai debiutavo 1930 m. spalįje išėjusiame „Trečio fronto“ 3-me numeryje. Ten pasirodė jo ironiškas komentaras apie pjūvininkus⁹²³.

Valio Drazdausko pritaipimo prie „trečiafrontininkų“ ženklų buvo 1930 m. lapkrityje pasirodęs jo polemisis straipsnelis „Lietuvos studente“. Jame Valys nerašė kaip žmogus iš šalies, o prabilo kolektyvo vardu: „jau šiandien „Trečiam frontui“ darbo žmonių norai ir siekimai – įstatymas. Jei dabar dar kartais „Trečias frontas“ nepataiko su darbo žmonėm į koją, tai turi tvirto pasiryžimo pagaut darbo žmonių žingsnio ritmą“⁹²⁴. Ši deklaracija tilpo trečiafrontininkų retorikos rėmuose, bet joje skambėjo savikritikos gaidelė ir pasiryžimas radikalizuoti žurnalo kryptį. Vėliau jis prisiminė, jog ši straipsni kolektyvas sutiko palankiai⁹²⁵. A. Venclova matyt su entuziazmu parašė apie naująjį bendradarbį K. Korsakui. Šis priėmė

⁹²⁰ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 228

⁹²¹ K. Korsako apklausos protokolas. 1949 lapkričio 21 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 74.

⁹²² V. Drazdausko laiškas B. Railai. 1930 09 30 // LLTI, f. 1, b. 4574

⁹²³ [Drazdauskas V.], Amen ties „Pūviu“ // Trečias frontas, 1930, nr. 3, p. 45

⁹²⁴ Drazdauskas, V. Dėl „Reportažinės kritikos“ // Lietuvos studentas, 1930 11 15, p. 8. Tai polemika su Juozu Banaičiu. Žr.: Banaitis, J. Iš reklamos ir iš esmės // Lietuvos Studentas, 1930 10 31, p. 4.

⁹²⁵ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 228.

redakatoriaus atestaciją palankiai⁹²⁶. Korsako pritarimas užbaigė priėmimo į kolektyvistų gretas procedūrą.

Po pirmųjų dviejų „Trečio fronto“ numerių skaitančioji visuomenė ir kritikai susitaikė su naujosios literatūrinės grupės egzistavimu ir 3-iasis numeris nesusilaukė ryškesnės reakcijos. 4-ame numeryje, pasirodžiusiame 1931 m. vasaryje, trečiafrontininkai nusprendė vėl skandalingai padrumsti vandenį. Naujame manifeste skambėjo komunistinės retorikos atgarsiai – kolektyvas susirūpino artėjančiu imperialistiniu karu ir kovą su šia artėjančia nelaime pirmą kartą paskelbė savo uždaviniu⁹²⁷. Numeryje nebuvo rašoma apie „berną“, kas liudijo Kazio Borutos įtakos šalinimą, nors jis dar šiame numeryje spausdinosi. Numerio recenzijoje pokyčio esmę taikliai pagavo socialdemokratų publicistas Jonas Kauneckis: „berno vietą užima darbininkas proletaras“⁹²⁸. Jei priimsime domėn, kad numerio sudėtis buvo aptariama kolektyviai, tai galėjo būti Valio Drazdausko įtakos rezultatas. Šis posūkis buvo sustiprintas Drazdausko „nervuoto ir kapoto stiliaus“⁹²⁹ tekstais, užėmusiais penktadalį numerio ir nepalikusiais abejonių dėl autoriaus promarksistinių simpatijų⁹³⁰. Tiesa, Drazdauskas debiutavo judėdamas Korsako pėdomis. Jis analizavo avangardizmo lietuvių literatūroje tuomet laikyto Jurgio Savickio kūrybą iš marksistinės estetikos pozicijų. Prieš keletą metų lygiai tą patį darė Korsakas⁹³¹, tad Drazdauskas neišvengė pastarojo įtakos. Senbuvis „ideologas“ buvo patenkintas – „jam gal trūksta tik literatūrinės praktikos. Jis, rodos, daug skaitęs, bet nedaug rašęs. <...> Drazdauskas stipri ir daug vilčių sukelianti jėga. Mūsų eilės auga, ir auga ne chlamu“ – rašė jis Venclovai⁹³².

Numeris praėjo cenzūros filtrą praradęs keturis lapus⁹³³, bet neatsitiktinai jį peržiūrint ir tuoj po jo išspausdinimo saugume bene pirmą kartą susidomėta trečiafrontininkais. Pirminiai duomenys buvo labai netikslūs – kadangi buvo žinoma apie Venclovos draugystę su Boruta, tai jie buvo vadinti eserais. Kolektyvo nariu vis dar buvo įvardintas Henrikas Blazas⁹³⁴. Agentas „Ratas“ ne tik iš tekstų ar gandų, bet gal ir iš pokalbio su kai kuriais trečiafrontininkais, sudėliojo kondensuotą trečiafrontininkų ideologijos apžvalgą. Anot agento jų kūryba sąmoningai orientuota į ūkininkus: „dabartiniu laiku jau literatūra pradeda skverbtis į kaimą, todėl jų manymų kokia literatūros srovė įstengs patenkinti kaimo skonį, tai toji ir turės didesnio

⁹²⁶ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1930 12 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 248.

⁹²⁷ [Trečiafrontininkų manifestas]. 1931 m. vasaris // Trečias frontas, 1931, nr.4, p.1

⁹²⁸ [Kauneckis J.], Literatūros frontai / Kvietkus Pr. // Varpas, 1931, nr.1, p. 89

⁹²⁹ A. Gudaičio laiškas A. Venclovai. 1931 03 11 // Literatūra ir kalba, t. 15, p. 252.

⁹³⁰ Drazdauskas V., Flirtas ir kultūra. Apie J. Savickio knygas // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p.33-37; [Drazdauskas V.], Iš lentynos / V. Dr. // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 38-41; Drazdauskas V., „Jaunatvės klaidos“ ir „senatvės griekai“ // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 41-43; [Drazdauskas V.], Lietuviški slunkiai ir pelėdos // Trečias frontas, 1931, nr. 4, p. 43.

⁹³¹ [Korsakas K.], Jurgio Savickio žodis / Jonas Radžvilas // Kultūra, 1929, nr. 2, p. 90-98, nr. 3, p. 152-161.

⁹³² K. Korsako laiškas A. Venclovai. [1931 m. vasario pradžia] // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 259.

⁹³³ Ten pat, p. 258.

⁹³⁴ I skyriaus viršininke Stankaus raštas Svetimšalių referentui Aleknavičiui. 1931 02 04 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 11; LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 2

pasisekimo“. Ši išvalga turi pamatą, bet kiti pasvarstymai, pvz. apie tai, jog jų kritika yra be „mokslinių išvadžiojimų“ tam, kad būtų suprantama tamsiausiajam žmogui, prašovė pro šalį. „Ratas“ be jokio pagrindimo konstatavo, jog trečiafrontininkų kolektyvas yra komunistų pakeleivių organizacija ir gauna direktyvas bei pinigus iš Maskvos per Latviją ir Paryžių. Tuo pačiu jis pabrėžė, jog atskiri kolektyvo nariai (jų tarpe ir Cvirka) yra antikomunistai⁹³⁵. Šis pranešimas saugume pasirodė įtartinas, tad buvo duotas įvertinti agentui „B“. Pastarasis užsiminė bendravęs su trečiafrontininkais ir kategoriškai atmetė ryšių su komunistais tikimybę. Visgi jo pateiktose atskirų kolektyvo narių charakteristikose gausu klaidų (Venclova prijaučia eserams, Raila buvo žaizdrininkas, o Cvirka aušrininkas)⁹³⁶, kas leidžia spėti, jog šis agentas neturėjo glaudesnio sąlyčio su stebimais „subjektais“.

2. Salomėjos Nėries debiuto aplinkybės

Jau minėjau, jog Kazys Boruta 1929 m. spalyje siūlė įtraukti Salomėją Nėrį į projektuojamo leidinio bendradarbių (bet ne kolektyvo branduolio) sudėtį. Tai gali liudyti, jog Salomėja jam 1929 m. vasarą bus išsakiusi bent jau savo antiklerikalistines jausenas. 1930 m. sausyje Boruta jau daug instrumentališkiau ir pragmatiškiau žiūrėjo į S. Nėries pritraukimą į „Trečio fronto“ bendradarbių gretas. Salomėjos pritraukimo nauda jam matėsi kaip literatūrinio skandalo išprovokavimo ir trečiafrontininkų populiarumo padidrinimo priemonė: „suvilioti reikia jau vien dėl to, kad kokią porą prabaščių apopleksija užmuštų. <...> Bėdos mums dėl to didelės nebus, o vandenį sudrumsime“⁹³⁷. Boruta, tai siūlydamas, iš karto tikėjosi B. Railos neigiamos reakcijos: „ach Broniau, jei skaitai, tai nepaleisk perkūnijų mano adresu!“ A. Venclova vėliau prisimins, jog tuo metu jau susibūrę trečiafrontininkai žiūrėjo į S. Nėries bendradarbiavimą žurnale skeptiškai⁹³⁸, tad tuomet Borutos pasiūlymas nebuvo išgirstas.

Salomėjos Nėries vidinę transformaciją nuo 1929 m. vasaros iki 1931 m. pradžios rekonstravo Vytautas Kubilius⁹³⁹, tad, juo sekant, telieka tik priminti keletą momentų. Buvodama Vienoje, ji Borutai išreiškė susikaupusį nusivylimą: „tu kalbėjai, kad kai pasižiūrai Lietuvoje, tai nieko nenori, akis užsirišęs bėk“ – kiek vėliau poetas jai priminė jos pačios kalbas⁹⁴⁰. Išvykdama iš Vienos Nėris eilėraščiuose išreiškė socialinės tvarkos neteisingumą. Naujos refleksijos daigus palaipsniui brandino slegianti provincialių Lazdijų ir gimnazijos

⁹³⁵ Bendradarbio „Ratas“ pranešimas. 1931 02 28 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 4-5; tas pat: LCVA, f. 378, ap. 5, b. 2479, l. 66-68.

⁹³⁶ Bendradarbio „B“ pranešimas kaip P.S prie agento „Ratas“ pranešimo. 1931 03 07 // LCVA, f.438, ap.1, b. 522, l. 5-6.

⁹³⁷ Boruta K., Laiškas A. Venclovai. 1930 01 16 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p.143

⁹³⁸ Venclova A., Epochos vėjas: literatūriniai straipsniai ir atsiminimai, Vilnius, 1962, p. 137-138.

⁹³⁹ Kubilius V., Salomėjos Nėries lyrika, p. 64-70.

⁹⁴⁰ K. Borutos laiškas S. Nėriai. 1929 09 30 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 121.

aplinka, iš kurios Salomėja su džiaugsmu išsiverždavo tik per žiemos ir vasaros atostogas. Vidines įtampas išduodavo Nėries elgsena – nustojo privalomai vaikščioti į bažnyčią, atvirai prasitardavo apie kunigų veidmainiškumą, į pamokas ateidavo su nepriimtinais Lazdijų standartams šukuosenomis ar suknelėmis, pradėjo atvirai rūkyti. Galiausiai atėjo momentas, kuomet ji jau nebegalėjo išlaikyti vis aiškiau apsireiškiančio kompromiso su socialine ir religine aplinka. V. Kubilius pabrėžė, jog jos posūkis link „Trečio fronto“ buvo nulemtas „gaivališkos psichinės reakcijos, maištingos prieštaravimo dvasios, negu nuoseklių logiškų samprotavimų grandinės, kuri, žinoma, taipogi figūravo jos lūžio procese“⁹⁴¹. Sutinkant su šia kiek spekuliatyvia įžvalga, galima pamėginti konkrečiau išryškinti šio „logiškumo“ matmenį.

1931 m. pradžioje S. Nėris jau atsiskleidė kaip pergyvenusi vidinį virsmą socializmo simpatikė. Sausio mėn. ji pareiškė norą vykti į Maskvą su Balio Sruogos organizuojama ekskursija⁹⁴². „Džiaugiaus galėsianti pati pamatyti tą nuostabų kraštą su jo nauja kultūra. Norėjau patirti ir pamatyti savo akim, nes negaliu tikėti tiem šmeižtam ir išgąstingiem šūkavimam, kurie randami mūsų spaudoj“ – po poros mėnesių rašė ji A. Venclovai, kuomet paaiškėjo, jog ekskursija neįvyks⁹⁴³. Sausio–vasario mėn. Salomėja parašė pirmuosius savo „proletarinius“ eilėraščius⁹⁴⁴, kuriuose skambėjo moters socialinio išvadavimo motyvai: „O darbo moterie! neduok sumindžiot savo širdį / Kaip kadais. / Tikėk, ateis diena, ne ašarom ir ne skausmu pagirdyta / Pasaulis išvaduotas skambės naujais vardais“⁹⁴⁵. Galiausiai, po 4-ojo „Trečio fronto“ numerio perskaitymo ji 1931 m. vasario 22 d. parašė emocionalų laišką Borutai. Jame Salomėja atskleidė ne tik emocinį šio žurnalo poveikį sau („mane jis veikia savotiškai: kaip stiprūs vaistai ant žaizdos užpilti“), bet ir konstatavo priėjusi ribą, kuomet negalinti daugiau gyventi „bedvasiame, supelėjusiame miesčioniškume“. Ji matyt pasiprašė ne į „Trečio fronto“ bendradarbius, bet į kolektyvo narius (laiškas išliko ne visas, o tik Borutos nuoraše Venclovai). Tai Nėris suvokė kaip žingsnį į naują ne tik kūrybos, bet ir gyvenimo etapą, reikalaujantį aukos ir *jau* buvo pasiryžusi transformuoti savo santykį su katalikiška aplinka, literatūros rinka, savo poezijos tematika ir stilstika: „savo poezijų nebesiušiu jokiam laikraščiu, nes tuomi prieštarauju pati sau. Seniai nujaučiau šitą persilaužimo momentą, ir dabar žinau, kad toliau taip rašyti nebegaliu. Kaip rašysiu ir kaip man seksis, nežinau. Bet tai, ką parašiau, yra lavonai ir

⁹⁴¹ Kubilius V., Salomėjos Nėries lyrika, p. 68.

⁹⁴² J. Grybausko laiškas S. Nėriai. 1931 02 02 // Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 406.

⁹⁴³ S. Nėries laiškas A. Venclovai. 1931 03 21 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, Vilnius, 1984, p. 375.

⁹⁴⁴ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 406.

⁹⁴⁵ Nėris S., Skambėk laisvės vasara // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 7.

griuvėsiai, ir virš jų mano išsivadavęs aš...“⁹⁴⁶. Tai privatus manifestas, savo iškalba liudijantis daugiau, nei kad vėlesnis jos *Pareiškimas*, paskelbtas 5-ame „Trečio fronto“ numeryje.

Salomėjos Nėries biografijos ilgametis tyrinėtojas Viktoras Alekna savo studijų baigiamojoje fazėje buvo įsitikinęs: „kas ją atvedė į „trečiafrontininkų“ gretas, man didesnių abejonių nekelia. Tai poetės meilė ir noras įtikti Broniui Zubrickui“⁹⁴⁷. Sunku sutikti su šia sudėtingą vidinį virsmą viena priežastimi aiškinančia ir kartu netiesiogiai S. Nėries emocijų primityvizmą teigiančia versija. Kita vertus, jame glūdi paslėptas motyvas – nuvertinti Nėries posūkį link simpatijų socializmui. Nėra abejonės, jog po gal būt audringo romano Salomėjos meilė liko be atsako ir ji bent pusantrų metų mėgino kalbinti Vienoje likusį Bronių laiškais ir eilėrašiais⁹⁴⁸. Galima būtų paklausti, kodėl ji laukė pusantrų metų, stebėjo keturių „Trečio fronto“ numerių pasirodymą ir tik tada ėmėsi iniciatyvos ieškoti netiesioginių ryšių su B. Zubricku per K. Borutą. Juolab, kad Borutos bičiuliu Zubricką sunku pavadinti. Kodėl ji tiesiog nepasirašė į žurnalo bendradarbius, o Borutai išpažino radikalų savo esybės pokytį? Kodėl, siekdama artumo su Broniumi, ji veržėsi aplankyti Maskvą, tikriausiai žinodama, kaip Vienoje pažinti socialistai žiūri į Sovietų Sąjungą? Galima daryti prielaidą, jog pirminis impulsas, atvėręs jai socializmo pasaulį, buvo vasarinis romanas su B. Zubricku. Visgi tolesnė Nėries pažiūrų ir jausenų transformacija Lazdijų realijose vyko dėl gilesnių priežasčių, nei kad noras rasti bendrą „pažiūrų“ platformą su kairuojančiu „išrinktuojū“.

Prireikė mėnesio, kol Boruta laiškais iš Berlyno įtikino trečiafrontininkus, jog Nėries intencijos yra tikros. Per tą laiką pati Nėris užmezgė susirašinėjimą su „Trečio fronto“ redaktoriumi Venclova, bet su juo nebuvo tokia atvira, kaip su Boruta. Tuo tarpu Boruta sugrįžo prie senos savo idėjos apie Nėries vertę – prašė iš paties Venclovos ir kitų trečiafrontininkų džentelmeniškumo su ja santykiaujant, prašė pasirūpinti, kad kairuoliškos pakraipos kritikai jos per daug neužsipultų⁹⁴⁹. Jos, kaip ypatingos vertės kozirio, saugojimo motyvas neretai prasimuša 1931 m. trečiafrontininkų susirašinėjime. Pvz., jau įsiplieskus literatūros skandalui, K. Korsakas, apnuogindamas tikrąsias intencijas, rašė B. Railai: „Sal[omėja] reikia rūpintis, kad ji vėl kurio velnio nepakryptų atgal“⁹⁵⁰. Nėries pirmuosius „proletarinius“ eilėraščius trečiafrontininkai laikė silpnais net ir po pataisymų. „Anksčiau Salomėja rašė daug geriau. Bet nieko nepaveiksi – teks spausti ir tokius. Nes čia nepaprastas, ne eilinis atsitikimas“ – rašė K. Korsakas⁹⁵¹. Tikriausiai tai nebuvo vien tik jo nuomonė. Šį spėjimą patvirtina ir B. Railos

⁹⁴⁶ S. Nėries laiškas K. Borutai. 1931 02 22 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laišakai, p.374.

⁹⁴⁷ Alekna V., Salomėja Nėris: gyvenimo ir kūrybos vingiais / pokalbis su G. Zemlicku // Mokslo Lietuva, 2005 01 20 – 02 02, nr. 2, p. 12.

⁹⁴⁸ Serbenta V. L., [Atsiminimai] // Literatūra ir kalba, 1959, t. 4, p. 108.

⁹⁴⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 03 06 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 207-208.

⁹⁵⁰ K. Korsako laiškas B. Railai. 1931 06 30 // LLTI, f. 1, b. 4577.

⁹⁵¹ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 21 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 270.

atsiminimai: „visi dalykai pagal mūsų standartą buvo silpni, nevykę, jovališki.“⁹⁵² Tuo tarpu pas Salomėją, turint tikslą jos neižeisti ir neatstumti, į Lazdijus keliavo laišakai su diametraliai priešingais vertinimais: „tu, sugebėdama valdyti naują temą, ir formos atžvilgiu jau dabar naujuose darbuose stovi ne žemiau negu ankstybesnė poezijoj“ – įsiteikinėjo A. Venclova⁹⁵³. „Jūs tokia kukli ir jauki, o tuo tarpu eilėraščiuos toks azartas“ – antrino jam V. Drazdauskas⁹⁵⁴. Kita Salomėjos „pririšimo“ strategijos dalis buvo jos marksistinio švietimo iniciatyva, kilusi iš K. Korsako ir V. Drazdausko. Galiausiai kolektyve buvo svarstomi Nėries susigrąžinimo į Kauną ir pragyvenimo klausimai. „Mergiščiai kleras to nedovanos. Todėl pasirūpinkit, kad ji būtų nuo jų visai nepriklausoma“ – ragino K. Boruta⁹⁵⁵. Venclova tiesiogiai užmynė poetei ant ypač jautrios vietos – jis pasiūlė konkrečią pagalbą: „rudeni, kai atvyksi į Kauną, vienas pirmųjų mūsų rūpesnių bus surasti Tau tinkamo darbo ir padėti susitvarkyti taip, kad galėtum gyventi be niekieno malonės ir nuo nieko nepriklausomai“⁹⁵⁶. „Svarbu, kad Jūs kitais metais gyventumėt Kaune. Tada dėl visko susitarsim“⁹⁵⁷ – miglotai jam antrino V. Drazdauskas. Žinant, kaip įsiėdusi Salomėjai buvo Lazdijų atmosfera, šis pažadas buvo ypač paveikus.

Susidūrusi su tokiu staiga apsidrišusiu rūpesčiu, Salomėja Nėris nenorėjo ir nesugebėjo permatyti trečiafrontininkų veiksmų savanaudiškumo aspekto. Jos draugė Emilija Vilčinskaitė buvo išvalgesnė. Ji puikiai išvelgė kuo Salomėja trečiafrontininkams svarbi: „jų interesas <...> biznis: tu turi vardą, kuris svarbu, tu esi įdomi moteris, jauna. <...> Šitie tave medžioja – tu gera žvėriena“⁹⁵⁸. Ji pastebėjo ir tai, jog Salomėja pavojingai keičia savo vietą literatūros lauke ir šis pokytis nėra jos naudai: „tu pereini iš grupės jau subrendusių kūrėjų, kuriems jau nėra jėgų tarti kas nauja, kurie jau negaluoja, į triukšmininkus jaunuolius, kurie eina neigimo keliu“. Būdama prastos nuomonės apie trečiafrontininkus, kaip kūrėjus, ji visgi Salomėjos žingsnį vertino teigiamai, nes jis išstumias ją iš emocinio ir kūrybinio akligatvio. Emilija tik išpėjo Salomėją su naujais draugais neišsižadėti kūrybą grindžiančio jausmo ir savasties bei žiūrėti į artėjantį naują etapą, kaip vieną iš kūrybinio kelio etapų. Nėris tuomet buvo nepajėgi išgirsti šio subalansuoto perspėjimo.

Salomėja balandžio pradžioje keletą dienų viešėjo Kaune⁹⁵⁹. Čia ji iš pradžių susitiko su Antanu Venclova, o kitą dieną „Konrade“ prie antro jų susitikimo prisijungė Bronys Raila. „Tą vakarą mes susitarėme, kad Salomėja aiškiai, viešai, galutinai ir be rezervų stos į „Trečio fronto“

⁹⁵² Raila B., Kodėl antraip, p. 144.

⁹⁵³ A. Venclovos laiškas S. Nėriai. 1931 05 02 // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 335.

⁹⁵⁴ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui iš Skuodo. 1931 05 19 // LLTI, f. 6, b. 26.

⁹⁵⁵ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 04 17. Berlynas // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 37.

⁹⁵⁶ A. Venclovos laiškas S. Nėriai. 1931 04 20 // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 334.

⁹⁵⁷ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui iš Skuodo. 1931 05 19 // LLTI, f. 6, b. 26.

⁹⁵⁸ E. Vilčinskaitės laiškas S. Nėriai [1931 m. gegužės pradžia] // Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 441.

⁹⁵⁹ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirmą knygą, p. 413.

kolektyvą“ – prisiminė pastarasis⁹⁶⁰. Neaišku, ar šiame susitikime, ar tuoj po jo buvo sumąstyta „diversija“. Kovo 31 d. pasirodė signalinis antrojo S. Nėries poezijos rinkinio *Pėdos smėlyje* egzempliorius. Buvo nuspręsta palaukti, kol jis paplis ir kol katalikiškoji spauda jį pradės girti. Tai, kad šis rinkinys bus išgirtas, trečiafrontininkams abejonių nebuvo net šio rinkinio nemačius. Laukiant nuspręsta suvėlinti penkto „Trečio fronto“ numerio spausdinimą su Salomėjos debiutu jame. Planuota, jog tuoj pat po *Pėdų smėlyje* pasirodymo rinkoje, Salomėjos debiutas kairiosios pakraipos avangardistų leidinyje sukels literatūrinį skandalą. Jo esmė turėjo būti gambiausios katalikų „stovyklos“ poetės manifestinis posūkis į kairę tuomet, kuomet viešosios opinijos dėmesys bus prie jos prikaustytas⁹⁶¹.

Tuoj pat po susitikimo prasidėjo trečiafrontininkų konkurencija dėl poetės dėmesio. Bronys Raila teigia buvus susitarimą, jog su ją kolektyvo vardu ryši toliau palaikys Venclova⁹⁶². Drazdauskas tuo metu buvo išvykęs į Skuodą; nežinia ar jis buvo informuotas apie tai, bet balandžio 13 d. iš ten užmezgė su Salomėja susirašinėjimą ir, išreiškęs nuostabą dėl „simbolistės ir dekadentės“ posūkio, iš karto pasiuntė jai į Lazdijus Plechanovo ir Bloko knygu⁹⁶³. Balandžio 20 d. su Nėrimi pradėjo susirašinėti B. Raila⁹⁶⁴. Korsakas dar prieš Nėries vizitą į Kauną, balandžio 2 d. jau buvo pasiruošęs pradėti su ja susirašinėjimą ir „imtis šviesti mergiotę“⁹⁶⁵. Antrą kartą tam pasiryžo balandžio 21 d.,⁹⁶⁶ bet persigalvojo. Planuotas laiškas buvo paskirtas „Trečio fronto“ redaktoriui su leidimu jį persiųsti poetei⁹⁶⁷. Tiesiogiai S. Nėriai jis parašė tik birželio 3 d., praėjus kelioms dienoms po to, kai „Socialdemokrate“ pasirodė jo straipsnis, ginantis ir aiškinantis poetės posūkį.⁹⁶⁸ Šimkus su Cvirka nedalyvavo šiose varžybose. Abu matyt paprasčiausiai neturėjo ką jai laiškuose pasakyti.

S. Nėries susitikime su A. Venclova ir B. Raila nuspręsta, jog „Trečiajame fronte“ debiutuojanti poetė, pagal kairiųjų avangardistų paprotį paskelbs kol kas neapibrėžtą pareiškimą apie savo posūkio motyvus. Šis susitarimas tapo pusantrą mėnesio trukusio susirašinėjimo tarp trečiafrontininkų ir S. Nėries priežastimi ir suvėlino 5-o žurnalo numerio pasirodymą. Ginčai kilo tiek dėl būtinybės tokį pareiškimą skelbti, tiek dėl jo turinio. Trečiafrontininkai įsivaizdavo, jog tokia pareiškime (pagal „bolševikinį“ paprotį anot K. Korsako) turėtų būti atliktas saviplakos ritualas, t.y. būtų pasmerkta ligšiolinė kūryba. Boruta, matyt bijodamas, jog

⁹⁶⁰ Raila B., Kodėl antraip, p. 140.

⁹⁶¹ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 268-269; Raila B., Kodėl antraip, p. 142.

⁹⁶² Raila B., Kodėl antraip, p. 143.

⁹⁶³ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui iš Skuodo. 1931 04 13 // LLTI, f. 6, b. 26.

⁹⁶⁴ B. Railos laiškas S. Nėriui. 1931 04 20 // LNB RS, f. 4, b. 220.

⁹⁶⁵ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 02 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 266.

⁹⁶⁶ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 21 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 271.

⁹⁶⁷ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 22 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 274.

⁹⁶⁸ K. Korsako laiškas S. Nėriai. 1931 06 03 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 281-283.

Salomėja, susidūrusi tokia jai neįprasta „sąžinės atskaita“, gali atsišlieti nuo trečiafrontininkų, bei manydamas, jog tokie dalykai apskritai žemina orumą, siūlė šio sumanymo atsisakyti⁹⁶⁹. Jo nuomonė iš pradžių nusvėrė arba tiesiog Kauno trečiafrontininkai (su Drazdausku Skuode) manė panašiai⁹⁷⁰. Juolab, kad pati Salomėja balandžio 17 d. laiške trečiafrontininkams pareiškė, jog išpažinties nedarysianti ir pasiūlė paskelbti tik mažą pastabą: „S. Nėris atsisako viešai nuo „senojo svieto“ literatūroj (ir gyvenime!) ir dirbs tik „Tr[ečiame] fronte“⁹⁷¹. Be to, po keleto dienų ji išsigando, kad toks pareiškimas gali sukelti problemų darbe⁹⁷². Visgi paraleliai Venclova, Raila ir Drazdauskas kūrė ir alternatyvų scenarijų. Jau tomis dienomis Raila ir Drazdauskas parašė Salomėjos pareiškimo metmenis, bet poetei apie tai iš pradžių neužsiminė. Balandžio 22 d. K. Korsakas šiuos metmenis jau turėjo⁹⁷³.

Nujausdamas, jog kolektyve yra svyravimų dėl paties S. Nėries pareiškimo būtinumo Kostas Korsakas balandžio 19, 21 ir 22 d. laiškuose⁹⁷⁴ kolektyvui išdėstė, kodėl asmeninis Salomėjos pareiškimas (o nepadarytas kolektyvo vardu) yra būtinas. Pirmiausia jis sukritikavo pačios Salomėjos pasiūlytą vieno sakinio versiją dėl lakoniškumo („daugiau motyvų!“) ir dėl to, jog ten minimas poetės pasiryžimas dirbti *tik* „Trečiame fronte“. Korsakas kaip galimą Nėries raiškos lauką minėjo „Kultūrą“ ir „Socialdemokratą“. Tai savo ruožtu liudija, jog tuo metu kolektyve dar nebuvo nuspręsta atsiriboti nuo *visos* kairiosios pakraipos spaudos. Toliau – pareiškimas turįs paaiškinti Nėries debiutą „pažangiojoje“ tuo metu, kuomet ką tik pasirodė katalikiškos kritikos išgirtas jos „senosios“ poezijos rinkinys. Korsakas balandžio 19 d. dar laikėsi „diversinės“ Nėries poezijos rinkinio pasirodymo interpretacijos, bet jau 22 dieną pažvelgė į šį faktą kitaip, „bolševikiškai“. Jis tarsis atsikvošėjo („vyrai, galvokime dialektiškai“) ir priminė kolektyvui, jog marksistinės abėcėlės postulata, jog pagrindinis literatūros uždavinys yra organizuoti skaitytojo sąmonę. Taigi, Salomėja, išleisdama *Pėdas smėlyje*, tą sąmonę organizuoja „klerikaline“ kryptimi; jos „nuodėmė“ tuo didesnė, nes tai labai geros poezijos rinkinys. Todėl ji *privalanti* paralyžiuoti šio rinkinio poveikį pareiškimu. Tik tada Salomėjos aktas parodys „priešų fronto irimą“. Autorius pareiškė norą, kad balandžio 22 d. laiškas būtų persiųstas Nėriai. Jis gerai numatė, jog neofitų sąmonei griežta „senosios gvardijos“ laikysena daro teigiamą efektą, o ne išgąsdina ar atstumia.

⁹⁶⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 04 17 // LLTI, f. 1, b. 4610.

⁹⁷⁰ B. Railos laiškas S. Nėriui. 1931 04 20 // LNB RS, f. 4, b. 220; V. Drazdausko laiškas S. Nėriui. 1931 04 29 // LLTI, f. 6, b. 26.

⁹⁷¹ S. Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1931 04 17 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 376-377.

⁹⁷² S. Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1931 04 20 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 378.

⁹⁷³ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 22 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 271.

⁹⁷⁴ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 19, 21, 22 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 268-274.

Bekompromisinė ir argumentuota Kosto Korsako pozicija privertė kauniečius (su iš Skuodo atvažiavusiu Drazdausku) balandžio pabaigoje pasirinkti pareiškimo paskelbimo poziciją. B. Raila pareidavė (vėliau jis neigė tai daręs)⁹⁷⁵ anksčiau parengtą išplėstinę Salomėjos *Pareiškimo* versiją, kurią balandžio 29 d. nusiuntė jai pačiai ir Korsakui. Pastarasis liko patenkintas kauniečių kūryba: „daugiau iš mergiotės ir nėra ko norėti“⁹⁷⁶. Laiške buvo aiškiai pasakyta, jog jei Nėris nesutiks „šios rūšies pareiškimo“ skelbti, ji nebus laikoma trečiafrontininkų kolektyvo nare, o tik žurnalo bendradarbe. Kartu į Lazdijus buvo išsiųstas ir minėtas Korsako laiškas. Venclovai atrodė, jog būtina sušvelninti ultimatumo efektą: „siunčiamo Korsako laiško per daug nepriimk širdin: – jis nuo viso reikalo stovi nuošaliai, ir jam viskas gal atrodo per daug rimta, tačiau su jo laiške išsakytais argumentais mes sutinkame“⁹⁷⁷. Tai buvo kritinis Nėries ir trečiafrontininkų bendravimo momentas, bet trečiafrontininkai tikėjo, jog jų griežta laikysena padarys Salomėjai išpūdį. Padarė, bet poetė atmetė ir ištaisė „griežtumus“. Tam, kad aiškiau matytųsi šios trečiafrontininkų ir Nėries derybų skirtumas pateikiamos abi pareiškimų versijos su išryškintais skirtumais:

B. Railos <i>Pareiškimas</i> . 1931 04 29 // LLTI, f. 6, b. 26	S. Nėries <i>Pareiškimas</i> // Trečias frontas, 1931 [05 20], nr. 5, p. 6
Visos kalbos apie tai, kad menas yra tik grožis, jog jis nepriklausomas, niekam netarnauja ir kad jo uždavinys tik žmonių jausmus daryti kilnesniais, – yra tušti plepalai , o dažnai ir sąmoningas melas.	Visos kalbos apie tai, kad menas yra tik grožis, jog jis nepriklausomas, niekam netarnauja ir kad jo uždavinys tik žmonių jausmus daryti kilnesnius, – yra tušti žodžiai , o dažnai ir sąmoningas melas.
Aš supratau, kad visa mano poezija, kurią iki šiol buvau rašiusi , tarnavo tik siauram buržuazijos sluoksniui, reikė tik jos interesus ir migdė sąmonę tų, kuriuos per šimtmečius buržuazija ir kapitalistai engia ir išnaudoja.	Ar poezija ir apskritai menas turi tarnauti tik siauram buržuazijos sluoksniui, reikėti tik jo interesus ir migdyti sąmonę tų, kuriuos per šimtmečius buržuazija ir kapitalistai engia ir išnaudoja?
Aš manau, kad gyvenimą turi tvarkyti tie, kurie viską padirba, bet didžiausią savo menko uždarbį dalį turi atiduoti savo prispaudėjam ir išnaudotojam.	Aš manau, kad gyvenimą turi tvarkyti tie, kurie viską padirba, bet didžiausią savo menko uždarbį dalį turi atiduoti savo prispaudėjam ir išnaudotojam.
Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir visą savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu. Todėl šiandien nevengiu pripažinti tą tiesą , kad visa mano ateities poezija turi būti jų kovos įrankiu, reikėti jų norus ir kovos tikslus. Todėl šiandien „atsisakau nuo senajo svieto“ ir pereinu dirbti į „Trečią frontą“.	Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikėtų jų norus ir kovos tikslus. Tatai paaiškina ir mano į „Trečią frontą“ įstojimo faktą.

⁹⁷⁵ „Jūsų pareiškimas daug geresnis už Railos, (kuris tilpo mano laiške)“ – rašė Salomėjai V. Drazdauskas. Žr. V. Drazdausko laiškas S. Nėriui. 1931 05 19 // LLTI, f. 6, b. 26. „Ypač chaotiškas tasai viešas pareiškimas, kurio rankraštis buvo gal dvigubai ilgesnis, negu vėliau žurnale atspausstas. Tik visai netiesa tada kažkieno leisti gandai, kad mes tą pareiškimą už ją surašėm. Priešingai – mes jį braukėm, trumpinom ir mėginom suvesti į šiekios tokios logikos rėmus“ – rašė B. Raila 1964 m. Žr.: Raila B., Kodėl antraip, p. 144. Šią versiją visiškai neigia trečiafrontininkų korespondencija.

⁹⁷⁶ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 05 04 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 277.

⁹⁷⁷ V. Drazdausko ir A. Venclovos laiškas S. Nėriui. 1931 04 29 // LLTI, f. 6, b. 26.

Ašinių pareiškimo sakinį (ketvirtos pastraipos pradžia) S. Nėris paliko Railos versijoje. Visgi ji atsisakė smerkti *visą* savo poeziją ir Railos siūlomą griežtą teiginį transformavo į klausimą (antra pastraipa), į kurį tuoj pat neva atsakė (trečia pastraipa). Ji nesutiko *visą* savo poeziją paversti klasių kovos instrumentu (ketvirta pastraipa) – gegužės 10 d. laiške Venclovai ji deklaravo kūrybinės laisvės principą: „rašiau tai, ką širdis liepė, ir visuomet taip darysiu“. Deklaravo teisę „pailsėti“ nuo klasių kovos: „negaliu taip pat pasižadėti, kad visai ir niekad nerašysiu elegiškų ir egoistinių eilėraščių. <...> Yra poilsio valandėlės, kurios priklauso atskiram individui, ir jas aš rezervuoju sau“⁹⁷⁸. Faktas, jog S. Nėries pakoreguotas B. Railos *Pareiškimas* buvo išspausdintas ir nebuvo toliau taisomas, rodo, jog kolektyvas sutiko su išlygomis. Prieš tai ultimatyviai prašęs priimti B. Railos versiją V. Drazdauskas, likus dienai iki numerio pasirodymo, puolė ją sveikinti su vykusiomis pataisomis: „tos vietos, kurias Jūs išmetėt ir sušvelninot ir man nepatiko“⁹⁷⁹. Šiame žingsnyje galima išvelgti jo konkurenciją su B. Raila dėl poetės dėmesio. Šio pareiškimo kūrimo istorijoje atsiskleidžia Railos ir Drazdausko marksistinės savišvietos lygmuo, iš kurio atsiminimuose pasišaipė Petras Čiurlys⁹⁸⁰. Abiejose pareiškimo versijose figūruoja *darbo klasė*, kuomet lietuvių marksistai vartojo terminą *darbininkų klasė* ir trečiafrontininkų pavartotąjį laikė eretišku.

Toks redaktoriavimo stilius trečiafrontininkams nebuvo naujovė. Gal būt 1930/1931 m. žiemą Raila su Venclova atkreipė dėmesį į poetą Leoną Skabeiką. Su juo Venclova kurį laiką buvo gyvenęs viename kambaryje bendrabutyje ir buvo jį įtraukęs į 1928 m. projektuoto „Žalios vėtros“ almanacho sąrašą. Jo pavardė figūravo ir 1929 m. gruodyje įteiktame prašyme „Spaudos fondo“ valdybai. Symbolistinė Skabeikos poezija netiko „Trečio fronto“ puslapiuose, bet jis pats, kaip ateistas, buvo tinkamas bendradarbis. Leonas Gudaitis yra rekonstravęs B. Railos ir A. Venclovos chirurgines operacijas su L. Skabeikos eilėraščių, turinčių skambėti kaip naujojo bendradarbio manifestas. „Raila laisvai perrašinėjo tekstą, o Venclova „majakovskiškai“ laužė eilutes ir sugalvojo antraštę“. Jie „užsimojo simbolistine stilstika persiėmusį ir bejėgiškai mėginantį nuo jos atsimesti L. Skabeiką žūt būt paversti bravūrišku avangardistu“⁹⁸¹. Kažkodėl Leonas Skabeika nepasirodė „Trečio fronto“ numeriuose, o perdirbtas eilėraštis pasirodė „Kultūroje“⁹⁸². Tikėtina, jog trečiafrontininkų reikalavimai jam pasirodė nepriimtini.

Salomėja Nėris, gal būt dėl to, kad jautėsi nedrąši įžengianti į sau neįprastos avangardistinės poetikos lauką, buvo nuolaidesnė. Vytautas Kubilius savo laiku plačiai atskleidė

⁹⁷⁸ S. Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1931 05 10. // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 380.

⁹⁷⁹ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui. 1931 05 19 // LLTI, f. 6, b. 26.

⁹⁸⁰ Čiurlys P., Ne iš kelio. 1976 // LLTI, f. 5, b. 2926, l. 103.

⁹⁸¹ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 207-208.

⁹⁸² Skabeika L., Žodis dėl literatūriškos akcijos // Kultūra, 1931, nr. 5, p. 288.

revoliucinės S. Nėries poetikos bruožus ir šio eksperimento nesėkmę⁹⁸³. Jo analizėje nebuvo paliestas S. Nėries savanoriško atsidavimo savo bendraamžių avangardistų poetinei edukacijai momentas. Prisilietimas prie šio aspekto leidžia atskleisti trečiafrontininkų branduolio požiūrį į autorinį tekstą bei pirmuosius S. Nėries mėginimus idėjiškai transformuoti savo poezija.

Balandžio 17 d. ji atsiuntė į „Trečio fronto“ redakciją, t.y. Venclovai ir Railai, tris eilėraščius, pabrėždama, jog jais visais nepatenkinta⁹⁸⁴. Balandžio 20 d. B. Raila persiuntė jai savo nuomonę ir pasiūlymus, kaip eilėraščiai turėtų būti ištaisyti. Apsistosime ties vienu iš jų – *Kristus prie bažnyčios durų*, po pataisymų išspausdinto kaip *Žvejai audroje*⁹⁸⁵. Pirminėje versijoje (neišlikusioje) Kristus suaktualintas kaip amžinas revoliucionierius – jis tikriausiai susvetimėjęs su bažnyčia ir tampa darbininkų (amžinųjų apaštalu?) Petro ir Jono kovos vadu. Taigi, Salomėja lyg ir prabilo išlaisvinimo teologijos perspektyvoje. Raila užginčijo šią versiją ateistinio marksizmo vardu: „proletariatas šiandien Kristumi, kaip savo vadu, visiškai nebesipatiki, nes jis žino, kad tik jis pats vienas savo jėgom ir savo krauju galės nuversti išnaudotojus ir iškovoti sau laisvę“. Jis nurodė privalomą trečiafrontininkų kolektyvo nariui interpretacinę kryptį. Poetinė kalba turėjo būti orientuota klasiniais ir ideologiniais aspektais. Taigi, Raila pasiūlė į Kristų nurodantį „gaivinančios ir naikinančios ugnies“ simbolį iškonstruoti, suskaidyti ir jo elementus pripildyti nauju turiniu – „naikinančią ugnį“ susieti su kapitalistiniu susvetimėjimu, o „gaivinančią ugnį“ – su komunizmo tapsmu⁹⁸⁶. Taigi, Bronys Raila, nors ir teigė kritikuojas *palyginti* švelniai, bet vis tik be gailesčio Nėries atžvilgiu pritaikė trečiafrontininkų brolijoje priimtą savikritikos metodą. Salomėja su neofitės atvirumu įsiklausė į patarimus – perkonstravo eilėraščių Kristų paversdama liūdinčiu ir nebeišdrįstančiu sugriauti vergija virtusią bažnyčią. Jonas ir Petras atsisako lenktis kalbantiems Kristaus vardu „storiems ponams“ ir rengiasi „didžios kovos grumtynėms“. Kristus artėjančio paskutinio mūšio akivaizdoje pasyvus bejėgis – „kovos kolonos“ artėja „kaip visa ryjanti, naikinanti ugnis“⁹⁸⁷. Taigi, eilėraščio reikšmės taisant buvo apverstos aukštyn kojom, bet pasitenkinimo neatrasta. Po visų taisymų atidavus spausdinimui liko nusivylimas – „man truputį gėda dėl savo eilėraščių, kad jie tokie mizerni. Reikėjo, kad labiau subręstų. Sunku taip iš karto save perdirbti“ – Nėris aiškino poetinio nepritapimo prie kolektyvo priežastį Venclovai⁹⁸⁸.

⁹⁸³ Kubilius V., Salomėjos Nėries lyrika, p. 74-88.

⁹⁸⁴ S. Nėries laiškas „Trečio fronto“ kolektyvui. 1931 04 17 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 376.

⁹⁸⁵ Nėris S., *Žvejai audroje* // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 7.

⁹⁸⁶ B. Railos laiškas S. Nėriui. 1931 04 20 // Rankraštis: LNB RS, f. 4, b. 220.

⁹⁸⁷ Nėris S., *Žvejai audroje* // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 7.

⁹⁸⁸ S. Nėries laiškas A. Venclovai. [1931 m. gegužė] // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 382.

3. „Trečio fronto“ 5-as numeris

„Prieš atiduodant spaudos platinimo bendrovei, jį dar patys amerikonišku būdu paplatinom suruošdami prie poros Kauno įmonių „promotion campaigns“. Čia mums labai uoliai pagelbėjo naujas trečiafrontininkų draugas teatro studentas Juozas Grybauskas“ – taip 5-o numerio pasirodymą prisiminė Brolys Raila⁹⁸⁹. 1931 m. gegužės 20 d. išleisdami šį numerį aktyvistai jau buvo apsisprendę tapti proletariniais rašytojais ir dar maskuodami šį posūkį mestelėjo srautą aštrių pareiškimų. Bronys Raila paskelbė trečią *lyg ir* kolektyvo manifestą, pavadintą *Proletarinės literatūros prasiveržimas*⁹⁹⁰. Po proletarinės literatūros ir jos sankeleivių apologijos jo pabaigoje nuskambėjo pažadas plėsti šio tipo literatūros judėjimą Lietuvoje. Pirminis jo variantas buvo radikalesnis, nes Korsakas, su juo susipažinęs rašė į Kauną: „mes negalim a priori pasiskelbti jog va „T[rečias] frontas“ perdėm proletariškos literatūros organas. Taip pasiskelbę, ką mes darysim, pvz., su Salomėjos ar Kazio raštais?“⁹⁹¹. Ir apskritai Railai jis mestelėjo, jog šis tik sukompiliavęs „Linkskurve“ žurnalo tezes ir neatskleidęs trečiafrontininkų ryšio su lietuviška proletarinės literatūros tradicija. Jei trečiafrontininkai mėgino padaryti išpūdį komunistams, tai Railos tekstas prašovė pro šalį. „Apsidairome aplink, savo krašto visuomenėje, ir matome: neorganizuotą, neparuoštą, išblaškytą proletariatą ir laužiantį gemalo plėvę proletarinės literatūros judėjimą“⁹⁹². Taip darbininkišką judėjimą matė nekomunistinė lietuviškoji kairė, o tai akcentuodami trečiafrontininkai siekė pabrėžti būsimą savo svarbą. Komunistinėje vizijoje tokia perspektyva buvo nedovanotina erezija.

Kostas Korsakas prieš pat 5-o numerio pasirodymą skeptiškai vertino kolektyvo posūkio į pakeivius sėkmės galimybes. Žinodamas komunistų požiūrį į nors kažkiek „susitepusius“ rašytojus, abejojo ar pažiūrų prasme nevienalytis kolektyvas sugebės prie MORP'o ne tik išoriškai („kritika tada mus tuoj sukruštų“), bet ir vidujai pritapti, nes „kaimo ir inteligentijos psichoidologiški elementai pas mus visus dar gana stipriai tebejučiami“⁹⁹³. Vargu ar Korsakas tuomet buvo išbridęs iš abejonių dėl savo paties ir kitų kolektyvo narių tapatybės, bet bent jau taktiniai sumetimais akcentavo būtinybę spaudoje pabrėžti, jog jų orientacija pirmiausia krypsta į proletariatą, gi valstiečiai ir revoliuciniai inteligentai jiems telieka sąjungininkais⁹⁹⁴. Gali būt, jog Railos tekstas buvo pataisytas tokioje dvasioje. Korsakas prisibijojo, jog greitai pasukus į MORP'o glėbį trečiafrontininkų kolektyvas gali subyrėti. Venclovai jis rašė: „kaip

⁹⁸⁹ Raila B., Kodėl antraip, p. 146.

⁹⁹⁰ [Raila B.], Proletarinės literatūros prasiveržimas / A. Ragaila // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 30-33.

⁹⁹¹ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 30 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 275.

⁹⁹² [Raila B.], Proletarinės literatūros prasiveržimas / A. Ragaila // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 33.

⁹⁹³ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 04 30 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 275.

⁹⁹⁴ Ten pat.

negaila, bet aš manau, kad taip ir bus, nes jis [K. Boruta] vargu ar panorės būti „popučiku“. Tačiau reikia dėti visas pastangas, kad jis liktų su mumis.⁹⁹⁵

Tuo tarpu žurnalo puslapiuose Kostas Korsakas išanalizavo anketas, išsiuntinėtus literatams, visuomenininkams ir simpatikams, rezultatus. Remdamasis keletu palankių darbininkų atsiliepimų, jis padarė išvadą, jog žurnalo kryptis teisinga, nes „remiasi gyvomis Lietuvos darbo masėmis“. Komentuodamas Vaižganto teiginį, jog trečiafrontininkai rašo sau ir saviškiams, o buržuazinė literatūra eina ir eis savo keliu, Korsakas paskelbė, jog „turėti „Tr[ečiam] Frontui“ bet koki kontaktą, bet kokius santykius su lietuvių buržuazine literatūra tokiu atveju nėra prasmės ir reikalo. Jei gali būti šioje srityje koki nors santykiai, tai tik kovos, griežtos ir neišvengiamos kovos santykiai. Nuoseklus ir sąmoningas atsiribojimas nuo buržuazinės literatūros ir suradimas aiškaus savo kelio – štai pagrindinis uždavinys“⁹⁹⁶. Beje, įdomus faktas, jog dauguma kairiųjų visuomenininkų neregavo net į pakartotinai atsiųstą anketą.

Knygų apžvalgoje Drazdauskas miglotai ir pašaipiai aptarė vieną graikų-rumunų rašytojo Panait Istrati (1884–1935) straipsnį. Pats rašytojas skaitytojui nebuvo pristatytas, bet iš karto diskredituotas. P. Istrati literatūros pasaulyje išgarsėjo romanų ciklu *Adrien Zograffi* (1924–1934) bei tuo, jog iki tol buvęs karštas komunizmo simpatikas, 1929 m. paskelbė kelionių po SSSR išpūdžių knygą⁹⁹⁷, kurioje aprašė sovietinės biurokratijos savivalę, matytą kelionėse po SSSR pakraščius. Kominternas atsimetėliui buvo negailestingas – po šios knygos pasirodymo MORP'o rankomis pradėta plati ir intensyvi jo diskreditavimo kampanija, kuri rašytoją palaužė psichologiškai ir fiziškai. Valys Drazdauskas su šiuo tekstu įsitraukė ir tuo pačiu įtraukė trečiafrontininkus į šią kampaniją. Tai nebuvo vienintelis Sovietų propagandos pėdsakas šio žurnalo numeryje. Kostas Korsakas užkliuvo ant Visasajunginės ryšių su užsienio draugijos, Maskvoje sukurtos palaikyti ryšiams su Vakarų inteligentija ir kurti pozityvų SSSR įvaizdį, kabluko. Žurnale jis patalpino gautą iš jos straipsnį apie Sovietų literatūros būklę ir nenurodė, jog tai vertimas⁹⁹⁸.

Kazio Borutos išnykimą iš žurnalo puslapių pastebėjo tik akylesni skaitytojai. Jis atsisakė siųsti savo kūrybą į šį numerį, o sužinojęs apie brolijos orientacijos pokyčius, Venclovai jis rašė: „dėl rašytojo aktyvistinio santykiavimo su visokiais dalykais – kol kas nenoriu prasižioti, noriu pirma su Tavim ir kitais vyrais vietoje pakalbėti“⁹⁹⁹. Perskaitęs numerį, jis brūkštelėjo žmonai į Kauną: „pralošiau, pičkinuk, su „Frontu“. Mano vyrai kasžin kur nuvairavo. Nenorėčia tikėti, kad ir redaktorius už 1.500,— rašytų tokias nesąmones. Tur būt, teks laukti, kol atsikąs danti

⁹⁹⁵ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 05 19 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 279.

⁹⁹⁶ [Korsakas K.], Atsakymas į atsakymus / Jonas Radžvilas // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 30.

⁹⁹⁷ Istrati P., Vers l'autre flamme: après seize mois dans l'U.R.S.S., Paris, 1929

⁹⁹⁸ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 02 25 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 260-261; „Naujoji sovietų literatūra“ // Trečias frontas, nr. 5, 1931, p. 40-43.

⁹⁹⁹ K. Borutos laiškas A. Venclovai. 1931 [04] // LLTI, f. 1, b. 4610, laiškas nr. 19.

visi, teks kurį laiką patylėti, pralaukti, atsigriebti¹⁰⁰⁰. Jo minimas skaičius 1.500 tai žurnalo paskutiniame puslapyje įdėta padėka „gerbiamam N.N.“ už tokio dydžio auką. Prie šios mįslingos užuominos detaliau sugrįšiu vėliau (X. 4).

Kaip ir tikėtasi, didžiausia sensacija buvo Salomėjos Nėries *Pareiškimas*. „Dėl Salomėjos Kaune skandalas tiesiog neregėtas. <...> Kaune kiekvienoj kavinėj, plažėje, gatvėse, redakcijose nėra kitos kalbos kaip apie Salomėją“ – praėjus dešimčiai dienų po 5-o numerio pasirodymo savo draugui V. Žilioniui kiek perdėtai rašė A. Venclova¹⁰⁰¹. Kairuoliška inteligentija provincijoje taip pat neliko abejinga: „pasirodo, šiuo dalyku yra plačiai susidomėjusi ir provincija. Beveik kasdien redakcija gauna laiškų su prašymais Tau perduoti sveikinimus iš nežinomų žmonių“ – rašė jis S. Nėriai¹⁰⁰². Trečiafrontininkai siekė literatūrinio skandalo bei naudos, kurią jis duoda, ir visa tai gavo su kaupu. Atsakas į šį skandalą buvo stipri tiek kairiosios, tiek dešinėsios spaudos neigiama reakcija ir kolektyvas prisibijojo, jog Salomėja gali neišlaikyti spaudimo. Juolab, kad bendravimas, išskyrus vieną susitikimą, vyko tik laiškais ir literatūros siuntomis. Pati Nėris tikėjosi problemų darbe ir visuomeninio ostrakizmo Lazdijuose, bet nieko panašaus neįvyko – „į jos perėjimą kairėn bendradarbiai žiūrėjo grynai kaip „poetinių žingsnį“, o kita Lazdijų visuomenė tokiais klausimais mažai domėjosi – prisiminė jos draugė J. Ičkauskaitė¹⁰⁰³. Gali būti, jog Nėris tiesiog norėjo tokio posūkio ir, nesulaukusi reakcijos, pati gegužės 29 d. pasiprašė atleidžiama iš mokytojos pareigų, ką argumentavo jos *Pareiškimo* nesuderinamumu su darbu katalikiškoje gimnazijoje. Birželio 4 d. jos prašymas buvo patenkintas. Kaune iš katalikiško literatūros lauko ji buvo išstumta be savo pačios iniciatyvų – gegužės 31 d. datuotame „Naujosios Romuvos“ 22-me numeryje bendradarbių sąrašė Salomėjos Nėries jau nėra¹⁰⁰⁴.

Pagrindiniu Nėries gynėju literatūros lauke tapo „rūsčiausias“ jos auklėtojas Kostas Korsakas. Jis, besislėpdamas už kriptonimo, „Socialdemokrate“ gegužės 30 d. išspausdino Nėries apsisprendimą grindžiantį straipsnį – „tik įaugęs proletarijatan rašytojas gali rasti naujų jėgų ir naujų žodžių kūrybai. S. Nėris, matyt, tatai suprato“¹⁰⁰⁵. Priedanga buvo pasirinkta iliuzijos sukūrimui, jog dominuojant neigiamiems atsiliepimams apie 5-ą numerį, bent socialdemokratinėje spaudoje nuskamba poetės posūkį teisinantys balsai. Tuo pačiu Korsakas parašė platesnį straipsnį (pasirodė birželio 30 d. „Kultūroje“) apie Nėries posūkį, kuriame įrašė

¹⁰⁰⁰ K. Borutos laiškas Onai Borutienei. 1931 05 23 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 232.

¹⁰⁰¹ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1931 05 30 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 53.

¹⁰⁰² A. Venclovos laiškas S. Nėriai. 1931 06 01 // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 341.

¹⁰⁰³ Ičkauskaitė-Vosyliienė J., [Atsiminimai] // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 104-105.

¹⁰⁰⁴ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Pirma knyga, p. 448, 452.

¹⁰⁰⁵ [Korsakas K.], Įdomus faktas (apie Salomėją Nėrį) / J. R. // Socialdemokratas, 1931 05 30, p. 5.

ją į JAV, Prancūzijos ir Vokietijos kairiųjų rašytojų kompaniją ir įrodinėjo šio žingsnio psichologinį nuoseklumą, atsekamą iš jos poetinių vaizdinių evoliucijos¹⁰⁰⁶.

Penktas „Trečio fronto“ numeris peržengė plonytę liniją, kuri skyrė trečiafrontininkų bravūrą ir *daugumos* literatų pakantumą jam. Pirmiausia jis iššaukė impulsyvią Juozapo Herbačiausko reakciją. Jis apšaukė trečiafrontininkus chamais, tarptautinio proletariato agentais ir siūlė prieš jų brutalių elgesį su lietuvių kultūra panaudoti dar didesnę brutalizmą¹⁰⁰⁷. Katalikiškojo „Ryto“ redakcija perspausdino jo straipsnį ir pritarė siūlymui: „mes manome, kad jau laikas baigti ceremonijas su literatūros vardu šmugeliuojamu bolševizmu ir padaryti atitinkamas išvadas visuomenei“¹⁰⁰⁸. Kiek vėliau tam pritarė ir „Šaltinis“¹⁰⁰⁹. Nepanašu, jog trečiafrontininkai tokius pasiūlymus priėmė kaip grėsmę. Antanas Venclova sureagavo išreikšdamas užuojautą antpuolio autoriui dėl pusiausvyros praradimo¹⁰¹⁰. Valys Drazdauskas laikėsi nuostatos, jog 5-o numerio sukeltą skandalą reikia toliau eskaluoti: „baigt su ponu Herbačiausku ir dėl to neverta, kad tie skandalai nebloga reklama. Reikia kirkint senis kol nusibos“¹⁰¹¹. Todėl jis ėmėsi rašyti platesnį atsakymą Herbačiauskui. Dar daugiau, Drazdauskas manė, jog dėl reklamos sumetimų negalima praleisti nei vieno neatsakyto kepstelėjimo. Katalikiškame „Židinyje“ tuo metu šmėkštelėjo ironiška žinutė apie tai, jog „trečiafrontininkai“ darbininkų klasės poreikius pažįsta girtaudami „Metropolyje“¹⁰¹². Šis igėlimas buvo skirtas A. Venclovai ir B. Railai. Drazdauskas pastarajam užsiminė, jog „gal ir tiem reiktų atsakyt. Nepatogu nepakelti mestos pirštinės“¹⁰¹³.

„Židinyje“ prisidengęs kriptonimu trečiafrontininkų „kaukes“ išnarstė Vincas Mykolaitis-Putinas¹⁰¹⁴. Jis gal būt jautė misiją prabilti vyresnės literatų kartos vardu. Putinas analizavo visus žurnalo numerius ir daugiausia polemizavo su Korsako tekstais. 5-ąjį numerį jis laikė trečiafrontininkų tikrojo veido atskleidimu: „iš paskutinio gazetos numerio paaiškėja, kad „Tr[ėčias] Fr[ontas]“ kovoja už Trečiojo Internacionalo idealus“¹⁰¹⁵. Panašu, jog Putinas nepriėmė domėn galimos trečiafrontininkų kolektyvo evoliucijos ir žvelgė į šią grupę, kaip į užsislėpusius komunistų įtakos agentus nuo pat jų veiklos pradžios. Jis atkreipė dėmesį į literatūrinių tekstų funkciją žurnalo numeriuose. Cvirkos, Venclovos ar Borutos grožinę kūrybą Putinas vertino kaip propagandinę ir skirtą pirmiausia neišsimokslinusiems skaitytojams, kurie

¹⁰⁰⁶ [Korsakas K.], Pasukimas kairėn / J. Radžvilas // Kultūra, 1931, Nr. 6/7, p. 362-374.

¹⁰⁰⁷ Herbačiauskas J.A., Laiškas redakcijai // Lietuvos aidas, 1931 05 23, p.4

¹⁰⁰⁸ Dėl literatūros vardu skelbiamo bolševizmo // Rytas, 1931 05 26, p.2

¹⁰⁰⁹ [Čibiras K.], Bolševizmas per lietuvišką spaudą. Trečias frontas, kaip jie mus griauna: ir jiems leidžiama / Kz. // Šaltinis, 1931 06 06, nr. 23, p. 310-311.

¹⁰¹⁰ Venclova A., Atviras laiškas p. J. A. Herbačiauskui // Lietuvos žinios, 1931 05 29, p. 6.

¹⁰¹¹ V. Drazdausko laiškas B. Railai. Skuodas. 1931 06 15 // LLTI, f. 1, b. 4574.

¹⁰¹² Literatūriška spekuliacija / A. // Židinys, 1931, nr. 5-6, p. 503.

¹⁰¹³ V. Drazdausko laiškas B. Railai. 1931 06 15 // LLTI, f.1, b. 4574.

¹⁰¹⁴ [Mykolaitis-Putinas V.], „Trečio fronto“ kaukės / S.P. // Židinys, 1931, nr. 7, p. 30-39.

¹⁰¹⁵ Ten pat, p. 37.

vargiai suprastų nuobodžius Korsako išvedžiojimus. Rėksmingi rašytojų tekstai turi pasąmoningai paveikti „bernu“ sąmonę. Jis darė išvadą, jog trečiafrontininkų veikla „yra ne tiek literatūrinės, kiek visuomeniniai politinės plotmės klausimas“. Dėl to „visi, kurie mano, kad šitie keliai veda ne į visuomeninių konfliktų likvidavimą ir į darbininkų buities pagerėjimą, bet į terorą, despotizmą, žmogaus sumechaninimą, laisvės ir kultūros žlugimą, turėtų į „Trečio Fronto“ kovos šūksnius atsiliepti“¹⁰¹⁶. Kvietimas aiškiai skirtas tiek visuomenininkams, tiek valdžios institucijoms. Trečiafrontininkai nežinojo autoriaus tapatybės, bet nei vienas iš ideologų nepanoro pakelti šią pirštinę.

Kairiosios inteligentijos balsu galima laikyti Jono Kauneckio pasisakymą. Jis, priešingai nei Putinas, aiškiai matė trečiafrontininkų evoliuciją ir pabrėžė eseriškų ar socialdemokratiškų simpatijų literatūrų pašalinimą iš kolektyvo. Kauneckis taip pat akcentavo išskirtinį trečiafrontininkų nepakantumą kitų pakraipų rašytojams bei sovietinės literatūros tikrovės iškraipymą žurnalo puslapiuose. „Jūs nieko bendra su pažanga neturite. Tai, ką jūs idealizujete, pažangioji ir demokratinė visuomenė laiko kruvinu ir šlykščių gyvenimo reiškiniu“¹⁰¹⁷. Jonui Kauneckiui atliepė „Lietuvos žinių“ redakcija ir kreipėsi į trečiafrontininkus neidealizuoti „bolševizmo kūrybos“. Skaitytojams kurta intriga užsimenant, jog „tikrieji „čekistai“ nelaiko trečiafrontininkus „košeru“ ir, progai pasitaikius, juos juodina, kolioja ir šmeižia“¹⁰¹⁸. Tai buvo nuoroda tiek į jau minėtą Bonaventūros Pauliukevičiaus straipsnį, tiek į 1931 m. balandžio mėnesyje „Balse“ pasirodžiusią žinutę apie Kostą Korsaką. Ten jis buvo apkaltintas asmeninių tarnų, prižiūrinių jo naktinį puodą, turėjimu Šiaulių kalėjime¹⁰¹⁹.

Korsakas šia proga pirmą kartą pradėjo svarstyti apie viešą išstojimą prieš Lietuvos kompartiją. Šiuos svyravimus jis atskleidė Antanui Venclovai: „tokie jau jie žmonės. Aš juos gerai pažįstu. Ginčai su jais negalimi, nes kad ir kažin ką sakytum, kad ir kažin kaip elgtumeis, jei tik esi ne jų partijos žmogus, vis vien būsi „žulikas“, judošius, provokatorius. Išimtytys šioj taktikoj retai tepasitaiko. Nežinau, ar taip darosi visose šalyse, ar tik Lietuvoj. Keista, kodėl jie taip demagogiškai žlibus. Juk jie galėtų mane gerokai sukritikuoti visiškai kitoniškais argumentais: įrodyti mano kai kurių žygių (pav., prašymo padavimas) netinkamumą, panagrinėti mano rašinių ydas, apšaukti mane smulkiai — buržuaziškos psichikos inteligentu ir kt. Tatai būtų iš jų pusės net teisinga. Bet kai jie pradeda žulikavotis ir kalbėti apie naktinius puodus — žmogus nebežinai, nei ko jie nori, nei ko jie siekia. <...> Pradėti su jais ginčus — tai, reiškia, nepabaigiamai pajautis“¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁶ Ten pat, p. 39

¹⁰¹⁷ [Kauneckis J.], „Trečio fronto“ gairės. 5 nr. paskaičius / Kvietkus Pr. // Varpas, 1931, nr. 2, p. 189.

¹⁰¹⁸ Nedėkingas „Proletariatas“ // Lietuvos žinios, 1931 06 03, p. 2.

¹⁰¹⁹ Iš Korsako gyvenimo Šiaulių kalėjime // Balsas, 1931 04 25, p. 264.

¹⁰²⁰ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 06 08 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 284.

Korsakas greičiausiai nujautė, jog asmeniškai jis pakeleiviu netaps, nors ir kaip norėtų. Vis dėl to jis 1931 m. vasarą ėmėsi misijos aiškiau išreikšti įvykusius ideologinius pokyčius kolektyvo viduje spaudoje. Kitaip tariant, savo „ideologo“ misiją ir talentą dramatiškai paskyrė kolektyvo labui. Skaitytojai sužinojo, jog tarp trečiafrontininkų „proletariato, kaip vadovaujančios ir pačios progresyviškosios dabarties klasės hegemonija pripažįstama be jokių svyravimų“. Kolektyvas „vis dėlto nenutraukia santykių ir su kitom pažangios linkmės visuomeninėm grupėm <...> sąmoningai norėdamas įjungti tas grupes į bendrą visuomeninės kovos frontą, kur išimtinai vadovauja proletariatas ir proletariškos tendencijos“¹⁰²¹. Tai buvo tarsi atsvara Railos pareiškimui apie proletariato silpnumą bei ženklas Lietuvos kompartijai, jog trečiafrontininkai perprato komunistinės retorikos taisykles ir pasiryžę priimti kompartijos vadovavimą. Tuo pačiu Korsakas parašė platų straipsnį apie Johannesą Becherio (jį vadino Vokietijos Majakovskiu) kūrybą¹⁰²². Jis su susižavėjimu aprašinėjo Becherio gebėjimą agitacinę poeziją pripildyti lyrizmo ir kurti epinius kūrinius. Ypač jam patiko naujausia Becherio poema *Didysis planas* (net išvertė fragmentą¹⁰²³), kuri yra „dingas himnas socialistinės statybos planingumui, ją atliekančių žmonių herojiškumui“ ir „atviras visų socializmo priešų demaskavimas“¹⁰²⁴. Šiuo straipsniu trečiafrontininkams ir galimiems bendradarbiams Korsakas tarsi rodė kryptį, kuria reikia pasukti ir į kokias aukštumas lygiuotis.

4. Marksistinė 1931 m. vasaros savišvieta

Marksistinių diskursų įsisavinimas trečiafrontininkų tarpe nebuvo vienodas. Toliausiai šiuo keliu buvo pažengę Kostas Korsakas ir Valys Drazdauskas. Pirmasis, atsidūręs Šiaulių kalėjime, skaitė Karlą Markšą, Georgijų Plechanovą ir Semioną Volfsoną¹⁰²⁵. Antrasis iš Paryžiaus parsigabeno ir su kitais kolektyvo nariais dalijosi Plechanovo ir gal būt Markso tekstus¹⁰²⁶. B. Railos marksistinį apsišvietimą išduoda jo tekstų iš 1930/1931 m. sandūros marksistinė terminija¹⁰²⁷. Pabrėžtina, jog jis negalėjo būti paremtas išimtinai tiesiogine lektūra,

¹⁰²¹ [Korsakas K.], Apie neorealizmą. III šikias iš cikliaus „Mūsų prozos problemos“ / J. Radžvilas // Kultūra, 1931, nr. 8, p. 435.

¹⁰²² [Korsakas K.], Johannes R. Becherio kūryba / J. Radžvilas // Kultūra, 1931, nr. 10, p. 574-581.

¹⁰²³ Becher J., Nežinomas kareivis // Kultūra, 1931, nr. 10, p. 565-568.

¹⁰²⁴ [Korsakas K.], Johannes R. Becherio kūryba / J. Radžvilas // Kultūra, 1931, nr. 10, p. 581.

¹⁰²⁵ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1928 08 26 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 121; K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1930 04 20 // Ten pat, p.201

¹⁰²⁶ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.228.

¹⁰²⁷ [Raila B.], Paliaukit svyravę beržai. Apie Antano Venclovos apysakų knygą „Beržai vėtroje“ A. Ragaila // Socialdemokratas, 1930 11 22, p.3; [Raila B.], Proletarinės literatūros prasiveržimas / A. Ragaila // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 30-33.

nes tuo metu Raila tik mokėsi rusų kalbos¹⁰²⁸, o visi marksistinės teorijos tekstai tarp trečiafrontininkų kursavo rusų kalboje. Jie visi trys pretendavo į kolektyvo teoretikus ir šioje sferoje konkuravo tarpusavyje.

Kaune gyvenančių trečiafrontininkų tarpe dėmesys sistemiškai marksistinei savišvietai galėjo išaugti 1931 m. pavasarį, t.y. tuomet, kai buvo nuspręsta tapti proletariniais rašytojais. Natūralu, jog atsirado poreikis užpildyti spragas. B. Raila prisimena, jog vasaroti jie išsisklaidė pavargę nuo ginčų „apie marksizmus ir dialektinius materializmas“¹⁰²⁹. Neilgam, nes 1931 m. vasarą kolektyvas išsivaižinėjo atostogauti ir tarp jo narių prasidėjo knygų cirkuliacija. Ją atsekti leidžia vasarą natūraliai atsirandančios laišku gijos. Antanas Venclova kiek perdėtai gyrėsi Vincui Žilioniui: „iš pagrindų studijuoju istorinio materializmo teoriją. Kalu visokius Plechanovus, Riazanovus, Deborinus, Bucharinus“¹⁰³⁰. Tuo tarpu Railai, pretendavusiam į šios srities giluminį išmanymą, Venclova tarsi metė draugišką iššūkį: „Hegelio dialektika, dialektinis materializmas, istorinė socializmo raida dabar man aiški kaip ant delno. Per vasarą manau pasidaryti geras specas beveik visais istorinio ir dialektinio materializmo klausimais, nes literatūros turiu užtektinai.¹⁰³¹“ Korsakas tą vasarą studijavo Abramą Deboriną ir siuntė Venclovai *Komunistų partijos manifestą*¹⁰³². Nėra jokių užuominų apie tai, kad Petras Cvirka ir Jonas Šimkus būtų puolę į marksistinę lektūrą.

Į šį savišvietos įkarštį 1931 m. gegužės mėn. buvo įtraukta ir Salomėja Nėris. Korsakas ir Drazdauskas jai primygtinai siūlė skaityti Plechanovą¹⁰³³. Pastarasis jai darė gilų išpūdį: „skaitau knygas, kurias drg. Drazdauskas atsiuntė. galva taip prikimšta minčių, bijau tik, kad nesprogtų“¹⁰³⁴; tai pat didino savišvietos apetitą: „atskiras vietas antrukt kart skaitau. <...> Vėliau norėčiau gauti K. Marksą; kad V. Drazdauskas turi, tai jo ir paprašysiu atsiųsti.¹⁰³⁵“ Artėjant vasarai tarp trečiafrontininkų kilo idėja privilioti Nėrį kuriam laikui į kurortą, kur būtų galimas ilgas ir betarpiškas bendravimas. „Gal manot važiuot Palangon? Parašykite. <...> Pašnekėtume vaikščiodami pajūriais apie poeziją ir „Trečių frontą“ – dar vasarai neprasidėjus kvietė ją V.

¹⁰²⁸ „Kaip tau einasi su rusų kalbos studijom?“ 1931 m. vasarą Railos klausė jo bendrabutis Venclova. Žr.: A. Venclovos laiškas B. Railai. 1931 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 10.

¹⁰²⁹ Raila B., Kodėl antraip, p.149.

¹⁰³⁰ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1931 07 13 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 54. Tiesa, cituodamas šią ištrauką savo atsiminimuose, Venclova praleido Bucharino pavardę. Žr.: Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.245. Spėtina, jog Bucharino pavardę laiške draugui jis prirašė „dėl skambesio“. Kitų duomenų, išskyrus šią užuominą, apie tai, kad tarp trečiafrontininkų būtų skaitomas Bucharinas, nėra.

¹⁰³¹ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1931 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 10.

¹⁰³² K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 08 06 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 288.

¹⁰³³ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui. 1931 04 13 // LLTI, f. 6, b. 26; K. Korsako laiškas S. Nėriai. 1931 06 03 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 283.

¹⁰³⁴ S. Nėries laiškas A. Venclovai. [1931 05] // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p.382

¹⁰³⁵ S. Nėries laiškas A. Venclovai. 1931 05 24 // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p.382.

Drazdauskas¹⁰³⁶. Ši idėja buvo įgyvendinta liepos pabaigoje, kuomet S. Nėris porai savaitių apsistojo Palangoje.

Liepos mėnesį Drazdauskų viloje Palangoje (Birutės al. 17) ilgesnį laiką svečiavosi B. Raila, P. Cvirka ir J. Grybauskas. Kartais prie šios kompanijos prisijungdavo senoji Salomėjos Nėries meilė Juozas Tyšliava¹⁰³⁷. Raila prisimena, jog vila nebuvo galutinai įrengta, „radome šiokių tokių guolius, stalą, kėdžių, virtuvę ir užtenkamai pagrindinio maisto atsargų, tad ko daugiau betrūko? Tiesa, elektros šviesa dar nebuvo įvesta“¹⁰³⁸. Šalia kurortinių vasaros malonumų nepritrūkdavo kalbų apie politiką, o į kompaniją buvo įsileidžiami ne vien minėti asmenys. Tarp jų papuolė ir vienas saugumo agentas, kuris metams praėjus prisiminė, jog „Drazdauskas visur stengiasi užgaulioti, nors ir dviprasmei dabartinę vyriausybę“¹⁰³⁹.

Į Palangą atvažiavus Salomėjai Nėriai, prasidėjo intensyvūs jos „švietimo“ seansai. Railai ir Drazdauskui (Cvirka labiau buvo klausytojas) pasukant kalbas į marksizmo teorijos tematiką Nėris „nustebintai spoksodavo savo garsiosiomis „giliomis akimis“, lyg ryte rydama kiekvieną žodį. Ji buvo labai imli ir labai žavinga mokinė. Vartėmės saulės atokaitoje kopų smėlyje, popiet vaikščiodavom pajūrio alėjomis, vakare ant tilto, o prieš vidurnaktį atsisveikindavom, kaip geriausi draugai pasaulyje. <...> Bet po savaitės abu su Cvirka ėmėm justti, kad toliau taip neišlaikysim. Mums greit nusibodo, mums nebepakeliamai įkyrėjo nesibaigianti „revoliucinė įtampa“ tokiu žavingu vasaros laiku ir pačioje blogiausioje tam reikalui vietoje“.¹⁰⁴⁰ Marksizmo lektūras nustelbė „jaunystės nerūpestingumas“, kurio pasėkoje „mes pradėjom Salomėjos beveik vengti, susitikimus retinom arba laužydavom pasimatymų pažadus“¹⁰⁴¹.

Valys Drazdauskas, kuris nepasižymėjo polinkiu į bohemišką gyvenimą, vienas liko palaikyti Salomėjai draugiją. „Kartais dar matydavom lėtai žingsniuojant per kopas ar pajūriu Salomėją ir Drazdauską, kuris <...> buvo pareigingesnis ir sąžiningiau stengėsi atlikti „vado“ prievoles. <...> Kartais jiedu ir atitinkamo turinio knygas po pažastimi nešiodavosi. Valerijonas jų turėjo keletą atsivežęs net į Palangą.“¹⁰⁴² Raila neišlaikė maskuojamos dvikovos įtampas su Drazdausku dėl poetės simpatijų. Kartu tai išdavė jo paviršutinišką požiūrį į marksistinės edukacijos „rimtumą“, kurį kolektyvui primtė Korsakas ir Drazdauskas.

Trečiafrontininkams neprielanki viešoji opinija, liepą ir rugpjūtyje iš Kauno persikelianti į Palangą, iš karto reagavo į kasnaktinius Railos ir Cvirkos sužibėjimus restoranuose ar privačiuose valdininkų baliuose. Nepraėjo nei savaitė ir Kostas Korsakas jau rašė mažiausiai iš

¹⁰³⁶ V. Drazdausko laiškas S. Nėriui. 1931 05 31 // LLTI, f. 6, b. 26.

¹⁰³⁷ Agento iš Kretingos punkto pranešimas. 1932 09 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 76.

¹⁰³⁸ Raila B., Kodėl antraip, p. 146.

¹⁰³⁹ Agento iš Kretingos punkto pranešimas. 1932 09 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 76.

¹⁰⁴⁰ Raila B., Kodėl antraip, p. 148.

¹⁰⁴¹ Ten pat, p. 149.

¹⁰⁴² Ten pat, p. 150.

viso kolektyvo tinkamam adresatui: „tas girtavimas Metropoliuose ir stotyse mus visus baisiai kompromituoja, ir aš jau ne iš vieno girdėjau dėl to karčių pastabų. Reikalas, žinoma, čia eina ne apie kokią nors blaivybę ar pilną abstinenciją, bet tiesiog apie tai, kad mūsų kolektyvas neturi tapti pijanicų šaika. Atrodo, kad tuo atžvilgiu ypač didelio klapato bus su Bronium, apie kurio girtas pochaždenijas jau net provincijoj kursuoja visokeriopos versijos“¹⁰⁴³. Korsakas matyt prisibijojo, jog gandai apie trečiafrontininkų bohemiškumą gali užblokuoti jų kelią kompartijos paunksmėn.

5. Savišvietos „klystkeliai“

Trečiafrontininkų kolektyvas turėjo ir skaitė pagrindinę literatūrą, iš kurios tuo metu Sovietų Rusijoje katechetiniame lygyje buvo įsisavinami marksizmo pagrindai. Šį pasirinkimą nulėmė įsitikinimas, jog tik sovietinėje Rusijoje reikia ieškoti „tiksliausių“ marksizmo interpretacijų. Kita vertus, jie patys neturėjo progos sulyginti be partinio vadovavimo įsigytų žinių su tokiu marksizmo kanonu, koks nusistovėjo po partinio vadovavimo sparnu. Verta plačiau sustoti prie klausimo, kaip galėjo atrodyti hipotetinė trečiafrontininkų kolektyvo marksizmo versija. Jos rekonstrukcija galima iš jau minėtų autorių cirkuliacijos bei iš K. Korsako ir B. Railos tekstų. Taip pat – kuo jų versija skyrėsi nuo stalinistinės versijos ir negalėjo būti priimtina lietuvių komunistams. Šioje rekonstrukcijoje pagrindiniu kelrodžiu pasirinkau jau minėtą Leszeko Kołakowskio veikalą *Pagrindinės marksizmo kryptys*.

Libiausiai trečiafrontininkų ratelyje buvo vertinami ir iš rankų į rankas keliavo Georgijaus Plechanovo *Raštai*, kurių 24 tomas 1923–1927 m. išleido K. Markso ir F. Engelso institutas Maskvoje¹⁰⁴⁴. Jie buvo prieinami Korsakai Šiaulių kalėjime, o didesnę dalį jų iš Paryžiaus buvo parsivežęs Drazdauskas. Tai nebuvo pilnas G. Plechanovo raštų rinkinys – VKP(b) CK neleido spausdinti porą paskutinių suplanuotų tomų, kuriuose turėjo būti politiniai straipsniai iš 1914–1918 m. laikotarpio. Juose Plechanovas kvietė Rusijos visuomenę susivienyti kovai dėl pergalės kare ir kritikavo bolševikų partijos taktiką¹⁰⁴⁵. Plechanovo, kaip marksizmo teoretiko autoritetas, 1920-ųjų pradžioje buvo didelis, tad dauguma išleistų raštų rinkinio tomų, tuoj pat būdavo pakartotinai leidžiami antrą ar trečią kartą¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴³ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 08 16 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 291.

¹⁰⁴⁴ Плеханов Г., Сочинения в двадцати четырех томах, Москва, 1923-1927. Didesnę jų dalis šiuo metu prieinama internetinėje erdvėje.

¹⁰⁴⁵ Sovietinėje Rusijoje neišleisti Plechanovo tekstai iš 1917-1918 m. jau buvo pasirodę Paryžiuje 1921 m. – Плеханов Г., Год на Родине. Полное собрание статей и речей 1917-1918 г., т. 1-2, Paris, 1921.

¹⁰⁴⁶ Мосолов В., ИМЭЛ – цитадель партийной ортодоксии. Из истории Института марксизма-ленинизма 1921-1956, Москва, 2010, с. 39-40.

Kuo gi Plechanovas buvo nusipelnęs šį autoritetą? Pirma, jis jau gerokai iki tol buvo vadinamas marksizmo tėvu Rusijoje – visi be išimties Lenino kartos rusų marksistai buvo jo mokiniai. Antra, jis pirmas pradėjo rašyti tekstus, kuriuos galima vadinti marksizmo vadovėliais. Tokiu būdu jis bene labiausiai prisidėjo prie katechetinės marksizmo versijos sukūrimo. Šį populiarizatoriaus vaidmenį jam padėjo atlikti asmeninės savybės – polinkis į dogmatizmą ir visą tikrovę paaiškinančių schemų kūrimą. Vieną kartą atsivertęs ir įtikėjęs į viską paaiškinančią „sistemą“, teoriniuose marksizmo klausimuose Plechanovas savo požiūrio nekeitė. Jį tik pritaikydavo vis naujoms problemoms spręsti. Jo laikysena buvo doktrinos išpažinėjo ir gynėjo nuo „priešų“, o ne teorinių problemų sprendėjo¹⁰⁴⁷.

Tokiu priešu jis laikė ir Leniną, kurį kaltino iškraipant Markso ir Engelso doktrinos visumą. Plechanovas tvirtai laikėsi Markso mokymo, jog proletarinė revoliucija gali įvykti tik krašte, kuris jau ilgai pasimurkdęs kapitalizmo kankynėje ir brandžiai išengęs į liberaliosios demokratijos laikmetį; Rusija negalėjo pretenduoti į tokių šalių eilę. Antra vertus, jis atmetė Lenino pastangas sukurti centralizuotą profesionalių revoliucionierių-inteligentų partiją, kuri būtų proletariato politinių iniciatyvų šaltiniu ir jo vardu įvykdytų revoliuciją. Bolševikus jis kaltino tuo, jog šie stengiasi greitinti lėtą istorijos tėkmę sąmokslu priemonėmis. Todėl Spalio perversmą jis laikė apgailėtina klaida¹⁰⁴⁸. Dėl to G. Plechanovo populiarinimą komunistai nenorėjo palikti savieigai, be tinkamų „priešnuodžių“ cenzūros ar interpretacijų pavidale ir todėl negalėjo be įtarimo žiūrėti į bet kokius bandymus jį studijuoti savarankiškai. Juolab jų nekontroliuojamoje Lietuvoje. Visgi neaptikau žinių apie tai, ar antibolševikinis G. Plechanovo mokymo aspektas buvo žinomas trečiafrontininkams.

Pabrėžtina, jog G. Plechanovas buvo geras populiarizatorius, gerai išmanęs socialinių procesų, visuomeninės minties, literatūros ir meno istoriją. Tuo jis pelnė trečiafrontininkų simpatijas: „ypač puikūs jo tomai apie meną ir literatūrą, paskui straipsniai apie utopinį socializmą, – rašė A. Venclova¹⁰⁴⁹. Silpnoji jo vieta buvo filosofija, o būtent ji buvo svarbiausias dalykas adekvačiam Markso-Engelso mokymo pristatymui ir pagrindimui. Kompleksiškai visuomenės (ir gamtos, net geologijos!) raidai paaiškinti jis adaptavo hėgelišką dialektikos sampratą, bet ją perėmė ne iš Hėgelio ir net ne iš Markso, o iš paviršutiniškai įsisavintų Engelso tekstų¹⁰⁵⁰. Anot L. Kołakowskio jis atmetė XIX ir XX amžių sandūros daugumos Vakarų Europos marksistų nuostatą, jog marksizmas, kaip visuomenės raidos teorija, logiškai nėra susieta su pažinimo teorijos ar metafizinė problematika. Plechanovas įnirtingai

¹⁰⁴⁷ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, s. 627-629.

¹⁰⁴⁸ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, s. 645-647. Plačiau apie Plechanovo santykį su bolševizmu žr.:

Тютюкин С., Плеханов. Судьба русского марксиста, Москва, 1997, 6-ame ir 8-ame skyriuose.

¹⁰⁴⁹ A. Venclovos laiškas B. Railai. 1931 07 09 // LLTI, f. 1, b. 4580, laiškas nr. 10

¹⁰⁵⁰ Kołakowski L., *Główne nurty marksizmu*, s. 633

įrodinėjo, kad marksizmo doktrina yra teorinė koncepcija, išsprendžianti *visas* filosofines problemas. Marksizmą šiame, visų problemų sprendimo ir išaiškinimo, įsikūnijime jis pavadino „dialektiniu materializmu“ (beje, jis pirmas pavartojo šių terminų junginį). Visuomenės raidos problemas turėjo spręsti kitas jo pavidalas – „istorinis materializmas“. Abu materializmai negalėjo būti atsieti. Šiame požiūryje glūdėjo prielaida, jog marksizmo išpažinėjas turi visuminį požiūrį į visus kosmoso aspektus. Šio požiūrio negalima priimti išpreparuoti į atskiras dalis ir rinktis iš jų, nes visi jo segmentai yra integruoti į nesuskaidomą visumą. Šią G. Plechanovo marksizmo interpretaciją perėmė V. Leninas, o per jį – valstybinė sovietinė ideologija¹⁰⁵¹.

Taigi, trečiafrontininkai studijavo plechanovišką marksizmo versiją, o ne patį patį marksizmą iš pirminių šaltinių. Yra užuomina, jog jų akirykyje iš K. Markso ir F. Engelso tekstų buvo tik *Komunistų partijos manifestas* G. Plechanovo vertime į rusų kalbą¹⁰⁵². Šį leidinį parengė K. Markso ir F. Engelso instituto įkūrėjas Dovydas Riazanovas (1870–1938), Sovietų Rusijoje padėjęs stalinmečiu išklįbintus pagrindus moksliniam marksizmo klasikų tyrinėjimui. *Komunistų partijos manifesto 75-ečio* proga VKP(b) CK sekretoriatas 1923 m. sausyje D. Riazanovui pavedė parengti jo mokslinį leidimą. *Manifestas* tais pat metais pasirodė su plačiais komentarais ir jo atsiradimą įkonstektinančiais dokumentų vertimais. Šis veikalas tapo stalo knyga visiems, kurie studijavo ir propagavo marksizmą. Jis buvo beveik kasmet perleidžiamas ir nemokamai platinamas kompartijos kuopelėse¹⁰⁵³.

Kostas Korsakas Šaulių kalėjime 1930 m. pavasarį skaitė Semiono Volfsono (1894–1941) vadovėlį *Dialektinis materializmas: paskaitų kursas* ir jo parašytą G. Plechanovo biografiją¹⁰⁵⁴. Vadovėlis gimė iš paskaitų ciklo, skaitytų Minske ir tapo ypač valdžios propaguojamu įvadų į marksizmą – susilaukė septynių leidimų¹⁰⁵⁵. Iš esmės tai buvo schematiška plechanoviško marksizmo versija, tik dar labiau suprastinanti marksizmo klasikų idėjas. 1931 m. vasarą K. Korsakas studijavo iš Žemaitijos kilusio Abramo Deborino (1881–1963) *Įvadą į dialektinio materializmo teoriją*. Antanas Venclova tuo pat metu gyrėsi skaitęs šį veikalą, bet jo iš Korsako dar nebuvo gavęs, o tarp trečiafrontininkų klajojo tik vienas jos egzempliorius¹⁰⁵⁶. Tai buvo dar viena schematiška marksizmo versija *a lá* Plechanov, parašyta 1907 m., bet išleista tik 1916 m.

¹⁰⁵¹ Ten pat, s. 636.

¹⁰⁵² Маркс К., Энгельс Ф., Коммунистический манифест / Пер. с нем. Г.В. Плеханова; под ред. и с примеч. Д. Рязанова. Москва, 1922; 5-е изд., Москва-Ленинград, 1928.

¹⁰⁵³ Мосолов В., ИМЭЛ – цитадель партийной ортодоксии. с. 23-24.

¹⁰⁵⁴ Вольфсон С., Дialeктический материализм: Курс лекций, Минск, ч. 1-2, 1922; 7-ое изд., Москва, ч. 1-3, 1929. Вольфсон С., Плеханов, Москва, 1924.

¹⁰⁵⁵ Электронная библиотека – "Люди и Книги". Вольфсон Семён Яковлевич // Internetinė prieiga: <http://www.az-libr.ru/Persons/2EB/3c718f95/index.shtml> [Žiūrėta 2011 10 15]

¹⁰⁵⁶ K. Korsako laiškas A. Venclovai. 1931 08 06 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 288.

(įvadą parašė pats Plechanovas) ir vėliau susilaukusi šešių leidimų¹⁰⁵⁷. Jame nėra kritinės marksistinių sąvokų analizės, apsiribojama daugybe miglotai įrodinėjamų teiginių.

1920-ųjų antroje pusėje sovietiniai marksistai buvo skilę į dvi stovyklas – ontologistus, arba kitaip „dialektikus“, teigiančius, jog dialektikos dėsniai veikia visur (t.y. sąmonėje, visuomenėje ir gamtoje) ir epistemologistus, arba kitaip „mechanicistus“, rezervuojančius šių dėsnių veikimą tik visuomenės sferai¹⁰⁵⁸. A. Deborinas savo *Įvade* ir kituose veikaluose laikėsi Plechanovo sampratos, jog dialektinis ir istorinis materializmai negali būti atsieti ir kartu sukuria „uždara požiūrį į pasaulį“. Filosofija yra visų mokslų sintezė, o jei egzistuoja *visų* pokyčių dėsniai, galiojantys tiek gamtoje, tiek istorijoje, tuomet filosofijos uždavinys juos tirti. Taigi, visi mokslai turi pripažinti filosofijos, kuri tapati marksizmui, vadovavimą. Anot Deborino visos krizės gamtos moksluose vyksta todėl, kad mokslininkai nemoka savo darbe taikyti dialektikos taisyklių. Epistemologistai laikėsi nuostatos, jog iš marksizmo negalima išvesti jokio „mokslų mokslo“, kuris hierarchiškai būtų virš kitų mokslų. Jie įrodinėjo, jog moksliniai tyrimai turi remtis eksperimentais, o iš Hėgelio perimtos dialektinės kategorijos čia negali būti taikomos¹⁰⁵⁹.

Teoriniai ginčai buvo susipynę su kova dėl pozicijos filosofijos lauke. Ontologistų pozicijos buvo stipresnės – pats Deborinas 1926–1930 m. redagavo pagrindinį SSSR filosofijos žurnalą „Под знаменем максизма“ ir 1924–1931 m. vadovavo Filosofijos institutui. Jo šalininkai užvaldė kitas sovietinės filosofijos institucijas ir mažesnės reikšmės leidinius. Epistemologistai buvo diskredituojami jų laikyseną vadinant „šliaužiojančiu empirizmu“ arba „vulgariuoju evoliucionizmu“ ir dosniai triuškinami spaudoje ir konferencijose. Padėtis netikėtai pakito 1930 metais, kuomet Stalino rankose konsoliduota partinė vadovybė nusprendė prisiimti aukščiausio arbitro vaidmenį ginčiuose, vykstančiuose filosofijos lauke. Pasirinkta klasikinė taktika – atakuoti laiminčią pusę ir ištiesti pagalbos ranką pralaiminčiais, kartu akcentuojant jų abiejų netobulumą. „Dialektikai“ buvo apkaltinti tik išoriškai nesutariantys su „mechanicistais“, gi iš tikrųjų abi grupės užsiimančios klasingu marksizmo revizionizmu. Prie progos atakuotas ir Plechanovas, kuris apkaltintas nesupratęs dialektikos. Užginčytina Plechanovo įtaka Leninui ir pradėta įtvirtinti tezė, jog Leninas buvo ir dabar turi būti laikomas ortodoksališkiausiu Markso ir Engelso interpretatoriumi¹⁰⁶⁰. Tuo pačiu 1930–1931 m. žiemą buvo susidorota ir su besipriešinančiu K. Markso ir F. Engelso instituto pavertimui ideologinės propagandos

¹⁰⁵⁷ Деборин А., Введение в философию диалектического материализма / с предисл. Г.В. Плеханова, Петроград, 1916; 6-ое изд., Москва-Ленинград, 1931.

¹⁰⁵⁸ Epistemologistų ir ontologistų sąvokas vartoja Lorenas Grahamas, o „dialektikų“ ir „mechanicistų“ – Leszekas Kołakowski. Žr. Грэхэм Л., Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе, Москва, 1991, с. 58. Kołakowski L., Głównie nurty marksizmu, s. 842.

¹⁰⁵⁹ Kołakowski L., Głównie nurty marksizmu, s. 842, 845.

¹⁰⁶⁰ Ten pat, s. 847-848

institucija D. Riazanovu – institutas „išvalytas“ ir sujungtas su V. Lenino institutu¹⁰⁶¹. Sovietinės filosofijos „gydymą“ baigtas 1931 m. sausyje, kuomet paskelbtas VKP(b) CK dekretas, glaustai pakartojęs kaltinimų abiem stovuklom formuluotes. Nuo tada Stalino laikmečio filosofijos istorija iš esmės yra partinių nutarimų istorija¹⁰⁶².

1931 m. gruodyje po susitikimų su Venclova, Raila ir Nėrimi Aleksandras Guzevičius lakoniškai reziumavo jų pastangas: „ideologinis pasikaustymas – menkas“¹⁰⁶³. Tai buvo labai prielankaus trečiafrontininkams komunisto žodžiai. Trečiafrontininkų marksistinės savišvietos įkarštis išpuolė 1931 m. vasarą, t.y. tuo metu, kai stalinistinis posūkis marksistinės tradicijos pervertinime buvo ką tik įvykęs. Sunkiai tikėtina, jog jie žinojo apie aukščiau aprašytus įvykius. Bet apie juos tikriausiai žinojo Guzevičius. Todėl jo akyse trečiafrontininkų plechanoviška marksizmo versija jau nebeatitiko naujų „ideologinio pasirengimo“ standartų. Didžiausi „plechanovininkai“ tarp trečiafrontininkų buvo komunistų nemalonėje esantis K. Korsakas ir į kompartijos gretas ką tik papuolęs V. Drazdauskas.

6. Trečiafrontininkų gyvenimo linijų zigagai 1930–1931 m.

Biografinių detalių gausa, kaip jau įprasta, nusveria Kazys Boruta. Įtampa maksimalistų grupelės viduje, prasidėjęs atšalimas nuo aktyvistų kolektyvo, skurdas ir depresyvos būsenos stūmė Borutą ieškoti išeities iš Berlyno „kalėjimo“. Kai 1930 m. rugpjūčio mėn. Ispanijoje buvo suformuotas įvairių respublikoniškų grupių „revoliucinis komitetas“, perėmęs valdžią šalyje, Boruta su tuo pačiu paslaptingu „draugu“ nusprendė vykti ten. Ši *idée fixe* daugiau nei pusmetį nepaliko ateities vizijų horizonto¹⁰⁶⁴. Tuo tarpu Lietuvos žiniasklaidos erdvėje nuskambėjo susirūpinimas Kazio Borutos likimu. 1930 m. rudenį pasklido žinutės apie jo „juodu darbu pelnomą duoną“¹⁰⁶⁵ ir raginimai rašytojams pasirūpinti šio talento gražinimu į Lietuvą¹⁰⁶⁶. Tai nepraėjo be atgarsio ir Vaclovas Biržiška ėmėsi iniciatyvos tarpininkauti tarp jo ir valdžios. 1931 m. vasario mėn. dėl nežinomų priežasčių į Lietuvą išvažiavo Ona, palikusi Kazį ir jo „draugą“ toliau svajoti apie Ispaniją. Daugmaž tuo metu iš Prahos į Berlyną atvyko Martynas Gudelis, kuriam K. Boruta padėjo išversti už pasitraukimą iš kompartijos gretų Kominterno

¹⁰⁶¹ Рокитянский Я., Из биографии академика Д. Б. Рязанова: разгром Института К. Маркса и Ф. Энгельса (март 1931 г.) // Отечественные архивы, 2008, № 4, с. 10-23; Мосолов В., ИМЭЛ – цитадель партийной ортодоксии, с. 81-106, 186-196.

¹⁰⁶² Kołakowski L., Głównie nurty marksizmu, s. 849.

¹⁰⁶³ A. Gudaičio-Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27.

¹⁰⁶⁴ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 89.

¹⁰⁶⁵ Literatūrinė kronika // Sekmadienis, 1930 10 19, p. 4.

¹⁰⁶⁶ Ištremtas poetas miršta badu // Lietuvos studentas, 1930 11 15, p. 3.

pjudomo graikų ir rumunų rašytojo Panait Istrati romaną *Baragano dagynas*¹⁰⁶⁷. Kitais metais jis buvo spausdinamas „Kultūroje“¹⁰⁶⁸ ir išleistas atskiru leidiniu su antikomunistinės tonacijos K. Borutos pratarne¹⁰⁶⁹.

Gegužės–birželio mėn. Kazys Boruta dar rutuliojo planus bent keliems mėnesiams vykti į Ispaniją. Jį ten viliojo galimybė sudalyvauti tarptautiniame anarchistų kongrese. „Per vasarą Kaune nėra kas veikti, o ir visoki savo patriotizmą kažkaip išmečiau. Na, o meilė per tą česą tai tik geriau išiliepsnos“, – teisinosi savo žmonai¹⁰⁷⁰. Tuo pat metu Boruta visgi kreipėsi į Kazį Lukšą prašydamas pagalbos patekti į Lietuvą. Gegužės mėn. jis rašė, jog yra pasiryžęs grįžti ir „apžioti“ maksimalistų sąjungos kultūrinę „politiką“¹⁰⁷¹. Kartu jis pareiškė pasišalinęs iš politinės sąjungos veiklos¹⁰⁷². Ispanijos planas kažkodėl neišdegė ir liepos mėn. Kazys su padirbtu vokišku pasu atsidūrė Kaune. Savo atsiminimuose jis taip aprašė šią vasarą: „bastausi po pažįstamų ir draugų butus. Niekur viešai nesirodau. Anksti rytą išeinu kur į užmiestį, dažniausiai – panemunėmis ir grįžtu tiktai vėl vakarą, sutemus.“¹⁰⁷³ Ona buvo legalizavusis, bet bijodami dėl Kazio saugumo, Borutos matyt laiką leido atskirai. Būta susitikimų su maksimalistų sąjungos Vidaus sekretoriato (tuo pačiu ir Kauno skyriaus) nariais. Į Karaliaučių Boruta rašė: „pinigų atsisako duot. Ir, aplamai, mūsų sumanymui neperdaugiausiai pritaria“¹⁰⁷⁴. Tik neaišku, koks tas sumanymas, bet gali būti, kad aptarinėtas jo planas išplėtoti propagandą per kultūrinę veiklą. Rugsėjūtyje jis jau projektavo savo almanachą, kaip atsvarą „Trečiam frontui“¹⁰⁷⁵. Rugsėjo mėn., pradėjus dirbti valstybinėms įstaigoms, Vaclovo Biržiškos pastangomis Boruta gavo valdžios malonę ir lietuvišką pasą. Kaune plito anekdotas, kad jis Palangoje per atostogas šią malonę išlošė kortomis iš Vidaus reikalų ministro¹⁰⁷⁶.

Legalizavęsi Borutos išsinuomojo namą (arba dalį) Ažuolyno parko pakraštyje, Basanavičiaus al. 6. Ona, grįžusi į Lietuvą dirbo medicinos seserimi, po to įsidarbino VDU bibliotekoje ir jos atlyginimo kažkaip užteko pragyventi. Kazys taip pat mėgino prasimanyti

¹⁰⁶⁷ Kauneckas V., Atsiminimai apie Kazį Borutą, p. 65; K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1931 05 16 // Boruta K., Raštai, t. 10 : Drauge su draugais, p. 229.

¹⁰⁶⁸ Istrati P., Baragano dagynas // Kultūra, 1932, nr. 6/7, p. 348–356; nr. 8/9, p. 449–457; nr. 10, p. 525–533; nr. 11, p. 585–593; nr. 12, p. 644–649. Kaip vertėjas pažymėtas tik K. Boruta.

¹⁰⁶⁹ Istrati P., Baragano dagynas. Romanas, Kaunas: Prošvaistė, 1932. Šiame leidime nenurodytas vertėjas.

¹⁰⁷⁰ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1931 05 17 // LNB RS, f. 10, b. 363, l. 47–48. Į Borutos laišku tomą jis nebuvo įtrauktas.

¹⁰⁷¹ Ištrauka iš K. Borutos laiško K. Lukšai. 1931 05 06. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19

¹⁰⁷² K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 31.

¹⁰⁷³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 91.

¹⁰⁷⁴ Ištrauka iš K. Borutos laiško. 1931 08 10. Cituojama Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 19–20. Tai buvo vienintelis K. Borutos laiškas iš 1931–1933 m. laikotarpio, patekęs į baudžiamosios bylos aktą. Jis buvo tiesioginis įrodymas, kad K. Boruta, grįžęs iš Berlyno, dalyvavo maksimalistų sąjungos veikloje. Kazys Boruta įrodinėjo, jog šis laiškas iš tikrųjų rašytas 1927 m., o 1931 m. data atsiradusi per klaidą. Žr.: K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 34.

¹⁰⁷⁵ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 118.

¹⁰⁷⁶ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 92.

pinigų – 1931–1932 mokslo metais dirbo VDU Tautosakos komisijoje. Paskui dirbo „Spaudos fondo“ ir „Sakalo“ bendrovėse. Pastarosios užsakymu rengė tarptautinių žodžių žodyną ir vertė amerikiečių rašytojos Pearl Buck bestselerį *Geroji žemė*. „Spaudos fondo“ užsakymu taip pat vertė Aleksejaus Tolstojaus romaną *Petras Pirmasis*. Valstybės teatras užsakė išversti kažkokią dramą¹⁰⁷⁷. Galiausiai mėgino prasimanyti pinigų korepetitoriaudamas, „bet tiktai apmaudas imdavo, ir mesdavau“¹⁰⁷⁸.

Kostas Korsakas iš kalėjimo išėjo ankstyvą 1930 metų rudenį ir parkako į gimtąjį Pašvitinio miestelį, kur metus gyveno saviizoliacijoje. „Su vietos vadinamais inteligentais jokių santykių neturiu, o su darbininkais man bičiuliautis pavojinga. Tam tikri žmonės ims įtarinėti, jog priešvalstybinį darbą dirbu“ – rašė jis Broniui Railai¹⁰⁷⁹. Per šiuos metus jis tik kartą Kaune buvo susitikęs trečiafrontininkais, ir tai neaišku ar su visais. 1931 m. rugsėjo mėn. Korsakas atvyko gyventi į Kauną. Humoro nestokojantis trečiafrontininkų kolektyvas stotyje jį pasitiko su gėlių puokšte ir tik tada visi trečiafrontininkų kolektyvo nariai su juo susipažino¹⁰⁸⁰. Korsakas įstojo į VDU studijuoti filologiją, tapo neoficialiuoju „Kultūros“ žurnalo redaktoriumi ir iš to galėjo pragyventi¹⁰⁸¹.

Vytautas Montvila visus 1930 metus praleido kalėjime kartais kurdamas kameros draugų skonį atitinkančius eilėraščius ar perdirbinėdamas Demjaną Bedną. 1930 m. pabaigoje jis padavė malonės prašymą ir 1931 m. sausio 20 d. išėjo į laisvę¹⁰⁸². Šis žingsnis užkirto jam bet kokius ryšius su komunistais, su kuriais kalėjime artimai bendravo. Montvila berods padavė malonės prašymą ne vienas, o dar su keliais aušrininkais ar maksimalistais. Ta proga merdinčios maksimalistų sąjungos vadovybė priėmė nutarimą, jog malonės prašymo padavimas reiškę „revoliucinės kovos tradicijos“ ir draugų išdavimą¹⁰⁸³. Nežinia, kaip tai paveikė Vytauto Montvilos santykius su idėjos draugais, bet bičiulivimuisi su Kaziu Boruta tai neturėjo įtakos. Išėjęs iš kalėjimo Vytautas grįžo į Marijampolę pas motiną ir seserį. 1931 m. kovo mėn. jis žadėjo Antanui Venclovai ką nors atsiųsti į „Trečią frontą“ ir sakėsi sudarinėjęs savo kūrybos rinkinį¹⁰⁸⁴. Tikėtina, jog po 5-o numerio žurnalo numerio Montvila nusprendė nieko nesiųsti. 1931 m. rudenį Vytautas Montvila atvažiavo į Kauną, gavo darbą „Naujo žodžio“ bendrovės

¹⁰⁷⁷ K. Borutos apklausos protokolas. 1933 03 29. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 128; K. Borutos, laikomo Marijampolės kalėjime, malonės prašymas. 1935 05 06 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 266.

¹⁰⁷⁸ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 93.

¹⁰⁷⁹ K. Korsako laiškas B. Railai. 1931 06 15 // LLTI, f. 1, b. 4577.

¹⁰⁸⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 249-250.

¹⁰⁸¹ Raila B., Kodėl antraip, p. 157.

¹⁰⁸² Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 107-114.

¹⁰⁸³ Maksimalistų Užsienio sekretoriato nutarimas malonės prašymo padavimo klausimu. 1931 02 01. Ištrauka Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 13–14.

¹⁰⁸⁴ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 115-116.

spauštuvėje ir apsigyveno „Žiburėlio“ bendrabutyje¹⁰⁸⁵. Daugiau nei tikėtina, jog iš labai arti stebėjo trečiafrontininkų proletarizacijos akciją.

Kazys Jakubėnas buvo principingesnis už Vytautą Montvilą ir atsisakė paduoti malonės prašymą. Jo brolis Alfonsas atsiminimuose teigia, jog iš kalėjimo jis buvo ištrauktas apgaulės prieš jį patį būdu. Kaziui gal būt neabejinga Ona Šimaitė apsiėmė įteikti prašymą prezidentui, jei jis bus parašytas tėvų vardu. Alfonsas jį parašęs ir Kazys 1931 m. gruodžio 21 d. išėjo į laisvę.¹⁰⁸⁶ Iš karto apsigyveno Basanavičiaus al. 6, t.y. Borutų nuomojamame name¹⁰⁸⁷. Sėdėdamas kalėjime su Kazio Borutos pagalba jis 1931 m. spalį išleido antrą savo poezijos knygą *Tegyvuoja gyvas gyvenimas*. Boruta recenzijoje pabrėžė Jakubėno poezijos svetimumą „dabartiniam sumiesčionėjimui lietuviško eilėraščio“ ir todėl jį „liaudies širdy bujos“. Aušrininkai pakviesti ją platinti darbo liaudyje¹⁰⁸⁸. Buvęs Jakubėno kalėjimo bičiulis Korsakas ne kaip vertino Jakubėno poetiką ir mestelėjo, jog šios knygos „lyrika yra ne revoliucionieriaus kovotojo, o revoliucionieriaus kalinio, pernelyg pabrėžiančio savo sunkią nelaisvės būklę“¹⁰⁸⁹.

Jonas Šimkus 1931 m. pavasarį dėl kraujo išsiliejimo po oda ir viduriuose atsidiūręs Žydų ligoninėje. Dėl to 5-ame „Trečio fronto“ numeryje nebuvo jo tekstų. Iki tol Šimkus buvo rekordininkas – 2-ame ir 4-ame numeriuose užpildė trečdalį žurnalo erdvės, o 3-iam – ketvirtadalį. Liga buvus tokia sunki, jog gydytojai davė Jonui mažai galimybių pasveikti, o draugai mąstė apie tikimybę 5-ame numeryje dėti nekrologą¹⁰⁹⁰. Lieka neaišku, kiek jis sirgo, bet dramatiškuose trečiafrontininkams 1931 m. rudens įvykiuose matyt nedalyvavo.

Salomėja Nėris, pasitraukusi iš darbo Lazdijų gimnazijoje, apsigyveno tėvų sodyboje Kiršuose. 1931 m. vasarą ji leido Palangoje ir Lašmen Pamūšio dvare (netoli Linkuvos), pas kurio savininką Borisą Melingailį vasaromis suvažiuodavo literatai. Čia ji atsidėjo vertimams ir kūrybai. Suviliota trečiafrontininkų pažadų, Nėris spalio pabaigoje persikėlė gyventi į Kauną ir apsigyveno Aguonų gatvėje¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁵ Balevičius Z., [Atsiminimai] // Atsiminimai apie V. Montvilą, p. 331; Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 117-118.

¹⁰⁸⁶ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, Vilnius, 2009, p. 107.

¹⁰⁸⁷ Ten pat, p. 112.

¹⁰⁸⁸ [Boruta K.], Kazys Jakubėnas. *Tegyvuoja naujas gyvenimas* / K. B-ta // Aušrinė, 1931 [11], nr. 3, p. 57.

¹⁰⁸⁹ [Korsakas K.], Eilėraščiai iš kalėjimo / – j. r. // Kultūra, 1931, nr. 10, p. 586.

¹⁰⁹⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 236.

¹⁰⁹¹ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 27.

VIII. „Trečio fronto“ finalas

1. Kolektyvo „apsivalymas“

1931 m. rugpjūčio-rugsėjo sandūroje į Kauną atsikėlė Kostas Korsakas ir Valys Drazdauskas. Pirmasis įstojo į VDU, antrasis formaliai dar gal būt buvo įrašytas į universiteto studentų sąrašus, bet faktiškai nestudijavo ir vertėsi iš korepetitoravimo. Jų fizinis išsiliejimas į aktyvistų kolektyvą tuoj pat sukėlė įtampas. Abu negalėjo apsikęsti vienas kito kompanijoje. Šalia konkurencijos bei pavydo galėjo būti ir išskaičiavimo – Korsakas buvo kompartijos nemalonėje ir jo buvimas trečiafrontininkų gretose galėjo užblokuoti įstojimą į MORP'ą. Savo ruožtu Korsakui atmintyje įsirėžė atgrasus Drazdausko paveikslas. 1949 m. liudydamas jo byloje, Korsakas teigė, jog „Trečio fronto“ ir vėlesniu laikotarpiu Drazdauskas išsiskyrė per dideliu pasitikėjimu savimi, nesiskaitymu su jam nepalankia nuomone, noru dominuoti ir būti ideologiniu lyderiu, neretai buvo netaktiškas ir grubus¹⁰⁹².

Viename pirmųjų rudeninių trečiafrontininkų pasitarimų iš kolektyvo pasitraukė Kazys Boruta¹⁰⁹³. Drazdauskas užsimena, jog tuo metu buvo keliamas ir Korsako pašalinimo iš trečiafrontininkų gretų klausimas¹⁰⁹⁴. Pagrindiniai šios iniciatyvos iniciatoriai galėjo būti tik pats Valys Drazdauskas ir Bronys Raila. Abu jie konkuravo su Korsaku dėl ideologinio vadovavimo rašytojų kolektyvui ir ši konkurencija netruko peraugti į asmeninius konfliktus. Spalio mėn., sudarinėjant tikslų „Trečio fronto“ numerio turinį, įvyko dar vienas pasitarimas, kurio metu Korsakas pagaliau buvo pašalintas, o su juo ir Jonas Šimkus¹⁰⁹⁵. Po kelių dešimtmečių V. Drazdauskas prisiminė, jog Korsakas supratęs situaciją ir pasitraukęs pats¹⁰⁹⁶. Spėju, jog savo prieštarinę situaciją jis suprato dar 1931 m. pavasarį. Šimkus tuo metu (gal būt?) gulėjo ligoninėje ir pašalinimo procedūroje nedalyvavo. Ši akcija akivaizdžiai rodo išibėgėjančią pasiruošimą tapti MORP'o sekcija. Kolektyvas tuo momentu turėjo būti „švarus“, o abu pašalintieji dirbo „buržuaziniuose“ leidiniuose – K. Korsakas buvo faktinis „Kultūros“ redaktorius, o J. Šimkus dirbo „Sekmadienyje“.

Drazdauskas per „Auros“ ir Studentų komunistų biuro vadovą Juozą Bulavą 1931 m. rugsėjyje (o gal dar pavasarį) pasiprašė priimamas į kompartiją¹⁰⁹⁷. Su juo susitiko Kazys Sprindis ir tuoj pat į Maskvą raportavo apie gerą išpūdį¹⁰⁹⁸. Rugsėjo ar spalio mėn. Drazdauskas

¹⁰⁹² K. Korsako apklausos protokolas. 1949 11 21 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 74.

¹⁰⁹³ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 229.

¹⁰⁹⁴ [Drazdauskas V.], Laiškas apie „Trečią frontą“ / J. Simaitis. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 17.

¹⁰⁹⁵ Ten pat.

¹⁰⁹⁶ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 232

¹⁰⁹⁷ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 165.

¹⁰⁹⁸ K. Sprindžio laiškas Z. Angariečiui. 1931 09 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 7

parašė platų laišką (nežinia kam) apie padėtį trečiafrontininkų kolektyve¹⁰⁹⁹. Laiške trumpai charakterizavo kolektyvo narius (bei save patį) ir diagnozavo, jog ideologine prasme jie jau pasirinko proletarinių rašytojų kelią. Visgi tiek kolektyvo narių mąstymas, tiek jų tekstai dar nerodo suartėjimo su proletariatu: „T[rečio] F[ronto] keliamos problemos opios ir svarbios tik smulkiai, buržuazine kultūra nebeapsitenkinančiai buržuazijai ir inteligentijai. Proletariato socialiniai ir kultūros reikalai nėra T[rečio] F[ronto] dėmesio centre kaip kad turėtų būti. Apie tai tik retkarčiais labai trumpai ir labai nekonkrečiai pakalbama.¹¹⁰⁰ Laišką jis baigė kolektyvo ambicijų deklaracija: „T[rečias] F[ron]tas iš savo pusės vis daugiau turi teisės vadovauti proletarinei literatūrai ir kultūrai“¹¹⁰¹. Ši teiginį grindė trečiafrontininkų veikla „Vilties“ literatūrinėje sekcijoje (apie kurią IX sk.). Tokia pabaiga leidžia spėti, jog laiškas parašytas trečiafrontininkų vardu ir jo tikslas – kolektyvui atverti kelius į MORP'ą. Visgi jo pabaiga iliustruoja politinį V. Drazdausko nenuovokumą – pagal komunistinėje ideologijoje ir praktikoje priimtas normas toks vadovavimas galėjo būti rezervuotas tik išimtinai kompartijai. Tai pakurstė Zigmo Angariečio nepasitikėjimą. Sekretoriams Kaune jis siūlė neskubėti Drazdauską priimti į kompartiją, nes „tai dar neaiškus asmuo. Tai jis, rodos, autorius rašto apie atidavimą hegemonijos trečiafrontininkams“¹¹⁰². Visgi spalio ar lapkričio mėn. Drazdauskas buvo priimtas į LKP gretas¹¹⁰³ ir gavo Simaičio slapyvardį.

Tuo metu trečiafrontininkai kreipėsi tiesiogiai į Tarptautinę revoliucinių rašytojų asociaciją. Apie tai pavyko aptikti tik vieną užuominą. Anot 1931 m. gruodyje su trečiafrontininkais susitikinėjusio Aleksandro Guzevičiaus, „kad reikia [lietuvii] sekc[iją] steigti tos išvados prieš As[ociacija] dar be mūsų vizito, savo darbo ir savo rišiu su jais dėka. Reikalavima jiems įstatė toki, viešai pasmerkt savo klaidas ir paskelbt Chark[ovo] platformą, bent jos esmė“¹¹⁰⁴. Deja, šis teiginys plačiau gali būti pakomentuotas tik peržvelgus MORP'o archyvinę medžiagą, esančią Maskvoje.

2. „Trečio fronto“ 6/7 numerio rengimas

Po brolijos „apsivalymo“ nebeliko žmogaus, galinčio palaikyti pasiektą literatūrinės kritikos ir polemikos lygį. Šią nišą mėgino užpildyti Valys Drazdauskas. Dar birželio mėn. jis

¹⁰⁹⁹ V. Drazdausko raštas apie „Trečią frontą“ [1931 m. ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 67-69

¹¹⁰⁰ Ten pat, l. 67.

¹¹⁰¹ Ten pat, l. 69.

¹¹⁰² Angarietis Z., Santikiai su opozicinėmis grupėmis socialfašistinėse ir jiems artimose organizacijose. [1931 10] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 163.

¹¹⁰³ A. Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27

¹¹⁰⁴ A. Guzevičiaus vardu parašytas laiškas į LKP Politinį biurą. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 73

rašė atsakymą „neva Herbačiauskui“¹¹⁰⁵. Šis straipsnis galėjo evoliucionuoti iki kolektyvinio *Mūsų atsakymo* 5-ojo numerio kritikams¹¹⁰⁶. „Trečio fronto“ 6/7 numerio turinį rekonstravo Leonas Gudaitis, tad telieka pasiremti jo atradimais. *Mūsų atsakymas* skelbė, jog trečiafrontininkai jau proletariniai rašytojai – jis smerkė „smulkiai buržuazinės spaudos (...) puolimus, šmeižtus, provokacijas“ prieš „vienintelį Lietuvoje proletarinės literatūros žurnalą“, kuris „suformulavo tikros marksistinės kritikos principus“ ir neša „žodžius į mases, fabrikus, dirbtuves“¹¹⁰⁷. Be to, tikėtina, jog šiame numeryje buvo planuota išspausdinti Drazdausko straipsnius apie Krėvę arba apie Putiną, parašytus 1931 m. pavasarį ir vasarą¹¹⁰⁸.

Salomėja Nėris naujam „Trečio fronto“ numeriui iš vokiečių kalbos vertė Venclovos užsakytą prancūzų avangardisto, tuo metu aktyvaus komunisto, Henri Guilbeaux poemą *Karl Liebknecht*¹¹⁰⁹. Rugsėjo 22 d. vertimą ji nusiuntė Venclovai¹¹¹⁰. Visgi, rengiant naują numerį ir nujaučiant problemas su cenzūra, Antanas Venclova nusprendė šio perdėm komunistinio kūrinio nedėti į žurnalą¹¹¹¹. Spalio pradžioje (gal būt kiek anksčiau) S. Nėris parašė du eilėraščius ir pasiuntė juos A. Venclovai¹¹¹². Redaktorius liko jais nepatenkintas ir spalio 16 d. siūlė Salomėjai atvažiuoti į Kauną jų taisymui, „nes be Tavęs taisyti nepatogu“¹¹¹³. Spalio pabaigoje, kuomet S. Nėris persikėlė gyventi į Kauną, eilėraščių nespėta pataisyti ir nebeliko prasmės tai daryti, nes paaiškėjo, jog planuojamas numeris nepasirodys. Vienas iš šių eilėraščių – *Akmenys ir plytos griūva* – 1932 m. vasarą buvo paskelbtas maskvietiškame „Priekale“ be pataisymų¹¹¹⁴. Pasirodė, jog trečiafrontininkai buvo reiklesni, nei komunistų kritikai.

Iš kitų kolektyvo narių kūrybos numeryje turėjo pasirodyti Railos eilėraštis bei Venclovos, Cvirkos ir Čiurlio apsakymai¹¹¹⁵. Kolektyve nelikus Borutos, Šimkaus ir Korsako teko ieškoti naujų bendradarbių. Bronys Raila prisimena, jog buvo derėtasis su Teofilium Tilvyčiu: „net du kartu kai kurie iš mūsų (jų tarpe ir aš) vykome į jo butą Vilijampolėje ir ten kalbėdavomės, jį traukėme ir kaip įmanydami agitavome. Pagaliau jis jau buvo galutinai sutikęs“¹¹¹⁶. Tilvytis buvo žinomas kaip keturvėjininkas ir, anot arogantiško Railos pastebėjimo, „turėjo gerą įgimtą poetinį talentą, bet gana menką bendrąjį ir literatūrinį išsilavinimą ir beveik be jokio sugebėjimo

¹¹⁰⁵ V. Drazdausko laiškas B. Railai. 1931 06 15 // LLTI, f. 1, b. 4574.

¹¹⁰⁶ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 219

¹¹⁰⁷ Ten pat, p. 204.

¹¹⁰⁸ V. Drazdausko laiškas A. Venclovai. 1931 04 08 // LLTI, f. 1, b. 4615; V. Drazdausko laiškas B. Railai. 1931 06 15 // LLTI, f. 1, b. 4574.

¹¹⁰⁹ S. Nėries laiškas A. Venclovai [1931 08] // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza, dienoraščiai, laiškai, p. 385.

¹¹¹⁰ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 19-20.

¹¹¹¹ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 218.

¹¹¹² Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 23.

¹¹¹³ A. Venclovos laiškas S. Nėriai. 1931 10 16 // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 346.

¹¹¹⁴ [Nėris S.], Akmenis ir plitos griuva... / Marija Giraitė // Priekalas, 1932, nr. 8, p. 294.

¹¹¹⁵ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 218-219.

¹¹¹⁶ Raila B., Kodėl antraip, p. 151.

filosofiškai ar tuo labiau marksistiškai mąstyti¹¹¹⁷. Taigi, į kolektyvo narius jis netiko, geriausiu atveju tik į bendradarbius ir tik todėl, jog jų pritrūko. Visgi jo debiutinių tekstų 6/7 numeryje nebuvo. Jame buvo tik vienas debiutantas – Albertas Juozėnas, kuris buvo aušrininkas (jei ne maksimalistas) ir aktyviai reikėsi „Vilties“ draugijoje¹¹¹⁸. Tikėtina, jog tvirtų eseriškų įsitikinimų jis neturėjo ir dėl to trečiafrontininkams atrodė kaip tinkamas „perauklėjimui“. Kitaip sunku paaiškinti atviro ideologinio priešų išleidimą į bendradarbius. Būsimasis Baltušis žurnalui parengė kritinę recenziją apie pirmą lietuvišką pilno metražo vaidybinį filmą *Onytė ir Jonelis*.

3. Etinių normų griežtinimas

Kuomet kolektyvas pradėjo domėtis pritaipimo prie MORP'o sąlygomis, iškilo neišvengiama būtinybė atsisakyti publikavimosi ne tik *bulvarinėje*, bet ir visoje *buržuazinėje* spaudoje. Valys Drazdauskas taip išdėstė naują poziciją – „trečiafrontininkai buvo nutarę buržuazinėj spaudoj nebendradarbiauti: neduoti buržuaziniams laikraščiams ir žurnalams savo apysakų ir eilėraščių ir nieko, kur būtų „kūrybos“. Tačiau dirbti tam tikrą darbą buržuaziniuose laikraščiuose ir žurnaluose kolektyvo turėjo būti leista. Tokį leistiną darbą sudarė vertimai, kompiliacijos, šachmatų ir kai kurie įvairenybių skyriai, mokslinės kelionės, geografija. Be to, visos „Trečio Fronto“ narių slapyvardis turėjo būti žinomos kolektyvui.“¹¹¹⁹

Taigi, vertimai buvo leistini ir Petras Cvirka su Pulgiu Andriūšiu gal būt tuo metu vertė Claude Ferrere *Mūšį*. Vertimas pasirodė tik 1934 m., o Pulgis Andriūšis atsiminimuose apkaltino P. Cvirką pasisavinus visą honorarą. Petras Cvirka rimtai nežiūrėjo į sugriežtėjusias trečiafrontininkų etikos normas. Prieš atvažiuodamas iš tėviškės į Kauną pamėgino prasimanyti pinigų parašydamas korespondenciją iš tėviškės į „Sekmadienį“¹¹²⁰. Kiek vėliau Cvirka ten pat nusiuntė dar vieną korespondenciją¹¹²¹. Jis Jonui Šimkui teisinosi ją parašęs vasarą, dar iki „celibato dėl frontininkų bendradarbiavimo faštinėj ir bulvarinėj spaudoj“, bet labiau tikėtina, jog tai įvykę rudenį¹¹²². Kaip ten bebūtų, iki jo išvykimo į Paryžių ši publikacija nepasirodė, o atlygį už ją Cvirkaiko teko kaulyti po grįžimo.

Sunkioj padėtį buvo atsidūrusi Salomėja Nėris, kuri prarado jai įprastą katalikų visuomenininkų finansinę globą. „Sutikęs ją, jauste jautei, kad ji neturi net kelių centų

¹¹¹⁷ Ten pat.

¹¹¹⁸ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 219

¹¹¹⁹ [Drazdauskas V.], Atsargiau pasisukimuos / A. Kaminskis-Simaitis. 1933 [vasara-ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 26-35.

¹¹²⁰ [Cvirka P.], Liežuviai ir rudens romantika. Laiškas iš Veliuonos / Gvk. // Sekmadienis, 1931 09 06, p. 3.

¹¹²¹ [Cvirka P.], Žmogus, kuris garbina gubernatorių / P.N. // Sekmadienis, 1932 01 10, p. 2.

¹¹²² P. Cvirkos laiškas J. Šimkui [1932 06] // Cvirka P., Raštai, p. 232.

būtiniausioms išlaidoms“ – prisiminė A. Venclova¹¹²³. Visas viltis ji dėjo į naujuosius draugus, bet pasirodė, jog bėdų ištikti jie niekuo negali padėti. Jos naujausią knygą *Pėdos smėlyje* mažai kas pirko; tai patvirtina smunkantį skaitančios publikos susidomėjimą poezija. Nėris griebėsi vertimų, bet naudos iš to turėjo mažai. Liepos pradžioje ji susitarė su „Naujo žodžio“ bendrovės direktoriumi, jog vers modernistinį Paulio Morando romaną *Gyvasis Buda*¹¹²⁴. Rugsėjyje ji šį romaną išvertė, bet bendrovė menką honorarą jai išmokėjo tik 1932 m. sausyje, po romano išspausdinimo. Pagal vertėjos pageidavimą, jos pavardė nebuvo nurodyta. Juozas Keliuotis lapkričio mėn. užsakė Rainerio Maria Rilke's apsakymo vertimą „Naujajai Romuvai“ (nors gegužę išbraukė ją iš žurnalo bendradarbių), bet kuomet sausio mėn. atėjo metas sumokėti, paaiškėjo, jog redakcija neturi pinigų honorarams. Salomėja nesilaikė ir sugriežtėjusių kolektyvo normų dėl publikavimosi buržuazinėje spaudoje – 1931 m. spalio 15 d. du jos eilėraščiai pasirodė tos pat bendrovės žurnale „Naujasis žodis“¹¹²⁵.

4. Žurnalo sustabdymas

Saugumo tarnybos vėl susidomėjo „Trečiu frontu“ 1931 m. birželyje. Vienas agentas pranešė, jog leidinio redaktorius Antanas Venclova lankosi SSSR atstovybėje, iš kur išsineša spaudos ir iššaukiančiai skaito viešose vietose¹¹²⁶. Šis teiginys atrodo įtartinas, nes susidarė įspūdis apie Venclovos atsargumą veiksnių, dėl kurio galima susilaukti saugumo dėmesio, klausimais. Toliau agentas konstravo vaizdą, jog trečiafrontininkai yra remiami komunistų, nes nestokoja pinigų (prie šio teiginio sugrįšiu X. 4). „Tarp kitko kasdieną pastebimi restoranuose, kavinėse, kur nesiskaito piniguose“ – užbaigiamas pranešimas. Pastarasis teiginys atspindi plačiai paplitusį trečiafrontininkų įvaizdį, kurį nukalė Railos ir Venclovos elgsenos. Saugumo policijos vadovas Augustinas Povilaitis po šiuo pranešimu užrašė: „Sėkti. Aiškinti, iš kur gauna „Tr[ečias] Fr[ontas]“ lėšas“. Tolesnio saugumiečio dėmesio pėdsakų trečiafrontininkais nepavyko aptikti, bet labiau nei tikėtina, jog Povilaičio direktyva buvo vykdoma.

Lapkričio pradžioje kairiųjų literatų ypač nemėgstamas cenzorius Juozas Vilutis per porą kartų A. Venclovai atsiuntė išbrauktus lakštus, o lapkričio 11 d. susitikime pareiškė, jog daugiau ruošiamo numerio tekstų nepriimsias¹¹²⁷. Tai beveik be abejonės buvo susiję su saugumo tarnybų rekomendacija ir faktiškai reiškė žurnalo uždarymą. Kolektyve nuspręsta

¹¹²³ Venclova A., Epochos vėjas, p. 193.

¹¹²⁴ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 6.

¹¹²⁵ Nėris S., Ruduo; Jau vasara apleidžia tavo parką // Naujas žodis, 1931 10 19, p. 465.

¹¹²⁶ Agento „Pripuolamai“ pranešimas 1931 06 05 // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 2479, l. 2; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 7

¹¹²⁷ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 255-256; Trečiafrontininkų protesto laiškas. 1931 11 14 // Literatūra ir kalba, 1978, t. 15, p. 288.

nenuleisti to tylomis. Lapkričio 14 d. jų parengtas protestas neadresuotas cenzoriui, bet inteligentijai. Ji kaltinta nesugebėjusi priimti fakto, jog *vienintelis* literatūros žurnalas „laispniškai perėjęs į proletarinės literatūros platformą“. Dėl to literatai polemikoje „peržengė visas ribas“ arba iš viso tylėjo¹¹²⁸. Inteligentija apkaltinta, jog žurnalo uždaryme jos kaltė tokia pat, kaip ir „drakoniškos“ cenzūros. Korsakas ir Šimkus taip pat pasirašė po šiuo laišku, taigi, bent viešumoje vėl tapo be savo žurnalo likusio kolektyvo nariais. Rotatoriumi padaugintas ir per paštą siųstas protestas adresatų nepasiekė¹¹²⁹.

Taip pat buvo nufotografuotos cenzoriaus išbraukto „Trečio fronto“ 6/7 numerio dalys ir fotografijos paplatintos tarp Kauno inteligentijos. Dėl šių dviejų priežasčių V. Drazdauskas, P. Čiurlys, B. Raila ir K. Korsakas lapkričio 23 d. buvo apklausti. Tardytojams rūpėjo sužinoti apie „Trečio fronto“ pavadinimo genezę ir jie klausinėjo ar šis pavadinimas nesusijęs su trečiuoju, t.y. komunistiniu, Internacionalu. Svarbesnės visgi buvo aktualijos. Saugumiečiai nenučiuokė apie skilimą trečiafrontininkų gretose, bet pataikė apklausti tris konkuruojančius ideologinius lyderius. Apklausiamieji buvo spėję sutarti dėl įvykių interpretacijos ir kartojo tą patį¹¹³⁰. Jie neneigė akivaizdaus protesto laiško išsiuntimo fakto, bet visi kaip vienas liudijo, jog cenzūros išbraukto žurnalo nuotraukas pasidarę atminimui ir nieko nežina apie jų siuntinėjimus. Dėl protesto laiško siuntimo ir nuotraukų turėjimo apklausiamieji nesijautė pažeidžią įstatymus. Apklausa nedavė rezultatų, tad jokių pasekmių trečiafrontininkams neturėjo.

Po tuoj pat sekusio Valio Drazdausko ir kitų „Vilties“ klubo vadovų arešto (plačiau IX. 3) bei spaudoje pasirodžiusių užuominų apie trečiafrontininkų skilimą¹¹³¹, šie, kaip vientisa grupė, suskubo lapkričio 28 d. viešai pareikšti, jog jokie skilimo nėra ir jų veikla neišeina anapus legalumo rėmų¹¹³². Anot Valio Drazdausko, šį laišką parengė Kostas Korsakas¹¹³³. Abu trečiafrontininkų pareiškimai liudijo, jog Drazdausko (ir Railos?) primesta apsisvalymo akcija nepasiekė tikslo. Krizės akivaizdoje kolektyvas veikė kaip vientisa grupė.

Tikėtina, jog daugumą brolijos narių buvo užgulusios vidinės įtampos, bet pavyko rasti liudijimų tik apie Salomėjos Nėries būsenas. Lapkričio mėn. ją buvo apėmęs nusivylimas trečiafrontininkais, kurį poetė išreiškė neišlikusiame laiške į Argentiną Emilijai Vilčinskaitei. Artimos draugės skepsis dėl Salomėjos susidėjimo su trečiafrontininkais tuo labiau nebuvo

¹¹²⁸ Trečiafrontininkų protesto laiškas. 1931 11 14 // Literatūra ir kalba, 1978, t. 15, p. 288-289.

¹¹²⁹ Vokai ir laišakai surinkti LCVA, f. 378, ap.5, b. 2479. Laiškas siųstas paštu Kiprui Bieliniui, Mykolui ir Vaclovui Birožiškomis, Leonui Bistrui, Bronislovui Dauguviečiui, Pranui Dovydaičiui, Petrui Galaunei, Juozui Galvydžiui, Liudui Girai, Adomui Jakštui-Dambrauskui, Augustinui Janulaičiui, Juozui Keliuočiui, Vincui Krėvei, Vincui Kvieskai, Maironiui, Antanui Purėnui, Vincui Rasteniui, Mykolui Sleževičiui, V. Stankevičiui, Antanui Sutkui, Vladimirui Šilkarskiui, Ignui Šlapeliui, Izidorui Tamošaičiui, Juozui Tumui, Petrui Vaičiūnui, Vytautui Vaičiūnui, Žilinskiui ir „Socialdemokrato“ redakcijai.

¹¹³⁰ Trečiafrontininkų kvotos protokolai. 1931 11 23 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 75-82.

¹¹³¹ „Trečiafrontininkų“ ir „viltininkų“ kratos ir areštai // Lietuvos žinios, 1931 11 27, p. 1.

¹¹³² „Trečio fronto“ atviras laiškas // Lietuvos žinios, 1931 11 28, p. 7.

¹¹³³ [Drazdauskas V.], Laiškas apie „Trečią frontą“ / J. Simaitis. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 17.

išsisklaidęs: „tu buvai geras žvėris ir tave sumedžiojo ir patupdė į narvelį ir dar „kazoką“ liepia šokti „publike na zabavu“, o savo neradai“. Ji siūlė nelaukti ir progresuoti – pasitraukti nuo šios bendrijos, kas būsią „nesugadintos prigimties „buntas“ prieš formalistinį melą, prieš verguę, prieš neapykantą ir netoleranciją“¹¹³⁴. Salomėjos Nėries pyktis ir nusivylimas galėjo koegzistuoti su buvimu brolijos gretose. Greičiausiai ji suvokė, jog greitas pasitraukimas nelaimės akivaizdoje ją papildomai sukompromituotų viešojoje opinijoje. Prispauta vargo, prie kurio buvo nepratusi, ji visgi gruodyje svajojo apie emigraciją į Argentiną¹¹³⁵.

¹¹³⁴ E. Vilčinskaitės laiškas S. Nėriai [1931 11] // Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 33.

¹¹³⁵ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 38.

IX. „Vilties“ draugija

1. „Vilties“ draugija iki trečiafrontininkų

„Vilties“ sporto draugija neatsiejamas nuo Juozo Mozelio (1904–1943 ?) asmenybės¹¹³⁶. Jo sesuo Felicija Mozelytė-Vabalevičienė liudijo, jog jie gimė gausokoje geležinkeliečio šeimoje (4 broliai ir 2 seserys), kuri buvo numigravusi į Libavą (vėliau Liepoją). Mozelis prasimušė į aukštesnįjį darbininkijos sluoksnį – baigė Technikos mokyklą Kaune ir gavo darbą Kauno savivaldybės Vandentiekio – kanalizacijos skyriuje. Jis ėjo techniko pareigas ir galėjo sau leisti pusę atlyginimo skirti „Vilties“ klubo reikmėms¹¹³⁷. Visuomeninė jo veikla Kaune skleidėsi studentų draugijoje „Žaizdras“, socialdemokratinio jaunimo sąjungoje „Žiezirba“ ir socialdemokratų partijoje¹¹³⁸. Mus pasiekė prabėgamai Antano Venclovos ir Valio Drazdausko mestelėtos trumpos jo charakteristikos: „tai gero, atviro veido, labai mandagus ir taktiškas, iš pažiūros švelnus, bet iš tikrųjų tvirtos valios ir didelio atkaklumo vyras“ (A. Venclova)¹¹³⁹; „Juozas Mozelis buvo labai simpatingas, labai jautrus žmogus, retas idealistas geriausia to žodžio prasme“ (V. Drazdauskas)¹¹⁴⁰. Abu trečiafrontininkai neturėjo motyvų juodinti ar balinti „Vilties“ vadovo paveikslą, tad galima daryti prielaidą, jog šie pastebėjimai fiksuoja jų atmintyje įstrigusius autentiškus bendravimo pėdsakus.

Juozas Mozelis nebuvo tarp tų „Žiburėlio“ bendrabutiečių (visiems penkiems iniciatoriams buvo 21–23 metai), kurie 1928 m. balandžio 26 d. įregistravo „Vilties“ klubą¹¹⁴¹. Jis galėjo veikti tik Kaune, buvo atviras ir moterims, privalėjo išsilaikydavo iš narių mokesčių, kurių dydis (ypač dėl narių bedarbių) kartais kėlė įtampas. Draugijos įstatuose atveriamą galimybę su paskaitų ir vakarų pagalba „ugdyti dvasią“ iki bibliotekos steigimo imtinai¹¹⁴². Nežinia, kokia buvo jo veikla pirmus pusantrų metų, bet jos socialdemokratiškas kairuoliškumas dar arba nebuvo viešai pasireiškęs arba jo raiška buvo pakankamai nuosaiki, kad nepatrauktų saugumiečių dėmesio.

„Vilties“ sporto klubo veikla nuo 1930 m. pradžios iki 1931 m. rugsėjo mėn. rekonstruotina remiantis beveik išimtinai saugumo duomenimis. Greitos agentų reakcijos į aktualijas suteikia jų pranešimams patikimumo regimybę. Šių pranešimų konteksto ir pačių

¹¹³⁶ Ši sąsaja ryškiai atsispindi saugumiečių perspektyvoje – J. Mozelio sekimo byla tapati su „Vilties“ klubo byla.

¹¹³⁷ F. Mozelytės – Vabalevičienės atsiminimai apie Juozą Mozelį // LLTI, f. 6, b. 125, l. 1.

¹¹³⁸ L.S-D.P. Kauno organizacijos komiteto pranešimas. Liet. Socialdemokratinio Jaunimo S-ga „Žiezirbos“ Centro Komiteto pranešimas // Socialdemokratas, 1931 09 19, p.1.

¹¹³⁹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 252.

¹¹⁴⁰ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 230

¹¹⁴¹ „Vilties“ klubo iniciatorių prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1928 02 28 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 1. „Vilties“ draugijos įstatų patvirtinimo aktas. 1928 04.26 // LCVA, f. 394, ap. 1, b. 678, l. 2-4.

¹¹⁴² Lietuvos sporto draugijos „Viltis“ įstatai // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 2.

agentų nepažinumas visgi reikalauja apdairumo ir kritiškumo naudojant tuos duomenis įvykių raidos rekonstrukcijai. Juozas Mozelis greičiausiai pasirodė „Vilties“ klube 1930 m. pradžioje, t.y. tuo metu, kai jo veiklą ten pastebėjo agentai. Dėka savo idėjų, energijos, išsilavinimo ir profesinio statuso jis iš karto į klubą įžengė kaip lyderis. Mozelio pasirodymas draugijoje atgaivino bei radikalizavo iki tol apsnūdusią jos veiklą. Mozelis atvedė į „Viltį“ Vandentiekio – kanalizacijos skyriaus darbininkus ir pradėjo plėtoti veiklą kairiosios Kauno moksleivijos tarpe bei išskėlė idėją užmegzti ryšius su analogiška Rygos darbininkiška sporto draugija. Jau pirmajame agentūriniame pranešime apie J. Mozelio pasirodymą „Viltyje“ fiksuojamas esminis naujos iniciatyvos tikslas – „sutraukti visas jaunimo jėgas kovojusias ir prijaučiančias kovai su fašizmu ir paruošti jas minėtam tikslui prisidengiant sportu“¹¹⁴³. Naujos iniciatyvos reiškė vadovybės pasikeitimą – kovo 16 d. Juozas Mozelis išrinktas „Vilties“ pirmininku¹¹⁴⁴. Jis į draugiją atėjo kaip socialdemokratų partijos įtakos agentas ir nuo tada ją galima traktuoti kaip esančią socialdemokratų įtakos lauke.

Klubo veiklos politizacija (čia rūpi pirmiausia šis, o ne sportinis aspektas) pirmiausia pasireiškė staiga suintensyvėjusias ryšiais su Latvijos socialistiniu sporto klubu Rygoje. Šie ryšiai buvo užmegzti tuoj po Mozelio išrinkimo „Vilties“ vadovu¹¹⁴⁵. Lietuvių pusė dėl finansinio neįgalumo buvo nepajėgi išsiųsti į Rygą savo delegacijų. Latviai buvo atvykę pora kartų. Pirmą kartą latvių delegacija iš 20 narių lankėsi 1930 m. birželio 7–9 d. Vizito metu Lietuvos universiteto rūmuose buvo surengtas sutikimas su studentais varpininkais ir žaizdrininkais. Atvykėliai taip pat daugiausia buvo studentai¹¹⁴⁶. Antrą kartą latviai atvyko su futbolo komanda rugpjūčio 31 d. Po rungtynių, kurias viltininkai pralaimėjo, įvyko svečių delegacijos priėmimas Kauno rotušėje. Iš lietuvių pusės daugiausia dalyvavo socialdemokratai, kalbose skambėjo esamos valdžios kritika¹¹⁴⁷. Latvių delegacijų apsilankymai sukėlė „Vilties“ finansinę krizę, nes lietuvių pusė dengė jų nakvynes Kauno viešbučiuose. Šis aspektas galėjo prisidėti prie to, kad J. Mozelis atsisakė tolesnių tiesioginių kontaktų. Visgi ryšiai su beveik dešimteriojai gausene analogiška latvių draugija davė postūmį „Vilties“ lyderiams siekti didesnio savo klubo masiškumo bei stiprino idėjinio tarptautinio broliškumo pojūtį. Šiam klubo veiklos aspektui galima rasti analogą – trečiafrontininkai 1930 m. pirmoje pusėje mėgino užmegzti ryšius su latvių avangardistais ir puoselėjo idėją kurti Pabaltijo jaunųjų rašytojų internacionalą.

¹¹⁴³ Agento „Pajaujis“ pranešimas. 1930 02 15 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 4

¹¹⁴⁴ „Vilties“ klubo pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1930 03 18 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 7.

¹¹⁴⁵ Agento „Pajaujis“ pranešimas. 1930 04 05 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 10

¹¹⁴⁶ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 06 11 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 34

¹¹⁴⁷ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 09 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 73

Savo ruožtu J. Mozeliui ryšiai su latviais buvo papildomas akstinas imtis „Vilties“ reformos, kuri buvo sumanyta nuo jo pasirodymo visuomeninėje scenoje pradžios. Jis siekė praskiesti klubo narius labiau susipratusiaiis darbininkais. Norint įstoti į klubą pagal įstatus reikėjo dviejų rekomendacijų. Mozelio valdyba reikalavo, jog nauji nariai daugiausia nešūtų žaizdrininkų parašytas rekomendacijas¹¹⁴⁸. Tai visgi buvo per menkas filtras, nes spėtina, jog rekomendacijas buvo lengva gauti. Dar daugiau – galėjo būti netiesioginių ryšių su plečkaitininkais bei kai kurių viltininkų ištraukimo į nelegalią socialdemokratų veiklą. Liepos mėn. iš klubo narių pradėtos organizuoti pagrindinės trejukės, kurių tikslas buvo rengtis perversmui. 1930 m. rugpjūčio 3 d. Kačerginės miške buvo surengta viltininkų gegužinė, kurios metu vyko pasitarimas šiais klausimais¹¹⁴⁹. Tokios iškylos duodavo galimybę neprašyti oficialaus leidimo rengti renginį ir susibūrus leisdavo elgtis labiau atpalaiduotai. Mozelio palaipsniui formuojamo sparno politinė veikla sukėlė reakciją. Panašu, jog dauguma klubo narių nenorėjo tokio posūkio ir jų nuotakas išsakė du valdybos nariai¹¹⁵⁰. Pora mėnesių rusenės konfliktas rugpjūčio pabaigoje kuriam laikui prigeso, kuomet J. Mozelio politikos priešininkai pasitraukė iš užimamų pareigų¹¹⁵¹. Juozas Mozelis rėmėsi keletu greičiausiai socialdemokratų idėjų orbitoje esančių „Vilties“ valdybos narių. Turimuose šaltiniuose dažniau minimi Petras Armalis (iš kurio Mozelis parėmė pirmininko postą), Bronius Mockevičius, Bronius Strolys, P. Černiauskas ir Bronius Lembergass. Atsikratęs opozicijos Mozelis 1930 m. rugsėjyje prabilo apie įstatų keitimą ir klubo pavertimą darbininkišku, oficialiai tai užfiksuojant¹¹⁵².

Darbininkiškos elgsenos specifika blokavo greitą šių planų įgyvendinimą. 1930 m. gegužės mėn. „Vilties“ klubas gavo patalpas Mickevičiaus g. 2. Čia jis būdavo atidarytas nuo 18 iki 24 valandos¹¹⁵³. Tokios veikimo valandos išliks ir kitose būstinėse. Klubo nariais buvo apie 300 žmonių, bet visuotiniuose susirinkimuose, kurie vykdavo kas keletą mėnesių, dalyvaudavo apie 50–70 narių. Dauguma narių nemokėjo mokesčių, kas neleido klubui išvystyti platesnės veiklos. Po latvių vizitų teko steigti socialdemokratišką rėmėjų fondą skoloms padengti¹¹⁵⁴. Vėlyvos klubo veiklos valandos skatino susirenkančių girtavimą; kai kurie nariai į klubą po darbo ateidavo jau neblaivūs. Tai lėmė, jog 1930 m. rugsėjo mėn. patalpos buvo prarastos¹¹⁵⁵. Iš finansinės krizės su socialdemokratų pagalba buvo išsikapstyta jau gruodžio

¹¹⁴⁸ Agento „Rastutis“ pranešimas. 1930 09 13 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 59

¹¹⁴⁹ Agento „Pajaujis“ pranešimas. 1930 08 18 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 52. Agentas dalyvavo šiame pasitarime, bet nežinojo visų nutarimo smulkmenų.

¹¹⁵⁰ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 08 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 40

¹¹⁵¹ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 08 25 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 49

¹¹⁵² Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 09 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 60

¹¹⁵³ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 05 13 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 27

¹¹⁵⁴ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 10 07 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 77

¹¹⁵⁵ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1931 01 30 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 89

mėn.¹¹⁵⁶, bet naujų patalpų kasdieniai klubo veiklai ilgokai rasti nepavyko. Galimi nuomuojamai (tame tarpe ir socialdemokratų lyderiai) matyt vengė susisaistyti su draugija, kuri buvo atsidūrusi policijos dėmesio lauke ir jos eiliniai nariai nepasizymėjo abstinencija. Visuotiniai susirinkimai vykdavo trumpam išnuomojamuose patalpose.

Finansiniai nesklandumai, patalpų trūkumas, daugumos narių apolitiškumas tik trumpam „atšaldė“ klubo vadovą nuo planų reformuoti „Viltį“ pagal rygiečių modelį. Jau 1930 m. gruodyje suintensyvėjo propagandinė akcija, turėjusi didinti narių skaičių¹¹⁵⁷. Po paruošiamojo darbo ir matyt įsitikinus, jog valdyba neiškrės netikėtumų, pamėginta keisti įstatus – 1931 m. kovo 15 d. visuotiniame susirinkime suformuluota keletas pasiūlymų. Senasis klubas pamėgintas pervadinti į Lietuvos *Darbininkų* Sporto Sąjungą „Viltis“, o sąjungos veikimo arealu pamėginta paskelbti visa Lietuvos teritorija, ne tik Kauno miestas¹¹⁵⁸. Susirinkime kilo nauja krizė – futbolo ir ledo rutulio komandos atsisakė veltis į politiką ir pasitraukė iš draugijos¹¹⁵⁹. Greičiausiai „Vilties“ valdyba nesitikėjo tokio masiško nepritarimo. Juozas Mozelis, kaip į naują krizę stumiančios reformos iniciatorius, buvo įpareigotas tartis su atskilėliais¹¹⁶⁰. Išėjusieji gerai matė esminę problemą ir reikalavo J. Mozelio atsistatydinimo¹¹⁶¹. Neaišku, ar galiausiai pavyko susitarti, ar buvo suformuotos naujos sporto komandos. Kol virė aistros, įstatų pokyčius turėjo užtvirtinti speciali valstybinė komisija, kuri savo neigiamą atsakymą suformulavo tik spalio 16 d.¹¹⁶² Panašu, jog šios recesijos sukelta krizė neišsisiūbavo – 1931 m. gegužės pabaigoje „Viltis“ turėjo apie 320 narių, 3 futbolo komandas ir iš 38 narių susidedančią moterų sekciją. Iš draugijos už nario mokesčio nemokėjamą buvo pašalintas 61 narys (tarp jų galėjo būti ir išėjusieji dar kovo mėn.), bet priimta 80 naujų narių¹¹⁶³. Naujų narių gausėjimas dalinai galėjo būti susijęs su tuo, jog į viltininkus įsijungė nelegalaus kairiųjų profsąjungų biuro vadovas Aleksandras Šimanas. Nuo tada biuras skatino šių profsąjungų darbininkus jungtis į „Viltį“¹¹⁶⁴. Stabilumo teikė ir tai, jog draugija kasdienei veiklai vakarais nuo 1931 m. balandžio 1 d. turėjo vieną kambarį Daukanto g. 12¹¹⁶⁵.

¹¹⁵⁶ Agento „Ginklaitis“ pranešimas. 1930 12 30 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 83

¹¹⁵⁷ Agento „Kanalas“ pranešimas. 1930 12 02 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 84

¹¹⁵⁸ Agento „Pajaujis“ pranešimas. 1931 03 17 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 107

¹¹⁵⁹ Ten pat.

¹¹⁶⁰ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 03 24 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 104

¹¹⁶¹ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 05 12 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 106

¹¹⁶² Komisijos klausimams iš įstatymo apie draugijas spęsti nutarimas. 1931 10 16 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 15.

¹¹⁶³ Ožaitis V., Darbininkų sportas gyvas // Socialdemokratas, 1931 06 06, p.1; Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 06 03 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 112.

¹¹⁶⁴ A. Šimano atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 11 01 // LYA, f. 3377, ap. 3377-1, b. 1131, l. 18.

¹¹⁶⁵ Sporto draugijos „Viltis“ pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1931 03 25 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 11; V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 230

2. Trečiafrontininkų įsijungimas į „Viltį“ (1931 m. pavasaris – rugsėjis)

Turimi šaltiniai leidžia teigti, jog tik nuo 1931 m. pavasario „Vilties“ vadovybė pradėjo plėsti veiklą „dvasios ugdymo“ linkme. Ši linkmė tapo neatsiejama nuo „komunistuojančio elemento“ (taip Mozelio politikos priešininkai vadino trečiafrontininkus) įtakos sustiprėjimo draugijoje. Antanas Venclova gegužės 30 d. džiaugėsi, jog „nuo rudens prasidės kitas gyvenimas: turėsime mieste savo redakciją ir klubą“¹¹⁶⁶. Tikėtina, jog 1931 m. vėlyvą pavasarį Vilties“ klube pradėjo lankytis kai kurie „Trečio fronto“ nariai, kurie susipažino ne tik su valdybos nariais, bet ir eiliniaisiais viltininkais. Jie susitarė su „Vilties“ vadovybe, jog persikels į šio klubo patalpas. Viename agentūriniame pranešime prabėgomis užsimenama, jog birželyje draugija jau turi narius dailininkus¹¹⁶⁷. Galima spėti, jog čia užuomina į Kauno meno mokyklos moksleivius Stepą Žuką ir Petrą Tarabildą ir gal būt Pulgį Andriuši, kurie galėjo padėti meniškai apiforminti „Vilties“ renginius. Birželio 15 d. į valdybą sekretoriaus pareigoms įtraukiamas „Trečio fronto“ bendradarbis Pranas Morkūnas, kuris tuo pačiu tapo atletikos treneriu¹¹⁶⁸. Morkūnas valdyboje atsidūrė vietoj Armalio. Buvo pažeisti draugijos įstatai, nes tokie pokyčiai buvo galimi tik visuotinio susirinkimo metu. Rugsėjo 15–16 d. P. Morkūnas (J. Mozelis tuomet buvo Vokietijoje) surengė šešiasdešimties viltininkų iškylą Raudondvario miške, kurios metu akcentavo būtinybę draugijai evoliucionuoti labiau paramilitarine linkme ir šį posūkį pradėti nuo to karinio pobūdžio suteikimo sporto užsiėmimams. Jo iniciatyva matyt sulaukė pritarimo, nes nutarta įsigyti karinį statutą¹¹⁶⁹.

Nuorodos į trečiafrontininkų ryšius su viltininkais vėliausiai 1931 m. gegužę liudija apsisprendimo tapti proletariniais rašytojais rimtumą bei norą kūrybos akstintų ieškoti tiesiogiai bendraujant su darbininkais. Kodėl buvo pasirinkta „Viltis“? Ji tuomet buvo stambi legali darbininkų draugija, kurios vadovų užmačios ir vidinės trintys nebuvo paslaptis kairuoliškose Kauno terpėse. Kita vertus, Juozo Mozelio komandai tokie sąjungininkai buvo ypač parankūs, nes su jų pagalba buvo galima išplėtoti iki tol užmestą kultūrinę-propagandinę veiklą. Lieka neaišku kas iš trečiafrontininkų buvo pirmieji. Valio Drazdausko, Petro Cvirkos ir Bronio Railos žinomumas ir aktyvumas tarp viltininkų rugsėjo mėn. leidžia daryti prielaidą, jog Daukanto g. 12 jie buvo žinomi svečiai jau keletą mėnesių anksčiau. Beveik visų trečiafrontininkų atmintyje giliai įsirežęs buvimo tarp viltininkų momentas. Tiesa, jis chronologiškai neapibrėžtas ir niekada nesusijęs su „Vilties“ patalpomis Daukanto gatvėje. Užfiksuoti atminties pėdsakai

¹¹⁶⁶ A. Venclovos laiškas V. Žilioniui. 1931 05 30 // LLTI, f. 1, b. 4330, laiškas nr. 53.

¹¹⁶⁷ Agento „Liepa“ pranešimas. 1931 06 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 113.

¹¹⁶⁸ Sporto draugijos „Viltis“ pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1931 06 22 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 12; Agento „Liepa“ pranešimas. 1931 06 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 113.

¹¹⁶⁹ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 08 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 115.

daugiau nurodo į intensyvų sąlytį su viltininkais 1931 m. rudenį, kuomet jų būstinė buvo Ožeškienės gatvėje.

Po 5-o „Trečio fronto“ numerio trečiafrontininkai viešojoje opinijoje buvo kvalifikuojami kaip „komunistuojantys“. Jų būrimasis aplink pirmininką Juozą Mozelį jau vasarą iššaukė nepasitenkinimą ne tik nepolitiniame, bet ir socialdemokratiname „Vilties“ sparne. Tarp draugijos vadovų nepasitenkinimą augančiu radikalėjimu galėjo reikšti senieji J. Mozelio bendražygiai P. Armalis ir B. Strolia. Socialdemokratų vadovybė taip pat nebuvo linkusi susitaikyti su radikalų grupelės įtakos augimu jų idėjiškai ir finansiškai kuruojamos draugijos veikloje; kaip ir su tuo, jog draugijos pirmininko veikla darosi vis labiau radikalesnė. Tai tik spėjimas, juolab, jog mes nežinome, kokia buvo socialdemokratų vadovybės reakcija į 1931 m. pavasario mėginimus radikalizuoti „Vilties“ draugijos veiklą.

Gali būti, jog iniciatyvos blokuoti „svetimos“ įtakos augimui ėmėsi būtent socialdemokratų vadovybė. Vienas iš „analitiškiausių“ saugumo agentų, referuojančių apie „Vilties“ veiklą, rašė: „jau anksčiau [t.y. 1931 m. pavasarį ir vasarą] buvo keliamas socialdemokratų tarpe klausimas, kad sporto organizacijoje „Viltis“ yra didelis skaičius komunistuojančio elemento ir, kad nuo jo reikalinga apsivalyti. Buvo laukiama artimiausio visuotinio viltininkų susirinkimo ir buvo manyta, kad visuotiniam susirinkime pasiseks komunistus išstumti iš valdybos.“¹¹⁷⁰ Lietuvos kompartija veikti tarp viltininkų pavedė Abramui Plakchinui¹¹⁷¹. Visgi Zigmas Angarietis buvo nepatenkintas per menka komunistų įtaka: „nei mūsų partija, nei komjaunimas nevedė tarp tų darbininkų tikro darbo, kad pilnai paliuosuot juos nuo socialdemokratų itakų ir išplėst tarp jų komunistų partijos itaką“¹¹⁷². Galima surizikuoti spėjimą, jog komunistų įtakos grėsmė „Vilčiai“ buvo sąmoningai socialdemokratų vadovybės išpučiama, siekiant nušauti du zuikius – neutralizuoti trečiafrontininkų skverbimąsi ir Juozo Mozelio iniciatyvas.

Eilinis visuotinis susirinkimas buvo numatytas rugsėjo 13 dieną. Abi pusės jam ruošėsi didindamos šalininkų gretas. Dauguma draugijos narių buvo politiškai indiferentiški, bet būtent dėl to atviri patrauklesnės propagandos poveikiui. Draugijoje „yra dar trečias elementas, tai pasyvus jaunimas, kuris į jokią politiką nenori kištis ir net nesupranta, kas tai yra socialdemokratai ir kas komunistai. Jie tik žino, kad „Viltis“ yra darbininkų organizacija, todėl tik jon ir stoja, o kada reikia svarstyti kokius nors klausimus, tai jie balsuoja už tuos, kurie gražiau kalba, kurie daugiau žada ir kurie daugiau jiems patinka. Todėl komunistai prie šito elemento jau senai prisiderino pamaži sužavėję jį savo aistringom kalbomis“ – rašė jau cituotas

¹¹⁷⁰ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 09 16 // LCVA, f. 438, ap.1, b. 522, l. 15; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 149.

¹¹⁷¹ A. Plakchino autobiografija. 1957 03 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 860, l. 17.

¹¹⁷² [Angarietis Z.], „Kairiujų“ laimėjimas „Viltij“ naujoj šviesoj // Partijos darbas, 1931, nr.7(10), p.83

agentas¹¹⁷³. Minėta Prano Morkūno vadovaujama iškyla Raudondvario apylinkėse taip pat galėjo būti šalininkų skaičiaus didinimo akcijos dalis. Likus porai dienų iki susirinkimo apie dvidešimt radikaliojo sparno šalininkų buvo skubiai įregistruoti draugijoje. Socialdemokratiškas sparnas pavėlavo – dešimt naujų narių buvo įrašyti rugsėjo 13 d., t.y. susirinkimo dieną, bet susirinkimo metu J. Mozelis atėmė iš jų balso teisę¹¹⁷⁴.

Rugsėjo 13 dienos susirinkimai vertesni detalesnio dėmesio, nes tai buvo trečiafrontininkų viešos politinės veiklos krikštas. Tą dieną įvykęs „Vilties“ draugijos skilimas nušviestas tiek saugumo agentų¹¹⁷⁵ ir valdininkų¹¹⁷⁶ pranešimuose, tiek spaudoje¹¹⁷⁷. Šis nušvietimas visgi nesukuria sklandžiai atkuriamo įvykių raidos vaizdo ir palieka erdvės rekonstrukcijai ir veiksmų motyvų interpretacijoms¹¹⁷⁸. Susirinkimas įvyko Lenkų gimnazijos (Miško g. ir Vytauto prospekto kampe) patalpose, nes kambarys pagrindinėje „Vilties“ būstinėje tokiam tikslui netiko. Jame dalyvavo apie 100 narių, t.y. ketvirtadalis ar penktadalis visų draugijos narių. Dar jam neprasidėjus jautėsi agitacinė atmosfera. „Socialdemokrato“ korespondentas pastebėjo tik susirinkime dalyvavusių trečiafrontininkų (V. Drazdauskas, P. Cvirka, B. Raila, J. Šimkus, P. Morkūnas, A. Venclova) agitacines pastangas įtakoti valdybos rinkimo rezultatus bei savo bičiulio „Dienos naujienų“ redaktoriaus Henriko Blazo pasikvietimą į salę susirinkimui įpusėjus. Po poros dienų Blazo leidinys palankiai savo bičiulių pusei nušvies tos dienos įvykius. Socialdemokratų spauda akcentavo J. Mozelio ir V. Drazdausko elgsenos ypatumus – pirmasis pora kartų prašė salėje privalomai esančių policininkų atšaldyti aistras, o antrasis aštrėjančias diskusijas stabdė šūksniais, jog čia ne parlamentas. Socialdemokratai nutylėjo „savųjų“ veiksmus – lemiamą sprendimą suskaldyti draugiją lėmė iš socialdemokratų partijos susirinkimo (kuris tą patį popietę vyko netoliese esančioje jų būstinėje Kęstučio g. 37) atskubėję socialdemokratų atstovai.

Susirinkimas nuo pat pradžios iki pabaigos tapo varžybų lauku ir svarstomi klausimai tebuvo tik pretekstas įgyti persvarą. Juozui Mozeliui jo pradžioje pavyko „aplamdyti“

¹¹⁷³ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 09 16 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 15; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 149.

¹¹⁷⁴ Ten pat.

¹¹⁷⁵ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 09 15 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 140; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 17; Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 09 16 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 15; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 149-150

¹¹⁷⁶ Ženauskos pranešimas Kriminalinės policijos VI rajono viršininkui. 1931 09 13 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 14; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 145-146; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 16.

¹¹⁷⁷ Triukšmingas „Vilties“ susirinkimas // Lietuvos žinios, 1931 09 14, p. 5; Trečiafrontininkai išstūmė esdekus // Rytas, 1931 09 14, p. 7; Darbininkų „Viltis“ suskilo / Š // Dienos naujienos, 1931 09 15, p. 2; Ožaitis V., Kodėl socialdemokratinio nusistatymo darbininkai apleido sporto draugiją „Viltis“ // Lietuvos žinios, 1931 09 16, p. 6; Daunys A., „Šiukšlynas“ („Vilties“ susirinkimas) // Socialdemokratas, 1931 09 19, p. 6; Kareiva S., „Aktingų“ trečiafrontininkų „frontas“... // Socialdemokratas, 1931 09 19, p. 6; „Vilties“ susirinkimas / H. // Mūsų sportas, 1931 09 21, p. 3; [Angarietis Z.], „Kairiųjų“ laimėjimas „Viltij“ naujoje švietimo // Partijos darbas, 1931, nr. 7(10), p. 83-84.

¹¹⁷⁸ Dienos įvykių rekonstrukcijoje nuorodų atsisakyta tais atvejais, kuomet žinios imamos iš aukščiau nurodytų šaltinių.

priešininkų gretas atimant balso teisę iš dešimties tą pat dieną priimtų naujų narių, bet po to sekę ginčai dėl prezidiumo (kitaip – komisijos balsams skaičiuoti) rinkimo būdo ir net tris kartus kartoti šio prezidiumo rinkimai atnešė persvarą socialdemokratų (taip toliau vadinsiu J. Mozelio priešininkus) pusei. Po to socialdemokratų pusė Petro Armalio ir Juozo Žiugždos lūpomis apkaltino esamą valdybą aplaidumu ir iškėlė balsavimo dėl nepasitikėjimo ja idėją. V. Drazdauskas sušvelnino šį puolimą iškeldamas balsavimo dėl pasitikėjimo ja idėją. Penkiolikos minučių pertrauka iki balsavimo praėjo įtemptoje agitacijos atmosferoje. Po keleto dienų socialdemokratai viešai apkaltino trečiafrontininkus, jog šie net slapto balsavimo metu nesusipratusiems darbininkams lapeliuose išbraukinėję nepalankius asmenis. Po slapto balsavimo, kol komisija skaičiavo balsus, abi konkuruojančios pusės apsikeitė kalbomis apie draugijos santykį su politine veikla. Petras Armalis pasakė kalbą, kurioje akcentavo būtinybę draugijai pareikšti savo klasinę ir politinę poziciją. Valdyba šios linijos laikėsi jau daugiau kaip metai, bet šį kartą dėl šaltiniuose neatskleistų priežasčių J. Mozelis ir V. Drazdauskas pasisakė prieš „Vilties“ veiklos politizaciją. Po keleto metų Drazdauskas kompartijos vadovybei teisinsis norėjęs kalbėti apie veiklos nepartiškumą, o ne apolitiškumą, bet dėl įtampos ir nepatyrimo sumaišęs terminus¹¹⁷⁹. Toks netikėtas „radikalų“ manevras iš socialdemokratų pusės susilaukė sūksnių apie provokaciją. Tuo tarpu, suskaičiavus valdybos rinkimų rezultatus, paaiškėjo, jog laimėjo J. Mozelio ir trečiafrontininkų grupė. Valdyboje liko J. Mozelis, B. Mockevičius, P. Černiauskas ir P. Morkūnas, o nauju nariu buvo priimtas V. Drazdauskas. Rezultatai akivaizdžiai parodė agresyvesnės agitacijos privalumus ir priverė pasimesti socialdemokratišką sparną. Skubiai per telefoną iškviesti socialdemokratų vadovybės atstovai pasiūlė naują secesiją. Matyt paskaičiuota, jog pasitraukusių iš „Vilties“ narių skaičius gali paralyžiuoti naujos vadovybės veiklą ir priversti ją kapituliuoti. Po pasitarimo, sugrįžusių į salę socialdemokratų sparno atstovas (B. Strolia ?) pareiškė, jog draugijos vadovybė perėjo į neaiškias rankas ir dėl to su tuo nesutinkanti draugijos dalis palieka salę ir nusišalina nuo „Vilties“ veikimo. Triukšmingai iš salės išėjo apie pusė, t.y. apie 50, susirinkimo dalyvių. Salę paliko ir valdybos narys P. Černiauskas. Tarp jų buvo ir dalis tų, kurie per valdybos rinkimus balsavo už J. Mozelio sparną. Tai papildomai iliustruoja dalies darbininkų visuomeninio sąmoningumo ir netgi nuovokos lygį. Iš draugijos šią ir kitomis dienomis pasitraukė „kokybiškiausia“ sportine prasme jos dalis – visos trys futbolo komandos. Pratuštėjus salei susirinkimas buvo tęsiamas toliau – gal būt tada svarstytas klausimas apie sienlaikraščio leidimą ir nuspręsta jį leisti. Tokiu būdu buvo atvertas kelias „Jaunojo proletaro“ pasirodymui ir institucionalizuotai trečiafrontininkų kolektyvo veiklai „Viltyje“.

¹¹⁷⁹ V. Drazdausko laiškas LKP Kauno raikomui. 1935 01 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 82.

Abi konfliktuojančios pusės po netikėtos oficialaus susirinkimo baigties nusprendė ją pratęsti. J. Mozelio sparnas susirinko Konrado kavinėje. Konstatuota, jog įvykių eiga nepalanki, nes praradus sportines komandas iškyla grėsmė pačios organizacijos buvimui. Akivaizdu, jog buvo prarasta ir socialdemokratų bei jų įtakos organizacijų parama. Nuspręsta tartis su atskilusiais ir žengtas pirmas kompromisinis žingsnis – pakoreguota valdybos sudėtis. Vietoj valdybą palikusio P. Černiausko įtrauktas lyg ir socialdemokratų žmogus Jonas Lagunavičius. Aktyvumu pasireiškęs Valys Drazdauskas atsistatydino, o vietoj jo įtrauktas Julius Lembergą¹¹⁸⁰, kuris labiau buvo kavinėje posėdžiaujančios kompanijos idėjų šalininkas. Formaliai šie valdybos sudėties pokyčiai buvo įstatų laužymas, tad jau vien dėl to vargiai galėjo būti atskilusios grupės priimti. Be to, tai buvo per daug menkos nuolaidos, kad būtų galima tikėtis derybų pradžios.

Socialdemokratų pusė susirinko Ligonijų kasų patalpose (Maironio g.1). Jų rugsėjo 13 d. vakaro posėdžio nutarimai buvo persmelkti pasitikėjimo savo jėgomis. Buvo nuspręsta steigti naują sporto draugiją, kuriai vadovautų patikimi socialdemokratai bei nutarta spaudoje diskredituoti „Viltį“ ir ateityje jokių reikalų su ja neturėti¹¹⁸¹. Rugsėjo 16 d. tose pačiose patalpose įvyko dar vienas šios grupės susirinkimas, bet kadangi jam nebuvo gautas leidimas, visi 20 dalyvių buvo trumpam areštuoti¹¹⁸². Socialdemokratų tarpe tai sukėlė gandus, jog šis areštas įvyko ne be Mozelio šalininkų prisidėjimo¹¹⁸³. J. Mozelis ir B. Mockevičius buvo skubiai pašalinti iš socialdemokratų partijos ir „Žiezirbos“ narių, o atskilusieji „Socialdemokrato“ puslapiuose deklaravo pasitraukimą iš „Vilties“ draugijos¹¹⁸⁴. „Vilties“ valdyba, susidūrusi su tokiais bekompromisiais veiksmais, rugsėjo 26 d. formaliai pašalino iš draugijos pasitraukusius narius ir tuo padėjo tašką įsisiūbavusiam konflikte¹¹⁸⁵.

Šis sprendimas buvo priimtas naujoje draugijos būstinėje – mediniame namelyje Ožėškienės g. 21¹¹⁸⁶. Pranašumas prieš senąją būstinę buvo tas, kad draugija čia turėjo keletą kambarių, o ne vieną. Šis namas įstrigo trečiafrontininkų atmintyje kaip beveik kasdienių pasibuvimų vieta. Tai išduoda jų įtaką draugijoje. Pvz. valdybai priimant sprendimą pašalinti

¹¹⁸⁰ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 09 16 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 15; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 150; Sporto draugijos „Viltis“ pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1931 09 17 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 14.

¹¹⁸¹ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 09 16 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 15; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 150.

¹¹⁸² Raportas Kriminalinės policijos VI rajono viršininkui. 1931 09 17 // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 2421.

¹¹⁸³ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 09 22 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 118.

¹¹⁸⁴ L. S.-D. P Kauno organizacijos komiteto pranešimas; Liet. Socialdemokratinio Jaunimo S-ga „Žiezirbos“ Centro komiteto pranešimas; Kauno skyrius įsteigė sporto sekciją // Socialdemokratas, 1931 09 19, p. 1.

¹¹⁸⁵ Agento „Ratas“ pranešimas. 1931 10 01 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 12.

¹¹⁸⁶ Sporto draugijos „Viltis“ pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1931 09 15 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 13.

atskilusius narius, posėdyje dalyvavo jai nepriklausę P. Cvirka ir B. Raila. Trečiafrontininkai buvo naudingi atsigauančiai draugijai jau vien dėl kultūrinių-propagandinių sugebėjimų.

3. Revoliucinės kultūros eksperimentas „Viltyje“ (1931 m. rugsėjis – lapkritis)

Matyt jau rugsėjo mėn. „Vilties būstinėje buvo įsteigta biblioteka – skaitykla, lapkričio mėn. turėjusi apie 400 knygų¹¹⁸⁷. Trečiafrontininkai dovanojo jai savo knygas, o Pranas Morkūnas jai perleido visą savo biblioteką. Bibliotekoje buvo kaupiamos knygos lietuvių ir rusų kalbomis, užsakinėjami kai kurie periodiniai leidiniai, iš visuomeninės literatūros srities pasitaikydavo marksistinės lektūros. Klube būdavo galima gauti ir pusiau tuo metu legalių Plechanovo ar Lenino veikalų, paskirų sovietinių kultūrinių žurnalų¹¹⁸⁸. Pagrindiniai tiekimo „kanalai“ tikriausiai buvo Valys Drazdauskas ir Abramus Plakchinas. Panašu, jog trečiafrontininkų (o per Plakchiną ir komunistų) užmanyme viena esminių bibliotekos – skaityklos funkcijų buvo indoktrinuoti darbinikišką jaunimą komunistinėmis idėjomis. Stengtasi mažinti tam trukdantį kalbos barjerą – lapkričio mėn. buvo nusamdyta rusų kalbos mokytoja, kuri klube turėjo užsiėmimus tris kartus per savaitę¹¹⁸⁹. Klube „Viltyje“ veiklos pabaigoje taip pat buvo dėstomos lietuvių ir esperanto kalbos¹¹⁹⁰. Lietuvių kalba gal būt buvo skirta tiek žydams, tiek tik pradžios mokyklą ragavusiems darbininkams. Esperanto kalba tuomet buvo populiarė ir jos simpatikai rinkdavosi nekreipdami dėmesio į socialinius ar tautinius skirtumus. „Viltyje“ veikusiems komunistams galiausiai pavyko sukurti komunistų kuopelę (turbūt iš 3–4 narių), bet ji pirmam posėdžiui susirinko tik likus savaitei iki draugijos uždarymo¹¹⁹¹.

Propagandinis darbas ypač suintensyvėjo pradėjus leisti sienlaikraštį „Jaunasis proletaras“. Už jo leidimą buvo atsakingas draugijos literatūrinės sekcijos vedėjas Valys Drazdauskas, kuris spalyje ar lapkričio mėn. buvo priimtas į kompartiją¹¹⁹². „Darbininkų ir mūsų straipsniai, vaizdeliai, eilėraščiai būdavo perrašomi mašinėle ir tvarkingai sukljuojami dideliame storesnio popieriaus lape“ – vėliau prisiminė A. Venclova¹¹⁹³. Per porą mėnesių buvo išleisti 5 numeriai. Nuo 2-o numerio juos iliustravo Stepas Žukas ir Petras Tarabilda¹¹⁹⁴. Iš pradžių sienlaikraštis nebuvo perdėm radikalus, dominavo sportinės aktualijos. Atsižvelgiant į kino populiarumą darbininkų

¹¹⁸⁷ Valdininko Milčiaus raportas VI rajono viršininkui. 1931 11 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 19.

¹¹⁸⁸ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.250-251; Čiurlys P., Pakeliui į literatūrą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 194.

¹¹⁸⁹ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 11 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 156

¹¹⁹⁰ Agento „Tolivardis“ pranešimas. 1931 11 30 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 131; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 5

¹¹⁹¹ V. Drazdausko laiškas LKP Kauno raikomui. 1935 01 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 81.

¹¹⁹² A. Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27

¹¹⁹³ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.251

¹¹⁹⁴ Baltušis J., Mūsų Stepas // Stepas Žukas, p. 22; Venclova A., Keli susitikimai // Stepas Žukas, p. 77.

tarpe, jame buvo spausdinamos ir kino aktualijos. Paskutiniai numeriai buvo politizuoti – atspausstos karikatūros, pieštos Stepo Žuko ir Petro Tarabildos, paskelbta antisocialdemokratinio ir kartu antifašistinio pobūdžio tekstų. Anot A. Venclovos, jame įklijuojamos buvo ir nuotraukos – „būdavo taip pat fotoilustracijų iš Kauno darbininkų gyvenimo, fotografijų, iškirptų iš tarybinės spaudos“. Taigi, diegtas fotomontažas, tuomet dar sietas su modernizmo maištingumu¹¹⁹⁵. Taip pat Juozas Grybauskas ar Romualdas Juknevičius propagavo avangardistinių scenos meną. Gruodžio mėn. numeriuose planuota talpinti anoniminės korespondencijas iš Kauno įmonių, kurias V. Drazdauskas buvo pradėjęs kaupti. Jos buvusios prokomunistinio pobūdžio, persunktos panieka socialdemokratams. Per kratą „Vilties“ klube rasta ir radikalesnių šiam laikraštėliui skirtų teorinio pobūdžio tekstų. P. Morkūnas paskutiniame „Vilties“ visuotiniame susirinkime nubrėžė gaires kelti laikraščelio lygį jame spausdinant teatro recenzijas, daugiau grožinės kūrybos bei jį ateizuojančias¹¹⁹⁶.

Trečiafrontininkų įsiliejimas į darbininkiško sienlaikraščio leidimą paskatino viziją apie galimybę tarp darbininkų įsteigti tam tikrą „literatūrinę fabriką“. Modelis jiems buvo žinomas – profesionalių rašytojų pagalba pradedantiesiems darbininkų rašytojams buvo plačiai praktikuojama Sovietų Sąjungoje. Bronys Raila buvo subūręs jaunimo būrelį, kuriame mokytasi rašyti korespondencijas, skirtas „Jaunajam proletarui“¹¹⁹⁷. Juozas Baltušis nelabai patikimuose atsiminimuose teigia, jog „Cvirka į klubą *kiekvieną* (kursyvas mano) vakarą atsiėsdavo rankraščių, skaitė pradedančių literatų būrelyje, atidžiai klausėsi. <...> Pasibaigus svarstymui, ėmė į rankas jau mūsų pačių literatūrinius bandymus, čia pat skaitė, aiškino, kas gerai, kas ne taip ir kodėl ne taip“¹¹⁹⁸.

Trečiafrontininkai neapsiribojo tik spausdinto žodžio propaganda, bet „Viltyje“ pamėgino įgyvendinti ambicingą propagandinio žodžio, vaizdo ir judesio sintezės idėją. Jiems ji galėjo būti žinoma iš skaitinių apie Sovietų Sąjungos kultūrinį gyvenimą ir atspindėjo tenykštės kultūrinės „statybos“ organizacinį modelį. Trinaris kultūros sferų revoliucionizavimo modelis Kominterno ir VKP(b) iniciatyva buvo suformuotas 1929–1930 m. Jau ne kartą minėjau, jog „Trečio fronto“ kolektyvas jau buvo išsikėlęs gaires tapti Tarptautinio revoliucinių rašytojų susivienijimo padaliniu. 1931 m. rudenį trečiafrontininkų pastangomis suorganizuota „Vilties“

¹¹⁹⁵ Jankevičiūtė G., Lietuvos grafika 1918-1940, p. 147-149.

¹¹⁹⁶ Apie „Jaunąjį proletarą“ iš saugumiečių pranešimų perspektyvos žr.: Valdininko Milčiaus raportas VI rajono viršininkui. 1931 11 23 // LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 19; Kvotų sekcijos vedėjo Bortkevičiaus sudarytas sąrašas iškrėstų „Vilties“ klubo narių ir rastų pas juos daiktų. [1931 11 25] // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 18; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 132; tas pat: LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 13; I skyriaus viršininko Augustino Povilaičio nutarimas, 1931 11 27 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 45; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 135; tas pat: LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 10; „Trečiafrontininkų“ ir „viltininkų“ kratos ir areštai // Lietuvos žinios, 1931 11 27, p. 1.

¹¹⁹⁷ A. Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27

¹¹⁹⁸ Baltušis J., Petras Cvirka mano gyvenime // Petras Cvirka atsiminimuose, p. 328.

meninė sekcija taikė į 1929 m. spalį įkurtą Tarptautinio revoliucinių teatrų susivienijimo (Международное объединение революционных театров (МОРТ), lot. – MORT)¹¹⁹⁹ gretas. Prokomunistinius dailininkus jungė 1930 m. lapkričio buvo sukurtas Tarptautinis revoliucinių dailininkų biuras (Международное бюро революционных художников). Galima surizikuoti prielaidą, jog kairuoliškų pažiūrų jau minėtiems Kauno meno mokyklos studentams S. Žukui, P. Tarabildai ir P. Andriūšui, 1931 m. įsijungusiems į „Vilties“ veiklą, pastarasis buvo kažkiek žinomas. Taigi, „Vilties“ klubas literatų, teatro ir dailininkų grupei tapo savotišku šio trinario proletarinės kultūros modelio ugdymo poligonu.

Menų sintezės idėja pasireiškė tuo, jog naujajame klube buvo sukurta teatro grupė ir choras. Dailininkai buvo įtraukti kaip scenos ir kostiumų apipavidalintojai, o poetai ėmėsi kurti arba versti revoliucines dainas. Pagrindinis teatro grupės kūrėjas buvo Valstybės teatro Vaidybos mokyklas studentas Juozas Grybauskas. Ją įkurti padėjo jo bendrakursis Romualdas Juknevičius ir aktorius Mečys Chadaravičius. Chadaravičius „Žiburėje“ gyveno viename kambaryje su Andriūšiu¹²⁰⁰. Grybauską ir Juknevičių siejo priklausymas 1931 m. vasarįje įkurtai kairuoliškoje Studentų teatro draugijoje (sutrumpintai „Stedra“). Ją įsteigė Juozas Grybauskas, Algirdas Jakševičius ir Pulgis Andriūšis¹²⁰¹. Draugijos režisierius buvo Romualdas Juknevičius. Draugija, kurią sudarė A. Oleko-Žilinsko mokyklos lankytojai, universitete debiutavo Moljero pjesės *Skrajojantis gydytojas* pastatymu. Spektaklio dailininku buvo tuomet Valstybės teatre dirbęs Stepas Žukas. Šiame „gražusai balaganiniu stiliumi“ (J. Grybauskas) pastatytame spektaklyje aktoriai į salę, kurioje nebuvo jokių dekoracijų, šliaužiamąjį lenta nusileidinėjo iš koridoriaus palubėje išmuštos skylės. Kol publika laukė spektaklio pradžios Sufleris (P. Andriūšis) užiminėjo publiką kalbomis, o po to užsnūdo¹²⁰². „Stedra“ orientavosi ir į darbininkišką auditoriją – *Skrajojantis gydytojas* 1931 m. gegužės 2 d. suvaidintas Tilmanso fabriko salėje¹²⁰³. Tikėtina, jog šie menininkai įsitraukimą į „Viltį“ žiūrėjo kaip į galimybę pamėginti proletarinio meno kūrimo eksperimentą.

Viltininkai spėjo surengti tik vieną meninį vakarą, kuris įvyko tikriausiai spalio mėn¹²⁰⁴. Žinių nebuvimas apie jį saugumo vestose kairiųjų menininkų bylose leidžia spėti, jog saugumas jį „pražioptojo“. Tai keista, juolab, kad, anot V. Drazdausko, vakare dalyvavo Sovietų

¹¹⁹⁹ Iš pradžių jis vadinosi Tarptautiniu darbininkų teatrų susivienijimu Международное рабочее театральное объединение; tarpt. abreviatūra – MRTO), bet norint išvengti painiavos ši Kominterno sekcija vadinama vėlyvesniu pavadinimu.

¹²⁰⁰ Andriūšis P., Rinktiniai raštai, t. 1, p. 93.

¹²⁰¹ Studentų draugijos „Stedra“ pareiškimas V.D.U. rektoriui. 1931 02 26 // LCVA, f. 631, ap. 2, b. 44, l. 5.

¹²⁰² Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, p. 77-79.

¹²⁰³ [Drazdauskas V.], Ir teatro fronte neram / V. Dr. // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 37-38.

¹²⁰⁴ V. Alekna, nenurodydamas šaltinio, šį vakarą datuoja spalio 17 dieną. Žr. Alekna V., Salomėjos Neries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 24.

atstovybės bendradarbiai¹²⁰⁵. Visgi yra Juozo Grybausko ir Antano Venclovos liudijimai, leidžiantys susidaryti apytikrį vaizdą apie jo eigą¹²⁰⁶. Liudijimų apie šį vakarą analizę, pabrėždamas A. Venclovos atsiminimų nepatikimumą ir užginčijęs S. Nėries dalyvavimą jame, yra atlikęs Viktoras Alekna¹²⁰⁷, bet nauji duomenys ir kitoks šio vakaro įk kontekstinimas leidžia siūlyti naują rekonstrukciją.

Vakaras įvyko „Miramaro“ salėje, buvusioje ties laiptais, kylančiais iš Ožeškienės gatvės link „Saulės“ rūmų. Juozas Grybauskas teigė, jog vakaras buvo parengtas pagal sovietinio darbininkų teatro „Siniaja bliuza“ mažų formų spektaklių modelį. Sceną apipavidalino ir šviesos efektais (pasiskolinę du spalvotus prožektorius iš Valstybės teatro) pasirūpino Romualdas Juknevičius ir Juozas Grybauskas. Trumpi teatriniai numeriai „Miramaro“ salėje turėjo šokiruoti žiūrovus neįprastumu, o tekstai – drąsa. Pasirodymas prasidėjo dalyviams įžengimo metu dainuojant Pavelo Gorinšteino parašytą ir Salomėjos išverstą ir perkurtą (to jos paprašė V. Drazdauskas) dainą *Raudonoji armija* (dar žinoma kaip *Nuo taigos iki Britanijos jūrų*), kuri Lietuvoje tapo žinoma kaip *Kraugerių armija, juoda balta*. Po to deklamuoti agitacinio pobūdžio etiudai, kuriuose kviesta stoti į „Viltį“, sustiprėti dvasia ir kūnu ir būti pasiruošusiems kovai už proletarinę revoliuciją. Atletų sekcijos trupė, apsirengusi baltais rūbais, tuo pat metu atlikinėjo akrobatinius numerius su aiškiau neapibrėžtais įrankiais. Po to atėjo metas originalios poezijos skaitymui, kurį su revoliucinio pobūdžio eilėraščiais užpildė vienas Antanas Venclova. Aktoriai inscenizavo trumpas monologines ir dialogines scenas iš Petro Cvirkos prozos (jis pats dalyvavo vakare) ir Salomėjos Nėries poezijos. Revoliucingesnio turinio tekstai buvo deklamuojami ir esperanto kalba. Dalis laiko buvo skirta antisocialdemokratinei propagandai – suvaidintas satyrinis etiudas apie rugsėjo 13 d. įvykius, harmonikai pritariant dainuotos dažnutės (частушки), pajuokiančios socialdemokratų. Petras Cvirka specialiai tam vakarui parašė dainą *Sutikau, pamačiau ją per mitingą*, kurioje meilės istorija tarp lyrinio herojaus ir komunistės Stasės apvainikuojama žiedų sumainymais barikadose¹²⁰⁸. Šis eilėraštis darbininkų tarpe susilaukė didelio populiarumo, kurio atgarsiai nusėdo atsiminimuose. Vakaras baigėsi kolektyvine deklamacija, kurioje darbininkai buvo kviečiami saugoti savo klasės interesus. Spektaklio dalyviai, dainuodami išverstą ir perkurtą Anatolijaus d'Aktilio (tikr. Frenkelio) *Budiono maršą*, nešini plakatais, iš salės išėjo ne į užkulisius, bet pro žiūrovų eiles.

Vakaro sėkmė greitai padidino „Vilties“ teatro grupės narių skaičių. Dėl to Juozas Grybauskas ją perskėlė į dvi. Viena, kurioje subūrė gabesnius vaidintojus, turėjo atsідėti

¹²⁰⁵ V. Drazdausko atsiminimai. 1969 11. Įtraukti į: Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 230.

¹²⁰⁶ J. Grybausko raštas apie „Vilties“ klubo meninę veiklą. 1931 12 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3549, l. 4-9; Grybauskas J., Žiupsnelis atsiminimų apie Petrą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p.155-157; Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.252-253.

¹²⁰⁷ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 24-26

¹²⁰⁸ Cvirka P., Raštai, t. 5, p. 110.

rimtesnei sceninei kūrybai. Su šia trupe lapkričio mėn. pradėta repetuoti amerikiečių dramaturgo Harboro Alleno antireliginę pjesę *Mister god is not in*. Kita trupė pagal „Siniąja bliuzą“ teatro pavyzdį turėjo įvaldyti „mažas formas“ ir užsiimti agitacija, pvz. įvairiuose renginiuose reaguoti satyriškai į kasdienes realijas ir diskredituoti socialdemokratus. Kitas stambus meninis vakaras projektuotas įtraukiant ir komunistams artimų profsajungų menines trupes. Glaudėjančius viltininkų ryšius su kompartija iliustruoja tai, jog LKP CK sekretorius Elijas Bilevičius šia proga prašė vadovybės Maskvoje atsiųsti į Kauną revoliucinių dainų tekstus su gaidomis¹²⁰⁹.

Komunistų, trečiafrontininkų ir viltininkų aljansas pasireiškė per rinkiminę agitaciją į Ligonių kasų tarybas 1931 m. spalio mėnesį. Rinkimuose į Ligonių kasas bei „Vilties“ veikloje dalyvavo ir kai kurie aurorininkai¹²¹⁰. Pagrindinė jungtis buvo Valys Drazdauskas, kuris priklausė abiem draugijom. Jis buvo nukreiptas prieš pagrindinius konkurentus socialdemokratus. Juozo Grybausko „antroji“ teatro trupė dalyvavo agitacijoje demaskuodama „socialfašistų“ (t.y. socialdemokratų) lozungus¹²¹¹. Tai buvo viena iš progų, kuomet komunistams atsirado galimybė dalyvauti legaliuose rinkimuose. Trečiafrontininkams prielankus E. Bilevičius po ketvirčio amžiaus prisiminė, jog įtraukė juos propagandinių atsišaukimų kūrybą. Juos redaguoti padėjo Cvirka, Venclova ir Šimkus, o į lenkų kalbą versdavo Grybauskas¹²¹². Tarp išvardintųjų nėra pagrindinių kolektyvo ideologų – Drazdausko ir Railos. Atminties „spragos“ atsirado matyt todėl, kad vienas iš jų tuomet, kai buvo renkami atsiminimai, dar kalėjo lageryje, o kitas buvo emigravęs. Trečiafrontininkai galėjo dalyvauti bent penkių įvairių prokomunistinių profsajungų atsišaukimų parengime¹²¹³. Jiems tai buvo dar viena proga suartėti su komunistiniu pagrindžiu ir įsilieti į revoliucinį judėjimą per daug nerizikuojant. Spalio 25 dieną įvykusiuose audringuose rinkimuose Kaune komunistai gavo daugumą balsų, bet po kelių savaičių vyriausioji socialinio draudimo valdyba, argumentuodama, jog daug kur buvo pažeista balsavimo tvarka, rinkimų rezultatus anuliuavo¹²¹⁴.

Nėra būdo išmatuoti, kiek minėtos trečiafrontininkų iniciatyvos bei sąlytis su kompartija lėmė „Vilties“ draugijos atsigavimą ir net suklestėjimą. Prarastų narių skaičius greitai buvo kompensuotas dalies išėjusių sugrįžimu¹²¹⁵ ir naujų priėmimu. Lapkričio pabaigoje draugija turėjo apie 500 narių ir per porą mėnesių, praėjusių nuo skilimo, į ją buvo įstoję apie 100 naujų

¹²⁰⁹ E. Bilevičiaus laiškas Z. Angariečiui. 1931 11 09 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 16, l. 19

¹²¹⁰ Bulavas Juozas, Marksistinės Kauno universiteto studentų draugijos „Aurora“ veikla 1930-32 m. 1959 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 128.

¹²¹¹ J. Grybausko raštas apie „Vilties“ klubo meninę veiklą. 1931 12 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3549, l. 8.

¹²¹² Bilevičius E., Ligonių kasų tarybų rinkimai Kaune 1931 metais. Iš atsiminimų // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1957, p. 402-406.

¹²¹³ Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai, t. 3: 1930-1934 metai, Vilnius, 1964, p. 580-586, 628, 631-635.

¹²¹⁴ Nenormalūs Kauno m. ligonių kasos rinkimų rezultatai // Lietuvos aidas, 1931 10 26, p. 6; Rinkimai į Kauno ir Panevėžio ligonių kasas panaikinti // Lietuvos aidas, 1931 11 12, p. 6.

¹²¹⁵ Agento pranešimas. 1931 10 21 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 122.

narių¹²¹⁶. Į jos gretas jungėsi daugiau „komunistuojančių“. Pvz. būsimąją Juozo Mozelio žmoną Cilę Beselytę (1916–?) veikti „Viltyje“ delegavo pionierių organizacijos vadovybė¹²¹⁷. „Vilčiai“ buvo neleista plėstis anapus Kauno ribų, bet su trečiafrontininkų ir komunistų propagandine talka tikėtasi toliau sparčiai didinti narių skaičių. Užsibrėžta iki 1932 m. pavasario ji padvigubinti. Bibliotekoje – skaitykloje kabėjo B. Railos sugalvotas šūkis „Mūsų veikimas tvirtas, nelūžtantis – iki pavasario bus narių tūkstantis!“¹²¹⁸ Narių skaičius augo įtraukiant jaunimą iš profsajungų, kurios buvo komunistų įtakoje – paskutiniame draugijos visuotiniame susirinkime lapkričio 22 d. saugumiečių agentas pastebėjo „žinomų“ komunistų iš LKP įtakoje esančių darbininkų ir tarnautojų profsajungų¹²¹⁹. Po skilimo draugija išlaikė savo rankose sportinį inventorių, tad turėjo geras sąlygas atkurti sportines sekcijas. Iš 13 „Vilties“ sekcijų 5 buvo sportinės. Nesportinių sekcijų kiekis savo ruožtu liudija apie didelį dėmesį kultūrinei veiklai.

Besiplėtojančiai veiklai buvo reikalingi finansai. Juk iki skilimo draugija sunkiai vertėsi be socialdemokratų paramos. Galima įtarti, jog kažkokia jų dalis atėjo iš naujų „globėjų“ – Lietuvos kompartijos. Nors J. Grybauskas Maskvoje 1931 m. gruodyje teigė, jog draugija paskutiniame veiklos etape laikėsi tik iš nario mokesčių¹²²⁰, bet Kaune būta gandų apie paramą iš pašalės¹²²¹. Viltininkų pagalba kompartijai per rinkiminę kampaniją į Ligonių kasų tarybas leistų kelti šaltiniais nepatikrinamą prielaidą apie tokios paramos galimumą. Kitas išsilaikymo šaltinis galėjo būti vieši jau minėtas meninės kūrybos vakaras. Šaltiniai tyli apie bilietus ar aukas šio konkretaus įvykio metu, bet tokie dalykai buvo praktikuojami.

Kompartijos įtakos išaugimas tarp Kauno darbininkijos 1931 m. rudenį, saugumą pasiekiančios žinios apie „Vilties“ draugijos komunistėjimą, trečiafrontininkų įsijungimą į veiklą šia linkme bei saugumo vadovybės pasikeitimas paskatino represinius veiksmus. Naujas saugumo tarnybos vadovas Jonas Statkus po „tvarkos įvedimo“ lakoniškai spaudai konstatavo, jog Kominterno iniciatyva „buvo pradėtas darbas tarp „trečiafrontininkų“ ir „viltiečių“. Tačiau buvo imtasi radikalių priemonių likviduoti tas komunistų aspiracijas“¹²²².

Saugumo veiksmai buvo nukreipti prieš trečiafrontininkus ir viltininkus kaip atskiras grupes. Lapkričio 23 d. apklausti keturi trečiafrontininkai. Panašu, jog apklausos fakto jie nematė kaip platesnės saugumo akcijos dalies. Tokią prielaidą leidžia kelti aplinkybė, jog kuomet lapkričio 25 d. buvo suimta „Vilties“ valdyba (taigi, ir V. Drazdauskas), klubo patalpos

¹²¹⁶ Valdininko Milčiaus raportas VI rajono viršininkui. 1931 11 23 // LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 19.

¹²¹⁷ Cilės Beselytės-Žiburkienės autobiografija. 1966 // LYA, f. 3377, ap.46, b.1048, l. 4.

¹²¹⁸ Čiurlys P., Pakeliui į literatūrą // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 194.

¹²¹⁹ Valdininko Milčiaus raportas VI rajono viršininkui. 1931 11 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 20.

¹²²⁰ J. Grybauskas raštas apie „Vilties“ klubo meninę veiklą. 1931 12 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3549, l. 5.

¹²²¹ Agento „Dudutis“ pranešimas. 1931 10 13 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 120.

¹²²² Įdomus pasikalbėjimas su naujai patvirtintu krim. policijos direktoriumi p. J. Statkumi // Lietuvos aidas, 1932

nebuvo „išvalytos“ nuo kompromituojančios medžiagos. Ten rasta prokomunistinės spaudos rusų kalba, radikali medžiaga eiliniam „Jaunojo proletaro“ numeriui, išcenzūruoto „Trečio fronto“ 6/7 numerio fotografijų, komunistinių atsisaukimų, trečiafrontininkų susirašinėjimo, kuriame dalijamasi mintimis apie komunizmo klasikų skaitinius. Areštuoti buvo septyni asmenys, iš kurių žinomiausi Juozas Mozelis, Valys Drazdauskas, Pranas Morkūnas ir Abramus Plakchinas. Pastarasis nebuvo valdybos narys, bet saugumas žinojo apie jo, kaip kompartijos emisaro, veiklą draugijoje¹²²³. Gruodžio 3 d. papildomai buvo areštuotas dailininkas Petras Tarabilda, kuris tam taip pat nebuvo pasiruošęs net po daugiau kaip savaitės – pas jį rasta revoliucinės poezijos¹²²⁴. Tuo tarpu atsargumu pasižymintis A. Venclova prisimena sureagavęs greitai – iš savo namų „Trečio fronto“ medžiagą ir korespondenciją išnešęs pas savo draugę¹²²⁵. Zigmas Angarietis buvo kategoriškai prieš kompartijos bendradarbiavimą su pakeleivinga inteligentija ir vienas iš jo argumentų buvo apie tai, jog ji nepajėgi laikytis giežtų konspiracijos taisyklių. Viltininkų areštų istorija šį kartą paliudijo jo teisumą.

Visuomenė oficialiai apie areštus sužinojo lapkričio 27 d., kuomet saugumiečiai gana atvirai pasidalijo duomenimis su „Lietuvos žinių“ korespondentais. Padaryta išvada apie prokomunistinės grupės susiformavimą trečiafrontininkų kolektyve gretose ir jos veiklą „Viltyje“: „esą nustatyta, kad trečiafrontininkų frakcija seniai bendradarbiavus su „Vilties“ frakcija, o vėliau viena „Trečiame Fronte“, antra „Viltyje“ vadovavimą paėmusios į savo rankas“¹²²⁶. Kitą dieną trečiafrontininkai sureagavo atvirlaiškiu, kuriame deklaravo grupės vienybę ir neigė organizuotą dalyvavimą „Vilties“ veikloje. Atskirų kolektyvo narių buvimas šioje draugijoje buvo jų asmeninis reikalas¹²²⁷. Tuo metu „Vilties“ klubas buvo uždarytas¹²²⁸, o jos valdybos nariai nubausti pasirinktinai atsėdėti po 3 mėn. kalėjimo arba sumokėti po 3000 lt¹²²⁹. Teisiamiesiems, matyt, nebuvo kilęs klausimas kokį variantą pasirinkti. Gruodžio 5 dieną tokia pat alternatyva buvo iškelta P. Tarabildai¹²³⁰. Po šių įvykių „Vilties“ klubas, kaip sportinė draugija, nustojo egzistuoti, bet jos kultūrinių vienetų veikla neužgeso.

¹²²³ Kvotekijos vedėjo Bortkevičiaus sudarytas sąrašas iškrėstų „Vilties“ klubo narių ir rastų pas juos daiktų. [1931 11 25] // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 18; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 132-133; tas pat: LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 13-14; I skyriaus viršininko Augustino Povilaičio nutarimas, 1931 11 27 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 45; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 135-136; tas pat: LCVA, f. 438, ap.1, b. 4007, l. 10-11.

¹²²⁴ I skyriaus viršininko A. Povilaičio nutarimas, 1931 12 03 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 433, l. 53

¹²²⁵ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 256.

¹²²⁶ „Trečiafrontininkų“ ir „viltininkų“ kratos ir areštai // Lietuvos žinios, 1931 11 27, p. 1.

¹²²⁷ „Trečio Fronto“ atviras laiškas // Lietuvos žinios, 1931 11 28, p. 7.

¹²²⁸ Kauno miesto ir apskrities komendanto Prano Saladžiaus nutarimas. 1931 11 27 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 567, l. 16; Vilties klubas uždarytas // Lietuvos žinios, 1931 11 30, p. 3.

¹²²⁹ Trečiafrontininkai ir viltininkai perkelti į kalėjimą // Lietuvos žinios, 1931 11 28, p.7; Kauno karo komendantas nubaudė trečiafrontininkus ir viltininkus // Lietuvos žinios, 1931 11 30, p. 3.

¹²³⁰ Nubaudė dailininką Tarabildą // Lietuvos žinios, 1931 12 05, p. 5.

X. Komunistų ir trečiafrontininkų sąlytis 1931 m.

1. Zigmo Angariečio pozicijos susiformavimas

Ketvirtasis trečiafrontininkų žurnalo numeris atrodė pakankamai kairus tam, kad prikaustytų pastovų Lietuvos kompartijos vadovų dėmesį. Kaip jau minėta, iki tol komunistinėje spaudoje buvo tik vienas išpuolis prieš šią grupę, o Zigmas Angarietis, su savo sekretorių pagalba stebėjęs pokyčius lietuvių literatūros lauke, nebuvo skaitęs visų „Trečio fronto“ numerių¹²³¹.

1931 m. balandžio mėn. Zigmas Angarietis jau turėjo konceptualų požiūrį į trečiafrontininkų reiškinį. Šį požiūrį jis įrašė į platų, Kominterno dokumentuose dogmatizuotą, kontekstą. Kapitalistinis pasaulis yra gilioje krizėje, kuri ypač sustiprėjo su 1929 m. ekonomine depresija. Nuo kairiųjų (komunistų leksika – socialfašistinių) partijų ir judėjimų vis masiškiau pradeda atsišlieti darbininkai ir priimti komunistų vertybes. Siekdamos sustabdyti šį procesą socialfašistinės partijos inicijuoja neva revoliucinių grupių, naudojančių radikalią leksiką, atsiradimą. Šios diversinės grupės kartais susilaukia užslėptos valdančiųjų partijų (be didesnių išlygų vadinamų fašistinėmis) paramos. Kadangi pagrindinis socialfašistų ir fašistų priešas yra komunistai, abi konkuruojančios jėgos šiame mato bendrą interesą ir remia apsimetėlius socialistus¹²³².

Trečiafrontininkų grupuotės tapsmą Angarietis atsekė iki 1928 m. pavasario, kuomet spaudoje pasirodė skelbimai apie planuojamą almanachą „Žalia vėtra“. Jo bendradarbių sąrašo margumas leido sukonstruoti vieną iš sąmokslų teorijos versijų. Almanacho bendradarbių tarpe minimi tuomet politiškai neaiškūs Venclova, Raila ir būsimas renegatas Korsakas, taip pat katalikai (taigi, fašistukai) Nėris¹²³³ ir Inčiūra, eseras Boruta ir fašistams artimas Šimkus. Projektui nepavykus beveik visi jie pradėjo bendradarbiauti socialfašistų spaudoje – „Kultūroje“ ir „Socialdemokrate“. „Trečias frontas“ tėra antras mėginimas šiai margai provokatorių kompanijai susiburti ir pradėti darbininkijos viliojimą su savo „kairiąja fraze“. Į šią kompaniją priimami aferistai (Butkų Juzė) ir saugumo agentai (Kiela). Pagrindinis argumentas, grindžiantis sąmokslų teoriją buvo tai, kad cenzūra neliečia suradikalėjusio „Trečio fronto“, o Korsaką iš kalėjimo padeda ištraukti su esama valdžia susisaistę Krėvė, Gira ir Jakštas. „Trečio fronto“ tikrasis tikslas yra padaryti išpūdį kairėjančiam mokslivijai ir studentijai bei pristabdyti

¹²³¹ Angarietis Z., Mano siulimas. 1931 12 18-19. Mašinarštis // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 165.

¹²³² Vieną iš šio požiūrio išdėstymo – Angarietis Z., Santikiai su opozicinėmis grupėmis socialfašistinėse ir jiems artimose organizacijose. [1931 10] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 163.

¹²³³ Nežinia, kodėl jis prie „Žalios vėtros“ iniciatorių mini Salomėją Nėrį. Ji anonsuose neminama. Žr.: Meno literatūros ir kritikos žurnalas „Žalia Vėtra“ // Naujas žodis, 1928 02, nr. 4, p. 17; Naujas almanachas // Moksleivių varpai, 1928 04, nr. 6, p. 14; Netrukus pasirodys... // Kultūra, 1928, nr. 4, p. 193.

antifašistinių ir prokomunistinių nuotaikų sklaidą¹²³⁴. Tai – „fašistų pagalbos frontas“¹²³⁵, kuris, apeliuodamas į savo avangardistinę dvasią, pretenduoja „gaut vadovavimą buržuazinėj literatūroj“¹²³⁶.

Trečiafrontininkai Angariečiui rodėsi, kaip antikomunistinė grupė, bet ji nebuvo konsoliduota. Šalia aiškaus tikslo jiems būdingas nusiminimas, „blaškymasis, ieškojimas nežinia ko“¹²³⁷, t.y. bruožai, anot V. Lenino mokymo, privalomi smulkiaburžuazinei inteligentijai. Taigi, vienas kitas smulkiaburžuazinis atstovas iš šios grupės gali nuoširdžiai svyruoti ir linkti link komunistinių idėjų ar net veiklos. 1931 m. pavasarį tarp trečiafrontininkų jau išsikristalizavo idėja tarpti literatūriniais kompartijos palydovais ir neatmestina, jog gandai apie tai buvo spėję pasiekti Maskvą. Angarietis manė, jog tuo jie ypač pavojingi, nes politinio budrumo stokojantys lietuvių komunistai jau laikė juos „medžiaga“ būsimiems kompartijos palydovams, o kai kurie po ketvirto „Trečio fronto“ numerio pasirodymo *jau* laikė juos palydovais¹²³⁸. Šiose užuominose akivaizdi Vinco Kapsuko, neapdovanoto tokiu budrumu, kritika. Panašu, jog Zigmas Angarietis netikėjo, jog trečiafrontininkų terpėje apsitrynęs inteligentas gali tapti pilnaverčiu komunistu. Vien buvimas joje tarsi metafiziškai sutepa tokio simpatiko prigimtį, padaro jį neatsparų revoliucinės kovos sunkumams. Taigi, toks inteligentas sunkiai gali būti „perdirbtas“. Būtent todėl Angarietis nuo pat pradžių reikalavo neskubėti priiminėti į kompartiją Valio Drazdausko ir juo visada nepasitikėjo¹²³⁹.

Pirmą kartą trečiafrontininkų reiškinio klausimu Angarietis spaudoje pasisakė 1931 m. gegužės viduryje. Jo išvada buvo skaidriai aiški: „apie kokį nors rėmimą „Trečiojo fronto“ arba bendradarbiavimą su jais arba apie išnaudojimą jo mūsų darbui negal but ir kalbos. Su jais ira ir gal but tik aštriausios kovos žodis, kaip su klesiniais priešais, prisidengusiais visokiomis apgaulingomis plunksnomis“¹²⁴⁰.

2. Prieštaringos reakcijos į trečiafrontininkus 1931 m. vasarą ir rudenį

1931 m. birželyje ar liepos pradžioje pasirodė tik literatūrai skirto SSSR komunistų žurnalo „Priekalas“ pirmasis numeris. Specialiai trečiafrontininkams skirtame Petro Užkalnio

¹²³⁴ [Angarietis Z.], Kelios pastabos dėl „Trečio fronto“ / Be parašo // Balsas, 1931 09 10, p. 479. Šis straipsnis, kuriame pirmą kartą plačiai išdėstoma ši teorija, spausdinimui buvo išsiųstas balandžio 31 d., bet kažkodėl berlynietiškoje „Balso“ redakcijoje užlaikytas. Žr.: Z. Angariečio laiškas K. Sprindžiui [Ju]. 1931 09 20 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 78.

¹²³⁵ [Angarietis Z.], Fašistų pagalbos frontas / J. B. // Balsas, 1931 05 10, p. 301

¹²³⁶ [Angarietis Z.], Kas tai ira tas „Trečias frontas“? / J. B. // Balsas, 1931 05 10, p. 300-301

¹²³⁷ Ten pat.

¹²³⁸ [Angarietis Z.], Fašistų pagalbos frontas / J. B. // Balsas, 1931 05 10, p. 301

¹²³⁹ Pvz.: Angarietis Z., Santikiai su opozicinėmis grupėmis socialfašistinėse ir jiems artimose organizacijose. [1931 10] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 164

¹²⁴⁰ [Angarietis Z.], Fašistų pagalbos frontas / J. B. // Balsas, 1931 05 10, p. 301.

straipsnyje nebuvo pasakyta nieko konceptualiai daugiau, nei kad kiek anksčiau buvo išdėstęs kompartijos vadovas¹²⁴¹. Kitas kritikas, Bronius Pranskus, pristatė Tarptautinių revoliucinių rašytojų susivienijimo Charkovo konferenciją, kurioje nemenkas dėmesys buvo skirtas palydovų klausimui. Jis konstatavo, jog „Lietuvoj ji kol kas neturi jokios proletarinių rašytojų grupės, kuri galėtų spiest apie save smulkiaburžuazinius revoliucinius pakeleivius ir juos perauklėt. <...> Musų uždavinys – griežtai kovojant prieš visokius trečiafrontinikus, kurie tik žodžiais neva ira revoliuciniai“¹²⁴². Kitos užuominos apie trečiafrontinikus šiame numeryje taip pat skambėjo „angarietiškoje“ dvasioje¹²⁴³. V. Mickevičius-Kapsukas prižiūrėjo šio žurnalo politinę liniją. Jo tylėjimas trečiafrontininkų klausimu gal būt išduoda nesutikimą su diskurse dominuojančia Angariečio linija bei laukimo taktiką.

1931 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje Salomėja Nėris lankėsi Kaune, bet nieko iš aktyvistų kolektyvo čia nerado¹²⁴⁴. Ji buvo pažįstama su Jurgiu Domaševičiumi, žinomo socialdemokratų veikėjo Andriaus Domaševičiaus sūnumi. Viešėdama Kaune būtent jo Nėris paprašė tarpininkauti randant kontaktą su kompartijos atstovais. Domaševičius ją suvedė su Abramū Plachinu. Šis suorganizavo poetės susitikimą su LKP CK sekretoriumi Kazimieru Sprindžiu, kuris sutiko pasimatyti jau kitą dieną po to, kai sužinojo apie Salomėjos ketinimą¹²⁴⁵. Toks skubotumas ir konspiracijos taisyklių nepaisymas paaiškintinas poetės reputacijos poveikiu. Susitikime Iedabocedjgh (kaip Salomėją pranešime Z. Angariečiui užkodavo K. Sprindis) pademonstravo šokių tokių marksizmo išmanymą ir pažadėjo toliau lavintis bei būti uolia mokine. Ji pasiprašė į komunistinę spaudą ir natūralu, jog pažadėjo nebendradarbiauti buržuazinėje spaudoje. Taip pat Salomėja paprašė komunistų taisyti jos kūrybą. Sprindžio atsakymas buvo: „aš pasakiau, kad pildis mus nurodymus, galės dirbt su mumis“¹²⁴⁶.

Tuo S. Nėries bendravimas su Kauno komunistų vadovybe baigėsi. Tuo tarpu Maskvoje lietuvių komunistų vadovai susidomėjo šiuo susitikimu. Iki tol jie bekompromisiškai kritikavo trečiafrontinikus, gi dabar V. Kapsukas atsakyme LKP CK sekretoriui Kaune akcentavo, jog S. Nėris „užsitarnauja daugiau pasitikėjimo, negu daugelis kitų 3 fr[ontin]kų“ ir kvietė ją „traukt prie savęs“. Jis taip pat atkreipė dėmesį į B. Railą ir siūlė iš „besiartinančių“ sudaryti

¹²⁴¹ [Užkalnis P.], Apie „Trečiąjį frontą“ / V. K. Varnėnas // Priekalas, 1931 03-05, nr. 1-2, p. 19-22.

¹²⁴² [Pranskus]-Žaliojis V., Tarptautinė proletarinių ir revoliucinių rašytojų organizacija // Priekalas, 1931 03-05, nr. 1-2, p. 27

¹²⁴³ „Aušrinė“ / V. K. // Priekalas, 1931 03-05, nr. 1-2, p. 64; Fašistų „Sekmadienis“ garbina „Trečią frontą“ // Ten pat, p. 64; Fašistai susirūpino... Boruta! // Ten pat, p. 64.

¹²⁴⁴ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 6.

¹²⁴⁵ K. Domaševičius, A. Plachinas, [Atsiminimai] // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 129; Patikslinimai dėl susitikimo vietos: Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 11. Alekna klaidingai nukelia S. Nėries susitikimą su K. Sprindžiu į liepos pabaigą.

¹²⁴⁶ K. Sprindžio laiškas Z. Angariečiui. 1931 07 07 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 14, l. 52.

pakeleivių grupę¹²⁴⁷. Ši ratelį jis įsivaizdavo viešai ir garsiai nutraukiantį ryšius su trečiafrontininkais arba net „išplėšiantį“ žurnalo leidimą į savo rankas. Taigi, iš karto laikytasi 1927 m. suformuotos taktikos, jog simpatikų grupės iš pradžių turi būti suskaidytos ir tik po to turi prasidėti individuali atranka. Z. Angarietis išbarė K. Sprindį, kodėl jis taip greitai susitiko su poete ir susitiko kaip CK narys, o ne po priedanga¹²⁴⁸. Visgi, nors ir būdamas bekompromisinis kompartijos ryšių su trečiafrontininkais priešininkas, ši vienintelį kartą jis susvyravo – „tegu mėgina bendradarbiaut mus literatūroj“¹²⁴⁹.

Rugsėjo mėn. trečiafrontininkai pradėjo veikti „Vilties“ draugijoje, o iš jų kolektyvo pasitraukė visi neįtinkantys kompartijai. Pagrindinis jo gretų „valytojas“ V. Drazdauskas pats veržėsi į kompartijos gretas. Kazys Sprindis rugsėjo pradžioje buvo su juo susitikęs ir raportavo į Maskvą, jog jis nori bendradarbiauti „Balse“ ar „Priekale“ ir atrodo „nieko viriokas“. Ideologiškai esą stipresnis už S. Nėrį¹²⁵⁰. Zigmąs Angarietis naujoje situacijoje išliko įtarus, bet kauniečiams siūlė „geresnius stumt į kairę su nurodymu (bet dar nestatit griežto reikalavimo), kad tur but atsirubežiavimas ne vien nuo s[ocial]-f[aišistų], bet ir aplamai nuo buržuazinės literatūros“. Tai reiškė reikalavimą visiškai pasitraukti iš literatūros lauko ir pragyvenimo šaltinių ieškoti anapus jo. Angarietis tęsė: „duot jiems suprast, kad „B[alsas]“ bendradarbiams nieko nemoka, kaip ir kita mūsų (LKP) spauda bendradarbiams nieko nemoka. Jei bus geros eilės arba apsakos, tai „B[alsas]“ gal pasinaudot, arba pasiust „Priekalui“¹²⁵¹. Faktiškai tai reiškė dalies trečiafrontininkų traktavimą kaip pakeleivius, bet pagrindinis Lietuvos kompartijos ideologas sąmoningai vengė vartoti šį terminą.

Tuo pat metu, rugsėjo 21 d. Kaune susirinkę LKP CK sekretoriai Kazys Sprindis, Elijas Bilevičius ir Kazys Preikšas svarstė trečiafrontininkų klausimą. Sprindis prašė sekretorių laikyti juos pakeleiviais ir sakė matąs jų tarpe „trejetą gerų vyrų“. Užsiminė, jog jų tarpe vyksta skilimas ir „netikusieji“ šalinami. Bilevičius buvo prieš – esą dar per anksti, ką įrodo keistas Drazdausko elgesys rugsėjo 13 dienos „Vilties“ susirinkime. Preikšas nepasisakė, bet palaikė Sprindį. Nuspręsta trečiafrontininkus „skaityti „popučikais“ ir išnaudoti juos“. Matyt K. Sprindis turėjo pažadą, jog be skandalo, tyliai, išsiskyre su nauja linija nesutinkančiais draugais, trečiafrontininkai pasitrauks iš „buržuazinės“ literatūros lauko. Atsižvelgta į tai, jog kol kas jie to greitai negali padaryti, nes turi susirasti kitus darbus. Galiausiai nuspręsta glaudžiau nei iki tol palaikyti su jais ryšius ir „paimt į mūsų kontrolę“¹²⁵².

¹²⁴⁷ V. Kapsuko laiškas į LKP CK Lietuvoje. 1931 07 17 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 195; Z. Angarietis persiuntė jį K. Sprindžiui [Ju] 1931 07 22 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 10, l. 51.

¹²⁴⁸ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1931 07 31 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 10, l. 52.

¹²⁴⁹ Ten pat.

¹²⁵⁰ K. Sprindžio laiškas Z. Angariečiui. 1931 09 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 7.

¹²⁵¹ Z. Angariečio laiškas K. Sprindžiui [Ju]. 1931 09 20 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 10, l. 78

¹²⁵² LKP CK sekretoriato posėdžio protokolas. 1931 09 21 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 5, l. 29-30

Kuomet Z. Angarietį pasiekė žinios apie prieštarinę trečiafrontininkų elgesį „Vilties“ susirinkime rugsėjo 13 d., jis atgavo budrumą. Rašte tikriausiai LKP CK Politiniam biurui Angarietis teigė: „reikia pripažinti padarimą iš LKP CK sekretoriato pusės klaidą su nusistatimu žiūrėti i „Trečio fronto“ dalį, kaip i mūsų palydovus“¹²⁵³. Jis akcentavo, jog esminių pokyčių trečiafrontininkų kolektyve neįvykę – dalis jų toliau bendradarbiauja buržuazinėj spaudoj, jie vis dar neatlieka apsivalymo nuo praeities klaidų apeigos ir siekia būti kairiųjų literatų lyderiais. Nesikeičiančių trečiafrontininkų sąlytis su darbininkija dabar Angariečiui atrodė kaip papildomas pavojus – įsimašė i jų tarpą jie gavo didesnę galimybę „kairiosios frazės“ propagandai, dėl ko jis viešai įspėjo Kauno komunistus¹²⁵⁴. Visgi kauniečiai nelabai įsiklausė i Angariečio perspėjimus ir spalio ar lapkričio mėn. priėmė Valį Drazdauską i kompartiją¹²⁵⁵. Sekretoriams (neaišku kada) Z. Angarietis priminė, jog tai partinės drausmės laužymas, bet dėl nežinomų priežasčių sprendimas nebuvo atšauktas¹²⁵⁶. Sekretoriatas dėl savo sprendimo galėjo rasti užtarimą pas V. Kapsuką, kuris nuosekliai tikėjo, jog dalis trečiafrontininkų gali pasukti i kompartijos glėbį¹²⁵⁷.

Viešojoje erdvėje komunistinis diskursas trečiafrontininkams buvo negailestingas. Rudenį pasirodė antras „Priekalo“ numeris, kuriame daug vietos buvo skirta trečiafrontininkams. Pagrindinį jų demaskavimo darbą atliko V. Kapsukas ir B. Pranskus. Kompartijos vadovas įrodinėjo, jog pagal komunistinius standartus 5-as „Trečio fronto“ numeris nėra jokia kokybinė kolektyvo evoliucija. Jų idealas vis dar „lietuviškas bernas“, kuris yra ne kas kita, kaip „pirmiausia „universiteto bernas“ studentas, bet „maištingas“ studentas, nespėjęs da šilto lizdo susikrauti ir susitupėti“¹²⁵⁸. Trečiafrontininkai tolimi nuo valstiečių ir nuo darbininkų, tad kuomet jie vaizduoja jų gyvenimą, „išeina pas juos arba parodija ant darbininkų, arba dirbtini kovos vaizdai“¹²⁵⁹. Jie neatitinka revoliucionieriais standarto taip pat todėl, kad nedalyvauja konkrečioje revoliucinėje kovoje – jų nematyti nei darbininkų mintinguose, nei streikuose. Prieš visuomenę jie kelia tik „popierinį“, t.y. literatūrinį, ir labai saugų „maištą“¹²⁶⁰. Ši kova – „tai tik tuščias pasididžiavimas ir kumščios kišenėj rodimas“ – antrino jam B. Pranskus¹²⁶¹. Trečiafrontininkams kompartijos vadovas priminė, jog „be revoliucinės kovos proletariato eilėse

¹²⁵³ Angarietis Z., Santikiai su opozicinėmis grupėmis socialfašistinėse ir jiems artimose organizacijose. [1931 10] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 163.

¹²⁵⁴ [Angarietis Z.], „Kairiųjų“ laimėjimas „Viltij“ naujoj šviesoje // Partijos darbas, 1931, nr. 7(10), p. 83-84.

¹²⁵⁵ Gruodžio pradžioje Aleksandras Guzevičius rašė, jog Drazdauskas „mūsiškis visai neseniai“: A. Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27.

¹²⁵⁶ Z. Angariečio laiškas V. Mickevičiui-Kapsukui. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 37.

¹²⁵⁷ Kapsukas V., Dar apie trečiafrontininkus // Priekalas, 1931 11, nr. 5, p. 178-179.

¹²⁵⁸ Kapsukas V., „Trečio fronto“ tikrasis veidas // Priekalas, 1931 06-09, nr.3/4, p. 93

¹²⁵⁹ Ten pat, p. 95.

¹²⁶⁰ Ten pat, p. 94.

¹²⁶¹ [Pranskus-Žalionis B.], Bibliografija. Bronis Raila „Barbaras rėkia“ / V. V-inis // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 137.

negali būti ir revoliucinės poezijos ir apskritai proletarinės literatūros“¹²⁶². B. Pranskus atkreipė dėmesį į tai, jog tas literatūrinis maištas susiveda į jiems nieko nekainuojančius „meilūs šypsnius“ sovietinei literatūrai. Iš tikrųjų tai diversija, nes trečiafrontininkai iš sovietinės literatūros atstovų pasirenka simpatizuoti konstruktyvistams (ypač Ilją Selvinskį), kurie neseniai morališkai bankrutavo ir turėjo atgailauti. Jiems svarbiausia avangardistinė kūrinio forma, o ne turinys, tad neatsitiktinai jie pasisako prieš „tikrąją proletarinę bolševikišką poeziją“ atstovaujantį Demjaną Bedną. Jie garbina V. Majakovskį, M. Gorkį, J. Becherį, M. Goldą, bet spausdina tik jų ikirevoliucinę kūrybą ir stengiasi „užtrinti svarbiausius jų kuribos požimius – jų komunistinę ideologiją“¹²⁶³. Tuo nėra ko stebėtis, nes jų pagrindinis literatūrinis teoretikas yra renegatas Korsakas¹²⁶⁴. Abu kritikai, analizuodami J. Šimkaus ir B. Railos eilėraščius, priėjo bendros išvados dėl trečiafrontininkų Lietuvos ateities vizijos. Jie svajoja apie ne apie revoliuciją, bet apie technologinę krašto rekonstrukciją, kuri pasiekama neaiškios kovos keliu. Jie už sveiką kapitalizmą, be pūvančių miesčionių¹²⁶⁵. Išvada peršasi pati – „stot su jais į kuo griežčiausią kovą, iškritikuot visą pardavikišką jų darbą ir veidmainiavimą“¹²⁶⁶. Tam, kad sustiprinti demaskavimo efektą žurnale buvo patalpinta žinutė apie tai, jog Maskvoje susirinkę (nenurodyta kada) LKP vadovai ir tenykščiai kritikai priėjo tokios pačios išvados¹²⁶⁷.

Z. Angarietis tuo pat metu kompartijos vadovams Kaune rašė, jog „reikia vien kritikuot jų nenuosaikumą ir laukt jų reagavimo į tą kritiką“¹²⁶⁸. Darytina prielaida, jog didelė dalis antro „Priekalo“ numerio, skirto trečiafrontininkų klaidoms atskleisti, buvo laikoma šio „nenuosaikumo“ kritika, t.y. dialogo priemone. Skaitytojai buvo įspėjami laikytis toliau nuo šios grupės, bet pačiai grupei buvo siunčiama žinia apie tai, kas su jais netvarkoje. Su komunistais pasukusių trečiafrontininkų apsisvalymo ritualas turėjo įvykti šių rašinių fone. „Trečio fronto“ sustabdymas neturėjo didelės reikšmės – persiauklėjimui pasidavę trečiafrontininkai galėjo tiesiog rašyti į komunistinę spaudą.

Kuomet trečiafrontininkai griebėsi protesto akcijų, Kazys Preikšas raportavo į Maskvą: „3 išleido protestą ir labai biaurų, adresuotą ponams“¹²⁶⁹. Komunistų akim žiūrint, net arogantiškas kreipimasis į inteligentiją buvo klaida, jau nekaltant apie tai, jog pašalinti kolektyvo nariai vėl į jį sugrįžo. Gal būt Maskvą pasiekė žinios apie tai, jog bent S. Nėris nesilaikė pažado nesipublikuoti buržuazinėje spaudoje. Ta proga gruodžio 17 d. Zigmas Angarietis instrukcijoje

¹²⁶² Kapsukas V., „Trečio fronto“ tikrasis veidas // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 93

¹²⁶³ [Pranskus-Žalionis B.], Trečiafrontininkų „tarptautinė politika“ / V. // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 143-144

¹²⁶⁴ Kapsukas V., „Trečio fronto“ tikrasis veidas // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 93.

¹²⁶⁵ Kapsukas V., „Trečio fronto“ tikrasis veidas // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 95; [Pranskus-Žalionis B.], Bibliografija. Bronis Raila „Barbaras rėkia“ / V. V-inis // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 136.

¹²⁶⁶ Kapsukas V., „Trečio fronto“ tikrasis veidas // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 97.

¹²⁶⁷ Tautkaitė E.], Iš MAPP'o lietuov. sekcijos veikimo / G.T. // Priekalas, 1931 06-09, nr. 3/4, p. 152.

¹²⁶⁸ Z. Angariečio laiškas K. Sprindžiui [Ju]. 1931 09 20 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 78.

¹²⁶⁹ K. Preikšo laiškas Z. Angariečiui. 1931 11 27 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 13, l. 21

kauniečiams sugrįžo prie įprastos sau laikysenos: „S[alomėja] N[ėrimi] aš netikėjau. Netikėjau jos per greitai evoliucijai“¹²⁷⁰. Antrasis viešas trečiafrontininkų laiškas (paskelbtas lapkričio 28 d.), kuriame teigta, jog kolektyve nėra skilimo, turėjo būti skaudus Kapsukui ir pakirtinėjo jo autoritetą Angariečio naudai.

Laukiant aiškesnių žinių, pasirodė trečias „Priekalo“ numeris. Jame Kapsukas akcentavo trečiafrontininkų išitraukimą į veiklą darbininkijos tarpe, kaip pirmąjį žingsnį, kuris dar jų nesusieja tvirtais ryšiais proletariatu. Visgi tai buvo antrame „Priekalo“ numeryje mesto jiems kaltinimo dėl svetimumo darbininkijai atšaukimas. Atrodė, jog trečiafrontininkai išklauso į kompartijos kritiką jų atžvilgiu ir „taisosi“. V. Kapsukas pabrėžė dar esamus esminius jų, kaip būsimų proletarinių rašytojų, trūkumus – trečiafrontininkai dar neapsivalė nuo socialfašisto Korsako (su juo tame pat numeryje specialiai susidorojo B. Pranskus¹²⁷¹) ir neiškritikavo savo praeities. Kompartijos vadovo straipsnyje jau nebėra išpėjimo, jog trečiafrontininkų reikia saugotis – „žiūrėsime tolimesnių jų žingsnių“¹²⁷². Angariečio ir Kapsuko vertinimai vėl išsiskyrė.

3. Aleksandro Guzevičiaus akcija (1931 m. spalį–gruodis)

Kaip jau minėta, 1931 m. rudenį Aleksandras Guzevičius buvo ruošiamas į sekretoriaus poziciją Lietuvoje. Jis, kaip Angariečio sekretorius, puikiai orientavosi prieinamoje informacijoje trečiafrontininkų klausimu, buvo perpratęs savo viršininko mąstymą ir įsivaizdavo žinąs jo įtakos ribas. 1931 m. spalįje į Maskvą eiliniame kompartijos plenumo sudalyvauti atvyko trečiafrontininkų „užtarėjas“ Kazys Sprindis, LKP CK Politiniame biure trečiafrontininkų klausimu sustiprinęs Kapsuko pozicijas. Palankumo trečiafrontininkams nuotaikomis gyveno ir „Priekalo“ redakcija, kuri, nors ir žurnalo puslapiuose dėstė griežtą LKP vadovų poziciją, greičiausiai norėjo labiau niuansuoto trečiafrontininkų vertinimo. A. Guzevičiui buvo žinoma, jog JAV lietuvių komunistų periodiniai leidiniai bei Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija taip pat neturėjo nieko prieš dalykinių santykių užmezgimą su trečiafrontininkais. Visgi esminis sąjungininkas apjungiant šias jėgas turėjo būti Tarptautinė revoliucinių rašytojų asociacija, po savo sparnu įvairiose šalyse kūrusi proletarinių rašytojų sekcijas. Susitarimą su jo vadovybe A. Guzevičius matė kaip priemonę neutralizuoti Z. Angariečio įtaką.

¹²⁷⁰ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1931 12 17 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 174.

¹²⁷¹ Pranskus-[Žalionis] B., Menševikiškas marksizmas // Priekalas, 1931 11, nr. 5, p. 174-178.

¹²⁷² Kapsukas V., Dar apie trečiafrontininkus // Priekalas, 1931 11, nr. 5, p. 179.

Aleksandras Guzevičius ėmėsi veikti 1931 m. spalio mėn., likus kelioms dienoms iki išvykimo į Vokietiją. Ją plačiausiai 1932 m. vasarą aprašė pats iniciatorius viename iš savo atgailos laišku Z. Angariečiui¹²⁷³. Pirmą dieną jis susitiko su Maskvoje viešėjusiu JAV komunistų veikėju Rojumi Mizara, kuris „pareiškė, jog „V[ilnis]“ ir „L[aisvė]“ nutarė atsiliigt rašantiems iš L[ietuv]os“. Susitikime dalyvavę B. Pranskus ir P. Užkalnis „pareiškė, kad tam tikra dalimi galės atsiligint ir „Pr[iekalas]“ – iš už[ieninių] iplaukų val[iuta]“. Dvi dienas iš eilės A. Guzevičius lankėsi MORP'o būstinėje, kur susitikinėjo su vienu iš jos vadovų rašytoju Bruno Jasieński, nuo 1929 m. gyvenančiu Sovietų Sąjungoje ir susitikimo metu dirbusio MORP'o organo *Pasaulinės revoliucijos literatūra* redakcijoje. Susitikimo metu B. Jasieński išdėstė geradarystes, kurios ištikėtų trečiafrontininkus, jei šie viešai paskelbtų apie savo pasiryžimą stoti į MORP'ą. Jasieński pažadėjo steigiant MORP'o lietuvių sekciją pritraukti į pagalbą vokišką sekciją. Jis pageidavo, kad šioje sekcijoje dalyvautų ir Lietuvos žydų kairieji rašytojai. Toliau buvo žadama atverti trečiafrontininkams *Pasaulinės revoliucijos literatūros*, ėjusios keturiomis kalbomis, puslapius bei mokėti honorarus už šį dalyvavimą. Gali būti, jog kontaktų tarp MORP' ir trečiafrontininkų metu jau iki tol buvo išsikristalizavusi idėja apie lietuviškos proletarinės kūrybos almanacho leidimą. B. Jasieński pažadėjo padėti išleisti šį almanachą. Jo pozicija kairiosios inteligentijos pritraukimo klausimu atrodo lanksti ir kertasi su paraidine Charkovo konferencijos nutarimų formuluote. Matyt jis matė galimybę nutarimus interpretuoti lendant po jų poodžiu. Jasieński teigė, jog „jokiu budu nestumt nuo savęs kair[iuosius] smulk[iosios] burž[uazijos] sluoksnių elementus. <...> Nereikia stumt nuo savęs net ir tų, kurie dar teberašo burž[uazinėj] spaudoj ir kad juos laikit „poputniki – popučikais“! Tai kartu atvirai kirtosi su LKP vadovų pozicija.

Guzevičius dar buvo susitikęs su Komunistinio jaunimo internacionalo vadovybe, kuri, jo žodžiais tariant, pritarė MORP'o pozicijai. Jis porą vakarų mėgino kalbėtis su Z. Angariečiu, bet, kaip jau buvo įprasta jų bendravime „faktinai jokio pasikalbėjimo nebuvo, nes X [Z. Angarietis] iš pirmų žodžių užsikirto“. Gali būti, jog tokia emocionali reakcija buvo A. Guzevičiui į naudą. Jis galėjo teigti, jog pokalbis įvyko ir rezultatų nedavė. Po keleto metų Aleksandras Guzevičius apie šį pokalbį pridės dar vieną detalę: „Angarietis kuo griežčiausiai priešinosi ir net grasino man už tai“¹²⁷⁴. Angarietis užginčijo tokią versiją: „kad tuose pasitarimuose eina kalba apie darbą Lietuvoj, Al[gis] [t.y. A. Guzevičius] nei pusės žodžio

¹²⁷³ A. Guzevičiaus vardu parašytas laiškas į LKP CK. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 73-74.

¹²⁷⁴ A. Guzevičiaus pareiškimas A. Sniečkui. 1940 10 20 // LYA, f. 1771, ap.1, b. 1, l. 195 (rankraštis); LYA, f. 77, ap. 28, b. 3728, l. 161 (nuorašas)

nepasakė. Vadinas slėpė. Jei X [t.y. Z. Angarietis] būtų žinojęs, kad Al[gis] slapta veda kokius tai pasitarimus, jis būtų suturėjęs Al[gio] vikimą¹²⁷⁵.

Jie konfliktavo ne tik trečiafrontininkų, bet ir dėl ryšių kanalų. Angarietis reikalavo, jog Guzevičius visą korespondenciją siųstų pirmiausia į LKP CK Politinį biurą, t.y. jam. Guzevičius vyko į Kauną tvarkyti komjaunimo reikalų, tad Komjaunimo internacionalo vadovai reikalavo ryšius su Maskva palaikyti *tik* per jų Berlyno biurą¹²⁷⁶. Šis konfliktas jam buvo parankus, nes suteikė galimybę pasirinkti norimą ryšių kanalą. Komjaunimo internacionalo ryšių linijas už Z. Angariečio nugaros buvo galima panaudoti kontaktams su MORP'u. Guzevičius Berlyne tarp kitų užduočių turėjo susitikti su vokiškos MORP'o sekcijos vadovais rašytojais Johannesu Robertu Becheriu ir Ludwigu Rennu. Susitikus tikriausiai turėjo būti svarstoma vokiečių pagalba steigiant lietuvišką MORP'o sekciją. Gauti adresai buvo pasenę, tad Maskvos emisarui Berlyne pavyko tik užsitikrinti „pašto dėžutę“, į kurią iš Kauno siunčiami laišakai po to tiesiogiai pasiekdavo MORP'o būstinę¹²⁷⁷.

Į Kauną A. Guzevičius atvyko 1931 m. lapkričio 10 d¹²⁷⁸. Nėra galimybės tiksliai datuoti jo susitikimus su trečiafrontininkais. Jie tikriausiai vyko jau po V. Drazdausko arešto (t.y. po lapkričio 25 d.), nes jis juose nedalyvavo. Pretenduodamas į ideologinio kolektyvo lyderio vaidmenį Drazdauskas, būdamas laisvėje, nebūtų praleidęs tokią progą. Kontaktą su aktyvistų kolektyvu A. Guzevičius užmezgė per LKP CK sekretorių K. Preikšą ir VDU komunistų studentų biuro sekretorių J. Bulavą. Iš pradžių jis susitiko tik su B. Raila. Šis buvo supažindintas su Maskvoje gimusia idėja ir buvo sutarta dėl labiau reprezentatyvesnio susitikimo. Antras susitikimas įvyko A. Venclovos nuomojame kambaryje Višinskio g. 62. Šį kartą susirinko B. Raila, A. Venclova, S. Nėris ir „kažkoks aukštas gauruotas vyras“, kurio tapatybė A. Guzevičiui su laiku pasimiršo¹²⁷⁹. Būta dar vieno susitikimo – pobūvio, kuriame prie grupelės prijungė P. Morkūnas. Aleksandrui Guzevičiui išiminė egzaltuotas Salomėjos Nėries entuziazmas („o juk reikės ir į barikadas stoti!“)¹²⁸⁰. A. Venclova dar mini viename susitikime dalyvavusį J. Šimkų¹²⁸¹, bet to neprisimena A. Guzevičius. Šimkus ir Guzevičius buvo pažįstami nuo 1923 m. ir vargu ar jo buvimas susitikime būtų išsitynęs Maskvos emisarui iš atminties. Dar viena detalė – A. Venclova atsiminimuose mini, jog susitikimo (tikriausia trečiojo) metu ant stalo buvo laikomas „pigaus ir baisiai blogo Anykščių vyno butelis“ tam, kad užklopus

¹²⁷⁵ Z. Angariečio laiškas LKP sekretoriams Lietuvoje. 1932 09 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 55

¹²⁷⁶ A. Guzevičiaus pareiškimas A. Sniečkui. 1940 10 20 // LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, l. 195 (rankraštis); LYA, f. 77, ap. 28, b. 3728, l. 161 (nuorašas); A. Guzevičiaus vardu parašytas laiškas į LKP CK. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 74

¹²⁷⁷ Gudaitis-Guzevičius, Raštai, t. 6: Didvyriškumo estafetė, Vilnius, 1981, p. 353.

¹²⁷⁸ Agento „Daugėla“ pranešimas. 1931 11 30 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 880, l. 35.

¹²⁷⁹ A. Gudaičio-Guzevičiaus laiškas R. Šarmaičiui. 1963 02 15 // Pergalė, 1981, nr. 6, p. 144.

¹²⁸⁰ Gudaitis-Guzevičius A., Liepsningoji siela // Literatūra ir kalba, 1959, t. 4, p. 237-238

¹²⁸¹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 253

saugumiečiams, susirinkimas *atrodytu* kaip pobūvis¹²⁸². A. Guzevičius mini, jog paskutinis susitikimas *buvo* pobūvis.

Galima įsivaizduoti trečiafrontininkų džiaugsmą – kritiškiausiomis dienomis pagaliau LKP ir Kominternas su jais užmezgė tiesioginius ryšius. Jau gruodžio 3 d. iš LKP CK sekretoriato Kaune į Maskvą iškeliavo žinutė, jog kolektyvas sutinka su stojimo sąlygomis, t.y. išsižada bendradarbiavimo buržuazinėje spaudoje¹²⁸³. Gruodžio 8 dienos Aleksandras Guzevičiaus ataskaitoje Bruno Jasiėnkiui¹²⁸⁴ ir gruodžio 14 d. laiške JAV lietuvių komunistų veikėjui Domininkui Šolomskui¹²⁸⁵ pateikta daugiau detalių. Trečiafrontininkai iš savo gretų išskyrė būsimos MORP'o sekcijos narius. Jais numatyti šeši literatai (A. Venclova, B. Raila, P. Cvirka, V. Drazdauskas, S. Nėris, P. Čiurlys), vienas teatralas (J. Grybauskas) ir menininkas (P. Andriušis). Jie pasiryžę savo kūrybą skelbti *tik* kompartijos kontroliuojamuose leidiniuose, bet tik su sąlyga, jog jiems bus garantuotas pragyvenimo minimumas. Trečiafrontininkai taip pat sutiko versti komunistams priimtinius literatūrinius tekstus į lietuvių kalbą. Guzevičius sutiko su šiom sąlygom ir net ėmėsi iniciatyvos rūpintis J. Šimkaus ir K. Korsako įtraukimu į būsimos sekcijos gretas. MORP'o sekcijoje turėjo būti partinė frakcija, bet kompartijai priklausė tik vienas tuomet kalėjime sėdintis V. Drazdauskas. Frakcija A. Guzevičiui atrodė būtina ne tik dėl formalaus reikalavimo – jis matė, jog kolektyvo plechanoviškos pakraipos marksistinė savišvieta neatitinka stalinistinių normų. Be to, „kai kurie siekia išeiti į tarptautinę areną ir „tarti žodį“! Jie labai prastai įsivaizduoja, kas yra masės, gyvena tartum virš jų, rengiasi joms vadovauti, vesti jas.“ Pradžiai jis prašė MORP'o į planuojamą sekcijos steigiamąjį susirinkimą atsisiųsti *savą* žmogų. MORP'o vadovybė greitai sureagavo į žinias iš Kauno – 1931 m. gruodyje paskelbtame *MORP'o raporte drg. Stalinui ir visiems SSSR darbo žmonėms* minima, jog 1932 m. rudenį jos sekcija bus ir Lietuvoje¹²⁸⁶.

Kuomet žinios apie savo auklėtinio susitikimus ir susitarimus pasiekė Z. Angarietį, jis gruodžio 17–20 d. laiškuose sekretariatui ir tikriausiai Politiniam biurui užprotestavo visus Guzevičiaus susitarimo su trečiafrontininkais punktus. *Visam* jų kolektyvui paneigta teisė būti kompartijos pakeleiviais, nes jie nepasmerkė savo praeities. Angarietis specialiai pabrėžė atsiribojęs nuo vasarą išreikštos palankios pozicijos jos atžvilgiu ir išreiškė nepasitikėjimą V.

¹²⁸² Ten pat.

¹²⁸³ Iš St. [LKP sekretoriato Kaune] laiško D. [Z. Angariečiui] ir „Priekalui“. 1931 12 03 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 161

¹²⁸⁴ Aleksandro Guzevičiaus laiškas B. Jasiėnkiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 26-28; Iš rašytojo archyvo. Publikaciją parengė ir laišką išvertė L. Lisenkaitė // Pergalė, 1988, nr. 5, p. 158-161.

¹²⁸⁵ A. Guzevičiaus laiškas D. Šolomskui. 1931 12 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 23-25. Skelbta: Gudaitis-Guzevičius, Raštai, t. 7: Nuo metų aukštumos, Vilnius, 1983, p. 43-46.

¹²⁸⁶ Lisenkaitė S., Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, p. 96.

Drazdausku¹²⁸⁷. Partinė frakcija jų tarpe neįmanoma, nes „musų frakcijos organizuojamos vien iš musų žmonių“, kas reiškia, jog V. Drazdauskas, tapęs kompartijos nariu tinkamai jo nepatikrinus, nelaikytas „mūsiškiu“. Galiausiai jis pabrėžė principinę nuostatą, jog už rašymą kompartijos spaudoje „mes niekam už raštus nemokam“¹²⁸⁸. Tuo pat metu Angarietis savo direktyvas pagrindė laiške tikriausiai LKP CK Politiniam biurui. Galiausiai Angarietis uždraudė Guzevičiui ir LKP CK sekretoriams palaikyti ryšius su trečiafrontininkų kolektyvu. Pastariesiems jis pavedė rinkti medžiagą apie šį kolektyvą ir nepraleisti progos jį diskredituoti¹²⁸⁹. Jis taip priekaištavo V. Kapsukui, kuris spaudoje per anksti paskelbęs savo per daug švelnią poziciją trečiafrontininkų atžvilgiu¹²⁹⁰.

Gruodžio mėn. (deja, nepavyko aptikti tikslios datos) MORP'o vadovybė nusprendė, jog trečiafrontininkai negali stoti į šią organizaciją. Rezoliucijoje pabrėžta, jog trečiafrontininkai nesilaikė pagrindinių Charkovo konferencijos principų – nekovojo prieš fašistus ir socialfašistus, bendradarbiavo jų spaudoje, viešai nepasisakė prieš intervencijos į SSSR ruošime dalyvaujančią Lietuvos valdžią, praktiškai nedalyvavo revoliucinėje kovoje. Galiausiai, kaip tiesioginis pretekstas priimti rezoliuciją pabrėžti „Trečio fronto“ kolektyvą diskredituojantys lapkričio 13 ir 28 dienos laišakai¹²⁹¹. MORP'o vadovybė paliko dialogo galimybę – po savikritikos ritualo trečiafrontininkai gali būti išbraukti iš juodojo pseudoproletarinių literatūrinių grupių sąrašo.

Galima tik spėlioti, kas lėmė MORP'o posūkį nuo išankstinio pasitikėjimo trečiafrontininkais link jų įtraukimo į šį sąrašą. Jo archyvinių pėdsakų reikia ieškoti Maskvoje. Gali būti, jog Zigmas Angarietis, sužinojęs apie savarankišką savo sekretoriaus veiklą, įsikišo tiesiogiai. Tokiu būdu jis galėjo atstatinėti savo, kaip LKP lyderio autoritetą. Bruno Jasieński buvo per menka figūra asociacijos vadovybėje, kad apgintų ir, kas svarbiausia, įgyvendintų, savo nuostatas. Tikėtina ir kita versija – MORP'o sekretoriato rezoliucija galėjo būti priimta įsikišus V. Kapsukui, kuris gruodžio mėnesio „Priekalo“ numeryje paskelbė identišką MORP'o rezoliucijai straipsnį apie trečiafrontininkus¹²⁹². Jis nesikritikavo suklydęs savo prognozėse, tiesiog išdėstė ultimatumą vis dar gal būt pasitikėjimo vertiems „geresniems“

¹²⁸⁷ Angarietis Z., Mano siulimas. 1931 12 18-19. Mašinraštis // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 165; Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriui. 1931 12 17 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 174.

¹²⁸⁸ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriui. 1931 12 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 30-32 (rankraštis); LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 174 (mašinraštis). Variantai šiek tiek skiriasi.

¹²⁸⁹ Angarietis Z., Mano siulimas. 1931 12 18-19 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 166; Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriui. 1931 12 20 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 182; Z. Angariečio laiškas A. Guzevičiui. 1931 12 20 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 33-34; Z. Angariečio laiškas K. Preikšui [An] // 1931 12 20 // LYA, f. 77, ap.14, b. 10, l. 182.

¹²⁹⁰ Angarietis Z., Mano siulimas. 1931 12 18-19 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 165-166

¹²⁹¹ Tarptautinio revoliuciniu rašit. susivienijimo (MORP) sekretoriato rezoliucija dėl „Trečio fronto“ grupės // Priekalas, 1932, nr. 1/2, p. 25

¹²⁹² Kapsukas V., Trečiafrontininkų žingsnis atgal, o ne pirmyn // Priekalas, 1931 12, nr. 6, p. 229-230.

trečiafrontininkams – jie turi besąlygiškai praktikoje pradėti laikytis Charkovo konferencijos platformos. MORP'o rezoliucijos teksto ir Kapsuko straipsnio panašumas leidžia pirmenybę suteikti versijai, jog Kapsukas, o ne Angarietis daugiausia prisidėjo prie rezoliucijos. Juolab, kad Z. Angarietis 1932 m. sausio 9 d. tikriausiai LKP CK Politbiurui išdėstė griežtesnę poziciją – kadangi kai kurie komunistai yra pasidavę trečiafrontininkų įtakai, o jų tarpe tikrai yra saugumo agentų, kyla grėsmė, jog per šiuos „palydovus“ saugumas prisikas prie kompartijos vadovybės. Tokiu atveju smulkintis nėra ko – „tik negailestingoj kovoje be jokių išskiriamų blogų ar gerų trečiafrontininkų mes griežčiau sudaužisim ir greičiau apsaugosim mūsų draugus ir šalinikus nuo jų itakos“¹²⁹³.

Gruodžio 31 d., baigėsi dabar jau tiek MORP'o, tiek LKP vadovybės linijai prieštaraujanti Aleksandro Guzevičiaus veikla – jis buvo areštuotas¹²⁹⁴. Kartu buvo areštuotas su trečiafrontininkais jį suvedęs Kazys Preikšas¹²⁹⁵. Angarietis, iki tol įtaręs, jog tarp trečiafrontininkų yra saugumo agentų, buvo įsitikinęs, jog šiuos areštus lėmė abiejų komunistų tiesioginis bendravimas su trečiafrontininkais. Iš tikrųjų naujametiniai areštai įvyko dėl LKP CK sekretoriato kurjerės ir Lietuvos saugumo agentės Stasės Trakimaitės veiklos¹²⁹⁶, kuri buvo Kazio Sprindžio žmona.

Asmeninių Angariečio kaltinimų savo buvusiam sekretoriui sąrašas buvo ilgas – susitarimo su maskviškiais komunistais nuslėpimas nuo LKP CK Politinio biuro (t.y. paties Angariečio), MORP'o iškėlimas aukščiau kompartijos struktūrų, susitikinėjimas su trečiafrontininkais be Politinio biuro sankcijos, nuo Politinio biuro nuslėptų laiškų rašymas į JAV komunistų spaudą, su niekuo nesuderinti pažadai dėl pinigų mokėjimo¹²⁹⁷. „Smarkaus išbarimo“ akte jo prasižengimai iš esmės tik prieš Z. Angariečio autoritetą buvo suvesti į tris apibendrinimus – nekonspiratyviškumas, partijos disciplinos laužymas ir dezorganizacinė veikla¹²⁹⁸. „CK vardu paskelbtas nutarimas atrodė man tiesiog asmenišku Angariečio kerštu“ – 1940 m. LKP vadovybei atviravo tuometinis Vidaus reikalų liaudies komisaras¹²⁹⁹. Iš ties, 1932 m. vasarą Angariečio laiškus LKP CK sekretariatui Kaune jis prilygino „partinės reputacijos apspjaudymui“ ir atkakliai paneiginėjo visus kaltinimus. Jis visgi neprotestavo prieš publikuotą Politinio biuro nuosprendį, tik pabrėžė, jog „nutarimas visai neliečia pamatinės tų žingsnių

¹²⁹³ [Angarietis Z.], Dėl klausimo apie „Trečią frontą“. 1932 01 09 / Z. A. // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 155

¹²⁹⁴ Policijos pranešimas apie komunistų areštus. Nepasirašytas. [1931 12 31] // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 880, l. 43-44; Kriminalinės policijos pastangomis... // Sekmadienis, 1932 01 03, p. 7.

¹²⁹⁵ Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, p. 343-344.

¹²⁹⁶ Ten pat, p. 343.

¹²⁹⁷ Z. Angariečio laiškas A. Guzevičiui. 1932 01 05 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 29 (rankraštis); LYA, f. 77, ap. 15, b. 7, l. 4 (mašinarštis); Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1932 02 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 38

¹²⁹⁸ Dėl X // Partijos darbas, 1932 04, nr. 4(7), p. 46.

¹²⁹⁹ A. Guzevičiaus pareiškimas A. Sniečkui. 1940 10 20 // LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, l. 195 (rankraštis); LYA, f. 77, ap. 28, b. 3728, l. 161 (nuorašas).

priežasties, būtent taktikos santykių su kairėjančiais smulk[iosios] burž[uaizijos] elementais, esančiais netoli mūsų.¹³⁰⁰ Šiuo žingsniu jis atsidūrė ribinėje situacijoje, nes viešas pasisakymas prieš LKP vadovybę grėsė pašalinimu iš kompartijos. Angarietis tokiais atvejais būdavo greitas iškelti provokacijos, išdavystės ar panašius kaltinimus, bet šį kartą sureagavo santūriai. Jis papildomai apkaltino buvusį sekretorių nesiorientavimu, kas yra partinė drausmė ir nenuovoka, ką reikia daryti išgirdus įspėjimą¹³⁰¹.

1932 m. rudenį A. Guzevičių kalėjime pasiekė pavėluotos žinios apie trečiafrontininkų kolektyvo galutinį subyrėjimą. Iki tol jis laikėsi prieš Angarietį tikėdamasis, jog trečiafrontininkų pasiryžimas neišgaruos. Dabar jam teliko pripažinti klydus iš esmės, rituališkai pasikapstyti savo praelyje aiškinant šią klaidą, ir tik stengtis išsaugoti asmeninį orumą vis dar protestuojant prieš Angariečio kaltinimą dėl sąmoningo melo¹³⁰². Angariečio spaudimas neatlyžo¹³⁰³, tolesnė gynyba galėjo privesti prie didesnių sankcijų, tad Guzevičius galiausiai pasidavė ir net pripažino asmeninį buvusio darbdavio teisumą: „dabar aišku, kur tas galėjo nuvest, jei ne to griežtumo geros akys... Aišku ir... gėda.“¹³⁰⁴

Guzevičiaus akcija buvo vienintelis tiesioginis mėginimas įtraukti trečiafrontininkus į kompartijos ir Kominterno veiklos orbitą. Jis atliktas bravūriškai, mėginant išlaviruoti tarp keleto struktūrų interesų. Visgi 23 metų tesulaukusio techninio sekretoriaus simbolinis kapitalas buvo per menkas sėkmingai žaisti tokį žaidimą. Jo sąjungininkai buvo per silpni, o LKP, Kominterno ir jo padalinių vadovybės nuostata nepalanki tokiam liberaliam priėjimui prie kairiosios inteligentijos.

4. Versija apie pinigus trečiafrontininkams

Išdėsčius įtemptos konkurencijos tarp Angariečio ir Kapsuko dėl politikos trečiafrontininkų atžvilgiu metmenis galima naujai pažvelgti į Leono Gudaičio hipotezę apie galimą kompartijos finansinę paramą šiam kolektyvui¹³⁰⁵. 1931 m. gegužės 20 d. pasirodžiusiame „Trečio fronto“ penktame numeryje nuskambėjo mįslinga padėka, kurioje „Redakcija ir Rašytojų Aktyvistų Kolektyvas širdingiausiai dėkoja savo rėmėjam: gerb. N. N., paaukojusiam „Trečiam Frontui“ leisti 1.500 litų“¹³⁰⁶. Vytautas Katilius atsiminimuose mini, jog

¹³⁰⁰ A. Guzevičiaus vardu parašytas laiškas į LKP CK. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 73-74.

¹³⁰¹ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1932 09 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 55-56.

¹³⁰² A. Guzevičiaus laiškas į LKP CK. 1932 10 25. Maskvoje gauta 1932 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 59; Nepasirašytas laiškas į LKP CK Politinį biurą A. Guzevičiaus reikalu. [be datos]. Maskvoje gauta 1932 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 58

¹³⁰³ Z. Angariečio laiškas nenurodytas adresatui. 1932 12 15 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 57.

¹³⁰⁴ A. Guzevičiaus laiškas į LKP CK. 1933 02 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 70.

¹³⁰⁵ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 212-215.

¹³⁰⁶ Padėka // Trečias frontas, 1931, nr. 5, p. 48.

„pasišaipoma“ padėka buvo skirta K. Binkiui. Jis pats liudija matęs kaip gimė jos idėja – Venclova ir Cvirka vienoje kavinėje draugiškai išsišaipė iš Binkio ideologinio lankstumo, mat šis parašęs A. Smetonos biografiją. Binkis juokais žadėjęs paaukoti „Trečiam frontui“ tūkstantį litų¹³⁰⁷. K. Binkis panegiriką Smetonai parašė tik 1934 metais, visgi tikėtina, jog Katilius suklydo tik šioje vietoje. Trečiafrontininkai išnaudodavo kiekvieną progą pasišaipyti iš keturvėjininkų beidėjiškumo, tad tokia „Padėkos“ kilmės versija yra tikėtina. Galima kelti ir nepriklausomą nuo Katiliaus hipotezę. Leidėjai laukė, jog šio numerio turinys bus išskirtinai skandalingas, o paminėjimas, jog žurnalas susilaukė turtingo mecenato, galėjo būti ironiška fikcija, ženklinanti menamai išskirtinę finansinę žurnalo padėtį tarp kitų kultūrinių žurnalų. Nurodyta suma galėjo padengti keleto tolesnių žurnalo numerių leidybos kaštus. Man rodosi, jog atmetama versija, kad tuo metu komunistai (ypač pinigus skirstantis Angarietis) būtų turėję kokį nors interesą finansiškai remti žurnalą, į kurį tik ką atkreipė dėmesį ir kurį laikė priešų stovyklos reiškinium.

Leonas Gudaitis mini finansinės komunistų paramos trečiafrontininkams medžioklę pradėjęs 1978 m. – po to, kai pasirodė Česlovo Mančinsko straipsnis apie VDU studentų draugiją „Aurora“¹³⁰⁸. Jis parašytas be jokių išnašų, bet remiasi Partijos istorijos institute rinktais komunistų, dalyvavusių šios draugijos veikloje, atsiminimais. Daugiausia remtasi Juozu Bulavu. Č. Mančinskas pirminėje straipsnio versijoje rašė, jog K. Preikšas (pogrindininkavo Kaune 1931 m. rugpjūčio pradžioje – gruodžio 30 d.) perdavė trečiafrontininkams 1000 litų. Leonas Gudaitis įtikino autorių turimą informaciją susieti su „Padėka“ ir ištaisyti sumą į 1500 litų. 1986 m. Juozas Bulavas, prašomas L. Gudaičio, surašė atsiminimus, kuriuose pabrėžtinai kalbėjo apie 1000 litų ir suabejojo Č. Mančinsko nurodyta suma¹³⁰⁹. Šiuose atsiminimuose figūruoja Aleksandras Guzevičius, kuris pagrindinį darbą Kaune dirbo 1931 m. lapkričio 10 – gruodžio 30 d. Taigi, šie įvykiai galėjo vykti tada, kai „Trečias fronto“ leidimas jau buvo sustabdytas. Idėja gimusi lapkričio mėn., emisarui iš Maskvos keletą kartų susitikus su Bulavu ir Preikšu. Pinigai galėjo būti perduoti gruodžio mėn., kažkurio iš trijų Guzevičiaus susitikimų su dalimi trečiafrontininkų metu. Iš J. Bulavo versijos matyti, jog K. Preikšas finansinę paramą motyvavęs tuo, jog iš kompartijos pusės jiems „yra atitinkama įtaka. Reikėtų paremti materialiai“. Taip pat matyti, jog pinigus parūpinęs K. Preikšas, taigi juos galėjo skirti tik LKP CK sekretoriatas. A. Guzevičius iš Maskvos jų atsivežti negalėjo.

¹³⁰⁷ Katilius V., *Židiniai ir žmonės*, Vilnius, 1993, p. 173-174.

¹³⁰⁸ Mančinskas Č., „Aurora“ Kaune // *Nemunas*, 1978, nr. 7, p. 28-29.

¹³⁰⁹ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 214

Peržiūrėjus sekretoriato finansinių įplaukų ir išlaidų bylą už 1931 metus¹³¹⁰, nerasta jokios užuominos nei apie trečiafrontininkus, nei apie tokią sumą. Iš sekretoriato buvo reikalaujama griežto atskaitomumo, tad byloje fiksuojamos smulkiausios išlaidos. Iš bylos matyti ir kita – sekretoriatas paprasčiau negalėjo disponuoti tokio dydžio suma, kaip 1000 litų. Antra, kažin ar Kauno komunistų vadovybė turėjo interesą nors kiek remti trečiafrontininkus – ji buvo tik nusprendusi, jog reikia trečiafrontininkams daryti įtaką, bet tuo metu negalėjo manyti, jog jie jau yra komunistų įtakoje. Trečia, J. Bulavas atsiminimuose pabrėžė, jog pinigus skirstė Z. Angarietis. Iš aukščiau išdėstytos jo požiūrio į trečiafrontininkus rekonstrukcijos galima daryti stiprią prielaidą, jog jis jokiū būdu būtų nesutikęs paremti šio kolektyvo. Ketvirta, peržiūretoje kompartijos vadovybės korespondencijos visumoje nėra nei mažiausių užuominų apie piniginę paramą trečiafrontininkams. Tokių užuominų neišliko nei trečiafrontininkų atmintyje. Galiausiai galima paspekuliuoti – jei tokia suma iš tikrųjų 1931 m. gruodyje būtų jiems perduota, ar jie būtų leidę S. Nėriai 1931–1932 m. žiemą gyventi skurde ir ar 1932 m. pavasarį būtų dėl *finansinių* problemų neišėjęs Drazdausko grupės projektuotas žurnalas „Pirmyn“, kuriam leidimas jau buvo gautas.

Leonas Gudaitis labai atvirai pristatė trečiafrontininkų pasidavimo komunistams įrodymų paieškas bei klystkelius ir nerado galutinių įrodymų. Nesiryžtant paneigti J. Bulavo atsiminimų informacijos, jam liko apsiriboti komunistų pareigūnų intencijų deklaravimu – jie „pajuto politinę naudą paremti žurnalą, bet kažin ar skubėjo“¹³¹¹. Visgi, atsižvelgus į išdėstytus argumentus, lieka padaryti išvadą apie J. Bulavo atsiminimų nepatikimumą ir jokios komunistų finansinės paramos trečiafrontininkams nebuvimą.

¹³¹⁰ LKP CK sąmata, LKP CK sekretoriato ir įgaliotinių Vokietijoje finansinės atskaitos už 1931 metus // LYA, f. 77, ap. 14, b. 32.

¹³¹¹ Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija, p. 215.

XI. Revoliucinės kultūros plėtojimas nuo 1931 m. žiemos iki 1932 m. rudens

1. Trečiafrontininkai 1931/1932 m. žiemą

Kalėjimo kasdienybė Valį Drazdauską suartino su Pranu Morkūnu ir Juozu Mozeliu. Pastarieji, 1932 m. kovo mėn. išėję iš kalėjimo, su V. Drazdausko rekomendacija prašėsi priimami į kompartiją. Neskubėta, ir jie patikrinimui buvo priimti į Raudonąją pagalbą¹³¹². Morkūno atveju komunistų rezervuotumą iššaukė jo protrūkis. Jis pagal vieną versiją sukonfliktavo su Petru Tarabilda¹³¹³, pagal kitą – su viltininku Petru Krasausku¹³¹⁴. Ginčo įkarštyje nuskambėjo abipusiai kaltinimai dirbant žvalgybai, po kurių sekė „užvažiavimai į snukį“. Elijas Bilevičius išreiškė tipišką komunistų vadovybės požiūrį į tokio pobūdžio incidentus: „Bet tas [muštynės] ne svarbu. Svarbu tas, kad jie abu labai gerai supranta, kas tai reiškia toks išmetinėjimas ir kad vien iš pikčio tokio išmetinėjimą dariti be pagrindo netikėtina. Kai kurie mūsų d.d. [draugai] norėjo visą šitą istoriją išaiškinti kaip paprastą susibarimą. Aš buvau ir palikau tos nuomonės, kad čia panašu į tiesą“¹³¹⁵. Raudonosios pagalbos vadovybė visgi nelabai norėjo įsiklausyti šią interpretaciją ir suteikė pasitikėjimo kreditą Morkūnui.

Jei Valys Drazdauskas išsėdėjo visą bausmės laiką, iš kalėjimo turėjo išeiti 1932 m. kovo 1 d. Jis rado senąjį kolektyvą sutrikusį, „gaištantį laiką murmėjimuose, prie nieko neprivedančiose diskusijose, beveik neviltyje.“¹³¹⁶ Buvę trečiafrontininkai žinojo apie Aleksandro Guzevičiaus areštą, bet žinios apie jų priėmimo į MORP'ą užblokavimą Maskvoje jų nepasiekė. Stebėtina, jog net lapkričio mėn. V. Drazdauskas apie tai nežinojo ir „Priekalo“ redakcijai skundėsi, jog MORP'as su buvusiais trečiafrontininkais nepalaiko ryšių¹³¹⁷. Tuo tarpu akivaizdu buvo viena – be Valio Drazdausko kolektyvas manė nepajėgus numatyti ateities veikimo gairių.

Petras Cvirka, gavęs stipendiją iš „Žiburėlio“ draugijos, 1931 m. gruodžio pradžioje išvažiavo studijuoti literatūrą į Paryžių¹³¹⁸. Išvažiudamas jis paliko teisę brolijos nariams laisvai disponuoti jo pavarde. Salomėja Nėris, blaškoma tarp noro emigruoti ir pareigos studijuoti marksizmo klasikų, vis labiau grimzdo į skurdą ir savigraužą. Ji ieškojo vis pigesnių

¹³¹² J. Vinickio (slap. Šturmas) laiškas LKP CK. Gauta 1932 12 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7607, l. 17.

¹³¹³ E. Bilevičiaus-Sarino pastabos apie padėtį Lietuvos kompartijoje. [1932 05] // LYA, f. 77, ap.28, b. 1058, l. 126.

¹³¹⁴ Laiškas į LKP CK Politinį biurą. Gauta 1932 12 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7607, l. 12

¹³¹⁵ E. Bilevičiaus-Sarino pastabos apie padėtį Lietuvos kompartijoje. [1932 05] // LYA, f. 77, ap.28, b. 1058, l. 126.

¹³¹⁶ Raila B., Kodėl antraip, p. 153.

¹³¹⁷ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 20.

¹³¹⁸ Iš „Žiburėlio“ bendrabučio jis išvyko 1931 m. gruodžio 3 d. Žr.: Vald. J. Dagio pranešimas. 1933 02 04 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 3

būstų nuomai, kol 1932 m. vasaryje ją išgelbėjo Vincas Mykolaitis-Putinas. Nėris nemokamai apsigyveno (gaudavo ir maistą) Putino nuomojamuose namuose Vaižganto g. 18, už ką mokė jo seserį Magdalėną vokiečių kalbos¹³¹⁹. Ši geradarystė atpalaidavo Salomėją nuo elementaraus išgyvenimo rūpesčio ir suteikė laisvo laiko privilegiją. Pas Putiną ji gyveno iki 1934 m. rugsėjo mėn., kuomet išvyko mokytojauti į Panevėžį. Antanas Venclova nusprendė pagaliau baigti universitetą, kuriame studijavo jau septintus metus ir pradėjo ruoštis egzaminams. Venclovai buvo vis sunkiau gauti žemės ūkio literatūros vertimų („man kažkas ėmė kenkti“) ir jis tapo apmokamu bibliografu – rengė darbą *Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba*, už ką gaudavo atlygį¹³²⁰. Jonas Šimkus pasveiko, toliau išgyveno iš publicistikos ir redaktoriavimo, o jo horizontą uždengė meilė Elenai Simonaitytei (jos sesuo buvo artimai su trečiafrontininkais bendravusio Juozo Belecko žmona), kurios buvimas šalia padėjo Jonui išbristi iš ligos¹³²¹.

1931 m. gruodyje Juozas Grybauskas per Latviją nuvyko į Maskvą. Anot Guzevičiaus pranešimo į MORP'ą, kelionei pinigų suorganizavo trečiafrontininkai, kažkiek jų turėjęs ir pats. Visgi A. Guzevičius prašė maskviškių jam pagelbėti finansiškai¹³²². Pagrindinis kelionės tikslas buvo užmegzti tiesioginius ryšius su Tarptautiniu revoliucinių teatrų susivienijimu. Su šia draugija buvo susitarta, jog į Kauną per Berlyną bus siuntinėjamos MORT'o direktyvos ir teatrinė periodika. Sutarta, jog bus siunčiami „Red stage“, „Arbeiter Buhne und Film“, „Советский театр“, „Клубная сцена“, „Советское искусство“. Žurnalai atkeliaudavo į VDU arba Visasąjunginės ryšių su užsienio draugija atstovybę Laisvės al. 4, o instrukcijos būdavo siunčiamos Romualdai Juknevičiui. Buvo užmegzti ryšiai su revoliucinių teatrų susivienijimo įgaliotiniu ryšiam su Lietuva draugu „Deimantu“, kuriam Juozas Grybauskas paliko atmintinę apie „Vilties“ klubo meninę veiklą¹³²³. Drg. „Deimantas“ rūpinosi minėtų žurnalų siuntimu ir ieškojo leidinių Lietuvoje, kurie galėtų skelbti propagandinę medžiagą apie sovietinį teatrą¹³²⁴. Šie ryšiai buvo palaikomi iki 1933 m. vasaros. Taigi, J. Grybauskui pavyko padaryti tai, ko nepavyko trečiafrontininkų kolektyvui. Ryšiai tarp MORT ir evolucionuojančiu „Vilties“ klubo kultūriniu branduoliu buvo palaikomi, nors pastarasis ir netapo MORT nariu.

1932 m. vasario 21 d. vyko Lietuvių rašytojų draugijos steigiamasis susirinkimas, kuriame dalyvavo 30 literatų. Buvusiems trečiafrontininkams tai buvo proga išlieti susikaupusią pagiežą. Į susirinkimą atėjo Venclova, Nėris, Korsakas ir Raila. Pastarasis perskaitė marksistine retorika persmelktą pareiškimą, kuriame apkaltino rašytojų bendriją viešai ir slaptai džiaugusis

¹³¹⁹ Alekna V., Salomėja, Vilnius, 2006, p. 237-238.

¹³²⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 262.

¹³²¹ Lipskis S., Jonas Šimkus, p. 94.

¹³²² A. Guzevičiaus laiškas B. Jasienskiui. 1931 12 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3727, l. 27.

¹³²³ J. Grybauskas raštas apie „Vilties“ klubo meninę veiklą. 1931 12 18 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3549, l. 4-9; R. Juknevičiaus laiškas draugui „Deimantui“. 1932 08 26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4341, l. 5.

¹³²⁴ Dr. „Deimanto“ laiškas J. Grybauskui 1932 03 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 13.

proletarinės literatūros pjudymu ir užgniaužimu bei atsisakė būti vienoje draugijoje su tais, kurie tarnauja reakcijai. Po šiuo tekstu trečiafrontininkai pasivadino revoliuciniais rašytojais. Be susirinkimo dalyvių po juo išspausdintos P. Čiurlio, V. Drazdausko ir P. Cvirkos pavardės (be parašu). Po pareiškimo, apsiikeitus replikomis, protestuotojai paliko salę ir buvo išbraukti steigėjų sąrašo¹³²⁵. Susirinkime dalyvavo taip pat Kazys Boruta, kuris pats nesutiko įsirašyti į draugiją ir raštu informavo, jog steigiama nauja literatūrinė grupė „Dirbtuvė“¹³²⁶.

2. Trečiafrontininkų skilimas (1932 m. kovas)

Tikėtina, jog kovo mėn. įvyko du buvusių trečiafrontininkų susirinkimai. Apie juos, praėjus trim mėnesiams, pranešimą į Maskvą nusiuntė V. Drazdauskas¹³²⁷, o po keliasdešimties metų atsiminimus apie juos užrašė B. Raila ir A. Venclova¹³²⁸. Šie aprašymai sunkiai suderinami, tad atsiveria erdvė rekonstrukcijai ir interpretacijai. Pirmiausia neaišku, kiek susitikimų būta. Drazdauskas aiškiai neliudija, jog būta dviejų, bet netiesiogiai tai galima išskaityti. Raila mini tik vieną, Venclova – du, bet aprašinėja tik vieną. Susitikimų data niekur neminima net apytiksliai¹³²⁹. Raila mini lapkričio mėn., bet susitikimų aprašai nurodo į vėlesnes realijas. Drazdauskas tiksliai vardija pirmo susitikimo dalyvius (Venclova, Nėris, Raila, Grybauskas, Čiurlys ir jis pats), bet nemini Šimkaus ir Korsako. Apie jų dalyvavimą liudija abu Raila ir Venclova, tad didesnė tikimybė, jog jie susirinkime dalyvavo. Pastarasis dar prisimena dalyvavus Cvirką ir Borutą. Cvirka tuo metu buvo Paryžiuje, tad susitikime negalėjo dalyvauti. Raila teigia, jog Venclova susitarimo turinį Borutai perdavęs vėliau. Atsižvelgiant į aiškia Borutos poziciją brolijos idėjinės evoliucijos atžvilgiu, labiau tikėtina, jog jis nepanoro dalyvauti draugijos, kurios nariu savęs nelaikė, reanimacijos posėdyje. Lieka neatsakytas klausimas kodėl Drazdauskas neužsiminė apie Korsako ir Šimkaus dalyvavimą. Darytina prielaida, jog jis nenorėjo, kad Maskvoje žinotų apie tai, jog faktiškai iš senojo kolektyvo jie nebuvo pašalinti.

¹³²⁵ Lietuvių Rašytojų Draugijos Steigiamojo susirinkimo, įvykusio 1932 m. vasario 21 d. 16 val. Vytauto Didžiojo Universiteto rūmuose protokolas // LLTI, f. 18, b. 151; Revoliucinių rašytojų grupės pareiškimas Lietuvių Rašytojų Draugijos pirmam visuotiniam susirinkimui 1932 m. vasario 21 d. // LLTI, f. 18, b. 151; Įsikūrė rašytojų draugija // Lietuvos žinios, 1932 02 22, p.5; Susiorganizavo lietuviai rašytojai / K. // Rytas, 1932 02 22, p.7. Atsiminimų fragmentai apie šį susirinkimą surinkti: Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 42-43.

¹³²⁶ Kazio Borutos pareiškimas Liet. rašytojų D-jos steigė. Susirinkimo Prezidiumui. 1932 02 21 // LLTI, f. 18, b. 151.

¹³²⁷ [Drazdauskas V.], Laiškas apie „Trečią frontą“ / J. Simaitis. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 17.

¹³²⁸ Raila B., Kodėl antraip, p.153-154; Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p.258-261.

¹³²⁹ V. Alekna spėja vieną buvus lapkričio 13-14 d., t.y. tuo metu, kai „trečiafrontininkai“ rašė protesto laišką, o kitą – lapkričio 20-24 d. Pastaroji data iš viso negrindžiama. Žr.: Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 29-30.

Pirmasis iš susitikimų neva konspiraciniais sumetimais įvyko „Pale Ale“ restorano atskirame kambaryje, bet su užuolaidomis vietoje durų. Iš turimų duomenų galima tik apytiksliai išskirti svarstytas problemas, bet ryškiai atsiveria tarpusavio skilimo linijos. Iš naujo buvo svarstyta klausimas dėl priklausymo MORP‘ui sąlygų. Jų priėmimas užaštrino pragyvenimo šaltinių klausimą. Dalis kolektyvo narių gyveno iš uždarbių „buržuazinėje“ spaudoje ir kitos alternatyvos nematė. Tuo tarpu iš jų buvo reikalaujama atsisakyti bet kokių grožinių kūrinių, kritikos ir vertimų publikavimo ar redagavimo darbo nekomunistinėje spaudoje. Išimtis galėjo būti specializuoti ne literatūros kūrinių vertimai, redagavimai ar mokslinės publikacijos, t.y. ta sfera, kurios negalima priskirti literatūrai. Korsakas dar susitikime su Guzevičiumi atsisakė mesti savo darbą „Kultūroje“. Tas pats įvyko ir šiuose susitikimuose, tik Korsakui antrino Šimkus. Salomėja Nėris nutylėjo, bet tuo metu mėgino prasimanyti pinigų vertėjaudama „Naujojoje Romuvoje“¹³³⁰. Kita problema buvo susijusi su baime užsidaryti periferinės pogrindinės spaudos gete. Antanas Venclova teigė, jog „mes, neatsisakydami savo naujųjų marksistinių pažiūrų, vis dėlto turime dalyvauti viešojoje padoresniojoje spaudoje, nes kitaip negalėsime augti kaip rašytojai.“¹³³¹ Jį palaikė Korsakas ir Šimkus. Be to, ryšiai su komunistine lietuvių spauda dar nebuvo užmegzti ir tai siejosi su atlygio už kūrybą ir pragyvenimo problema. Valys Drazdauskas, kurio tikslas buvo pasiekti, jog „apvalyta“ grupė ir toliau judėtų link proletarinių rašytojų statuso, negalėjo neatmesti tokio argumentavimo. Jis pats nebuvo „susitepęs“ bendradarbiavimu nekomunistinėje spaudoje, nes pragyveno iš korepeticijų ir tėvų pagalbos.

Kita problema buvo susijusi su tolesniu dalyvavimu darbininkiškose organizacijose. Juozas Grybauskas žengė pirmuosius žingsnius – gelbėjo „Vilties“ teatro grupę, perkeldamas ją prie vienos iš prokomunistinių profsajungų ir sausio mėn. pradėjo rūpintis leidimu jai veikti legaliai¹³³². Svarstyta galimybė dirbti Raudonojoje pagalboje arba nelegaliose darbininkų profsajungose. Paaiškėjo, jog Venclova, Raila ir Čiurlys jau buvo pavargę nuo sąlyčio su darbininkų klase ir jokiose draugijose dirbti nesutiko. Pildėsi tai, ką neseniai buvo diagnozavęs K. Korsakas: „mes – net ir norėdami – negalim pilnai sutapti su proletariatu, persiimti jo pasaulėžiūra, o ypač jo pasaulėjauta. Mes esam žmonės, priklausą smulkiajai buržuazinei inteligentijai“¹³³³.

Drazdauskas iš pradžių siekė bendros rezoliucijos. Ryškėjant skirtumams bergždžiai svarstyta dviejų rezoliucijų (vienos aštresnės, kitos švelnesnės) galimybė. Taigi, A. Venclovos, B. Railos, P. Čiurlio, J. Šimkaus ir K. Korsako slinkimas link proletarinių rašytojų būsenos

¹³³⁰ Alekna V., Salomėja, p. 237-238.

¹³³¹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 260.

¹³³² J. Grybausko laiškas dr. „Deimantui“. 1932 02 15. Kaunas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 12

¹³³³ K. Korsako laiškas J. Šimkui. 1930 08 24 // Literatūra ir kalba, t. 25, p. 232.

baigėsi jiems patiems apsisprendus toliau šiuo keliu neiti. Toliau šlietis prie MORP'o su V. Drazdausku apsisprendė S. Nėris, J. Grybauskas ir S. Žukas. Ši grupelė tikėjosi, jog prie jų prisidės P. Cvirka, bet iki 1932 m. vasaros iš jo nebuvo žinių. Neginčijamu trečiafrontininku likučių lyderiu tapo V. Drazdauskas. A. Venclovos ir B. Railos pasitraukimas jam buvo naudingas, nes pašalino konkurenciją. Pirmojo susitikimo metu buvo nuspręsta atnaujinti „Trečio fronto“ leidimą kitu pavadinimu – „Išvakarės“ (proletarinės revoliucijos?). Po antro susitikimo „Išvakarių“ leidimo projektas perėjo į Drazdausko grupės rankas. Kovo mėn. S. Nėris padavė prašymą šiam žurnalui leisti ir leidimą gavo¹³³⁴, bet dėl finansinių problemų ir bendradarbių trūkumo žurnalas nepasirodė. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, jog šis planas dar buvo gyvas 1932 m. rudenį, tik tada fantazuota žurnalą leisti užsienyje, naudojant LKP ryšius. Laiške „Priekalo“ redakcijai 1932 m. spalio mėn. Drazdauskas mini, jog „tuo reikalu pradėdamas susirašinėjimas su Tilžėje esančiom mūsų redakcijom“¹³³⁵. Įdomu tai, jog Tilžėje komunistinių leidinių redakcijų nebuvo. Ten buvo tik literatūros pergabenimo punktas¹³³⁶.

3. „Auroros“ uždarymas

1932 m. pavasaryje grupelė, kurią sudarė Valys Drazdauskas, Juozas Grybauskas, Pulgis Andriušis, Stepas Žukas ir Salomėja Nėris paniro į įvairiapusę revoliucinę veiklą. Drazdauskas ir Žukas nuomavo kambarius tame pat name Turžėnų g. 5. Ši vieta keletui metų tapo grupelės susitikimų centru. Be to, joje lankydavosi įvairaus spektro kairiųjų pažiūrų darbininkai, studentai, dailininkai, teatralai bei komunistai¹³³⁷. Grupei priklausė jau minėtas Petras Krasauskas, gyvenęs „Žiburėlio“ bendrabutyje. Jis 1932 m. kovo mėn. kartu su P. Morkūnu ir J. Mozeliu buvo priimtas į Raudonąją pagalbą¹³³⁸. Šiame bendrabutyje taip pat gyveno P. Andriušis, tad kartais grupelė rinkdavosi jų kambariuose.

Valys Drazdauskas, tik priimtas į kompartiją, buvo įtrauktas į VDU studentų komunistų biurą, nors VDU jau nestudijavo. 1932 m. kovo mėn. jis tapo šio biuro sekretoriumi (t.y. vadovu), nes ligšiolinis sekretorius Juozas Bulavas buvo išsiųstas darbui su komunistine spauda

¹³³⁴ S. Bačinskaitės prašymas Kauno miesto ir Apskritis viršininkui. [Gauta 1932 03 19] // Nėris S., Raštai, t. 3: Proza; Dienoraščiai; Laiškai, p. 442

¹³³⁵ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 19.

¹³³⁶ Bulavas J., LKP spaudos leidimas Vokietijoje 1929-1933 m. [Atsiminimai, užrašyti 1959 m.] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 141.

¹³³⁷ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 169; Drazdauskas V., Stepas. Prisiminimų gabaliukai // Stepas Žukas, p. 94.

¹³³⁸ Iš M. [Z. Angariečio] pranešimo 1932 12 14 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 172 (rankraštis); b. 9, l. 264 (mašinėraštis).

į Berlyną¹³³⁹. Tai reiškė, jog Drazdauskas idėjiškai pradėjo vadovauti „Auroros“ draugijai (jos formalus vadovas buvo Antanas Oransas). Biuras būdavo sudarytas iš trijų žmonių, instrukcijas gaudavo iš LKP Kauno raikomo. Iš viso 1932 m. pavasarį VDU galėjo būti apie 10–12 komunistų studentų. „Aurora“, tuomet turėjusi apie 60 narių, buvo organizacinė priedanga jų įtakai plėsti. Per „Aurorą“ komunistai užmezgė ryšius su kitų Kauno aukštų mokyklų ir Dotnuvos akademijos kairiaisiais studentais¹³⁴⁰.

Vos pradėjęs vadovauti pagrindinei veiklai universitete, Drazdauskas radikalizavo „Auroros“ raišką. Balandžio mėn. šios draugijos vitrinoje buvo iškabinti atsišaukimai ir karikatūros, peržengiančios Universiteto autonomijoje numatytas ribas. Iki tol leistas ir šioje vitrinoje iškabinamas „Auroros“ sienlaikraštis turėjo devizą „Visų šalių proletarai vienykitės“ ir talpino net komunistinės propagandos tekstus. Universiteto vadovybė jo nedraudė¹³⁴¹. Šiuo atveju buvo kitaip. Vienas iš agentų atsišaukimų ir karikatūrų autoriais įvardijo V. Drazdauską, P. Andriųšį ir J. Grybauską¹³⁴², kitas – vieną P. Andriųšį¹³⁴³. Abiem atvejais abejonių nekelią V. Drazdausko grupelės aktyvumas. Rektorius Vincas Čepinskis nurodė vitriną pašalinti, o draugijos vadovybė raštu pasižadėjo laikytis tvarkos. Tai akcijos iniciatoriams buvo proga prabilti apie reakcijos siautėjimą. Jie išplatino prieš rektorato laikyseną nukreiptą atsišaukimą. Balandžio 27 d. „Aurora“ buvo uždrausta¹³⁴⁴. Tuomet apie 150 studentų per Gegužės 1 d. minėjimą priėmė protesto rezoliuciją, kurioje universiteto vadovybę apkaltino tuo, jog „remia studentų fašistų ir žvalgybos pastangas ruošti pogromą ir terorizuoti studentus marksistus“ ir pareikalavo draudimą atšaukti¹³⁴⁵. Gegužės 9 d. VDU teismas patvirtino „Auroros“ uždraudimą ir trims semestrams iš universiteto pašalino draugijos pirmininką Antaną Oransą bei sekretorių Romaną Andriūškevičių¹³⁴⁶. Nubaustieji, nors ir nebuvo komunistai, bet galėjo prisidėti prie akcijos, dėl kurios nukentėjo¹³⁴⁷. Visgi lieka neaišku, kodėl buvo įvykdytas toks savižudiškas draugijai veiksmas ir ar tikėtasi tokios baigties.

¹³³⁹ Z. Angariečio pažyma apie J. Bulavą. 1937 11 21 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 1; Z. Angariečio pažyma apie J. Bulavą. 1938 03 28 // Ten pat, l. 88.

¹³⁴⁰ Bulavas J., Apie Kauno V. D. Universiteto studentų marksistinės draugijos „Aurora“ veiklą (1930-1932 m.). 1959 m. // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 126-127; Naujoji studentų atstovybė // Rytas, 1932 11 07, p.1; V. Drazdausko apklausos protokolai. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 167.

¹³⁴¹ Bulavas J., Apie Kauno V. D. Universiteto studentų marksistinės draugijos „Aurora“ veiklą (1930-1932 m.). 1959 m. // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 125.

¹³⁴² Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 04 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 23; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 3

¹³⁴³ Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 09 05 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 19.

¹³⁴⁴ Sustabdė „Auroros“ veikimą // Lietuvos studentas, 1932 05 01, p. 6

¹³⁴⁵ VDU revoliucinės studentijos protesto rezoliucija. [1932 05] // Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai, t. 3: 1930-1934 metai, Vilnius, 1964, p. 646-647.

¹³⁴⁶ Universiteto teismas uždarė „Aurorą“ // Lietuvos žinios, 1932 05 10, p. 1.

¹³⁴⁷ Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 09 05 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 19.

Uždraudus „Aurorą“, komunistų studentų biuras pradėjo veikti kitose universiteto asociacijose¹³⁴⁸, pirmiausia Studentų socialistų draugijoje. Artėjant atostogoms, komunistų studentų biuras, o konkrečiai V. Drazdauskas ir J. Grybauskas, parengė rašytinę instrukciją studentams komunistams ir komjaunuoliams, kurioje įpareigojo juos savo tėviškėse užsiimti propaganda¹³⁴⁹.

Zigmas Angarietis, niekad nepasitikėjęs Valiu Drazdausku, jo veiklą universitete kvalifikavo kaip provokacinę¹³⁵⁰, bet Kauno raikome manyta kitaip. Gegužės–birželio mėn. V. Drazdauskas, kaip kompartijos atstovas, dalyvavo Gelermano lentpjūvės darbininkų streike, kurio metu jis pravedė mitingą ir pastoviai buvo streikuotojų tarpe („jis gula ir kelia prie fabriko“)¹³⁵¹. J. Grybauskas taip pat buvo ištraukęs į streiką – spausdino atsišaukimus šios įmonės darbininkams¹³⁵². Kauno komunistų simpatijas rėmė Vincas Kapsukas, kuris prašė Zigmą Angarietį daugiau netapatinti V. Drazdauską su kitais trečiafrontininkais¹³⁵³.

4. Skverbimasis į „Priekalą“ puslapius

Valys Drazdauskas tuo pat metu stengėsi įžengti į komunistinės lietuvių spaudos puslapius. Jis į „Priekalą“ nusiuntė satyrinį vaizdelį¹³⁵⁴ ir daugiau kaip metų senumo kritinį straipsnį apie Vincą Krėvę-Mickevičių¹³⁵⁵, paruoštą dar 5-am „Trečio fronto“ numeriui. Jį pataisė, t.y. išbraukė Vincas Kapsukas, bet Kauno komunistams pranešė, jog straipsnis „parašytas neblogai ir gerai nuvainikuojamas fašistėlis Krėvė“¹³⁵⁶. Drazdauskas stengėsi įrodyti, jog Krėvės kūryba vykdo vieną iš buržuazijos socialinių užsakyimų – kuria didingos praeities viziją. Lietuvių buržuazija nuo pat jos atsiradimo neturi ateities vizijų, tad *Šarūnas* ir *Skirgaila* padėję jai užsiliūliuoti. Be to, šie kūriniai aukštinę stiprią asmenybę, o tai išreiškę buržuazijos lūkesčius: „kada taurus didvyris Šarūnas išeina į sceną, atrodo, kad viskas tvarkoj, tik jam užmiršta paduoti į rankas nagaika“¹³⁵⁷. Pirminiame teksto variante lietuviškos buržuazijos vaizdinys buvęs šviesesnis – dėl bendrų tautinių būdo bruožų jos ir darbo žmonių interesai iki 1905 m. buvę panašūs ir ji taip pat kovojusi dėl nepriklausomybės.

¹³⁴⁸ Anoniminis laiškas apie V. Drazdausko veiklą. 1932 05 28 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 15

¹³⁴⁹ Agento „Vilode“ pranešimas. 1932 06 09 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 24; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 7; V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 06 14-15 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l.

¹³⁵⁰ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui ir pastarojo prirašas. 1932 06 07 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 174.

¹³⁵¹ Išrašai iš K. Sprindžio [Igno] laiško, Maskvoje gauto 1932 m. birželio viduryje ir iš P. Pajarsko [Kupiškietis] laiško // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 173.

¹³⁵² Agento „Rytis“ pranešimas. 1932 07 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 11

¹³⁵³ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1932 06 07 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 174

¹³⁵⁴ [Drazdauskas V.], Padavimai apie pasakų ir kitokių nieku rašytoją / J. G. // Priekalas, 1932, nr. 6, p. 248.

¹³⁵⁵ [Drazdauskas V.], Fašistinė romantika / J. G-tis // Priekalas, 1932, nr. 7, p. 260-263, nr. 8, p. 300-302.

¹³⁵⁶ Vinco Kapsuko laiškas LKP CK sekretoriui. [1932 vasara] // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 155.

¹³⁵⁷ [Drazdauskas V.], Fašistinė romantika / J. G-tis // Priekalas, 1932, nr. 8, p. 301.

Šioje vietoje užbėgsiu į priekį. Kitame Drazdausko literatūrinės kritikos bandyme, parašytame 1931 m. vasarą ar rudenį, bet paskelbtame tik 1934 m. vasarą¹³⁵⁸, įrodinėjama, jog kitas gyvas klasikas Vincas Mykolaitis-Putinas yra menkysta, nes su savo lyrika tesugeba išreikšti kintančius lietuviškos buržuazijos skonio poreikius¹³⁵⁹. Tiesa, po to, kai buvo pašalintas iš kompartijos, Drazdauskas atsisakė paniekinančio požiūrio į gyvus klasikus. 1935 m. vasarą jis rašė: „šiuo metu jau pastebima, kad vis didesnė dalis geresnių rašytojų mokosi realistinio kūrybos metodo. <...> Tai pradeda būti aiškiai matoma Krėvės raštuose. <...> Pamažu, svyruodamas, į tą kelią suka ir Putinas“¹³⁶⁰. Vėlgi lieka neaišku, ar čia atsispindi vertinimo evoliucija, ar ženklų pasitraukimas nuo „Priekale“ privalomų vertinimo klišių.

Kartu Valys Drazdauskas nusiuntė straipsnį apie trečiafrontininkų kolektyvo suirimą, kuri V. Kapsukas perdirbo, pašalindamas kai kurias pavardes, ir su savo komentaru kaip anoniminių paskelbė „Priekale“¹³⁶¹. Siųsdamas savo kūrybą, V. Drazdauskas naudojo partinius kanalus S. Nėries kūrybos ir S. Žuko karikatūrų persiuntimui. Maskvoje pastarąsias atmetė iš karto. Nėries eilėraštis *Akmenys ir plytos griūna*, buvo parašytas dar 1931 m. spalio mėn. ir buvo nusiųstas į rengiamą „Trečio fronto“ numerį. Tada jis buvo atmetas kaip taisytinas. Maskvoje jis taip pat nepatiko, bet visgi nuspręsta spausdinti be pataisymų¹³⁶². Pastebėtina, jog „Priekalas“ Valį Drazdauską per komunistinius kanalus galėjo nepasiekti. Anot Halinos Korsakienės liudijimo, jis šio žurnalo numerius pirmą kartą skaitė ir išrašus darydavo Korsakų namuose¹³⁶³. Tai savo ruožtu liudija, jog abu literatūros „ideologai“ bent jau 1932 metais palaikė santykius.

1932 m. birželio 10 d. iš Paryžiaus grįžo Petras Cvirka¹³⁶⁴. Jis tuoj pat susitiko su Drazdausko grupele ir prie jos prisijungė, net pažadėjo savo apsisprendimą užfiksuoti raštu. Juozas Grybauskas apie tai pranešė į Maskvą¹³⁶⁵. 1932 m. vasarą V. Drazdauskas tradiciškai praleido Vižančiuose ir Palangoje. Liepos antroje pusėje čia atvažiavo S. Nėris¹³⁶⁶ ir P. Cvirka¹³⁶⁷, o į Klaipėdą atvyko J. Grybauskas¹³⁶⁸. Galima prielaida, jog ši kompanija keletą savaičių vasarojo kartu. Abu gabiausi buvusio „Trečio fronto“ literatai savo viltis tapti proletariniais rašytojais galėjo sieti tik su Drazdausku, bet abu nebuvo pajėgūs laikytis nebendradarbiavimo „buržuazinėje“ spaudoje taisyklės. Apie Petro Cvirkos problemas plačiau

¹³⁵⁸ V. Drazdausko laiškas B. Railai. 1931 06 15 // LLTI, f. 1, b. 4574.

¹³⁵⁹ [Drazdauskas V.], Menkysta ir gyvenimas / A. Kaminskas // Priekalas, 1934, nr. 4, p. 210-217.

¹³⁶⁰ [Drazdauskas V.], Literatūrinės pastabos / J. Gedminas // Aš esu visur, 1935, nr. 3-4, p. 107-108.

¹³⁶¹ [Drazdauskas V.], Laiškas apie „Trečią frontą“ / J. Simaitis. 1932 06 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 17; skelbtas: Kapsukas V., Trečio fronto grupės pakrikimas // Priekalas, 1932, nr. 7, p. 263-264.

¹³⁶² Vinco Kapsuko laiškas LKP CK sekretoriatui. [1932 vasara] // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 155. S Nėries eilėraštis paskelbtas: [Nėris S.], Akmenis ir plitos griuva... / Marija Giraitė // Priekalas, 1932, nr. 8, p. 294.

¹³⁶³ Korsakienė H., Namas, kuriame gyvenome, p. 46-47.

¹³⁶⁴ Grįžo Cvirka // Dienos naujienos, 1932 06 11, p. 6

¹³⁶⁵ J. Grybausko (Bruno) papildomas pranešimas apie Tr. Frontą. 1932 06 15 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 8.

¹³⁶⁶ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 51-53.

¹³⁶⁷ Rašytojas P. Cvirka į Palangą // Dienos naujienos, 1932 07 19, p. 3.

¹³⁶⁸ Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 07 20 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 8.

rašysiu kitame skyriuje, o šioje vietoje tik paminėsiu, jog 1932 m. pirmoje pusėje Nėris sutarė su šv. Kazimiero leidyklos direktoriumi Mykolu Vaitkumi, jog vers neoromantinės ir katalikiškos pakraipos rašytojos Enricos von Handel-Mazzetti tritomį romaną *Ritos laišakai*¹³⁶⁹. Drazdauskas gal būt tai žinojo, bet vardan draugystės buvo pasiryžęs „prastumti“ juos į komunistinę spaudą. Juolab, jis pats nemanė, jog ši nuodėmė yra tokia didelė, jog gali atimti teisę dirbti darbininkų klasei¹³⁷⁰.

5. „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ įsteigimas

1932 m. pavasarį Valys Drazdauskas ir Salomėja Nėris planavo leisti žurnalą „Išvakarės“, o Juozas Grybauskas projektavo, jog buvusios „Vilties“ teatro grupė bus „išvakariečių“ sekcija¹³⁷¹. Todėl Drazdauskas su Grybausku iniciavo šios grupės (pavadintos „Mūsų scena“) legalizavimo procesą. 1932 m. pavasarį kai kurie politiškai neutralūs teatralai parengė (dalyvavo Kipro Petrausko žmona Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė) jos įstatus. Pagal išbandytą „Vilties“ veikimo modelį prie draugijos buvo sukurtas choras, o chorvedžiu Valys Drazdauskas pakvietė rašytoją ir Kauno muzikos mokyklos studentą Juozą Banaitį (1908–1967)¹³⁷². Jis jau buvo spėjęs pasireikšti modernistinę kultūrą propaguojančiuose leidiniuose – spausdinosi „Granito“ ir „Pjūvio“ almanachuose, „Naujojoje Romuvoje“, „Lietuvos studente“. Banaitis nenorėjo jungtis į tuometines modernistų grupes ir 1930 m. spalį aštriai kritikavo trečiafrontininkus kaip „nemokšas ir nykštukus prieš nusižiūrėtuosius aktyvistinės literatūros meisterius“¹³⁷³. 1932 m. pavasarį jis jau ieškojo ryšių su kompartija. Apie Banaičio vadovaujamą darbininkų chorą patikimų žinių nėra – tik spėjimas, jog jis egzistavo labai trumpai¹³⁷⁴.

Dar neįregistruota meno grupė pradėjo repetuoti Uralo rašytojo, proletarinių-kolūkinų rašytojų draugijos nario A. Nabatovo pjesę *Šan-fa*, iliustruojančią klasių kovą Kinijoje. Pagal „Viltyje“ išdirbtą modelį J. Grybauskas prie draugijos suorganizavo muzikinę sekciją iš 12 narių. Pastarieji į šį, taip ir nepastatytą, spektaklį turėjo integruoti ir „mažąsias formas“ – dažnutes bei revoliucines dainas. Nežinia kodėl atsisakyta šio spektaklio pastatymo, bet jau tikriausiai gegužės mėn. Grybauskas pradėjo rengti kitą spektaklį – „epizodą iš 1905 metų“. Kol

¹³⁶⁹ Alekna V., Salomėja, p. 240-241.

¹³⁷⁰ [Drazdauskas V.], Atsargiau pasisukimuos / A. Kaminskis-Simaitis. 1933 [vasara-ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 32-33.

¹³⁷¹ J. Grybausko laiškas dr. „Deimantui“. 1932 04 19 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 14-15.

¹³⁷² Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 113.

¹³⁷³ Banaitis J., Iš reklamos ar iš esmės // Lietuvos studentas, 1930 10 31, p. 6.

¹³⁷⁴ Jakelaitis V., Juozas Banaitis, Vilnius, 1986, p. 33.

draugija nebuvo įregistruota ir neturėjo patalpų, repeticijos vyko atvirame ore, Kauno apylinkėse¹³⁷⁵.

1932 m. gegužės mėn. galutinai parengti „Mūsų scenos“ įstatai buvo įteikti Kauno miesto ir apskrities viršininkui. Kriminalinės policijos valdybos vadovas Jonas Statkus, argumentuodamas tuo, jog jos iniciatoriai yra komunistai V. Drazdauskas ir J. Grybauskas, prašė šios draugijos neregistruoti¹³⁷⁶, bet į šį prašymą apskrities viršininkas neįsiklausė. „Mūsų scena“ buvo įregistruota birželio 11 d. Į jos valdybą, šalia pagrindinio organizatoriaus ir pirmininko Juozo Grybausko, įėjo Salomėja Nėris ir Petras Krasauskas¹³⁷⁷. Drazdauskas liko šešėlyje. „Mūsų scena“ palaikė glaudžius ryšius su kairiaja žydų teatro draugija „Junge Bühne“, kuri buvo kiek skaitlingesnė už „Mūsų sceną“ ir anksčiau už ją pradėjo viešus pasirodymus. Jos pirmas pasirodymas Kaune įvyko 1932 m. rugpjūčio 26 d¹³⁷⁸. 1932 m. rudenį žydų draugijos sudėtis netenkino komunistų. V. Drazdauskas į Maskvą rašė, jog joje „labai stipri ir gili smulkiai buržuazinė įtaka. Tačiau jau daug kas ir žydų agittrupėjų padaryta. Perorganizuota organizaciniai. Vadovavimą perima organizuoti – iš komjaunimo ir partiniai“¹³⁷⁹. Papildomai suformuotas bendras „Mūsų scenos“ ir „Junge Bühne“ biuras, kuriam vadovavo komunistai¹³⁸⁰.

Birželio 11 d. buvo įregistruota ir menininkų draugija „Linija“. Draugijos steigėjas ir pirmininkas buvo Stepas Žukas, pati draugija buvo įregistruota name, kuriame jis ir Drazdauskas nuomavusi kambarius – Turžėnų g. 5. Draugijai priklausė jau minėti Meno mokyklos mokiniai Pulgis Andriušis, Petras Tarabilda ir Petras Vaivada¹³⁸¹. Į jos vadovybę buvo įtrauktas buvęs šios mokyklos mokinys Petras Cvirka, kuris į Lietuvą iš studijų Paryžiuje grįžo tik dieną iki „Linijos“ įregistravimo¹³⁸². Vienas iš šios draugijos darbo barų buvo apipavidalinti „Mūsų scenos“ renginius.

Iš pradžių „Mūsų scena“ turėjo patalpas ir repetuodavo kažkur Italijos gatvėje¹³⁸³. 1932 m. rugpjūčio mėn. ji jau veikė Ožėškienės g. 27, žydų studentų korporacijos „Hercelija“

¹³⁷⁵ J. Grybausko laiškas dr. „Deimantui“. 1932 04 19 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 14-15; J. Grybausko laiškas draugui „Deimantui“. 1932 06 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 22-23; J. Grybausko laiškas apie „Mūsų sceną“. Gauta Maskvoje 1933 06 06 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 21.

¹³⁷⁶ Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 05 13 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 22; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 5; J. Statkaus raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1932 05 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 26; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 6.

¹³⁷⁷ Teatro mėgėjų draugijos „Mūsų scena“ valdybos pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1932 08 19 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 663, l. 7.

¹³⁷⁸ R. Juknevičiaus laiškas draugui „Deimantui“. 1932 08 26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4341, l. 5.

¹³⁷⁹ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 20.

¹³⁸⁰ Ten pat.

¹³⁸¹ Lietuvos menininkų draugijos „Linija“ valdybos pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1932 08 19 // LCVA, f. 394, ap. 1, b. 626, l. 2; Umbrasas J., Kunčiuvienė E., Lietuvių dailininkų organizacijos 1900-1940, Vilnius, 1980, p. 131.

¹³⁸² Grįžo Cvirka // Dienos naujienos, 1932 06 11, p. 6.

¹³⁸³ Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 113.

patalpose¹³⁸⁴. 1933 m. pradžioje ji veikė Nemuno g. 3. Pastarąsias patalpas išdekoravo P. Tarabilda ir S. Žukas¹³⁸⁵. Kuomet abiejų draugijų entuziastai 1932 m. vasarą išsivažinėjo atostogoms, jie mėgino steigti filialus provincijoje, bet nežinia kur konkrečiai¹³⁸⁶.

„Mūsų scena“, „Linija“ ir „Junge Bühne“ buvo kompartijos kontroliuojamos organizacijos. Prie jų iš dalies galima šlieti ir VDU veikusią „Stedrą“. Gal būt dėl „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ steigimo rūpesčių 1932 m. kovo mėn. Grybauskas ir Andriušis atsistatydino iš „Stedros“ vadovų¹³⁸⁷. Jų įtaka draugijai nuo to nesumažėjo. 1932 m. gegužės 16 d. „Stedra“ surengė gegužinę, sutraukusią apie 300 dalyvių. Renginį suorganizavo V. Drazdauskas, P. Andriušis, J. Grybauskas ir J. Mozelis. Dalyviai, dainuodami revoliucines dainas, garlaiviu nuplaukė į Kačerginę. Buvo surinkta 125 litai, kurie skirti Raudonajai pagalbai¹³⁸⁸. Šio renginio surengimo užkulisiuose be abejonės buvo Komunistų studentų biuras, kurio įtaka „Stedroje“ jautėsi per visą jos veikimo laikotarpį.

Trečiafrontininkai stengėsi patekti į MORP'ą, „Mūsų scena“ užmezgė ryšius su MORT'u, tad „linijiečiai“ taip pat ieškojo Sovietų Sąjungoje veikiančios kairiuosius dailininkus į savo globą galinčios paimti struktūros. 1932 m. birželyje, t.y. registracijos metu, „linijiečiai“ dar nežinojo ar žinojo per mažai apie Tarptautinį revoliucinių dailininkų biurą. Juozas Grybauskas prašė savo draugų maskviškių nurodyti su kuo konkrečiai jie turi palaikyti ryšius¹³⁸⁹. Iš Maskvos buvo tylu ir dėl teatro trupės narystės, tad rugpjūtyje R. Juknevičiaus jų jau klausė ar „Mūsų scena“ laikoma MORT'o sekcija¹³⁹⁰. Atsakymų nepavyko rasti.

Prieš pradėdama legalią veiklą „Mūsų scena“ apsirūpino dainų repertuaru. Per Grybausko ryšius su Tarptautiniu darbininkiško teatro susivienijimu buvo gautas dainynas, iš kurio buvo atrinkta keletas dainų. Dainos buvo su gaidomis, jas iš rusų kalbos vertė S. Nėris. Poetė jas perdirbo ir pritaikė Lietuvos realijoms. Birželio mėn. pasirodžiusiame rinkinėlėje *Revoliucinės dainos* originali buvo tik P. Cvirkos daina *Sutikau, pamačiau*, sukurta jau minėto „Vilties“ kultūrinio vakaro proga. Leidinį galutinai parengė ir atspausdino V. Drazdauskas, J. Grybauskas ir P. Krasauskas viename „Žiburėlio“ bendrabučio kambaryje. Dainyne buvo nurodyta, jog ji

¹³⁸⁴ Teatro mėgėjų draugijos „Mūsų scena“ valdybos pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1932 08 31 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 663, l. 9; Agento „Kardijaus“ pranešimas. 1932 09 30 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 23.

¹³⁸⁵ Agento „Simsė“ pranešimas. 1933 02 22 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 13.

¹³⁸⁶ R. Juknevičiaus laiškas draugui „Deimantui“. 1932 08 26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4341, l. 5.

¹³⁸⁷ „Stedros“ visuotinio narių susirinkimo protokolo nuorašas. 1932 03 16 // LCVA, f. 631, ap. 2, b. 44, l. 37.

¹³⁸⁸ Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 05 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 25; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 4; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 153; Agento „Ardanga“ pranešimas. 1932 05 24 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2178, l. 148. Su kai kuriais netikslumais šią iškylą prisiminė J. Paleckis. Žr.: Salomėja visada su mumis // Kultūros barai, 1974, nr. 11, p. 53-54.

¹³⁸⁹ J. Grybausko laiškas draugui „Deimantui“. 1932 06 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 23.

¹³⁹⁰ R. Juknevičiaus laiškas draugui „Deimantui“. 1932 08 26 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4341, l. 5.

išleido „Proletarinės kultūros“ leidykla Kaune. Rotatoriumi buvo padauginta 3000 egz.¹³⁹¹. Tuščiose leidinio vietose buvo išspausdinti „ivairus revoliuciniai obalsiai, daugiausia surišti su kova prieš rengiamą karą ir už Sovietų šalies ginimą“¹³⁹². 1932 m. vasarą taip pat buvo išspausdintas revoliucinių dainų rinkinys žydų kalba, skirtas žydų teatro draugijos poreikiams.

6. Reakcijos Maskvoje

1932 m. gegužės mėn. trečiafrontininkų klausimas buvo apsvarstytas Kominternio Politinėje komisijoje. LKP vadovybė to siekė, nes šio organo ištarmė buvo autoritetingesnė už tarpusavyje nesutariančių Kapsuko ir Angariečio direktyvas. Aptikti archyviniai duomenys (fragmentai iš šio sprendimo priėmimo bylos) neleidžia pamatyti lietuvių komunistų vadovų iniciatyvų užkulisų ir sprendimo priėmimo mechanizmo. Jie tik liudija V. Kapsuko iniciatyvumą – jis balandžio mėn. parengė rezoliuciją *Apie lietuvių literatūrinę grupę „3-ias frontas“*, kuri iš esmės buvo jo 1931 m. gruodžio mėn. straipsnio apie trečiafrontininkus vertimas į rusų kalbą¹³⁹³. Taigi, iš esmės Kominternio Politinei komisijai buvo pasiūlyta MORP'o rezoliucija. Kapsuko įtaką sprendimo priėmime išduoda pačios Kominternio Politinės komisijos rezoliucijos tekstas. Kominternio vadovybė įpareigojo „Lietuvos KP išnaudoti sumaištį šioje grupėje tam, kad ją išsluoksniuoti ir pagilinti įvairių grupuočių [joje] apsisprendimo procesą, išryškinti ir suvienyti artimiausius mums elementus“. Kartu įspėta, jog pritraukiami nariai būtų „griežtai individualiai atrenkami“¹³⁹⁴. Natūralu, jog Politinė komisija pritarė tam, kad buvę trečiafrontininkai besąlygiškai priimtų Charkovo konferencijos nutarimus.

Gegužės 13 d. V. Kapsukas apie Kominternio sprendimą informavo LKP CK sekretoriata. Nuo savęs ir nuo Z. Angariečio jis dar pridėjo vieną iš LKP politinės programos paimtą reikalavimą – trečiafrontininkai turį pasisakyti už Klaipėdos krašto apsisprendimo ir laisvo atsiskyrimo nuo Lietuvos teisę¹³⁹⁵. Sunku pasakyti, kokie motyvai stumtelėjo LKP vadovus peržengti Charkovo konferencijos reikalavimų ribas. Politinio pobūdžio deklaracija iš

¹³⁹¹ J. Grybausko laiškas draugui „Deimantui“. 1932 06 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 22; Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 07 20 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 8; Agento „Rytis“ pranešimas. 1932 07 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 9.

¹³⁹² [Pranskus-Žalionis B.], Bibliografija. „Revoliucinės dainos“ / V. V-inis // Priekalas, 1932, nr. 11, p. 446-447; Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 115.

¹³⁹³ V. Kapsuko parengta rezoliucija „Apie lietuvių literatūrinę grupę „3-ias frontas“, skirta Komunistinio Internacionalo Politinei komisijai. Be parašo, autorystė menama iš bylos pavadinimo // LYA, f.77, ap.25, b.3, l. 3-5 – rankraštis, l. 6-8 – mašinarštis

¹³⁹⁴ Komunistinio Internacionalo Politinės komisijos rezoliucija dėl „Trečio fronto“. 1932 05 03. Vokiečių ir rusų kalbomis. Pasirašė Osipas Piatnickis // LYA, f.77, ap.25, b.3, l. 1. Šio nutarimo rusiškos versijos nuorašas kažkodėl įdėtas į Kominternio Vykdomojo komiteto XI plenumo posėdžio, įvykusio 1931 04 09, bylą (LYA, ap. 77, f. 14, b. 1).

¹³⁹⁵ Vinco Kapsuko laiškas LKP CK sekretoriatui Kaune. 1932 05 13 / K. // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 136-139 (rankraštis); b. 9, l. 227-229 (mašinarštis). Z. Angariečio išsiųstas 1932 05 15 // LYA, f. 77, ap. 15, b. 7, l. 86.

proletarinių rašytojų ir taip buvo reikalaujama. Lietuvos realijose tai reiškė pasisakyti prieš Lietuvos ir Lenkijos imperialistų slaptą ketinimą bendrai dalyvauti intervencijoje prieš SSSR. LKP vadovai žengė toliau – iškėlė reikalavimą komunistinėje dvasioje pasisakyti Lietuvos vidaus politinių problemų klausimais. Visgi matytas tokio reikalavimo nepagrįstumas ir bent jau Kapsuko pozicija buvo nepastovi – jis LKP CK sekretoriatui jau 1932 m. vasarą rašė, jog reikia reikalauti, kad trečiafrontininkai priimtų tik tą reikalavimą „minimumą“, kokį nustatė proletariniams rašytojams Charkovo konferencija¹³⁹⁶.

Kominterno Politinės komisijos rezoliuciją galima interpretuoti kaip Kapsuko linijos pergalę. Visgi 1932 m. vasarą LKP vadovai vėl netiesiogiai susikirto partinėje spaudoje. Kaip jau minėta, V. Kapsukas „Priekale“ paskelbė V. Drazdausko birželio 2 d. laišką apie trečiafrontininkų skilimą, tik nutylėjo laiško autorių ir iškupiūravo veikėjų pavardes¹³⁹⁷. Šis dokumentas jam reiškė savo linijos pergalę – komunistų kritika atvedusi „geresniųjų“ trečiafrontininkų branduolio išsikristalizavo, kuris perėjo prie „kad ir nedidelių iš pradžių darbų“. Kompartijos vadovybės vardu komunistams Kaune ir Drazdausko grupei nusiųstas padrašinimas: „mes stengėmės ir stengiamės atitraukt juos nuo nuo žodžiais „revoliucionierių“ ir sudarit iš jų tikrų revoliucinių pakeleivių grupę. Sprendžiant iš prisiustojo mums laiško, tokia grupė galima“¹³⁹⁸. Angarietis „Balse“ tuoj pat kontratakavo. Jis pabrėžė jog iki šiol trečiafrontininkai viešai neatgailavo dėl savo kūrybos „Trečiame fronte“, dėl 1931 m. lapkričio 13 ir 27 d. pareiškimų bei dėl saugumo agentų ir eserų priėmimo į savo kolektyvą. Tuo buvo užginčijamas Kapsuko optimizmas. Pritardamas Kominterno Politinės komisijos pašventintiems reikalavimams, Angarietis pabrėžė politinių trečiafrontininkų deklaracijų būtinybę ir padidino jų skaičių – jie turį jau ne tik reikalauti Klaipėdos krašto apsisprendimo teisės, bet ir reikalauti rusų emigrantų (baltagvardiečių), kaip karo kurstytojų, išvijimo iš Lietuvos¹³⁹⁹. Panašu, jog jis sąmoningai stengėsi stumti V. Drazdausko grupę į savižudišką padėtį.

¹³⁹⁶ Vinco Kapsuko laiškas LKP CK sekretoriatui Kaune. [1932 vasara] // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 155.

¹³⁹⁷ Kapsukas V., Trečio fronto grupės pakrikimas // Priekalas, 1932, nr. 7, p. 263-265.

¹³⁹⁸ Ten pat, p. 265.

¹³⁹⁹ [Angarietis Z.], Keisti sutapimai (kelios pastabos) // Balsas, 1932 08 10, p. 290-291.

XII. Skandalai, polemikos ir nauji veidai (1932 m. rudenio – 1933 m. pavasaris)

1. Petro Cvirkos plagiatas

Petras Cvirka gyveno Paryžiuje 1931 m. gruodžio – 1932 m. gegužės mėn. Apie Paryžiaus laikotarpio sunkumus turime jo paties laišką LKP vadovams į Maskvą, rašytą 1932 m. rudenį. Tai atgailos tekstas, kuriame dėstomos netolimos praeities nuodėmės¹⁴⁰⁰. Sujungus jį su keletu kitų šaltinių nuotrupų gaunamas apibendrintas jo „nelaimių“ Paryžiuje vaizdas. Į Paryžių jis važiavo studijuoti literatūros, o tam tikslui gavo nedidelę „Aukštiesiems mokslams eiti draugijos“ ir „Žiburėlio“ draugijos stipendiją. Abi draugijos buvo susijusios su valstiečiais liaudininkais. Šio fakto pakako, jog Z. Angarietis išbrauktų P. Cvirką iš galimų kompartijos palydovų sąrašo¹⁴⁰¹. Stipendijos paėmimas iš „socialfašistų“ buvo viena iš „mirtinų“ nuodėmių. Cvirkos stipendija buvo labai maža – 200 litų mėnesiui. Kita išvykimo priežastis buvo jo nenoras tarnauti kariuomenėje¹⁴⁰², tad pasitaikius progai išnykti iš naujokų šaukimo komisijos akiračio, P. Cvirka ja pasinaudojo. Atvykęs į Paryžių jis turėjo 143 litus¹⁴⁰³, tad įsikūrinėjant pinigai baigėsi labai greitai. Reikėjo mokėti už būstą, prasimaitinti, apmokėti kultūrinį žingeidumą. Bent už prancūzų kalbos pamokas jam nereikėję mokėti, nes jį mokiusi ar tai alžyrietė¹⁴⁰⁴, ar tai šveicare¹⁴⁰⁵, su kuria gal išsivystė romanai. Cvirka kreipėsi į stipendiją skyrusią Bortkevičienę pagalbos. Ši pasiūlė rašyti į „Lietuvos žinias“ korespondencijas, bet P. Cvirka, matyt nepanoro kompromituoti Lietuvoje likusių draugų savo publikacijomis, kurių autorystę būtų sunku nusiūpti. Cvirka už tat mėginęs prasimušti ir į lietuvių komunistų spaudą JAV. Tuo klausimu jis susirašinėjo su ten emigravusiu savo tėviškėnu Jonu Velička, prašė atsiųsti „Laisvės“ adresą bei būti korespondencijų siuntinėjimo tarpininku¹⁴⁰⁶. Gandai apie Petro Cvirkos nepriteklį pasklido Kaune ir dramaturgas bei satyrikas Augustinas Gričius atsiuntė jam 100 litų, bet paprašė ką nors parašyti į ketinamą leisti savo žurnalą „Bangos“. Cvirka, prisidengęs slapyvardžiu, nusiuntė apsakymą vaikams, kuris 1932 m. sausyje buvo paskelbtas pirmuose „Bangų“ numeriuose¹⁴⁰⁷. P. Cvirka sakėsi neturėjęs pinigų susimokėti už mokslą, o sunegalavęs ir už gydymą, jau nekalbant apie padoresnį prasimaitinimą. Šimkui vasario mėn. jis

¹⁴⁰⁰ P. Cvirkos laiškas, 1932 11 išsiųstas į „Priekalo“ redakciją // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 18.

¹⁴⁰¹ Z. Angariečio laiškas A. Guzevičiui. 1931 12 27 // LYA, f. 77, ap. 14, b. 10, l. 187.

¹⁴⁰² Iš St.[LKP Kaunos sekretoriato] laiško D. ir „Priekalui“. 1931 12 03 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 161; Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 302.

¹⁴⁰³ P. Cvirkos laiškas J. Mikėnui [1932 01] // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 224

¹⁴⁰⁴ Ušinskas S., Paryžiuje ir Kaune // Petras Cvirka atsiminimuose, p. 197.

¹⁴⁰⁵ Kulakauskas T., Kada išryškėjo tikras talentas // Petras Cvirka atsiminimuose, p. 147.

¹⁴⁰⁶ P. Cvirkos laiškas J. Veličkai. 1932 03 // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 229; P. Cvirkos laiškas Jonui Veličkai. 1932 06 // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 230-231.

¹⁴⁰⁷ [Cvirka P.], Medžiotojas / J.K. Pavilionis // Bangos, 1932 01 22, nr. 1; 01 29, p. 2-3; nr. 2, p. 33-35. Kūrinys vėliau perdirtas į apsakymą *Šautuvėlis*, įdėtą į rinkinį *Cukriniai avinėliai*, išėjusį 1935 m.

skundėsi: „aš gyvenu liūdnei, reta kada būva pinigų. Na, bet kada man teko geriau gyvent?“¹⁴⁰⁸. Jis kreipėsis pagalbos į Paryžiuje studijuojančius lietuvių dailininkus bei draugus Kaune, bet niekas negalėjęs finansiškai jam padėti. Į pagalbą neprašomas vėl atėjo A. Gričius, atsiuntęs jam 300 litų, bet pridėjęs sąlygą, jog už tai jaunasis rašytojas įsijungsias į „Bangų“ bendradarbius.

Buvodamas Paryžiuje P. Cvirka susirašinėjo su draugais Kaune (korespondencija neišliko), bet nepareikšė savo pozicijos trečiafrontininkų ginče dėl ateities planų. Kaip jau minėta, vos grįžęs prisijungė prie Drazdausko kompanijos. Kurį laiką Cvirka gyveno tėviškėje, Klanguose, iš kur skundėsi Šimkui, jog neturįs net už ką papirosų nusipirkti¹⁴⁰⁹. Prispauostas nepriteklius, ryžosi sulaužyti proletarinio rašytojo, kuriuo ką tik laisvu apsisprendimu tapo, etiką. Juolab, jautėsi turįs grąžinti skolą Augustinui Gričiui. Todėl „Bangose“ liepos mėn. pradžioje pasirodė jo apysaka, pridengta slapyvardžiu¹⁴¹⁰. Matyt, skubėdamas ir pritrūkęs kūrybinės medžiagos, Cvirka ryžosi plagiatui – tuo pat metu iš rusų kalbos išvertė vieną angliškai rašančio rumunų-žydų kilmės JAV rašytojo Konrado Berkovici apysaką ir nusiuntė A. Gričiui. Tikėtina, jog už tai gavo honorarą, nes liepos pabaigoje išvažiavo atostogauti į Palangą¹⁴¹¹. A. Gričius, matyt, dėl medžiagos pertekliaus savo žurnale, šią apysaką (pridengta slapyvardžiu) perdavė „Lietuvos aidui“, su kurio redakcija palaikė gerus ryšius, nes ten buvo dirbęs. Tikriausiai pats Cvirka nesitikėjo tokio posūkio – jo kūryba tautininkų oficioze pasirodė tuo metu, kuomet jis Palangoje atostogavo proletarinių rašytojų kompanijoje¹⁴¹². Petras Cvirka nebuvo vienintelis, apvogęs K. Berkovici. Charlie Chaplinas 1938 m. iš jo pavogė *Didžiojo diktatoriaus* scenarijų. Tik priešingai nei iš Cvirkos, autoriui 1947 m. pavyko prisiteisti 95000 dolerių kompensaciją¹⁴¹³.

Rugpjūčio mėn. LKP vadovai apsikeitė nuomonėmis apie Cvirkos „mėtymąsi“. Zigmas Angarietis stipendijos paėmimą iš liaudininkų laikė nesuderinamą su revoliucine etika ir nesidavė įtikinamas jo intencijų švarumu: „Cv[irka] tai keistas tipas. Jis blaškosi. Tai eina iš vien su mūsų priešais, tai neva į kairę suka. Su juo reikia daugiau atsargumo ir gerai išsirt jo manevrą“¹⁴¹⁴. Kazys Sprindis Kaune iš esmės buvo panašios nuomonės, bet buvo linkęs parodyti daugiau išankstinio pasitikėjimo: „dėl Cvirkos, tai perspėjama, bet labai aštriai su juo nereik ir reik žiūrėti“¹⁴¹⁵.

¹⁴⁰⁸ P. Cvirkos laiškas J. Šimkui, 1932 02 25 // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 225.

¹⁴⁰⁹ P. Cvirkos laiškas J. Šimkui [1932 06] // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 232.

¹⁴¹⁰ [Cvirka P.], Toks buvo kerštas / J. K. Pavilionis // Bangos, 1932 07 08, nr. 25, p. 667-669.

¹⁴¹¹ Rašytojas P. Cvirka į Palangą // Dienos naujienos, 1932 07 19, p. 3

¹⁴¹² [Cvirka P.], Kaip tekanti upė... / J. K. Pavilionis // Lietuvos aidas, 1932 07 30, p. 2-3; 08 01, p. 3; 08 02, p. 2-3; 08 03, p. 3-4.

¹⁴¹³ Bercovici v. Chaplin: 1947 – Plaintiff Claims Oral Agreement. Internetinė prieiga: <http://law.jrank.org/pages/3000/Bercovici-v-Chaplin-1947-Plaintiff-Claims-Oral-Agreement.html>

¹⁴¹⁴ Z. Angariečio žinutė LKP CK sektoriams. 1932 08 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 9

¹⁴¹⁵ Iš K. Sprindžio laiško Z. Angariečiui. 1932 08 15 // LYA, f. 77, ap. 15, b. 11, l. 45.

Kuomet Petras Cvirka mėgavosi revoliucine veikla, tarp Kauno literatų pasklido žinia apie plagiata. „Lietuvos žinios“ iš pradžių įgėlė „Lietuvos aidui“, jog šis savo puslapius atvėręs tokio pobūdžio tekstams, bet Cvirkos pavardė nebuvo minima¹⁴¹⁶. Be abejonės Gričiui teko aiškintis „Lietuvos aidą“ redakcijoje. Jis pats buvo apgautas ir neturėjo motyvo dengti Cvirką. Šis teigė, jog Gričius supažindinęs su apsakymo rankraščiu K. Korsaką ir „Socialdemokrato“ redakciją¹⁴¹⁷. Kaip ten bebūtų, „Socialdemokrato“ redakcija sukėlė sensaciją (gal būt apie tai viešumoje buvo žinoma ir neoficialiai), įvardijusi plagiato autorių¹⁴¹⁸. Skandalo būta stipraus. Viešoji opinija po „Trečio fronto“ uždarymo įdėmiai stebėjo šios grupės „nuopuolį“ – „Konrade“ ir kitose literatų bei menininkų susibūrimų vietose buvo komentuojama kiekviena žinutė apie jos narių tekstų pasirodymus „buržuazinėje“ spaudoje. Cvirka pašaipiai pradėtas linksniuoti kaip tautininkas, o jo nuodėmė užgulė buvusius trečiafrontininkus kaip *kolektyvinę* atsakomybę. „Petro darbas buvo tartum antausis man pačiam. <...> Po nemigo naktų aš ėmiau sau galvoj pastebėti žilų plaukų“ – prisiminė A. Venclova¹⁴¹⁹. Kostas Korsakas, kurį jau seniau erzino tai, jog Petras Cvirka lengvai nuslysdavo į bulvarinės spaudos puslapius, dabar neišlaikė ir viešai prieš jį išstojo – „labai tenka paabejoti, ar jam bedera net paprastas rašytojo, tikra to žodžio prasme, vardas“¹⁴²⁰. Šiuo žingsniu jis mėginęs apginti „trečiafrontininkų“ kaip visumos garbę. Nuo Cvirkos pradėjo nusigręžinėti kai kurie jo draugai. Pvz. su dailininku Antanu Gudaičiu net po keleto metų jam dar buvo sunku atstatyti draugystę¹⁴²¹.

2. Korsakas ir Boruta apie trečiafrontininkų kolektyvo suirimą

Petro Cvirkos plagiato skandalas metė šešėlį ant visų trečiafrontininkų. Ne paslaptis buvo ir tai, kad Bronys Raila atsisakė marksistinių įsitikinimų ir rugpjūtį „Bangose“ išspausdino porą patriotinės dvasios straipsnių¹⁴²². Spalio pradžioje kaip kontrastas nuskambėjo Kazio Borutos skelbimas: „mokinu kalbos ir literatūros. Atlieku visokius rašto darbus, darau vertimus, taisau korektūras“¹⁴²³. Galima prielaida, jog šį skelbimą Kazys paskelbė siekdamas ne uždarbui susirasti, o sukurti atsvarą kalboms apie trečiafrontininkų degradavimą. Kaip ir tikėtasi, kilo

¹⁴¹⁶ Naivus plagiatorius // Lietuvos žinios, 1932 08 31, p. 5; Akiplėšiška! drąsus plagiatorius. Kaip J. K. Pavilionis perdirbo Konradą Berkoviči / Čiupra // Lietuvos žinios, 1932 09 02, p. 4.

¹⁴¹⁷ P. Cvirkos laiškas, 1932 11 išsiųstas į „Priekalo“ redakciją // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 18.

¹⁴¹⁸ Trečiafr. Petras Cvirka „Liet. Aido“ bendradarbis ir plagiatorius / Drugelis // Socialdemokratas, 1932 09 17, nr. 32, p. 1.

¹⁴¹⁹ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1939 03 18 // LLTI, f. 60, b. 556.

¹⁴²⁰ [Korsakas K.], Frontui išsisklaidžius / J. Radžvilas // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 598.

¹⁴²¹ P. Cvirkos laiškas A. Gudaičiui. 1935 02 19 // Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 237-239.

¹⁴²² [Raila B.], Prakituojuantieji ir „prakituojuantieji“ (Laiškai iš kaimo) / Jurgis Lengvenis // Bangos, 1932 08 05, nr. 29, p. 753–754; [Raila B.], Už jūrą ir Klaipėdą (2-tras laiškas iš kaimo) // Jurgis Lengvenis // Bangos 1932 08 19, nr. 31, p. 787–789.

¹⁴²³ Smulkūs skelbimai // Lietuvos žinios, 1932 10 05, p. 5.

reakcija¹⁴²⁴, jam atsirado proga paskelbti asmeninį manifestą apie rašytojo etiką¹⁴²⁵. Grįžęs į Lietuvą Boruta neužsidirbinėjo rašydamas į „buržuazinę“ spaudą ir išdidžiai deklaravo, jog „tik tokiu būdu aš galiu apsaugoti savo kūrybą nuo prostitucijos“. Šis manifestas buvo tarsi sugrįžimo į literatūros lauką preliudija, kurią ženklino po keleto savaičių pasirodžiusi jo parengtas „Darbo“ almanachas.

Gali būti, jog tai savo ruožtu paskatino Kostą Korsaką 1932 m. lapkritį paskelbti straipsnį apie „Trečio fronto“ žlugimo priežastis¹⁴²⁶. Kazys Boruta gruodžio pabaigoje viešai užmezgė dialogą su K. Korsaku¹⁴²⁷ ir be polemikos pritarė jo versijai. Dėl to jų abiejų dialogą galima pristatyti kaip susipynusį.

Boruta, komentuodamas trečiafrontininkų genezę, vėl grįžo prie „berno“ kaip socialinės kategorijos. Anot jo, esminis miesto visuomenės komponentas yra mieste mokslo ragavę išeiviai iš kaimo – „bernai ir mergos“. Kiekvienas bernas su laiku pasirenka vieną iš trijų kelių – įsilieja į stambiają buržuaziją, apsisprendžia už socializmo idėjas ir suartėja su darbo klase arba tampa socialiai abejinga smulkiąja buržuazija (tokių daugiausia). Trečiafrontininkai išskilo iš pastarosios masės su pretenzija sukurti savarankišką judėjimą, galintį kultūroje „išversti stambią vagą“. Beje, šioje interpretacijoje skamba korsakiškos gaidelės iš pirmųjų „Trečio fronto“ numerių.

Korsakas perdėm nesigilino į kolektyvo genezę, tik mestelėjo, jog jos nariai yra smulkiosios buržuazijos. Jis susikoncentravo į 1931 m. rudens įvykius ir kritikavo per daug radikalų savo draugų posūkį į kairę; tuo pačiu visuomenei atskleidė kai kurias detales. Dalies trečiafrontininkų įsijungimas į proletarų kultūrinę veiklą „Viltyje“ (Korsakas joje nedalyvavo) įvertintas neigiamai, nes darbininkų terpėje jie radę tik skepticizmą ir „šaltą indiferentizmą“. Ši refleksija atspindi daugumos viltininkų požiūrį į jų tarpan besiskverbiantčius svetimos jiems pasaulėjautos inteligentus. Taip pat ji gali atspindėti metų senumo „Trečio fronto“ kolektyvo narių tarpusavio pokalbius apie jų veiklą „Viltyje“. Nuo savęs Korsakas pridėjo išvadą, jog trečiafrontininkų „ėjimas į liaudį“ nepavykęs todėl, jog „darbininkijos masė miegojo, kaip ir ligi šiol tebemiega, giliu snauduliu“¹⁴²⁸. Yra tik negausūs „aktingųjų“ būreliai, įtarūs mokytojams iš šalies. Boruta su darbininkais sąlytį turėjęs tik Berlyno darbo biržoje, „ateitiems bernams“ pataria nepamiršti šios perskyros – „darbo klasės išsivadavimas yra pačių darbininkų reikalas. Tas pats galima pasakyti ir apie darbo klasės kultūrą.“ Taigi, abu komentuotojai reflektavo mentalinę prarają tarp kairiosios inteligentijos ir darbininkijos.

¹⁴²⁴ Pėdsakas spaudoje: Beleckas J. K., Vakariniai apdūmojimai // Dienos naujienos, 1932 10 07, p. 2.

¹⁴²⁵ Boruta K., Prašau žodžio // Lietuvos žinios, 1932 10 13, p. 4.

¹⁴²⁶ [Korsakas K.], Frontui išsisklaidžius / J. Radžvilas // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 593–599.

¹⁴²⁷ [Boruta K.], 1 ½ berno tragedija / P. Linonis // Aušrinė, 1933 01 01, nr. 1, p. 6–7.

¹⁴²⁸ [Korsakas K.], Frontui išsisklaidžius / J. Radžvilas // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 595

Kostas Korsakas aptarė trijų socialinių grupių reakcijas į naują sąjūdį. Aktyviausia buržuazijos dalis sukėlė „neapykantos ir net šmeižtų audrą“, atvedusią prie žurnalo sustabdymo. Smulkioji buržuazija sąjūdį sutiko „šaltai indiferentiškai“, o darbo klasė buvo tiek įmigusi, kad nebuvo jokios jos reakcijos. Aktyvistai tam nebuvo pasiruošę, nes vylėsi rasti atramą, o ne ją „žadinti“ („ne tada šunis lakinti, kada reikia medžioti“). Boruta savo ruožtu išvardijo keturias šio sąjūdžio žlugimo priežastis – trečiafrontininkų buvo per mažai, jų balsas buvo per menkas, buržuazijos „iniršimas“ per stiprus, bet svarbiausia, jog darbo klasė liko abejinga ir sąjūdis nerado adresato. Abu analitikai sutarė, kad būtent ištirpimo tuštumoje pojūtis suskaldė trečiafrontininkus – jie pradėjo „dairytis į šalis ieškodamas atramos ir perspektyvų“ (Boruta), arba, kitaip tariant, „blaškytis ir ieškoti by kokios bazės atsiremti“ (Korsakas).

Korsakas esminę šliejimosi (patį šliejimąsi jis vadina vidine emigracija) prie kompartijos nesėkmę aiškina marksistiškai: “by kurios krypties literatūra gali sparčiai augti tik kontakte su ją maitinančiom tom ar kitom vidujom krašto jėgom. <...> Net ir gaiviausius literatūros bei šiaip idėjinus sąjūdžius „emigracija“ beveik visada susina, menkina ir pagaliau žlugdo.¹⁴²⁹“ Taigi, netiesiogiai, tarp eilučių, pagrindine „Trečio fronto“ žlugimo priežastimi laikomas V. Drazdausko įtakos kolektyve išaugimas. Labai panašiai kiek vėliau trečiafrontininkų kolektyvo subirimo esminę priežastį matė A. Venclova: „visą reikalą tada pribaižė pašalinis žmogus, p. Drazd[auskas], su literatūra neturėjęs nieko bendro. Didžiausia mano kaltė – kad jį prileidau arčiau žurnalo, bet kai kuriems mūsų vyrams užimponavo jo „radikalumas“ ir viso ko spjaudymas“¹⁴³⁰.

Literatūrinių konkurentų iš Maskvos neapykanta trečiafrontininkams, anot Korsako, yra subjektyvus ir antrinis dalykas. Įgeliamai būsimiems skaitytojams komunistams pareiškama, jog „Priekalas“ pradėtas leisti kaip atsakas į „Trečio fronto“ inicijuotą sąjūdį lietuvių literatūroje. Jo literatūrai neapykanta kylanti iš nepajėgumo kurti tikros literatūros ir iš desperacijos, jog kompartijos kontroliuojami proletariniai rašytojai meninės kūrybos lauke nepajėgūs konkuruoti su tikraisiais marksistais, t.y. trečiafrontininkais, pasireiškusiais Lietuvoje. Korsakas pasirinko įtaigų žiurkiškos meilės meninį įvaizdį, pasiskolintą iš šiaip jau blankaus proletarinio rašytojo Fiodoro Panfiorovo (1896–1960). Žiurkės turinčios instinktą negyvai užlaižyti žiurkiukus, jei jos pajunta ant jų svetimą kvapą. Žiurkių įvaizdis priskirtas Maskvos komunistams, o žiurkiukų – trečiafrontininkams. Žiurkės pajutusios ant ką tik gimusio „Trečio fronto“ kūno komunistų netoleruojamo kitokio (neproletariško) kairuoliškumo kvapą ir, mėgindamos tą kvapą panaikinti, pradėjusios laižyti, t.y. kritikuoti, auklėti ir sijoti naują

¹⁴²⁹ Ten pat.

¹⁴³⁰ A. Venclovos laiškas K. Borutai. 1939 03 18 // LLTI, f. 60, b. 556.

rašytojų bendriją. Matyt, turint galvoje B. Railą, konstatuota, jog dalį „žiurkučių „Priekalo“ žiurkės jau spėjo užgraužti, atrodo, ilgam laikui nepagydomai užgraužti“¹⁴³¹.

Boruta istoriją, kai lietbolševikai nepagailėjo „pamazgų kibirų nelaimingų bernų galvoms trinkti“, vadina pamoka kitiems bernams. Pamokos esmė yra tai, kad neįmanoma viena koja stovėti ant bolševizmo vežimo papėdžių. Be to, ten nėra ko ieškoti, nes komunizmas „visiškai bejėgis proletariškos kultūros kūryboje“. Vertindami lietuvių komunistų kuriamos kultūros meniškumą Boruta ir Korsakas visiškai sutarė. Tam tikslui skirtas „Priekalas“ negali „duoti nė trupučio tikrai kūrybinės literatūros“ (Korsakas) ir dėl to yra „dvasios luošybė“ (Boruta).

Taigi, „Trečio fronto“ prievartinio sustabdymo Korsakas nematė, kaip esminės kolektyvo suirimo priežasties – juk galima steigti naują žurnalą. Tikroji tragedija glūdinti vidiniame kolektyvo skilime, kurį sukėlė per daug glaudus sąlytis su komunistais.

Maskvietiškos spaudos atsakas neturėjo nustebinti. „Trečiafrontininkų šulai dabar jau atsidurė dvokiančiam fašistų srutine arba socialfašistų mešline“, o pats Korsako straipsnis „be kaukės rodo to renegato fašistinį snukį“¹⁴³² – atsiliepė V. Kapsukas. Šalia to – tik keletas ritualizuotų posakių apie renegatišką ir kontrrevoliucinį Korsako argumentų pobūdį.

Korsakas ir Boruta pabrėžė traumą, kurią kai kuriems kolektyvo nariams sukėlė netikėtas kompartijos atsakas. Korsakas neįvardijo savo bendražygių, bet užuominos apie tuos, kurie „užsiima plagiatais ir po to dar stengiasi vaidinti progresisto vaidmenį“, arba tuos, kurie „nuėjo savo tiesioginių priešų pusėn“, buvo aiški nuoroda į Cvirką ir Railą. Įvertinant Cvirkos užgaulumą, galima daryti prielaidą, jog tokio pobūdžio pastaba turėjo sugadinti bendražygių santykius. Bent jau kuriam laikui. Julius Būtėnas atsiminimuose rašo, jog po poros metų bičiuliavimasis buvo atsinaujinęs¹⁴³³, bet visgi nebuves sklandus. Po to, kai Korsakas paskelbė Cvirkos romano *Frank Kruk* recenziją¹⁴³⁴, „juodu abu kurį laiką buvo nustoję sveikintis“¹⁴³⁵ – prisimena Halina Korsakienė. Raila prisiminė, jog „mano anksčiau buvę glaudūs ir šilti santykiai su Korsaku, aišku, dabar jau buvo gerokai atvėsę, bet šiaipjau korektiški. Susitikę atvirai dar pasikalbėdavom apie ištikusias mūsų grupės nelaimes ir kapsukinės kultūropolitikos žioplybes“¹⁴³⁶. Savo ruožtu K. Boruta bendražygius įvardijo ir mestelėjo, kad Raila užsiiminėja „savo dūšios likučių išpardavimu“. Pastarasis tuoj pat sureagavo asmeniniu laišku (apie jį XIV. 2).

¹⁴³¹ [Korsakas K.], Frontui išsisklaidžius / J. Radžvilas // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 596.

¹⁴³² Kapsukas V., Be kaukės arba trečiafrontininkų kelionės galas // Priekalas, 1932, nr. 12, p. 461.

¹⁴³³ Būtėnas Julius, Kaimynystėje su Petru Cvirka // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 378.

¹⁴³⁴ [Korsakas K.], Laiškas Frank Kruko autoriui / J. Radžvilas // Kultūra, 1935, nr. 1, p. 41-46.

¹⁴³⁵ Korsakienė H., Iš atsiminimų apie Petrą Cvirką // Atsiminimai apie Petrą Cvirką, p. 448.

¹⁴³⁶ B. Railos komentaras savo straipsniui *Perorganizavimai sovietiškoje literatūroje* // Akiračiai, 1982, nr. 10, p. 7.

3. Valio Drazdausko grupelės veikla 1932 m. rudenį

Naujus, 1932/1933 m. mokslo metus aplink Valį Drazdauską besiburiantis ratelis pradėjo nuo nedidelės propagandinės akcijos. Paskutinėmis 1932 m. rugpjūčio dienomis jis rinkdavosi „Žiburėlio“ bendrabutyje. V. Drazdauskas, J. Grybauskas, P. Cvirka, P. Andriušis, S. Žukas ir P. Krasauskas parengė vienkartinį laikraštėlį „Šalin imperialistų karas“, kurio medžiagą ėmė ir vertė iš sovietinės spaudos, padaugino rotaprintu ir išplatino tarp naujų studentų¹⁴³⁷. Tai „Žiburėlio“ gyventojų tai nebuvo paslaptis, pora ten gyvenusių studentų pranešinėjo apie tai saugumui, bet šis dėl mums nežinomų priežasčių nesikišo: „pas virš išvardintus asmenis dabartiniu laiku jų butuose kratas daryti negalima“¹⁴³⁸.

Po 1932 m. rugsėjo nelieka pėdsakų apie Pulgio Andriušio ir Petro Krasausko veiklą. Andriušis tuo metu metė studijas universitete. Prieš tai kažkada buvo metęs ir Meno mokyklą. Jis išsikėlė iš „Žiburėlio“ bendrabučio, pirmą kartą po keturiolikos metų komunalinio gyvenimo išsinuomavo butą ir mėgino pragyventi iš plunksnos¹⁴³⁹. Atsiminimuose *Septinton įleidus* jis nekomentuoja mokslo užmetimo priežasčių. Taip pat juose nėra jokios užuominos apie prokomunistinę veiklą. Nemini taip pat jokio bendravimo su Valiu Drazdausku. Galima tik spėti buvus krizę, kuri buvo pergalėta atsisakius metus trukusio revoliucinio meno eksperimento.

Petro Krasausko pasitraukimas iš Drazdausko būrelio nebūtinai gali reikšti pasitraukimą iš veiklos kompartijos naudai. Visgi nepasitikėjimo juo būta ir į tai buvo įpainiotas Valio Drazdausko bičiulis Pranas Morkūnas. Kaip minėta, Krasauskas, Mozelis ir Morkūnas 1932 m. kovo mėn. buvo priimti į Raudonąją pagalbą. Ypač iniciatyvus buvo P. Morkūnas, rinkęs aukas inteligentijos tarpe. Gegužės mėn. Raudonosios pagalbos Kauno raikomas nusprendė kooptuoti į savo gretas vieną narį ir apsistojto ties P. Morkūno kandidatūra. LKP Kauno raikomas, kuravęs miesto Raudonosios pagalbos veiklą, nepatarė to daryti; nė dėl nepasitikėjimo Morkūnu, bet dėl to, jog jis dar nespėjo apšilti kojų šioje organizacijoje. Visgi į šią nuomonę nebuvo atsižvelgta ir Pranas Morkūnas buvo kooptuotas. Neužilgo jis pradėjo kalbėti apie savo praeitį ir pagalbiečiams tokie gyvenimo faktai, kaip buvimas šaulių vadu ar klajojimas po kairiąsias partijas, buvo nesuvirškinami. Išryškėjo Morkūno neprielankumas Mozeliui. Kuomet gandai apie tai pasiekė LKP Kauno raikomą, šis pareikalavo pašalinti iš Raudonosios pagalbos

¹⁴³⁷ Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 08 29 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 4; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 28; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 13; Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 09 02 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 18; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 29; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 12; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 7; Agento „Kardijus“ pranešimas. 1932 09 15 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 30; LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 18; Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 10 05 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 31; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1095, l. 20.

¹⁴³⁸ Agento „Kurmis“ pranešimas. 1932 08 29. Vald. Ženausko prierašas. 1932 09 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 4

¹⁴³⁹ Andriušis P., Rinkiniai raštai, t. 1, p. 113.

vadovybės visą trijulę. Tai vėl nebuvo padaryta, o P. Morkūnas rugsėjo mėn. kaip delegatas, dalyvavo Raudonosios pagalbos Kauno rajono II konferencijoje. Pagalbiečiai net parašė apeliaciją, prašydami LKP Kauno raikomą sušvelninti savo reikalavimus. Berods susitarta, jog Morkūnas privalo būti pašalintas (kas ir buvo padaryta), bet Mozelis ir Krasauskas lieka Raudonojoje pagalboje. Šią versiją Z. Angariečiui gruodyje pristatė sekretorius Jankelis Vinickis¹⁴⁴⁰, o Angarietis ją sutrumpintai pristatė LKP CK Politbiuro posėdyje¹⁴⁴¹. Netrukus ji bus panaudota kaip kaltinimas Valiui Drazdauskui, nes Pranas Morkūnas Raudonoje pagalboje buvo atsidūręs jam rekomendavus.

1932 m. rudenį Valio Drazdausko ir aplink jį besiburiančio ratelio iniciatyvos jau buvo davusios rezultatų – vasarą veiklą pradėjo legalios „Mūsų scenos“, „Linijos“, „Junge Bühne“ draugijos, kurios buvo komunistų įtakoje. Komunistams atsivėrė perspektyva legaliomis priemonėmis skverbtis į teatro ir dailės sferas. Siekiant iš aukščiau kontroliuoti ir skatinti komunistų įtakos plėtrą šiose naujose teritorijose V. Drazdausko iniciatyva buvo sudarytas Revoliucinės Kultūros Avangardo Lietuvoj (RKAL) biuras¹⁴⁴². Organizatoriai jį matė kaip tarpinę struktūrą tarp kompartijos, komjaunimo ir Raudonosios pagalbos iš vienos pusės ir kairiosios inteligentijos iš kitos. Neaišku, kokia turėjo būti konkreti biuro veikla, bet planuota tą veiklą propaguoti pirmiausia tarp kairiosios pakraipos studentijos. Tikriausiai todėl RKAL buvo sukurtas pritarus vien tik Komunistų studentų biurui (kuriam vadovavo tas pats V. Drazdauskas) ir LKP CK sekretoriato pritarimo neturėjo arba turėjo neoficialų. Turimi šaltinių fragmentai apie tai tyli, bet biurui matyt vadovavo V. Drazdauskas ir neįvardinti du nepartiniai, gal būt S. Žukas ir J. Grybauskas.

RKAL veikla buvo sustabdyta net nepradėjus veikti. Zigmas Angarietis, visada kreivai žiūrėjęs į savarankiškas studentų komunistų iniciatyvas, pirmiausia nesutiko su RKAL sukūrimo procedūra: „vadovibes turėjo numatit atatinkami partijos organai, o ne patis studentai“. Antra, jis nesutiko, kad VDU studentai perimtų į savo rankas inteligentijos verbavimą: „tam darbui vadovauja partija, o ne koki tai organai, įsikūrę be partijos leidimo ir pritarimo“. Galiausiai, jis įtarė Komunistų studentų biurą siekiant autonomijos: „RKAL įsikūrimas rodo, kad pas kai kuriuos studentus buvo nusistatimo pasiliuosuot nuo p[artinio] vadovavimo, likt savarankiškais

¹⁴⁴⁰ J. Vinickio (slap. Šturmas) laiškas į LKP CK. Gauta 1932 12 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7607, l. 17-19.

¹⁴⁴¹ Iš M. [Z. Angariečio] pranešimo 1932 12 14 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 172 (rankraštis); b. 9, l. 264-265 (mašinėraštis)

¹⁴⁴² [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 20; J. Bulavo laiškas „Balso“ redakcijai. 1932 12 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 64.

įvairiose darbo sritise“.¹⁴⁴³ Visi šie argumentai (ypač paskutinis) asmeniškai taikė į vis didėjančias Valio Drazdausko ambicijas.

Be Valio Drazdausko ir Studentų komunistų biuro dalyvavimo negalėjo praeiti 1932 m. lapkričio 5–6 d. rinkimai į VDU Studentų atstovybę, nors tiesioginių šaltinių apie jų dalyvavimą nėra. Uždraustos „Auroros“ branduolys į rinkimus ėjo kaip „Neturtingųjų studentų sąrašas“. Viešojoje opinijoje jis buvo priimamas kaip komunistinis. Po aštrios agitacinės kovos prokomunistinis sąrašas laimėjo 230 balsų (iš 3477 balsavusių) ir gavo 2 vietas (iš 42) atstovybėje¹⁴⁴⁴. Tai kuklūs skaičiai, bet visgi liudijantys pergalę – 1931 m. rinkimuose „Aurora“ buvo surinkusi 108 balsus ir gavusi 1 vietą atstovybėje. Nauji rezultatai Z. Angariečiui bylojo, jog kairėjimas vis labiau apima studentiją ir visą Lietuvą¹⁴⁴⁵. Labiau informuotas katalikiškų pažiūrų komentatorius šiam faktui nesuteikė studentijos kairėjimo žymens: „negalima būtų manyti, kad visi, atidavusieji už tą sąrašą balsus, būtų iš tikro komunistai arba bent jiems užjaustų, bet vis dėlto tas skaičius ir reiškinys lieka įsidėmėtinas. Už tą sąrašą nemaža studentų atidavė balsus, vieni iš tikro nesuprasdami, kad balsuoja už komunistus, kiti – tyčia, norėdami kai ką paerzinti ir „strioko“ įvartyti.“¹⁴⁴⁶

1932 m. lapkričio mėn. Drazdausko grupelė tęsė propagandinę akciją – parengė pagrindinio laikraščio „Aurora“ pirmąjį numerį. Pavadinimas turėjo liudyti, jog uždarytos „Auroros“ draugijos branduolys universitete vis dar veikia, bet tik pogrindyje. Laikraštėlio tikslai buvo tokie patys, kaip ir buvusios draugijos¹⁴⁴⁷.

Tuo tarpu Maskvoje buvo atsižvelgta į tai, jog 1932 m. rudenį VDU studentų komunistų ir komjaunuolių skaičius sumažėjo iki tiek, jog liko veikti tik viena kuopelė. Tai tapo formalia priežastimi LKP CK plenumui priimti tokį nutarimą: „kol nebus įkurtos bent 3 LKP kuopelės Universitete, tol jokio studentų komunistų biuro negal būt, senasis studentų komunistų biuras, kaip visai nereikalingas, paleidžiamas. Visam mūsų darbui Universitete mes laikinai vadovaujam per LKP kuopelę Universitete“¹⁴⁴⁸. Kita vertus, už šio sprendimo galima išžvelgti Angariečio siekį pakirsti Drazdausko, kurio iniciatyvos atrodė perdėm įtartinos, įtaką. Nutarime buvo lyg ir pažadas, jog išaugus studentų komunistų skaičiui, biuras gali būti atkurtas, bet vėliau, įsisteigus 4–5 kuopelėms, to nebuvo padaryta.

¹⁴⁴³ Visos citatos iš: „Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriato nariams Lietuvoje. 1933 01 09 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 5-6.

¹⁴⁴⁴ Išrinko naują studentų atstovybę // Lietuvos aidas, 1932 11 07, p. 4; Naujoji studentų atstovybė // Rytas, 1932 11 07, p.1; Naujoji studentų atstovybė // Rytas, 1932 11 07, p.1.

¹⁴⁴⁵ [Angarietis Z.], Didelis kairiųjų laimėjimas Kauno universitete / M. B. // Balsas, 1932 12 10, p.449-450

¹⁴⁴⁶ Naujoji studentų atstovybė // Rytas, 1932 11 07, p.1

¹⁴⁴⁷ J. Bulavo atsiminimai apie „Auroros“ laikraštį. 1959 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 131-132.

¹⁴⁴⁸ LKP CK plenumo rezoliucijos ir projektai. 1932 m. pabaiga // LYA, f. 77, ap. 15, b. 1. Skelbta: Partijos darbas, 1933, nr. 2, p. 19-20.

4. Petro Cvirkos „apvalymo“ akcija (1932 m. spalio – 1933 m. vasaris)

Petras Cvirka labai jautriai reaguodavo į bet kokią kritiką, tad galima tik spėti jo būsenas plagiato skandalo metu. Jo atrama išliko Drazdausko kompanija, nežiūrint to, jog Cvirkos poelgis metė šešėlį ir ant jos. Drazdauskas ryžosi ginti draugą net aukščiausiam kompartijos lygyje. Jo taktika buvo smerkti Cvirkos poelgį, bet kartu apeliuoti į socialines sąlygas, kurios priveda kai kuriuos menininkus prie tokių žingsnių. Šiame scenarijuje buvo numatyta, jog P. Cvirka savo ruožtu atliks atgailos veiksmą ir, patvirtindamas savo rimtus ketinimus, konkrečiai prisidės prie pagrindinės veiklos. Tai liudijo Drazdausko nesiorientavimą partinės etikos normose ir šių normų taikymo praktikoje.

Kaip jau minėta, rugsėjo ar spalio mėn. Petras Cvirka parašė atgailos laišką, skirtą kompartijos vadovams. Jame su sumišusiomis saviplakos ir pasiteisinimo gaidomis išdėstė plagiato istorijos priešistorę ir pasižadėjo, jog „daugiau panašūs dalykai nebeatsitiks. <...> Mano atsakymas visiems socialfašistų džiūgavimams – amžina tylą burž[uazinėje] liet[uvijų] literatūroje, kad prabilčiau naudojamų, kylančių, revoliucinių darbininkų ir smulkių valstiečių lūpomis“¹⁴⁴⁹. Kaip naujo, apvalyto prabilimo įrodymą jis parašė tris eilėraščius (*Amerikos šermenims, Mašina ir Raudoni raiteliai*¹⁴⁵⁰), skirtus publikavimui komunistinėje spaudoje. Šiuos tekstus kartu su savo laišku apie kultūrinę kompartijos (tiksliau savo) veiklą Lietuvoje Valys Drazdauskas spalio pabaigoje išsiuntė „Priekalo“ redakcijai. Laiške jis atvirai užstojo draugą: „Cvirka susitvarkys. Cvirka nenori ir jaučia ir žino, kad negerai dirbti burž[uazinėj] spaudoj, bet bėdų spiriamas neišlaikė. Tačiau kilęs skandalas rodos jam bus visai nebloga pamoka“¹⁴⁵¹. Tuo po to pats Drazdauskas parašė K. Jonkaus slapyvardžiu pridengtą laišką kompartijos vadovybei, kuriame trumpai referavo P. Cvirkos plagiato istoriją, pasmerkė autorių, bet padarė pateisinančią išvadą, jog: „skandalas rodo, kad buržuazinėj santvarkoj tariamasis „laisvas kūrėjas“ bado ir skurdo verčiamas parsidavinėti“¹⁴⁵².

Tuo pačiu Drazdauskas „Priekalo“ redakcijai vėl nusiuntė Nėries eilėraščių *Europa* (jis vėliau jokioje versijoje nebuvo skelbtas). Jis pabrėžė, jog Salomėja laikosi priesako nesispausdinti buržuazinėje spaudoje (nors gal būt žinojo apie ją „sutepantį“ vertėjavimą), bet leido sau išlieti susierzinimą: „Nėris nepajėgia susitvarkyt savo ryšių su sena aplinka ir pažystamais. Gyvena supuvusioj troškioj saloninėj atmosferoj, aišku ką nors geresnio parašyt

¹⁴⁴⁹ P. Cvirkos laiškas, 1932 11 išsiųstas į „Priekalo“ redakciją // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 18.

¹⁴⁵⁰ Cvirka P., Raštai, t. 5, p. 112-115.

¹⁴⁵¹ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 20.

¹⁴⁵² [Drazdauskas V. ?], Petras Cvirka plagiatorius / K. Jonkus. Gautas 1932 11 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 25.

neįstengia¹⁴⁵³. Tai nuoroda į katalikišką aplinką, bet kartu gali būt nuoroda į tai, jog Salomėja daugmaž tuo metu pradėjo lankyti Čiurlionienės sekmadienius ir vėl tapo pastebima tarp Kauno literatūrinio elito¹⁴⁵⁴.

1932 m. lapkrityje išleistame 1-me „Auroros“ numeryje buvo tęsiama Cvirkos atgailos ir priešlėjimo prie proletarinės literatūros akcija – įdėtas jo eilėraštis *Atsakymas į „Mes be Vilniaus nenurimsim“*. Eilėraštyje Lietuvos kareiviams buvo siūloma kulkas, skirtas galima karui dėl Vilniaus, pasiūsti kakton buržujams. Eilėraštis baigiamas apokaliptine būsimos kruvinos revoliucijos gaida: „Trūks kantrybė; Lenino darbai minias sukels. / Mūsų žemė, mūs dirbtuvės – tai atgausim. / Ant jūs kaulų – kolektyviniai laukai atžels...¹⁴⁵⁵“ Savo revoliucinei kūrybai ir kontaktams su kompartija jis pasirinko Petro Sarapino slapyvardį.

Tuoj pat pasirodė, jog V. Drazdauskas, užstodamas P. Cvirką, visiškai apsiskaičiavo. Z. Angariečio reakcija buvo greita – jis padėjo Kauno komunistams, jog šie persiuntė Cvirkos, laišką, kuriame „yra medžiagos, charakterizuojančios tokias bohemos prostitutes kaip Cvirka“¹⁴⁵⁶ ir plagiato skandalo detales tuoj pat atskleidė spaudoje¹⁴⁵⁷. Cvirkos ir Nėries eilėraščiai, su kuriais jis susipažino kiek vėliau nei su P. Cvirkos laišku, jam davė peno išvystyti sąmokslų teoriją ir asmeniškai demaskuoti provokatorius. Lapkričio mėn. paskutinėmis dienomis Angarietis parašė straipsnį *Poetai ar politiniai provokatoriai*, kuriame atskleidė Marijos Giraitės ir Petro Sarapino slapyvardžius. Gruodžio 3 d. šis straipsnis iškeliavo į „Balso“ redakciją Berlyne.¹⁴⁵⁸ Gruodžio 1 d. jis LKP CK sekretariatui Kaune paliepė nutraukti bet kokius ryšius su šiais poetais¹⁴⁵⁹.

Vienas iš P. Cvirkos eilėraščių (*Mašina*) futuristine stilistika atskleidinėjo mašinos grožį ir kėlė idėją, jog šis grožis labiausiai išryškėja tik sovietinėje santvarkoje. Iki tol „gražiausią dainą paskirčiau giljotinai, / kuri galvas buržujų kapotų suvarius į eilę... / Ach, saldžios neapykantos man smegenys pritvino, / poeto meilė – revoliucijos gražuolei – giljotinos peiliui“¹⁴⁶⁰. Pagal Z. Angariečio logiką, P. Cvirka, būdamas artimas socialfašistams (nes ėmė stipendiją iš liaudininkų) ir vykdydamas jų politiką komunistų atžvilgiu, paruošė diversiją. Jis parašė provokacinius eilėraščius, kurie, pasirodę „Priekale“, leistų priešams teigti, jog komunistai „kraujo pageidauja, jei jie grasina taip elgtis Europos revoliucijai laimėjus, tai matyti jie taip

¹⁴⁵³ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gautas 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 20.

¹⁴⁵⁴ Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p. 63-64.

¹⁴⁵⁵ Cvirka P., Raštai, t. 5, p. 110-111.

¹⁴⁵⁶ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1932 11 28 / Ig. // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 32.

¹⁴⁵⁷ [Angarietis Z.], Niekšo nepasisekimai / R. T. // Balsas, 1932 11 25, p. 443-444.

¹⁴⁵⁸ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1933 01 05 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 3.

¹⁴⁵⁹ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1932 12 01 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 22.

¹⁴⁶⁰ Cvirka P., Raštai, t. 5, p. 113.

elgiasi ir Sov[ietu] Sąjungoj¹⁴⁶¹. Angariečiui užkliuvo ir kelios S. Nėries eilėraščio eilutės: „elektros kėdėje ar pragaro mašinai sprogsiant pabaigai netikėtai savo buitį. Tu (Europa) savo puotose nusprogai, nugriais tave, kurie dabar kankinami, užguiti“¹⁴⁶². Reakcija į jas buvo panaši: „jei komunistų spaudoj būtų tilpę tokios eilės, tai komunistų priešai būtų galėję pasakiti: žiūrėkite, komunistai dar nenuvertė buržuazijos valdžios Europoj, o jau rengiasi Europos buržujus į elektros kėdes sodint ir pragaro mašinom sprogdint“¹⁴⁶³. Demaskavimui buvo ir papildomų prielaidų – tai, jog S. Nėries ir P. Cvirkos poezija atėjo kartu, leido išivaizduoti, jog šios eilės „smirda žvalgybiniu stiliumi“ ir tai gali būti Lietuvos saugume suplanuota akcija¹⁴⁶⁴.

Zigmas Angarietis skubėjo, nes jautė pareigą perspėti partiją dėl iškilusios grėsmės, kurią jis pats pastebėjo. Jis tikėjosi, jog demaskuojantis straipsnis pasirodys „Balso“ 1-me 1933 metų numeryje¹⁴⁶⁵. Nuo 1932 m. liepos mėn. jo leidimą Berlyne prižiūrėjo Juozas Bulavas. Vedamuosius ir dalį straipsnių rašydavo Z. Angarietis, o J. Bulavas rašydavo ar redaguodavo kitus straipsnius, revoliucinio judėjimo apžvalgas ir korespondencijas¹⁴⁶⁶. Zigmo Angariečio straipsnis pasiekė Berlyną per savaitę, bet faktinis „Balso“ leidėjas sustabdė jo spausdinimą ir gruodžio 11 d. parašė laišką į oficialią „Balso“ redakciją Maskvoje, t.y. Zigmui Angariečiui. Pastarojo straipsnis buvo persiųstas į Kauną, kur su juo susipažino ne tik LKP CK sekretoriatas, bet ir V. Drazdauskas bei P. Cvirka. Galbūt ir platesnė jo kompanija, įskaitant ir S. Nėrį. „Balso“ leidėjas, išplatindamas kompartijos vadovo tekstą tarp komunistų, tikriausiai nemanė, jog laužo konspiracijos normas ar partinę drausmę, nes Z. Angariečio straipsnis buvo skirtas publikavimui. Juozą Bulavą veikti paskatino Zigmo Angariečio radikalizmas, perėjęs į praktinio veikimo stadiją. Jo straipsnis grėsė sužlugdyti dviejų poetų artėjimą link komunistų gretų. Bulavas už juos laiške asmeniškai laidavo, teigė, jog tai, kas atrodo *provokacija*, tėra *klaidos*. Galiausiai jis prisibijojo, jog perdėtas Z. Angariečio atsargumas inteligentijos atžvilgiu gali atšaldyti nuo kompartijos jos simpatikus¹⁴⁶⁷.

Ši Bulavo akcija pristabdė Angariečio straipsnio spausdinimą ir 1933 m. sausio mėn. sukėlė diskusiją. Zigmas Angarietis priėmė viešos diskusijos pasiūlymą ir viename laiške LKP CK sekretoriatui Kaune ir Bulavui Berlyne gynė savo poziciją. Pirmiausia jis tarsi prabėgomis apkaltino VDU studentus komunistus, kurių tarpe priebėgą rado P. Cvirka, „supuvusiu liberalizmu“. Tai buvo akibrokštas ir pačiam J. Bulavui, kuris ne per seniausiai buvo studentų biuro vadovas. Toliau jis grindė P. Cvirkos demaskavimo naudą. Cvirkos demaskavimas įneštų

¹⁴⁶¹ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1932 12 01 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 22.

¹⁴⁶² Tai vienintelis žinomas šio S. Nėries eilėraščio posmelis.

¹⁴⁶³ [Angarietis Z.], Poetai ar politiniai provokatoriai / M. B. // Balsas, 1933 02 01, p. 59.

¹⁴⁶⁴ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1932 12 01 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 23.

¹⁴⁶⁵ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1933 01 05 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 3.

¹⁴⁶⁶ Bulavas J., LKP spaudos leidimas Vokietijoje 1929-1933 m. Atsiminimai, užrašyti 1959 m. // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 137-139.

¹⁴⁶⁷ J. Bulavo laiškas „Balso“ redakcijai. 1932 12 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1486, l. 64.

dar didesnę sumaištį į Kauno „buržuazijos eiles“, nei kad per plagiato skandalą. Taigi, sumaištis yra vertybė pati savaime. Tuo tarpu ir taip jau susikompromitavusio ir partijai nenaudingo atpirkimo ožio gailėtis neverta. Z. Angarietis nesutiko ir su J. Bulavo argumentu, jog tokie veiksmai atstums komunistų simpatikus: „kova su tokiais niekšais kaip sikis tur palengviti prisiartinimui prie mūsų tikrai dorai inteligentijai. Pastaroji pamato, kad mes be pasigailėjimo atmetam visokius niekšus ir nepriimam jų prisimeilininimų“¹⁴⁶⁸. Šioje vietoje pasimato diametraliai priešingas abiejų oponentų požiūris į inteligentiją. Į diskusiją netruko įsijungti V. Kapsukas, kuris nepraleido progos įgelti savo konkurentui. Apatarinėjamas straipsnis „be abejonės, yra nevykęs ir net politiniai klaidingas. Tai pasireiškė tame, kad ant vienos lentos pastatyta ten Giraitė su Cvirka“¹⁴⁶⁹. Jis sutiko, jog Cvirka turi būti demaskuotas (bet ne kaip *provokatorius*), „nes jo šioks ar kitoks dalivavimas pas mus yra žalingas“¹⁴⁷⁰. Tuo tarpu Marijos Giraitės tikrosios tapatybės atskleidimas yra „neleistinas dalikas“. Iš LKP CK sekretoriato Kaune taip pat atėjo nepritarimas perdėm griežtai Angariečio pozicijai: „tas gal ir but tik jų politinis nesubrendimo pasireiškimas, sudaužimas nosies belaipiojant į viršų. Kaip nebūtų, bet vien giljotinos motyvai dar nepakanka paskelbt juos kaipo įtariamus tarnavime žvalgiboj ir kaipo politinius provokatorius“¹⁴⁷¹.

Valys Drazdauskas, supažindinęs Petrą Cvirką su Zigmo Angariečiu straipsniu, matyt paskatino jį atlikti papildomą atgailos veiksma. Šis parašė naują laišką LKP vadovybei¹⁴⁷². Šis laiškas pasiekė Maskvą per kompartijos sekretoriato Kaune kanalus, nes tenykštė komunistų vadovybė matyt manė, jog P. Cvirka turi teisę gintis. Laiške rašytojas sutiko, jog atsiųstuose eilėraščiuose padaręs politinių klaidų, bet prašė dėl to nelaikyti jo provokatoriumi. Perspektyva, jog jo laukia naujas skandalas, stumtelėjo Cvirką maldauti atleidimo: „prašau neatstumti manęs, priimti pagalbos prašančią ranką. Kur man dabar eiti? Į buržuazinę spaudą, į šmeižtų, pamazgų ir niekšybių lizdus, kuriais pats esu susitepęs, – nieks ir daugiau niekuomet į ten manęs jokia kaina neįstums. Kad ir kažin kaip būtų, kad ir kažin kaip didelės būtų mano klaidos, aš laukiu pagalbos tik iš tų žmonių, be kurių negalimas mano ateities darbas ir veikimas. Didžiai stengsiuos priimti revoliucinės marksistinės kritikos žodį ir pagal jį taikyti savo darbo žingsnius. Jei suklypau, stengsiuosį pakilti ir nesuklypti, nors ir kažin kokia našta būčiau apkrautas“. Tikėtina, jog prie šio laiško padirbėjo žmogus, geriau, nei kad Cvirka išmanantis komunistinio atgailos ritualo reikalavimus.

¹⁴⁶⁸ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1933 01 09 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 6.

¹⁴⁶⁹ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1933 02 23 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 163.

¹⁴⁷⁰ V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1933 01 05 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 31.

¹⁴⁷¹ LKP CK sekretoriato laiškas LKP vadovybei Maskvoje. 1933 01 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 33.

¹⁴⁷² P. Cvirkos laiškas „Priekalo“ redakcijai. / P. Srp-nas. Gauta 1933 01 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 32; skelbta: Cvirka P., Raštai, t. 7, p. 235-236.

Į polemiką įsijungė ir Valys Drazdauskas. Jis parašė straipsnį, kurį pavadino *Kritika ar provokacija*¹⁴⁷³, t.y. jau pačiu pavadinimu bylojo, jog pats Z. Angarietis elgiasi kaip provokatorius. Kompartijos vadovo provokatoriškumas pasireiškiantis tuo, jog tokių straipsnių, kaip *Poetai ar provokatoriai* pasirodymas spaudoje paliudytų K. Korsako ir K. Borutos teisumą. Drazdauskas išvelgė, jog Z. Angariečio tekstas būtų puiki iliustracija žiurkiškos meilės įvaizdžiui – Cvirka ir Nėris šliejasi prie komunistų, iš nepatyrimo padaro keletą kūrybinių klaidų ir dėl to sukompromituojami kaip revoliuciniai rašytojai. Taigi, Z. Angarietis „trukdo ir kenkia mūsų kultūros jėgų sustiprinimui Lietuvoje“. Dar daugiau – marksistinės kritikos veteranas dėl insinuacijų apie S. Nėries seksualinį gyvenimą buvo apkaltintas blogu skoniu, kas užtraukia *negarbę* marksistinei kritikai. Laiške šmėkštelėjo užuomina apie „mums simpatizuojančios literatūrinės grupės“ kolektyvinį požiūrį į Z. Angariečio kritikos stilių: „ką tik susigriebia po ranka, su tuo tiesiog tėškia veidan“. Lieka neaišku, ko autorius tikėjosi, tarp LKP vadovybės paskleisdamas tokio stiliaus laišką.

Maskvoje pasirodžius Petro Cvirkos laiskui, abu kompanijos lyderiai sutarė, jog Cvirkos atvejis tampa skandalingu. Z. Angarietis veikė praktiškai – davė nurodymas LKP CK sekretoriatui prižiūrėti, kad visi komunistai nutrauktų bet kokius ryšius su Cvirka, pašalinti jį iš visų kairiųjų draugijų, kurios yra kompartijos įtakoje ir rasti kaltininką, kuris perdavęs P. Cvirka dar nepublikuotą Z. Angariečio straipsnį¹⁴⁷⁴. Jam pačiam nebuvo abejonių, bet reikėjo įrodymų. Be to, 1933 m. vasario mėn. galutinai išsikristalizavo Z. Angariečio požiūris į V. Drazdauską, kuris bus lemtingas jo partinei karjerai. Zigmąs Angarietis asmeniškai buvo viešai įžeistas 26 metų jaunuolio, kuriuo jis nepasitikėjo nuo pat šio partinės karjeros pradžios. Lėmė ne tik asmeninė nuoskauda. Provokatorių skverbimosi į Kauno komunistų gretas nuojautą patvirtino naujos detalės. Jau seniau buvo žinoma, jog P. Cvirka ir S. Nėris per V. Drazdauską įsiskverbė į ir taip įtartino „Auroros“ žurnalo bendradarbių ir „Mūsų scenos“ bei „Linijos“ draugijų vadovų gretas¹⁴⁷⁵. V. Drazdauskas, prisidengdamas studentų komunistų biuru, mėgino įsteigti Revoliucinės Kultūros Avangardo Lietuvoj biurą. Būtent šis darinys, o ne kompartija, turėjęs vadovauti kultūrinei prokomunistinių draugijų veiklai. Gijos vedė į neseniai paleistą studentų komunistų biurą, kuriame buvo ypač stipri V. Drazdausko („žmogaus su dideliais užsimojimais“) įtaka. Plėtėsi V. Drazdausko bendrininkų kompartijos gretose ratas – gruodžio mėn. paaiškėjo, jog kartu su V. Drazdausku kalėjime sėdėjęs P. Morkūnas buvo pradėjęs daryti „karjerą“ Raudonosios pagalbos gretose, bet jo užmačios laiku buvo sustabdytos¹⁴⁷⁶. Dėl šios

¹⁴⁷³ [Drazdauskas V.], *Kritika ar provokacija / Simaitis* [1933 01] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 18.

¹⁴⁷⁴ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1933 01 20 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 15; Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1933 02 02 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 27.

¹⁴⁷⁵ Naujos draugijos Lietuvoj // *Priekalas*, 1932, nr. 9, p. 368.

¹⁴⁷⁶ J. Vinickio (slap. Šturmas) laiškas į LKP CK. Gauta 1932 12 14 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7607, l. 17-19.

padėties kaltė krito ant Kauno komunistų vadovų „supuvusio liberalizmo“. Išvertus iš komunistinio slengo tai reiškė, jog kauniečiai per mažai dėmesio skiria naujai priimamų narių į kompartiją praeičiai iširti. Be to, Kauno vadovai per laisvai leido veikti tokiems dariniams, kaip studentų komunistų biuras.

1933 m. vasario 22 ar 23 d. įvyko LKP CK Politinio biuro posėdis, kuriame dalyvavo iš Lietuvos atvykęs LKP CK sekretorius Elijas Bilevičius. Prieš posėdį Z. Angarietis mėgino užsitikrinti V. Kapsuko paramą ir laiške išdėstė jam savo samprotavimus apie kenksmingą V. Drazdausko įtaką. Jis pasiūlė tuoj pat pašalinti Drazdauską iš partijos, apkaltino jį nepagarba ne tik sau, bet ir visam Politiniam biurui, jo laišką įvardijo kaip antipartinį, o patį jo autorių ką tik išsiviešinusiu Lietuvos saugumo agentu¹⁴⁷⁷. Posėdžio metu jo siūlymas buvo atmestas, o Kapsukas laiške (neaišku, ar jis šią poziciją buvo išdėstęs posėdyje) pasiūlė suteikti galimybę Drazdauskui pasiaiškinti, gal būt neviešai pasmerkti savo laišką ir nutraukti santykius su Cvirka. Tokį atsargumą matyt lėmė nuojauta, jog populiarus ir iniciatyvus komunistų veikėjo pašalinimas iš LKP už vidinę jos vieno vadovo kritiką gali pristabdyti kairiosios inteligentijos ir studentijos artėjimą link kompartijos. Dar daugiau – Kapsukas nesutiko, kad S. Nėries slapyvardis būtų viešai paskelbtas ir apkaltino Angarietį tuo, jog jo pristabdytas straipsnis yra „be abejonės, yra nevykęs ir net politiniai klaidingas“¹⁴⁷⁸.

Tą pat dieną Z. Angarietis parašė ilgą laišką, adresuotą LKP CK sekretoriui Kaune¹⁴⁷⁹. Jame papunkčiui kritikavo Kapsuko siūlymus ir atskleidinėjo savo sąmokslų teorijos logiką. Laiške standartiškai komunistinis kaltinimas Drazdauskui, jog šis esąs saugumo agentas, buvo pašalintas. Drazdauskas tapo šlykščiu veidmainiu, prisišliejėliu ir klasiniu priešu (tekste būtent tokia seka). Taigi, iš esmės jo savybės sutapo su Cvirkos savybėmis. Angarietis manė, jog prioritetu turi būti besąlygiškas jo pašalinimas iš partijos, o ne galimybė leisti jam apsivalyti. Delsimas reikštų, jog „tuo jis labiau tvirtės savo pozicijose ir tuo sunkiau bus vėliau mušt“¹⁴⁸⁰. Toliau turėjo sekti Drazdausko veiklos pėdsakų partijoje ištrynimai: „reikia pašalinti nuo slaptų organizacijų ir visus tuos, kuriuos jis rekomendavo, kaip ligiai gerai pašalinti visus tuos, su kuriais jis draugavo“¹⁴⁸¹. Dar daugiau – nuskambėjo siūlymas pakeisti per daug liberalią poziciją priimamą į kompartiją inteligentų atžvilgiu. „Dar per daug pas mus tiki atėjūnams iš svetimų liogerių, jei tik jie pradeda revoliucines kalbas kalbėti. Vieton to, kad labiau sustiprinti traukimui į partiją darb[inin]kų ir ipač iš didesnių įmonių, per daug dar „voziatsia“ su išoriniais perėjūnais,

¹⁴⁷⁷ Tai buvo suformuluota 1933 02 22 laiške V. Kapsukui, kurio rasti nepavyko. Žr.: V. Kapsuko laiškas Z. Angariečiui. 1933 02 23 // LYA, f. 4182, ap. 4, b. 8, l. 163.

¹⁴⁷⁸ Ten pat.

¹⁴⁷⁹ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 36-52.

¹⁴⁸⁰ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 46.

¹⁴⁸¹ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 52.

kad juos pritraukt ir neišbandytus išskelt¹⁴⁸². Dėl to grėsmė kompartijos veiklos konspiratyvumui ir jos pačios gretų gryniumui jam atrodė akivaizdi, tad „ar gal ilgai tas viskas tęstis, kaip dabar? Ne, negal. Tučtuojaus reikia galą tam padariti. Reikia visu 180 laipsnių pasukti i kitą pusę“¹⁴⁸³. Nepanašu, jog šis laiškas būtų išsiųstas į Kauną. Jo nuorašo nėra Z. Angariečių laiškų, siųstų LKP CK sekretariatui 1933 metais, byloje. Juolab, kad Angariečio siūlymai prieštaravo Politinio biuro nutarimams, ką jis pats laiške mini. Laiško rankraštis atgulė V. Drazdausko kanceliarinėje byloje.

Pačiam Drazdauskui buvo darytas spaudimas. Kauno raikomo atstovas E. Cvikas reikalavęs iš jo nutraukti santykius su P. Cvirka. Drazdauskas sutiko nepalaikyti su juo „dalykinių ryšių“, bet asmeninę bičiulystę nutraukti atsisakė¹⁴⁸⁴. Atgailauti už laišką iš Drazdausko kauniečiai komunistai gal būt nereikalavo.

Demaskavimo iniciatorius buvo priverstas eiti į kompromisą – „Balso“ 1933 m. 3-iaame numeryje pasirodžiusiame pataisytame jo straipsnyje *Poetai ar politiniai provokatoriai* buvo išslaptintas vien tik *provokatoriaus* P. Cvirkos pseudonimas¹⁴⁸⁵. M. Giraitės eilėraštis taip pat įvardintas, kaip provokacinis, bet galutinėje teksto versijoje atsisakyta jos kompromitacijos – nepasakyta, kas glūdi po slapyvardžiu ir pašalinta insinuacija, jog poetė yra vieno kunigo glėbyje¹⁴⁸⁶. Z. Angarietis padarė taktinę nuolaidą, bet nuomonės nekeitė. Jis manė, jog S. Nėries kairėjimas yra *veidmainiškas* ir jos veidmainiškumas skiriasi nuo Cvirkos veidmainiškumo vien tik niuansu – pastarojo veidmainiškumas yra *šlykštus*, rodantis, jog pats žmogus yra *niekšas*. Tai, jog P. Cvirka yra niekšas, įrodanti *visa* jo praeitis ir todėl jis nusipelno politinės prostitutės etiketės. S. Nėris nepasiekusi tokio laipsnio – jos kairėjimas buvo ir yra *svyravimas*, norėjimas pasėdėti ant kelių kėdžių. Todėl, „mano nuomone, iš esmės tarp Ser[apino] ir Gir[aitės] skirtumo nėra. Skirtumas yra tik detalėse“¹⁴⁸⁷. Savo straipsnyje jis tariamą poetų provokaciją įvilko į pasaulinį kontekstą – nors ši provokacija ir tariamai menka, bet jai pavykus kontrrevoliucinis frontas sustiprėtų ir jos paliktas pėdsakas būtų „gera medžiaga ir karo ruošėjams prieš Sovietų Sąjungą“¹⁴⁸⁸. Laiške Kapsukui jis teigia (ir galima įtarti jį esant nuoširdų), jog buvo ruošama *neeilinė* provokacija. Lyg ir nuoroda į tai, jog akcijoje dalyvavusios saugumo tarnybos, bet tuoj pat provokacijos išskirtinumas išblukinamas –

¹⁴⁸² Z. Angariečio į laiškas LKP CK sekretariatą. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 49.

¹⁴⁸³ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretariatą. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 51.

¹⁴⁸⁴ V. Drazdausko laiškas į LKP Kauno raikomą. 1935 01 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 81; V. Drazdausko apklauso protokolai. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 168.

¹⁴⁸⁵ [Angarietis Z.], *Poetai ar politiniai provokatoriai* / M. B. // Balsas, 1933 02 01, p. 59. Šis numeris tikriausiai pasirodė vėliau, nei vasario 1 d. Juk vasario 23 d. dar buvo kritikuojama Angariečio pozicija dėl S. Nėries slapyvardžio išslaptinimo ir nėra nuorodų, jog šis straipsnis būtų pasirodęs. Taigi, 3-ias numeris pasirodė vasario-kovo sandūroje.

¹⁴⁸⁶ [Drazdauskas V.], *Kritika ar provokacija* / Simaitis [1933 01] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 18.

¹⁴⁸⁷ Z. Angariečio laiškas V. Kapsukui. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 39-41.

¹⁴⁸⁸ [Angarietis Z.], *Poetai ar politiniai provokatoriai* / M. B. // Balsas, 1933 02 01, p. 59.

imperializmo agentai karą prieš SSSR ruošia skleisdami paskalas apie komunistų žiaurumus, tad abu poetai „irgi tų kalbų prisiklausė ir tos kalbos ikvėpė juos parašit savo eiles apie komunistų žiaurumą.¹⁴⁸⁹“

Z. Angarietis jautė pareigą ir toliau kompromituoti P. Cvirką spaudoje. Po *Poetai ir provokatoriai* publikacijos jis parašė kitą straipsnį į „Balsą“, kuriame išviešino faktą apie jo antrąjį laišką kompartijos vadovams. Šis straipsnis „Balse“ nepasirodė dėl leidinio uždarymo, tad Z. Angarietis jį 1933 m. siuntė JAV komunistams¹⁴⁹⁰. Dar viename straipsnyje, spėjusiam pasirodyti „Balse“, prie kompartijos linkstanti kairioji inteligentija pavadinta *šlamštu*; gi P. Cvirka su P. Morkūnas pristatyti kaip ryškiausi šio šlamšto pavyzdžiai¹⁴⁹¹. „Balse“ dar spėjo pasirodyti trumpa jo žinutė apie tai, jog Cvirka tarp komunistų Lietuvoje turi slaptų užtarėjų¹⁴⁹². 1933 m. rugpjūčio mėn. demaskavimo misiją jis perkėlė į JAV – „Vilnyje“ tenykščiams komunistams paskelbė platų perspėjimą dėl P. Cvirkos¹⁴⁹³.

Petras Cvirka tuo tarpu skandalo įkarštyje elgėsi lyg nieko nebūtų nutikę. Jankelis Vinickis atsiminimuose rašo, jog 1932 m. rudenį P. Cvirka lankėsi gimtojo Klangių kaimo komunistų ir komjaunuolių rengiamuose susiėjimuose ir jų metu skaitydavo ištraukas iš rusiškų laikraščių arba paskaitėles apie kairiuosius rašytojus. Atsiminimų autorius konstatuoja Cvirkos autoritetą tarp jo gimtinės valstiečių ir teigia, jog Cvirka jam padėjęs susisiekti su gretimų kaimų valstiečiais komunistais¹⁴⁹⁴. Be to, „1932 m. lapkričio mėn. 7 d. [Cvirka] buvo parvežęs į Vilkiją (iš Kauno) nemaža kom[unistinės] literatūros ir plakatų, kuri per vietos kom[unistų] buvo išplatinta.¹⁴⁹⁵“ 1933 m. vasario–balandžio mėn. saugumo agentai pastebėjo P. Cvirkos aktyvumą savo gimtinėje, kur jis apsigyvenęs Veliuonoje. Nežinia, kiek Cvirka tuo metu pastoviai gyveno gimtosiose vietose. Gali būti, jog jo išvažinėjimą iš Kauno lėmė publikacijos „Balse“ ir gandų apie jas sklidimas inteligentijos tarpe. Gal būt jis grįžo į gimtinę nenorėdamas betarpiškai išgyventi antrą skandalą. Ryšių su Kauno komunistais Cvirka nebuvo nutraukęs ir kuomet grįždavo iš sostinės, apylinkėse padaugėdavo komunistinės literatūros¹⁴⁹⁶. Tai, jog P. Cvirka Kaune gaudavo komunistinės propagandos leidinių, liudija, jog Kauno komunistų jis nebuvo boikotuojamas net ir po griežtų Angariečio išpėjimų.

¹⁴⁸⁹ Z. Angariečio laiškas V. Kapsukui. 1933 02 23 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 41.

¹⁴⁹⁰ [Angarietis Z.], Niekšas aiškina / M. B. Parašytas 1933 m. pradžioj // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 51. Nežinia, ar šis straipsnis iš viso buvo publikuotas.

¹⁴⁹¹ [Angarietis Z.], Kairisis šlamšto manevras / R. T. // Balsas, 1933 03 16, p. 106-108.

¹⁴⁹² [Angarietis Z.], Neapgausi // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1790, l. 17; skelbta: Balsas, 1933 04 01, p. 123.

¹⁴⁹³ [Angarietis Z.], Fašistų agentai, kaip revoliuciniai rašytojai / Z. A. 1933 07 31- 08 01 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 50-57; skelbta: Vilnis, 1933 08 25

¹⁴⁹⁴ Vinickis J., Petras Cvirka – revoliucionierius ir kovotojas // Petras Cvirka atsiminimuose, p. 240-244.

¹⁴⁹⁵ Agento „Mataušas“ pranešimas. 1933 02 06 // LCVA, f. 438, ap.1, b. 522, l. 24.

¹⁴⁹⁶ Agento „Mataušas“ pranešimas. 1933 02 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 24; Agento „Motiejus“ pranešimas. 1933 02 28 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 25; Agento „Motiejus“ pranešimas. 1933 04 04 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 28.

5. Meno mokyklos kuopelė

Stepas Žukas, Petras Cvirka ir Pulgis Andriušis nebuvo vieninteliai Meno mokyklos studentai, susižavėję komunistinėmis idėjomis. Šioje mokykloje 1931 m. veikė Raudonosios pagalbos būrelis, per kurį komunistai „čiupinėjo“ čionykštę studentų terpę. Ne visi lengvai būdavo prisileidžiami. Pvz. 1930 m. Liuda Vaineikytė ieškojo kontaktų su komunistais, bet ja nepasitikėta dėl to, kad ji buvo kilusi iš žinomos inteligentiškos šeimos. Tik pažintis su S. Žuku ir V. Drazdausku bei jų rekomendacija leido Liudai palaipsniui įsitraukti į Raudonosios pagalbos veiklą. Palaipsniui ji buvo prileista prie Raudonosios pagalbos spaudinių tvarkymo ir apipavidalinimo. Taip pat ji, kaip palangietė, kartais vežiodavo partinį paštą tarp Kauno ir Klaipėdos¹⁴⁹⁷. 1935 m. rašytoje autobiografijoje L. Vaineikytė gyrėsi pati suorganizavusi savišvietos ratelį Meno mokykloje, apie kurį iš kitų šaltinių nežinoma¹⁴⁹⁸.

Ji į prokomunistinę veiklą 1932 m. įtraukė savo bendrakerusę bei draugę Ireną Trečiokaitę. Ši ateidinėdavo dirbti pas Liudą, pas kurią Italijos gatvėje buvo laikoma spausdinimo mašinėlė¹⁴⁹⁹. Savo ruožtu Drazdauskas padėjo Irenai (kaip metais anksčiau Salomėjai) žengti „pirmuosius partšvietimo žingsnius“¹⁵⁰⁰. Raudonąją pagalbą rėmė už jas jaunesnė Marija Račkauskaitė (1912–2004), kuri, kuri anot L. Vaineikytės (gal būt) liudijimo buvo perdėm „plepi“ ir dėl to netiko naryste šioje organizacijoje. Besimezgantis meilės ryšys tarp jos ir P. Cvirkos nutolino ją nuo simpatijų kompartijai ir, ištekėjusi 1935 m. vasarą, Marija nustojo mokėti įnašus¹⁵⁰¹.

Petras Vaivada (vienas „Linijos“ steigėjų“) 1931 m. su Boleslovas Motuza nusprendė steigti revoliucinių dailininkų kuopelę. Kitais metais jie užmezgė ryšius su Raudonąja pagalba ir pradėjo aprūpinti ją propagandos įrankiais – Boleslovas piešė komunistų portretus bei darė fotomontažus, o Petras lipdė komunistų skulptūreles. Į šią veiklą įsitraukė, arba apie ją tiesiog žinojo ir jai pritarė, Boleslovo brolis Vladas (jis lankė maliarių kursus), jo žemietis Bronius Žekonis, Vytautas Mackevičius ir vilnietis Vaclovas Kosciūška¹⁵⁰². LKP Kauno raikomo sekretoriato 1932 m. rudenį buvo atsižvelgta į šios grupelės veržimąsi į prokomunistinę veiklą. Vienas iš tuometinių jo sekretorių – Jankelis Vinickis – ėmėsi būsimų dailininkų patikrinimo ir

¹⁴⁹⁷ L. Vaineikytės autobiografija. 1965 11 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 42.

¹⁴⁹⁸ L. Vaineikytės autobiografija. [1935 m.] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 11-13; L. Vaineikytės autobiografija. 1965 11 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 41-43.

¹⁴⁹⁹ Komodaitė J., Irena Trečiokaitė-Žebenkienė – revoliucinio judėjimo dalyvė 1932 m. // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11761, l. 25; Irenos Trečiokaitės prisiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1969 05 18 // LYA, f. 3377, ap. 44, b. 194, l. 2.

¹⁵⁰⁰ I. Trečiokaitės autobiografija. 1966 12 27 // LYA, f. 3377, ap. 46, l. 937, l. 3

¹⁵⁰¹ Nadios [Liudos Vaineikytės?] pranešimas apie Mariją Račkauskaitę [1935 ?] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9054, l. 2.

¹⁵⁰² B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 68-69; B. Matuzevičius-Motūza, Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 56; Motūza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo metais // Tiesa, 1960 01 13, p. 2.

gavo įgaliojimus įsteigti komunistų kuopelę Meno mokykloje¹⁵⁰³. Boleslovas Motuza išsiskyrė kaip energingiausias ir 1932 m. buvo priimtas į kompartiją. Kitų priimti neskubėta – V. Mackevičius LKP nariu tapo 1933 m., o B. Žekonis – 1934 m.

Kuopelė formaliai buvo įsteigta 1932 lapkričio ar gruodžio mėn. Stepo Žuko bute. Jos nariais tapo Petras Vaivada, Bronius Žekonis, Boleslovas ir Vladas Matuzevičiai bei Vytautas Mackevičius¹⁵⁰⁴. Liuda Vaineikytė (LKP narė nuo 1933 m. pabaigos) ir Irena Trečiokaitė (LKP narė nuo 1934 m.) dėl nežinomų sumetimų į ją nebuvo įtrauktos. Kažkada vėliau kuopelės nariais tapo Vladas Motuza ir Vytautas Jurkūnas (1910–1993)¹⁵⁰⁵, kurie išskirtinesne veikla nepasižymėjo. Jos sekretoriumi iš pradžių trumpai buvo Vytautas Mackevičius, o po to daugiau nei du metus – Boleslovas Motuza¹⁵⁰⁶. Kuopelės susitikimai vykdavo pas S. Žuką ir V. Drazdauską Turžėnų g. arba pas B. Motuzą Vaisių g. Abiejuose butuose lankydavosi darbininkai ir studentai, o V. Mackevičius tokių susiejimų metu susipažino su būsima žmona Emilija Zubavičiūte¹⁵⁰⁷. Šiltu metų laiku susitikinėta Kauno apylinkių miškuose arba plaukiojant valtimi Nemune¹⁵⁰⁸. Susirinkimai būdavo apiforminami protokole¹⁵⁰⁹.

Kuopelės ryšininku su kompartija paskirtas Valys Drazdauskas¹⁵¹⁰. Jis tuo metu turėjo išskirtinį Kauno komunistų vadovybės prielankumą ir jo rekomendacija taip pat matyt įtakojo komunistų kuopelės steigimo greitį. Lapkričio mėn. Drazdauskas į Maskvą rašė apie veikiančią keturių menininkų kuopelę, kuri ruošia plakatus. Nežinia ar tai tiesioginė nuoroda į „Liniją“ ar į besiformuojančią kuopelę Meno mokykloje. „Linijos“ ir Meno mokyklos auklėtinių propagandinis darbas buvo persipynęs, o Vaivada ir Žukas priklausė abiem organizacijom. Valys Drazdauskas planavo, jog „Linijos“ ir kuopelės nariai priklausys iš jų pačių gretų sukurtam Revoliucinių menininkų biurui. Jam turėjo vadovauti kompartijos žmogus, kuris turėjo įkūnyti ryšius su kompartija¹⁵¹¹.

¹⁵⁰³ Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17. J. Vinickio pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 25; Motuza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo mėtais // Tiesa, 1960 01 13, p. 2.

¹⁵⁰⁴ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 4; Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. V. Mackevičiaus pasisakymas. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 24.

¹⁵⁰⁵ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5; Motuza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo mėtais // Tiesa, 1960 01 13, p. 2.

¹⁵⁰⁶ Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17. V. Mackevičiaus pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 24; „Šluotos“ 30-metis. Atsiminimai, užrašyti Lietuvos TSR istorijos-revoliucijos muziejuje 1964 05 07. B. Motuzos pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 16.

¹⁵⁰⁷ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5.

¹⁵⁰⁸ Adomo-Boleslovo Motuzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 71.

¹⁵⁰⁹ „Šluotos“ 30-metis. Atsiminimai, užrašyti Lietuvos TSR istorijos-revoliucijos muziejuje 1964 05 07. B. Motuzos pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 17.

¹⁵¹⁰ Valiuškevičiūtė A., Kauno meno mokykla, Vilnius, 1971, p. 142.

¹⁵¹¹ [Drazdauskas V.], Pranešimas „Priekalo“ redakcijai iš kultūros fronto Lietuvoj / J. Simaitis. Gauta 1932 11 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 19.

Per Kauno raikomą driekėsi antroji priežiūros linija – iki 1933 m. pavasario formalus kuopelės prievaizdas buvo Jankelis Vinickis. Po to ši pareiga atiteko Aleksandrui Šimanui. Jis komunistu buvo nuo 1932 m. rugpjūčio ir priklausė kuopelei, kurios narys buvo ir Valys Drazdauskas. Per jį buvo pažįstamas su Stepu Žuku. 1933 m. kovo mėn. Aleksandras Šimas tapo Kauno raikomo nariu ir buvo paskirtas kontroliuoti inteligentijos kuopelės¹⁵¹².

Anot B. Motuzos, Kauno komunistų vadovai „išskėlė dailininkų kuopelei uždavinį aprūpinti partiją plakatais, vėliavomis, lozungais, transparentais, Lenino ir Stalino portretais“¹⁵¹³. Jaunieji entuziastai tuoj pat pradėjo kurti šios propagandinės medžiagos srautą. Jie negailėjo savo skurdžių lėšų popieriui, dažams bei kitoms priemonėms. Nežinia, kur visa ši produkcija buvo gaminama, nes iš pradžių kuopelė konspiracinio buto neturėjo. V. Mackevičius liudija, jog plakatus piešęs S. Žuko bute¹⁵¹⁴. Kompartijos vadovai įtraukė kuopelę ir į spaudos rengimo darbą. B. Motuza-Matuzevičius liudija, jog dar 1932–1933 m. žiemą jai buvo laikinai perduotas rotatorius, bet nepaaiškina kur jis buvo laikomas¹⁵¹⁵. Vytautas Mackevičius prisiminė, jog rotatorius kurį laiką buvo jo ir Emilijos kambaryje ir jiedu daugindavo LKP Kauno raikomo organą „Raudonasis darbininkas“¹⁵¹⁶. Rotatorius vėliau buvo laikomas pas Moisejų Leviną (1903–?), kuris tuo metu buvo atsakingas už pagrindinių butų suradimą¹⁵¹⁷. Dailininkai tikriausiai ateidinėdavo į jo būstą ir šį rotatorių naudojo plakatams ir fotomontažams spausdinti¹⁵¹⁸.

6. Nuo „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ kūrybinio debiuto iki Jaunųjų teatro

1933 m. pradžioje „Mūsų scena“ išaugo iki 80 narių¹⁵¹⁹ ir kartu su „Linija“ bei „Junge Bühne“ pradėjo rengti viešą pasirodymą. 1933 m. vasario 4 d. Žydų realinės gimnazijos patalpose (Kęstučio g. 59) šios grupės surengė pirmą ir paskutinį bendrą renginį, kuris stebėtojų ir dalyvių buvo įvairiai vadinamas – vakaras, maskaradas-karnavalas, kaukių balius, satyros

¹⁵¹² A. Šimano autobiografija. 1935 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 1112, l. 10-13; Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17. A. Šimano pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 23; A. Šimano atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 11 01 // LYA, f. 3377, ap. 3377-1, b. 1131, l. 15-16.

¹⁵¹³ B. Matuzevičius-Motuza, Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 60.

¹⁵¹⁴ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5.

¹⁵¹⁵ Motuza B., Revoliuciniai dailininkai – LKP spaudos bendradarbiai Kaune 1932-1936 metais. Revoliucinių dailininkų pagrindinio spaudos-vaizdinių priemonių technika ir medžiagos. 1963 05 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 35.

¹⁵¹⁶ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5.

¹⁵¹⁷ M. Levino atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 09 25 // LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 605, l. 2.

¹⁵¹⁸ Motuza B., Revoliuciniai dailininkai – LKP spaudos bendradarbiai Kaune 1932-1936 metais. Revoliucinių dailininkų pagrindinio spaudos-vaizdinių priemonių technika ir medžiagos. 1963 05 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 35

¹⁵¹⁹ J. Grybausko pranešimas apie „Mūsų scenos“ veiklą. Gauta Maskvoje 1933 06 06 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 21

vakaras¹⁵²⁰. Vakarą formaliai surengė „Linija“, kurios nariai Stepas Žukas ir Petras Tarabilda išpuošė salę dideliais propagandiniais plakatais. Įėjimas buvo mokamas, surinktas pelnas buvo skirtas bedarbiams šelpti. Papildomai vakaro metu vyko rinkliava profsąjungų naudai. Į vakarą susirinko apie 700 dalyvių, daugiausia žydų darbininkų. Sutinkamai su darbininkų papročiais vakaro metu bufete pradėta „iš po stalo“ pardavinėti degtinė, tad didelė dalis dalyvių pagrindinėje salėje buvo apgirtę. Mokyklos koridoriais atskiros grupelės pradėjo marširuoti žydiškai dainuodamos revoliucines dainas. Vakaro metu buvo suvaidinti trys vaidinimai; vienas žydų kalba, du – lietuvių. Tarp jų laiką užpildydavo choreografiniai pasirodymai. Karnavalinę elgseną skatino žydų teatrinės trupės pasirodymas – „salėj atsirado vištos, ant jų krūtinėlių įvairių didžiųjų valstybių, kaip Amerikos, Anglijos, Prancūzijos ir t. t. tautinės spalvos. Atsirado ir maskė vaizduojanti popiežių pilname dvasiškame apsirengime. Šita maskė šūkavo, klykavo, šoko ir dalyvavusių buvo pagerbiama plojimu.“¹⁵²¹ Tai, jog žydai leido sau parodyti popiežių ir buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi saugumo sprendimą pradėti tyrimą. Apklausus apie 40 dalyvių vis tiek nepavyko nustatyti, kas vaidino popiežių.

1933 m. vasario mėn. „Mūsų scena“ ir „Junge Bühne“ iš Lietuvos valdžios gavo leidimą dalyvauti Tarptautiniame revoliucinių teatrų festivalyje, kuris įvyko Maskvoje 1933 m. gegužės–birželio mėn. Kvietimas į jį Kauno teatralus buvo pasiekęs dar 1932 m. vasarą¹⁵²². Iš „Mūsų scenos“ ir „Junge Bühne“ atrinkta po keturis dalyvius. Tarp vykstančių numatytas ir Valys Drazdauskas. Dar keletas narių komunistų neva sukūrė planą slaptai pereiti sieną, Rusijoje prisijungti prie delegacijos ir dalyvauti festivalyje¹⁵²³.

Tuo metu LKP CK Politiniame biure vyko aštrūs ginčai, kuriuos išprovokavo Cvirkos ir Drazdausko veiksmai. Angarietis susirašinėjime su LKP CK sekretoriatu Kaune¹⁵²⁴ ir viešose publikacijose¹⁵²⁵ reikalavo „Mūsų scenos“ ir „Linijos“ apvalymo nuo apsimetančių kairiaisiais priešų, fašistų ir saugumo agentų. Kliuvo ir komunistams, kurie leidę šiam *šlamštui* užimti vadovaujančias pareigas minėtose organizacijose: „pas kai kuriuos mūsų kauniškius draugus labai daug supuvusio liberalizmo“¹⁵²⁶. Susidarė paradoksali, bet kartu komunistinei biurokratijai įprasta situacija – vienu metu dalis LKP vadovybės Maskvoje skelbė kairiąsias menininkų

¹⁵²⁰ Apie vakarą žr.: Agento „Grigas“ pranešimas. 1933 02 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 10; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 32; Kymonto raportas VI rajono viršininkui. 1933 02 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 14; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 39; J. Grybausko pranešimas apie „Mūsų scenos“ veiklą. Gauta Maskvoje 1933 06 06 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 21; Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 114.

¹⁵²¹ Kymonto raportas VI rajono viršininkui. 1933 02 06 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 14; LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 39.

¹⁵²² Dr. „Deimanto“ laiškas J. Grybauskui. [1932 06 02] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 20.

¹⁵²³ Agento „Tolivardis“ pranešimas. 1933 02 26 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 32; Agento „Simsė“ pranešimas. 1933 03 07 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 33

¹⁵²⁴ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriatui. 1933 01 09 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 5-6.

¹⁵²⁵ [Angarietis Z.], Kairisis šlamšto manevras / R. T. // Balsas, 1933 03 16, p. 106-108

¹⁵²⁶ Ten pat, p. 108

draugijas nevertomis jokio pasitikėjimo, o Kominterno pareigūnai, atsakingi už revoliucinio teatro vystymą Vakaruose, kvietė šių draugijų atstovus į teatrų festivalį. V. Drazdauskas, kuriam grėse pašalinimas iš kompartijos, taip pat ketino pasinaudoti proga ir pirmą kartą aplankyti Sovietų Sąjungą.

Lietuvos saugumas neketino palengvinti Sovietų įtakos agentams atlikti šią piligriminę kelionę. 1933 m. kovo viduryje visos trys draugijos buvo uždarytos, tad legali teatralų kelionė tapo neįmanoma. Bent jau „Mūsų scenos“ veiklos sustabdymo nutartyje formuluojama, jog jos nariai nesilaiko savo pačių įstatų, užsiima priešvalstybine veikla ir visuomenės grupių kiršinimu¹⁵²⁷. 1933 m. birželio mėn. Juozas Grybauskas optimistiškai rašė į Maskvą apie „Mūsų scenos“ pokyčius: „dabar agitgrupė vėl perėjo į nelegalią padėtį, bet visiškai ją fašistams sunaikinti nepavyksta. Dabar joje 17 narių, turi orkestrą ir chorą <...> Ruošiasi pasirodymams gegužinėse“¹⁵²⁸. Tai paskutinis šaltinių pėdsakas apie J. Grybausko dar 1931 m. rudenį suformuotą teatro ir agitacijos mėgėjų grupę. Trečią kartą ją legalizuoti nebuvo mėginta. Kartu išnyksta ir paties Juozo Grybausko prokomunistinės veiklos pėdsakai, o Valys Drazdauskas įvardija jį kaip „dezertyrą“¹⁵²⁹. Nuo šios veiklos tuomet nutolo ir Petras Tarabilda. Antanas Venclova pašaipiai prisiminė jį tuo metu susidomėjusį Nikolajaus Rericho ar Elenos Blavatskajos mokymu, spinduliuojančiu iš rusų leidyklų Rygoje¹⁵³⁰.

Juozas Grybauskas su Romualdu Juknevičiumi dezertyravo į naują avangardistinį projektą – Jaunųjų teatrą. Šis trumpalaikis teatrinis projektas turi platoką istoriografiją, bet rašiusieji nėra priėję konsensuso nei dėl šio teatro įsisteigimo, nei dėl jo numirimo aplinkybių¹⁵³¹. Jo suirimas 1934 m. rugpjūtyje tematiškai yra toli nuo šiuose puslapiuose plėtojamo tyrimo, bet pasakojimo integralumo dėlei trumpai bus referuotas. Tuo tarpu įsisteigimo peripetijos 1933 m. rugpjūtyje yra svarbesnės, nes paaiškina minėtų teatralų pasitraukimą iš prokomunistinės veiklos.

1932 m. rudenį A. Olekos-Žilinsko mokiniai (tame tarpe Juknevičius ir Grybauskas) buvo priimti į Valstybės teatrą ir tuoj pat ten prasidėjo įtampos, nes senbuviai ir jaunieji vieni į kitus žvelgė su nepasitikėjimu. *Žilinskininkai* palaipsniui subrandino idėją apie savo teatrą ir, matyt

¹⁵²⁷ Kauno miesto ir apskrities komendanto P. Saladžiaus nutartis. 1933 03 10 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 663, l. 19; I skyriaus viršininko A. Povilaičio raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui. 1933 03 13 // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 663, l. 20.

¹⁵²⁸ J. Grybausko pranešimas apie „Mūsų scenos“ veiklą. Gauta Maskvoje 1933 06 06 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 3459, l. 21.

¹⁵²⁹ [Drazdauskas V.], Atsargiau pasisukimuos / A. Kaminskis-Simaitis. 1933 [vasara-ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 27.

¹⁵³⁰ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 276.

¹⁵³¹ Tik keletas pozicijų: Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, Vilnius, 1999, p. 88-151; Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, p. 37-51; Česnulevičiūtė P., Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti, Vilnius, 2012, p. 165-200.

užsitikrinę A. Olekos-Žilinsko pažada, jog jis bus jo režisierius, 1933 m. rugpjūčio 1 d. jį įsteigė¹⁵³². Jame buvo 36 aktoriai – daugiau nei Valstybės teatre.

Oleka-Žilinskas stegiamajame Jaunųjų teatro susirinkime iškėlė teatralų komunos idėją. Rytais turėjo vykti pamokos, o vakarais ar net inaktėjant – repeticijos. Natūralu, jog visi teatro nariai privalėjo atsisakyti papildomų darbų ar tarnybų. Taigi, R. Juknevičius, kuris tapo teatro seniūnu, bei jo padėjėjas J. Grybauskas net ir norėdami nebūtų galėję toliau vystyti proletarinio meno. Dirbdami Valstybės teatre 1932/1933 m. sezono metu tam dar turėjo laiko. Buvo nuspręsta, jog aktoriai negaus jokių atlyginimų. Jų materialiniams poreikiams tenkinti įsteigta Lietuvos teatro draugija, į kurią įėjo kultūrinio gyvenimo autoritetai, tikriausiai iš savo kišenių kurį laiką rėmę jaunuosius. Tikėtina, jog režisierius taip pat keletą mėnesių finansavo savo auklėtinius, iki kol neišseko santaupos. Be to, Valstybės Tarybos pirmininkas Stasys Šilingas pažadėjo (kaip vėliau paaiškėjo, tuščiai) 150 tūkst. litų paramos¹⁵³³.

Debiutui pasirinkta socialiai įkrauta Harietos Beecher Stou *Dėdės Tomo lūšnelė*. Romualdas Juknevičius, Juozas Grybauskas ir Kazimiera Kymantaitė išvertė jos inscenizaciją iš perdirtos rusiškos versijos, kurią „nupolitino“. Gal būt tokia buvo režisieriaus A. Olekos-Žilinsko, nenorinčio konflikto su cenzūra, linija. Oleka-Žilinskas spalio 7 d. pasitraukė iš Valstybės teatro ir ėmėsi kasdienio spektaklio statymo darbo. *Dėdės Tomo lūšnelės* premjera, nustebinusi žiūrovus rėmais vietoj sienų ir durų, gruodžio 13 d. buvo sutinkta su entuziazmu, recenzijos buvo tik teigiamos, o teatras pervaziavo per Lietuvą su gastrolėmis¹⁵³⁴.

Repeticijos vykdavo Liaudies namuose ir trukdavo iki 3-ios valandos nakties. Kolektyvo kasdienybė buvo persmelkta entuziazmo ir tarpusavio pagalbos dvasios. Repeticijų įkarštyje, 1933 m. lapkričio 14 d. pasirodė Juknevičiaus ir Grybausko manifestas, kuriame nubrėžtos gairės suburti kūrybinę bendruomenę kaip savotišką „studiją-šventovę“, kurioje kiekvienas aktorius galėtų atrasti *savo* išraiškos pavidalą¹⁵³⁵. Jokių užuominų į proletarinį meną.

Nuo 1934 m. sausio trupėje pradėjo jaustis nesutarimų dvasia. J. Blekaitis aprašė Juozo Grybausko ir Romualdo Juknevičiaus neapykanta nuspalvintą „perversmą“ prieš režisierių A. Oleką-Žilinską ir spėjo pagrindiniu motyvu buvus pavydą ir norą perimti vadovavimą teatrui¹⁵³⁶. I. Aleksaitė priešingai, pabrėžė trupės irimą ir be šių perversmininkų pastangų bei ryškino Juknevičiaus pastangas jį sustabdyti¹⁵³⁷. Tuo tarpu P. Česnulevičiūtė neabejojo Juknevičiaus ambicijomis, bet akcentavo Olekos-Žilinsko bankrotą ir sugrįžimą į Valstybės teatrą. Šis aktas

¹⁵³² Česnulevičiūtė P., Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti, p. 172-177.

¹⁵³³ Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, p. 96, 98, 102; Česnulevičiūtė P., Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti, p. 182.

¹⁵³⁴ Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, p. 98-105.

¹⁵³⁵ Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, p. 42-43.

¹⁵³⁶ Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, p. 137-142.

¹⁵³⁷ Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, p. 43-47.

sugriovęs kolektyvo solidarumą¹⁵³⁸. 1934 m. vasaryje, statant B. Sruogos *Milžino paunksmę* (premjera 1934 m. gegužės 3 d.) trupė buvo draskoma prieštaravimų, o dalis aktorių sugrižo į Valstybės teatrą. Krizės laikotarpiu jaunųjų teatro faktiniu vadovu buvo R. Juknevičius. Nesutarimai 1934 m. pavasarį tapo viešais, dešiniojoje spaudoje šmėkštelėjo nepasitenkinimas dėl Jaunųjų teatro „bolševizmo“ (*Milžino paunksmėje* pasigesta „Vytauto dvasios“), o apčiuopiamesnė rėmėjų parama trupei taip ir nesirodė¹⁵³⁹.

1934 m. rugpiūtyje iš Jaunųjų teatro vadovo pareigų oficialiai pasitraukė A. Oleka-Žilinskas. Dauguma jo narių sugrižo į Valstybės teatrą, o Romualdas Juknevičius, pasinaudojęs Balio Sruogos bičiulyste su Lietuvos ambasadoriumi SSSR Jurgiu Baltrušaičiu, porai metų išvažiavo studijuoti režisūrą į Maskvą pas Vsevolodą Mejerholdą. Ten kūrybinių atradimų džiaugsmas pynėsi „baisiai sunkia ir slegiančia nuotaika“¹⁵⁴⁰. Maskvoje jis dienoraštyje vengė fiksuoti socialistinio realizmo diegimo praktiką bei politines realijas.

7. Valio Drazdausko kursas į konfliktą į Lietuvos kompartijos vadovybe

Valio Drazdausko veiklos pėdsakai universitetinėje terpėje vėl pasimatė 1933 m. pavasarį. 1933 m. balandžio 30 d. VDU kairiosios draugijos (tame tarpe ir prokomunistinė Neturtingųjų studentų frakcija) surengė Gegužės 1 d. minėjimą. Marksistinė atributika papuoštoje salėje susirinko apie 300 studentų¹⁵⁴¹. Valys Drazdauskas ir Vladas Niunka jame sakė kalbas. Tardomas 1949 m. Drazdauskas prisiminė, jog po minėjimo jam žodžiu buvo perduotas nurodymas iš LKP Kauno raikomo išvesti mitingo dalyvius į gatvę. Jis atsisakęs tai daryti, nes tam nebuvo pasiruošta¹⁵⁴². Šį faktą remiančių ar neigiančių kitų šaltinių nepavyko rasti, tad jis lieka nepatikrintas ir neįkontekstintas. Pats V. Drazdauskas manė, jog tai buvo viena iš priežasčių, kodėl jis po metų buvo pašalintas iš kompartijos gretų.

Gegužės 27 d. Dotnuvos Žemės ūkio akademijos „Kultūros“ būrelis surengė literatūros vakarą. Galima įtarti Drazdauską prisidėjus prie jo surengimo, nes VDU studentai komunistai ir komjaunuoliai nuo palaikė ryšius su tenykštėmis kuopelėmis. Vienas iš „Kultūros“ būrelio narių buvo Antanas Oransas, buvusios „Auroros“ pirmininkas. Vakarą programą turėjo užpildyti buvę trečiafrontininkai Valys Drazdauskas, Petras Cvirka ir Salomėja Nėris bei Juozas Banaitis. V. Drazdauskas skaitė propagandinę paskaitą, po kurios jam teko teisintis dėl savo „buožiškos“ kilmės. Didžiausia vakaro sensacija buvo S. Nėries, kuri perskaitė savo negausią „proletarinę“

¹⁵³⁸ Česnulevičiūtė P., Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti, p. 182-196.

¹⁵³⁹ Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, p. 138.

¹⁵⁴⁰ R. Juknevičiaus dienoraščio iš 1934 12 05 citata. Žr.: Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, p. 65.

¹⁵⁴¹ Universitete paminėta Gegužės Pirmoji / Bela Santo // Socialdemokratas, 1933 05 06, p.1.

¹⁵⁴² V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 168-169.

kūrybą, pasirodymas. Į salę gausiai susirinkę neolituantai ir ateitininkai švilpimu ir trypimu protestavo prieš jų abiejų pasirodymus¹⁵⁴³. Vakarą dėl to nenutrūko, bet sumaištis jo metu turėjo pasekmes. Gegužės 31 d. Žemės ūkio ministras uždraudė Dotnuvos akademijoje skaityti paskaitas ne jos studentams ir profesoriams¹⁵⁴⁴. Šį draudimą išprovokavo V. Drazdausko paskaita.

Kuomet gandai apie šį vakarą pasiekė Maskvą, Z. Angariečiui jie tapo papildomu įrodymu, jog V. Drazdauskas nesilaiko draudimo nebendrauti su P. Cvirka. Bendras jų dalyvavimas vakare kėlė įtarimą, jog kuriasi naujas „Trečias frontas“. Jis LKP CK sekretoriatui pavedė išsiaiškinti „kas per viena ta nauja literatūrinė grupė iš S[imaičio], C[virkos] ir B[anaičio]. <...> Koki jos tikslai, koki jos santykiai su C[virka] ir koki jos daliivių santykiai su C[virka]“¹⁵⁴⁵. „Mūsų scenos“ choro vadovas Juozas Banaitis į kompartiją įstojo tik 1933 m. balandžio mėn.¹⁵⁴⁶, tad Z. Angarietis turėjo motyvą su padidintu įtarumu rūpintis naujojo nario ryšiais.

Tuo metu atsirado papildomų dirgiklių Z. Angariečio įtarumui išaugti. Liepos mėn. „Laisvėje“ pasirodė tuomet komjaunuolio ir Antano Venclovos bičiulio Alpo Kukankos (vėliau Alfonso Liepsnonio, 1910–1989) parašyta K. Borutos almanacho „Darbas“ recenzija¹⁵⁴⁷ (plačiau apie ją XIII. 2). A. Badaičio slapyvardžiu pridengtoje recenzijoje šis almanachas iš esmės įvertintas teigiamai, ypač palankiai atsiliepta apie A. Venclovos apsakymą. Tokio teksto pasirodymas komunistų spaudoje Z. Angariečiui buvo tapatus trečiafrontininkų rehabilitacijai, tad jis ėmėsi ieškoti slaptų šio teksto patekimo į komunistų spaudą mechanizmų. Apsėstas minties, jog P. Cvirka ir toliau užsiima provokacine veikla ir veržiasi į šią spaudą, jis iškėlė versiją, jog tikrasis jo autorius yra arba P. Cvirka, arba jo draugas V. Drazdauskas. Šiuo atradimu Angarietis 1933 m. liepos pabaigoje pasidalijo su LKP CK sekretoriatu Kaune ir tuo pačiu paprašė įdėmiau pasidomėti V. Drazdausko praeitimi¹⁵⁴⁸. Tuo pat metu jis parašė porą straipsnių, iš kurių vieną nusiuntė į JAV komunistų laikraštį „Vilnis“. Juose įrodinėjo, jog po A. Badaičio slapyvardžiu slepiasi P. Cvirka, bet nieko neminėjo apie V. Drazdauską¹⁵⁴⁹.

¹⁵⁴³ Agento „Juozas“ pranešimas. 1933 06 06 // LCVA, f. 438, ap.1, b. 522, l. 30; tas pat: LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 44. Atsiminimai apie šį vakarą surinkti: Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga, p.70-73.

¹⁵⁴⁴ Žemės ūkio akademijos revoliucinių studentų grupės atsišaukimas. [1933 06] // Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai, t.3: 1930-1934 metai, Vilnius, 1964, p. 654-655.

¹⁵⁴⁵ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriatui. 1933 07 11 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 154.

¹⁵⁴⁶ Jakelaitis V., Juozas Banaitis, p. 33.

¹⁵⁴⁷ [Liepsnonis A.], „Darbas“ Bedarbės metu / A. Badaitis // Laisvė, 1933 07 07. Iškarpa: LLMA, f. 119, ap. 1, b. 438, l. 61.

¹⁵⁴⁸ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriatui. 1933 07 29 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 170.

¹⁵⁴⁹ Angarietis Z., Antrasis provokacinis išsišokimas. 1933 07 29-31 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 213-219. Nerasta, jog kur nors šis straipsnis būtų skelbtas. [Angarietis Z.], Fašistų agentai, kaip revoliuciniai rašytojai / Z. A. 1933 07 31- 08 01 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 50-57; skelbta: Vilnis, 1933 08 25.

Taigi, Angarietis išnaudojo kiekvieną progą įtarimų pasėjimui tarp Kauno komunistų. Drazdauskas, gal būt bendrais bruožais žinodamas apie Angariečio asmeninę neapykantą jam, neliko skolingas. 1933 m. vasarą ar rudenį jis parašė antrą poleminį straipsnį *Atsargiau pasisukimuos*, nukreiptą prieš Angariečio politiką kairiosios inteligentijos atžvilgiu, ir nusiuntė jį „Priekalui“¹⁵⁵⁰. Straipsnyje tiesiogiai Angarietis nekritikuojamas. Kritikos vertas adresatas vadinamas „draugais iš „Balso“. Be Z. Angariečio trečiafrontininkus „Balse“ kartą kritikavo tik Bonaventūras Pauliukevičius. Taigi, įslaptintiems į tematiką turėjo būti aišku, kas slypi už šios kolektyvinės tapatybės. Drazdauskas apkaltina Angarietį neapykanta „Trečiam frontui“ ir siekiu jį sužlugdyti, sąmoningai neatsižvelgiant į trečiafrontininkų pažiūrų evoliuciją ir jų gretų apsisvalymo procesą. Pastarieji „be mažiausių rezervų priskirti prie socialfašistų. Ta aukščiausioji bausmė buvo taikoma ne kai kuriems iš trečiafrontininkų, bet visiems trečiafrontininkams be išimties“¹⁵⁵¹. Trečiafrontininkai, negavę moralinės paramos iš komunistų bei jų puolami „subankrutavo ir kaip rašytojai, ir idėjiniai. Nebeturėdami jokių literatūrinių pozicijų, jie susmuko ir savo ideologinėse pozicijose“¹⁵⁵². Ši išvada susišaukia su Kosto Korsako diagnoze apie „Trečio fronto“ žlugimo priežastis. Jis šliejimąsi prie kompartijos vadino vidine emigracija, nes kompartija Lietuvoje neturi plačios atramos ir iš esmės yra svetimkūnis. Anot Korsako, „net ir gaiviausius literatūros bei šiaip idėjinius sąjūdžius „emigracija“ beveik visada susina, menkina ir pagaliau žlugdo.“¹⁵⁵³ Padaręs šį netolimos istorijos ekskursą, Drazdauskas konstavo, jog Angariečio pozicija nepasikeitusi ir visi be išimties buvę trečiafrontininkai traktuojami taip pat. Nebent atsiradę naujų įvardijimų – prisiplakėliai, šlamštas ar supuvę liberalai. Konstatuojama, jog „toks neatsakingumas negalėjo teigiamai veikti tuos žmones, kurie dirbo mums artimose kultūrinėse ir literatūrinėse organizacijose“¹⁵⁵⁴. Dabar „narsių inteligentų, kurie drįstų dalyvauti mūsų spaudoj sunku surast“¹⁵⁵⁵. Čia gali būti užuomina į tai, jog Angariečio akcija prieš P. Cvirką tarp dalies prie komunistų linkstančių studentų sukėlė atsišliejimo reakciją.

Straipsnyje palaipsniui pereinama ne tik prie Z. Angariečio, bet ir prie kompartijos politikos kritikos. Įvardijamas esminis reikalavimas, kurį įvykdžius trečiafrontininkai būtų apvalyti nuo prigimtinės priklausymo smulkiems buržua nuodėmės. Z. Angarietis „reikalavo ne literatūriniu darbu, bet tiesioginiai dalyvauti revoliucinėse darbininkų klasės kovose.“¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵⁰ [Drazdauskas V.], *Atsargiau pasisukimuos* / A. Kaminskis-Simaitis. Mašinėraštis [1933 vasara-ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 26-35. Datuojama pagal tai, jog straipsnyje minima, kad P. Andriušis ir J. Grybauskas jau yra renegatai ir dezertyrai. 1933 m. birželyje J. Grybauskas dar susirašinėjo su draugu „Deimantu“.

¹⁵⁵¹ Ten pat, l. 28-29.

¹⁵⁵² Ten pat, l. 29.

¹⁵⁵³ [Korsakas K.], *Frontui išsisklaidžius* / J. Radžvilas // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 595.

¹⁵⁵⁴ [Drazdauskas V.], *Atsargiau pasisukimuos*, l. 26.

¹⁵⁵⁵ Ten pat, l. 34.

¹⁵⁵⁶ Ten pat, l. 31.

Pabrėžiama, jog tokia nuostata paplitusi visos kompartijos gretose: „partiečiai į neorganizuotą inteligentą žiūri kaip kariškis į civilį: su neslepama panieka už tai, kad jie neorganizuoti ir nedisciplinuoti ir todėl į juos žiūrima su neslepiamu nepasitikėjimu“¹⁵⁵⁷. Ši nuostata vertinama kaip pražūtinga kairiajai inteligentijai ir, remiantis tuomet dar prokomunistinio amerikiečių rašytojo John Roderigo Dos Passos autoritetu, ginama komunistų simpatikų teisė *tiesiogiai* nedalyvauti klasių kovoje. Esminis komunistų reikalavimas sustiprinamas papildomu – draudimu prokomunistiniams rašytojams publikuotis buržuazinėje spaudoje. Šis reikalavimas paralyžiuojas kairiųjų rašytojų kūrybinę veiklą: „keblioj padėty tie pradėję radikalėti rašytojai. Buržuazinėj spaudoj dirbti negalima. Pradėsi leisti kokį „Trečią Frontą“ – dirbsi dar labiau žalingą darbą. Pasiųs ką mūsų spaudai, tai <...> už kokią nors klaidą pasidarysi politinis provokatorius ar politinė prostitutė“¹⁵⁵⁸. Trečiafrontininkai pirmąjį reikalavimą manėsi bent dalinai sušvelninę išitraukdami į darbininkiško „Vilties“ klubo veiklą. Tuo tarpu antrojo jie niekada iki galo nesupratę, o komunistai jiems nepaaiškinę jo prasmės¹⁵⁵⁹.

Drazdauskas reikalavo esamo nusistatymo peržiūrėjimo, kuris įmanomas tik pašalinus Z. Angariečio įtaką: „su neatsakingais draugais iš „Balso“ turi būti vedama griežta kova“¹⁵⁶⁰. Šis reikalavimas, nuskambėjęs straipsnio pradžioje, pabaigoje virsta pasiūlymu į tiesioginę kultūros veiklą Lietuvoje įtraukti ką nors iš draugų iš „Balso“¹⁵⁶¹. Jei Drazdauskas visame straipsnyje kritikuoja tik Angarietį ir žaidžia kolektyvinės tapatybės „draugų iš „Balso“ dviprasmiškumu, tuomet jis siūlo pačiam Angariečiui atvykti į Lietuvą. Adresatas šios ironijos neturėjo galimybės suprasti ir įvertinti, nes jo nepasiekė straipsnio pabaiga¹⁵⁶².

¹⁵⁵⁷ Ten pat, l. 31.

¹⁵⁵⁸ Ten pat, l. 35.

¹⁵⁵⁹ Ten pat, l. 32.

¹⁵⁶⁰ Ten pat, l. 26.

¹⁵⁶¹ Ten pat, l. 35.

¹⁵⁶² Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1934 07 04 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 65.

XIII. Rašytojai maksimalizmo šešėlyje (1932–1935 m.)

1. Maksimalistų atgijimas 1932 m.

Borutų šeima, įsikūrusi Basanavičiaus al. 6, buvo įtraukta į patį maksimalistų sąjungos veiklos epicentrą. Jie priglaudė Vlādą Karosą, jau prirakinatą prie lovos. Apie pasekmes Kazys Boruta plačiai rašo atsiminimuose: „apie ligonio lovą vyko kitas sambrūzdis. Ten rinkosi visuomeninės veiklos draugai ir organizatoriai. Prirakintas ligos prie lovos V. Karosa vadovavo atkūrimui pakrikusios sąjungos. Kasdien prie jo lovos vykdavo posėdžiai. Teko stebėtis nepalaužiama valia ir energija. Sąjungos slapta veikla vėl atgijo – atsirado slapti laikraštėliai, atsišaukimai, veikė jaunimo kuopelės, o ir senieji darbininkai, nors ir varžydami, iš naujo įsitraukė į darbą. Tiktai šį kartą ne visai sutarėme. Aš norėjau eiti savarankiškai literatūrinio darbo keliu, nesirišdamas su jokių pogrindžiu. O dabar vienas ir kitas sąjūdis ėjo iš vieno buto. Daug kas manė, kad iš vieno taško. Bet mudviem su V. Karosa tekdavo ir susikirsti, ir pasiginčyti. Ona būdavo mūsų tarpininkė.“¹⁵⁶³ Maksimalistai pradėjo steigti kuopeles Alytuje, Ukmergėje, Šiauliuose, Zarasuose, įsteigė jaunųjų maksimalistų biurą, kuris 1932 m. vasario mėn. pradėjo leisti moksleivijai skirtą „Jaunąjį maksimalistą“¹⁵⁶⁴. Pagal kitą liudijimą, būreliai atsirado dar Naumiestyje, Tauragėje ir Telšiuose¹⁵⁶⁵. Prie šio aprašymo galima pridėti kriminalinės policijos valdininko Broniaus Vėžio, tikriausiai vadovavusio maksimalistų sąjungos sekimui, liudijimą, kad iki 1932 m. pabaigos maksimalistai visiškai atsigavo ir pradėjo plačią propagandinę veiklą, naudodami nelegalias ir legalias priemones. Jis Kazio Borutos veiklą matė kaip esminę šiame procese ir visai neužsiminė apie Vlādą Karosą¹⁵⁶⁶.

Kartais Kazys Boruta būdavo sekamas. Yra išlikusi „Spangio“ sekimo byla, kurioje fiksuotos kelios stebėjimo dienos iš 1932 m. sausio–kovo laikotarpio¹⁵⁶⁷. Paskui jį slankiojantys sekliai nepažinojo nei Kazio žmonos, nei pažįstamų, tad negalėjo identifikuoti žmonių, su kuriais jis susitikdavo. Ši byla įdomi tuo, kad atskleidžia K. Borutos kasdienybės ritmą. Pvz.: sausio 22 d. Kazys, išėjęs į miestą ir nusileidęs į Naujamiestį, buvo susitikęs su pažįstamais Lietuvos banke, užėjo į „Spaudos fondo“ leidyklą, pasėdėjo Perkovskio kavinėje, užėjo į „Noblese“ viešbutį. Paskui užkilo į Žaliakalnį ir užėjęs į namą Dzūkų gatvėje, kur klausinėjo apie išnuomojamą kambarį. Galiausiai aplankė A. Venclovą, gyvenantį Višinskio g. 62. Kita diena praėjo tvarkant reikalus Naujamiestyje – lankytasi „Lietuvos žinių“ redakcijoje,

¹⁵⁶³ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 94.

¹⁵⁶⁴ F. Saltone laiškas maksimalistų užsienio sekretoriatui. 1932 04 05. Fotokopija // LNB RS, f. 10, b. 480, l. 8.

¹⁵⁶⁵ Agento „Ieškotojas“ pranešimas. 1932 11 02 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 730, l. 8

¹⁵⁶⁶ Kriminalinės policijos valdininko B. Vėžio liudijimo protokolas. 1933 04 18. Vertimas į rusų kalbą // LYA, f. K-30, b. 352, l. 120–122. Šis liudijimas atsidūrė 1934 m. Kaltinamojo akto preambulėje.

¹⁵⁶⁷ Byla nr. 4 // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 826.

pagrindiniuose VDU rūmuose, „Spaudos fondo“ sandėliuose. Kazys pavalgė studentų valgykloje ir pasėdėjo „Konrado“ kavinėje. Po to užėjo į alkoholio parduotuvę ir laiptais užkilo į Kauko gatvę, kur užėjo pas bankininką Joną Smilgevičių. Per dieną kalbėjosi su penkiais neatpažintais vyrais ir keturiomis studentėmis. Kovo 25 d. Kazys pastebėtas užeinantis į „Spaudos fondo“ būstinę ir pagrindinius VDU rūmus, valgantis studentų valgykloje, užeinantis į studentų krautuvėlę ir sėdintis „Konrade“. Per tą laiką susitiko su penkiais vyrais. Galiausiai susitiko su nepažįstama moterimi, su kuria „parėjo į savo namus ir ji nakvojo. Spėjama gal bus sekamojo žmona.“¹⁵⁶⁸

Borutos tai jautė: „per daug jau valdžia šnairuoti pradėjo į mūsų butą, apstatė šnipais ir provokatoriais“¹⁵⁶⁹. Borutos vertino emigracijos naštos pabaigą ir napanoro giliau pasinerti į radikalėjančią partinių bičiulių veiklą. Be to, menki finansiniai ištekliai vertė ieškoti kuklesnės vietos. Artėjant 1932 m. vasarai jie perleido butą Basanavičiaus gatvėje (kartu su V. Karosa) „draugams“. Gali būti, kad vasarą jie praleido atskirai, kiekvienas pas savo tėvus, o rugsėjo mėn. apsigyveno mažame butelyje Šviesos g. 10, kuris buvo už kelių žingsnių nuo pavasarį apleisto buto. Čia taip pat „visą laiką netrūkdavo pas mus svečių. Ir draugų, ir praeivių“¹⁵⁷⁰, tik Boruta stengėsi daugiau bendrauti su literatais.

Kaip jau minėta, naujųjų 1932 m. išvakarėse Borutų nuomojame name iš kalėjimo išėjęs Kazys Jakubėnas. Jis tuoj pat sugrįžo į teisės studijas VDU ir pradėjo spausdinti savo poeziją, korespondencijas ir feljetonus kairiojoje periodikoje. Kazys taip pat paniro į maksimalistų veiklą – anot Onos Šimaitės, penki išėję „Jaunojo maksimalisto“ numeriai buvo pripildyti beveik išimtinai jo tekstų. Jaunimas kviestas nevangti karinės tarnybos ir ten išmokti naudotis ginklais¹⁵⁷¹. Taigi, panašu, jog jis buvo atsakingas už propagandą. 1932 m. rugsėjį saugumą pasiekė žinios, jog Jakubėnas suorganizavo maksimalistų kovos būrį ir ieško būdų įsigyti ginklų¹⁵⁷². Po poros mėnesių vėl užfiksuota, jog Kauno maksimalistai nusprendė, kad ginkluotis per anksti ir geriau imtis streikų organizavimo. Narių skaičius auga, o Jakubėnas apšvietinėjęs naujokus¹⁵⁷³.

Su lietuvių maksimalistais ryšį 1932 m. lapkrityje užmezgė Tarptautinė darbininkų asociacija, įsikūrusi Berlyne. Atsakomojo laiško Vladas Karosa nepajėgė parašyti ir tai padaryti paprašė Jakubėno. Šis savo ruožtu paprašė Borutos savo tekstą išversti į vokiečių kalbą. Atsakyme pamėginta apčiuopti maksimalistų sąjungos vietą socialistų grupių kontekste: „mes daugiausia nesame nei grynai anarchistai, nei sindikalistai, bet gvildename nepriklausomojo

¹⁵⁶⁸ Santrauka // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 826, l. 47.

¹⁵⁶⁹ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 95.

¹⁵⁷⁰ Ten pat, p. 99.

¹⁵⁷¹ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 115.

¹⁵⁷² Agento „Ieškotojas“ pranešimas. 1932 09 01 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 730, l. 6.

¹⁵⁷³ Agento „Ieškotojas“ pranešimas. 1932 11 02 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 730, l. 8.

socializmo sintezę¹⁵⁷⁴. Užsiimti šio mįslingo teiginio hermeneutika yra per mažai duomenų. Svarbu tai, jog užsiminta, kad šie gvildentojai yra „Aušrinės“ leidėjai ir proletariato rašytojų grupės „Darbas“ nariai.

Kitaip klostėsi Vytauto Montvilos gyvenimo trajektorija. Jis 1932 m. buvo atleistas iš „Naujojo žodžio“ bendrovės dėl etatų mažinimo ir eilinį kartą grįžo į Marijampolę. Dėl malonės prašymo padavimo „susitepęs“ tiek maksimalistų, tiek komunistų akyse, berods jautė atsidūręs ideologinėje tuštumoje. „Aušrinės“ redakcija įtariai žiūrėjo į jo atsiunčiamą publicistiką ir nespausdindavo. Pvz. Montvila parašė straipsnį (būta poros versijų) apie A. Hitlerio atėjimo į valdžią grėsmę, bet greičiausiai redakcijai netiko siūlymas suvienyti visas pažangiąsias jėgas¹⁵⁷⁵. Tokio dogmatizmo nesijautė bendraujant su Kaziu Boruta ir Montvilos tikriausiai nereikėjo įkalbinėti dalyvauti „Darbo“ grupės veikloje.

2. „Darbo“ almanachas

Grįžęs į Lietuvą Kazys Boruta kaip rašytojas reiškėsi tik tuo metu atgaivintoje „Aušrinėje“. Jis recenzavo savo paties parengtą Kazio Jakubėno kalėjimo poezijos knygą *Tegyvuoja gyvas gyvenimas*¹⁵⁷⁶, parašė proginį straipsnį apie Žemaitę¹⁵⁷⁷ ir latvių poeto Augusto Apsedelio (1880–1931), kurio teorinę kūrybą jis propagavo dar „Audros“ almanache¹⁵⁷⁸, nekrologą¹⁵⁷⁹. Visgi pastoviu „Aušrinės“ bendradarbiu jis netapo ir 1931–1932 m. žiemą nusprendė sukurti periodinį almanachą. Literatūros pasaulis apie šį ketinimą sužinojo steigiamajame Lietuvių rašytojų draugijos (vadinta ir sąjunga) susirinkime 1932 m. vasario 21 d. Kazys Boruta įteikė prezidiumui raštą, kad steigiamą literatūros „Dirbtuvė“ ir jos nariai nei pritaria, nei nepritaria būsima Rašytojų draugijai. Jie tiesiog palauks, tada nuspręs, ar jai priklausyti¹⁵⁸⁰. Akivaizdu, jog taip siekta informuoti rašytojų bendruomenę ir korespondentus apie Kazio Borutos sugrįžimą į literatūros lauką. Iš jo užrašų, darytų tuo metu, sužinome, kad pirmoje „Dirbtuvės“ rinktinėje planavo publikuoti Kazys Boruta, Vytautas Montvila, Kazys Jakubėnas, Konstantinas Snarskis (1908–1980) ir debiutuoti Ona Lukauskaitė (1906–1983)¹⁵⁸¹.

¹⁵⁷⁴ Laiškas cituojamas iš: A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 119.

¹⁵⁷⁵ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 118-121.

¹⁵⁷⁶ [Boruta K.], Kazys Jakubėnas. *Tegyvuoja naujas gyvenimas* / K. B-ta // Aušrinė, 1931 [11], nr. 3, p. 57.

¹⁵⁷⁷ Boruta K., Žemaitę minint // Aušrinė, 1931 [11], nr. 3, p. 1–5.

¹⁵⁷⁸ Apsedels, Nuo utopijos iki konstrukcijos // Audra, 1928, p. 49–53.

¹⁵⁷⁹ [Boruta K.], Latvių poetas ir revoliucionierius Apsėdelis / Petr. Linonis // Aušrinė, 1932 [05], nr. 4, p. 32–34.

¹⁵⁸⁰ Kazio Borutos pareiškimas Liet. rašytojų D-jos steigė. Susirinkimo Prezidiumui. 1932 02 21 // LLTI, f. 18, b. 151.

¹⁵⁸¹ K. Borutos sudarytas literatūrinės grupės „Dirbtuvė“ veiklos planas [1931–1932 m. žiema] // LLTI, f. 60, b. 460.

Vėliau K. Boruta šią kompaniją charakterizuos kaip „neprityrusius literatūros darbe žmones“, su kuriais „reikėjo viską nuo pradžios pradėti“¹⁵⁸².

1932 m. rudenį grupės sudėtis jau buvo pasikeitusi – atkrito K. Snarskis, bet prisidėjo dar vienas debiutantas Albertas Juozėnas ir, kas svarbiausia, Antanas Venclova (kaip Antanas Laisvydas) bei Martynas Gudelis (kaip Vincas Davainis). Pastarasis 1931 m. rudenį įgyvendino berlynietišką Borutos svajonę ir išvyko į Ispaniją, kur įsiliejo į anarchistų, nepriėmusių tų metų balandį paskelbtos demokratinės respublikos, gretas. Planuojamam almanachui iš ten ir atkeliavo autobiografinė apybraiža *Po svetimus kalėjimus* apie patirtis Barselonos kalėjime, kur M. Gudelis buvo papuolęs kaip įtariamasis, dalyvavęs anarchistų išprovokuotame Alt Llobregato sukilime 1932 m. sausio mėn. Beje, ši apybraiža buvo išplėsta ir, Kazui Borutai tvarkant leidybos reikalus, Kaune 1933 m. išleista atskira knyga *Sukilusi Ispanija*. Iš 1200 egzempliorių 200 buvo perduoti Kazuii Jakubėnui išplatinimui tarp judėjimo simpatikų¹⁵⁸³. Savo ruožtu Antanas Venclova, atmetęs perspektyvą tapti rašytoju pagrindininku, ieškojo galimybės spausdintis. „Šiame almanache sutikau dalyvauti ne tiek dėl senos draugystės su Boruta, kiek dėl to, jog tada tai buvo vienintelis pažangesnis literatūrai skirtas leidinys“, – atsiminimuose teigė rašytojas¹⁵⁸⁴.

Prieš pat rinkinei, galutinai pavadintai „Darbas“¹⁵⁸⁵, atsiduriant spaustuvėje, spalio 15 d. Kazys Boruta dalyvių vardu parengė *Deklaraciją dėl literatūros, laisvės ir kultūros*¹⁵⁸⁶. Palyginus su jo manifestu 1928 m. „Audroje“, matyti pokyčių. Anuomet Boruta tik užsiminė, jog konstruktyvizmo principams kūryboje įgyvendinti geriausiai tinka realizmas¹⁵⁸⁷. Dabar jis paskelbė, kad realizmas jau laimėjo ir net neminėjo konstruktyvizmo termino. Naujajame manifeste ir toliau stipriai pabrėžtas rašytojo aktyvizmo principas. Paskelbta, jog, atsižvelgiant į realizmo „pergalę“, almanache susibūrę literatai laikosi „aktingo realizmo“ platformos ir tuo jie išlieka modernistais. Almanachas matytas kaip rašytojų aktyvistų įnašas į „kovą dėl laisvės“, kuri kovojama kartu su „darbo klase“. Vieninteliu pavergėju įvardytas besiblaškantysis ir tik dėl „prievaratos kartuvių“ išsilaikantis kapitalizmas, tad telieka atkreipti dėmesį į cenzoriaus nuosaikumą.

Praėjus kelioms savaitėms po „Darbo“ pasirodymo, lapkričio 19 d. buvo surengtas jo dalyvių vakaras Dotnuvoje, Žemės ūkio akademijos patalpose. Dalyvavo naujos grupės branduolys – K. Boruta, K. Jakubėnas ir V. Montvila. Rašytojų kalbos poliarizavo auditoriją –

¹⁵⁸² Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 94.

¹⁵⁸³ Žinios apie *Baragano dagyno* ir *Sukilusios Ispanijos* tiražą ir leidybos kaštus // LNB RS f.10, b. 12-209.

¹⁵⁸⁴ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 300.

¹⁵⁸⁵ Cenzūrą praėjęs rankraštis yra LNB RS, f. 10, b. 201.

¹⁵⁸⁶ Rašytojų grupės „Darbas“ deklaracija dėl literatūros, laisvės ir kultūros. 1932 10 15 // Darbas. Pirmoji rinktinė knyga, Kaunas, 1932, p. 200–204.

¹⁵⁸⁷ [Boruta K.], Pavejui, bet ir prieš vėją / K. Lino // Audra, 1928, p. 46.

jei tikėtume korespondencijomis, dauguma kalbėtojų iš salės pasisakė už „aktinę literatūrą“¹⁵⁸⁸, bet salė daugiau katučių plojo tiems, kas išreikšdavo nusivylimą jų kūryba¹⁵⁸⁹. Recenzijos daugiau bylojo apie recenzentų visuomeninius įsitikinimus nei apie rinktinę. Nei šešėlio netobulumo joje nematė Jonas Šimkus¹⁵⁹⁰, prielankiai apie ją atsiliepė Pulgis Andriušis¹⁵⁹¹. „Lietuvos žinių“ redaktorius Jonas Kardelis matė almanacho turinyje sveiko gyvenimo pažinimo atspindį¹⁵⁹², o kartu su Kaziu Boruta 1925 m. į Kauno kalėjimą patekęs aušrininkas Jonas Norkus – „švaresnio oro banga“¹⁵⁹³. Tuo tarpu pradedantis rašytojas Stepas Zobarskas, radęs ką prikišti kiekvienam autoriui, diagnozavo, kad almanacho turinys dvelkia pesimizmu ir neatitinka manifesto programos¹⁵⁹⁴. Švietimo ministerijos leidžiamuose „Šviesos keliuose“ kažkas įvardijo šią grupę kaip atsilikusiuose ir nesąmoninguose sluoksniuose plintančio socialinio anarchizmo sekėjus ir nusprendė, jog jos kūryba nėra realizmas, o tik sentimentalizmas¹⁵⁹⁵. Įaudrintas „darbiečių“ pasirodymo Dotnuvoje kažkoks voldemarininkų simpatikas „Tautos balse“ išvadino juos dvasios paliegėliais ir akiplėšiškomis išgamomis¹⁵⁹⁶. Cenzoriai matyt įsiklausė į dešinėsios spaudos reakciją ir 1933 m. pradžioje turėjusi pasirodyti antroji „Darbo“ rinktinė buvo sustabdyta¹⁵⁹⁷. Ypač poetinė jos dalis ženklino grupės siekį radikalizuoti savo žinią. Kazys Jakubėnas *Pušyje ant jūros kranto* liūdėjo, kad „čia kruvini žali takeliai, čia kruvina pakrantė“, o Antanas Venclova *Nežinomame kareivyyje* žadėjo, jog „mes išdrįsime paimt, kas mūs, su šautuvu, su bomba, su granata“¹⁵⁹⁸.

Komunistų spaudos reakcija prašosi kiek platesnio aptarimo. Dar prieš pasirodant almanachui buvo žinoma, kaip jį vertinti, nes jo dalyviai buvo „socialfašistiniai gaivalai“ ir „trečiafrontininkų atmatos“¹⁵⁹⁹. Recenzuoti „Darbą“ ėmėsis ir nuo keiksmazodžių susilaikęs Bronius Pranskus mėgino neabejotinai meniškai menkuose kūriniuose išryškinti eseriškos ideologijos pėdsakus¹⁶⁰⁰. Borutos valstietis „veikia robinzoniškai, tartum giventų ne greta tokių pat skurdžių, o vienas miško glūdumoj. Žinoma, nėra ir kalbos, kad jis ieškotų paramos miesto proletariate“. V. Montvilos bedarbis yra „inteligentiškas valkata“, o „tikri revoliuciniai bedarbiai ne po vieną naktim po pievas braido, o organizuotai kovoja“.

¹⁵⁸⁸ Rašytojų grupės „Darbas“ literatūrinis vakaras Dotnuvoj // Lietuvos žinios, 1932 11 24, p. 6.

¹⁵⁸⁹ Literatūros vakaras Ž. Ū. Akademijoje / V. Niekas // Vairas, 1932, nr. 12, p. 391.

¹⁵⁹⁰ [Šimkus J.], 8 žmonių darbas / Pr. D. // Kultūra, 1932, nr. 11, p. 614–615.

¹⁵⁹¹ Andriušis P., „Darbas“. Pirmoji rinktinės knyga // Skynimai, 1933, nr. 1, p. 37–39.

¹⁵⁹² [Kardelis J.], Darbas // Lietuvos žinios, 1932 11 22, p. 6.

¹⁵⁹³ [Norkus J.], Darbas, pirmoji rinktinės knyga / J. Gulbinas // Mokykla ir gyvenimas, 1932, nr. 12, p. 510–511.

¹⁵⁹⁴ [Zobarskas S.], Darbas. Pirmoji rinktinės knyga / S. Malaišis // Varpas, 1932, nr. 12, p. 399–400.

¹⁵⁹⁵ „Darbas“ / Grs. // Šviesos keliai, 1932, nr. 12, p. 762–764.

¹⁵⁹⁶ Dvasios paliegėlių kuriozai / Buvęs // Tautos balsas, 1932 11 26, nr. 13, p. 2–3.

¹⁵⁹⁷ Plačiau žr.: Gudaitis L., Plunksna ir ugnimi, Vilnius, 1974, p. 36–40.

¹⁵⁹⁸ „Darbo“ almanacho nr. 2 maketo p. 57, 90. Žr.: LNB RS, f. 10, b. 11–204.

¹⁵⁹⁹ Vėl nauja socialfašistinė grupė // Priekalas, 1932, nr. 11, p. 448.

¹⁶⁰⁰ [Pranskus-Žalionis B.], „Darbas“. Pirmoji rinktinės knyga / V. V-inis // Priekalas, 1933, nr. 2, p. 87–88.

Vientisą komunistinės kritikos frontą netikėtai suskaldė jau minėtas komjaunuolis iš Zarasų apylinkių Alpas Kukanka. Jo dėdė buvo Faustas Kirša, kurio įtaka ir lėmė potraukį literatūrai. A. Kukanka pradėjo spausdintis 1930 m. ir tuomet jau buvo pradėjęs susirašinėti su A. Venclova. Kiek vėliau ėmė susirašinėti su P. Cvirka ir K. Korsaku¹⁶⁰¹. 1932 m. pavasarį jis dėl lėšų trūkumo metė Zarasų aukštesniąją komercijos mokyklą. Spalio mėn. įstojo į komjaunimą¹⁶⁰². Antanas Venclova jam bus aprašęs „Darbo“ almanacho atsiradimo aplinkybes bei paaiškinęs savo apysakos *Po Italijos auksiniu dangumi* paslėptą prasmę. Lapkričio 18–19 d. Alpas Kukanka parašė „Darbo“ recenziją ir nusiuntė į JAV komunistų laikraštį „Laisvė“, kuriame bendradarbiavo prisidengęs A. Badaičio slapyvardžiu. Recenzija buvo išspausdinta tik 1933 m. liepos mėn.¹⁶⁰³ Pradedantysis kritikas griežtai pasmerkė „eserų“ K. Borutos ir K. Jakubėno tekstus; beje, Martyno Gudelio apybraižą iš Ispanijos jis priskyrė Kaziui Borutai. Gali būti, kad šią dezinformaciją jam bus pašnibždėjęs Antanas Venclova. Recenzijoje A. Kukanka išslaptino Antano Laisvydo slapyvardį ir pasirinko asmeninę korespondenciją su atskleistuoju rašytoju. Jis atskleidė ir paslėptus rašytojo motyvus: „Venclova „Lietuvos auksinį dangų“ pavožė po Italijos dangum. <...> Tai vis sukčiavimas prieš cenzūrą, kad nuduoti būk tai kalbama ne apie lietuviškus budelius.“ A. Venclova savo atsiminimuose pritaria tokiai interpretacijai: „rašydamas apie Italiją, žinoma, galvojau apie fašistų engiamą Lietuvą“¹⁶⁰⁴, bet vargu ar tuo metu galėjo džiaugtis tokiu pradedančiojo kritiko įžvalgumu.

Ši recenzija sukėlė Zigmo Angariečio, tuo metu Kominterno įgaliotinio prižiūrėti LKP veiklą už SSSR ribų, pyktį. Jis tuoj pat užklausė LKP CK sekretoriata Kaune, ar jie nežina, kas gali būti šio straipsnio autorius¹⁶⁰⁵, ir sėdo rašyti porą poleminių straipsnių¹⁶⁰⁶. Remdamasis tuo, kad recenzijoje palankiai atsiliepiama apie Antaną Venclovą, jis spėjo, jog tikrasis jos autorius yra Petras Cvirka. Tai turėjo būti eilinis įspėjimas komunistams dėl Cvirkos, tik šį kartą JAV spaudoje. Perspėjimas dėl „Laisvėje“ paskelbtos „socialfašistus“ reabilituojančios recenzijos nuskambėjo ir „Priekale“¹⁶⁰⁷. Tuo tarpu Alpas Kukanka, prisidengęs Juliaus Dainonio slapyvardžiu, 1933 m. vasarą ar rudenį atsiuntė į „Priekalo“ redakciją kitą „Darbo“ almanacho

¹⁶⁰¹ Liepsnonis A., Pokalbininkai. Atsiminimai apie rašytojus. II variantas // LLMA, f. f. 119, ap. 1, b. 331, l. 16, 44, 203, 251.

¹⁶⁰² A. Kukankos-Liepsnonio asmens kortelė. 1952 // LLMA, f. 34, ap. 4, b. 119, l. 6–7.

¹⁶⁰³ [Kukanka A.], „Darbas“ bedarbės metu / A. Badaitis // Laisvė, 1933 07 07; teksto iškarpa: LLMA, f. 119, ap. 1, b. 438, l. 61.

¹⁶⁰⁴ Venclova A., Raštai, t. 6 : Jaunystės atradimas, p. 300.

¹⁶⁰⁵ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretoriato nariams Lietuvoje. 1933 07 29 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 170.

¹⁶⁰⁶ Angarietis Z., Antrasis provokacinis išsišokimas. 1933 07 29–31 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 213–219; [Angarietis Z.], Fašistų agentai, kaip revoliuciniai rašytojai / Z. A. 1933 07 31–08 01 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 50–57 ; skelbta: Vilnis, 1933 08 25.

¹⁶⁰⁷ Trečiafrontininkų atrūgos... Amerikos „Laisvėj“ // Priekalas, 1933, nr. 9, p. 489–491.

recenzijos versiją, datuotą 1933 m. vasario 23 d.¹⁶⁰⁸ Joje taikomasi prie redakcijos požiūrio į trečiafrontininkus, čia jau nebeliko teigiamo A. Venclovos vertinimo. Be abejonės, recenzento tapatybę kompartijos vadovai išsiaiškino, bet A. Kukankos anketose ir atsiminimuose nėra užsiminta, kad jis būtų dėl to nukentėjęs. Galbūt jį nuo sankcijų išgelbėjo areštas 1933 m. spalį. Z. Angariečiui eiliniame straipsnyje, skirtame komunistiniai JAV lietuvių spaudai, apie „prisiplakėlius“ iš liberaliosios inteligentijos gretų teko atsiprašyti už klaidą¹⁶⁰⁹.

3. Areštai ir proceso belaukiant

1933 m. kovo 11 d. Karaliaučiuje buvo areštuotas Jonas Lukoševičius¹⁶¹⁰. Su juo į vokiečių policijos rankas pateko ir maksimalistų Užsienio sekretoriato archyvas, kuriame buvo keli šimtai laiškų, sekretoriato nutarimų medžiaga ir „Revoliucionieriaus“ bei „Jaunojo revolucionieriaus“ numeriai. Anot K. Borutos, kovo viduryje ši medžiaga už 10 000 litų parduota Lietuvos saugumo policijai. Maksimalistai Lietuvoje greitai sužinojo apie J. Lukoševičiaus areštą, bet nepuolė slėptis ar bėgti į užsienį. Saugumiečiai greitai analizavo archyvą – jau kovo 21 d. buvo identifikavę „Klara“ kaip Kazį Borutą¹⁶¹¹. Buvo suplanuotas ilgai sektų aušrininkų ir maksimalistų areštas¹⁶¹², įvykdytas kovo 25–28 d. Ne visi papuolę į areštuotinių sąrašą buvo rasti, bet Borutos, matyt, apsisprendė nebėgti ir kovo 28 d. buvo suimti. Kaip 1949 m. K. Boruta rašė Vlado Karosos biogramoje, kuri daugiau panaši į šventųjų gyvenimų žanrą, maksimalistų ideologas taip pat buvo suimtas kovo 28 d., gavo infarktą, apako ir prižiūrėtojų patyčių lydymas mirė areštinėje gegužės 5 d.¹⁶¹³ Saugumo agentai pranešinėjo apie sąmyšį tarp laisvėje likusių maksimalistų, kas atrodo suprantama ir tikėtina¹⁶¹⁴. Saugume balandžio mėn. buvo padaryti keliolikos perimto archyvo laiškų daliniai nuorašai¹⁶¹⁵, turėję duoti naudos saugumo padalinui, atsakingam už laisvėje likusių maksimalistų sekimą. Visgi daugiau areštų berods nebuvo, nors kai kas, susiję su suimtaisiais nesijautė saugiau ir vasarą – pvz. Vytautas Montvila pamėgino „prapulti“ Kretingoje. Jonas Lukoševičiaus Lietuvos saugumui buvo perduotas lapkričio mėn.¹⁶¹⁶ Suimtieji laikėsi vieningai ir neprisipažino kaltais.

¹⁶⁰⁸ [Kukanka A.], „Darbas“ bedarbės metu. Rankraštis. 1933 02 23 / Julius Dainonis // LLMA, f. 119, ap. 1, b. 438, l. 63–65.

¹⁶⁰⁹ [Angarietis Z.], Buržuazijos agentai, kaip „revoliuciniai“ rašytojai / Z. A. [1933 ruduo] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 105–112. Atsiprašymas atskiroje pastaboje – l. 112–114.

¹⁶¹⁰ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 121.

¹⁶¹¹ Agento „K.“ pranešimas. 1933 03 21 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 4

¹⁶¹² Kauno kriminalinės policijos VI rajono viršininko nutarimas. 1933 03 22 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 342, l. 1.

¹⁶¹³ Boruta K., Vladas Karosa (biografiniai daviniai). 1949 // LNB RS, f. 10, b. 436, l. 17–18.

¹⁶¹⁴ Agento „Grybo“ pranešimas. 1933 04 04 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 9

¹⁶¹⁵ Ištraukos iš kvotų sekcijos apžiūrėjimo protokolo [1933 04] // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 736, l. 12–28.

¹⁶¹⁶ Kaltinamasis aktas. 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 31.

Išimtis buvo tik Kazys Boruta, bet tai jo neišgelbėjo nuo nutarties „besąlygiškai laikyti kalėjime“¹⁶¹⁷.

Kauno inteligentija tuoj pat ėmėsi veiksmų išlaisvinti suimtus rašytojus. Balandžio 21 d. VDU rektorius Vincas Čepinskis kreipėsi į vyriausybę dėl K. Jakubėno paleidimo, o VDU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas Vincas Krėvė – į vidaus reikalų ministrą dėl K. Borutos¹⁶¹⁸. Balandžio 27 d. pas vidaus reikalų ministrą tuo pačiu reikalu lankėsi Lietuvos rašytojų draugijos atstovai Vincas Mykolaitis-Putinas ir Juozas Keliuotis¹⁶¹⁹. Po pradinio tyrimo keturi įtariamieji (bet ne rašytojai) buvo paleisti, o bylos medžiaga atsidūrė prokuratūros žinioj¹⁶²⁰. Gegužės–birželio mėn. vyko papildomi tardymai, po kurių iš kalėjimo už 50 000 litų užstatą buvo paleista nėščia Ona Borutienė¹⁶²¹. Užstato dydis buvo parinktas toks, kad jo įmokėjimas liktų tik teorine galimybe, bet „atvažiuoja tėvas, užstato savo ūkį ir išima marčią, kurios anksčiau nepažinojo ir nenorėjo pažinti, iš kalėjimo“¹⁶²². Onos paleidimas nereiškė kaltinimų panaikinimo, o ji pati, būdama aštuntame nėštumo mėnesyje, t.y. 1933 m. lapkrityje, buvo tardyta¹⁶²³. Galiausiai liepos 17 d. bylą iš prokuratūros perėmė Kariuomenės teismas¹⁶²⁴. Žiniasklaida buvo paskelbusi, kad šios bylos esminis momentas yra pasikėsinimas į Augustino Voldemaro gyvybę 1929 m. gegužę¹⁶²⁵. Maksimalistų archyvo analizė tyrėjams leido padaryti išvadą, kad pasikėsinimą surengė maksimalistai, kurie teisėsaugai buvo nepasiekiami, o suimtieji su tuo neturėjo nieko bendro. Dėl to šis momentas byloje tapo periferinis. Spaudoje šmėkštelėjo žinutė, jog pats tuomet policijos priežiūroje Zarasuose gyvenęs A. Voldemaras norėjęs advokatauti suimtiesiems, bet šie nesutikę¹⁶²⁶.

Remiantis maksimalistų archyvu 1933–1934 m. buvo suformuota byla (daugiau kaip 1200 lapų), susidedanti iš maksimalistų vadovybės nutarimų, narių korespondencijos, publicistikos ir šešių suimtų maksimalistų apklausų medžiagos. Kazio ir Onos Borutų, Jono Lukoševičiaus, Kazio Jakubėno, Antano Vilčinsko, Jono Butkevičiaus ir Maksimo Šuvalio pusšimtį puslapių užimantis kaltinamasis aktas buvo parengtas 1934 m. sausio 26 d.¹⁶²⁷ Be abejonės, kaltintojams nerūpėjo su byla nesusijusios detalės ir į aktą įtraukti tik tie laiškų fragmentai, kurie liudija kaltinamųjų kaltę. Visiems kaltinamiesiems inkriminuojamas priklausymas Lietuvoje

¹⁶¹⁷ Teismo tardytojo J. Vasiliausko nutarimas. 1933 05 03 // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 9.

¹⁶¹⁸ Rūpinas suimtais rašytojais // Lietuvos žinios, 1933 04 22, p. 4.

¹⁶¹⁹ Kronika // Rytas, 1933 04 27, p. 5

¹⁶²⁰ Kronika // Rytas, 1933 05 01, p. 7.

¹⁶²¹ Borutienė paleista už užstatą // Rytas, 1933 07 18, p. 5.

¹⁶²² Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 102.

¹⁶²³ K. Borutos gynimosi kalba teisme [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 33.

¹⁶²⁴ Teismo tardytojo J. Vasiliausko nutarimas. 1933 07 19 // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 13.

¹⁶²⁵ Rengia bylą dėl atentato prieš A. Voldemarą // Lietuvos žinios, 1933 06 28, p. 5.

¹⁶²⁶ Aušriniečių bylos tardymas... // Lietuvos žinios, 1933 07 08, p. 5.

¹⁶²⁷ Kaltinamasis aktas. 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 9–32. Šio akto nuorašai yra ir LNB RS, f. 10, b. 382.

maksimalistų sąjungai, „kurios tikslas yra, kaip jiems gerai buvo žinoma, ginkluotu sukilimu nuversti esamoji Lietuvos valdžia, valdymo tvarka ir visuomenės sutvarkymas“. K. Boruta papildomai apkaltintas, kad 1929 m. vasarą „Revoliucionieriuje“ paskelbė eilėrašį, kuriame „kursto nuversti esamą Lietuvos valdžią ir valdymo tvarką“¹⁶²⁸. Kovo mėn. kaltinamojo akto santrauka buvo paskelbta „Lietuvos aide“¹⁶²⁹.

Iš kaltinamojo akto sužinome, kad Kazio Borutos kaltė buvo grindžiama 27 jo laiškais ir 7 straipsnių rankraščiais. Gindamasis jis neneigė iš pradžių priklausęs nelegaliai maksimalistų sąjungai, bet teigė iš jos veiklos pasitraukęs 1927 m. liepos mėn. 1927–1928 m. Kazys teigė susirašinėjęs politiniais klausimais su kai kuriais senų laikų bičiuliais, bet pabrėžė, kad nedalyvavo jokiaje konkrečioje veikloje, o tik susirašinėjo. Teigė, jog politinio pobūdžio publicistiką jis metęs 1928 metais. Jam inkriminuojama revoliucinė poezija skelbta be autoriaus žinios ir leidimo. Beveik visų tardytoją dominančių užuominų savo laiškuose Boruta negali paaiškinti dėl menkos atminties. Onos Borutienės kaltė buvo grindžiama 13-a jos laiškų. Ji neigė priklausanti maksimalistų sąjungai ir įrodinėjo, kad visi maksimalistų archyve rasti jos laišakai yra privataus pobūdžio, o įtartinų užuominų juose taip pat negalėjo paaiškinti dėl atminties spragų.

Šioje vietoje noriu įterpti šaltinotyrinį ekskursą. Maksimalistų byla yra Kariuomenės teismo Prokuratūros bylų fonde (nr. 483)¹⁶³⁰. Ten sukauptų bylų grindžiamoji medžiaga laikoma Kariuomenės teismo fonde (nr. 507). Taigi, „eserų“ byla privalėtų turėti grindžiamąją dalį, bet jos fonde nr. 507 nėra. Abiejų fondų apyrašai buvo sudaryti 1959 m., tas rodo, jog jau tuomet grindžiamosios bylos nebūta. Keltina prielaida, kad „eserų“ bylos grindžiamoji medžiaga iš archyvo iškeliavo į sovietinio saugumo būstinę. Ten 1949 m. susidomėta kai kuriais Lietuvos tautinės tarybos byloje 1946 m. nuteistais veikėjais (tarp jų ir Kaziu Boruta, ir Kaziu Jakubėnu), pradėta rinkti medžiaga apie jų eserišką praeitį. Kazio Borutos sekimo byloje liko šio domėjimosi pėdsakų – į rusų kalbą buvo išversti kai kurie grindžiamosiose byloje buvę dokumentai¹⁶³¹. Tikriausiai saugumiečiai šią bylą pasilaikė ir ji nebuvo gražinta į LSSR centrinį valstybinį archyvą.

Visgi ši byla turi ir latvišką pėdsaką. Ryga tarpukaryje buvo svarbus kairiosios lietuvių politinės emigracijos centras ir maksimalistai nebuvo išimtis. Lietuvos saugumiečiai nusiuntė Latvijos saugumui maksimalistų archyvo fotokopijas. Rygoje ši korespondencija buvo versta į

¹⁶²⁸ Kaltinamasis aktas 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 32.

¹⁶²⁹ Kaip nusibankrutiję socialistai revoliucionieriai rengėsi teroru paimti Lietuvoje valdžią. Artėjant jų bylai // Lietuvos aidas, 1934 03 15, p. 7.

¹⁶³⁰ LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84. Apyraše nr. 2 laikomos priklausymu antivalstybinėms organizacijoms (bet ne kompartijai) kaltinamų asmenų bylos.

¹⁶³¹ LYA, f. K-30, b. 352, l. 120–133.

latvių ir rusų kalbas¹⁶³². Latvijos politinė policija pasitelkusi lietuvišką medžiagą tikėjosi užčiuopti savo kairiųjų radikalų veiklos pėdsakus. Kita vertus, keletas maksimalistų „eserų“ bylos nagrinėjimo metu gyveno Latvijoje ir Lietuvos saugumiečiai buvo suinteresuoti, kad latviai susidomėtų šia byla. Po karo maksimalistų archyvo fotokopijos atsidūrė Latvijos SSR centriniame valstybiniame archyve¹⁶³³. 1949 m. LKP Istorijos institutas paprašė iš šių fotokopijų padaryti kai kurių laiškų nuorašus ir juos gavo¹⁶³⁴. To paties 1976 m. latvių paprašė tuometinės LSSR valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių skyrius ir gavo keliolikos laiškų negatyvus, kurie atsidūrė Kazio Borutos fonde¹⁶³⁵. Dabar jau nežinia, kodėl šios įstaigos domėjosi maksimalistų archyvu ir kodėl buvo atsiųsti tie, o ne kiti laiškai.

Iki teismo kalinčio K. Borutos poeziją visuomenė kartais išvysdavo „Kultūros“ puslapiuose¹⁶³⁶. 1934 m. kovo pradžioje knygynuose pasirodė jo eilėraščių rinkinys *Duona kasdieninė*. Knygos pabaigoje buvo prierasas, kad ją išleido poeto draugai. Kazys nebuvo labai patenkintas: „gražiai išleista, bet, kiek iš turinio sprendžiu, pradžios ir pabaigos trūksta. <...> Dėl pradžios tai pikta, kad nereikalingi žmonės rankas prikišo. Ir išėjo, kaip anas devynių auklių vaikas.“¹⁶³⁷ Apskritai Kazys Boruta jos nevertino, nes ten sudėti eilėraščiai atsidavė seniena¹⁶³⁸. Knyga pasirodė, kai pasklido pirmos žinios apie kovo mėn. vykiantį maksimalistų teismo procesą¹⁶³⁹. Gali būti, kad ji leista siekiant atkreipti visuomenės ir ypač teisėjų dėmesį, jog kaltinamasis pirmiausia yra poetas. Ir toks poetas, kurio kūryboje neliko revoliucinio įkarščio. Kai kurie kritikai akcentavo šią ypatybę: „būdamas kairiojo nusistatymo žmogus, jis vis dėlto pirma žiūri poezijos, o ne ideologijos“ (Antanas Vaičiulaitis)¹⁶⁴⁰ arba „rinkinį sudaro daugiau individuali lyrika ir jame nerandame ryškiau visuomeniškus motyvus akcentuojančius eilėraščius“ (Kostas Korsakas)¹⁶⁴¹. Tik socialdemokratų žurnale galbūt Juozas Žiugžda mestelėjo, kad šis rinkinys yra „vertingas indėlis negausingoje mūsų socialistinės kovos literatūroje“¹⁶⁴². Dauguma recenzijų buvo persunktos atjautos. Ateitininkai sielojosi, kad „beprasmiško suklypimo mums itin gaila, ypač dėl to, kad suklypta žymaus talento“¹⁶⁴³.

¹⁶³² Pažyma apie nuorašus. [1949 m.] // LYA, f. 3377, ap. 58, b. 193, l. 15.

¹⁶³³ 1949 metais Latvijos SSR centriniame valstybiniame archyve šios bylos signatūra buvo: f. 1, ap. 5, b. 112. 1976 metais – f. 3235, ap. 1/22, b. 112.

¹⁶³⁴ Socialistų – revoliucionierių laiškų rinkinys. 1927–1932 m. // LYA, f. 3377, ap. 58, b. 193.

¹⁶³⁵ Socialistų – revoliucionierių laiškų rinkinys. Negatyvai // LNB RS, f. 10, b. 486. Laiškai iš negatyvų buvo perfotografuoti ir virst atskiromis bylomis (b. 475, 479, 480, 481).

¹⁶³⁶ Boruta K., Poema apie berną // Kultūra, 1933, nr. 9, p. 408; Boruta K., Sugrįžimas į tėvynę // Kultūra, 1933, nr. 10, p. 478-479; Boruta K., Draugams (Draugai, draugai); Mylimosios akys (Žaliosios pievos – akys mano). Iš knygos *Duona kasdieninė* // Kultūra, 1934, nr. 2, p. 89.

¹⁶³⁷ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 04 08 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 299.

¹⁶³⁸ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 03 25 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 298.

¹⁶³⁹ Maksimalistų byla kariuomenės teisme // Rytas, 1934 02 06, p. 7.

¹⁶⁴⁰ [Vaičiulaitis A.], K. Boruta. *Duona kasdieninė* / A. R. // Naujoji Romuva, 1934, nr. 180/181, p. 479.

¹⁶⁴¹ [Korsakas K.], Duonos kasdieninės poetas / J. Radžvilas // Kultūra, 1934, nr. 3, p. 168.

¹⁶⁴² [Žiugžda J.], K. Boruta. *Duona kasdieninė* // Darbo visuomenė, 1934, nr. 1, p. 30.

¹⁶⁴³ Mikulevičius J., Boruta. *Duona kasdieninė* // Ateitis, 1934, nr. 8, p. 366.

Liberalios pakraipos „Mokykla ir visuomenė“ pabrėžė, jog Dostojevskis ir Vagneris taip pat ragavo nelaisvės ir netiesiogiai kvietė teisėjus prisiminti kas jie yra dabar¹⁶⁴⁴. Lietuvos rašytojų draugijos laikraštis pranašavo, kad „Borutą – veikėją gali aprėžti atatinkami įstatymai, bet jo, poeto, joki nuostatai, nei sienos, nenustelbs“¹⁶⁴⁵. Iš recenzijų išsiskiria kraštutinėse ideologinio spektro pusėse esančių kritikų įžvalgų sąšauka. Bronius Pranskus pabrėžė poeto norą susitaikyti su fašistine tėvyne ir įžvelgė, jog „šitas poeto žodis tik vienam: kad fašistų valdžia ir fašistinė visuomenė pamatytų pradę pradedantį „pakutavoti“ Borutą ir kitus eserus ir liautųsi juos baniuojus“¹⁶⁴⁶. Savo ruožtu Bernardas Brazdžionis, neigiamai įvertinęs rinkinį¹⁶⁴⁷, taip pat pasidalijo įžvalgomis: „pigiai stengiasi apdumt gailę širdis, esą už eilėraščių rašymą jis tremiamas ir kalinamas“¹⁶⁴⁸.

Vytautas Montvila 1933 m. kovą nepapuolė į saugumiečių akiratį, bet gal būt baimė būti areštuotam (juk buvo „Darbo“ grupės narys) privertė apleisti Kauną, kur jis tuo metu gyveno, ir nesirodyti Marijampolėje. Jis pasinaudojo Butkų Juzė kvietimu ir vasarą išvažiavo į Kretingą, kur pradėjo vadovauti „Inkaro“ spaustuvei ir Butkų Juzės knygynui. Tai buvo darbas beveik be pajamų. Neapsikentęs Montvila po keleto mėnesių ryžosi grįžti į Kauną, kur įsidarbino Kauno šoferių ir autotransporto darbuotojų profsąjungos raštinės sekretoriumi. Nakvodavo raštinės patalpose Poškos g. 5¹⁶⁴⁹. Čia 1934 m. sausio 31 d., kaip vienas iš vadovų, dalyvavo šoferių streike ir apie jo beveik niekinius rezultatus rašė „Lietuvos žiniuose“¹⁶⁵⁰. Beje, redakcija išcenzūravo jo korespondencinę žinutę, kurioje autorius kvietė nuuleisti rankų ir kovoti toliau¹⁶⁵¹. Laisvo laiko rezervas leido išversti Maksimo Gorkio *Motiną*, apie ką svajoto bene penkis metus, bet vis nesiryždavo. „Sausas, neryškus, iškraipytas, suluošintas vertimas“ – buvo kito Gorkio vertėjo Antano Venclovos verdiktas¹⁶⁵². „Verčiau ne ponams, o darbininkų masėms“ – atšovė vertėjas ir džiaugėsi, jog knyga tose masėse populiari¹⁶⁵³. Montvilos aktyvumas darbininkų tarpe sukėlė politinės policijos susidomėjimą ir jis 1935 m. sausio 12 d. buvo metams ištremtas į Marijampolės apskritį. Vėl teko bedarbiauti ir glaustis pas seserį sename Montvilų name¹⁶⁵⁴.

¹⁶⁴⁴ K. Boruta. Duona kasdieninė / P.R. // Mokykla ir visuomenė, 1934, nr. 3, p. 143.

¹⁶⁴⁵ Duona kasdieninė / K.M. // Literatūros naujienos, 1934 03 31, p. 5.

¹⁶⁴⁶ [Pranskus-Žalionis B.], K. Boruta „Duona kasdieninė“ / V. Vi-nis // Priekalas, 1934, nr. 5, p. 317.

¹⁶⁴⁷ [Brazdžionis B.], Boruta. Duona kasdieninė / J. Brazaitis // Židinys, 1934, nr.5/6, p. 566–568.

¹⁶⁴⁸ [Brazdžionis B.], Kazio Borutos Duona kasdieninė / J. Brazaitis // Pradalgės, 1934, nr. 2, p. 36.

¹⁶⁴⁹ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 123-124.

¹⁶⁵⁰ [Montvila V.], Lietuvos šof. ir autotarnautojų susirinkimas / Buvęs // Lietuvos žinios, 1934 02 09, p. 5.

¹⁶⁵¹ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 125.

¹⁶⁵² Venclova A., Kaip lietuvininkai atremontavo Maksimą Gorkį // Kultūra, 1934, nr. 5, p. 310.

¹⁶⁵³ Montvila V., Ant pirštų galų apie Vaičiūną (Atsakymas Venclovai) // Kultūra, 1934, nr. 6/7, p. 390.

¹⁶⁵⁴ Kačiulis J., Vytautas Montvila, p. 126-127.

4. Procesas, baismės ir malonės prašymai

Maksimalistų teismo procesas vyko 1934 m. rugpjūčio 22–24 d. Iš kaltinamojo akto buvo matyti, kad Kazys Boruta tapęs vienu pagrindinių kaltinamųjų, tad jis rimtai rengėsi gynybai¹⁶⁵⁵. Teisiamuosius gynė penki advokatai, tarp jų Kazio Jakubėno brolis Alfonsas¹⁶⁵⁶. Specialiai K. Borutos nuopelnus Lietuvos kultūrai stengėsi išryškinti rašytojas ir advokatas Adomas Lastas¹⁶⁵⁷. Paties Borutos kalbos (neaišku, ar jis sakė) tekste matyti, jog jo atmintis praskaidrėjo ir savigynos centras persikėlė į laiškų konteksto komentavimą. Jis toliau laikėsi versijos, kad iš maksimalistų gretų išstojo 1927 m. viduryje ir akcentavo savo konfliktus su emigrantais maksimalistais. Boruta pabrėžė, jog vienas pagrindinių įkalčių – į sukilimą kviečiantis eilėraštis *Diena iš dienos pakampėm* – „Revoliucionieriuje“ paskelbtas 1929 m. vasarą, ten pasirodė be jo žinios. Kazys pareiškė nesiiimą atsakomybės už savo laiškus, nes jie „dažniausiai [kursyvas mano] parašyti veikiant momento įspūdžiams, esant prislėgtoje nuotaikoje ar nebežinant kas daryti, sergant ir net būnant nenormalioje būklėje“¹⁶⁵⁸. Kaltinamajame akte almanacho „Darbas“ pasirodymas traktuotas kaip kultūrinės maksimalistų politikos išraiška. Boruta neigė šią prielaidą ir teigė, jog „darbiečius“ jungė ne politinis nusistatymas, bet „kultūrinės veiklos ir literatūrinės ideologijos principai“¹⁶⁵⁹. Atsiminimuose jis pabrėžia, jog didžiausias jo rūpestis iki teismo buvo Onos, 1933 m. gruodžio 12 d. pagimdžiusios dukrą Eglę, likimas. Gynybinėje kalboje jis neigė bet kokią žmonos priklausomybę maksimalistams ir pasinaudojo proga pareikšti protestą prieš keturias valandas trukusią „storžievišką“ jos apklausą 1933 m. lapkritį, t. y. likus mėnesiui iki gimdymo¹⁶⁶⁰. Teismo posėdžius Kazys Boruta praleido su dukra ant rankų. Jam atmintyje įstrigo pasiryžimas tuoj pat pasmaugti teismo pirmininką, jei Ona bus nuteista kalėti¹⁶⁶¹. Teismui pirmininkavęs pulkininkas Vincas Gurevičius apdairiai išliko gyvas, bet nepasidavė visuomeniniam spaudimui ir skyrė Kaziui Borutai 4 metus kalėjimo. Į tai nebuvo įskaityti pusantrų metų, jau praleistų kalėjime. Jonas Lukoševičius, kaip maksimalistų Užsienio sekretoriato vadovas, gavo 6 metus. Kazys Jakubėnas atsipirko 6 mėnesių bausme¹⁶⁶².

Teismo posėdis išpuolė tada, kai buvo minimas Antano Smetonos 60-metis. Advokatai mėgino išnaudoti šią progą ir prašyti malonės ką tik nuteistiesiems. Rugsėjo pradžioje prašymus

¹⁶⁵⁵ K. Borutos gynimosi kalba teisme [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 28–41.

¹⁶⁵⁶ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 110.

¹⁶⁵⁷ Prasdėjo rašytojo K. Borutos ir kt. byla // Lietuvos žinios, 1934 08 22, p. 7; Kontrevoliucinių Lietuvos eserų atmatos teisme / Indras // Priekalas, 1935, nr. 6, p. 386.

¹⁶⁵⁸ K. Borutos gynimosi kalba teisme. Rankraštis [1934 m. vasara] // LLTI, f. 60, b. 1135, l. 32.

¹⁶⁵⁹ Ten pat, l. 37.

¹⁶⁶⁰ Ten pat, l. 32.

¹⁶⁶¹ Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu, p. 111.

¹⁶⁶² Kariuomenės teismo, įvykusio 1934 08 22–24, sprendimas // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 50–53.

parašė Ona Borutienė ir Kazio tėvai¹⁶⁶³, o rugsėjo 15 d. ir pats nuteistasis. Jo prašymo lakoniškumas ženklino pastangas išsaugoti savigarbą: „prašau dovanoti Kariuomenės Teismo uždėtą bausmę. Iš politinio veikimo esu pasitraukęs ir noriu užsiimti kultūros darbu“¹⁶⁶⁴. Kazys Boruta tuomet jau nepriklausė maksimalistų sąjungai ir dar prieš teismą buvo nusivylęs jos veikla („su jais, kas buvo, žuvo, aš tyliu ir tylėsiu, o daugiau nieko bendro“¹⁶⁶⁵). Laiškuose žmonai prasiveržia svajonė imtis savo gyvenimo „atstatymo“¹⁶⁶⁶. Borutų šeimos pastangoms antrino Rašytojų sąjunga, kurios „delegacija lankėsi atatinamose instancijose“¹⁶⁶⁷. Žvelgiant iš merdinčios maksimalistų sąjungos perspektyvos malonės prašymo padavimas reiškė „revoliucinės kovos tradicijos“ ir draugų išdavimą¹⁶⁶⁸. Be to, tai kėlė komunistų džiaugsmą, kurie prognozavo, kad taip įvyks¹⁶⁶⁹.

Prezidentūroje tikriausiai svarstyta bausmės dovanojimo perspektyva, nes rugsėjo viduryje Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vadovybė buvo užklausta apie K. Borutos elgesį. Atsakymas buvo nepalankus: „Boruta Kazys, elgesio pakenčiamo, atsinešimas prie tarnautojų šiurkštokas, prižiūrėtojų akivaizdoje save aukština ir su jais nelabai skaitosi“¹⁶⁷⁰. Ši charakteristika atspindėjo maksimalistų konfliktą su kalėjimo administracija. 1933 m. gruodyje septyni maksimalistai atsisakė daryti gimnastiką, už ką trys iš jų (jų tarpe Boruta) dviem savaitėm neteko papildomų maisto daiktų ir turimų lengvatų¹⁶⁷¹. Bendros kameros tuoj pat buvo surašytas skundas Kauno apygardos teismo prokurorui (nežiūrint to, kad teisiamieji buvo Kariuomenės teismo prokuroro jurisdikcijoje), kuriame pasiskūsta, jog po mankštos su paltais, kuri susiveda į rankų kilnojimą šaltame ore, nėra galimybės išsimaudyti. Protestuotojai argumentavo savo atsisakymą mankštintis baime suprakaitavusiems susirgti ir leidosi į kalėjimo tvarkos kritiką: „dabartiniu metu gimnastikos reikalavimas yra kažkoks užsispyrimas, nes vasaros metu būdavo kartais nedaroma ištisom savaitės dienom, o dabar, kada tokia gimnastika – tik kankinimas, daroma su visu griežtumu“¹⁶⁷². Šis skundas nebuvo išsiųstas į netinkamai parinktą prokuratūrą arba buvo iš jos sugražintas ir kitą dieną protestuotojai buvo

¹⁶⁶³ O. Borutienės prašymas Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. 1934 09 05 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 255; Marijos ir Kazimiero Borutų prašymas Jo Ekscelencijai Prezidentui Antanui Smetonai. 1934 09 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 256.

¹⁶⁶⁴ K. Borutos malonės prašymas Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. 1934 09 15 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 258.

¹⁶⁶⁵ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 09 30 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 266.

¹⁶⁶⁶ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 [ruduo] // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 250.

¹⁶⁶⁷ Rūpinas rašytoją Borutą išlaisvinti // Lietuvos žinios, 1934 09 14, p. 7.

¹⁶⁶⁸ Maksimalistų Užsienio sekretoriato nutarimas malonės prašymo padavimo klausimu. 1931 02 01. Ištrauka Kaltinamajame akte 1934 01 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 13–14.

¹⁶⁶⁹ Nuteisė Borutą ir kitus // Priekalas, 1934, nr. 9, p. 574.

¹⁶⁷⁰ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vadovybės nutarimas. 1934 09 20 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 259.

¹⁶⁷¹ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vald. K. Augustinavičiaus raštas kalėjimo administracinės dalies viršininkui Korsakevičiui. 1933 12 10 // LCVA, f. 491, ap. 1, b. 2025, l. 21.

¹⁶⁷² Jono Butkevičiaus skundas Kauno apygardos teismo prokurorui. 1933 12 12 // Ten pat, l. 32-33.

nubausti jau po septynias paras karcerio¹⁶⁷³. Bendrakamerininkai dar porą kartų buvo atsisakę mankštintis, dėl ko keletui savaičių prarasdavo papildomus maisto davinius arba netekdavo pasimatymų teisės. Kazys kartą buvo baustas už žaidimą šachmatais¹⁶⁷⁴. Jonas Lukoševičius prisiminė epizodą, kuomet pasklidus žinia, kad Kazys Jakubėnas uždarytas karceryje su žudiku, jis su Kaziu Boruta garsiai reikalavo juos atskirti ir savo argumentus stiprino kameros durų ir langų daužymu su suolu¹⁶⁷⁵. Jiems „už smurtą“ dviem mėnesiam buvo atimta teisė gauti papildomus maisto davinius¹⁶⁷⁶. Prezidentui spalio 6 d. krašto apsaugos ministras Petras Šniukšta ir Kariuomenės teismo prokuroras Emilis Vimeris parengė bendrą atsakymą, kuriame rekomendavo netenkinti Borutos malonės prašymo, argumentuodami tai jo elgesiu ir tuo, kad bausmė ir taip maža¹⁶⁷⁷. Ši nuomonė prezidentūroje nusvėrė ir tuomet, kai spalio 16 d. Rašytojų sąjungos valdyba prezidentui įteikė prašymą išlaisvinti K. Borutą¹⁶⁷⁸, sprendimas jau buvo priimtas.

Kalėdamas Kazys Boruta išvertė Romaino Rolland'o 10-ies tomų romaną *Žanas Kristofas* (išleista tik 1946–1951 m.) ir Henriko Ibseno dramą *Brandas* (išleista 1937 m.). Beje, iki kalėjimo Boruta prancūziškai nemokėjo ir *Žaną Kristofą* vertė iš rusų ir naujos jam prancūzų kalbų¹⁶⁷⁹. Jis taip pat galbūt baigė versti P. Buck *Gerąją žemę* (išleista 1935 m. gruodį) ir A. Tolstojaus *Petrą Pirmąjį* (išleista 1936 m. vasarį). Kūrybinis darbas itin palankus buvo tuomet, kai po teismo Kazį Borutą perkėlė į Marijampolės kalėjimą, kur jis gavo erdvesnę kamerą ir teisę prenumeruoti spaudą iš užsienio¹⁶⁸⁰. Pasinerti į vertimus stūmė noras uždirbti papildomų pinigų pagausėjusiai šeimai, kurios gerovei net pasiryžta (tiesa, atidėliojant) atsisakyti papirosų¹⁶⁸¹. Įtemptas kūrybinis darbas pynėsi su radikaliu „kolektyvistinės“ literatūrinės veiklos pervertinimu. „Jei man prieš keletą metų teko pagyti nuo partinės ligos <...>, tai dabar aš sveikas nuo literatūr. кружковщин'os ligos“, – rašė jis Onai Šimaitei¹⁶⁸². Dar daugiau, Boruta „atrado“ klasiką ir džiaugėsi plitančia psichologinio realizmo mada¹⁶⁸³.

¹⁶⁷³ Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininko Šalkausko raštas Kauno apygardos teismo pirmininkui. 1933 12 13 // Ten pat, l. 31.

¹⁶⁷⁴ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 267.

¹⁶⁷⁵ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 14–15; A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 122.

¹⁶⁷⁶ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 267.

¹⁶⁷⁷ Krašto apsaugos ministro Šniukštos ir Kariuomenės teismo prokuroro Vimerio raštas Respublikos Prezidentui. 1934 10 08 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 244.

¹⁶⁷⁸ Lietuvių rašytojų sąjungos valdybos prašymas Jo Ekscelencijai Valstybės Prezidentui. 1934 10 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 257.

¹⁶⁷⁹ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1933 [ruduo] // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 250–251.

¹⁶⁸⁰ Lukoševičius J., Nuotrupos iš atsiminimų apie Kazį Borutą, l. 16.

¹⁶⁸¹ K. Borutos laiškas O. Borutienei. 1934 04 22 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 302.

¹⁶⁸² K. Borutos laiškas O. Šimaitei. 1933 08 13 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 253.

¹⁶⁸³ K. Borutos laiškas O. Šimaitei. 1933 // Boruta K., Raštai, t. 10: Drauge su draugais, p. 263–264.

Tuo tarpu Kazys Jakubėnas, kuris kalėjime dienas leido mokydamasis prancūzų ir vokiečių kalbų bei laikas nuo laiko sukurdamas humoristinių eilėraščių, 1935 m. vasario 24 d. išėjo į laisvę¹⁶⁸⁴. Trumpa bausmė jam leido išlaukti ir vėl išeiti „švariam“, nesusitepusiam malonės prašymų dėme. Panašu, jog kalėjimas nepaveikė pasiryžimo toliau veikti revoliucijos labui – vos tik paleistas Kazys susitinka su VDU Studentų socialistų draugijos nariais ir aptarinėja tolesnę veiklą¹⁶⁸⁵.

Matyt nebuvo paslaptis, dėl ko Borutos malonės prašymas liko nepatenkintas, ir jis nutraukė protestus prieš kalėjimo tvarką. Praėjus pusmečiui po malonės prašymų akcijos, advokatas, skubinamas Onos Borutienės, patarė jam rašyti naują malonės prašymą Smetonai, kuriame „ypatingų aimanavimų nereikia, tik kad prašymas būtų neužgaunančio tono“¹⁶⁸⁶. 1935 m. gegužės 6 d. Kazys Boruta parašė argumentuotą malonės prašymą, kuriame teigė į maksimalistų gretas patekęs atsitiktinai, bet greitai pajutęs esąs „svetimas politiniam darbui“. Jis akcentavo savo kultūrinę veiklą grįžus iš užsienio, intensyvią vertėjo darbą kalėjime ir su ironiška gaidelė prašė „dovanoti man likusią bausmę, kad galėčiau bent kiek pasitaisyti ir toliau dalyvauti lietuviškosios kultūros kūryboje“¹⁶⁸⁷. Prezidentūra tuoj pat pradėjo rinkti nuomones. Saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis pareiškė netikįs, kad Boruta pakeitė savo pažiūras¹⁶⁸⁸. Kariuomenės teismo prokuroras ir krašto apsaugos ministras pakartojo savo pusmečio senumo nuomonę¹⁶⁸⁹. Lemiamą žodį Marijampolės kalėjimo (ten Boruta buvo perkeltas) viršininkas Meškauskas: „kameroje ramus, dirba savo įvairius rašto ir vertimo darbus. Pastaruoju laiku tarnautojams atsinešimas patenkinamas, pastebimas persilaužimas. Kalėjimo tvarkai ir drausmei linkęs pasiduoti.“¹⁶⁹⁰ 1935 m. birželio 28 d. prezidentas dovanojo K. Borutai likusią bausmės dalį¹⁶⁹¹.

¹⁶⁸⁴ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 122-123.

¹⁶⁸⁵ A. Jakubėno atsiminimai apie brolių // Jakubėnas K., Raštai, t. 3, p. 123

¹⁶⁸⁶ Advokato Baltrušaičio raštelis K. Borutai. 1935 04 26 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 251.

¹⁶⁸⁷ K. Borutos, laikomo Marijampolės kalėjime, malonės prašymas. 1935 05 06 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 266.

¹⁶⁸⁸ L. e. departamento direktoriaus A. Povilaičio raštas Kariuomenės Teismo prokurorui. 1935 05 09 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 252.

¹⁶⁸⁹ Krašto apsaugos ministro Šniukštos ir Kariuomenės teismo prokuroro Vimerio raštas Respublikos Prezidentui. 1935 05 20 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 253.

¹⁶⁹⁰ Marijampolės kalėjimo viršininko Meškausko pažyma apie K. Borutą Respublikos Prezidentui. 1935 06 03 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 267.

¹⁶⁹¹ Kazio Borutos bausmės sumažinimo aktas. 1935 06 28 // LCVA, f. 483, ap. 2, b. 84, l. 268.

XIV. Prokomunistinės veiklos pabaigos

1. Valio Drazdausko pašalinimas iš kompartijos

1933/1934 mokslo metų sezonui yra dokumentuotų liudijimų apie Valio Drazdausko išitraukimą į VDU studentų atstovybės rinkimus. Atstovybė, kurioje komunistų simpatikai turėjo 2 atstovus, 1933 m. rudenį sutiko suspenduoti. Tai buvo rektorato reakcija į gegužės 12 d. atstovybės posėdį, kuriame po emocionalių debatų buvo priimta rezoliucija, prašanti apriboti kitataučių teises Lietuvoje¹⁶⁹². Svarstyta galimybė net atstovybę iš viso panaikinti, bet naujasis VDU rektorius Mykolas Rōmeris pasisakė už jos išlikimą¹⁶⁹³. Kompartijos vadovybė užuodė tinkamą momentą sustiprinti savo įtakai tarp studentų. Z. Angarietis pavedė LKP CK sekretariatui naudotis proga ir sukurti veiksmų planą: „jei nebus galima mūsiškiams vadovauti tai kovai, tai bent mūsiškiai netur išleisti iniciatyvos iš savo rankų, reikia rūpintis, kad visokių srovių studentai matytų, kad mūsiškiai stovi kovoj priešakin“¹⁶⁹⁴. Valiui Drazdauskui vėl atsirado galimybė atsistoti organizuotos akcijos priešakyje.

Komunistų kuopelėse tikriausiai nujaušta, jog praėjusių rinkimų sėkmė buvo atsitiktinumas, tad šalia Neturtingųjų studentų frakcijos mėginta ieškoti kitų priedangų. Susitarta su Laisvamanių draugija. Lapkričio mėn. įvyko bendras Laisvamanių draugijos ir Neturtingųjų studentų frakcijos susirinkimas, kurio metu abi pusės nerado bendros kalbos. Susirinkimas buvęs triukšmingas ir matyt tai buvo pretekstas suspenduoti Laisvamanių draugijos veikimą ir neleisti jai dalyvauti rinkimuose¹⁶⁹⁵. Neturtingųjų studentų frakcija išnaudojo šį faktą propagandai – išplatino atsisaukimą ir boikotavo lapkričio 18 d. įvykusius rinkimus¹⁶⁹⁶. Šio veiksmo šaknys taip pat matyt glūdėjo nuojautoje, jog per rinkimus jie pasirodys prasčiau nei praėjusias metais. Tuoj po rinkimų universiteto komunistų kuopelės ėmėsi iniciatyvos (gal būt po Neturtingųjų studentų frakcijos priedanga) sudaryti bendrą frontą „prieš universiteto fašizaciją“ su studentų socialistų draugija. Trūksta duomenų, galinčių paaiškinti šio žingsnio priežastis ir lūkesčius iš komunistų pusės. Šioje įvykių rekonstrukcijos versijoje svarbu tai, jog derybas dėl susiblokavimo asmeniškai vedė Valys Drazdauskas. Jų metu abi pusės ginčijosi

¹⁶⁹² Karštas stud. atstovybės posėdis // Lietuvos studentas, 1933 05 15, nr. 8, p. 5.

¹⁶⁹³ Pas naująjį V.D. un-to Rektorių // Lietuvos studentas, 1933 09 15, nr. 9, p. 1.

¹⁶⁹⁴ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1933 08 31 // LYA, f. 77, ap. 16, b. 6, l. 185.

¹⁶⁹⁵ Dėl stud. „Laisvamanių“ veikimo / Ant. Rotulietis // Studentų žodis, 1933 11 14, p. 4

¹⁶⁹⁶ Kokia išrinkta Stud. Atstovybė // Rytas, 1933 11 20, p. 2.

ideologiniais klausimais, bet sutarė įkurti bendrą bloką¹⁶⁹⁷. Šis blokas buvo draskomas polemikų, kuriose dalyvavo jo steigėjas, bet dar veikė 1934 m. vasario mėn.¹⁶⁹⁸

VDU komunistai studentai ne be Drazdausko prisidėjimo 1934 m. vasario 18 d. pavedė legalų Lenino mirties 10-ųjų metinių minėjimą, į kurį susirinko apie 60 studentų¹⁶⁹⁹. Šiai progai buvo pritaikytas ir nelegalus 4-as „Auroros“ numeris¹⁷⁰⁰. Valys Drazdauskas jam parašė proginį-įžanginį straipsnį *Leninismo pergalės dešimtmetis*. Šiame numeryje buvo išspausdinti S. Nėries eilėraščiai *Keturiems* ir *Audrom apjuosim žemę*¹⁷⁰¹.

1934 m. sausyje Kauno komunistų vadovybei kilo įtarimas, jog tarp trisdešimties VDU studentų komunistų ir komjaunuolių, suburtų į 5 kuopeles, gali būti saugumo agentas. Vasaryje šios kuopelės paleistos ir pradėta aiškintis kiekvieno nario patikimumas. LKP CK sekretorius Kazys Sprindis šį tyrimą pavedė atlikti Aleksandrui Šimanui ir studentui Juozui Zdanavičiui. Šimanas prisiminė, jog atpirkimo ožiu buvo pasirinktas Kasparas Bartkus, nors Kazys Sprindis spaudė tyrėjus, jog reikia geriau patyrinti Juozo Banaičio ryšius¹⁷⁰².

Valys Drazdauskas nebuvo papuolęs tarp įtariamųjų, bet šie įvykiai pašalino institucinę Drazdausko įtakos atramą. Maskvoje Zigmąs Angarietis nusprendė pasinaudoti studentų aplinkos tyrimu. Jis užsitikrino sekretorius Aiziko Lifšico paramą ilgakai besitęsiančioje Drazdausko „byloje“. Lifšicas vėliau mėgino konstruoti ryšį tarp įtariamųjų ir rado, jog Bartkus ir Drazdauskas yra „ucho na ucho“¹⁷⁰³. 1934 m. vasario 12 d. Angarietis pavedė sekretoriatiui tuoj pat suspenduoti bet kokią Drazdausko veiklą, dar kartą pareikalauti iš jo nutraukti bet kokių ryšių su buvusiais trečiafrontininkais bei pradėti tyrimą prieš visus, kuriuos jis rekomendavo į partiją¹⁷⁰⁴.

Valymas buvo persimetęs ir į Raudonąją pagalbą ir ta proga joje pradėta ieškoti Drazdausko veiklos pėdsakų. Jei dėl veiklos studentų tarpe jam nebuvo ko prikišti, tai šiuo atveju atsirado. Kauno raikomo sekretorė Judita Komodaitė pateikė duomenų apie Drazdausko įtaką Raudonojoje pagalboje. Jis rekomendavęs kandidatus (Morkūną, Mozelį ir Krasauską) į šios organizacijos gretas, bet po to neturėjęs teisės domėtis rekomenduotųjų veikla joje.

¹⁶⁹⁷ Agentės „Liudvika“ pranešimas. 1933 12 04 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 50-51; Agentės „Liudvika“ pranešimas. 1933 12 11 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 49.

¹⁶⁹⁸ Agento „Kantas“ pranešimas. 1934 02 28 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 59

¹⁶⁹⁹ Komunikatas „Studentai komunistai minėjo Lenino 10 metų mirties sukaktuves“ [1934 02] // LCVA, f. 631, ap. 2, b. 44, l. 16-17.

¹⁷⁰⁰ Agento „Kiburiškis“ pranešimas. 1934 02 19 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 58; Agento „Kiburiškis“ pranešimas. 1934 03 12 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 53

¹⁷⁰¹ Nėris S., Raštai, t.1: Poezija, 1920-1940, Vilnius, 1984, p. 392-394.

¹⁷⁰² A. Šimano atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 11 01 // LYA, f. 3377, ap. 3377-1, b. 1131, l. 17-28; A. Šimano atsiliepiamas apie E. Kavaliauskaitę-Filipavičienę. 1961 10 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 12903, l. 29; A. Šimano pasisakymas. Pokalbis „Dailininkų ryšiai su Lietuvos komunistų partija 1930-1936 m.“ 1965 03 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 23.

¹⁷⁰³ Iš A. Lifšico [Vinco] laiško apie Simaitį. 1934 06 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 63.

¹⁷⁰⁴ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriata. 1934 02 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 59-62 (rankraštis), l. 12-14 (mašinraštis).

Drazdauskas apkaltintas laužęs šią taisyklę. 1932 m. rugsėjyje jis užsistojęs savo bičiulį Praną Morkūną, kuris iš Raudonosios pagalbos vadovybės buvo pašalintas kaip įtartinas asmuo. Vėliau prie šių kaltinimų prisidėjo dar vienas – Drazdauskas iššvaistęs 20 litų Raudonosios pagalbos lėšų¹⁷⁰⁵. Be to, Drazdauskas buvo apkaltintas konspiracijos taisyklių laužymu ir ryšių palaikymo su asmenimis, kurių partinė veikla kaip tik buvo tiriamą¹⁷⁰⁶.

Šio tyrimo įkarštyje, 1934 m. pavasarį, „Priekale“ pasirodė Drazdausko straipsnis apie Putiną. Žurnalo redaktoriumi buvo V. Pranskus, kurį savo ruožtu globojo V. Kapsukas. Šis akibrokštas Angariečiui kartu buvo ženklas, jog „Priekalo“ leidėjai ir prievaizdas nesutinka su Drazdausko pjudymu ir gal būt taip išsakė savo moralinę paramą jam.

Kita vertus, tyrimo gniaužtuose atsidūręs Drazdauskas pats „skandino“ tokio pat likimo ištiktus bendrapartiečius. Jau buvo trumpai pristatyta Vytauto Montvilos „suvedžiotojo“ Lauryno Kapočiaus biograma (V. 7). Minėta, jog 1934 m. kovo 15 d. šis LKP instruktorius įkliuvo policijai, bet tuoj pat pabėgo iš daboklės¹⁷⁰⁷ ir dėl to susilaukė įtarimų iš bendrapartiečių. Kapočius susibičiuliavo su Drazdausku ir Mozeliu, kuomet 1931/1932 m. žiemą kartu su jais sėdėjo Kauno sunkių darbų kalėjime. Išėjęs iš kalėjimo jis apsigyveno pas Mozelį. Dažnai važinėdamas po Žemaitiją, svečiuodavosi Drazdausko gimtinėje, kuomet šis ten viešėdavo. Pvz., užsukęs pas bičiulį dienai į Skuodą per 1932 m. Kalėdas, išbuvo ten dešimt dienų, kol neapsikentusio šeimininko buvo išprašytas. 1934 m. pavasarį buvo apklausti Lauryną Kapočių pažinoję komunistai ar Raudonosios pagalbos nariai. Drazdauskas pabrėžė įtartinais įkyrų Kapočiaus smalsumą bei bičiuliškus apgailėstavimus dėl kalėjimuose praleidžiamos jaunystės. Mozelis išreiškė nuostabą dėl areštų akivaizdoje supanikavusio Kapočiaus noro gauti iš jo užsikonspiravusių komunistų kontaktus. Gal būt tokia Valio Drazdausko elgsena liudija susikaupusią antipatiją Laurynui Kapočiui bei pasitaikiusios progos „apsivalyti“ išnaudojimą. O gal būt tai tiesiog beasmenės pagrindinės savisaugos, ypač įsijautrinančios grėsmės akivaizdoje, išraiška? Kaip ten bebūtų, Kapočiaus „bylos“ tyrėjai rašte į Maskvą plačiai panaudojo Drazdausko insinuacijas, bet akcentavo, jog jis pats yra įtartinas¹⁷⁰⁸.

Slapto tyrimo rezultatai metė tokį stiprų šešėlį ant Drazdausko asmens ir veiklos, jog 1934 m. birželyje (?) LKP vadovai Kaune jį pašalino iš kompartijos.¹⁷⁰⁹ Pašalinimas įvyko standartiškai – tiesiog nutraukus su įtariamuoju ryšius ir jam apie tai nepranešus. Šį veiksma galutinai asmeniškai apiformino pats Z. Angarietis. Jo nuomone, „šeimynišku būdu“, t.y. ne

¹⁷⁰⁵ LKP Kauno rajono komiteto nutarimas dėl Simaičio [1934 vasara] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 95.

¹⁷⁰⁶ J. Komodaitės [„Ikkii“] raštas apie V. Drazdauską [1934 pradžia] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 72; Iš Vinco laiško apie Simaitį. 1934 06 11 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 63.

¹⁷⁰⁷ L. Kapočiaus pabėgimo versija. [1934 pavasaris] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4743, l. 51-54.

¹⁷⁰⁸ Žinios apie Vladą [t.y. L. Kapočių]. 1934 06 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 4743, l. 34-37.

¹⁷⁰⁹ Z. Angariečio žinutė LKP CK sekretariatui. 1934 06 19 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 64; J. Vinickis teigia, jog Drazdauskas buvo pašalintas 1934 m. vasario mėn. Žr.: J. Vinickio pasisakymas. Pokalbis „Dailininkų ryšiai su Lietuvos komunistų partija 1930-1936 m.“ 1965 03 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 26

viešai, Drazdausko pašalinti nepakanka, nes tada jis dar turėsiąs galimybę veikti. Liepos 4 d. jis nusiuntė į Kauną kaltinimų Drazdauskui sąrašą, kurie turėjo būti viešai paskelbti. Konstatavus, jog Drazdauskas nuo pat pradžių yra prisiplakęs priešas, jis apkaltintas ryšiu su P. Cvirka nenutraukimu, buožiška kilme ir „Balso“ redakcijos kompromitavimu¹⁷¹⁰. Šis tekstas viešumą išvydo 1934 m. spalio 10 d., kaip *LKP Kauno rajono komiteto nutarimo dėl Simaičio dalis*¹⁷¹¹. Zigmąs Angarietis mėgino susidorojimą su Valiu Drazdausku išviešinti platesnėje komunistų spaudoje. Jis perdirbo „Vilnyje“ 1933 m. rugpjūtyje skelbtą savo straipsnį apie Cvirką ir kitus prisišliejėlius papildydamas jį duomenimis apie Simaitį, bet neatskleisdamas tikrosios jo pavardės¹⁷¹². Tuo pat metu jis parašė dar vieną straipsnį, kuriame nusikėlė į Drazdausko istorijos priešistorę – analizavo Drazdausko 1932 m. spalio mėn. laišką „Priekalo“ redakcijai ir ieškojo jame provokacinio veikimo ženklų¹⁷¹³. Nepavyko rasti, kad kur nors šie Angariečio straipsniai būtų buvę išspausdinti.

2. Bronio Railos pažiūrų evoliucija

1932 m. gegužės mėn. Kapsukas su Angariečiu iškėlė reikalavimą besišliejantiems trečiafrontininkams pasisakyti už Klaipėdos krašto apsisprendimo ir laisvo atsiskyrimo nuo Lietuvos teisę. Rugpjūtyje Bronys Raila pareiškė: „kas žino lietuvių vyriausybių ir tautos santykių su kitataučiais istoriją, tas supras, kad Lietuva neturėdavo, neturi ir negali turėti grobuoniškų, imperialistinių tikslų. <...> Jei Vilnius – Lietuvos širdis, tai Klaipėda – Lietuvos plaučiai. Jūra – mūsų langas į pasaulį, mūsų plaučiai, teikia naujo oro. Jei Vilniaus mes dar neturime, tai juo labiau stiprėkime ir kovokime dėl to, ką jau turime. Įsisaūmoninkim šį vertingą šūkį: Už jūrą ir Klaipėdą!“¹⁷¹⁴. Tai rašydamas jis nežinojo apie LKP vadovų reikalavimą, nes šis nebuvo paskelbtas viešai. Lyg tam, kad neliktų abejonių dėl radikaliai pasikeitusios pasaulėžiūros, Raila dar parašė impresijas iš gimtųjų kraštų, kuriose su pasigėrėjimu atsiliepė apie stambius ūkininkus¹⁷¹⁵. Tiesa, autorius buvo prisidengęs slapyvardžiu, bet tikroji autorystė greitai tapo žinoma. Panašu, jog ir jis pats nesislėpė. Drazdauskas apie šį posūkį parašė laišką į Maskvą, kuriame užsiminė, jog Raila „Konrado kavinėj labai prašmatniai aiškina savo kelią

¹⁷¹⁰ Z. Angariečio laiškas LKP CK sekretariatui. 1934 07 04 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 65-66.

¹⁷¹¹ LKP Kauno rajono komiteto nutarimas dėl Simaičio [1934 vasara] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 92-95; skelbtas: Tiesa, 1934 10 10, nr. 12.

¹⁷¹² [Angarietis Z.], Buržuazijos agentai, kaip „revoliuciniai“ rašytojai / Z. A. [1934 08-09] // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 105-112.

¹⁷¹³ Angarietis Z., Simaitis rupinasi atstatit sugriuvusį frontą. 1934 09 05 // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 220-222.

¹⁷¹⁴ [Raila B.], Už jūrą ir Klaipėdą (2-tras laiškas iš kaimo) // Jurgis Lengvenis // Bangos 1932 08 19, nr. 31, p. 788-789.

¹⁷¹⁵ [Raila B.], Prakituojuantieji ir „prakituojuantieji“ (Laiškai iš kaimo) / Jurgis Lengvenis // Bangos, 1932 08 05, nr. 29, p. 753-754.

atgal“¹⁷¹⁶. Ši smūgi trečiafrontininkų palikimui sustiprino tai, jog kaip tik tuo metu išžiebė Petro Cvirkos plagiato skandalas.

Kuomet Kazys Boruta savo straipsnyje *½ berno tragedija* kepštelėjo Railai dėl idealų išdavystės, šis tuoj pat 1933 m. išvakarėse parašė „visiškai konfidencialų“ laišką¹⁷¹⁷. Raila pritarė Korsako ir Borutos apmąstymams apie „Priekalo“ literatų vaidmenį sužlugdant sąjūdį („koliojo, provokavo, išmislinėjo, <...> prisispyręs ieškojo priešų“) ir apie prazūtingą bolševizmo įtaką kultūrai („už anų „okupantų“ nieko negalima suorganizuoti, pagaliau tat teoriškai būtų klaidinga, o praktiškai žalinga“). Spontaniškas Railos apsinuoginimas atskleidė trauminę patirtį („nieko nėra šiau jau pusantrų metų“), kurios dirglumas neleidžia nuosekliai išsisakyti. Jis miglotai teisinasi dėl savo būdo ypatybių neišlaikęs aplinkos patyčių ir į „Bangas“ parašęs provokaciniais (?) tikslais. Tuo pačiu Raila deklaruoja savo, kaip *vis dar* marksizmo teoretiko, vertę ir užsipuolė Borutą, kaip neišmanėlį socializmo teorijoje. Jis gailėjosi, kam pasidavęs kolektyvo spaudimui ir pirmajame trečiafrontininkų manifeste leidęs pasirodyti „Tamstos kultūrinės ir politinės ideologijos elementams“. Raila keletą kartų pabrėžė eseriškos ideologijos žalingumą proletariatui ir deklaravo, jog „T[amstos] praeities pažiūrom visai nesutinku ir reikalui esant kovočiau prieš jas, bet mano jausmas Tamstai visuomet buvo geras“. Taigi, pagarba ir pasitikėjimas adresatu laiške pinasi su arogancija, kurią sukelia akistata su moraliai nesutepta laikysena. Šis laiškas atskleidžia autoriaus krizę, kurią užaštrino tai, kad tuometinėje visuomenėje nebuvo pakantos tiems, kas pasiryždavo trauktis iš kartą užimtos ir deklaruotos ideologiškai radikalios pozicijos. Nebuvo ir psichologinės pagalbos institucijų, padedančių tokiems žmonėms lengviau adaptuotis priešiškumui ir patyčiomis jų atžvilgiu persunktoje atmosferoje.

Bronys Raila neužilgo pamėgino sekti Korsako ir Borutos pėdomis ir „Kultūroje“ paskelbė straipsnį apie naują kompartijos kursą literatų atžvilgiu¹⁷¹⁸. Jis sąmoningai atsisakė analizuoti trečiafrontininkų politikos kracho priežastis ir jų atskleidimą paliko ateičiai. Autorius tik atkreipė dėmesį į „isterišką“ Kapsuko reakciją į Korsako analizę. Iš šio Railos straipsnio išgaravusi marksistinė retorika (kitaip, nei pas Korsaką), bet autorius rašo lyg iš šalies, lyg niekaip nebūtų susijęs su trečiafrontininkais. Angarietis neliko skolingas ir, remdamasis Drazdausko atsiųsta informacija, „Balse“ informavo skaitytojus apie dar vieno trečiafrontininko niekingą bankrotą¹⁷¹⁹.

¹⁷¹⁶ [Drazdauskas V.], Br. Railos kelias pirmyn / A. Jonkus [1932 ruduo] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9129, l. 24.

¹⁷¹⁷ B. Railos laiškas K. Borutai. 1932 12 30 // LNB RS, f. 10, b. 46.

¹⁷¹⁸ [Raila B.], Perorganizavimai sovietiškoje literatūroje / Z. Kalnietis // Kultūra, 1933, nr. 4, p. 245-248; perspausdinta su savo paties komentarais ir B. Vaškelių pastabomis: Akiračiai, 1982, nr. 10, p. 6-9.

¹⁷¹⁹ [Angarietis Z.], Trečiafrontininko Br. Railos karjera // LYA, f. 5420, ap. 1, b. 12, l. 122; skelbta: Balsas, 1933 04 01, p. 123.

Raila 1932 m. pavasarį baigė VDU ir įstojo į Kauno muzikos mokyklą. Gal būt į šį laikotarpį galima talpinti jo atsiminimų užuominą, jog vertėsi mokydamas Kipro Petrausko dukterėčią už 250 litų į mėnesį¹⁷²⁰. Gyveno vėlyvosios Maironio platoniškos meilės Onos Balčiūnienės namuose Žaliakalnyje¹⁷²¹. Per 1933 metus B. Raila turėjo išgyventi stiprų vidinį virsmą, kurio apčiuopiama kulminacija buvo tai, jog 1933 m. lapkričio 17 d. jis įsidarbino saugume, spaudos skyriuje. Gaudavo 390 litų per mėnesį¹⁷²². „Lietuvos žinios“ apie šį faktą su pasitenkinimu paskelbė 1934 m. sausio 5 d.: „jis daro Lietuvos ir užsienio laikraščių santraukas ir rašo biuletenius, kurie siuntinėjami aukštiesiems valdininkams. Be to, p. Raila per radio skaito spaudos apžvalgas ir laikraščių kroniką“¹⁷²³. Sausio 11 d. Raila paliko darbą saugume, bet visuomenė apie tai buvo informuota tik po penkių mėnesių¹⁷²⁴.

Antanas Venclova ryškiai prisiminė (su dialogais), jog iki tol reti pokalbiai su Broniu Raila ideologiniais klausimais jį erzindavę, bet žinutė spaudoje reiškusį bendravimo pabaigą: „buvusiam draugui parašiau trumpą nedviprasmišką laišką: dėl jam žinomų priežasčių nutraukiu su juo draugystę ir pažintį ir, sutikęs gatvėje, daugiau nebesisveikinsiu. Praėjus kelioms dienoms, mano laiškas grįžo atgal. Buvo pridėtas ir Railos atsakymas. Raila nesiaiškino ir nesistengė įrodyti, kad nepasidarė žvalgybininku. Jis tiktai puolė mane, kaip aš drįstąs laikytis senųjų įsitikinimų. <...> Laišką vėl pasiunčiau atgal. Po kelių dienų jis grįžo. Nelinkęs toliau su šiuo žmogumi diskutuoti, neatplėšęs laišką (ten, tur būt, buvo naujas atsakymas) sunaikinau“¹⁷²⁵. Bronio Railos draugė (vėliau žmona) Daneta mėginusi juos sutaikyti, bet tai nedavė rezultatų: „sutikęs gatvėje buvusį draugą, virtusį žvalgybininku, nususukdavau į šalį. Visus santykius su juo nutraukė ir kiti trečiafrontininkai“¹⁷²⁶. Šį teiginį patvirtina Jonas Šimkus: „Raila virto ultrafašistu – tautininku. Su mumis nei su vienu nebepalaiko jokių ryšių“¹⁷²⁷. Railos įstojimas į tautininkų partiją¹⁷²⁸ trečiafrontininkų akyse buvo logiškas jo nuosmukio žingsnis.

3. Cvirkos, Nėries ir Korsako atsišiejimo nuo LKP ypatybės

1933 m. vasarą Petras Cvirka nustojo veržtis pro uždarytas duris ir pasitraukė nuo prokomunistinės veiklos, nors asmeninių santykių su komunistų pogrindininkais nenutraukė¹⁷²⁹.

¹⁷²⁰ Raila B., Kodėl antraip, p. 157.

¹⁷²¹ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 295.

¹⁷²² Čepas R., Pažyma apie Broniaus Railos veiklą 1926-1934 m., 1977 02 21. Rankraštis // LYA, f. 77, ap. 28, b. 9129. Remtasi: LTSR CVA, f. 378, ap. 5, b. 3082, l. 59; ap. 3, b. 3496, l. 15; ap. 3, b. 1927, l. 78.

¹⁷²³ Bronius Raila perėjo Valstybės saugumo departamento tarnybon // Lietuvos žinios, 1934 01 05, p.8.

¹⁷²⁴ Br. Raila pasitraukė iš Valst. Saugumo departamento // Lietuvos žinios, 1934 05 05, p.7

¹⁷²⁵ Venclova A., Raštai, t. 6: Jaunystės atradimas, p. 297.

¹⁷²⁶ Ten pat, p. 297-298.

¹⁷²⁷ J. Šimkaus laiškas E. Skujienekui. 1934 11 14 // LLTI, f. 40, b. 32.

¹⁷²⁸ Raila jau įstojo į tautininkų partiją // Lietuvos žinios, 1934 05 03, p.7

¹⁷²⁹ Raštas Kauno apygardos viršininkui. 1933 11 18 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 31.

Vienas iš šio posūčio ženklų būtų tai, jog jis nustojo laikytis pasižadėjimo nesipublikuoti „buržuazinėje“ spaudoje. Keletas jo išaiškintų laikraščių publikacijų nebuvo pasirašytos arba pasirašytos kriptonomu¹⁷³⁰. Jų galėjo būti ir daugiau. Tų pat metų vasarą pasirodė slapyvardžiais pridengta P. Cvirkos ir A. Venclovos brošiūra *Adolfas Hitleris, diktatoriaus karjera*¹⁷³¹. Šis pamfletas atitiko kompartijos poziciją naujojo diktatoriaus atžvilgiu. Visgi tai negalėjo būti Cvirkos savireabilitacijos aktas jau vien todėl, kad ją išleido buržuazinė leidykla. Greičiausiai Venclova ir Cvirka šią brošiūrą parašė vedami poreikio polemizuoti su kai kuriomis Hitlerio atėjimo į valdžią interpretacijomis Lietuvoje. Prielaidą apie Cvirkos atšalimą sustiprintų jo apsisprendimas versti (tiesa, prisidengus slapyvardžiais) komunistų pjudomą Panait Istrati. Romano *Nerantula* (kitaip *Nerrantsoula*) vertimo pirmoji versija pasirodė 1933 m. liepos–rugsėjo mėn. žurnale „Naujas žodis“¹⁷³². 1934 m. pasirodė Cvirkos verstas šio autoriaus autobiografinio romano *Kyra Kyralina* (pirmoji literatūrinio ciklo *Adrien Zograffi* knyga) vertimas¹⁷³³.

Spėtina, jog 1933 m. vasarą ar rudenį Cvirka pradėjo rašyti *Frank Kruką*. Šis žingsnis reiškė apsisprendimą sugrįžti į Lietuvos literatūros lauką ir viešą (bet be deklaracijos) pasitraukimą nuo neaktualaus pažado nedalyvauti šio lauko žaidime. Kartu tai reiškė siekį reabilituotis skaitančios visuomenės ir kolegų akyse. Pirmas romano tomas pasirodė 1934 m. gegužės mėn.¹⁷³⁴ Spalio mėn. pasirodė *Rainiukai ir kitos apysakaitės vaikams*, kurias P. Cvirka išleido prisidengęs slapyvardžiu¹⁷³⁵. Po to jau nebuvo metų, kuomet atskirais spaudiniais nepasirodytų Cvirkos romanai, apsakos vaikams ar vertimai. Tai leido jam gyventi tik iš honorarų, t.y. tapti profesionaliu rašytoju ir įsitvirtinti skaitomiausių autorių dešimtuose. 1934 m. spalio 21 d. kartu su K. Korsaku jis įstojo į Rašytojų draugiją¹⁷³⁶. Šis veiksmas papildomai ženklino rašytojo apsisprendimą instituciškai sugrįžti literatūrinės normalybės erdvę.

Kompartijos viršūnių atstumtos Salomėjos Nėries išėjimas iš prokomunistinės veiklos buvo labiau banguotas. Kaip jau minėta, dar 1932 m. pirmoje pusėje, t.y. tuomet, kai dauguma

¹⁷³⁰ [Cvirka P.], Istorijėlė viešbuty / P. C. // Diena, 1933 07 02, p. 2; [Cvirka P.], Kodėl aš norėjau mirti badu? Rašo Mahatma Gandhi // Lietuvos žinios, 1933 08 26, p. 2; [Cvirka P.], Ar bus galima susikalbėti su Marso planeta? Pasikalbėjimas su Markoni // Lietuvos žinios, 1933 08 29, p.4; [Cvirka P.], Paskutinės Pranciškaus Ferdinando užmušėjo Principo dienos; Viengungių klubas Madride // Lietuvos žinios, 1933 08 31, p.4; [Cvirka P.], Berlyne daug vaikų badauja // Lietuvos žinios, 1933 09 01, p.4

¹⁷³¹ Adolfas Hitleris / A.P. Dviese, Kaunas: A.B.C., 1933.

¹⁷³² Istrati P., Nerantsula / vertė P. C-ka // Naujas žodis, 1933, nr. 21-29; atskiras leidimas: Istrati P., Dunojaus mergaitė / vertė Cezaris Petrėnas, Kaunas: Sakalas, 1939.

¹⁷³³ Istrati P., Kyra Kiralina: romanas / vertė Pr. Cv., Kaunas: [s.n.], 1934.

¹⁷³⁴ Petro Cvirkos sensacingas romanas Frank Kruk // Literatūros naujienos, 1934 05 15, nr.4, p.3; Frank Kruk // Lietuvos žinios, 1934 05 19, p.5.

¹⁷³⁵ Rainiukai ir kitos apysakaitės vaikams / Kazys Gerutis, Kaunas: Spaudos fondas, 1934. Pirmas paminėjimas: Originali vaikų literatūros knyga // Lietuvos žinios, 1934 10 06, p. 5

¹⁷³⁶ L.R. D-jos visuotinas susirinkimas pareiškė didelio susirūpinimo knygos reikalu // Literatūros naujienos, 1934 11 01, p.1.

komunistų vadovų (išskyrus Angarietį) jautė jai simpatiją, ji įsidarbino šv. Kazimiero leidykloje. Trys S. Nėries versto Enricos von Handel-Mazzetti romano *Ritos laiškai* dalys pasirodė 1933 m. rugpjūčio ir 1934 m. birželio mėn.¹⁷³⁷. Sutartis buvo pratęsta ir 1933 m. rudenį ji vertė naujus užsakymus – Josepho Holt Ingrahamo *Kunigaištį iš Dovydo namų* (išleistas 1934 m. balandžio mėn.) ir Konstantino Hollio *Didžiųjų vyrų jaunystę* (išleistas 1934 m. kovo mėn.). Salomėja Nėris šv. Kazimiero bendrijoje leidžiamose knygos pasirašydavo kaip Mykolas Genys.

Iš po anonimiškumo skraistės ji išėjo 1934 m. pradžioje, kuomet atsiveikino su šv. Kazimiero draugija. 1934 m. sausyje „Spaudos fondas“ išleido jos verstą Aleksandro Kuprino apysaką *Sulamita*. Pažymėtina, jog Kuprinas buvo emigrantas, palikęs Rusiją pilietinio karo metu. 1934 m. pradžioje ji vertė Ivano Bunino apysakų rinkinį *Žmogus iš San Francisko*. Kažtik I. Buninas buvo gavęs literatūrinę Nobelio premiją, tad poetės dėmesys jam gali būti paaiškintas reklamos įtaka ar estetiniais sumetimais. Visgi Buninas buvo vienareikšmiškai antisovietinis rašytojas. Kuprino ir Bunino pasirinkimai nurodo į tuo metu vykstantį ideologinių klišių pervertinimą Salomėjos mąstyme. Nežinia kodėl *Žmogaus iš San Francisko* vertimas nebuvo išspausdintas. 1934 m. vasario–kovo mėn. ji išvertė Vladimiro Korolenkos *Makaro sapną* ir *Baisiąją naktį*. Tuo metu sovietinėje literatūrologijoje šio rašytojo priešiškas požiūris į bolševikų valdžią buvo užtušuotas ir Salomėjai galėjo būti nežinomas. „Spaudos fondas“ šias Korolenkos apysakas išleido tik 1936 m. Tuo pat metu Salomėja Nėris parengė rinkinį *Mūsų pasakas*, kurį VDU Tautosakos komisija išleido 1934 m. kovo mėn.

Salomėja nuo 1931 m. spalio iki 1934 m. Kalėdų, kuomet „Sakalo“ leidyklai įteikė rinkinio *Per lūžtantį ledą* eilėraščius¹⁷³⁸, laikėsi proletarinės rašytojos etinio kodekso poezijos srityje. Per šį laikotarpį jos seniau skelbti eilėraščiai buvo perspausdinami tik JAV („Tėvynėje“) ir Argentinoje („Argentinos lietuvių balse“). Vienas kitas propagandinis eilėraštis pasirodydavo tik komunistinėje spaudoje. Paskutinis – 1934 m. vasario mėn. „Auroroje“. Legalioje Lietuvos spaudoje jos eilėraščių nepasirodė. Kitas dalykas, jog ji jų beveik nekūrė.

Pabrėžtina viena aplinkybė, būdinga dalies trečiafrontininkų mąstysenai – neigiamas požiūris į LKP nereiškę antisovietinio nusistatymo. Kaip pavyzdį galima paimti Kosto Korsako tekstus. 1933–1934 m. jis išliko dėmesingas sovietinės literatūros raidai ir „Kultūroje“ pristatinėjo jos naujienas. Korsakas recenzavo B. Pranskaus straipsnį apie lietuvių literatūrą stalinistinės *Literatūros enciklopedijos* 6-me tome. Pabrėžė tono mandagumą, kurį aiškino tuo, jog enciklopedijos redaktorius Anatolis Lunačarskis neleidžias per daug kolytis. Stebėjosi radęs netikėtą teiginį apie save, kaip apie artėjantį arba rodantį pastangų priartėti prie proletariato

¹⁷³⁷ S. Nėries vertimų ir jų publikacijų datos nurodomos pagal: Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis. Antra knyga.

¹⁷³⁸ Alekna V., Salomėja, p. 249-250.

rašytoją¹⁷³⁹. Lunačarskiui jis parašė nekrologą, kuriame pabrėžė, jog iš senosios bolševikų grupės jis „buvo kultūringiausias, inteligentiškiausias, ir kas pas bolševikus dažnai laikoma didžiule nuodėme, tolerančiausias“¹⁷⁴⁰. Jis taip pat plačiai pristatė I SSSR rašytojų suvažiavimą¹⁷⁴¹, džiaugėsi sovietinės literatūrinės kritikos atgijimo ženklais¹⁷⁴² ir sovietinės kinematografijos laimėjimais¹⁷⁴³ bei pirmaisiais lietuvių intelektualų vizitais į SSSR¹⁷⁴⁴. Apžvalgas jis dažniausiai rengė pagal sovietinius arba prokomunistinius šaltinius. Korsakas darė perskyrą tarp LKP ir VKP(b) politikos ir gal būt nematė SSSR kompartijos ir Kominterno kaip vientisos hierarchizuotos struktūros. LKP vadovų politiką kairiosios inteligentijos atžvilgiu manė esant sektantišką ir nebūtinai sutampančią su generaline kompartijos linija. Taigi, Jono Šimkaus 1934 m. išsakyta diagnozė, jog Korsakas „liko dar kairus ir pažangus, nors marksizmas gerokai nugaravo“¹⁷⁴⁵, nėra visai tikslė. Tai liudija K. Korsako, P. Cvirkos ir A. Venclovos sutikimas 1936 m. pradžioje bendradarbiauti būsimajame „Literatūros“ žurnale, kuomet LKP atstovai juos užtikrino, jog ankstesnė kompartijos taktika kairiuųjų rašytojų atžvilgiu buvusi klaidinga¹⁷⁴⁶. Prasidėjo naujas pakeleiviavimo etapas, atsiduriantis už šio tyrimo ribų.

4. Menininkų kuopelės veikla 1933–1934 m.

1933 m. rudenį Kauno komunistų vadovybė ėmė svarstyti propagandinės veiklos suintensyvinimo būdus. VDU studentų komunistų leidžiama „Aurora“ buvo labiau skirta studentams ir į ją nepalankiai žvairavo Z. Angarietis. Meno mokyklos studentų kuopelė buvo pajėgi sukurti ir periodizuoti leidinį, iš kurio puslapių į menkesnio išsilavinimo skaitytoją būtų prabilta per satyrą ir su grafikos priemonėmis. Anot B. Motuzos liudijimo vieną 1933 m. lapkričio naktį pas jį bute Vaisių g. įvyko kuopelės susitikimas, kuriame kaimynystėje gyvenęs Aleksandras Šimanas supažindino pagrindininkus su tokia idėja¹⁷⁴⁷. Vieną gruodžio naktį S. Žuko ir kambaryje Turžėnų gatvėje įvyko eilinis pagrindininkų susitikimas, kuriame nuspręsta, jog satyrinis žurnalas bus leidžiamas, o jo pirmas numeris turėtų pasirodyti Nepriklausomybės

¹⁷³⁹ [Korsakas K.], Lietuvių literatūra „Literaturoj enciklopedijoj“ / j. r. // Kultūra, 1933, nr. 4, p. 244-245.

¹⁷⁴⁰ [Korsakas K.], A. Lunačarskis // Kultūra, 1934, nr. 1, p. 54-55.

¹⁷⁴¹ [Korsakas K.], Sovietų rašytojų suvažiavimas // Kultūra, 1934, nr. 10, p. 572-575.

¹⁷⁴² [Korsakas K.], Sovietų literatūrinė kritika / j. r. // Kultūra, 1934, nr. 12, p. 707-709.

¹⁷⁴³ [Korsakas K.], Sovietų filmai // Kultūra, 1935, nr. 1, p. 70-71; [Korsakas K.], Čapajevs / k. // Kultūra, 1935, nr. 3, p. 216-217.

¹⁷⁴⁴ [Korsakas K.], Lietuvos ir SSSR kultūrinis susiartinimas // Kultūra, 1935, nr. 6/7, p. 425-426.

¹⁷⁴⁵ J. Šimkaus laiškas E. Skujienekui. 1934 11 14 // LLTI, f. 40, b. 32.

¹⁷⁴⁶ Agento „Baublio“ pranešimas. 1936 05 07 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 522, l. 43; Meškauskienė M., Ateities viltys, p. 145.

¹⁷⁴⁷ „Šluotos“ 30-metis. Atsiminimai, užrašyti Lietuvos TSR istorijos-revoliucijos muziejuje 1964 05 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643. B. Motūzos pasisakymas, l. 17; Motuza B., [Atsiminimai] // Stepas Žukas, p. 38; Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17. A. Šimano ir J. Vinickio pasisakymai // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 26-27.

dienos proga. S. Žukas pasiūlė leidinį pavadinti „Šluota“. Parengti žurnalo turinį bei atspausdinti apsiėmė B. Motuza padedant B. Žekoniui. Idėjiniu prižiūrėtoju, t.y. redaktoriumi tapo Valys Drazdauskas. Jis taip pat apsiėmė per VDU studentus suorganizuoti žurnalo platinimą¹⁷⁴⁸.

Pirmąjį numerį parengė B. Motuza, S. Žukas (nupiešė viršelį), V. Mackevičius ir P. Vaivada. Anot Vytauto Mackevičiaus „pirmojo numerio iliustracijos buvo spausdinamos nuo linoleume raizytų klišių B. Motuzos kambarėlyje. Tekstą atspaudė rotatorium nelegalioje spaustuvėje, o po to pas dail. V. Kosciuską subrošiūravome. Pirmo numerio viršeliui buvo panaudotas storas spalvotas popieris, dėl to išėjo gana neportatyvus leidinys – nepatogus platinimui“¹⁷⁴⁹. Boleslovas Motuza vienoje iš atsiminimų versijų teigia, jog „spausdinome pirmąjį „Šluotos“ numerį Meno mokykloje, grafikos studijoje. Su geriausia technika, aprūpinti gerais voliukais, gerais dažais, ramiai, laboranto Napoleono Staniko „priežiūroje“. Jis buvo doras žmogus ir nesidomėjo, ką mes dirbam“¹⁷⁵⁰. Atsakomybę už šių versijų nesutapimus lieka palikti atsimentiesiems. Visgi pastebėtina, jog B. Motuzos gausūs atsiminimai apie „Šluotos“ leidimo pradžią nelabai dera netgi tarpusavyje. Paruošus pirmą numerį, jis per V. Drazdauską nukeliavo į LKP Kauno raikomo sekretoriatą įvertinimui ir tik tada buvo padaugintas 300 ar 400 egzempliorių tiražu ir buvo išplatintas komunistų kanalais¹⁷⁵¹.

1934 m. vasaryje, paleidus VDU studentų kuopeles ir suspendavus Valio Drazdausko narystę kompartijoje, „Šluotos“ ideologinio „švarumo“ prievaizdu trumpam tapo Vladas Niunka, kuris nuo 1932 m. rudens gyveno Kaune, tapo LKP Kauno raikomo nariu ir redagavo „Revoliucinį darbininką“¹⁷⁵². Jis pristatinėdavo medžiagą, kuri turėjo būti išspausdinta „Šluotoje“ ir pats į ją rašė¹⁷⁵³. Meno mokyklos kuopelė buvo įjungta į Kauno miesto LKP organizacijos pirmąjį parajonį¹⁷⁵⁴.

Saugumiečiai į „Šluotos“ pasirodymą reagavo kovo 26 d. atlikdami kratą S. Žuko name, bet jokios inkriminuojančios medžiagos nerado¹⁷⁵⁵. Tiksliau vos nerado, nes B. Motuza kratos išvakarėse pas S. Žuką buvo atnešęs jau išspausdintų propagandinių plakatų, bet neradęs Žukų namie, idėjęs juos į Stepo žmonos Zuzanos chalato rankovę. Jinai kratos metu sugebėjusi tuos

¹⁷⁴⁸ Motuza B., [Atsiminimai] // Stepas Žukas, p. 38; „Šluotos“ 30-metis. Atsiminimai, užrašyti Lietuvos TSR istorijos-revoliucijos muziejuje 1964 05 07 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643. B. Motūzos pasisakymas, l. 17; Matuzevičius-Motūza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 44; Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 115-116.
¹⁷⁴⁹ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 4.

¹⁷⁵⁰ Motūza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo metais // Tiesa, 1960 01 13, p. 3.

¹⁷⁵¹ B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 71; Dailininkų ryšiai su komunistų partija 1930-1936 metais. Atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis. 1965 03 17. J. Vinickio pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 26.

¹⁷⁵² Šarmaitis R., Sveikiname sukaktuvinį. Vladui Niunkai – 60 metų // Tiesa, 1967 08 17, p. 2.

¹⁷⁵³ Matuzevičius-Motūza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 46.

¹⁷⁵⁴ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 4.

¹⁷⁵⁵ Priešas prieš agento „Noras“ pranešimo. 1934 03 23 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 18.

plakatus paslėpti.¹⁷⁵⁶ Po šio įvykio imtasi griežtesnių konspiracijos priemonių – namas, kuriame gyveno Žukas ir Drazdauskas, buvo išbrauktas iš kuopelės susitikimo vietų sąrašo. Buvo „prisimintas“ Stepo Žuko pomėgis išgerti; argumentuojant, kad jis gali būti sekamas, iš jo paprašyta apriboti dalyvavimą „Šluotos“ rengime¹⁷⁵⁷. Tikroji priežastis buvo jo draugystė su Drazdausku. Beje, dėl Stepo Žuko pašalinimo priežasčių apsispręsti 1950 m. negalėjo Boleslovas Motuza. Pirminėje atsiminimų versijoje jis užrašė, jog Žukas iš kuopelės buvo pašalintas, nes „dažnai išgerdavo ir buvo bijomasi, kad pasigėręs ko nors neišplepėtų“. Po to šios eilutės buvo išbrauktos ir virš jų įsidrąsinta parašyti, jog Stepas pašalintas buvo todėl, kad „gyveno drauge, viename bute su Valiui Drazdausku, kuris partijos buvo pradėtas įtarti ir vėliau pašalintas iš partijos“¹⁷⁵⁸.

1934 m. gegužę B. Motuza viename iš kuopelės susirinkimų A. Šimanui pasiūlė planą, jog dailininkai patys spausdintų „Šluotą“ nelegaliame bute ir turėtų savo rotatorių. LKP Kauno raikomas sutiko ir Moisejaus Levino žinioje esantis rotatorius birželio 7 d. naktį buvo perduotas dailininkams¹⁷⁵⁹. Nelegalus butas buvo rastas Ukmergės gatvėje. Pagal vieną B. Motuzos versiją pinigų (30 lt į mėnesį) šiam butui išlaikyti skyrė LKP Kauno raikomas, pagal kitą – tam buvo sunaudojami pinigai, už kuriuos kiekvieną „Šluotos“ numerį pirkdavo Juozas Mikėnas, paklodamas už tai po 50 litų. Šios versijos nebūtinai prieštarauja viena kitai ir atskleidžia skulptoriaus palankumą komunistuojantiems studentams. Dar daugiau – jo studijoje kurį laiką buvo laikoma „Šluotos“ medžiaga¹⁷⁶⁰. Boleslovas Motuza ėmėsi išskirtinės konspiracijos – kiti kuopelės nariai nežinojo kur laikomas rotatorius. Boleslovas susitarė su Meno mokyklos studentu Juozu Sličiu, jog šis gyvens konspiraciniame bute ir saugos rotatorių. Šį sprendimą dalis Kauno raikomo sutiko nepalankiai, nes apie Sličį klajojo gandai, kaip linkusį į bohemišką gyvenimo būdą¹⁷⁶¹. Kuomet atėdavo metas spausdinti eilinių numerį, Sličys turėdavo nunešti rotatorių į kupiškėno (t.y. Boleslovo žemiečio) darbininko Adomo Žebrausko butą Ukmergės g. Jis spausdinime nedalyvavo. Į šį butą Boleslovas Motuza atsiveždavo popierių, matricas, piešinius bei dažus ir kartu su A. Žebrausko spausdindavo. Iš ten paruošti „Šluotos“ numeriai

¹⁷⁵⁶ G. Joffės (Neris) raštas apie B. Matuzevičių. 1935 07 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 10; B. Motuzos paaiškinamasis raštas Joffės ir Meskupo laiškam. 1957 07 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 116; Mackevičius V., Kai kurie paaiškinimai dėl paliepinės dailininkų komunistų veiklos 1933-1935 m. 1957 08 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 86-87.

¹⁷⁵⁷ B. Matuzevičiaus-Motuzos autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 69

¹⁷⁵⁸ Matuzevičius-Motūza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 44.

¹⁷⁵⁹ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5

¹⁷⁶⁰ Matuzevičius-Motūza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 45; B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 72.

¹⁷⁶¹ I. Meskupo (Adomo) raštas „Apie Vulfą“. [1935 05] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 5; B. Motuzos paaiškinamasis raštas G. Joffės ir I. Meskupo laiškam. Rusų kalba. 1957 07 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 119.

būdavo išnešami pas Vaclovą Kosciušką, o iš ten juos pasiimdavo platintojai¹⁷⁶². Beje, Kosciuška kuopelei nepriklausė ir savo bendrabarbiavimo su ja nemini stalinmečiu rašytojo rašytoje autobiografijoje, kurioje kaip tik būtų vertinga pabrėžti šį epizodą¹⁷⁶³. Ši „Šluotos“ genezės versija išskirtinai pabrėžia Boleslovo Motuzos vaidmenį ir jo konspiracinius sugebėjimus. Visgi kiti liudijimai kiek praskiedžia šį savipagrūnišką vaizdinį. Moisejus Levinas atsimena dalyvavęs „Šluotos“ nr. 2 ir 3 spausdinime, bet nenurodo, kur tai buvę¹⁷⁶⁴. Kita vertus, Vaclovas Mackevičius prisimena, jog kartu su Broniu Žekoniū viena „Šluotos“ numerį su „primityviu rotatoriumi“ spausdino „Žiburėlio“ bendrabutyje, kuriame Žekonis gyveno¹⁷⁶⁵. Kaip žinia, „Žiburėlis“ buvo išskirtinai netinkama vieta tokiam darbui, nes jo gyventojų tarpe būta saugumo bendradarbių.

1934 m. liepos 10 d. pasirodė antras „Šluotos“ numeris, o antroje metų pusėje buvo išleisti dar trys jo numeriai. Visų jų grafinę dalį paruošė B. Motuza, B. Žekonis ir V. Mackevičius¹⁷⁶⁶. Saugumiečiai, ieškodami „Šluotos“ karikatūrų autorystės, į pagalbą pasikvietė dailininką Joną Juožą Burbą, kuris prieš penkis metus buvo savas žmogus kairiojo jaunimo kompanijose. Jis spėjo esant tikimybe, jog kai kurių „Šluotos“ karikatūrų braižas toks pat, kaip ir 1928 metų karikatūrų satyriniame „Aitvaro“ žurnale, kurį pats redagavo. Tas senąsias karikatūras piešė S. Žukas¹⁷⁶⁷. Galutinių įrodymų nebuvo. Juolab, jog iš tikrųjų kai kurias Žukui priskiriamas karikatūras iš tikrųjų piešė Motuza. 1934 m. lapkričio mėn. tarp saugumiečiams įtartinų Meno mokyklos dailininkų prasirito apklausos, kratos ir areštai. B. Motuza buvo tik apklaustas, Irena Trečiokaitė išlaikyta kalėjime tris savaites¹⁷⁶⁸, o S. Žukas, kaip labiausiai įtariamasis, buvo nubaustas trims mėnesiams kalėjimo¹⁷⁶⁹. Jis, nors ir atstumtas kompartijos bei buvusių bendražygių, ištylėjo ir priėmė bausmę kaip pagrindinės veiklos stigmą. Šis epizodas parodė, jog saugumas nesugebėjo išryškinti gerai užsikonspiravusių komunistuojančių menininkų veiklos. 1940 m. Kauno komunistai metėsi į saugumo archyvą ieškoti išdavikų ir agentų

¹⁷⁶² Matuzevičius-Motuza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 45; Sličys J., Satyrinio žurnalo „Šluotos“ leidimas Kaune 1934-1935 m. Užrašyta 1956 05 11 // LYA, f. 3377, ap. 10, b. 406, l. 1-2.

¹⁷⁶³ V. Kosciuškos curriculum vitae. 1947 09 25 // LLMA, f. 289, ap. 3, b. 733, l. 4.

¹⁷⁶⁴ M. Levino atsiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1950 09 25 // LYA, f. 3377, ap. 3377, b. 605, l. 5.

¹⁷⁶⁵ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 5.

¹⁷⁶⁶ Matuzevičius-Motuza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 47-49.

¹⁷⁶⁷ Vald. Ženausko raportas V.S.P. Kauno apygardos viršininkui. 1934 10 18 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 33; Valstybės saugumo departamentas. Identifikacijos skyrius. Tyrimo, atlikto 1934 11 09 protokolas // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 37.

¹⁷⁶⁸ Matuzevičius-Motuza B., Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 58

¹⁷⁶⁹ Užrašas ant V.S.D. Identifikacijos skyriaus rašto iš 1934 11 07 apie bylos gražinimą Kvtotų skyriui. Rankraštinis užrašas datuotas 1935 09 04 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3984, l. 30.

pėdsakų ir tarp kita ko rado, jog Meno mokyklos komunistų kuopelė savo aplinkoje tokiu neturėjo¹⁷⁷⁰.

Po „Linijos“ veiklos uždraudimo LKP CK sekretoriatas pradėjo žvalgytis galimybių sukurti naują komunistuojančių menininkų legalios veiklos placdarmą. B. Motuza prisimena, jog Meno mokyklos kuopelė nurodymą veikti šia kryptimi gavo 1933 m. lapkričio 25 d¹⁷⁷¹. Toks datos tikslumas, žinant jo atminties problemas su įvykių įlaikinimu, reikalauja atsargumo. Visgi tikėtina, jog sprendimas buvo priimtas apytiksliai tuo metu. Kuopelės nariai atkreipė dėmesį į Meno mokyklos „Trijų tulpių“ korporaciją, turinčią 30–40 studentų. Ji rengdavo labdarinius vakarus ir šelpdavo neturtingus studentus¹⁷⁷². Nuspręsta perimti jos vadovavimą. Į šią akciją įsitraukė Liuda Vaineikytė bei Irena Trečiokaitė. Dar daugiau, jos atsidūrė šio „perversmo“ priešakyje.

Komunistų kuopelės nariai įsirašė į korporantus ir gana greitai perėmė jos vadovavimą į savo rankas. Pirmininke tapo Liuda Vaineikytė, vicepirmininke Irena Trečiokaitė, sekretoriumi Boleslovas Motuza, kasininku Bronius Žekonis, revizijos komisijos pirmininku Vytautas Mackevičius¹⁷⁷³. Buvo parengti nauji įstatai, kuriuos parašyti padėjo VDU teisę studijuojantis komunistas Danielius Todesas Gali būti, jog jis buvo jungiamoji grandis, suvedusi Raudonosios pagalbos naudai dirbančias L. Vaineikytę ir I. Trečiokaitę su pagrindine kuopele bendrai akcijai. Jam padedant L. Vaineikytė ir B. Motuza parašė naujus „Trijų tulpių“ korporacijos įstatus¹⁷⁷⁴, bet nežinia kokia buvo to naujumo esmė. Įstatai turėjo būti parašyti iki 1934 m. vasario 10 d., kuomet D. Todesas buvo areštuotas¹⁷⁷⁵.

Tuoju pat „Trijų tulpių“ korporacijos vardu pradėtas rengti brangus vienkartinis almanachas (vienas egz. – 100 lt) „Žingsnis“. Pinigai iš pardavimų turėjo būti skirti politinių kalinių rėmimui. Leidinio redaktorė L. Vaineikytė paprašė jau kompartijos nemalonėje esantį V. Drazdauską parašyti įvadą¹⁷⁷⁶. Jame marksistinis literatūros teoretikas pirmą kartą pasireiškė kaip anoniminis meno kritikas. Jis standartiškai sukritikavo akademizmą ir miglotos kritikos strėles nukreipė prieš arsininkų, ką tik surengusių antrą savo parodą, formalizmą. Savo grafikos, skulptūros, freskos ir tapybos darbų reprodukcijas paskelbė visi komunistų įtakos sferoje besisukantys Meno mokyklos mokiniai – B. Motuza, V. Mackevičius, L. Vaineikytė, I.

¹⁷⁷⁰ B. Motuzos paaiškinamasis raštas G. Joffės ir I. Meskupo laiškas. 1957 07 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 118.

¹⁷⁷¹ „Šluotos“ 30-metis. Atsiminimai, užrašyti Lietuvos TSR istorijos-revoliucijos muziejuje 1964 05 07. B. Motuzos pasisakymas // LYA, f. 77, ap. 28, b. 6643, l. 16

¹⁷⁷² Plačiau apie jos veiklą žr.: Valiuškevičiūtė A., Kauno meno mokykla, p. 138-140.

¹⁷⁷³ Motūza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo metais // Tiesa, 1960 01 13, p. 3.

¹⁷⁷⁴ Matuzevičius-Motūza B., Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 59.

¹⁷⁷⁵ D. Todeso autobiografija. 1966 04 09 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11700, l. 59.

¹⁷⁷⁶ Drazdauskas V., Apie 1932-1934 metų revoliucines organizacijas Kauno mieste. Užrašė R. Šarmaitis 1971 05 22 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 117.

Trečiokaitė, B. Žekonis, V. Kosciuska ir M. Račkauskaitė. Į almanachą pateko ir keleto jų bendramokslių darbai. Kūrinius vienijo socialinės kritikos tema – darbininkų, valstiečių bei bedarbių būtis. Almanachas 100 egz. tiražu pasirodė 1934 m. birželio 14 dieną¹⁷⁷⁷. Tai buvo vienintelė legali komunistų kuopelės akcija – „Trijų tulpių“ korporacijos priedangos galimybės nebuvo išnaudotos.

Liuda Vaineikytė 1934 m. rudenį gavo nurodymą pradėti dirbti Juozo Bulavo vadovaujamoje žvalgybinėje Kominterno radijo ryšių grupėje ir pasitraukti iš visų „projektų“ Meno mokykloje. Bulavo grupės nariai negalėjo turėti jokių ryšių su terpėmis, kurios galėtų užtraukti nelaimę, taigi, turėjo nutraukti ryšius ir su kitais komunistais; nutraukti jiems neatskleidžiant tikrosios priežasties. Dėl to L. Vaineikytei, be paaiškinimo nutraukiant ryšius su prokomunistine Meno mokyklos terpe, teko išgirsti priekaištų dėl renegatiškumo. Ji ieškodavo tinkamų radijo ryšiui butų (vienas buvo įsteigtas jos tėvų namuose Palangoje), o 1935 m. buvo išsiųsta į SSSR mokytis specialiojoje Kominterno mokykloje. Grįžo 1937 m. pradžioje ir toliau dirbo radijo ryšio grupėje iki kol 1938 m. rudenį dėl J. Bulavo pasitraukimo iš kompartijos, jos veikla sustojo. Tai buvo proga daugiau laiko ir energijos investuoti į kūrybos igūdžių gilinimą ir ji 1939 m. liepos mėn. išvažiavo tobulintis į Paryžių, iš kurio grįžo jau į okupuotą Lietuvą 1940 m. gruodyje¹⁷⁷⁸. Gal būt staigus Liudos Vaineikytės pasitraukimas iš „Trijų tulpių“ korporacijos veiklos ir lėmė kuopelės legalios veiklos sunykimą. Juolab, kad B. Motuzos grupės žmonės buvo užimti intensyviu „Šluotos“ numerių rengimu.

Irena Trečiokaitė po „Trijų“ tulpių“ ir „Žingsnio“ epizodo labiau susisiejo su menininkų kuopelė. Kaip jau minėta, jai teko tris savaites pasėdėti kalėjime už įtarimą dalyvaujant „Šluotos“ leidime. Trumpalaikis I. Trečiokaitės įkalinimas buvo priimtas kaip perėjimo ritualas ir ji tuoj pat buvo priimta į kompartiją. Ji 1935 m. pavasarį, kartu su B. Motuza, B. Žekoniū ir P. Vaivada dalyvavo rengiant „Šluotos“ 6-ą numerį¹⁷⁷⁹. Irenos draugystė su Liuda lėmė, jog Juozas Bulavas jai buvo patikėjęs bent vieną užduotį, susijusią su žvalgybinės grupės veikla. Ji 1937 m. liepos mėn. atsidūrė Paryžiuje su dvigubo dugno lagaminu. Iš ten atsivežtą medžiagą persiuntė Zigmo Angariečio sekretoriui Romui Šarmaičiui į Maskvą¹⁷⁸⁰.

¹⁷⁷⁷ Matuzevičius-Motuzas B., Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 57, 59; B. Motuzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 73; Motuza B., Pažangiųjų dailininkų kova buržuazijos valdymo metais // Tiesa, 1960 01 13, p. 3.

¹⁷⁷⁸ L. Vaineikytės autobiografija. [1935] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 13; L. Vaineikytės autobiografija. 1965 11 29 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 11990, l. 43-44. Plačiau apie žvalgybinę radijo ryšių grupę: Švilpa J., Kaunas Kominterno žvalgybinių ryšių įtakoje // Kauno istorijos metraštis, 2007, t. 8, p. 229-235.

¹⁷⁷⁹ I. Trečiokaitės autobiografija. 1966 12 27 // LYA, f. 3377, ap. 46, l. 937, l. 3-4.

¹⁷⁸⁰ I. Trečiokaitės prisiminimai. Užrašė R. Šarmaitis 1969 05 18 // LYA, f. 3377, ap. 44, b. 194, l. 3.

5. Menininkų kuopelės veiklos sustabdymas 1935 m.

1935 m. sausyje Aleksandras Šimanas tapo vienu iš LKP CK sekretorių, bet po trumpo arešto buvo paskirtas dirbti į Šiaulius¹⁷⁸¹. Meno mokyklos komunistuojančių studentų prižiūrėtoju tapo Giršas Joffė. Pagal nuo šio prižiūrėtojo nukentėjusio B. Motuzos liudijimą, pakito vadovavimo kuopelei kryptis. Aleksandras Šimanas riboja kuopelės veiklą menine sfera. Giršas Joffė išplėtė jos visuomeninę veiklą – reikalavo vaikščioti į mintingus, dalyvauti darbininkų gegužinėse, kabinėti vėliavas, klijuoti savo pačių parengtus plakatus, mėtyti proklamacijas. Jis taip pat pavedė su turimu rotatoriumi spausdinti Kauno raikomo laikraštį „Revoliucinis darbininkas“¹⁷⁸². Matyt, tai buvo priežastis, kodėl išibėgėjęs „Šluotos“ leidimo tempas sušlubavo – 6-as (ir pirmas 1935 metais) numeris išėjo tik gegužės mėn.¹⁷⁸³

Giršas Joffė taip pat buvo nepatenkintas savo globotiniu – jis mėgino tramdyti B. Motuzos ambicingumą ir savarankišką prokomunistinę veiklą anapus Meno mokyklos sienų, bet jam sunkiai sekėsi. B. Motuza savo iniciatyva 1935 m. pavasarį nesėkmingai mėgino organizuoti komunistinę kuopelę Šančiuose kepėjų tarpe¹⁷⁸⁴. Jis nebuvo tipiškasis pilkas pogrindininkas – mėgdavo dominuoti, girtis, perdėti, blizgėdavo apsiskaitymu¹⁷⁸⁵, bet nežiūrint šių pavojingų savybių LKP CK sekretoriato žmonės, tikriausiai įtakoti A. Šimano, juo pasitikėjo.

1933, 1934 ir 1935 m. pavasariais B. Motuza vienas ar padedamas B. Žekonio vystė prokomunistinę veiklą gimtojo Kupiškio apylinkėse. 1933 m. jis atkūrė suirusią komunistinę struktūrą ir bent vienam tenyksiū komunistų įsiminė kaip mėgstantis išgerti¹⁷⁸⁶. Kitų apsilankymų metu abu kupiškėnai vėl atkūrė (arba įsteigė) porą komunistų kuopelių, kuriose, anot paties B. Motuzos, buvo apie 30 žmonių. Jie pamokė Juodupėnų kaimo komunistų simpatikus kaip naudotis jų iš kažkur gauta rašomąja mašinėle, platino nelegalią spaudą ir meniškai apipavidalino gegužės 1-osios šventimą. Motuza ta proga padarė vėliavą su Lenino portretu, kuri buvo iškelta Kupiškio bažnyčios bokšte¹⁷⁸⁷. Ši veikla kažkiek susišaukia su P.

¹⁷⁸¹ Šimanas A., Praeities kovas prisimenant // Tiesa, 1957 08 28, p. 2.

¹⁷⁸² B. Motuzos paaiškinamasis raštas G. Joffės ir I. Meskupo laiškamams. 1957 07 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 117.

¹⁷⁸³ Matuzevičius-Motuza B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 50.

¹⁷⁸⁴ G. Joffės (Neries) raštas apie B. Matuzevičių. 1935 07 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 10.

¹⁷⁸⁵ [L. Vaineikytės (?) Nadios žinutė apie B. Motuzą [1935 ?] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 24; Mackevičius V., Kai kurie paaiškinimai dėl paliepinės dailininkų komunistų veiklos 1933-1935 m. 1957 08 03 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 87.

¹⁷⁸⁶ Iš J. Kučinsko (Augusto) laiško. 1936 03 01 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 22; A. Markausko atsiliepimas apie B. Motuzos veiklą. 1965 06 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 147.

¹⁷⁸⁷ I. Meskupo (Adomo) raštas „Apie Vulfą“. [1935 05] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 5; B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 74; Matuzevičius-Motūza B., Dailininkų partinės kuopelės darbas Kaune 1933-1935 metais. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 312

Cvirkos veikla Veliuonos apylinkėse, tik ryškus skirtumas yra tas, jog P. Cvirka nebuvo komunistas ir buvo aukščiausios Lietuvos kompartijos vadovybės nemalonėje. Už iniciatyvumą buvo numatyta B. Motuzą nelegaliai išsiųsti į Maskvą pasitobulinimui. Laukta, kol jis birželio mėn. baigs Meno mokyklą.

Padėtis susikomplicavo, kuomet prieš B. Motuzos valią G. Joffė 1935 m. gegužės mėn. jį įtraukė į kompartijos Jonavos parajonės konferencijos delegatus, o Klebonišio miške įvykusios konferencijos metu – į šios parajonės vadovybę. Motuza tam bergždziai priešinosi, nes ruošėsi vykti į Maskvą ir nematė šių manevrų prasmės. Po konferencijos paaiškėjo, jog saugumiečiai detalai žino apie tai, kas vyko susitikimo metu. Susirinkimo dalyvis darbininkas Aleksas Ramanauskas buvo iškviestas apklausai ir tardytojas, nesėkmingai siekdamas jį prakalbinti, detalai nupasakojo, kas buvo konferencijoje kalbėta. Pats G. Joffė pagrindiniu įtariamuoju padarė B. Motuzą. Jo baimės persmelkta laiške kiekvienas Motuzos judesys komunistų kompanijoje liudija konspiracijos taisyklių pamynimą ir bendradarbiavimą su saugumu¹⁷⁸⁸. Pagal šią versiją Icikas Meskupas tuoj pat parašė LKP vadovams į Maskvą Motuzą diskredituojantį laišką¹⁷⁸⁹. Kas buvo tikrasis agentas taip ir nebuvo išsiaiškinta nei tada, nei 1957 metais, kuomet atliktas papildomas tyrimas¹⁷⁹⁰.

Kol vyko šie užkulisiniai veiksmai, birželio mėn. 19 d. Klebonišio miške įvyko paskutinis menininkų kuopelės susirinkimas, kurio metu kuopelės vadovu buvo išrinktas Vytautas Mackevičius, jam buvo perduotos žinios apie abu konspiracinius butus, rotatorių ir kt. Tą pat dieną Boleslovas Motuza išvyko į Latviją, iš kur nelegaliai perėjo SSSR sieną ir buvo sulaikytas. Paaiškėjo, jog G. Joffės duoti slapyvardžiai neaktualūs. Dailininkas tuoj pat atsidūrė NKVD kalėjimuose – iš pradžių Minske, o po to Lubiankoje. Apeliacijos į Z. Angarietį nedavė rezultatų.

Kuomet žinios apie konferencijos skandalą ir B. Motuzos išvykimą pasiekė Z. Angarietį, jis apkaltino Kauno komunistų vadovybę netoliaregiškumu. Angarietis laikė Motuzos siuntimą į SSSR tuo metu, kol vyko tyrimas, klaida. Jis atkreipė dėmesį į G. Joffės uolumą demaskuojant B. Motuzą ir iškėlė versijas iš sau įprasto repertuaro – Motuza ir Joffė abu gali būti saugumo agentai ir šiuo metu saugumiečiai aukoja vieną iš jų (Motuzą), kad išsaugotų vertingesnį (Joffė). Jis pareikalavo tyrimo apie G. Joffės praeitį ir suspenduoti jo veiklą¹⁷⁹¹. Pastarasis, matyt jau sužinojęs apie įtarimus, tuoj pat pats raštu išdėstė savą įvykių versiją, kuri pasiekė Maskvą¹⁷⁹².

59; B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 69; A. Markausko atsiliepimas. 1965 06 17 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 147.

¹⁷⁸⁸ G. Joffės (Neries) raštas apie B. Matuzevičių. 1935 07 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. l. 10-12.

¹⁷⁸⁹ I. Meskupo (Adomo) raštas „Apie Vulfą“ [1935 05] // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. l. 4-6.

¹⁷⁹⁰ Dauguma dokumentų iš B. Motuzos-Matuzevičiaus bylos LYA (f. 77, ap. 28, b. 7601) susieta su šia paslaptimi.

¹⁷⁹¹ Z. Angariečio laiškas į LKP CK sekretoriatą. 1935 06 28 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. l. 8.

¹⁷⁹² G. Joffės (Neries) raštas apie B. Matuzevičių. 1935 07 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. l. 10-12.

Zigmo Angariečio požiūris galėjo nulemti ir tolesnį B. Motuzos likimą – pakako menkiausio įtarimo, kad LKP vadovas nesikištų į NKVD veiksmus arba tyrimą kreiptų nepalankia įtariamajam linkme. Visgi, neperžiūrėjus B. Motuzos teismo bylos, šis spėjimas lieka spekuliacija.

1935 m. rugpjūčio 10 d. jam buvo paskelbtas nuosprendis – trys metai Uchtos lageriuose. Jau pirmaisiais metais Boleslovas rimtai susižeidė ranką ir buvo paskirtas vadovauti lagerio meninei dirbtuvei. Tuo nelaimės nesibaigė – 1938 m. lapkrityje jis iškrito iš trečio aukšto ir atsipirko dubens ir stuburo trauma, peraugusia į chronišką ridikulią. Pasibaigus bausmės terminui ji pratęsta dar penkiems metams, o 1943 m. pasibaigus ir šiam terminui – trečią kartą pratęsta iki karo pabaigos. Kaip jau minėta, G. Joffė 1937 m. taip pat buvo represuotas ir kalėjo tame pat lageryje su B. Motuza. Jie kartais susitikdavo ir pasikalbėdavo – Joffė neigęs savo „inašą“ į Motuzos areštą. Iš lagerio B. Motūza išėjo tik 1946 m. birželyje. Iš pradžių įsikūrė Latvijoje, o grįžęs į Lietuvą 1947–1951 m. dirbo Vilniaus dailės institute dėstytoju. Pradėjęs „kabinėtis“ milicijai, pasitraukė iš instituto, išsikėlė į Naująją Vilnią ir išgyvendavo dirbdamas atsitiktinius darbus¹⁷⁹³. Motuza tiesą apie savo „prievaizdo“ intrigą sužinojo tik 1957 m., kuomet tyrimą atlikinėjęs Romas Šarmaitis supažindino jį su dokumentais. Ta proga Motuza parašė komentarus I. Meskupo ir G. Joffės laiškam, kuriuose pastarąjį apkaltino sugriovus ne tik jo paties gyvenimą, bet ir sužlugdžius dailininkų kuopelės veiklą¹⁷⁹⁴.

Po B. Motuzos išvykimo nei G. Joffė, nei jį inteligentų kuopelių veiklos prižiūrėtojo poste pakeitęs J. Vinickis nepalaikė su ja ryšių. Nuo kuopelės kompartija izoliavosi. Vytautas Mackevičius pamirštą rotatorių visgi perdavė Kauno komunistams¹⁷⁹⁵, o pats buvo pašauktas į kariuomenę, kurioje tarnavo porą metų¹⁷⁹⁶. Likimo ironija, jog 1935 m. spalyje saugumiečiai areštavo Bronių Žekonį ir pasodino trims mėnesiams¹⁷⁹⁷. Dailininkai vėl trumpam sugrįžo prie „Šluotos“ leidimo 1936 metais, kuomet pasikeitė Lietuvos kompartijos politika pakeleivių atžvilgiu. Charakteringa šiai naujai dvasiai buvo tai, jog šio paskutinio „Šluotos“ numerio parengime vėl dalyvavo Stepas Žukas¹⁷⁹⁸.

¹⁷⁹³ B. Motūzos-Matuzevičiaus autobiografija. 1957 06 12 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 1. 76-77.

¹⁷⁹⁴ B. Motuzos paaiškinamasis raštas G. Joffės ir I. Meskupo laiškam. Rusų kalba. 1957 07 13 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 116-122.

¹⁷⁹⁵ V. Mackevičiaus atsiminimai. 1966 07 20 // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 566, l. 7.

¹⁷⁹⁶ V. Mackevičiaus autobiografija. 1944 11 10 // LLMA, f. 289, ap. 3, b. 749, l. 9.

¹⁷⁹⁷ Motuza B., Revoliuciniai dailininkai – LKP spaudos bendradarbiai Kaune 1932-1936 metais. Revoliucinių dailininkų pagrindžio spaudos-vaizdinių priemonių technika ir medžiagos. 1963 05 08 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 136.

¹⁷⁹⁸ Matuzevičius-Motuža B., Revoliucinis satyros žurnalas „Šluota“ ir revoliuciniai plakatai Lietuvoje 1933-1936 m. Užrašė R. Šarmaitis 1950 01 02 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 7601, l. 46.

6. Valio Drazdausko iniciatyvų užgesimas

Spėtina, jog 1934 m. vasarą V. Drazdauskas tradiciškai praleido tėvų sodyboje ir Palangoje. Grįžęs į Kauną jis pakeitė gyvenamą vietą – apsigyveno Perkūno al. 21. Rudenį teko gyventi tarp buvusių bendrapartiečių skleidžiamų gandų, jog jis yra saugumo agentas, atmosferoje¹⁷⁹⁹. 1934 m. rugsėjo mėn. Drazdauskas ir Cvirka pradėjo organizuoti naujo literatūros žurnalo „Rašytojų tribūna“ leidimą. Jo anonse pabrėžta, jog „artimiausiu bendradarbiu numatomas prof. V. Krėvė-Mickevičius, kuris pasižadėjęs remti naująjį laikraštį finansiškai ir raštais“¹⁸⁰⁰. Kvietime S. Nėriai bendradarbiauti šiame leidinyje Drazdauskas teigia pats sugalvojęs leidinio idėją¹⁸⁰¹. Tuo keisčiau atrodo V. Krėvės pavertimas centre ir reklamine projekto figūra. Neišliko pėdsakų apie tokio žingsnio motyvus, bet akivaizdu, jog jis turėjęs žinoti apie tai, kad leidinio sėkmės atveju rehabilitavimosi komunistų akyse galimybės visiškai išnyksta. Kol kas Drazdauskas vis dar slėpėsi – anonse jis nepaminėtas, o laiške S. Nėriai jis žada publikuoti prisidengęs slapyvardžiu. Organizatoriai dar planavo pritraukti daugiau „realistų“ – S. Nėrį, A. Venclovą, P. Čiurlį, T. Tilvytį, J. Banaitį, P. Juodelį ir J. Jurginį¹⁸⁰². Apie tolesnes šio plano peripetijas daugiau duomenų rasti nepavyko.

Po publikacijos „Tiesoje“ Valys Drazdauskas, prašydamas plačiau pakomentuoti pašalinimo priežastis, kreipėsi į E. Cviką, A. Šimaną ir V. Niunką. Visi jie siūlė paaikškinimo ieškoti Maskvoje. Drazdauskas 1935 m. sausio 16 d. parašė laišką, adresuotą LKP Kauno raikomui¹⁸⁰³, kurį perdavė Vladui Niunkai ir prašė pasirūpinti, kad jis pasiektų Centro komiteto narius. Joks atsakymas prašytojo nepasiekė¹⁸⁰⁴. Natūralu, jog atgailos laiške nuskambėjo tokia frazė kaip „mano veikimo klaidos reikalauja griežto pasmerkimo“, bet kartu su pasiaiškinimais į žinomus kaltinimus konstatuota, jog bausmė už klaidas „perdėtai griežta“. Tokių rašinių žanras reikalavo prašyti galimybės taisyti. Taigi, Drazdauskas prašė kaip atgailos priemonę suteikti jam galimybę dirbti revoliucinį darbą Lietuvoje arba literatūrinį darbą „Priekale“. Neaišku, kiek čia sekama žanro normomis, o kiek pats penitentus išreiškia tikėjimą, jog tokia malonė apskritai įmanoma. Laiške skamba tramdomas pasididžiavimas pastarųjų metų pasiekimais: „dirbau ir vadovavau „Mūsų scenai“, „Linijai“. Kiek ilgiau dirbau spaudos darbininkų ir tepliorių profsąjungose. Paskutiniaisiais metais daugiausia dirbau aukštesnėse fašistinėse mokslo įstaigose: Universitete, Meno Mokykloj, Žemės Ūkio akademijoj. Visur, kur tik dirbau, man atrodė, jog

¹⁷⁹⁹ Agento „Kiburiškis“ pranešimas. 1934 08 16 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 60; Agento „Kiburiškis“ pranešimas. 1934 09 18 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 67; Agento „Piladas“ pranešimas. 1934 11 09 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 68.

¹⁸⁰⁰ Dar vienas literatūros laikraštis // Literatūros naujienos, 1934 10 01, p.2

¹⁸⁰¹ V. Drazdausko laiškas S. Nėriai. 1934 10 09 // LLTI, f. 6, b. 26.

¹⁸⁰² Ten pat.

¹⁸⁰³ V. Drazdausko laiškas LKP Kauno rajono komitetui. 1935 01 16 // LYA, f. 77, ap. 28, b. 2428, l. 81-82.

¹⁸⁰⁴ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 09 23 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 169-170

buvo bent kiek pasistūmėta į priekį.“ Toks pat savo veiklos vertingumo pajautimas prasimušė ir 1949 m. tardymų metu: „studentiškose partinėse Kauno universiteto organizacijose man dalyvaujant sukurtos trys partinės kuopelės ir penki Raudonosios pagalbos rateliai. Be to, aš vadovavau visų legalių revoliucinių organizacijų darbui“¹⁸⁰⁵.

1935 m. naktį iš sausio 26 į 27 d. pas V. Drazdauską įvykdyta krata, o jis su savo drauge Matle Leibovičiūte (ji arešto dokumentuose taip pat vadinama komuniste) buvo suimtas. Saugume dar neturėta aiškių žinių apie pašalinimą iš kompartijos. Priešingai, vienas pranešimas net teigė, jog intrigos prieš jį pasibaigusios ir jis vėl dirbęs komunistinį darbą tarp studentijos¹⁸⁰⁶. Drazdauskas jau buvo išėjęs konspiracijos mokyklą, tad kratos neduodavo rezultatų. Šį kartą jį buvo galima apkaltinti tik Rygoje 1928 m. išleisto ir Lietuvoje uždrausto K. Borutos romano *Namas Nr. 13* turėjimu¹⁸⁰⁷. Taigi, mėnesį V. Drazdauskas turėjo praleisti kalėjime dėl savo idėjinio priešo teksto¹⁸⁰⁸. Nežinia, kas iššaukė Drazdausko suėmimą, bet siejant Žuko ir Drazdausko areštus ir bausmes darytina prielaida, jog saugumui nebuvo sunku įtarti V. Drazdauską, iki 1934 m. rudens gyvenusį kartu su S. Žuku, prisidėjus prie „Šluotos“ rengimo.

Valys Drazdauskas pirmą kartą paragavo kalėjimo tik įstojęs į kompartiją. Tai buvo savotiškas krikštas. Paradoksalu, bet antrą kartą jis sėdo už komunistinę veiklą tuomet, kai jo grupelė, su kuria stengtasi sukurti avangardistinės-komunistinės kultūros frontą Lietuvoje, buvo galutinai suirusi, o jos veiklos pėdsakai buvo ištrinti pačių komunistų. Kuomet 1936 m. pradžioje kairieji literatai slaptai buvo pakviesti bendradarbiauti su kompartija pagal naujas žaidimo taisykles, V. Drazdausko nebuvo pakviestųjų sąrašė¹⁸⁰⁹. Kuomet 1936 m. buvę „trečiafrontininkai“ rengė bendrus kūrybos vakarus, juose V. Drazdausko taip pat nebuvo¹⁸¹⁰.

Jis dar mėgino dalyvauti literatūriniuose žaidimuose, bet pagal kompartijoje susiformavusį įprotį dangstėsi slapyvardžiais ir kitais žmonėmis. 1935 m. balandžio–rugsėjo mėn., prikabinęs fotografą Petrą Veličką (1911–1991 m.) būti formaliu redaktoriumi ir leidėju, leido žurnalą „Aš esu visur“. Kaip pastebėjo Julius Būtėnas, ten „straipsnių daugumas buvo vertimai ir kompiliacijos iš prancūzų komunistinių laikraščių ir žurnalų. <...> Taip pat vertė ir kompiliavo rusų tarybinės spaudos straipsnius“¹⁸¹¹. Savo, kaip kritiko įgūdžius šiame leidinyje jis naudojo santykių sugadinimui su S. Nėrimi ir įsisenėjusio konflikto su K. Korsaku eskalavimui.

¹⁸⁰⁵ V. Drazdausko apklausos protokolas. 1949 06 14-15 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 45.

¹⁸⁰⁶ Agento „Kiburiškis“ pranešimas. 1934 11 27 // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 63

¹⁸⁰⁷ Ištrauka iš V.S.P. Kauno Apygardos 1935 01 28 dienyno // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 64; Valstybės Saugumo Policijos Viršininko A. Povilaičio nutarimas. 1935 01 29. Nuorašas // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 65

¹⁸⁰⁸ L.e. Valst. Saug. Polic. Viršininko p. Bortkevičiaus 1936 02 10 nutarimas // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 4007, l. 71

¹⁸⁰⁹ Agento „Baublys“ pranešimas. 1936 05 07 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 41

¹⁸¹⁰ Agento „Kupolio“ pranešimas. 1936 03 23 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 39; Agento „Juozo“ pranešimas. 1936 12 07 // LCVA, f.438, ap.1, b.522, l. 45

¹⁸¹¹ Būtėnas J., Kokį Kostą Korsaką aš pažinojau, p. 29.

Drazdauskas nusivylė naujoje Nėries knygoje *Per lūžtantį ledą* neradęs revoliucinių eilėraščių – „kovos nepaprastai maža, o simbolinių aikčiojimų nepaprastai daug“¹⁸¹². Tuo tarpu „pasigailėtinam teoretikui“ Korsakui jis siūlė pagaliau susiprasti ir nutilti¹⁸¹³. Tuo metu Korsakas ir Drazdauskas asmeninių kontaktų nepalaikė. Anot Korsako liudijimo per apklausą 1949 m., jų pažintis nutrūko 1934 m., kuomet Drazdauskas *per prievartą* mėginęs atimti iš Korsako „Priekalo“ žurnalo numerį!¹⁸¹⁴ „Aš esu visur“ buvo uždarytas matyt dėl Henri Barbusse nekrologo, paimto iš „Литературная газета“¹⁸¹⁵. P. Velička už tai sumokėjo dviem savaitėm kalėjimo¹⁸¹⁶. Po šio epizodo Valys Drazdauskas metė literatūros kritiko užsiėmimą iki 1940 m.

¹⁸¹² [Drazdauskas V.], Salomėja Nėris kryžkelėje / J. Gedminas // Aš esu visur, 1935, nr.1, p. 28.

¹⁸¹³ [Drazdauskas V.], Literatūrinės pastabos / J. Gedminas // Aš esu visur, 1935, nr. 3-4, p. 106-107.

¹⁸¹⁴ K. Korsako apklausos protokolas. 1949 11 21 // LYA, f. K-1, ap. 58, b. P.11690, l. 74.

¹⁸¹⁵ Spasskij J., Henri Barbusse // Aš esu visur, 1935, nr. 5, p. 122-125.

¹⁸¹⁶ Kauno miesto ir apskrities komendanto nutarimas nr. 556. 1935 09 30 // LCVA, f. 402, ap. 6, t.1, b. 481, l. 10.

Pastabos vietoje išvadų

Pasakojimo gijos paskutiniuose dviejuose skyriuose nutrūksta ne dėl to, kad pats pasakojimas baigtųsi, bet dėl išivaizduojamos periodizacijos, kurią primetu herojų gyvenimo linijoms. Atrandu, jog apie 1934–1935 m. jie nusivilia politine veikla, nustoja šlietis prie kompartijos, pašalinami iš jos (kai kas net atsiduria lageriuose) ar atmeta buvusius įsitikinimus. Daugumos jų politinių ir visuomeninių angažuotųjų istorijos nesibaigia, o 1936 m. pereina į naują etapą, kurio pabaiga laikytina pirmosios sovietinės okupacijos pradžia. Pasirinktos „pabaigos“ turi pabrėžti būtent lūžių, kurie tuomet galėjo atrodyti negrįžtami, momentus. Tyrimo užbaigimas kažkur „tarp“ apsunkina tradicinių disertacijos žanrui išvadų suformulavimą.

Be to, kliūčių išvadoms suformuluoti esti ir daugiau. Pasirinkau tirti pavienių tai pačiai kartai bei imaginacinei „grupei“ priklausančių kūrėjų, kuriuos tikėjausi prozopografiškai „apdirbti“, biografines gijas. Tyrimo metu palapsniui pradėjo aiškėti asmenybių ir jų pasirinkimų unikalumas. Rekonstrukcijų sekos atvedė prie atradimų, liudijančių šios imaginacinės kompanijos margumą ir tarpusavio santykių įtampas. Nunyko pradinis išivaizdavimas, jog sugebėsiu griežčiau jų idėjinius pasirinkimus subendravardiklinti.

Bene pagrindinį šio tyrimo įnašą į istoriografiją matau kaip tarpukario inteligentijos kairėjimo proceso *sudėtingumo* atskleidimą. Išskirčiau keletą (toli gražu nebaigtinių) šio tyrimo *įnašo* elementų.

Lietuvos kultūrinio gyvenimo kontekste aptariamų herojų istorijos unikalios tuo, jog kūrybiniai ieškojimai ypač buvo susipynę su socialinėmis bei politinėmis aktualijomis. Jie atkakliai apgraibomis siekė išprasminėti revoliucinių (komunistinio ar socialistinių) judėjimų fone. Savo maištą kai kurie jaunieji literatai ir menininkai norėjo disciplinuoti ir kuo griežtesnė atrodė sistema, kurioje to maišto tikslai neva buvo įgyvendinami, tuo ji buvo patrauklesnė. Kai kurie priešingai – nenorėjo susikaustyti veiksmų ir mąstymo drausme.

Šių užsiangažavimų pamatas – bičiulių ir draugų kompanijos susiformavimas. Kilmė, materialinė padėtis, paauglystės ar jaunystės patirtys, simpatijos ar abejingumas avangardistiniams stiliams neturėjo įtakos jos tapsmui. Daugumą jos narių susiejo studijos Marijampolės gimnazijose, Lietuvos universitete ar Meno mokykloje; taip pat lankymasis pradedančiųjų literatų sueigose, gyvenimas „Žiburėlio“ bendrabutyje, įsikūrimai viename name ar bohemiško stiliaus laiko leidimo erdvės.

Trečiafrontininkų gretose būta plačios pažiūrų į tapimą kompartijos pakeiviais įvairovės. Jau vien Kosto Korsako prieštaringo santykio su Lietuvos kompartija bei Valio Drazdausko įtakos kolektyvui rekonstrukcija liudija proceso sudėtingumą.

Kai kurių trečiafrontininkų pastangos tapti kompartijos pakeleiviais susipina su analogiškais dailininkų bei teatralų veiksmais ir leidžia aptarti iki šiol menkai istorikų pastebėtą kompleksinį veikimą 1931–1933 m., išsiskleidusį keliuose draugijose.

Inteligentijos kairėjimo procese būta ne tik mėginimų tapti kompartijos pakeleiviais, bet ir pastangų kurti nemarksistinę socialistinę visuomenę. Pirmiausia tai K. Borutos pastangos, kurios buvo radikaliai antikomunistinės. Šios tyrinėtojų iki šiol menkai paliestos temos išplėtojimas sugriauna nusistovėjusį kairėjimo proceso, kuris tapatinamas tik su simpatijomis komunizmui, vaizdinį.

Tyrime pirmą kartą išanalizuotos 1926–1935 m. laikotarpio Lietuvos kompartijos vadovų Maskvoje bei Kaune strategijos ir taktikos į komunistų kompaniją besiprašančių pakeleivių atžvilgiu. Daugybėje detalių atsiskleidžia *nesėkminga* pakeleiviavimo proceso pradžia, kaip komunistų vadovų nesutarimai šiais klausimais. Taip pat išryškėja išskirtinis Zigmo Angariečio vaidmuo atstumiant visus be išimties pakeleivius.

Į kompartijos gretas prisibeldę Lietuvos kultūros revoliucionizavimo entuziastai (pirmiausia Valys Drazdauskas ir Boleslovas Motuza) išsiskyrė savarankišku mąstymu, iniciatyvumu. Jų veiklos finalai atskleidžia kompartijos vadovų nenorą ir nesugebėjimą integruoti jų į nusistovėjusias veiklos schemas.

Politinių užsiangažavimų peripetijų sekimas liudija kūrybingumą dusinantį ir iš literatūros lauko išstumiantį pakeleiviavimo efektą. Veikla *kitokio* socializmo kūrimo labai rašytojus taip pat stūmė į pogrindžio žmonių būklę ir griovė asmeninius gyvenimus.

Visi pasakojimo herojai visuomeninių bei politinių angažuotųjų lauke judėjo savo keliais, kurių apibendrinimas ar mėginimas paaiškinti *pritempiant* kontekstus man atrodo nepriimtinas. Teksto visumą perkrovusi jų pasirinkimų ir biografinių linijų rekonstrukcija, vos ne detektyvinė atkūrimo pastanga išniro kaip vertybė pati savyje. Negaliu siūlyti platesnių apibendrinimų ar juolab originalaus kairėjimo proceso modelio. Pasirinktų herojų kolektyvinė biografija, bent jau tokia etape, kurio rezultatai užfiksuoti šiame tekste, nesileidžia paverčiama platesnių reiškinių veidrodžiu. Gautą rezultatą matau kaip alternatyvą nusistovėjusiems naratyvams. Tai revizionistinis bandymas, kurį galima traktuoti kaip neužbaigtą ir besišaukiantį aptarimo, tęsinio ar pagilino.

Šaltiniai

1. Nepublikuoti šaltiniai (svarbiausios bylos)

LCVA:

- f. 378, ap. 2, b. 9804 – eserų veiklos sekimo 1927 m. byla
- f. 378, ap. 10, b. 730 – eserų veiklos sekimo 1932 m. byla
- f. 378, ap. 10, b. 736 – eserų veiklos sekimo ir suimtųjų tyrimo 1933 m. byla
- f. 438, ap. 1, b. 522 – Petro Cvirkos sekimo byla
- f. 438, ap. 1, b. 1095 – Juozo Grybausko sekimo byla
- f. 438, ap. 1, b. 2178 – Juozo Mozelio sekimo byla
- f. 438, ap. 1, b. 3984 – Stepo Žuko sekimo byla
- f. 438, ap. 1, b. 4007 – Valio Drazdausko sekimo byla
- f. 378, ap. 5, b. 2479 – „Trečio fronto“ byla
- f. 402, ap. 4, b. 567 – „Vilties“ draugijos byla
- f. 402, ap. 4, b. 663 – „Mūsų scenos“ draugijos byla
- f. 402, ap. 6, t. 1, b. 291 – „Trečio fronto“ byla
- f. 613, ap. 13, b. 218 – Incidento Lietuvos universitete 1925 11 08 byla

LLMA:

- f. 34, ap. 4, b. 64 – Jono Šimkaus byla
- f. 34, ap. 4, b. 78 – Antano Venclovos byla
- f. 34, ap. 4, b. 91 – Valio Drazdausko byla
- f. 119, ap. 1, b. 438 – Alfonso Liepsnonio kūriniai periodikoje 1930–1939
- f. 289, ap. 3, b. 749 – Vaclovo Mackevičiaus byla
- f. 289, ap. 3, b. 808 – Petro Tarabildos byla

LYA (LKP dokumentų skyrius):

- f. 77, ap. 10, b. 6–7 – LKP IV konferencijos 1927 m. rezoliucijų projektai
- f. 77, ap. 10, b. 24 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1927 m.
- f. 77, ap. 14, b. 5 – LKP CK pasitarimų protokolai 1931
- f. 77, ap. 14, b. 10 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1931 m.
- f. 77, ap. 14, b. 13 – Kazio Preikšo laiškai Zigmui Angariečiui 1931 m.
- f. 77, ap. 14, b. 14 – Kazio Sprindžio laiškai Zigmui Angariečiui 1931 m.
- f. 77, ap. 14, b. 16 – Elijo Bilevičiaus laiškai Zigmui Angariečiui 1931 m.
- f. 77, ap. 14, b. 32 – finansinės LKP veiklos dokumentai. 1931 m.
- f. 77, ap. 14, b. 37 – LKP CK rezoliucija dėl „Trečio fronto“ 1931 m.
- f. 77, ap. 15, b. 2 – LKP CK polit. biuro posėdžių protokolai ir rezoliucijos 1932
- f. 77, ap. 15, b. 7 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1932 m.
- f. 77, ap. 15, b. 10 – Petro Pajarskio laiškai Zigmui Angariečiui 1932 m.
- f. 77, ap. 15, b. 11 – Kazio Sprindžio laiškai Zigmui Angariečiui 1932 m.
- f. 77, ap. 25, b. 3 – Kominterno Vykdomojo komiteto spendimas dėl „Trečio fronto“, 1932 m.
- f. 77, ap. 16, b. 6 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1933 m.
- f. 77, ap. 17, b. 6 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1934 m.
- f. 77, ap. 18, b. 11 – Zigmo Angariečio laiškai LKP CK sekretoriams 1935 m.
- f. 77, ap. 28, b. 1058 – Elijo Bilevičiaus-Sarino byla
- f. 77, ap. 28, b. 1486 – Juozo Bulavo byla

- f. 77, ap. 28, b. 1588 – Butkų Juzės byla
- f. 77, ap. 28, b. 1790 – Petro Cvirkos byla
- f. 77, ap. 28, b. 1988 – Petro Čiučelio byla
- f. 77, ap. 28, b. 2428 – Valio Drazdausko byla
- f. 77, ap. 28, b. 3286 – Pijaus Glovacko byla
- f. 77, ap. 28, b. 3459 – Juozo Grybausko byla
- f. 77, ap. 28, b. 3727–3728 – Aleksandro Guzevičiaus bylos
- f. 77, ap. 28, b. 4228 – Giršo Joffės byla
- f. 77, ap. 28, b. 4341 – Romualdo Juknevičiaus byla
- f. 77, ap. 28, b. 4743 – Lauryno Kapočiaus byla
- f. 77, ap. 28, b. 5096 – Kazio Kielos byla
- f. 77, ap. 28, b. 5422 – Kosto Korsako byla
- f. 77, ap. 28, b. 6359 – Aiziko Lifšico byla
- f. 77, ap. 28, b. 7434 – Jono Miniaus byla
- f. 77, ap. 28, b. 7564 – Prano Morkūno byla
- f. 77, ap. 28, b. 6643 – Vytauto Mackevičiaus byla
- f. 77, ap. 28, b. 7601 – Boleslovo Matuzevičiaus-Motuzos byla
- f. 77, ap. 28, b. 7607 – Juozo Mozelio byla
- f. 77, ap. 28, b. 8076–8077 – Petro Pajarsko bylos
- f. 77, ap. 28, b. 8259 – Bonaventūro Pauliukevičiaus byla
- f. 77, ap. 28, b. 8601 – Abramo Plakchino byla
- f. 77, ap. 28, b. 9129 – Bronio Railos byla
- f. 77, ap. 28, b. 10373 – Kazio Sprindžio byla
- f. 77, ap. 28, b. 11112 – Aleksandro Šimano byla
- f. 77, ap. 28, b. 11700 – Danieliaus Todeso byla
- f. 77, ap. 28, b. 11761 – Irenos Trečiokaitės-Žebenkienės byla
- f. 77, ap. 28, b. 11990 – Liudos Vaineikytės byla
- f. 77, ap. 28, b. 12451 – Vytauto Viedrinaičio byla
- f. 77, ap. 28, b. 12535 – Jankelio Vinickio byla
- f. 3377, ap. 3377, b. 605 – Moisejaus Levino atsiminimai. 1950 m.
- f. 3377, ap. 3377-1, b. 1131 – Aleksandro Šimano atsiminimai. 1950 m.
- f. 3377, ap. 46, b. 562 – Viktoro Micelmacherio atsiminimai. 1966 m.
- f. 4182, ap. 4, b. 8 – Vinco Kapsuko dienoraščiai ir užrašai 1927–1932 m.
- f. 4182, ap. 4, b. 9 – Vinco Kapsuko dienoraščiai ir užrašai 1927–1932 m. (nuorašas)
- f. 5420, ap. 1, b. 12 – Zigmo Angariečio straipsniai apie lietuvių rašytojus ir trečiafrontininkus
- f. 5420, ap. 2, b. 135 – Zigmo Angariečio straipsniai 1932 m. (A–K)
- f. 5420, ap. 2, b. 136 – Zigmo Angariečio straipsniai 1932 m. (L–Ž)
- f. 5420, ap. 2, b. 137 – Zigmo Angariečio straipsniai 1933 m.

LYA (KGB dokumentų skyrius):

- f. K-1, ap. 58, b. P. 11690 – Valio Drazdausko baudžiamojo byla
- f. K-1, ap. 58, b. 9792/3 – Kazio Borutos, Lukauskaitės-Poškienės ir kitų baudžiamoji byla
- f. K-1, ap. 58, b. P. 4465 – Kazio Jaukubėno ir kitų baudžiamoji byla
- f. K-30, B. 352–353, t. 1–2 – Kazio Borutos operatyvinio stebėjimo byla

LLTI:

- f. 1, b. 4330 – Antano Venclovos laišakai Vincui Žilioniui. 1924–1940 m.
- f. 1, b. 4569 – Kazio Borutos laišakai Salomėjai Nėriai. 1929–1935 m.
- f. 1, b. 4571 – Bronio Railos raportas „Spaudos fondui“. 1929 m.
- f. 1, b. 4574 – Valio Drazdausko laišakai Broniui Railai. 1930–1931 m.

- f. 1, b. 4577 – Kosto Korsako laišakai Broniui Railai. 1930–1931 m.
 f. 1, b. 4580 – Antano Venclovos laišakai Broniui Railai. 1928–1931 m.
 f. 1, b. 4582 – Kazio Borutos laišakai Jonui Šimkui. 1930 m.
 f. 1, b. 4610 – Kazio Borutos laišakai Antanui Venclovai. 1922–1931 m.
 f. 1, b. 4615 – Valio Drazdausko laišakai Antanui Venclovai. 1930–1931 m.
 f. 1, b. 4623 – Bronio Railos laišakai Antanui Venclovai. 1928–1931 m.
 f. 1, b. 4633 – Kazio Borutos laišakai „Trečio fronto“ kolektyvui. 1929–1930 m.
 f. 1, b. 4638 – Kazio Borutos laišakai „Trečio fronto“ kolektyvui. 1930 m.
 f. 1, b. 5049 – Kazio Borutos laišakai Antanui Venclovai. 1926–1947 m.
 f. 1, b. 5208 – Antano Venclovos laišakai Elizai Račkaukaitei / Venclovienei. 1932–1939 m.
 f. 5, b. 1782 – Antano Venclovos laišakai Pijui Venclovai. 1923–1925 m.
 f. 5, b. 1783 – Antano Venclovos laišakai Pijui Venclovai. 1926–1927 m.
 f. 5, b. 1784 – Antano Venclovos laišakai Pijui Venclovai. 1928–1930 m.
 f. 5, b. 2926 – Petro Čiurlio atsiminimai *Ne iš kelio*. 1976 m.
 f. 6, b. 26 – laišakai Salomėjai Nėriai. 1931 m.
 f. 40, b. 32 – Jono Šimkaus laiškas Emiliui Skuniejekui. 1934 m.
 f. 57, b. 445, 447–449, 451–456 – Jono Šimkaus dienoraštis. 1923–1930 m.
 f. 60, b. 1038–1040 – Kazio Borutos „Aš dėl savęs – užrašai iš savo gyvenimo“. 1922–1924 m.

LNB RS:

- f. 10, b. 46 – Bronio Railos laiškas Kaziui Borutai. 1932 m.
 f. 10, b. 52 – Aantano Venclovos laišakai Kaziui Borutai. 1921–1938 m.
 f. 10, b. 11–202 – „Darbas“, kn. 1 (1932 m.). Maketas po cenzūros
 f. 10, b. 11–204 – „Darbas“, kn. 2 (1933 m.). Maketas po cenzūros
 f. 10, b. 475 – Kazio Borutos laišakai Jonui Lukoševičiui. 1927–1928 m.
 f. 10, b. 407 – Jono Lukoševičius „Nuotrūpos iš atsiminimų apie Kazį Borutą“. 1973 m.
 f. 10, b. 436 – Boruta K., Vladas Karosa (biografiniai daviniai). 1949 m.

2. Publikuoti dokumentai, kūryba, autobiografika

- Aleksandras Vosylius. Draugui atminti, [Karaliaučius], 1931
 Andriušis P., Rinktiniai raštai, t. 1: Septintoj įleidus; Anoj pusėj ežero, Boston, 1968
 Atsiminimai apie Petrą Cvirką, Vilnius, 1969
 Atsiminimai apie V. Montvilą, Vilnius, 1966
 Atsiminimai apie Salomėją Nėrį // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 9–315
 Atsiminimai apie Antaną Venclovą, Vilnius, 1988
 Bilevičius E., Ligonijų kasų tarybų rinkimai Kaune 1931 metais. Iš atsiminimų // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1957, p. 402–406
 Boruta K., Kryžių Lietuva, Riga, 1927.
 Boruta K., Namas Nr. 13: romanas, Ryga, 1928
 Boruta K., Drumstas arimų vėjas, Ryga, 1928
 Boruta K., Raštai, Vilnius, 1970–1976
 t. 1: Neramūs arimai, 1970
 t. 2: Mediniai stebuklai, arba Dievadirbio Vinco Dovinės gyvenimas ir darbai, 1971
 t. 9: Skambėkit vėtroje, beržai, 1975
 t. 10: Drauge su draugais, 1976
 Boruta K., Gyvenimas drauge su draugu. Atsiminimų metmens apie jaunystės draugą ir žmoną Oną Kazanskaitę-Borutiene, Vilnius, 1999,
 Bulota A., Limuzinas Nr. 4: dokumentinė apysaka, Vilnius, 1977
 Būtėnas J., Kokį Kostą Korsaką aš pažinojau // Literatūra ir kalba, t. 22, 1995, p. 21–69.
 Cvirka P., Raštai, Vilnius, 1983–1986

- t. 5: Eilėraščiai; Kūriniai vaikams bei jaunimui; Pasakos; Dramos vaizdeliai, 1985
- t. 6: Apybraižos; Straipsniai literatūros, meno, kultūros klausimais, 1985
- t. 7: Publicistika; Kūrinių planai bei sumanymai; Laiškai; Dokumentai, 1986
- Gudaitis-Guzevičius Aleksandras, Raštai, Vilnius, 1975–1983
- t. 6: Didvyriškumo estafetė: publicistika, 1981
- t. 7: Nuo metų aukštumos. Interviu, laiškai, 1983
- [Gudelis M.], Sukilusi Ispanija / Vincas Davainis, Kaunas, 1933.
- Istrati P., Baragano dagynas / įvadas K. Borutos, [Kaunas, 1932]
- Iš rašytojo [A. Gudaičio-Guzevičiaus] archyvo / parengė S. Lisenkaitė // Pergalė, 1988, nr. 5, p. 158–161.
- Iš „trečiafrontininkų“ ryšių su latvių literatūra / parengė K. Nastopka // Literatūra ir kalba, t. 10, 1969, p. 417–435.
- Jakubėnas K., Raštai, Vilnius, 2009
- t. 1: Poezija
- t. 2: Humoras, publicistika, recenzijos
- t. 3: Rankraščiai, atsiminimai apie poetą, spaudos pabiros, dainingasis poetas (proginiai straipsniai)
- t. 4: Apie poeto kūrybą, apie atskirus kūrinius ir rinkinius, poetas žinyuose ir enciklopedijose, kalba dokumentai, priedai
- [Karosa V.], Kas tie socialistai revoliucionieriai maksimalistai: bendri programos bruožai / K. Burneika, [Karaliaučius], 1928
- Katilius V., Židiniai ir žmonės, Vilnius, 1993
- Korsakas-Radžvilas K., Straipsniai apie literatūrą, Kaunas, 1932.
- Korsakas K., [Raštai], Vilnius, 1982–1990
- t. 1: Literatūros kritika, 1982
- t. 2: Literatūros praeitis, 1983
- t. 3: Literatūros raida, 1985
- Kosto Korsako laiškai // Literatūra ir kalba, t. 22, 1995, p. 116–307.
- Korsakienė H., Namas, kuriame gyvenome, Vilnius, 1991.
- Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai, t. 3: 1930–1934 metai, Vilnius, 1964
- Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų principai ir įstatai, Kaunas, 1925
- Meškauskienė M., Žvelgiu į tolius, Vilnius, 1969
- morkūnas p., dainuojadegeneratas. dadaistiški imazinistiniai eilėraščiai, Kaunas, 1993
- Neris S., Raštai. Vilnius, 1984
- t. 1: Poezija, 1920–1940
- t. 3: Proza; Dienoraščiai; Laiškai
- Montvila V., Raštai, Vilnius, 1982
- t. 1: Poezija, dramos, vertimai
- t. 2: Proza, publicistika, laiškai
- Murzaitė A., Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai. Mašinraštis, Vilnius, 1969 [yra LNB RS, f. 10, b. 411 ir LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1017]
- Raila B., Barbaras rėkia: eilės, Kaunas, 1930.
- Raila B., Kodėl antraip? Literatūrinės kronikos su išgyvenimais, Vilnius, 1991
- Stepas Žukas, Vilnius, 1968
- Susitikimai su Kaziu Boruta. Atsiminimai, Vilnius, 2005
- Šimkus J., Raštai, Vilnius, 1968–1971
- t. 1: Mes iš Šventosios, 1968
- t. 3: Realizmo kryptimi, 1969
- t. 5: Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai, 1971
- Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1957
- Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1967
- Tarybų Lietuvos rašytojai, Vilnius, 1977, t. 1–2

- Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos, Vilnius, t. 1–2, 1989
 „Trečio fronto“ archyvas / įvadas K. Šešelgio // Literatūra ir kalba, t. 15, 1978, p. 157–290.
 Valys Drazdauskas prieš Zigmą Angarietį. Dokumentai // Darbai ir dienos, t. 57, 2012, p. 255–317.
- Venclova A., Raštai, Vilnius, 1965–1977
 t. 4: Pavasario upė: memuarai, 1968
 t. 5: Mėlyno Nemuno vingis. Poezija, 1969
 t. 6: Jaunystės atradimas: memuarai, 1970
 t. 10: Literatūra ir liaudis, 1974
 t. 13: Vakarinė žvaigždė. Eilėraščiai, apsakymai, straipsniai, 1977
- Venclova A., Epochos vėjas: literatūriniai straipsniai ir atsiminimai, Vilnius, 1962
 A. Venclovos laišakai S. Nėriai // Literatūra ir kalba, t. 4, 1959, p. 332–347

3. Literatūriniai almanachai ir periodika

- Aš esu visur: iš pasaulinės spaudos, 1935
 Audra: literatūros ir visuomenės gyvenimo, 1928
 Darbas: pirmoji rinktinės knyga, 1932
 Gaisai: meno ir literatūros žurnalas, 1930
 Keturi vėjai, 1924–1928
 Piūvis: literatūros, kritikos laikraštis, 1929, 1931
 Raketa: vienkartinis meno leidinys, 1929
 Trečias frontas, 1930–1931
 Скифы, 1917

4. Periodiniai leidiniai

- Ateitis, 1934
 Aušrinė, 1924–1932
 Balsas, 1928–1933
 Bangos, 1932
 Darbo visuomenė, 1934
 Diena, 1929, 1933
 Dienos naujienos, 1931–1932
 Karys, 1925
 Kauno naujienos, 1926
 Kėdainių garsas, 1926
 Komunistas, 1928, 1931
 Kovos kelias, 1926
 Kultūra, 1928–1934
 Laisvė, 1926, 1933
 Liaudies balsas, 1927–1928
 Lietuva, 1925, 1927–1928
 Lietuvos aidas, 1928–1929, 1931–1932, 1934
 Lietuvos studentas, 1930, 1932–1933
 Lietuvos žinios, 1925–1926, 1929–1934
 Literatūros naujienos, 1934
 Meno kultūra, 1928, 1930
 Mokykla ir gyvenimas, 1932
 Mokykla ir visuomenė, 1934
 Mūsų skardas, 1926
 Mūsų sportas, 1931

Mūsų Vilniaus žinios, 1928
Naujas žodis 1927–1929, 1931
Naujoji Romuva, 1934
Partijos darbas, 1931–1933
Pirmyn, 1927–1928
Policija, 1928
Pradalgės, 1934
Priekalas, 1931–1935
Priešfašistinė vienybė, 1928
Revoliucionierius, 1927, 1929
Rygos balsas, 1927
Rytas, 1925, 1927, 1931–1933
Sekmadienis, 1930, 1932
Socialdemokratas, 1928, 1930–1931, 1933
Studentas, 1928–1930
Studentų žodis, 1934
Šaltinis, 1931
Šiaulietis, 1929
Šviesos keliai, 1932
Švietimo darbas, 1925, 1927
Tautos balsas, 1932
Vairas, 1930–1932
Varpas, 1931–1932
Žaibas, 1931
Žaizdras, 1928–1929
Židinys, 1928, 1930–1931, 1934

Tiriamoji literatūra

1. Lietuvių literatūrologų, menotyrininkų, teatrologų ir istorikų studijos

- Abramavičius G., Kažukauskas V., Laiko vartus atkėlus. Pijus Glovackas, 1918–1926, Vilnius, 1970
- Alekna V., Salomėjos Nėries gyvenimo ir kūrybos metraštis, Kn. 1–2, Vilnius, 1995–1997.
- Alekna V., Salomėja Nėris: gyvenimo ir kūrybos vingiais / pokalbis su G. Zemlicku // Mokslo Lietuva, 2004, nr. 21 – 2005, nr. 6.
- Alekna V., Salomėja, Vilnius, 2006.
- Aleksaitė I., Režisierius Romualdas Juknevičius, Vilnius, 1998
- Ambrasas K., Pažangioji lietuvių kritika (1918–1940). Bandytas analizuoti ir sintetinti, 2-as pap. leid., Vilnius, 1978.
- Andrijauskaitė U. M., Radikali kairė emigracijoje po 1926-12-17 perversmo, 2012. Internetinė prieiga: http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/U_M_Andrijauskaite.pdf
- Andrijauskaitė U. M., Aušrininkų organizacija 1910–1938. Magistro darbas, Kaunas, 2013
- Anušauskas A., Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940, Vilnius, 1993
- Anušauskas A., Sviderskytė G., XX amžiaus slaptieji archyvai: dvylika istorijos detektyvų, Vilnius, 2008
- Blekaitis J., Algirdas Jakševičius – teatro poetas, Vilnius, 1999
- Bložė M., Lietuvos Komunistų partijos veikla inteligentijos tarpe fašistinio režimo metais (1927–1940 m.). Disertacija, Vilnius, 1980
- Bražėnas P., Petras Cvirka, Vilnius, 1998
- Bukauskienė T., Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.), Vilnius, 1993
- Čepas R., Plečkaitininkai, Vilnius, 2000
- Česnulevičiūtė P., Andrius Oleka-Žilinskas, Balys Sruoga ir kiti, Vilnius, 2012
- Galinis V., Naujos kryptys lietuvių literatūroje. Nuo simbolistų iki trečiafrontininkų, Vilnius, 1974.
- Gudaitis L., Plunksna ir ugnimi, Vilnius, 1974
- Gudaitis L., Permainų vėjai: lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais, Vilnius, 1986.
- Gudaitis L., Teisybė daugiaveidė. Lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etidai, Kaunas, 1998
- Gudaitis L., „Trečio fronto“ agonija. Paskutinio numerio paieškos // Darbai ir dienos, 2007, t. 47, p. 201–235.
- Jakelaitis V., Juozas Banaitis, Vilnius, 1986
- Jankevičiūtė G., Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940, Kaunas, 2003
- Jankevičiūtė G., Lietuvos grafika 1918–1940, Vilnius, 2008
- Jakonytė L., XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio poetų kartos savivoka // Literatūra, 1999, nr. 37(1), p. 43–86.
- Kačiulis J., Vytautas Montvila, Vilnius, 1977.
- Kriščiūnas E., Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai // Istorija, 2006, t. 64, p. 33–39.
- Kubilius V., Lietuvių literatūros kontaktai su ekspresionizmu // Literatūra ir kalba, t. 15, 1978, p. 28–70.
- Kubilius V., Salomėjos Nėries lyrika, 2-as pat. leid, Vilnius, 1989
- Kubilius V., Kazio Borutos kūryba, 2-as pap. leid, Vilnius, 1985
- Kubilius V., XX amžiaus literatūra, Vilnius, 1995 (Lietuvių literatūros istorija)
- Lietuvių literatūros enciklopedija, Vilnius, 2001.
- Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2: Kapitalizmo epocha (1917–1940), Vilnius, 1965
- Lietuvių literatūros istorija, t. 1: (iki 1940 m.), Vilnius, 1979.
- Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė. Kn. 1–2, Vilnius, 2010.

- Lietuvių rašytojai. Biobibliografinis žodynas. A–J, Vilnius, 1979
- Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2: 1920–1940, Vilnius, 1978
- Lipskis S., Jonas Šimkus. Gyvenimo ir kūrybos metmenys, Vilnius, 1981
- Lipskis S., Kostas Korsakas: Gyvenimo ir kūrybos apybraiža, Vilnius, 1989.
- Lisenkaitė L., Aleksandras Gudaitis-Guzevičius. Biografija ir kūrybos ištakos, Vilnius, 1980.
- Lisenkaitė L., Būtojo laiko takais: straipsniai, recenzijos, atsiminimai, Vilnius, 2001.
- Mačiulis D., Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais, Vilnius, 2005
- Mančinskas Č., „Aurora“ Kaune // Nemunas, 1978, nr. 7, p. 28–29
- Mulevičiūtė J., Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940, Kaunas, 2001
- Nastopka K., Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai, Vilnius, 1971.
- Naujokaitis P., Lietuvių literatūros istorija, t. 3: [1928–1944], Čikaga, 1976.
- Nyqvist S., Du Henry Parlando miestai // Žmogus ir žodis, 2005, nr. 2, p. 62–66
- Raškauskas K., Dar apie Kostą Korsaką // Darbai ir dienos, t. 56, 2011, p. 207–225.
- Raškauskas K., Valys Drazdauskas prieš Zigmą Angarietį. [Įvadas] // Darbai ir dienos, t. 57, 2012, p. 233–254.
- Raškauskas K., Rašytojas ir politika: Kazio Borutos atvejis (1924–1935 m.) // Darbai ir dienos, t. 59, 2013, p. 189–272.
- Senapėdienė E., Lietuvos KP veikla organizuojant paramą revoliuciniams politiniams kaliniams ir jų šeimoms buržuazijos valdymo metais 1919–1940. Disertacija, Vilnius, 1988
- Skrupskelis K., Incidentas universitete: 1925 m. lapkritis, Kaunas // Naujasis židinys – Aidai, 2009, nr. 12, p. 460–466
- Striogaite D., Avangardizmo sukuryje. Lietuvių literatūra. 3-iasis dešimtmetis, Vilnius, 1998.
- Striogaite D., Vytauto Kubiliaus 1972–1980 m. dienoraštis kaip monografijos Kazio Borutos kūryba intertekstas // Kazys Boruta: I. Lietuviškasis Brandas: asmenybės laisvė, iššūkis, neprisitaikymas, Vilnius, 2005, p. 95–110.
- Šarmaitis R., Lietuvos revoliucionieriai, Vilnius, 1988.
- Švilpa J., Kaunas Kominterno žvalgybinių ryšių įtakoje // Kauno istorijos metraštis, 2007, t. 8, p. 229–235
- Švilpa J., Vatikanas-Kaunas-Maskva: apsikeitimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.) // Istorija, t. 67, 2007, p. 36–43.
- Švilpa J., Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai). Disertacija, Kaunas, 2007
- Tamošaitis M., Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: "penktosios kolonos" telkimo pradžia // Parlamento studijos, 2005, nr. 3, p. 52–76.
- Tamošaitis M., Kartų konfliktas Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje XX a. 4-ame dešimtmetyje // Istorija, t. 65, 2007, p. 48–64.
- Tamošaitis M., Tarp iliuzijų ir tikrovės: Petras Cvirka priešokupaciniu dešimtmečiu // Colloquia, nr. 24, 2010, p. 50–71.
- Tamošaitis M., Bronys Raila priešokupaciniu dešimtmečiu: tarp kraštutinės kairės ir dešinės // Oikos, 2010, nr. 2, p. 81–95.
- Tamošaitis M., Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame dešimtmetyje, Vilnius, 2010
- Tamošaitis M., Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija: rašytojo tragedija politikoje, Vilnius, 2012
- Umbrasas J., Kunčiuvienė E., Lietuvių dailininkų organizacijos 1900–1940, Vilnius, 1980
- Valiuškevičiūtė A., Kauno meno mokykla, Vilnius, 1971
- Vaškelis B., Trečio fronto keliai ir klystkeliai // Metmenys, nr. 44, 1982, p. 62–87.
- Vaškelis B., Žvilgsnis iš atokiau, Vilnius, 2004
- Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940), Vilnius, 1998.
- Vilnonytė V., K. Boruta – „Internacionalo“ vertėjas // Literatūra ir menas, 1973 04 28, p. 3

Žėkaitė J., Impresionizmas ir ekspresionizmas lietuvių prozoje // *Literatūra ir kalba*, t. 14, 1977, p. 7–170

Žėkaitė J., Antifašistiniai almanachai // *Literatūra ir kalba*, t. 15, 1978, p. 71–96.

2. Bibliografijos

Petrauskienė V., Ubeikaitė A., Kostas Korsakas. *Literatūros rodyklė*, Vilnius, 1979

Salomėjos Nėries raštai // *Literatūra ir kalba*, t. 4, 1959, p. 357–400

Vilnonytė V., Kazys Boruta. *Bibliografija. 1920–1976*, Vilnius, 1977

Vilnonytė V., Lukošiusas A., Petras Cvirka. *Bibliografija (1924–1970)*, Vilnius, 1974

3. Temos periferijų tyrimai

Bourdieu P., *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, Kraków, 2007.

Bourdieu P., *Įvadas į reflektvyvąją sociologiją*, Vilnius, 2003.

Bourdieu P., *The field of cultural production. Essays on art and literature*, Cambridge, 1993.

Bourdieu P., *Homo academicus*, Cambridge, 1988.

Bürger P., *Theory of the avant-garde*, Manchester, 1984.

Carey J., *The intellectuals and the masses. Pride and prejudice among the literary intelligentsia, 1880–1939*, London, 1992.

Caute D., *The fellow travelers. A postscript to the Enlightenment*, London, 1973.

Geifman A., *Thou Shalt Kill: revolutionary terrorism in Russia, 1894–1917*, Princeton, 1993

Geifman A., *Death orders: the vanguard of modern terrorism in revolutionary Russia*, Santa Barbara, 2010

Haycock D., *A crisis of brilliance. Five young British artists and the Great War*, London, 2009.

Hani J., *Symbolika świątyni chreścijańskiej*, Kraków, 1998.

Hollander P., *Political pilgrims. Western intellectuals in search of the good society*, 4th ed., New Brunswick, 1998

Gay P., *Modernism. The lure of heresy: from Baudelaire to Beckett and beyond*, London, 2007.

Gazda G., *Słownik europejskich kierunków i grup literackich XX wieku*, 2-ie wyd., Warszawa, 2009.

Judt Tony, *Past imperfect French intellectuals, 1944–1956*, Berkeley, 1992

Kołąkowski L., *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, [wyd. 2-ie], London, 1988

Lottman H., *The Left Bank. Writers, artists, and politics from the Popular Front to the Cold War*, London, 1982.

Marshall P., *Demanding the impossible. A history of anarchism*, London, 2008

Puchner M., *Poetry of the revolution. Marx, manifestos, and the avant-gardes*, Princeton, 2006.

Rose A., *Surrealism and communism. The early years*, New York, 1991.

Sen jako drogowskaz. *Jungowska analiza marzen sennych*, Warszawa, 1995

Shapiro Th., *Painters and politics. The European avant-garde and society, 1900–1925*, New York, 1976

Shore M., *Caviar and ashes. A Warsaw generation's life and death in Marxism, 1918–1968*, New Haven, 2006.

Stern L., *Western intellectuals and the Soviet Union 1920–40: from Red Square to the Left Bank*, New York, 2007.

Wilson E., *Bohemians. The glamorous outcasts*, London, 2003

Адибеков Г., Шахназарова Э., Ширина К., *Организационная структура Коминтерна. 1919–1943*, Москва, 1997

Антонов В., *Революционное творчество П. Л. Лаврова*, Саратов, 1984

Будницкий О., *Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX — начало XX в.)*, Москва, 2000

- Виленская Э., Н. К. Михайловский и его идейная роль в народническом движении 70-х – начале 80-х годов XIX века. Москва, 1979
- Добренко Е., Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы. Санкт-Петербург, 1997
- Добренко Е., Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры, Санкт-Петербург, 1999.
- Егоров О., Международные организации революционных писателей // Литературное наследство, Москва, т. 81: Из истории международного объединения революционных писателей, 1969, с. 11–26
- Ерофеев Н., Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в. – октябрь 1917 года) // Политические партии России: история и современность, Москва, 2000, с. 169–209.
- Грэхэм Л., Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе, Москва, 1991
- История русской литературной критики, Москва, 2002
- Леонтьев Я., «Скифы» русской революции: партия левых эсеров и ее литературные попутчики. Москва, 2007
- Могильнер М., Мифология подпольного человека. Радикальный микрокосм в России начала XX века как предмет семиотического анализа, Москва, 1998
- Морозов К., Судебный процесс социалистов-революционеров и тюремное противостояние (1922–1926): этика и тактика противоборства, Москва, 2005
- Мосолов В., ИМЭЛ – цитадель партийной ортодоксии. Из истории Института марксизма-ленинизма 1921–1956, Москва, 2010
- Павлов Д., Эсеры-максималисты в первой русской революции, Москва, 1989
- Союз эсеров-максималистов. Документы, публицистика. 1906–1924 гг., Москва, 2002.
- Тютюкин С., Плеханов. Судьба русского марксиста, Москва, 1997.
- Шешуков С., Неистовые ревнители. Из истории литературной борьбы 20-х годов, Москва, 1984.

Kęstutis RAŠKAUSKAS

**REVOLIUCINĖS KULTŪROS EKSPERIMENTAS
LIETUVOJE (1927–1935 m.)**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K13-130. Tiražas 15 egz. 2013 12 12.
Nemokamai.